

Donáth Péter

Tanítóképzők, tanáraik, diákjaik
az 1945–1949. évi
politikai forgószélben

TREZOR KIADÓ
Budapest, 2025

Donáth Péter
Tanítóképzők, tanáraik és diákjaik
az 1945-1949. évi politikai forgószélben.
Tanulmányok

*Tisztelettel és köszönettel ajánlom e kötetet minden kollégámnak,
akikkel az elmúlt fél évszázadban tanárként, kutatóként
az ELTE-n és azon kívül együttműködhettem*

Donáth Péter

***Tanítóképzők, tanáraik, diákjaik
az 1945-1949. évi politikai
forgószélben***

Tanulmánykötet

Trezor Kiadó,
Budapest, 2025.

Nyomtatott: ISBN 978-963-8144-58-4

Pdf: ISBN 978-963-8144-59-1

Borítóterv: Dr. Benczik Vilmos és Csengeri Andrea

© Donáth Péter 2025

Kiadja a Trezor Könyv- és Lapkiadó, Terjeszt: Bt.
1149 Budapest, Egressy köz 6. Telefon: 1-363-0276 E-mail: trezorkiado@gmail.com
Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu> Felelős kiadó: Benczik Mónika

Tartalomjegyzék

Szubjektív előszó – avagy „a reménytelenek reménye” II.	10
I. A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének 1919-ben és 1947-ben történt átmeneti, majd végleges megszüntetésének történetéhez.....	16
1. A TITOE feladatainak korlátozása, majd „narkotikus álomba kényszerülése” 1918-1919-ben.....	16
2. Autonomia a világnézeti-politikai sokszínűség megőrzése érdekében, vagy alkalmazkodás az állam uralkodó felfogásához?.....	27
3. Molnár Oszkár: Budapest élete az ostrom után	36
4. Végjáték 1945-1947.....	44
II. A budai tanítóképző tanárait és altisztjét érintő igazolási, B-listázási és népbírósi eljárások 1945-1948.	57
1. „A Padányi-Frank ügy”.....	57
1.1. Az előzményekről röviden	58
1.2. Felfüggesztése igazgatói és tanári állásából.....	61
1.3. Padányi-Frank Antal ügye két igazoló bizottság előtt.....	64
1.4. Feljelentése, megveretése, rendőrségi vizsgálatai	65
1.5. Vádirat, népbírósi tárgyalás, ítélet, közkegyelem.....	72
1.6. A „Padányi ügyet” záró kiegészítések, kérdések, megjegyzések	82
2. Mesterházy Jenő, Árpássy Gyula, Szalatsy Richárd és mások.....	86
2.1. Mesterházy Jenő.....	86
2.2. Árpássy Gyula.....	96
2.3. Szalatsy Richárd.....	108
2.4. Tanay Antal, Koltai István, Homályos Dezső és Budaváry László ..	113
2.5. Összefoglalás helyett: megjegyzések, kérdések	116
III. A református tanító(nő)képzők államosításáról 1918-1919-ben és 1946-1948-ban	123
1. 1918-1919-ben.....	129
2. 1946-1948.....	142

IV.	Súlyos következményekkel járó játszmák a katolikus tanító(nő)képzők államosítása körül	161
V.	Két jellemző epizód az iskolák államosítása körüli konfliktusokból	190
1.	„Sopronból nem lesz Pócspetri!”	190
1.1.1.	Az 1944-1946. évi soproni előzményekről röviden	190
1.1.2.	Mindszenty József kapcsolata a soproni Isteni Megváltó Leányai zárdával	190
1.1.3.	Böck János hitoktató internálásának hullámverései	192
1.1.4.	Az államosítások elleni soproni tiltakozások közvetlen előzményei	197
1.1.5.	Országos és soproni előzmények az államosítás szándékának bejelentésétől a Pócspetriben történetekről Sopronba ért hírekig	197
1.1.6.	Országos és soproni előzmények 1948. június 3-június 6. között	207
1.1.7.	Katolikus diákok és asszonyok tüntetése Sopronban 1948. június 7-én, annak körülményei és következményei	212
1.1.7.1.	A tüntetés közvetlen körülményei	212
1.1.7.2.	Amit forrásainkból a június 7-i soproni tüntetésről tudni lehet	214
1.1.7.3.	A soproni tüntetés következményeiről röviden	220
1.1.8.	Rövid epilógus	224
	Függelék 1: Vétlen soproni katolikus gimnáziumi tanár: Legény János kálváriája 1948-1957	231
	Függelék 2: Az 1948. június 7-i soproni tüntetést követő megtorlás vétlen áldozata: Dr. Balázs Gyula rendőrőrnagy	243
	Balázs Gyula útja a soproni rendőrtiszti szolgálatig	244
	A Balázs Gyula elleni vizsgálat dokumentumai	245
	Balázs Gyula az ügyészségek és bíróságok előtt	249
	Utószó	255
2.	Az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjainak és tanárainak megpróbáltatásai az 1948. évi államosítás körüli küzdelmek kapcsán	257
2.1.	Érintett kortárs Korencsi Ferenc visszaemlékezései 1994-ből	258
2.2.	Az 1948. június 12-14-én történtek előzményei	266
2.3.	Az 1948. június 12-i incidens és az azt követő őrizetbevételek, kihallgatások	275

2.4.	Tanárok letartóztatása, kihallgatása.....	287
2.5.	Vádemelés	290
2.6.	Népbíróági tárgyalás.....	292
2.7.	Propaganda és megfélemlítési céllal született ítélet	300
2.8.	Példák az országos sajtókampány cikkeiből	306
2.9.	Az esztergomi érsekség és a tanítóképző igazgatójának tájékoztatói kísérletei	309
2.10.	Siposs Sándor kirendelt védő semmisségi panasza a Népbíróságok Országos Tanácsához – annak ítélete	310
2.11.	Néhány kiegészítés és zárógondolat.....	319
VI.	Két epizód az államosított iskolák diákjainak spontán reakcióiból az 1948 őszén-telén az oktatásirányítás által oktrojált politikai-világnézeti kampányra – s azok megtorlása	326
1.	Rapid minisztériumi utasítás néhány órát „sztrájkoló” tanítóképzős diáklányok megtizedelésére, tanárok eltávolítására	326
1.1.	Az előzményekről, körülményekről röviden.....	326
1.2.	Kísérlet a tanítónőképzőben 1948. október 30-a előtt történtek rekonstruálására.....	331
1.3.	Az 1948. október 30-i „diáksztrájk” közvetlen előzménye, lefolyása	335
1.4.	A „diáksztrájkot” követő első vizsgálatok, intézkedések	338
1.5.	Politikai koncepcióba illesztés, újabb vizsgálatok, drasztikus fegyelmi döntések.....	350
1.6.	Záró megjegyzések.....	365
2.	Ifjú purifikátorok sztrájkoló diáktársaikkal és empatikus pedagógusaikkal szemben a kecskeméti tanítónőképzőben 1948 decemberében	369
2.1.	Két tanítónőképző Kecskeméten az államosításig	370
2.2.	„Demokráciánk gazdasági és politikai fejlődése ... szükségessé teszi, hogy az ideológiai területen is az eddiginél fokozottabb ütemben haladjunk előre.”	380
2.3.	A Kecskeméten történtek a Mindszenty-ellenes diáktüntetés előtt ..	388
2.4.	Mindszenty-ellenes diáktüntetés és annak hullámai a kecskeméti tanítónőképzőben	399

2.5.	A Diákszövetségi purifikátorainak támadása „reakciónak” vélt diáktársaik ellen.....	407
2.6.	Spontán diáksztrájk a líceumi III. osztályban	413
2.7.	Diákszövetségi purifikátorok a sztrájkolók és „védelmezők”: az igazgatónő és a tanácsadó tanár ellen.....	417
2.8.	A tanítónőképzőben történtek a kecskeméti Nemzeti Bizottság előtt és a helyi sajtóban.....	420
2.9.	A kecskeméti ÁVO, s a tanügyigazgatási szervek vizsgálatai, döntései – a kecskeméti képzős tanárok kollégáik melletti kiállása	430
2.10.	Döntés a fegyelmi vizsgálat alá vont diáklányok ügyében	447
2.11.	Epilógus helyett: egy jelentés a „klerikális reakció” elleni képzelt harcról, „győzelemről” – néhány reflexióval	451
VII.	A „Vörös Sziget dinamójától” (1949/1950) a görbe tükör láttató erején át, a felelő diagnózisokig (1956)	458
1.	A „Vörös Sziget dinamója”: Meskó Gyula (1949/1950.)	459
2.	A hivatalos látogatói értékelés versus a görbetükör láttató ereje (1956. február 25.).....	466
3.	Felelő diagnózisok az 1956. augusztus 23-i budai tanévnyitó értekezleten .	479
	Donáth Péternek a Kiadónknál korábban megjelent munkái	490

Szubjektív előszó – avagy „a reménytelenek reménye” II.

„Csak a reménytelenekért adatott nekünk a remény”.
Walter Benjamin

Walter Benjaminsnak ezen, egészen más kontextusban megfogalmazott mondata kavargat újra bennem, mióta végigolvastam a másfél évtizedes, levéltárak tucatjaiban, s könyvtárak sorában folytatott kutatómunka, valamint a történetek szereplőivel, tanúival folytatott levelezések, beszélgetések és másfél éves tanulmányírás után összeállt kötet 29 szerzői ívnyi szövegét.

E tanulmánykötet – ahogy külső megjelenése is hangsúlyozza – sajátos párja, kiegészítése kíván lenni a 2020-ban megjelent „Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószelelben. Tanítóképzők az idegen megszállás, a forradalmak és az ellenforradalmi megtorlás idején.” címmel megjelent monográfiának. Ahogy az is egy viharos politikai átalakulások sorát átélő időszak volt, úgy az 1945-1949-es évek is megrázkódtatások, kihívások sorát hozták a magyarországi tanítóképzők, tanáraik és diákjaik számára. Tanulmánykötetünk ezeket próbálja esettanulmányok sorával lehetséges olvasói: a kutató- és oktatótársak, valamint doktoranduszok, egyetemi hallgatók, s az érdeklődők figyelmébe ajánlani. Módszere a korábbival egyező, ahol lehetséges a források széles körét az oral history eszközeivel kiegészítve. Ezért a szerző 2020-ban felmerült kétségei sem változtak, sőt idővel csak elmélyültek:

Rohanó világunkban,

- amikor az emberek mobiltelefonok rövid üzeneteihez szoktak,
- amikor a történelemtudomány is az esszészerű, könnyű nyelvezet felé mozdult el világszerte az olvasók megtartása érdekében,
- s szűkebb pátriánkban, melyben a mélyen megosztott magyar társadalom olvasóközönségének jelentős része csak a saját szociokulturális, politikai székértábora nyelvén írt, s annak közös előítéleteit, sztereotípiát igazoló szövegekre nyitott,

vajon lehet-e bármilyen esélye egy dokumentatív elbeszélő módszerrel készült terjedelmes kötetnek arra, hogy olvasóra talál? E kérdés még csak nyomatékossá válik, ha olyan, a székértáborok identitása szempontjából kényes, a genezisüket felvillantó témát boncolgat benne a szerző, amilyenek az 1918-1919 és 1945-1949 közötti időszakok, drámai átalakulásaikkal. S ha hozzátesszük, hogy a kötet tanítóképzős tanárok, diákok – pedagógus „kisemberek” – sorsát firtatja, s nem a közvéleményben ismert történeti

figurákét, akkor könnyen arra a következtetésre juthatunk: „ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel”.

Ha viszont a reménytelenek reményének jegyében arra gondolunk, hogy

- egy csekély példányszámban, csak a nagy-, illetve érintett könyvtárakba eljutó, s a Magyar Elektronikus Könyvtárban elhelyezett szakmunkáról van szó,
- melyet érdeklődés esetén minden középiskolát végzett, s az évszázados idézetek nyelvével megbirkózó olvasó nehézség nélkül megérthet,
- s amelynek tanulmányai önállóan is érthetők,¹ s az elektronikus eszközökkel (témák, személyek, intézmények szerint) könnyen „kereshetők” is, talán egy kis fény vetülhet a könyv komornak látszó jövőképebe.

Habent sua fata libelli.

Ez már nem a szerző története. Az önmagát immár tizedszer ilyen helyzetbe manőverező szerzőnek a rövid előszóban csak arra lehet némi esélye, hogy jelezze miért is érezte úgy, hogy minden ellenjavallat ellenére is így kell eljárnia.

Először is azért, mert 76 évesen is szereti szakmáját, s azt a visszatérő élményt, mely a történeti források alapos tanulmányozása során gyakran megragadja: *szinte semmi sem úgy történt valójában, mint ahogy azt a pro és kontra történeti sémák alapján az ember elképzelné. Igaz ez a kötetben vizsgált bonyolult, és nehéz időszakokra is.* Ha megérteni, megértetni és leírni szeretné a kort, amelyet felidézni próbál, hagyni kell saját – egymással felelő – szövegeikkel megszólalni a történet szereplőit. Ez ugyan – legalábbis kezdetben – megnehezítheti az olvasó dolgát, de ennek fejében mindenféle utólagos fordítás/ferdítés nélkül lehetővé teszi számára, hogy felfogja és átérezze az évtizedekkel, egy évszázaddal ezelőtt élt emberek gondolkodásmódját, érzéseit, elfogultságait, a kor atmoszféráját.

Mindezek által lehetőséget nyerhet arra, hogy kontrollálja a szerző reflexióit, következtetéseit, melyet ez – a kissé fárasztó, de egy idő után talán izgalmassá váló – dokumentatív elbeszélő módszer jól láthatóan elvlaszt a források bemutatásától, ismertetésétől.

Így talán lehetőséget nyerhet arra is, hogy sajátos módon maga is részese lehessen a történeti diskurzusnak, annak az élménynek, hogy a régmúlt emberei hasonlóan összetett világban éltek, mint mi, sőt, a vizsgált

¹ Ez csak úgy vált lehetővé, hogy az egyes esettanulmányoknak az éppen aktuális általános helyzetre vonatkozó részei is eredeti formájukban megmaradtak, ami miatt a kötetben többször előfordul, hogy bizonyos idézetekre, összefüggésekre kétszer-háromszor is hivatkozzat történik. Az egyes témák, tanulmányok iránt érdeklődőket ez segíti, ám az egész kötetet elolvasókat, recenziéseket kissé fáraszthatja, bizonyos részek átlapozására ösztönözheti. Megértésüket kérjük és reméljük.

időszakokban nehezebb és szélsőségesebb helyzetekkel, kihívásokkal szemben próbálták megtalálni a maguk – emberi, néha „túlságosan is emberi” – válaszait, megoldásait.

Elengedhetetlen, hogy dokumentatív elbeszélésünk minden fontosabb szereplője tevékenységének bemutatása során az a történeti attitűd vezessen, melyet Szász Zoltán olyan plasztikusan jelenített meg egy nemzetközi konferencia megnyitóján: *„Szükség van a történetírásban is empátiára, egy történeti folyamat minden résztvevője szempontjainak, érzésvilágának megértésére. Különösen a legneuralgikusabb pontokon”*.²

Ehhez persze az kell(ene), hogy a szerző ne próbálja – kedvenc elfoglaltságainak megfelelően – „újra nyerni” az általa vizsgált korszak háborúságait, konfliktusait. Ne ideológiailag, világnézetileg elkötelezett harcosként viselkedjék „a történész fronton”, aktuálpolitikai haszonszerzés céljából, hanem elégedjen meg a hősei drámája iránt nyitott krónikás szerepével, személyiségük, kényszerpályáik, mozgásterük, s az azokat befolyásoló társadalmi mechanizmusok iránti őszinte kíváncsisággal. Mikor, s mennyire sikerült ez a „személyes tudásába”³ zárt szerzőnek e könyvében – az olvasó eldönti.

A könyv 2023-2024-ben született 6 hosszabb és 3 rövidebb esettanulmánya, valamint a 2008-2009-es 3 rövidebb írás már megjelent vagy első közlésre elfogadásra került különböző szakmai folyóiratokban, konferenciakötetekben. Megjelenésük helyét mindenütt feltüntettük.⁴

Tartalmukat tekintve – az 1918-1919-es időszakhoz hasonlóan – a pedagógusokkal, diákokkal szemben támasztott apodiktikus politikai-világnézeti elvárások jegyében történt „megregulázás”, kontraszelekcióhoz vezető „tisztogatás”, ellenállás-letörés mechanizmusai, s a szorult helyzetben alkalmazkodásra kényszerült pedagógusok, diákok sajátos játszmái állnak figyelmünk középpontjában. A korábbi kötettől eltérően itt csak röviden, érintőlegesen, foglalkozunk a tanítóképzés reformjával kapcsolatos vitákkal, átalakításokkal, hiszen ezekről részletes áttekintés nyújtottunk a „Közszolgálat

² Szász Zoltán (1998): Korszakváltás és történetírásunk. In: *1918. Korszakvége – korszakkezdet*. (Szerk.: Grad C. – Ciubota V.) Lekton, Satu Mare Zalău, 1998. 17.

³ „A személyes tudás intellektuális elkötelezettség, és mint ilyen óhatatlanul kockázatos. Csak olyan állításokról mondhatjuk, hogy képesek ezt a fajta objektív tudást közvetíteni, amelyek hamisak is lehetnének. *Könyvem minden állítása az én személyes elkötelezettségem: ezek az állítások ennyire és semmi többre nem tartanak igényt*” – írta, a jelen kötetre is érvényesen – Polányi Mihály. (1994. 12. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴ A különböző szakfolyóiratok, tanulmánykötetek valamelyest egymástól eltérő hivatkozási rendet vártak el, így írásainkban azoknak megfelelően jártunk el. Ez bizonyos eltérésekkel jár a hivatkozott szerzők neveinek, a folyóiratok évfolyamainak stb. leírásában, s abban, hogy kötetünk néhány rövid tanulmányában a felhasznált irodalom a lábjegyzetekben folyamatosan nyomon követhető, míg a többségüknél az irodalomjegyzék az egyes tanulmányok végén olvasható, az elsőként megjelentető publikációs fórum elvárásainak megfelelően.

– pedagógushivatás. Rozsonnai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért” c. 2004-ben, és az „Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945-1960” c. 2008-ban a Trezor Kiadónál megjelent könyveinkben. Neveléstudós kollégáink professzionalizációs és pedagógiai szempontokat előtérbe helyező tartalmas közleményekben foglalkoztak a témával.⁵

Jelen kötet első tanulmányában (I.) arról írtunk, hogy miként próbálkoztak 1919-ben majd 1945-1947-ben a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesületét a szociáldemokrata-kommunista befolyás alatt álló pedagógus szakszervezet szakosztályával felváltani. Miként használták az igazolási eljárásokat, B-listázásokat, népbírósi eljárásokat az új rezsim számára nem kívánatos vezető pedagógusoktól való megszabadulásra. Erről szól a második (II.) tanulmányban a budai állami tanítóképzőben történtek bemutatása is, a politikailag igencsak megosztott tantestület e folyamatban játszott szerepének megvilágításával.

A III. és IV. számú tanulmányok a református és katolikus tanítóképzők államosításával kapcsolatos politikai játszmákra, csatározásokra vetnek némi fényt az iskolák államosítását kimondó törvény előkészítésének időszakában. Az V. 1. és 2. számú írások az államosítást megelőző tiltakozások, konfliktusok sorába engednek betekintést szomorú soproni és esztergomi történetek részletes felidézésével.

A VI. 1. és 2. sz. tanulmányok az 1948 őszen-telén kibontakozó ideológiai-politikai offenzívára az államosított zalaegerszegi és kecskeméti tanítónőképzőkben született spontán tiltakozások, rövidebb-hosszabb diáksztrájkok forrásainak bemutatásával érzékeltetik: miként törték meg a diákok és pedagógusok elleni drasztikus fegyelmi eljárások révén az identitásukat védő diákok és pedagógusok ellenállását, s érték el formális alkalmazkodásukat.

A felsorolt tanulmányok együttes olvasása reményeink szerint az egyedi történetek megismerésén túli tanulságokkal szolgálhat, s ez adja közös kötetben megjelentetésük értelmét. Megismerhetjük belőlük hányféle

⁵ Németh András (1990): *A magyar tanítóképzés története 1775-1975*. In: Főiskolai Füzetek 11. sz., Zsámbék; Kelemen Elemér (1999): Gondolatok a magyar tanítóképzés kettős évfordulóján. In: Donáth Péter – Hangay Zoltán szerk. (1999): *Filozófia — művelődés — történet 1999*. A Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. XVIII. Trezor, Bp. 1999. 53–64.; Molnár Béla (2007): *A középfokú tanítóképzés története 1945-től a felsőfokúvá válásig*. PhD disszertáció.; Gombos Norbert (2011): *A közép és felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon: a korabeli központi tantervek tükrében*. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Szent István Egyetem Tanárképző Intézet, Gödöllő stb.

módszerrel, hány hullámban történt az iskolák hazafias vallásos, szovjet- és kommunistaellenes neveléstől a világi, materialista, szovjetbarát, marxista-leninista-sztálinista irányba történt átorientálása. Megtudhatjuk belőlük, hogy mennyire különbözően viselkedtek a diákok a különböző történelmi szituációkban. A keresztény/keresztyén identitásukat védők mellett miként jelentkeztek, tevékenykedtek az „új világnak” elkötelezett ifjú purifikátorok egyes iskolákban. Arra is láthatunk példát, hogy az ÁVO nyomására, kényszer alatt, esztergomi diákok tanúskodtak tanáraik s még oly szeretett osztályfőnökük ellen is. A tantestületek különböző magatartása is szembeötlő: a budai képző tanárainak népbíróságig eljutó egyenetlensége mellett megismerhetjük a kecskeméti pedagógusok leváltott igazgatójuk és fegyelmi eljárás alá vont kollégájuk melletti tiszteletreméltó kiállását is.

S végül: az általános és egyéni sajátosságok megismerése révén reális képet kaphatunk arról, hogy milyen intézkedésekkel készítették/kényszerítették a képzők diákjait és tanárait

- az új rendszer legalábbis formális elfogadására, az azzal való együttműködésre, s hogy
- milyen szerepet játszottak ebben a párt-, állami-, szakszervezeti-, diákszövetségi és propagandasajtó ágensek, valamint állandó segítőjük a rendőrség politikai-, majd államvédelmi osztályai.

Mindezek együtt kényszerítették ki a javarészt felszíni alkalmazkodást az állásban maradt pedagógusok többségénél.

Végül ehhez kapcsolódnak a VII. 1., 2. és 3. sz. tanulmányok sajátos kitekintéssel. A VII. 1. sz. írás az államosított pécsi püspöki tanítóképzőben az 1949/1950-es tanévben tanítói végzettséggel igazgatóskodó Meskó Gyula groteszk átokfutását és annak kudarcát mutatja be, melynek során a hosszú ideig egyházi intézmény rövid úton „tisztán kommunista” iskolává alakításáért küzdött, ma már nevetségesnek tűnő eszközökkel és kartársai terrorizálásával. A VII. 2. és 3. sz. írások a budai tanítóképző példáján egy 1956 februári felügyeleti látogatás és annak paródiája, valamint egy augusztusi tanári értekezlet példáján demonstrálják: mennyire csak felszíni alkalmazkodást lehetett kikényszeríteni az oktatáspolitikai adminisztratív és büntető intézkedéseivel.

Tanulmányaink különböző megközelítést alkalmaznak. Többkevesebb adalékkal szolgálnak és kérdéseket vetnek fel a magyarországi tanítóképzők, a tanítóképzős pedagógusok, diákok s példájukkal általában az oktatási rendszer „kisembereinek” sorsával, ideológiai, politikai indíttatású – s ezért szakmailag általában minőségrontó, gyakran kontraproduktív – szelekciójával kapcsolatban.

Előszavunkat hálánk kifejezésével zárjuk a Trezor Kiadó tulajdonosai, munkatársai néhai Dr. Benczik Vilmos és Benczik Mónika felé, amiért évtizedeken át – a jelen kötetet is beleértve – lehetővé tették/teszik tudományos

monográfiáink s jelen tanulmánykötetünk megjelentetését. Köszönet érte, ahogy Csengeri Andreának is a borító elkészítéséért.

Donáth Péter
donath.peter@tok.elte.hu

I. A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének 1919-ben és 1947-ben történt átmeneti, majd végleges megszűntetésének történetéhez

Az ÓTE elődszervezetének, a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének (TITOE) 55 éves tényleges tevékenysége alatt először 1919 tavaszán merült fel a szervezet megszűntetésének lehetősége. Majd az 1945-1946. évi dermedt bizonytalanság után, hatósági nyomásra 1947. január 31-én, az utolsó közgyűlésen kimondták a szervezet végleges feloszlását. Dokumentatív elbeszélésünkben e két esemény körülményeivel kapcsolatos forrásokat ajánlunk olvasóink figyelmébe.¹

1. A TITOE feladatainak korlátozása, majd „narkotikus álomba kényszerülése” 1918-1919-ben

Az őszirozás forradalom időszakában, 1918. november 11-én, a TITOE akkori elnöke Nagy László (gyermektanulmányozó, tanítóképző intézeti c. igazgató) körtelefonnal a VI. kerületi képzőbe hívta össze a budapesti állami és az államilag támogatott tanító(nő)képzők tanárait, igazgatóit, és egyéb munkatársait, valamint a szakfelügyelőket a Közalkalmazottak Országos Szövetsége Tanítóképzőintézeti Osztályának megalakítása céljából, s azért, hogy „tanítói szabadságukat, önállóságukat kivívják”, sérelmeiknek, kívánságaiknak hangot adjanak.

A tanácskozáson mindösszesen 32 résztvevő volt jelen, melyet Nagy László az alábbi lelkesítő szavakkal nyitott meg: „A szabadság vihara felrázta a mi lelkünket is és most itt állunk megifjult erővel, tettersően, hogy a mi külön szabadságunkért küzdjünk. Fölösleges itt, kartársaim előtt leírnom a régi rendszert, amely gúzsba kötötte az egyént és a közösséget, amely despotizmusával lehetetlenné tette a szabad véleménynyilvánítást úgy az egyesre, mint a közre nézve. ... Omoljon le a lappáliakkal [hiábavalósággal, haszontalan, értéktelen, jelentéktelen dolgokkal – D. P.] dolgozó, centralizáló, árulkodó, protekciós s az egyéniséget gátló régi rendszer! Szabad levegőt, szabad mozgást, szabad nézetnyilvánítást, s legfőképpen minden felsőbb hatósági befolyástól ment[es] szabad önkormányzati jogokat kívánunk! Még

¹ A tanulmány eredetileg 2023-ban jelent meg: Gyermeknevelés, 11. évf. 2-3 sz. 5-44.

csak arra figyelmeztetem tisztelt kartársaimat, hogy a ránk váró küzdelemben fő a szolidaritás. Össze kell tartanunk a végsőkig.”¹

Ezt követően a jelenlévők megalakították a Közalkalmazottak Országos Szövetsége Tanítóképzőintézeti Osztályát, megválasztották annak 15 tagú Bizalmi Tanácsát, annak elnökét (Nagy Lászlót), s két képviselőjét (Gerencsér Istvánt és Répay Dánielt). Tisztázódott, hogy e szervezkedés nem politikai csoportosulás, s hogy abba meghívják vidéki kartársaikat is.² Bár radikálisabb javaslat is felmerült, végül leszögezték: az új szervezet létrejötte nem érinti a TITOE-t. Beszéltek sérelmeikről, kívánságaikról is. Megállapodtak, hogy a következő napokban erről és megalakulásukról tájékoztatják a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot (VKM).³

Így is történt. Másnap Juhász Nagy Sándor és Neményi Imre államtitkárokat, majd november 13-án Lovászy Márton minisztert keresték fel a szervezet képviselői. Utóbbinál Nagy László részletesen kifejtette álláspontjukat, sérelmeiket és kívánságaikat, változtatási javaslataikat. Jelezte: a tanítóképzésben értékes, megőrzendő modernizációs folyamatok is zajlottak az elmúlt évtizedben.⁴ Felvetéseikkel kapcsolatban a miniszter nyitottnak mutatkozott, s kérte: adják be írásban az elhangzottakat.⁵ November 17-én nyújtották be előterjesztésüket: „Kívánunk új rendet a tanító-tanítónőképző intézetek kormányzatában, adminisztratív és pedagógiai vezetésében, amely lehetővé tegye az egyes intézeteknek a külső körülményekhez s a belső viszonyokhoz mért egyéni szabad fejlődését, s egyéni intenzív pedagógiai működését, az általános célok, s az általános színvonal korlátai között” -írták, majd hosszasan részletezték elvárásaikat. Köztük azt is, hogy jogászok helyett tanítóképzős szakember – Farkas Sándor szakfelügyelő – kinevezését kérik a VKM tanítóképzőkkel foglalkozó ügyosztályának élére.⁶

Így – a hasonló szakmai szervezetek útját követve – 1918 végén bifurkálódott tanítóképző intézeti tanárok érdekképviselője is. A továbbiakban a TITOE „a tanítóképzés pedagógiai és didaktikai kérdéseit” fejtegette. Szervezésében 1918 végén s 1919 elején viták során alakították ki a tanítóképzés reformjára vonatkozó elképzeléseiket, melyeket közzé is tettek a Magyar Tanítóképző (MT) 1919. évi első számában.⁷ A Közalkalmazottak Országos Bizottságához kötődő Bizalmi Tanács „a tanítóképző intézetek

¹ Nagy L. 1918. 295

² Felhívás, 2018. 313-315.

³ A Közalkalmazottak, 1918. 296-299.; Országos, 1919. 70-71.

⁴ „Neményire nézve is mily büszkeséget keltő, fennkölt érzés lehet az a tudat, hogy a magyar tanítóképzés, pedagógiai irányára és berendezkedésére nézve, a legmodernebb tanítóképzések közé tartozik a kultúrállamokban” -írta Nagy László a Magyar Tanítóképzőben 1917 őszén. (1917. 218.)

⁵ A miniszternél, 1918. 303-307.

⁶ A Bizalmi Tanács előterjesztése, 1918. 307-310.

⁷ MT 34. évf. 1-31.; Donáth, 2020. 28-43.

tantestületeinek személyi és anyagi kérdéseivel” foglalkozik -írta 1919. január 3-án a két szervezet közös elnöke: Nagy László. Tegyük hozzá, rövid idejű párhuzamos működésük során valójában funkcióik korántsem különültek el ilyen tisztán.⁸

Az 1919 január végétől különvált Közoktatásügyi Minisztériumban megfigyelhető változások nyomán, Kunfi Zsigmond miniszteri, és Somogyi Béla politikai államtitkári kinevezésével, a szociáldemokrata párt és tanítói szakszervezet minisztériumon belüli befolyásának növekedése látványossá vált. Ez szinte elkerülhetetlenné tette, hogy a szakszervezet programjában szereplő érettségire épülő főiskolai jellegű, kizárólag állami tanítóképzés tanítói követelésének érvényesítése az oktatáspolitikai egyik kitüntetett céljává legyen. Érezhetővé vált, hogy az új közoktatási kormányzat generális reformterveinek kialakításában nem az addigi iskolafajonként szétterjedt pedagógusszervezetekkel, hanem a Városi Alkalmazottak Országos Szövetségének reformbizottságával, a gyermektanulmányozók reprezentánsaival, s mindenekelőtt a „nevelőmunkások” egészét átfogni hivatott szocialista pedagógus szakszervezettel kíván együttműködni. Ez nem kerülhette el a tanítóképzők tanárainak figyelmét sem.

Nagy László, Gerencsér István és Répay Dániel is aláírta a Bizalmi Tanács tanítóképzőkhöz írt, sürgős állásfoglalásukat kérő 1919. február 16-i levelét: „Bizalmi Tanácsunk érdekeink védelme céljából annak idején belépett a Közalkalmazottak Országos Bizottságába. Csatlakozásunk a Közalkalmazottak Szövetsége elnökségének azon kijelentése alapján történt, hogy belépésünk pártpolitikai megkötöttséget nem jelent. Amikor vidéki kartársainkat új szervezetünkbe való tömörülésre hívtuk fel, ily irányú tájékoztatást nyújtottunk, s tényleg Bizalmi Tanácsunk politikai pártállásra való tekintet nélkül egyesítette magában az összes állami tanítóképzők közalkalmazottait.

A közelmúltban a Közalkalmazottak Országos Szövetsége kimondta az országos szociáldemokrata párthoz való csatlakozását. A Bizalmi Tanácsunkban képviselt tanítóképzői közalkalmazottakat pedig, mint tagokat a Tanítók Szakszervezetébe tette át... [amely] a szociáldemokrata párt szervezete.⁹ Így a Bizalmi Tanácsunkban képviselt magyar tanítóképzői tanárság, amennyiben a Tanítók Szakszervezetéhez való áttevést elfogadja, a Bizalmi Tanács, mint ilyen, a Tanítók Szakszervezetének szakosztályává, s a szociáldemokrata pártnak természetesen egyénenként tagjává válik. ...Határoznunk kell arról, hogy vajon a Tanítók Szakszervezetébe való átalakulásunkat elismerjük-e és ez átalakulás pártpolitikai kötelezettségeit magunkévá tesszük-e? Avagy tömörülésünk eredeti alapján maradva, Bizalmi

⁸ MT, 33. évf. 292-318.

⁹ Új Korszak, 8. évf. 2. sz. 4. 1919. január 24.

Tanácsunkat, mint egységesítő szervünket pártpolitikai jelleg nélkül tartjuk meg továbbra is? ... A döntés joga a Bizalmi Tanácsban képviselt összes képzők tanártestületeit illeti. ... Amidőn kartársainkat felszólítjuk a döntésre, szíves figyelmükbe ajánljuk azon nézetünket, hogy *a Bizalmi Tanács elszigetelten működve nem fejthet ki oly erőt, amely a magyar tanítóképzés jövőjének kialakításában irányt szabó lehetne, valamint, hogy a társadalmat kívánságainak kielégítésére készítse. Csatlakoznunk kell valamilyen erősen szervezett testülethez.* Mi, mint vezetők, nem foglalunk állást szervezetek, vagy politikai pártok mellett, így a szociáldemokrata párt mellett sem kívánunk társainkra erőszakkal hatni” -írták, kérve a tantestületek tagjait, hogy a szociáldemokrata párt fő elveinek ismeretében döntsenek, s álláspontjukat legkésőbb március 7-ig közöljék a vezetőséggel, hogy a közgyűlést (erről) március 15-e körül megtarthassák.¹⁰ Bár volt olyan tantestület – köztük az egri érseki tanítóképző is – amely amellet foglalt állást, hogy „egyesületünk továbbra is önállóan működjék, és zárjon ki magából minden politikát”, ennek érdemi hatása már nem lehetett.¹¹

A kilátásba helyezett közgyűlés összehívására nem került sor. 1919. február 22.-én ugyanis megalakult *a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének Tanítóképző Szakosztálya*, melynek Végrehajtó Bizottsága márciusban – még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt – körlevéllel fordult a tanári testületekhez, melyben leszögezték: „a Bizalmi Tanács felhívása a haladó események folytán tárgytalanná vált, mert a Közalkalmazottak Szövetsége, a Szövetségbe belépett tanárokat, tanítókat, óvónőket áttette a Magyarországi Tanítók Szakszervezetébe. Aki tehát azzal lépett be a Közalkalmazottakhoz, hogy politikai pártállását fönnttarthatja, most vessen számot az új helyzettel, mert a M. T. Szakszervezete *szociáldemokrata* szervezkedés, s így tagjai a szociáldemokrata pártszervezetbe is belépnek.”¹² ... Tájékoztatásul megjegyezzük, hogy a M. T. Szakszervezetébe a szakfelügyelőség teljes számmal, a budapesti intézetek tanárai stb. csekély kivétellel mind beléptek. Ezen elhatározásukra az a meggyőződés vezetett, hogy *a szociáldemokrata párt kultúrprogramjában látjuk a tanítóképzés*

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 502-1925-17-30254.

¹¹ Benkóczy, 1928. 124.

¹² Az „Új Korszak” tudósítása szerint: „A szocialista világnézet jelentős területen, a tanítóképző tanárság táborában is megkezdte hódítását. E táborból már annyian sorakoztak zászlónk alá, hogy külön *Tanítóképző-intézeti Szakosztály* megalakítása vált szükségessé. ... [A] szakosztály 35 taggal... alakult meg”. Az 1919. február 22-i alakuló gyűlésen a szakszervezet végrehajtó bizottságát képviselő *Szöllősi Jenő* – aki a Tanácsköztársaság alatt a Közoktatásügyi Népbiztosság (KN) egyik csoportvezetője lett – markánsabban fogalmazott: „ne kényszer, hanem meggyőződés hozza a tanítóképző tanárságot a szakszervezetbe, amelyben csak azoknak lehet helyük és működési terük, akik a szocialista elvekre helyezkedve és a pártfegyelemhez alkalmazkodva akarnak munkálkodni”. (A tanítóképző intézetek 1919/5. 4.)

*fejlődésének legszilárdabb biztosítékát.*¹³ A demokrácia és népnevelés haladása együttes és kongruens. A tanítóképzés pedig megbonthatatlanul szerves kapcsolatban van a népkultúrával, melynek fejlesztése nélküle az el sem képzelhető. Az oktatás és nevelés munkájának és munkásainak értékelése egyenesen e párt világszemléletéhez tartozik. [Sic!] *Ez a világszemlélet a maga egészében pedig ma egy a jövővel s nekünk a jövő számára kell építenünk! Ezután tehát ez a szakosztályunk lesz hivatott az összes tanítóképző intézeteket érintő anyagi, pedagógiai, reform stb. ügyekben állást foglalni. ...*

Fentiekből kifolyólag a közalkalmazotti szervezkedésre helyezkedett Bizalmi Tanácsunk további létjogosultsága megszűnik, Szakszervezetünk azonban továbbra is kapcsolatban marad a Közalkalmazottak Szövetségével, s a két testület minden közalkalmazotti érdekekben képviselői útján, egyöntetűen jár el. Mindezek alapján arra kérjük azokat a tisztelt kartársakat, akik a Szakszervezetbe való áttétel ellen nem emelnek kifogást, szíveskedjenek az ide mellékelte *Belépési Nyilatkozatot* kitölteni. Mint elvtársak alakítsák meg intézetenként a helyi csoportot, illetőleg az ott netalán már meglévő helyi csoportban (szakszervezetben) a tanítóképző szakosztályt, s válasszanak intézetenként egy bizalmi, aki az ottani helyi csoporttal és a végrehajtó bizottsággal az összeköttetést fenn fogja tartani” -olvashatjuk a terjedelmes körlevélben, melyből a szakszervezeti csoportot alakító tanítóképzős tanárok akkori helyzetmegítéléséről, illetve motívumairól is képet kaphatunk.

A levél ugyanis így folytatódott: „Tisztelt Kartársak! Nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon megbukott, vagy megbukóban van az a rendszer, mely álnemzeti jelszavakkal egymás ellen uszította a világ népeit, s milliók vesztét, népek katasztrófáját, a kultúra pusztulását okozta. E rendszer hazafias mázzal vont be uralkodók, uralkodó rétegek, imperialista és kapitalista klikkek önző érdekeit, el kellett hát buknia álmításai, valamint telhetetlensége és vaksága következtében. *Uralma helyébe új világnak kell támadnia, mely a népek szolidaritásának, összhangzó együttműködésének, nemzetközi testvériesülésének elvén épül fel.* Csak ily egyetemes közösségben található meg minden ország a maga hivatását, mely nem lehet más, mint népének oly anyagi jólétet, s ezzel együtt olyan szellemi műveltséget biztosítani, hogy természetadta tehetségeit, kultúráját eddig nem ismert mértékben kifejthesse, s ezzel az emberiség kincsestárát gazdagíthassa. Az egyetemes nagy népműveltségről van szó, mely minden eddig elnyomott népet magas emberi színvonalra emel, s tehetségeit úgy hozza felszínre, hogy ne a többinek kárára, vagy elnyomására szolgáljon, hanem valamennyinek javára, új világtörténelmi korszakot indítson meg, s ebben a magyar népnek is méltó szerepet juttasson. Elsőrendű hivatás vár e téren a tanítóságra, melynek

¹³ Vö.: A tanítóképző-szakosztály 1919/8-9. 8.

ezentúl aránytalanul magasabb szerepe lesz, mint volt a múltban, s hivatásának megfelelő helyzetbe is jut.

Mi képzőintézeti tanárok *nem maradhatunk el a kortól, hisz ránk hárul a nagy kötelesség, hogy megváltozott hivatását megérteni és gyakorolni tudó tanítónemzedéket neveljünk.* E kötelesség tudatában alakítottuk meg a Magyarországi Tanítók Szakszervezetén belül a Képzőintézeti Szakosztályt. Tehát nem oly elkülönült egyesületet, mint eddig volt, hanem olyat, mely egy szervezetben munkálkodik valamennyi iskolanem tanítójával egy közös cél érdekében, hogy az összesség keretében, az összesség súlyával adhasson erőt a maga törekvéseinek is. Hogy mit jelent ez az együttes erő, nem kell bővebben fejtegetnünk. Elég jelezni, hogy *minden jogos, és a népműveltséget szolgáló törekvésünk ezentúl nem lesz izolált, jámbor óhajítás, hanem az egész tanítóságnak, s még szélesebb körben az egész szocialista munkásságnak, az egész magyar népállamnak követelése.*

Mindezek alapján felszólítjuk tisztelt kartársainkat, lépjenek be minél számosabban szakszervezetünkbe. ... Csak az lépjen közénk, aki a fentebb vázolt társadalmi világfelfogás alapján áll, s velünk együtt akar küzdeni a magyar nép, s az egyetemes emberiség közjáváért. ... Rendkívüli munka áll előttünk. *Újjá kell alakítanunk a képzőintézeti ügyet, a magyar szociális népállam egyik legfontosabb intézményét, a népkultúra tűzhelyét.* Szét kell törnünk bilincseinket, amelyeket a régi osztrák-magyar imperializmus és kapitalizmus szolgálatában állott osztályállam hatalmaskodó bürokráciája szabott ránk, megsemmisíteni akarván egyéni és lelkiismereti szabadságunkat, a hatalom végrehajtó közegeivé alázván a tanítás művészetének hivatott mestereit. *Intézményeket kell létesítenünk, melyek biztosítják a pedagógia vívmányait, a tudomány fejlődését, a tehetségek alkotásait, a tantestületek s egyesek jogait, anyagi jólétét, szellemi haladását, mindezt pedig egy célért: a népért.*¹⁴

E felhívás számunkra egyetlen elérhető példányát 1919. március 22-én érkezett a szarvasi evangélikus tanítóképzőbe, következésképp, a tanácsköztársaság kikiáltása előtt íródott. A költő és tanítóképzős tanár Palágyi Lajos kézjegyét magán viselő írás mai olvasóját okkal-joggal meglepi, a szebbnél-szebb célok megvalósítását elérhetőnek mutató szöveg naivitása, s – vélelmezhető jószándéka mellett – a „szövegkörnyezetet” jelentő korabeli magyar, s világpolitikai állapotoktól való elvonatkoztatása, „elemelkedése”. A címzettek jórészéhez az idegen megszállás miatt el sem juthatott a népek egyetemes barátságáról elmélkedő írás. Az osztrák-magyar monarchia autokratizmusával szemben a demokratikus állam és oktatásirányítás vízióját a szociáldemokrata szakszervezet és párt nevében kilátásba helyező levél, a

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Békésmegyei Levéltára (MNL BÉML) VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvéhez csatolva. (Kiemelések tőlem – D. P.)

kommunista párttal közösen meghirdetett „proletárdiktatúra”, a statárium, a címek-rangok eltörlése, s a kilátásban helyezett „forradalmi törvényszékek”, a várható államosítás árnyékában került a szarvasi evangélikus (és más) tanítónőképzők pedagógusainak kezébe.

Kétségtelen, e levél – az őszirózsás forradalom idején kötelező múlt- és háborúbírálat mellett – nem tartalmazott osztályharcos, kirekesztő, „nemzetietlen”, direkt módon vallás- vagy egyházellenes, ateista elemeket.¹⁵ Ellenben a tagtoborzás érdekében a tanítóképzős pedagógusok körében jól csengő hívószavakat exponált: *népek barátsága, szociális népállam, a társadalmi egyenlőtlenség csökkentése, a kultúra demokratizálása, s ebben a pedagógusok – javuló megbecsülés melletti – kiemelkedő szerepe*. Mindazonáltal *aligha csak ezek győzték meg a címzett, szarvasi pedagógusokat* – köztük a markánsan jobboldali, antiszemita Kiss Sándort is¹⁶ – arról, hogy a március 31-i tanári értekezletükön valamennyien belépjenek a szociáldemokrata pártba és a pedagógus szakszervezetbe.¹⁷

A kutatás jelenlegi szintjén nem tudhatjuk, hogy – a meg nem szállt területeken – a vidéki képzős tanárok mekkora hányada cselekedett még a Bizalmi Tanács felhívására önként, és mekkora hányada engedett az árubeszerzést könnyítő szakszervezeti előnyök,¹⁸ ill. az általános politikai körülmények nyomásának.¹⁹ Forrásaink alapján annyi bizonyosnak látszik, hogy sokan már igen korán, a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt bekerültek a Tanítók Szakszervezetébe s ezáltal a szociáldemokrata pártba. A szakszervezeti

¹⁵ A „Népakarat” 1919. március 25-i száma közölte, hogy a debreceni pedagógus szakszervezet egyhangú határozatával március 23-ától beszünteti a vallástanítást, „s nem engedi, hogy ezután a vallás révén metelyezzék a gyermekeket az iskolákban”. (I. évf. 2. sz. 2.) Március 24-én hasonló határozat született Sátoraljaújhelyen is. (*Vörös Hajnal*, I. évf. 5. sz. 1919. március 25. 2.) Sárospatakon 1919. április 4-én a pedagógus szakszervezet 1919. április 4-én tiltakozott az ellen, hogy a gyermekeket reggel 7-8-ig református templomba rendelik a lelkészek hitoktatásra. (E. Kovács K., 4720. 37.)

¹⁶ Kiss 1919/11. 1922/2., 1922/4.

¹⁷ MNL BéML VIII. 59. az 1919. március 31-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében.

¹⁸ A *Nagykőrösi Népujság* 1. évf. 56. sz. 2. oldalán, 1919. június 4-én közölték: „A tanítók szakszervezetének tagjai cigaretta, szivar, ill. dohány illetményeiket három nap alatt átvehetik a tanítóképző intézet tanári könyvtárában”. *Ferenczi István* a nyíregyházi állami tanítóképző gyakorlóiskolájának tanítója, aki 1919. március 15-én lépett be a szakszervezetbe, „tagsági igazolványát csak később váltotta ki, amikor az élelmiszer és ruházati cikkek beszerzése a vörösszínű igazolvány nélkül lehetetlen volt” – állította az 1920. évi vizsgálat során. (MNL OL K 502-1923-7-76910. az 1920. február 11-i jegyzőkönyvben.) Ld. továbbá: *Hatos*, 2018. 78-79.

¹⁹ Az akkori légkörre jellemző: „*Intézetünk egészen a debreceni tanítói szakszervezet hatáskörébe jutott*, amely március 30-án kimondta, hogy minden debreceni iskolaigazgatónak 2 nap alatt le kell mondania, s a tanári kar tetszése szerint választ igazgatót egy évre” – írta az értesítőben, az debreceni tanítóképző újraválasztott igazgatója. (*Veress I. ed.* 1919. 8. Kiemelés tőlem – D. P.) A *Fáklya* 1919. április 25-i számában közölte a KN: „csak a szakszervezet útján lehet elhelyezkedni”. (10. évf. 4.)

szakosztály illetén való megalakulásának következményeként az addig kulcsszerepet játszó *Nagy László kikerült a tanítóképzős tanárok képviselőjének irányításából*, az új Végrehajtó Bizottság elnöke Palágyi Lajos lett. Keszler Károly titkári, Szalatsy Richárd jegyzői, Végh József pénztárosi, Lechnitzky Gyula, Halász Arnold, Párvy Endre, Gerencsér István VB tagi feladatot vállaltak az új szervezetben.²⁰

Lehetséges hogy minderre Nagy László kívánságára, illetve összeférhetetlenség miatt került sor, hiszen őt a Minisztertanács határozatával – a VKM-be osztályvezetővé kinevezni szándékozott Farkas Sándor helyére – „tanítóképző intézeti szakfelügyelővé” nevezte ki.²¹ De az sem kizárt, hogy akarata ellenére, vagy attól függetlenül került sor ilyen váratlanul a szakszervezeti szakosztály megalakulására, s az új vezetőség megválasztására, – melybe a régiek közül csak Gerencsér István igazgató kapott helyet – hiszen ragaszkodhatott a képzős tanárok többségének állásfoglalásához, és került a direkt politikai/világnézeti elköteleződést, konfrontációt. Bárhog is történt, tény, ettől kezdve Nagy László kiszállt a tanítóképzéssel kapcsolatos ügyek intézéséből, és a gyermektanulmányozók delegáltjaként a népiskolai reformmunkálatokra koncentrált.

A TITOE és a Bizalmi Tanács által már 1918. novemberében a minisztériumi tanítóképző ügyosztály vezetésére javasolt, országosan tisztelt szakembert, *Farkas Sándort* – csak több hónapos huzavona után,²² a tanácsköztársaság kikiáltását követően nevezték ki – az immár a felsőoktatási csoport részévé vált osztály élére,²³ az addig e posztot betöltő Schindler Artúr helyére.²⁴ A korábban tanítóként, tanítóképzős tanárként, igazgatóként, a Magyar Tanítóképző szerkesztőjeként, királyi, tanácsosi címmel kitüntetett szakfelügyelőként tevékenykedett, világot járt, református, „sovén magyar” Farkas Sándor²⁵ aligha felel meg a tanácsköztársaság vezető funkcionáriusairól

²⁰ A tanítóképző intézetek, 1919/5. 4.

²¹ Forrásaink két időpontról szólnak e kinevezés ügyében: 1919. január 30-at, ill. február 12-ét említik. (MNL OL K 502-1929-1931-612-51-68.; MNL OL K 27. 1919. február 12. 59. p.)

²² Egy Kunfi Zsigmond miniszterhez írt 1919. február 9-i feljegyzésében Imre Sándor helyettes államtitkár – indirekt módon – támogatta Farkas Sándor kinevezését. (Ráday Levéltár C/39. 22. cs.)

²³ 1919. március 31-én a KN 2239/1919. eln. sz. rendelettel szabályozta Kunfi Zsigmond a népbiztosság ügybeosztását. MNL OL K 802 KN 80. d. és egy újabb lista K 802-1919.- 21. t. sz. n. 2. (81. d.)

²⁴ Leváltásáról 1919. október 3-án Schindler Artúr is beszámolt a VKM vezetésének. (MNL K 46-605. f. – II/5.b. TAGYOB)

²⁵ Farkas Sándor 1918. december 13-án a TITOE értekezletén a „Közüktatásügyünk egységes szervezéséről” címmel tartott előadásában így fogalmazott: „Az oktatás ideálja az értékes egyén, a közoktatásügyé az értékes egyénekből alakult állam. Az iskola nemcsak a lelkiileg és testileg összhangzatos egyén, hanem a gondolkodásban, cselekedeteiben összhangzatos nemzet, s a nemzetekből összetevődő emberiség kiművelésének alapja.” (MT 34. évf. I. f. 1-2.)

kialakult sztereotípiáknak. Mindazonáltal a tanácsköztársaság idején kollégáival együttműködve mindent megtett, hogy minimalizálja a 133 nap alatt a tanítóképzést érő károkat.²⁶ E tevékenysége azonban már túlmutat jelen tanulmányunk témáján.

Az ellenben feltétlenül megemlítenő, hogy 1919. április 12-én – Mohar József igazgató, alelnök javaslatára – csak a budapesti képzős tanárok egy részének (16 fő) részvételével tartott, ezért szabálytalan gyűlésen kimondták a TITOE feloszlását, ezzel megelőzve annak adminisztratív megszüntetését.²⁷ Április 15-én ugyanis, a KN 77011/1919. sz. rendeletével feloszlatták, az akkor még létező középiskolai tanáregyesületeket is. Az ellene indult fegyelmi vizsgálat során 1920. február 24-én Mohar József Scherer Sándor főigazgató kérdésére: „A Tanítóképzőintézeti Tanárok Egyesülete Nagy László idejében, vagy mint alelnök mondta ki a feloszlását?” Mohar azt válaszolta, hogy „az egyesület a népbiztosság rendeletére, Nagy László lemondása után, körülbelül április hónapban az én alelnökségem alatt, miután más alelnök nem volt, mondta ki feloszlását”.²⁸

Egyéb források híján nem tudhatjuk: vajon valóban Farkas Sándor korábbi szakfelügyelő, akkor KN tanítóképző osztályvezető és kartársai szándéka szerint, egyeztetetten történt-e ez az önfeloszlás, vagy Mohar József és kisszámú kollégája kezdeményezésére. Scherer Sándor kérdése arra is utalhat, hogy ő nem tudott a KN osztályvezető ilyen szándékáról, s ez az utóbbit valószínűsíti. A már akkoriban is szakfelügyelőként a minisztérium háttérintézményében dolgozó Scherer ezért firtathatta: vajon – az akkor már szintén vizsgálat alá vont – Nagy Lászlót, vagy Mohar Józsefet terheli a felelősség²⁹ a történetekért. Ellenben a KN tanítóképző ügyosztályán segédkező Keszler Károly részvétele, s a szakszervezeti fórumokon Farkas Sándor melletti fellépései inkább arra utalhatnak, hogy – talán a készülő betiltó rendelet előkészítésének ismeretében – az ügyosztályvezetés tudtával, taktikai megfontolásból került sor a feloszlásra. Ez esetben Scherer Sándor kérdései a felelősség elhárítás és a bűnbakképzés részét képezhették. Ahogy az is, hogy a vizsgálat befejeztével Mohar Józsefet terhelő tényként utaltak a TITOE megszüntetésére. Az „Új Korszak” 1919. június 6-i számának tudósítása

²⁶ Keszler, 1922/1-3. 3-4.; Mészáros, 1923/4-8. 38-42.; Apor, 2014.; Donáth, 2020. 76-91.

²⁷ Országos, 1919. 70.

²⁸ MNL OL K 502-1920-5-23251.

²⁹ Csurgói tevékenységére vonatkozó vádak kapcsán Mohar Józsefet 1919. augusztus 15-én őrizetbe vették. Három éjszaka a fogdába benyomuló tisztek agyba-főbe verték, majd Kaposvárra szállították, ahol fogságban tartották 1919. november 21-ig, amikor izgatásért öt három havi elzárásra ítélték, amit az előzetes letartóztatással kitöltöttnek vettek. A TITOE feloszlásával kapcsolatos vádak, csak az ezt követő VKM fegyelmi vizsgálat során vetődtek fel, melynek végén, nyugdíja meghagyásával őt állásvesztésre ítélték. Ebbe ő nem nyugodott bele. Ám minden kérvénye a döntés megváltoztatására, rehabilitációjára eredménytelen maradt. (Donáth, 2020. 396-415.)

szerint a szervezet vagyona is a szakszervezet szakosztályához került.³⁰ „Ezzel az egyesület megszűnt, vagyis jobban mondva: narkotikus álmra kényszerített” -konstatálták az összegyűlt képzős tanárok 1919 augusztusában.³¹

A Tanácsköztársaság bukása után, 1919. augusztus 7-én a Szentkirályi-utcai állami tanítónőképzőben összegyűlt 60 tanár szenvedélyes vita után érvénytelennek ítélte a TITOE felosztatását, és egy tisztújító közgyűlés összehívásának előkészítésével bízta meg Dékány Mihályt, Snázel Ferencet, Ligárt Mihályt és Répay Dánielt. Ragaszkodtak 1918 novemberi álláspontjukhoz és ezt a VKM felé is jelezni kívánták. Abban is megegyeztek, hogy „azon tanítókkal és tanárokkal szemben... akik hazafias nemzeti kötelezettségükről megfeledkezve szöszlőivá szegődtek a kommunizmus ügyének, s önelhatározás alapján különleges cselekvésekkel szolgálták a kommunizmus ügyét, minden egyes iskola tantestülete a legjobb belátása szerint önmaga foglaljon állást, és állásfoglalásáról tegyen jelentést az illetékes hatóságnak.”³² Így is történt. A budapesti II. kerületi állami tanítónőképző tantestülete például a VKM-nek a Tanácsköztársaság alatti magatartás vizsgálatára vonatkozó rendeletét megelőzően kinyilvánította: a továbbiakban nem kíván együtt dolgozni Palágyi Lajos költővel, a szakszervezeti tagozat elnökével és Szöllősi Jenőné gyakorlóiskolai tanítónővel (a KN csoportvezető feleségével). A csurgói állami képző tantestülete is szembefordult igazgatójával, Mohar Józseffel, ahogy a budai képző is Lechnitzky Gyulával. Utóbb ilyen-olyan fegyelmi úton, B-listázással végleg, vagy átmenetileg eltávolították őket a tanítóképzés, ill. az oktatás területéről.³³

Kiálltak azonban a Tanácsköztársaság alatt a KN-ben csendesen szabotáló Farkas Sándor mellett. 1919. augusztus 16-ai a minisztériumnak benyújtott felterjesztésükben olvashatjuk: „A magyarországi tanítóképzői tanárság képviseletében a budapesti tanítóképzők tanárai, a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesületének Választmánya, továbbá mindazon képzők tanártestületei, ahonnan az akkori megszállások következtében akadályozva nem voltak abban, hogy akár kiküldöttileg vagy írásban mozgalmunk mellé

³⁰ RL C/39. 22. a.; Országos, 1919. 70-71.; *Hivatalos Közlöny*, XXVII. évf. 20. sz. 176.; *Népkultúra*, I. évf. 2. sz. 3.; A tanítóképző-szakosztály, 1919/12. 4.

³¹ Országos, 71.

³² Országos, 71-72.

³³ Állásából eltávolították az izraelita tanítóképző gyakorlóiskolai tanítóját Halász Arnoldot is, ám az ő ügyében nem exponálták a szakszervezeti tagozat vezetésében vállalt szerepét. A kőszegi tanítói átképző tanfolyam vezetéséért vették őrizetbe, bántalmazták, nyomásgyakorlásként akasztófa alá állították, majd izgatásért szeptember 13-án gyorsított eljárással 2 hónap elzárásra ítélték, melyet az előzetes letartóztatás beszámításával ki is kellett töltenie. Ám munkahelye tantestülete – tanítói erényeire hivatkozva – még a fegyelmi vizsgálat lezárulta után is Halász meghagyását kérte a VKM-től az intézetben – eredménytelenül. (Donáth, 2020. 368-378.)

álljanak, 1918. november 11-én egységesen megállapodtak abban, hogy a tanítóképzés ügyeinek középponti vezetésére tanítóképzői szakember bevitelét szorgalmazzák. E megállapodás évek óta hangoztatott óhajnak kifejezése volt, amelyet a tanítóképzés utolsó korszakában szerzett tapasztalatok³⁴ és a magyar tanítóképzés jövődjének féltő szeretete hozott életre.

Célunk megvalósításáért kívánságunkat szóval és írásban is eljuttattuk a kormány akkori miniszteréhez és államtitkáraihoz, akik kivétel nélkül elfogadták kérelmünk jogosságát és annak teljesítését a minisztériumi átszervezés folyamán megígérték. A teljesítés a kommunisták kormányra jutásakor következett be. Ez a körülmény a tanítóképzői tanárság részéről ajánlott személynél, Farkas Sándor szakfelügyelőnél ellenzésre talált. A tanítóképzői tanárságnak – a helyzet legobjektívebb mérlegelése után – állásfoglalása azonos maradt;³⁵ az egységes akarat előtt a tanítóképzés ügyének érdekében Farkas Sándornak engedelmesskednie kellett. Tisztán személyes áldozat volt részéről, hogy a tanítóképzői tanárság akaratának engedve, intézményeink védelme céljából az említett kormányzattal a tanítóképzők középponti ügyeinek vitelét elfogadta. *Áldozatként hozott munkájának eredménye: az általános rombolás közepette a tanítóképzés múltjából minden lényeges megmentetett, hogy éppen ezen iskolafajtánál a személyek és intézmények, úgy az állami, valamint a felekezeti tanítóképzőknél megvédelmeztettek.*³⁶

A tanítóképzés ügyének óvó szeretetében a tanítóképzői tanárság következetes marad. Épp ezért, mély tisztelettel kéri Nagyméltóságodat: 1. méltóztassék a tanítóképzés ügyének középponti vezetését tanítóképzői szakemberre bízni; 2. méltóztassék kívánságunkat ajánlott személyünkben elfogadni, mégpedig Farkas Sándor szakfelügyelőben, aki tanári múltjánál, pedagógiai és tudományos működésével, adminisztratív és kodifikáló munkásságánál fogva legtöbb biztosítékot nyújtja arra, hogy a tanítóképzés ügyének vezetése, korszerű reformok megvalósítása a legilletékesebb szakember kezére kerül.”³⁷

³⁴ Imre Sándor államtitkár ráírta: „Most ezt mondják. Neményi idejében nem győztek hízelegni.” (RL C/39 25. cs. XIV-8.)

³⁵ A budapesti VI. kerületi állami tanítónőképző 1919. április 24-i tanári értekezletén Gerencsér István „vezető tanító” „örömmel jelentette” Farkas Sándor kinevezését, hozzátéve, hogy „ezzel a tanítóképzőintézeti tanítóság kívánsága teljesült”. (Budapest Főváros Levéltára (BFL) VIII. 131. 37-39. k.)

³⁶ 1920. március 25-én, a budapesti VIII. kerületi állami tanítónőképző tanár értekezletén Farkas Sándor erről így fogalmazott: „a tanítóképzés az egyetlen területe a magyar közoktatásügynek, ahol a vörös veszedelem semmit sem rombolhatott.” (BFL VIII. 131. 39-39. k.; Donáth P., 2020. 76-92.)

³⁷ RL C/39 25. cs. (Kiemelés tőlem – D. P.) Ld. továbbá: BFL VIII. 130. a. 1921. december 17.

Egyik kérésük sem teljesült. Farkas Sándor, Mészáros Jenő és Keszler Károly visszakerültek a szakfelügyelői hivatalba, s ha átmenetileg is, Schindler Artúr újra osztályvezető lett.³⁸ Majd a VKM következő újjászervezésénél Szűcs Istvánt³⁹ bízták meg a VIII. b. ügyosztály vezetésével. Tíz munkatársa közül csak – a hierarchia alján – Sztankó Béla, Quint József és Fekete József voltak tanítóképzős szakemberek. E tekintetben lényegében visszaállt a forradalmak előtti helyzet.⁴⁰ Ahogy a Tanácsköztársaság rendelkezéseinek általános visszavonásával is.

A TITOE tényleges reorganizálására az 1919. október 30-ai értekezleten került sor. Dékány Mihály – akit augusztus 7-én erre megválasztottak – megállapította, hogy „a proletárdiktatúra alatt a Tanítóképző Intézeti Tanárok országos Egyesülete alapszabályellenesen oszlattatott fel”, s indítványozta: „az egyesület munkásságának újra való felvételét”. Miután ezt „egyhangúlag” határozattá emelték, új ideiglenes elnök és titkár titkos szavazással történt megválasztására került sor. Miután az elnöki és titkári posztra jelölt Köveskúti Jenő és Quint József, illetve a titkárjelölt Novy Ferenc és Fekete József sem kaptak abszolút többséget, „közfelkiáltással” elnökké Dékány Mihályt, titkárrá [az utóbb Padányi előnevet felvett] Frank Antalt választották.

2. Autonómia a világnézeti-politikai sokszínűség megőrzése érdekében, vagy alkalmazkodás az állam uralkodó felfogásához?

A Magyar Tanítóképző szerkesztőjeként (is) tevékenykedő Dékány Mihály ezen az 1919. október 30-i gyűlésen jelezte: csak egy szám megjelentetésére maradt fedezetük. Egyben hangsúlyozta: „Miután a jövőben a minisztériumtól függetleníteni akarjuk magunkat, nagyobb anyagi áldozatot kell hoznunk; ezt nem, mint tagsági díjat, hanem mint önkéntes hozzájárulást fogjuk javaslatba hozni”.

Ezt követően Végh József igazgató felvetette, hogy a TITOE lépjen be a Tanárok Nemzeti Szövetségébe melynek keretében az 1000 éves Magyarországért, a züllöttség ellen, és azért küzdenének, hogy a tanítóképzés reformja a képzős tanárok javaslatai alapján következzen be. Fekete József ellenben úgy vélte, hogy „a Tanárok Nemzeti Szövetségének éppen úgy, mint a szocialista szervezeteknek, társadalmi, gazdasági és politikai célja van. Azonban *nekünk nem szabad egyrészt tisztán az uralmon lévő politikát*

³⁸ MNL OL K 46.-605. f.-II/5. b. TAGYOB 369.

³⁹ Talán azért, amiért Bibó István őt az általános pedagógiai ügyosztály vezetésére alkalmatlannak találta, „mert kultúrpolitikai szempontjai alacsonyok”. (RL C/39 26. cs. 308-329.)

⁴⁰ MT 35. évf. 3-4. f. 64.

követnünk, másrészt azokkal is együtt kell működnünk, akiktől világnézetek választanak el, ezért alakítsuk meg a nemzeti szövetséget, de a pedagógiai munkánk végzésére tartsuk meg a régi egyesületet. Ha a hatáskört megjelöljük, mindkét intézmény megállhat”. Ezt támogatta Köveskúti Jenő igazgató is, minek hatására Végh József kijelentette, hogy „nem akarja elsorvasztani az egyesületet”, s kérte kollégáit: az intézetekben toborozzanak tagokat a Nemzeti Szövetség számára is.⁴¹

A közelmúlt gyökeres politikai fordulatának friss tapasztalatából a TITOE vezetői tehát akkor még arra a következtetésre jutottak, hogy valamelyes távolságot kívánnak tartani az éppen uralkodó „keresztény-nemzeti kurzustól”, s autonómiájuk megőrzése érdekében gazdaságilag is megpróbálnak a minisztérium támogatás nélkül működni. A vesztes háború és a békeszerződés nyomán beállt infláció és megélhetési nehézségek azonban rövidesen bebizonyították: nem tudnak a VKM rendszeres segítsége nélkül boldogulni. Az ellenforradalmi rendszer konszolidációjával majd az állami politikai-világnézeti elvárások markánsabbá válásával - autonómiára törekvésük csökkent, majd elillant.

Markáns jele volt ennek, hogy a Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus nyitónapján 1928. július 3-án, a Vigadó nagytermében, a plenáris ülés alatt, József főherceg, Serédi bíboros, hercegprímás beszédeit, *gróf Klebelsberg Kuno felszólalását* és a főváros képviselőinek köszöntését követően, *elsőként Quint József igazgató, a TITOE akkori elnöke tartott előadást.*

Klebelsberg miniszter – Horthy Miklós kormányzónak a Péter Pál nap alkalmából kibocsátott, a népiskola nyolcosztályossá fejlesztését kilátásba helyező leiratához kapcsolódva – kifejtette: „Mi megcsináljuk a népiskolák hetedik és nyolcadik osztályát, a felső tagozatot, melyben az elme kifejlődik arra, hogy a nemzetnevelési problémákkal elő lehet állni... Meg tudom érteni, hogy egy darabig a marxizmus ujjongott a népiskolán, de csak azért, mert megnyitotta az ajtót, de mi most – vallásos és hazafias nevelés emberei – jövőnk és nem hagyjuk magára a magyar tömeget, hanem kísérik őket tovább mindaddig, míg ki nem alakítjuk a vallásos, erkölcsös és nacionalista világnézetet”.⁴²

Quint József „a nevelés alapja és végcélja a nemzeti kultúra” című előadásában – egyebek között – hangsúlyozta: „Az ifjúság nevelésében az Istenbe vetett hit és az erkölcsi igazság útján való haladás a legbiztosabb vezérünk, ezért *a vallás-erkölcsi nevelés célját soha szem elől nem téveszthetjük.* ... Életünk központi gondolata, cselekvéseink irányítója, *nevelésünk célja ma is csak a nemzeti eszmény lehet.* ... Fajtestvéreink egy

⁴¹ Országos, 73-74. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴² A Harmadik Egyetemes, 1928. 88-89.

része, akikkel közös ősöktől származunk, idegenben sýnylódik. ... A nemzet fogalma gazdagodott jegyekben és az elszakítás fájdalma növelte a nemzeti eszmény inspiráló erejét. ... Magyar Tanítók! Legyünk a hajnalpír harsonái! ... De egyet szóljon a harsona! Ne hirdesse senki a bizalommal hívőknek az emberi egyenlőség csalfa lidércfényét és a társadalmi rend felforgatását! Ne hirdesse senki naiv gyermekeknek a tudomány átfogó, nagy, de elvont igazságait! ... Ne ámitgassa senki a magyart a világbéke jelszavával és a Népszövetség délibábos játékaival! Ne hívja senki népünket az általános emberihez való zarándokolásra! Mindenki hirdesse a nemzeti eszmény ébredését, fényes ragyogását! Nem tûrjük, hogy kisebb vagy nagyobb eszmény elhomályosíthassa ezt az eszményt. *Elhallgattatunk mindenkit, aki mást akar, mert mi a nemzet diadalát akarjuk!*” -hangsúlyozta Quint József, kifejtve, hogy miként küzdhetnek a nemzeti eszményért a társadalomban, az iskolában és a családban.⁴³

Kétségtelen: a magyarországi tanítóképzés történetében szinte egyedülálló helyzetben, – mikor az egész magyar pedagógus társadalom reprezentánsai előtt egy tanítóképző (egyetemi doktorátussal sem rendelkező, biológus) igazgatója első plenáris előadásban nyomatékosította a miniszter által elmondottakat, fogalmazta meg a nevelés célját – a TITOE elnöke egyértelműen a klebelsbergi kultúrpolitika militáns, a politikai-világnézeti másságot kizáró reprezentánsaként lépett fel.

A TITOE – és folyóirata – természetesen továbbra is alapvetően a tanítóképzés pedagógiai, didaktikai, szakmai problémáival s a tanárok egzisztenciális kérdéseivel foglalkozott. Ám a megszüntetésére tett törekvések döntő motivációja 1919-ben, majd 1945 után is ideológiai, politikai és világnézeti motívumokból táplálkozott. Ezért – dolgozatunk tárgyának és lehetséges terjedelmének megfelelően – egyoldalúan erre a témára kell fókuszálnunk a történetek megértése érdekében.

A VKM-tól való egzisztenciális függés és a szoros szakmai együttműködési kényszer révén, a TITOE vezetői, a tanítóképzők minisztérium számára is megfelelő oktatói közül kerültek ki. Szakmai munkájukat, politikai lojalitásukat a minisztérium kiemelt elismerésekkel honorálta. Így volt lehetséges, hogy a szervezet 1943-ban újjáválasztott vezetőségében dr. Padányi-Frank Antal igazgató, elnök, s az öt alelnök közül Gryneus Ida, dr. Becker Vendel, Chabodiczky Alajos és Váczy Ferenc igazgatói címe mellett tanügyi főtanácsosi címmel rendelkezett. Az egyetlen kivétel Várad József igazgató az Országos Közoktatási Tanács (OKT) jegyzője volt. A szervezet főtítkáráként 1933-tól Mesterházy Jenő c. igazgató tevékenykedett, aki 1942-ben a budai képzőből a budapesti tankerületi főigazgatóságra került a képzőkkel kapcsolatos ügyek szakelőadójaként. Az

⁴³ A Harmadik Egyetemes, 1928. 92-95. (Kiemelés tőlem – D. P.)

íranta megnyilvánuló bizalom jeleként – 1944. október 10-én – kinevezték őt a VII. kerületi állami tanítónőképző igazgatójává.⁴⁴ A szervezet titkára, Tanay Antal is címzetes igazgató volt. Végül az elnök és a főtítkár mellett igazán érdemi, fontos funkciót betöltő Molnár Oszkár, a folyóirat szerkesztője, korábban éveken át maga is főigazgató, majd igazgató volt – 1942-től már nyugállományban.⁴⁵ Mindannyiukról elmondható: a rendszerhez és minisztériumához lojális, a politika iránt csak többé-kevésbé érdeklődő, tanítóképzős szakemberek, közalkalmazottak voltak.

A TITOE vezetőiként, – elsősorban a Magyar Tanítóképzővel kapcsolatos kiadások miatt – anyagilag is a VKM rendszeres támogatására szorultak. 1944. február 28-án és március 6-án vitéz Terbócz Miklós miniszteri osztályfőnök a szervezet számra 6000+3472 pengő támogatást utalt ki.⁴⁶ Ahogy utóbb Molnár Oszkár meg is fogalmazta (lásd alább), őket ez (is) a VKM elvárásaihoz való alkalmazkodásra készítette.

A háborús helyzetben a hátszágban tevékenykedő pedagógusokat is megfeszített munkára, kitartásra utasító rendeletek – és a Vörös Hadsereg előrenyomulása miatti súlyos aggodalom – készíthették Mesterházy Jenő főtítkárt arra, hogy a TITOE 1944. április 22-i utolsó közgyűlésén „Egyesületünk az 1943-1944. iskolai évben” c. beszámolójában utaljon erre, s hogy kifejezze „reményét”: „amíg törekvéseink megvalósításáért békésen

⁴⁴ A nyilas hatalomátvétel, és a tanítónőképző október 17-i lebombázása miatt Mesterházy Jenő ezen állását nem foglalta el, ezért jogilag bizonytalan helyzetbe került, mindazonáltal bejárt a főigazgatóságra és ügyeket intézett. (ELTE TÓK Könyvtára Mesterházy Jenő hagyatéka. A. I. 27/1-5.) 1945. április 18-án Szombatfalvy György főigazgató – Bassola Zoltánnal a VKM-ben folytatott beszélgetése eredményeként – közölte Mesterházy Jenővel, hogy kinevezett igazgató ugyan a VII. kerületi tanítónőképzőbe, de mivel az nem működik és Mesterházy gyengélkedik, jobb, ha betegszabadságon marad. Így hónapokig fizetése is késett. Ebben a helyzetben találták őt az igazolási eljárások. Padányi-Frank Antal 1945. április 19-i felfüggesztése után bejelentette: pályázik a budai képző igazgatói posztjára. (ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy Napló 1945. A. XII. 1.)

⁴⁵ Molnár Oszkár a losonci állami tanítóképző elvégzése után 1900-ban a budapesti állami polgári iskolai tanítóképzőben folytatta tanulmányait. 1905-ben a budapesti egyetemen filozófia-pedagógia szakos tanítóképző intézeti tanári oklevelet szerzett. 1907-től Kolozsváron tanítóképző intézeti tanár. Az 1919/1920. tanévben a budai állami tanítóképzőben tanított. 1920-tól a budapesti VII. kerületi Damjanich utcai tanítóképzőbe helyezték át, közben 1922-ben a budapesti lélektani laboratóriumban Nagy Lászlóval dolgozott együtt. 1929-től a tanítóképző intézeti főigazgatóságon működött, 1933-tól 1936-ig főigazgató volt. 1937-től a Damjanich utcai tanítónőképző igazgatójaként tevékenykedett. 1942-ben nyugdíjba ment. 1921-től 1933-ig, majd 1935-től 1944-ig a Magyar Tanítóképző szerkesztője. (ELTE TÓK Könyvtára, Zs. Molnár Judit adománya és életrajza édesapjáról, valamint Molnár Oszkár 1939. évi önéletrajza. I. 4-5.)

⁴⁶ ELTE TÓK Kt. Mesterházy J. hagy. VI. 3. 9/1944. és 10/1944.

küzdünk, addig vitéz katonáink kivívják a győzelmet és eltávolítják a nehéz idöket és megpróbáltatásokat fejünk felöl”.⁴⁷

A vélt/valós elvárásoknak való megfelelés kényszere és az ország rendkívüli helyzete Molnár Oszkár szerkesztőt is arra készítette, hogy a MT utolsó, 1944. évi számaiban két – a folyóirat általános gyakorlatától, s az évfolyam egyéb írásaitól témájában, ill. jellegében elütő – írásokat, azaz egy tanulmányt és egy vezércikket közöljön a tanítóképzés ügyeinek szentelt szakmai fórumon.

Az 1944. évi januári számban jelent meg dr. Tóth B. Zoltán (kolozsvári tanítóképző intézeti tanár) „*A németországi politikai és vezetőképző intézetek*” című közleménye, melyben az általa a leventemozgalom képviselőjeként a német birodalmi Ifjúsági Vezetőség vendégeként 1943 nyarán tett egy hónapos látogatásáról referált hosszasan (12 oldalon, fényképekkel), tárgyyszerűen – bármely reflexió nélkül – az ilyen jellegű intézetek szerepéről, s törekvéseiről:

„A Hitler Adolf iskolák. 1937-ben alapított hatévfolamú középiskolák, amelyek a párt legfelsőbb felügyelete alatt működnek. ... A nemzetiszocialista elveknek megfelelően közösségi (internátusi) nevelés folyik. A növendékek tudományosan igazolt, faji alapon álló világnézeti nevelésben részesülnek, amelyet gondos testi és zenei (múzsai) nevelés egészít ki. A nevelés célja: meggyőződésből fakadó világnézet kialakítása és a politikai tetteiért felelősséget vállaló személyiség. Az ismereteknek csak eszközi jelentőségük van; arra való, hogy a meggyőződést még szilárdabbá tegyék, az egyén cselekvéseinek biztosságát növeljék és teljesítőképességét fokozzák. A szaktudást az általános képzés háttérbe szorítja. A szellemi nevelés központjában a biológiai és néprajzi tárgyak állnak. ... [A] kiválogatott ifjakat 12-18 évekig tartják az intézetekben. Erre az időre a párt gondoskodik az ifjú minden szellemi és anyagi szükségletéről. Így: ingyenes lakás, ellátás, ruházat, utazások, betegsegélyező, iskolai könyvek és segédeszközök, sőt havonta fizetett zsebpénz, amelynek összege évfolyamonként különböző (emelkedő jelleggel). Mivel a szülők anyagi hozzájárulása a nevelés egységét veszélyeztetné, éppen ezért el van tiltva. A jobbmódú szülők számára fennáll azonban annak lehetősége, hogy az iskolai alapítványt támogassák.”

A növendék „hat évi sikeres munka után érettségi bizonyítványt kap. A bizonyítványt az iskola vezetősége állítja ki. ... [Onnan a vezetőképzőbe vagy a polgári életbe mehet.] ... A nevelési eszmények és célok átértékelése új nevelői kar munkába állítását tette szükségessé. A nevelő legtöbbre értékelt tulajdonságai: nemzetiszocialista érzület, fiatalos lelkület (amely az életkortól teljesen független lehet), lendület, bajtársias magatartás, olyan személyiség, aki az ifjúság vonzalmát meg tudja nyerni anélkül, hogy erre különösen törekednék, fegyelmezett, nagyműveltségű (általános műveltség). Többnyire

⁴⁷ Mesterházy, 1944. 167.

valamely állami iskolából hívják be és féléves próbaszolgálati idő után döntenek végleges alkalmazásáról. ... Az így kiválogatott egyidejűleg tanítója és vezetője az ifjaknak. Minden vonatkozásban (testi erő, ügyesség, szellemi képesség és jellem) a reábízott ifjúság mintaképe.”

„Az értelmi nevelés középpontjában a népismeret (Volkskunde) és a biológia oktatása állnak. ... A biológiai tárgyak kapcsán érti meg a tanuló a világnézete alapját alkotó fajelmélet és az átörökléstani jelenségek lényegét.”

„Láthatjuk tehát, hogy ez a teljesen új elgondolásokon felépült nevelési rendszer az ismeretanyag szertelen halmozását és élettelen beszélykolását elveti, sőt egyenesen ennek ellenhatásaként tekinthető. E nevelés végső célja a meggyőződéséhez hűséges, jellemes, testében ép és erős, önálló alkotómunkára képes embertípus kialakítása. ... Az itt folyó nevelés vezérmotívuma: az ifjút a népközösség áldozatos, tekintélytisztelő és teljesítményekben gazdag tagjává nevelni.”

Az azt követő „vezetőképző akadémia” egyéves. „A világnézeti nevelés alapja Hitler *Mein Kampf* és Rosenberg *Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts* c. munkái. Ezeket szemináriumi munka keretében hónapokon át gondosan tanulmányozzák. Megismerkednek azokkal az írásművekkel is, amelyek a fenti műveket támadják. Ezeken a műveken keresztül kapja meg a hallgató azt a politikai szellemi fegyverzetet, amellyel tanulmányai befejezésével, mint ifjúsági vezető, később pedig mint pártvezér az életbe kiléphet” – olvashatjuk egyebek között a beszámolóban, melyből csak az nem derül ki, hogy a szerző személyén túl mi köze ennek a Magyar Tanítóképzőhöz? S hogy elrettentő vagy követendő tanulságos példaként ajánlotta-e kollégái figyelmébe tapasztalatait – az 1942-ben megjelent „Félelem és gyermeki lélek. Az iskolásgyermek érzelmi nevelésének elméleti és gyakorlati kérdéseiről” monográfiát közölt – szerző. Ahogy az sem, hogy miért adott fórumot számára a folyóirat szerkesztője. Talán a VKM nyomására?⁴⁸

A másik, a folyóirat és a TITOE általános vonalvezetéséből kirívó közlemény a *Magyar Tanítóképző 1944. novemberi utolsó nyomtatásban megjelent számának vezércikke volt. Az „Új idők hajnalán” címmel Molnár Oszkár szerkesztő nevével fémjelezve megjelent – a TITOE-t az 1945 utáni világ szempontjából diszkreditáló – rövid írást teljes terjedelmében közöljük:*

„Történelmünk legsúlyosabb napjait éljük. Két megsemmisítéssel fenyegető veszedelem után most itt a nyakunkon a mindennél szörnyűségesebb harmadik. Az összes erők és nemzeti értékek végső megfeszítésére van szükség. E helyett a közelmúltban olyan események történtek, amelyek mélységes fájdalommal, döbbenettel, de felháborodással és haraggal is töltöttek el minden hazájáért aggódó magyart. A nagy nemzeti közösséget

⁴⁸ Tóth, 1944. 3-7., 9., 11-12., 14-15.

összefogó szervezet eresztékei hirtelen lazulni kezdtek és a szétesés, örök felbomlás rémsége fenyegetett. Ezért mindnyájunk szívből fakadó hálája illeti meg a nyilaskeresztes szervezetet és annak Pártvezetőjét, hogy pillanatnyi habozás nélkül és hallatlan erővel nyúltak bele az események alakulásába és a lejtőn megállították a fenyegető lavinát.

Őszintén megvalljuk, hogy a tanítóképző tanárságnak eddig nem sok kapcsolata volt a nyilaskeresztes párttal. Pedig a párt sok égető kérdés megoldását tűzte ki céljául. Egyebek között a szociális kérdés megoldása is legfőbb törekvései közé tartozik. Másfél évszázad sem volt eddig elegendő ennek a problémának a felszámolásához. Az eredménytelenségben bizonyára része van a liberalisztikus és kapitalisztikus eszmeáramlatnak, amely az utolsó évszázadban mindenre rányomta bélyegét. Ez tette lehetővé azt is, hogy egy merőben idegen és fajunkat gyökerében támadó faj ragadhatta magához az irányítást. Ennek az áldatlan állapotnak a megszüntetését, a szociális bajok orvoslását és a magyarság belső erejének lehető felfokozását tűzte ki megalakulásának első percétől kezdve a nyilaskeresztes párt. A tanítóképző tanárság meleg rokonszenvvel kísérte a párt törekvéseit,⁴⁹ de a párt munkájában, egy-két kivételtől eltekintve, tevőlegesen nem vett részt. Ennek okát abban találjuk, hogy a tanítóképző tanárság politizálással nem foglalkozott. Tiltották ezt az érvényben lévő rendelkezések, de egyébként ideje sem volt politizálásra. Az oktatás sokágú, terhes munkája egész gondolkozását lefoglalta. A tanári szobákban kevés politikai megnyilatkozás hangzott el. Ha szidtuk is az uralmon lévő kormányokat, ez inkább csak azért történt, mert a nemzeti társadalomban nem foglalhattuk el azt a helyet, mely a tanárságot megillette és mert aránylagosan sanyarú ellátásunk miatt nem teljesíthettük úgy nemzetünk iránti kötelességeinket, ahogy azt szerettük volna.

A tanítóképző tanárság még az oktatók egyetemes rendjében sem foglalhatta el azt a pozíciót, amely munkájának fontosságánál fogva méltán megillette. A liberális eszmerend még az oktatókat is mély szakadékokkal elválasztott kasztokra bontotta. Évtizedes küzdelemre volt szükség, amíg a tanítóképző tanárság felsorakozhatott a középiskolai tanárság mellé. De ezeknek a szerény soroknak nem a felhánytorgatás a céljuk. A felhánytorgatás bomlasztó hatású s a mai zord időkben csak konstruktív gondolatoknak, érzéseknek, akarásoknak szabad születniük. Új idők hajnalához érkezünk. Félre minden panasszal, egyéni és osztálysérelemmel, önző rágondolással! Az új kormányzat egyébként is gyökeres újításokat tervez, új és az életnek jobban megfelelő értékskálát óhajt, a tanítórendet a nemzet első rendjévé kívánja emelni. De ettől teljesen függetlenül az országépítő párt mindenképpen bízhat a tanítóképző tanárságban és a rábízott ifjúságban: tudjuk, hogy az egyesnek csak annyiban van értéke, becsülete, létjogosultsága, anennyiben a közösségért

⁴⁹ A nyilas párt törekvéseiről lásd pl.: Gergely at. al. Ed. 1991. 470-475.; Szálasi, 1933.

él és hal a lét és nemlét vérzivataros idején és a béke építő, munkás napjaiban!”⁵⁰

Forrásainkból nem tudható, hogy e vezércikket a folyóiratban Molnár Oszkár önhatalmúan, vagy Padányi-Frank Antal elnök hozzájárulásával közölte. Az utóbbi feltevést erősítheti, hogy egymás tőzsomszédságában laktak: Molnár a mai Tartsay Vilmos utcában, Padányi-Frank pedig a budai fiúképző igazgatói lakásában (a mai Kiss János altábornagy utcában). Mesterházy Jenő naplóiból tudható: a környéken lakó kollégák gyakran találkoztak egymással. A tanítóképzős tanárság nevében megszólaló vezércikk jellege és politikai súlya azt valószínűsíti, hogy a szerkesztő úrnak egyeztetnie kellett a TITOE elnökével.

A súlyos rendőrségi bántalmazás miatt még kórházban fekvő Padányi-Frank Antal elleni vizsgálat során, 1945. október 3-án a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai és Rendészeti Osztályának XII. kerületi nyomozói által felvett 1694/1945. számú tanúvallomási jegyzőkönyvek szerint a budai tanítóképzőből többen arról vallottak, hogy a német megszállás után az igazgató úr remélte, hogy a németek megvédenek bennünket a szovjetektől. Szabó Béla tanár (későbbi igazgató) és Drozdy Kálmánné irodai dolgozó egyaránt azt vallották, hogy Padányi-Frank Antal 1944. március 19-e után kijelentette: „Minden magyar kezet csókolhat a német katonáknak, mert ők fogják megmenteni Magyarországot a bolsevizmus rémétől”. Prochaska Ferenc tanár és Mihók Antal tanuló azt állították, hogy Padányi-Frank Antal „1944. október 15. után, amikor a nyilasok átvették a hatalmat, erősen agitált a nyilasok mellett, ezt ténykedései bizonyítják. A nyilasok hatalomátvétele után a diákok előtt több esetben hivatkozott arra, hogy voltak egyesek, akik elárulták magyarságukat. Minekünk az a feladatunk jelen pillanatban, hogy a nyilasokat támogatassuk, mert azok felvették a harcot az oroszok ellen, utolsó csepp vérükig.”⁵¹

Padányi-Frank Antal az igazolási és a bírósági eljárás során egyaránt tagadta az ezen állításokban foglaltakat, csak annyit ismert el, hogy a korabeli propaganda hatására rettegett a bolsevizmustól, a szovjetek bejövetelétől. Ám a népbíróság – 1946. április 25-i, az igazgató urat „egy rendbeli folytatólágosan elkövetett népellenes büntettért” egyévi börtönre, s politikai jogai 5 évre való korlátozására kárhoztató – ítéletében ezt olvashatjuk erről: „1944 márciusában a német megszállás bekövetkezte után dr. Wagner Ferenc és Drozdy Kálmán tanárok előtt ezt a kijelentést tette: »Kezet kell csókolni minden németnek, mert megmentettek bennünket a bolsevista rémuralomtól«. 1944 karácsonján pedig Mihók Antal és Fűri Imre nevű növendékei, bátyja és két fia előtt kijelentette vacsora közben, hogy nem hiszi, hogy az oroszok Pestet

⁵⁰ Molnár, 1944. 237-238.

⁵¹ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. Az államrendőrség 1945. október 3-i kihallgatási jegyzőkönyvében

elfoglalják, s a németek visszajövetelét pezsgős vacsorával fogják megünnepelni, továbbá, hogy a nyilasok rendes emberek, mert nem engedik Budapestet elfoglalni.”⁵²

A korabeli körülmények és a tanúk, ill. a vádlott viszonyai ismeretében semmiképp sem tekinthetjük vitán felül állónak ezeket a Padányi-Frank elleni vallomásokat. Ahogy azt sem tehetjük, hogy állításaik valóságtartalmát ab ovo megkérdőjelezzük.⁵³

Akkori vívódásai, rettegése folytán nem kizárható, hogy az igazgató úr hozzájárult az 1944 novemberi vezércikk közléséhez. Ezért akkor járunk el a történész szakmai elvárásnak megfelelően, ha nem állítjuk, de nem is zárjuk ki azt, hogy Molnár Oszkár a TITOE elnökének jóváhagyásával közölte ezt a vezércikket. Márpedig ezzel érvet szolgáltathattak volna a szervezet 1945 utáni megszüntetéséhez. Különös módon ez a két publikáció elkerülte a TITOE vezetőivel kapcsolatosan vizsgálódók figyelmét. Molnár Oszkár 1942-től nyugdíjasként szerkesztette a lapot. Amikor azzal szembesült, hogy vágyvezérelt helyzetértékelése tévesnek bizonyult, önként, időben megvált szerkesztői posztjától. Így – forrásaink szerint – semmiféle vizsgálat nem indult ellene. Nem említették e közleményeket a TITOE elnöke és főtítkára ellen folytatott vizsgálatok során sem.

⁵² BFL XXV. 1. a. 4981/1945. A népbíróság 1946. április 25-i ítéletében. 1945. február 3. és 1950. április 1 között 26.997 személyt marasztaltak el a népbíróságok, ezekből 12.629 esetben mondtak ki egy évig terjedő szabadságvesztést. (Zinner, 2021. 33.)

⁵³ 4981/1945. számú az ítéletében a népbíróság megalapozottnak tartott egy TITOE-vel összefüggő, a tárgyszerű forráskritika által megkérdőjelezhető vádpontot is: Padányi-Frank Antal a TITOE fórumán „Páger Antal tiszteletbeli tanítóvá való megválasztásával kapcsolatban ... azzal védekezett, hogy a megválasztás nem a jobboldali politikus Págernek, hanem a tanító szerepét kitűnően alakító színésznek szólt. A népbíróság azonban ezt a védekezést sem tehetette magáévá, mert »A harmincadik« című film egész hangja annyira antidemokratikus, másrészt pedig Páger szélsőjobboldali magatartása annyira közismert volt, hogy a neki bármilyen vonatkozásban juttatott elismerés a közvéleményben egyaránt politikai demonstráció jellegével bírt.” (BFL VIII. 130. a. 26. az 1942. november 30-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében) Történelmi távlatból úgy tűnik, hogy a népbíróság ezen állásfoglalása két legalábbis diszkutábilis előfeltevésre alapozott: Páger Antal korabeli szerepének megítélésére és a film értelmezésére. Márpedig Padányi-Frank Antalnak a TITOE fórumán a filmről és főszereplőjéről tartott köszöntő beszédének szövege mely „A tanítói küldetéstudat és a »A harmincadik« c. film” címmel megjelent a Magyar Tanítóképzőben –, s az igazgató úr által a budai képző tanári értekezletén erről elmondottak sokkal inkább alátámasztják, mintsem cáfolják az utóbb vádlott szerepbe kényszerült igazgató úr értelmezését. Az abban idézett hallgatói reflexiók is a tanító társadalmi szerepével, hivatásával kapcsolatos megjegyzéseket tartalmaztak, s általában nem voltak politikai jellegűek. (Padányi, 1942.; Molnár. G. P. 1988.; Pethő, 2016.) Bővebben erről lásd a következő tanulmányt!

Annak megértéséhez, hogy miként történhetett ez, milyen volt az akkori helyzet, s hogy Molnár Oszkár miként ítélte meg az 1945. év folyamatait, segítségünkre lehet a főváros 1945. évről fennmaradt kézirata.⁵⁴

3. Molnár Oszkár: Budapest élete az ostrom után

E terjedelmes írás, képet adhat számunkra:

- arról, hogy vajon a háború és a nyilas hatalomátvétellel beállt kényszerhelyzet motiválta-e, a perspektívák téves percepciójáról tanúskodó idézett antiszemita vezércikk megszületését, megjelentetését (melyben a szerző összekeverte a rendszer „hajnalát” annak végjátékával), vagy/és bizonyos addig Molnár önfegyelemmel féken tartott velleitásai kaptak hangot ebben a határhelyzetben?
- s annak megítéléséhez milyen légkörben születtek az idézett Padányi-Frank Antalra terhelő tanúvallomások és az ő védekezése Budapest 1944. december 25-től 1945. február 13-ig tartó pusztító ostroma⁵⁵ után?

„Budapest élete minden vonatkozásban más lett, mint amilyennek az első háború előtt, sőt az első háború után éltük és ismertük. Nem felületi változásokról, de a lelkek legmélyén gyökerező megrendülésről, egész világnézeti átforgulástól van szó. Az átalakulás kezdeti, legnehezebb stádiumában vagyunk. Ma még semmi sem jegesedett ki, tehát minden fenyegető. Politikai síkon mindenki gyanús, aki él; senki sem érezheti magát biztonságban.⁵⁶ A vezető állásokban lévők helyzete különösebben fenyegető. Most tombolják ki magukat az alacsonyabb lelki indulatok. Az irigyek, a hatalmi vágytól fűtöttek, a gonosz hajlamúak, bosszúállók most vannak eleműnkben. Egy gonosz rágalom, besúgás, a tények célzatos és megtévesztően elfogadható beállítása is elegendő ahhoz, hogy valamely vezetőállásban lévő közalkalmazottat felsőbb hatósága felfüggeszesse. A politikai hatalmat kezükben tartó pártok nyomására a kormányzat elrendelte az igazoltatási eljárást.

A legnagyobb bűnnek az számított, ha valaki a nyilas pártnak tagja volt és ott vezető állást töltött be, vagy valami ténylegesen cselekvő munkát fejtett ki. Ezen főképp az úgynevezett zsidó ügyben való részvételt kell érteni. De általában hibások, sőt bűnösök mindazok, akik a közelmúltban jobboldali politikai pártok vezető vagy cselekvő egyéniségei voltak. Az is veszélyes bűnt követett el, aki a németekkel való szövetség mellett kardoskodott, a gyáripart a németek részére való termelésben támogatta, vagy, bár csak nyilatkozataiban is a németek iránti rokonszenvet nyilvánította. Az ilyen emberek, férfiak vagy

⁵⁴ Molnár, 1945. 4-6., 7-12., 28-31., 34-38., 39-41.

⁵⁵ A bombázások és az ostrom során több budapesti képző károsodott, a budai állami fiúképző súlyosan.

⁵⁶ Lásd ehhez pl.: Palasik, 2000.; Rainer et al. szerk. 2005.; Ständeisky, 2015.; Feitl et al. szerk. 2018.

nők nemcsak igazoltatási eljárás alá estek, mely esetleg állásuktól, sőt nyugdíjuktól is megfoszthatta [őket], hanem az ún. népbíróság elé kerültek és a vád súlyosságától függően rövidebb-hosszabb börtönbüntetéssel sújtotta, sok esetben halálra ítélte. A napilapok sűrűn közölték az ilyen, akasztással végződő eseteket.⁵⁷ Általában a napilapok eléggé visszaéltek az erősen baloldali sajtószabadsággal. Tele voltak vádakkal az előző politikai rezsim vezetőivel szemben.

Kétségtelen, hogy a kiegyezés óta politikánk és politikusaink sok gyengeséget árultak el, sok hibát követtek el. Így nem tudták dűlőre vinni a *nemzetiségi* kérdést.”

„Még súlyosabbak voltak bajaink a *szociális* kérdés körül. A társadalmi megbékélés sehogy sem sikerült. A társadalmi osztályokat elválasztó falak sehogy sem akartak leomlani. Még nagyok voltak a különbségek ember és ember között. A magyar földműves nép nagyrésze, éppen a legmunkásabb réteg, sanyarú, szűk viszonyok között élt. A szocializmus által öntudatosított gyári munkások élete is szakadatlan robot volt. Ezzel szemben a felsőbb osztálybeliek, a nagybirtokosok, nagyiparosok, pénzarisztokraták igazságtalanul jól éltek. De megtollasodtak azok is, akik nagy- és kevésbé nagy kereskedelemről éltek. A társadalmi rétegződés közepén elhelyezkedettek, az ún. értelmiségi osztálybeliek nem koplaltak ugyan, ha férj és feleség úgy kerültek össze, hogy mindketten kerestek, életmunkájukkal még egy szerényebb lakházat is szerezhettek valamely városka kezdődő villarajonjában. De ezt a jólétet drágán kellett megfizetniük. Arra voltak ítélve, hogy kiszolgálják a felettük álló társadalmi osztályokat és semmiféle tényleges szerepet ne vigyenek a szociális alkat megváltoztatására irányuló tevékenységben.

Nagy baj volt a *zsidókérdés* mind fenyegetőbb alakulása. Mindenki előtt világos volt, hogy a legjövödelmezőbb pozíciókat évtizedek szívós erőfeszítésével a zsidóság foglalta el. Ahol véres verítékkal virradattól szemhunyaságig dolgozni kellett, onnan a zsidó eloldalgott. A számítás, a spekuláció, a gyorsabb és könnyebb pénzszerzés volt az ő életterrénuma. Még ha értelmiségi pályára ment is állat- vagy emberorvos, mérnök, ügyvéd lett belőle, mert ezeken a pályákon többet lehetett keresni. Segítségére volt mindenütt fájának összetartása, egymás segítése, általában mindent kezében tartó hatalma.

Hát ilyen zilált, általában és dinamikájában laza volt a magyar helyzet az első világháború után. A vázolt bajok az első világháború elvesztésével járó sok más bajjal egyetemben okozták azt, hogy az egymást felváltó kormányok a bajokat kiküszöbölni nem tudták, és bekövetkezhett hazánk harmadik,

⁵⁷ 1945. február 3. és 1950. április 1 között 477 halálos ítéletet mondtak ki a népbíróságok, ezekből 189-et hajtottak végre. (Zinner, 2021. 33.)

legnagyobb katasztrófája, az, hogy a második háborút is nemcsak elvesztettük, de egész nemzeti, állami, gazdasági és szellemi alkatunkban is vészesen megrendültünk.

Mint minden nemzeti katasztrófa idején, most is a bűnbakkeresés a legsürgősebb és legfontosabb feladatnak látszik. Bűnösöknek minősítettnek személyükben a politikusok, kormányférfiak, a minisztériumok magasrangú tisztviselői, a nagyipar, a pénzvilág nagy irányítói, a nagybirtokok tulajdonosai. Ezek lényeges okai a katasztrófának. De a kulturális élet vezetői sem vonhatók ki a felelősség alól. Az író, a tudós, az egyetemi tanár is felelős. Tele is vannak a napilapok e személyek elleni támadásokkal. ...

De a ma legdühösebb purifikátorának is be kellene látnia, hogy sorsfordulatot, katasztrófát, forradalmakat nem egyes emberek idéznek elő. Arra a személyes ember képtelen. Ilyenkor összetorlódó történelmi erők dolgoznak a háttérben, amelyek nagyobb tömegeket, sőt tömegalkatokat mozgatnak, összezilálnak. Nem egyéni érdekek, hanem tömegérdekek összeütközéséről van szó. Ezért sokan társadalmunk jelenlegi szerkezetében, alkatában keresik tönkremenésünk okát. Társadalmunk alkatában vannak kétségtelen hibák. A külföld még most is feudális államként kezel. Állam, melyben a felső tízezrek dirigálnak és elnyomásban tartják az alattuk lévő százezreket és milliokat. A támadás tehát osztályharc jellegét öltötte magára. Gyors egymásutánban kiadott kormányrendeletek energikusan láttak hozzá a legfelsőbb társadalmi osztály az arisztokrácia leépítéséhez. De a polgári osztály, az ún. burzsoázia sem fogja sokáig tartani magát. Elmondhatjuk, hogy határozott lépésekkel haladunk az osztálytagozódás nélküli társadalom felé. Valóban, a felsőtízezrek úgyszólván napok alatt tűntek el. ...

A felső osztály tehát halódik. Már a középsőn, a középosztályon van a sor. Ez már nagyobb tömeget képvisel és tulajdonképpen minden államszervezetben nélkülözhetetlen réteg. Belőle kerülnek ki az intellektuelek, a szabad foglalkozásúak, a magán- és közalkalmazottak. Ezek eltűntetése hosszabb időt és kétségtelen óvatosságot kíván. De a jelenlegi középosztály tervszerű megsemmisítése is megkezdődött erre a legalkalmasabb eszközök az anyagiak, a megélhetési lehetőségek megszorítása. Ezt a prést pedig a kormányzat a legnagyobb tervszerűséggel és határozottsággal megindította.”

„Fizikai életünk hiányai és bajai bármily nagyok is, eltörpülnek a lelket, kivált az értelmiség lelkét ért megrázkódtatások mellett. Új világfelfogás van kialakulóban, amelynek alap-princípiumai csak nehezen tisztázódnak. Kaotikus homály uralkodik, amely bizonytalanság, az eligazodni nem tudás kínos érzését kelti a gondolkodó emberek lelkében. Az új lelkiség alapkövetelménye a múlt lehető teljes megtagadása. Az elmúlt világ, hangoztatják most, hipokrita világ volt. A fent lévők kizsákmányolták az alul lévő milliokat. Lelketlen kiuzsorázás folyt, s ennek szolgálatában állott az állami élet minden szerve: a közigazgatás, a közoktatás, a tudomány és

irodalom. A felül lévők lenézték az alul lévőket s tervszerűen tudatlanságban tartották őket. Elzárták előlük a felettük lévő társadalmi osztályba juthatás útját. Ezekben a vádakban sok igazság van. ... De bármennyire is bűnös volt ez a múlt, nehéz tőle egészen elszakadni és azt megtagadni. Elvégre az embert a tradíciók, megszokások, lelki megállapodottságok is meghatározzák, s magunkból a múltat teljesen kiirtani annyit jelent, mint az élettani síkon egy nagy veszélyes operáció.

A lelki válságnak egy másik oka a közelmúltban kiejtett szavak és mindennapinak látszó cselekvések intézményes megtorlására irányuló intézkedések és intézmények. Ilyenek az igazoló bizottságok és a népbíróságok. Míg az előző világháború után csak azokat igazolták, akiknek valami történelmi szerepük volt, akik az akkori kommunizmussal kapcsolatban valamiképp kompromittáltak magukat.⁵⁸ Most mindenki igazoló bizottságok elé kerül. Az igazoló bizottságok elnökeit a pártok jelölik ki, s tagjaik közt minden párt képviselve van. Az ítékezés nem történik egységes elvek alapján. Nagy a szerepe a véletlennek és a szerencsének. Az igazolókat sokszor érzelmi motívumok vezetik, s így elsikkadt az igazság. Általában nagy szerephez jut a bosszúvágy, az irigység, a rosszindulat, a bűnbakkeresés, a megtorlás, általában az egocentrikus antiszociális lelkiség.⁵⁹ Elég egy lelketlen vádló s a legbecsületesebb embernek is nagyon meggyűlik a baja. A dorgálás még nagyon szerény büntetés és a legszolidabb elszólásért is kijár.⁶⁰ Aki csak egyszer is szidta a zsidókat, ilyen értelemben kisebb nyilvánosság előtt és elszólta magát; akiről azt lehet állítani, hogy vezető állásban bármilyen része lehet abban, hogy az ország idejutott, arra súlyosabb büntetés vár. S kinek a múlt irányító munkáját nem lehet így félremagyarázni? ...

A pályatársak közül Padányi-Frank is nyugdíjazásra ítéltetett, sőt egy tanítványának feljelentésére, mint háborús bűnös politikai fogságba került és a detektívek úgy megverték, hogy súlyos állapotban kórházba került. Mesterházyt is állás- és nyugdíjvesztésre ítélte az igazoló bizottság, mert tört[énelem] tankönyvében Gömbösről rokonszenvesen emlékezett meg.⁶¹ Az

⁵⁸ 1919 őszén minden közalkalmazottnak, pedagógusnak ki kellett töltenie egy kérdéssort, mely a Tanácsköztársaság alatti tevékenységére vonatkozott. Ezt követően a tantestületük által választott bizottságok véleményezték e beszámolókat, vetették össze tapasztalataikkal, s következtetéseiket a tanári testület elé terjesztették. Az döntött: kivel kapcsolatban merült fel a további, fegyelmi vizsgálat szükségessége.

⁵⁹ A politikai rendőrséget vezető Péter Gábor 1945 április végén konstata: „a feljelentések nagy része alaptalan és bosszú műve volt”. (Idézi: Zinner, 2021. 26.)

⁶⁰ Lásd ehhez: Barna & Pető, 2012. 119-120.

⁶¹ Fentiekben említettük: Mesterházy Jenőt a TITOE 1944 áprilisi közgyűlésén előadott beszámolójának egy a háborúval kapcsolatos kitétele miatt is elmarasztalták.

ilyen eseteknek se szeri, se száma. A baj az, hogy rideg és kíméletlen megtorlás az igazoló bizottságok irányítóelve.⁶² A bűnös bűnhődjön, az az igazság!

Csakhogy a bűnösség megállapításának tárgyilagosan kellene történnie. A tárgyilagossághoz pedig hozzátartozik, sőt annak meghatározó lényege azoknak a körülményeknek a szigorú figyelembevétele, amelyek közt a mérlegelendő véleménynyilvánítás, magatartás, vagy cselekedet történt. A szellemi atmoszférából kiragadni és úgy ítélni az ember felett, nem felel meg az igazságosság kezdetleges formájának sem. A múltban gyakran történt, és akkor majdnem a közvéleményt fedő egészen szokványos nyilatkozatokért most szigorú büntetést kiszabni talán nem egészen igazságos dolog. Az is kérdéses, hogy akik ítéletet mondanak elevenek és holtak felett, nem hasonló bűnökben leledzenek-e, és csak a sors különös játéka, hogy ítéletmondók lettek, s nem üldözött vádlottak. Inkább a »mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani« elvnek kellene az ítéletekben tükröződnie. A megbocsátással sokkal jobban lehetne a megbékélést és jövőt szolgálni. Ez természetesen nem zárna ki azt, hogy a nagy és tényleges bűnösök megkapják megérdemelt sorsukat. A kisemberek irtása állandó izgalomban tartja kivált az értelmiségi dolgozók nagy tömegét.”

„Az unalomig sok szó esik a deportáltakról, akik alatt főképpen a munkaszolgálatos és az internáló táborokba gyűjtött zsidókat kell érteni. A napilapok tele vannak megdöbbentő leírásokkal, azokról a kínszenvedésekről, amiket a deportáltaknak a gyűjtőtáborokban el kellett szenvedniük.

Ilyen táborhelyek voltak többek közt Theresienstadtban, Bergen-Belsenben, a Drezda melletti Trebitzben, Magdeburg közelében Hillerslebenben, Auschwitzban, Mauthausenben és egyebütt. A zsidók ezeket haláltáboroknak nevezték el. Főleg zsidó nők hajmeresztő, minden fantáziát megcsúfoló leírásokat közölnek nap mind nap, a haláltáborok borzalmairól. A... *Világ* vezet az ilyen cikkek közlésében. Egyik-másik leírás szinte vadállati kilengésekről szól. E leírások szerint vizes kötéllel korbácsolás, gúzsbakötés, meztelen kikötés napirenden volt. Olyan táborparancsnokról is szólnak, aki kétnaponként elrendelte, hogy mindenki vizes korbáccsal 15-15 ütet kapjon meztelen hátára. Akik nem nyerték el tetszését, azokat kiválasztotta, pucérra vetköztette és velük 25-30 fokos hidegben csuklógyakorlatokat végeztetett. A félig megfagyottakat hideg vízzel leöntette.

Az sem utolsó eset, amikor olyan parancsnokról regélnek, aki, amikor vadászni támadt kedve a munkaszolgálatosokat felzavarta a fákra, és mint a verebekre célba lőtt rájuk. Ezrek és ezrek haltak meg – mondják a cikkel – az embertelen bánásmód és a kínzások következtében. Az elpusztultak testéből, írják, egyes német haláltáborokban szappant főztek. Az is gyakori panasz,

⁶² 1946. február 21-ig az öt budapesti igazoló bizottság 4712 igazolandó pedagógus közül 4520-at igazolt, állásvesztésre 46-ot ítélt, népügyészség elé 6 személyt utalt. (Jakab, 1979. 119.)

hogy a deportált zsidókkal zsúfolt vagonokba gázt engedtek és így pusztították el tömegesen őket. A csodálatos azonban az, hogy az embertelen szenvedések dacára a deportált zsidók legnagyobb része egészen jó, sőt mondhatni feljavított testi kondícióban máris visszatért, vagy visszatérőben van. Visszatértek és elfoglalták előbbi vezető pozícióikat, kitűnő keresetüket. Az embernek az a gyanúja támad, hogy tudatosan, és rendszeresen terjesztik az elképzelt szenvedésekről szóló tudósításokat, hogy eltereljék a rájuk vonatkozó valóságról a figyelmet, és hogy akadálytalanul kapcsolódhassanak ismét bele, mintha semmi sem történt volna, a magyar gazdasági és szellemi életbe. A magyar közvéleményt a zsidókérdés mind kínosabban foglalkoztatja. Mindenki látja a szembetűnő ellentmondást, ami a színesen megrajzolt szenvedések és a visszatértek nyújtotta valóság közt van.

Ha a haláltáborokban sorban halt meg mindenki, s ha belőle szappant főztek, hogy térhettek annyian s olyan jó kondícióban, mondhatni a lelki felfrissülés érzésével vissza? Egy visszatért deportált arra a kérdésre, hogy milyen volt a deportálás, azt felelte, hogy az ellátás kielégítő volt, s a baj inkább az volt, hogy fizikailag dolgozni kellett. Úgy látszik a zsidóság évszázadok folyamán elszokott a fizikai munkától, s az igahúzás a keresztényekre szakadt. A deportáltak kinszenvedéseit illetőleg bizonyára az a tárgyilagos megállapítás fedi a valóságot, amit ugyancsak a mauthauseni táborból hazatért Peyer Károly, a szociáldemokrata párt vezetője fejezett ki az őt meglátogató újságírónak. »Nyugodtan elmondhatom, hogy sem itt, sem Budapesten, sem pedig deportáltságom későbbi időszakában tettelegesen sohasem bántalmaztak«. ⁶³

A napisajtó állásfoglalása a deportáltak ügyében széles körben visszatetszést és bosszúságot keltett. A sajtót, úgy látszik, már megint a zsidók irányítják, és a zsidóság szánalmat akar maga iránt kelteni, érdemeket kovácsolni, az el sem szenvedett szörnyű fájdalmakért. Vagy így akarja megalapozni a legközelebbi jövőben lefolytatandó bosszú- és megtorló hadjáratát? Mi a valóság? Az, hogy a deportáltakat különvonatok szállítják haza, egészségük visszaállítására (amennyiben arra szükség van) a célra megszervezett üdülőtelepek gondoskodnak.

Ezzel szemben sokkal nagyobb veszélyek közt élt és sokszorosan többet szenvedett a most fogolytáborokban sínylődő, vagy valahol a határokon kívül embertelenül küszködő véreinkkel, katonáinkkal, azok kiszabadításával, gondozásával, hazaszállításával hatóságaink összehasonlíthatatlanul kevesebbet, vagy semmit sem foglalkoznak. Ha sikerül is kiszabadulniuk a hadifoglyoknak, gyalog menetelnek családi otthonuk felé. Az embernek az a gyanúja támad, mintha a zsidó szenvedések szívfacsaró leírásának valami

⁶³ *Demokrácia*, IV. évf. 9. sz.

leleplező célja volna!⁶⁴ Mintha szerencsés meggyarapodott fizikumú visszatértükről, a legjobb pozíciók ismételt mohó elfoglalásáról szeretnék ezzel a figyelmet elterelni. Legyünk telítve az ő szenvedéseikkel, s közben ne vegyük észre, hogy megint minden zsidószellemmel áthatott, s hogy az ország irányításának nem egy jelentős pozícióját már ők foglalták el. A miniszterek közt, azt hiszem, több zsidó van, a főváros polgármestere zsidó,⁶⁵ az ún. igazoló bizottságokban mindenütt van zsidó, s ott ők a leghangosabbak és legbosszúállóbbak.⁶⁶ Pedig nyilvánvaló, hogy módszerük elhibázott.”⁶⁷

„Sok vita folyik a *demokrácia* kérdése körül is. Most még nagy a zavar. A lapokban sok a frázis és kevés a kézzelfogható világos gondolat. Tildy Zoltán, a Kisgazdapárt elnöke egyik cikkében azt mondja: »Legyünk magyarok, de legyünk nemzetköziek is. Nemzetköziek a munka, az emberiség, az örök emberi értékek megbecsülésében«. Egy bizonyos ... ami most van az még nem demokrácia, az majd csak a jövőben lesz, ha becsületesen és önzetlenül törekszünk rá. Ugyanis a demokrácia legfőbb alkotójegyei a szabadság és a szeretet és még nem jött el sem a szabadság, sem a szeretet országa.

Nagyos sok szó esik a *középosztály* sorsáról. Az arisztokráciát már elsöpörte a fejlődés és most már kikezdte a középosztályt is. Naponta érik támadások. Valósággal a középosztályt állítják be a nemzeti katasztrófa bűnbakjának. Az eddigi rendeletek az értelmiséget már a munkásosztály színvonalára, sőt e színvonal alá szorították. Illetményei, keresete nem haladják meg a munkásság életszínvonalát. Most aztán szellemi és szociális téren is megindult ellene a támadás. Nyílt és rejtett célzások mindennapiak. Azzal vádolják, hogy nem magyar eredetű; csaknem idegen test a nemzet alkatában. Magyarul és németül tudó kétnyelvűekből verbuválódik, akik aztán ily módon széleslátókörűeknek érezhetik magukat. De látószögük Németországra korlátozódott. A Nyugat számunkra Németország volt. Balla Antal a *Demokrácia* 6. számában vádlóan írja, hogy »a magyar középosztály nevelése erősen német szellemű volt«. Továbbá, hogy jelentős része német eredetű. A középosztályba tartoznak az értelmiségiek, a közalkalmazottak. Ezekkel is baj van. A közalkalmazottat az előző kormányok eltiltották a politizálásától, a párttagságtól. Ennek az lett a következménye, hogy élte a maga zárt életét, nem vett részt a közéletben, a nemzet közügyeiben. Csak

⁶⁴ Ma már tudományosan bizonyított: Magyarország vidéki zsidóságának többsége a náci népirtás áldozata lett, s hogy Budapesten a nyilasok sorozatos vérengzéseket követték el a zsidóság körében, így a mai Magyarországon kb. 140.000-en maradhettek életben. (Ladányi, 2002.; Stark, 2002.; Barna & Pető, 2012. 116.)

⁶⁵ A kommunista Vas Zoltán 1945 május 16-tól 1945 november 28-ig töltötte be Budapest polgármesteri tisztségét. (Palasik, 2008. 204.)

⁶⁶ Lásd ehhez: Zinner, 2021. 19.

⁶⁷ Lásd ehhez: Barna & Pető, 2012. 116-131.

páholyban ülő szemlélő maradt, esetleg illetéktelen kritikus. Nem volt polgár, csak adófizető. Ezért az új demokrácia nem szívesen látja a maga körében.

Kétségtelen, hogy a hivatalokban sok volt a hiba. Bennük antidemokratikus szellem uralkodott. Az alattvalók ügyeit csak nagyon lassan és körülményesen intézték ott. Sok kilincselésre, utánjárásra volt szükség. A feleket ide-oda küldözgették. A félnek nagy türelemre volt szüksége, nem egyszer gögös, fölényes, feddő és rendreutasító szavakat kellett szó nélkül lenyelnie. A tisztviselő általában úgy nézte a dolgot, hogy a nép van az ő érdekében, s nem ő a népért. De ettől eltekintve a köztisztviselő általában becsületesen és szorgalmasan dolgozott, munkaereje legjavát adta, valósággal kizsigerelte magát. Ellenértékképpen életszükségleteinek a minimumát kapta. Ha családi részről nem volt semmije, kis háza, kertje, egyéb vagyontárgya, nagyon szűkösen élt. És most az a veszély fenyegeti, hogy még azt a szegény életnívót is el fogja veszíteni.”

-. -

Molnár Oszkár kézirata 1945-1946-ban keletkezett. Nem derül ki belőle, hogy valaha is a nyilvánosságnak szánta volna. Egyoldalúságaival, elfogultságával együtt értékes, plasztikus kordokumentum arról, hogy vajon miként élhette meg a korábbi rendszerben karriert befutott, keresztény-nemzeti felfogású, antiszemitizmusát nyilvánosan csak ritkán nyilvánító értelmiségi a második világháború elvesztését, az ellenforradalmi és a nyilas rendszerek bukását, az ország szovjet katonai megszállását. Miként vélekedett az útját kereső politikai rendszer intézkedéseiről. Az igazolási, rendőrségi és népbírói eljárások eljárásmodja, politikai jellege (a pártok és szakszervezet képviselőinek részvételével), e felelősségre vonások esetlegességei, gyakran kétségtelen visszasságai, méltánytalanságai, s persze a belőlük adódó fenyegetettség érzése, életkora stb. megakadályozták Molnár Oszkár abban, hogy bármi módon felmerüljön benne a felelősség kérdése.⁶⁸ Magát és a korábban is államfüggő pedagógusokat, s az értelmiségieket különösebb vizsgálódás nélkül felmentette azzal, hogy nem tehettek mást, mint amit feljebbvalóik előírtak számukra.

A minden indok nélkül gyalázatosan megvert, idős Padányi-Frank Antal védekezése is ezen alapult a népbírói ítéletén. Azon kívül, hogy hibásan ítélte meg a háború lehetséges kimenetelének kérdését, ő sem mutatott önvizsgálatra utaló jeleket. Igaz, eddigi forrásaink szerint korábban direkt módon ő nemigen nyilvánított antiszemita véleményt. Hacsak az inkriminált vezércikk közlésének esetleges engedélyezését nem tekintjük annak. Az viszont Molnár aláírásával jelent meg.

⁶⁸ Jakab 1979.; Lukács, 1979.; Palasik, 2000b.; Kardos, 2007.; Barna & Pető 2012.; Gellért, 2016.; Zinner 2021.

Molnár Oszkár hosszasan idézett privát feljegyzéseiből az is kiderül, hogy – a tanítóképző intézeti tanárok többségéhez hasonlóan – már korábban is fenntartásai voltak a szélsőséges társadalmi egyenlőtlenségekkel szemben, s a szegény nép, a kisemberek gyermekeinek támogatására ösztönözték tanítványaikat (ahogy Padányi-Frank és Mesterházy is). Ezért a felsőbb osztályokkal kapcsolatos intézkedéseket: a földosztást, a szocializáció bizonyos mértékét megértéssel fogadták. Molnár írásából úgy tűnik, hogy számára a zsidók is ezen méltánytalan társadalmi egyenlőtlenségek sorát gyarapító ágensekként, és értelmiségi konkurenciaként jelentek meg, akikkel kapcsolatos korábbi – a zsidótörvényekben testet öltött – korlátozásokat jogosnak tarthatta. Ez nála sem jelentette a holocausttal való egyetértést. Az azzal való szembenézést ugyanis – annak egyszerű kétségbevonásával – zsidó propagandának minősítésével intézte el. Források sorából – pl. Márai Sándor naplójából – tudható: ebben Molnár Oszkár sokakkal osztozott akkoriban.⁶⁹

E szemléletével aligha illeszkedhetett volna konfliktusmentesen az 1945-ig hagyományos, domináns értékeket, intézményeket, vallásos nevelést elvető, az iskolákat államosító, a szovjet elvárásokhoz egyre szorosabban igazodó, önmagát előbb népidemokratikusnak, majd a szocializmus felé haladónak állító, egyre diktatórikusabb rendszer elvárásaihoz. Így a maga szempontjából opportunus döntés volt, hogy önként visszavonult, s a nyugdíjas létbe húzódást választotta. Másokat, pl. Padányi-Frank Antalt, Mesterházy Jenőt az igazoló bizottság vagy a népbíróság kényszerítette erre.

4. Végjáték 1945-1947

Legfőbb vezetőinek elmarasztalása befolyással volt a TITOE sorsára is. Kéziratban ránk maradt Mesterházy Jenő utolsó, 1945-1946-ban készült több korábbi írását is magába olvasztó főtitkári jelentése erről az időszakról, benne Molnár Oszkár beszámolójával a szerkesztői munkájáról. A TITOE végjátékáról képet nyújtó írásokat – a számunkra kiolvashatatlanak bizonyult részletek kipontozásával – teljes terjedelmében közöljük:⁷⁰

„A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete 1944. április 22-én tartotta legutóbbi közgyűlését. Innen-onnan tehát már majdnem három esztendeje ennek, és ez alatt az idő az egyesület semmiféle olyan működést nem fejtett ki, melynek alapján a főtitkár eleget tehetne az alapszabályok ama parancsának, hogy évi jelentést nyújtson be az egyesület működéséről. Nem

⁶⁹ Márai, 1943-44. 290-291.

⁷⁰ ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy Jenő hagyatéka kézzel írt fogalmazvány VI. 4. A beszámoló egyes részei, ahogy utalt is rá, bizonyára már 1945 végén, 1946 elején készültek. Ugyanakkor a TITOE legutóbbi közgyűlése óta eltelt időről, illetve az Imre Sándor 60. születésnapja óta eltelt évek számáról szólva nyilvánvaló: azok a részek 1946 végén, még inkább 1947 tavaszán íródhattak.

tartott ugyanis az egyesület sem havonkénti gyűléseket, vándorgyűléseket, vagy bármiféle más összejöveteleket, megbeszéléseket. A közgyűlést követő hónapok már az 1943/44. tanév végét jelentették, amikor az egyesület normális években is ilyenkor már szünetelt.

Az 1944/45. tanév kezdetén – amikor természetszerűleg megindult volna az egyesületi életnek az új esztendeje – olyan események következtek be a nyilas forradalom és a német uralom teljes ránk szakadása révén, amelyek mindenféle egyesületi kezdeményezést lehetetlenné tettek. 1944 őszén tehát már nem működhattunk, de hogy létezőnk azt számontartotta az akkori hatalom, mert még a nyár folyamán »figyelmeztetés« megszólítással egy olyan egyesületi nyilvántartás megszerkesztésére felszólító kérdőívet küldött, melyet, ha nem töltünk ki és nem küldünk be, úgy az egyesületnek »hatósági úton történő feloszlata tárgyában az eljárás meg fog indulni«. – Sürgősen, 8 napon belül kellett ezt a kérdőívet 3 példányban kitöltenünk.⁷¹ Egyesületünk címétől kezdve, működésünk részletes adatainak, vagyonunk felsorolásán keresztül még arra is kellett felelnünk (a legutolsó, 18. pontban), hogy az 1520/1944. M. E. sz. rendelet 1 § (3. bek) értelmében a zsidófajú egyének törlését és a szabadkőműves tagok kizárását végrehajtottuk-e? Az íven kinyomtatott igen-e, vagy nem szavakat azzal a válasszal kerültük ki, hogy a végrehajtás folyamatban van. – Itt kell egyébként kijelentenem, hogy még a kérdőív kitöltése után sem tettünk lépéseket ennek a rendeletnek a végrehajtására, noha jól tudtuk, hogy vannak olyan tagtársaink, kiknek kizárására a parancsot előírták a mi számunkra is. Mennyiben volt ez a kérdőív a hatalomnak kielégítő, nem tudhattuk meg, mert választ arra nem kaptunk. Többféle írásbeli dolga az egyesületnek ebben az évben nem volt. De hogy élünk és létezőnk annak látható jele volt még közlönyünk, mely az addig megszokott terjedelemben az áprilisi taggyűlés után két számát jelentette meg. – Hogy milyen nehézségek árán sikerült ez a szerkesztőnek és mit végzett el 1944 folyamán, azt ideiktatom beszámolóként.

»Molnár Oszkár: Búcsú a kartársaktól, búcsú a tagtársaktól.

1944-ben folyóiratunk [a Magyar Tanítóképző – D. P.] 57. évfolyamába lépett. Lapszerkesztés szempontjából nehéz esztendő volt. Az 57. évfolyam első számai még két ív terjedelemben jelentek meg, de ezt a terjedelmet a 6. számtól kezdve másfél, a 7-től kezdve egy ívre kellett leszállítanunk, s a 10. számtól kezdve a folyóiratot borító nélkül megjelentetnünk. A 10. szám a vidéki kartársakhoz és előfizetőkhez már csak hiányosan jutott el. Egyes példányok,

⁷¹1944. július 12-én keltezett figyelmeztetéssel kézbesítették az egyesületi nyilvántartás kitöltéséhez kapcsolódó utasítással együtt az 544.000/1944. B. M. számú rendeletnek megfelelő elvárásokat. (Az Utasítást, a Figyelmeztetést és a kérdőívet lásd: ELTE TÓK Kt. Mesterházy J. VI.3. 20/1944. és 21/1944.)

sőt a vidéki intézetek tanárainak címére küldött számok kötegekben jöttek vissza 'Postaforgalom szünetel, vissza a feladónak' felülbélyegzéssel. De még sokkal hiányosabb volt a 11. szám expedíciója. Ezt a számot már csak a fővárosi és talán a közel-környéki kartársak kapták meg, a vidékre küldött lappéldányok elkallódtak. A szerkesztő mindenképpen rajta volt, hogy folyóiratunk 57. évfolyama se maradjon csonkán. A befejező decemberi számot is nyomdába adta, s a nyomda azt ki is szedte, a szükséges korrektúra után tördelte,⁷² de hogy ki is nyomta volna, ezt a szerkesztő nem állapíthatta meg. A nyomda az ostrom után gazdát cserélt, s értesítést nem küldött.

Valószínű, hogy folyóiratunk 57. évfolyama így befejezetlen maradt. De csonkán is 16 ív terjedelemben jelent meg, ami más folyóiratok 1944. évi terjedelmével egybevetve, figyelemreméltó teljesítmény. A szerkesztő mindent elkövetett, hogy tartsa a színvonalat. Bevált rovatokon nem változtatott. A cikkeket, a tanítóképzés munkásai írták. Több esetben új munkatársakat is sikerült megszólítania. A papírhiány arra kényszerítette, hogy főleg a kisebb rovatokat, a könyvismertetést és a hírek rovatát gondozza. Olyan bőségesek voltak ezek a rovatok, mint bármelyik előző évfolyamban. A papírhiány volt az oka annak is, hogy értekezéseket folytatásokban kellett megjelentetnie. Ezek közt olyan többfolytatásos tanulmány is van, mely aztán könyvalakban is piacra került. A statisztika tükrében az évfolyam tartalma a következőképp oszlott meg: megjelent 5 vezetőcikk, 14 terjedelmesebb tanulmány és értekezés, 1 kisebb közlemény, az elhunyt kartársakról 2 megemlékezés, az egyesületi rovatban 6 közlemény, az irodalmi rovatban 32 könyvismertetés, a hírek rovatban 119 kisebb-nagyobb közlés. Szerkesztőnk igen sajnálja, hogy már nem tudott arról gondoskodni, hogy a cikkek írói a nekik járó szerény írói díjakat megkaphassák. Ezzel az egyesület valószínűleg örökre adósuk marad.

Ezzel az 57. évfolyammal a szerkesztő is búcsúzik a tagtársaktól és az előfizetőktől. Visszatekintve 21 évi szerkesztői tevékenységére, nem érez lelkiismeretfurdalást. A Magyar Tanítóképző életében ő töltötte be leghosszabb ideig a szerkesztői tisztséget. Bizonyára nem egyszer tévedett s nem egyszer hibázott. Bocsánatot kér mindenkitől, akit tudatosan vagy akaratlanul megbántott. Szerkesztői munkájában a tőle telhető tárgyilagosság vezette. A közösségnek, a tanítóképző tanárság kollektívumának anyagi és szellemi érdekeit iparkodott szolgálni.

A Magyar Tanítóképző szubvencionált folyóirat volt. Az állami hozzájárulás az 1944. évben már elérte az egyesület összes kiadásainak 60%-át. Ettől a hozzájárulástól s nem a gyéren befolyó tagdíjaktól függött a folyóirat terjedelme, egész léte. A hozzájárulás valósággal a lét és nem-lét kérdése volt. Ilyen körülmények között a hatalom joggal várhatta, hogy ténykedéseit, a hatalmon lévő személyeket a folyóirat dicsérje, elgondolásaikat és

⁷² A 12. szám tartalmáról semmiféle információval nem rendelkezünk.

intézkedéseiket magasra értékelje, talán meg nem lévő értékeiket is kiszínezve magasztalja. A szerkesztő tartózkodott az ilyen hatalmi és személyi kultusztól. Egyszer sem méltatta a távozó miniszter érdemeit, soha hízogő szavakkal nem köszöntötte a hatalomra lépőt. Szigorú álláspontjától csak egy ízben tért el, mert megítélése szerint veszélyben forogni látta az egyesület szubvencióját, ami, ha bekövetkezik, a Magyar Tanítóképző és vele az egyesület működésének megbénulását hozta volna.⁷³

Mikor most 21 évi szerkesztői munkája után búcsút mond, csordultig hálával telt szívvel köszöni az iránta táplált bizalmat, munkájának megbecsülését. Az ő életkorában már az emlékeiből él az ember. Ezek jórészét azok a kedves élmények teszik, miket szerkesztői munkásságával kapcsolatosan megélt. Hő kívánsága, hogy a demokratikus átalakulás lendülete a tanítóképző tanárságot, mint összességet és mint egyest azon megbecsülő magaslatra emelje, melyet nagyértékű munkájával, kivételes erkölcsi habitusával mindenképpen megérdemel, s melyért a múltban, a feudális hazában, csak töredékes eredményt elérve küzdöttünk!«⁷⁴

Szerkesztőnk közléséből úgy gondolom: csak elismerő meglepetéssel vehetjük tudomásul, hogy nemcsak lapszámot tudott megjelentetni novemberben, de még a decemberi számot is nyomdába adhatta. Nagy teljesítmény volt ez abban az időben, mert hiszen decemberben már mindenki tudta a fővárosban, hogy hamarosan háború színterévé válik az ország középpontja. Ezekben a nyomasztó időkben is neki az volt a legfőbb gondja, hogy folyóiratának 57. évfolyama ne maradjon csonka. Sajnáljuk, hogy e törekvése meddő maradt. De hát nem rajta múlt, hogy azokban az iszonytató eseményekben, amiket mi is átéltünk, sok minden mással együtt folyóiratunk, egyesületünk élete és sok-sok ezer más nemes élet és szellemi érték veszendőbe ment.

De a pusztulás nyomán ismét megindult az élet. Építésről még csak elvétve lehetett szó különösen a szellemiek, az iskolai, egyesületi és más életek a terén, mikor jóformán minden szerteszét romokban feküdt. 1945 nyarán azonban már hatalmas lépésekkel indultunk a rend felé. Megkezdődött az egyéni igazoltatási eljárásokkal a közösségeknek, az egyesületeknek a felülvizsgálása. Az ennek tárgyában kiadott 160/1945. számú belügyminiszteri rendeletre egyesületünknek is be kellett terjeszteni alapszabályaink egy példányát és részletes jelentésben beszámolót adni működésünkről 1939. január 1-je óta. Az augusztus 7-én megszövegezett jelentést a kórházban lévő elnök helyett alelnökünkkel Váradi Józseffel is aláírtam és a XII. kerületi

⁷³ Molnár Oszkár itt vélhetően a fentiekben említett 1944. évi számok közül az 1. vagy a 11. számra utalhatott. Az elsőben jelent meg dr. Tóth B. Zoltán beszámolója „A németországi politikai és vezetőképző intézetek” címmel. Valószínűbb azonban, hogy a nyomtatásban utolsóként megjelent, fentiekben újra közölt vezércikkére utalt.

⁷⁴ ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy Jenő hagyatéka VI. 4.

előjáráságon személyesen nyújtottam be. Ebben a jelentésben a legjobb tudomásunk szerint a következőket jelentettük:

Az egyesület 1939. január 1-je óta az alapszabályoknak megfelelő tárgyú és irányú működést fejtett ki, vagyis szorosan pedagógiai és még közelebbről a magyar tanítóképzést és a képzés munkásainak érdekeit szolgáló munkásságot. Politikai szempontok az egyesület működésében nem érvényesültek. Az egyesület nem foglalt állást a nemzetiszocialista, fasiszta és más demokráciaellenes politikai pártok, vagy mozgalmak kérdésében, továbbá a baloldali politikai pártok ellen, illetve ezek tagjai ellen tagságuk miatt folytatott üldözések, népellenes törvények és a Németország oldalán való háborúba lépés, ill. háborúviselés kérdésében. Felsoroltuk a jelentésben azokat, akik az egyesületben 1939. január 1-je óta tisztségeket viseltek. Kijelentettük, hogy úgy az egyesület vezetői, mindazok a személyek, akik az egyesület működésében vezetőszerpet vittek, vagy az egyesület működését irányították és befolyásolták 1939. január 1-je óta is olyan magatartást tanúsítottak, amely nem sértette a magyar nép érdekeit.

Igazolásuk csak részben történt meg, miután az igazolási eljárások egyeseknél még nem folytak le. Az egyesület elnökét [Padányi-Frank Antalt] a VKM I. sz. igazolóbizottsága kényszernyugdíjazásra, a főtitkárt [Mesterházy Jenőt] a VKM II. sz. igazolóbizottsága állásvesztésre ítélte. Az elnököt helyettesítő Váradi József alelnököt a VKM. I. sz. igazolóbizottsága igazolta. A többi felsorolt tisztséget viselő igazolási eljárása folyamatban van.⁷⁵ Főtitkár az igazolóbizottság határozata ellen fellebbezését bejelentette. Népbíróági eljárás a vezetők és tisztséget viselők ellen tudomásunk szerint nincs folyamatban.⁷⁶

Végül jelentettük, hogy az egyesület a változott viszonyoknak megfelelően még semmiféle intézkedést nem tehetett saját hatáskörében abból a célból, hogy az egyesület működését a demokratikus szellemmel összhangba hozza, miután az semmiféle működést nem fejthetett ki 1945-ben. De a múltban kifejtett mindenféle működését is demokratikus szellem hatotta át és a jövőben még hatásosabban igyekszik ilyen irányban működni. A nem kívánatos személyek és tagok eltávolítása az első feladata lesz az egyesületnek, amint a miniszter úr lehetővé teszi az egyesület működésének tovább

⁷⁵ Tanay/Tanai Antalt, a TITOE titkárát az igazoló bizottság feddével igazolta, majd Szabó Béla igazgató kezdeményezésére a budai képzőből a VII. kerületi állami tanítónőképzőbe helyezték át a tanár urat. 1946. július 20-án a 82. számú háromtagú létszámcsökkentő bizottság, melyben a miniszterelnök képviselőjében Szabó Béla igazgató is részt vett, őt nyugdíja meghagyásával elbocsátandónak jelölte ki. Többszöri kérvénye nyomán 1947. november 18-án a miniszterelnökség az elbocsátására vonatkozó határozatot „indokolatlannak és méltánytalannak” találta és megsemmisítette. (MNL OL XIX-I-1-g-57-171085-1947. 145. d.)

⁷⁶ Mesterházy Jenő e megfogalmazásában – a tisztségéről már lemondott – Padányi-Frank Antalt joggal nem tekintette a TITOE vezetősége tagjának.

folytatását. Miután miniszter úr idézett rendeletének 6. §-a szerint az egyesület folytathatja működését mindaddig, amíg »a belügyminiszter saját hatáskörében dönt abban a kérdésben, hogy a bejelentést tevő egyesület működését tovább folytathatja-e«, az egyesület első teendője lesz, hogy a tisztséget viselőknak és tagjainak a magatartását felülvizsgálja és a nem kívánatos személyek eltávolításáról intézkedjék.

Az ismertetett jelentés után abban a hiszemben voltunk, hogy az egyesület még 1945-ben ismét megkezdheti működését tudomásul vett jelentése alapján. A budapesti főkapitányság államrendészeti osztályának szóbeli utasítására (Kelemen István nyomozó hadnagy útján) azonban az egyesület tisztviselőiről egy részletes 10-10 adatot tartalmazó kimutatást kellett a főtitkárnak szerkesztenie, amelyet 1945. december 10-én személyesen nyújtott be a főkapitányságra, – miként utóbb kiderült ez a kimutatás sem volt elegendő, mert egy újabb – pótkimutatásban az egyesület vagyonáról és azokról a tisztviselőkről is be kellett adni a 10-10 adatot, akik 1939-ben voltak tisztviselők, de az 1941. évi tisztújításkor vagy kiestek a választások alkalmával, vagy időközben elhunytak vagy tisztségükről lemondtak. Ezt a pótkimutatást a főtitkár 1946. március 24-én adta be abban a feltevésben, hogy ezek után az egyesület kap valami értesítést a belügyminisztertől arról, hogy tovább folytathatja-e az egyesület működését vagy sem?⁷⁷ Ily értesítés helyett a XII. kerületi előljárásságtól felszólítás érkezett az elnökséghez, hogy adja be a legutóbbi egyesületi közgyűlés jegyzőkönyvét, vagy amennyiben ilyen nincs, tartson mielőbb közgyűlést, az egyesület ott döntsön arról, hogy céljainak megvalósítására nem alkalmasabb szervezet-e a Pedagógusok Szakszervezete melynek keretében már úgysis megalakult a tanítóképző-intézeti szakosztály Szabó Béla⁷⁸ tagtársunk elnökségével.

Így jutottam el főtitkári jelentésemben addig, hogy a közgyűlésnek tudomására adjam mi készítette az elnökséget arra, hogy alapszabályaink 33. pontja alapján határozzon, amely így szól: Sürgős esetben az elnökség rendkívüli közgyűlést is hívhat egybe.

Ennek a közgyűlésnek lett egyik tárgya a főtitkári jelentés – amely ismétlem – nem sokat mondhatott az egyesület működéséről. De az alapszabályok még azt is kimondják, hogy a főtitkár egyúttal jelentést tesz az egyesület állapotáról is. Az eddig elmondottakból inkább az derül ki, milyen állapotban van ez az 1889 óta létező egyesületünk, melynek taglétszáma a

⁷⁷ A magyar köztársasági rendőrség budapesti főkapitányságának államrendészeti osztályáról Kelemen Istvánt főhadnagy által szignált kérdéssorokat, valamint az erre adott válaszok kézzel írt változatait/vázlatait lásd: ELTE TÓK Kt. Mesterházy J. h. VI. 3. 1/1946.

⁷⁸ Szabó Béla 1926-ban nyert tanítói oklevelet a budai képzőben, majd szegedi tanulmányai után kémia- természetrajz szakos tanárként 1931-től tevékenykedett (nevelőtanárként, majd tanítóképzőintézeti tanárként). 1945. november 26-án az intézet igazgatójává nevezték ki. E tisztségét 1950-ig töltötte be, majd elhelyezték az intézetből.

legutóbbi jelentésem szerint 506 volt, melyhez járult még 5 tiszteleti tagtársunk. Félézres taglétszám szerény szám egy országos egyesületben. Ez az aránylag kicsi szám is szétszórva a kicsi ország minden tájékán. Még a második világháború előtt is anyagi áldozatot jelentett egy-egy tagtársunknak, ha messzebb fekvő állomáshelyéről Budapestre igyekezett, hogy egy-egy taggyűlésünkön megjelenhessen. Mit jelent az utazási költség ma, még egy közelebbi helyről is, azt tudjuk mindnyájan. De egyébként is az anyagi gondok súlyosabban nyomják a tanárságot, mint bármikor, hiszen veszített háború után vagyunk. A megélhetési nehézségek bizony nem kedveznek az egyesületi életnek, ha mindjárt tudják is, hogy egyesülve inkább védhetik érdekeiket és javíthatják a helyzetüket. Jellemző, hogy az utolsó közgyűlés óta elmúlt nehéz években jóformán senki sem érdeklődött az iránt, hogy mi legyen az egyesületünkkel? A politikai pártokkal szervezett kapcsolatban működő egyik tagtársunkat kérdezgettem nemegyszer, hogy működhet-e vajon az egyesületünk? De határozott választ azóta sem nyerhettem. Közöny, elernyedtség, fásultság mutatkozik a régi egyesület iránt, amely nagyon elsorvadt az utóbbi években, mert legfőbb ereje, folyóirata, miként a beszámolómból hallhattuk, megszűnt létezni.

Alig tudunk egymásról még helyben is, hát még a vidéki képzők életéről és munkásairól? Még elhunyt tagtársainak is alig tudjuk számba venni. A nyugdíjasokról nem hallunk semmit. Hogy az ostrom idején kik haltak el közülük, nem sikerült számba vennem, hogy legalább kegyelettel emlékezhettém róluk. A vidéken működők közül elmúltak Szilágyi János, Znojemszky [?] Ferenc, dr. Urbánné Pödör Irén és Gergely Ferenc. A helybeliek közül buzgó pénztárosunknak és házgondnokunknak, Frigyes Bélának jött meg a halálhíre. Alig néhány hónapja temettük el Németh Sándort. Mély megindultsággal gondolunk az elhunytakra egyesületünk egyszerű, szorgalmas munkásaira.

Vesztéseinket fokozza két tiszteleti tagunk halála. Az egyik dr. Imre Sándor,⁷⁹ aki súlyos operációból felépülőben volt kénytelen az ostromot végig szenvedni. Mikor már azt hittük, hogy túl van minden bajon, akkor ölte meg váratlan hirtelenséggel egy szívroham. Halála előtt alig egy esztendővel tartott körünkben előadást 75 éves, 1868. évi közoktatási alaptörvényünkről. Elnökségünkhöz intézett levelében ismételten, és most már utoljára, kifejezésre juttatta, hogy a tanítóképző-intézeti tanársághoz mindig szorosan hozzátartozónak érezte magát. Tíz éve, mikor születésének 60. évfordulóján üléseztünk, válaszában hangsúlyozta, hogy mily »nagyon nagyra« tartja egyesületünk munkáját, mennyire szívvel-lélekkel ragaszkodik a tanítóképző intézetekhez, milyen elismeréssel, barátsággal és szeretettel nézi ezt a tanári sereget, benne sokat, akit személy szerint is barátjának ismer. Hogy ki volt

⁷⁹ Lásd róla pl.: Ravasz, 1944.; Ronkovicsné, 1999.; Donáth, 2022.

Imre Sándor, és mit veszítettünk benne, az többé-kevésbé, de mindnyájunk előtt eléggé ismert. 1945 nyarán mikor végső nyughelyén kerestük fel a Farkasréti temetőben, emlékezetére az egykori Pedagógiumban rendezett gyászünnepeken Ravasz László méltatta a nagy pedagógusnak, a hazáját ilyen forrón szerető férfiúnak és a legemberségesebb embernek a jelentőségét. A jelenlévők között számosan hallgatták ezt a megemlékezést, amely megcáfolhatatlanul jelölte ki Imre Sándor helyét nemcsak barátai, tanítványai és ismerősei körében, de az egész nemzetünk legnagyobbjai közt. A veszteségünk nagyságát ezután a megemlékezés után csak fokozottabban éreztük, mert ezekben a válságos és nehéz időkben különösen szükségünk lett volna erre a haladó szellemű, bölcs és minden pártokon felülemelkedő, a nemzetnevelés fogalmát megteremtő és útját felmutató gránitjellemű férfiúra. Első temetésén 1944 [helyesen: 1945 – D. P.] tavaszán alelnökünk az egyesület, a főtitkár pedig a tanítványok nevében búcsúzott el a felejtethetlen és mindig példát mutató mestertől.

Tiszteleti tagjaink sorából dőlt ki az elmúlt év nyarán a patriarkális életkort megközelítő Horvay Ede tipikus képviselője a tanítóképző-intézeti tanári rendnek, aki csendben, zajtalanul, mindig példás buzgalommal végezte munkáját frissen és töretlenül. Egyesületünk egyik legrégibb tagja, másfél évtizeden át pénztárosunk. Nyugalomba vonulása után sem fordított hátat az egyesületnek és még így is részt vett annak munkájában – utoljára, mint a tisztikart választó bizottságnak a vezetője és a tisztikart beiktató közgyűlésnek a korelnöke. A barátok, tisztelők és tanítványok nagy serege kísérte ki őt is a Farkasréti temetőbe, utolsó nyughelyére.

Boldogult Horvay Ede az 1941. évi közgyűlésen iktatta be egyesületünknek azt a tisztikarát, amelyet a közgyűlés az alapszabályok értelmében négy évre választott meg. Ennek a tisztikarnak a mandátuma tehát 1944-ben már lejárában volt. A rákövetkező évben volt esedékes az új tisztviselőknek megválasztása. Ezt azonban már megakadályozták a bekövetkezett katasztrofális történelmi események. Közben az elnök lemondásával a következő közgyűlésnek a szabályok értelmében tisztújító közgyűlésnek kellett volna lennie. Szerkesztőnk is 21 évi munkája után búcsút mond az egyesületnek. Követi példáját a főtitkár, aki 1933 óta volt tisztviselője az egyesületnek. Munkáját mindig becsülettel, hűséggel, szeretettel, az egyesület és a magyar nemzet iránt igyekezett végezni. Főtitkári működését az igazoló bizottság, illetőleg a népbíráóság tagjai is felülvizsgálták. Megállapítást nyert, hogy az 1944. április 22-én tartott közgyűlésen jelenvoltakat a főtitkári jelentésben »arra hívta fel, hogy ott segítsenek, s azt munkálják, ami a háborúval függ össze«. ⁸⁰ Főtitkárnak ez a kijelentése háborús propagandának

⁸⁰ Mesterházy Jenő kéziratában áthúzta: „A főtitkár azon magyarázatával, hogy ezzel a kijelentéssel igenis arra célzott, hogy minden erőt és munkát arra használjunk fel, hogy

minősült. Súlyosbítónak találták ezt a kijelentést azért is, mert »német megszállás alatt, s az ifjúság nevelésére hivatott személyek előtt hangzott el. Ez a kijelentés és a főtitkár történelmi könyveiben található egyetlen egy megállapítás vonta maga után a főtitkár nyugállományba való helyezését. Úgy érzem, hogy főtitkári jelentésem nem lett volna teljes, ha a közgyűlés igen tisztelt tagjaival nem közöltem volna, hogy kényszerű nyugdíjazásom összefüggésben van főtitkári működéssel. Kötelességemnek tartottam ezt a közlést azért is, mert ezen a mi közgyűlésünkön is jelen vannak még számosan azon 53 jelenlévők közül is, akik hallgatták 1944. április 22-i főtitkári jelentésemet és megítélhetik mennyire folytattam »fenti kijelentéssel háborús propagandát«.

Mindenesetre köszönöm az igen tisztelt közgyűlés türelmét, hogy meghallgatták jelentésemet. Még csak azt bátorodom befejezésül ideiktatni, hogy eléggé hosszú főtitkári működéssel és közismert egyéniséggel úgy érzem bőven adtam bizonyítékokat arra vonatkozólag is, hogy haladó szellemben, demokratikus érzülettel, semmiféle közérdeket nem sértve működtem-e vagy sem, és midőn leteszem a főtitkári tisztemet azzal a tudattal és megnyugvással búcsúzom az egyesületünktől, hogy kebelében mindig becsületes és magyar nemzetem javát szolgáló munkát végeztem.”⁸¹

Ahogy Mesterházy Jenő utalt is rá: beszámolóját 1947. január 31-én, a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének hatósági felszólításra összehívott rendkívüli közgyűlésén mondta el, melyen – hatalmi nyomásra, ahogy 1919-ben is – a pedagógusszakszervezet tagozatává válásukról határoztak. A nevelőképzés reformja előkészítésének fázisában *cáfolni*

mielőbb és akárhogy, de végezzünk a háborúval, nem talált meghallgatásra, hiába hivatkozott a főtitkár arra, hogy a közgyűlésnek ott jelenlévő 53 hallgatója jól tudta, hogy ő nem háborúpárti. A népbíróság mégis úgy ítélte, hogy főtitkár ezzel a kijelentésével »a háborúban való további részvétel érdekében további propagandát fejt ki«. Súlyosbítónak találta a népbíróság ezt a kijelentést azért is, mert »az igazolás alá vont a német megszállás alatt, s az ifjúság nevelésére hivatott személyek előtt üzte a propagandát«. Miután a népbíróság történelmi tankönyvemnek Gömbös Gyula külpolitikai működésére vonatkozó azon megállapítását, hogy »a magyar sorsot ő emelte arra a magaslatra, ahol arra nyugodtan lehet tekinteni« is terhemre minősítette, elrendelte nyugállományba való helyezésemet.” (ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy J. h. VI. 4.) A Budapesti népbíróság igazoló fellebbezési tanácsának 1946. január 24-én hozott Nb. Ig. II. 3670/1945. sz. ítéletének rendelkező részében ez áll „A népbíróság az igazoló bizottság határozatát a 4080/1945. M. E. sz. rendelet 11. §-a alapján megváltoztatja és az igazolás alá vontat a 4080/1945. M. E. sz. rendelet 120 § 2. bek. 3. pontja alapján nyugdíjállományba helyezni rendeli. A hivatkozott rendelet 480. §-a alapján a fellebbezési eljárással kapcsolatban felmerült 5025 P költség az igazolás alá vontat terheli. Az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 23. §-a alapján a határozatot az igazolás alá vonttal, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal, a budapesti tankerületi főigazgatósággal közölni rendeli és a Magyar Igazságügyi miniszterhez felterjeszti. (BFL XXV. 1. b. 3670/1945.)

⁸¹ ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy J. h. VI. 4.

igyekeztek az oktatáspolitikát meghatározók körében a képzőkkel s tanáraikkal kapcsolatban a kommunista pártcsoporthoz vezetői körében elterjedt véleményt.⁸²

A Pedagógus Értesítő tudósítása szerint az ülésen elnöklő Váradi József⁸³ „meggyőző erővel fejtegette, hogy ez a tanárság Széchenyi és Eötvös szellemében az alsófokú népoktatás érdekében kezdettől fogva a legtöbbet dolgozott, és népnevelési eszméit ma is változatlanul illesztheti a politikai törekvések rendjébe. Ebből a körből indult ki a családi nevelés színvonalának emelésétől kezdve az alsófokú szakiskolák megteremtésén át a női egyenjogúság megvalósítására irányuló törekvésekig a kezdeményezések egész sora. Innen sarjadt ki a gyermektanulmányozás gondolata s emelkedett világviszonylatban is számottevő, elismert magaslatra. Az iskolán kívüli népművelés ügyét is a tanítóképző intézeti tanárság karolta fel a legodaadóbban és a legszakszerűbben. Tanítóképzőben nyílt meg az első népfőiskola. Ez a tanárság nevelőmunkája során mindig az embert látta tanítványában, akik, mint népnevelők a legszélesebb körben terjesztik a szellem világosságát, a legtöbbet fáradnak a társadalmi ellentétek kiküszöbölésén, és a legjobban rászorulóknak felé munkálják a lelki felszabadulást” - fejtegette az elnök, majd a képzős tanárok új világba való beilleszkedési készségét deklarálta: „A tanítóképző intézeti tanárság számára sokat hoztak a mai idők. Mai feladataink elvégzésére is egyik legjobban kipróbált munkaközösség ez a testület.”⁸⁴

⁸² A nevelőképzés reformjának előkészítésében akkor kulcsszerepet játszó kommunista párt- és szakszervezeti vezető Mérei Ferenc egy 1947–1948-ban készült tanulmányában kifejtette: „A reformellenesek a régi iskolarendszer fenntartása mellett vannak. Azt hirdetik, hogy ez a rendszer jó volt, hiszen művelt embereket képzett és fél évszázad alatt jelentékenyen emelte a magyar közműveltség színvonalát. Attól tartanak, hogy ha a rendszer bármely pontján radikális változtatást eszközölnék, felborul az egész. ... Ezt a reformellenes tábor magától a reform keltette életre. Ha magvát a közoktatásügyi reformot kezdeményező és végrehajtó politikai rendszer ellenfelei alkották is, hívei nagy számban kerültek ki azok közül, akik úgy érezték, hogy az iskolareform érdekeiket fenyegeti. Ide tartoznak elsősorban a tanítóképzők tanárai. Az ő iskolatípusukat az általános iskola halálra ítélte. Ezeknek a tanároknak egy része – úgy látszik, kisebb része – tudása és nagy nevelői gyakorlata révén az új pedagógiai főiskolák tanára lesz. Nagy részük azonban elmaradt pedagógiai felfogása és sekélyes tudása folytán erre nem alkalmas. Így ezek megmaradnak a kipusztuló képzőben, vagy alacsonyabb rangú iskolatípusba kerülnek. A reform így érdekeiket fenyegeti: szembefordulnak azzal.” (Idézi: Donáth, 2008. 14. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁸³ Váradi József tanítóképző intézeti tanár, 1942-ben doktorált. A budai állami tanítóképzőben tanított 1922-től 1939-ig, emellett 1928 és 1947 között a budapesti katolikus tanárképző főiskolán, világi és katolikus pedagógiai kongresszusokon is előadott. 1937–1944 között az OKT jegyzője s 1941-től a TITOE alelnöke volt. 1945-től 1947-ig, tehát a TITOE feloszlásának időpontjában is, a Budapesti Tankerület egyik vezetője. Irodalmi-közéleti munkássága során a tanítóképzés problémái mellett Széchenyi István hagyatékának közkinccsá tételével, a nemzetnevelés szolgálatába állításával s az iskolán kívüli népműveléssel, a tanítók ezzel kapcsolatos feladataival foglalkozott

⁸⁴ Idézi: Donáth, 2008. 42. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Várad József fejtegetéséből kitűnik: ahogy a TITOE létrehozását is a képzés szakmai színvonalának emelésére, az ezzel kapcsolatos tapasztalatok összegyűjtésére és az azokból levonható tanulságoknak minisztériumi segítséggel történő gyakorlati alkalmazására, valamint a képzős tanárok egzisztenciális érdekeinek képviseletére irányuló törekvés motiválta. Ahogy – a megváltozott körülmények között, a hatalmi nyomás mellett – a feloszlását, a pedagógus szakszervezetbe való beolvadását is a képzős tanárok hatékony fellépésének reménye mozgatta.⁸⁵

Ezen törekvések éltetik utódját, a megalakulásának 30. évfordulóját ünneplő OTE-t is, melyben jelen sorok írója két évtizeden keresztül a Társadalomtudományi Tagozat vezetőjeként koordinálta e szakterület reformmunkálatait.

Irodalom

- A Harmadik Egyetemes* (1928.) *Tanügyi Kongresszus Naplója*. I. k. (Négyesy L., Simon L. & Papp Gy. Ed.)
- A Bizalmi Tanács előterjesztése (1918) a tanítóképzőintézeti közkormányzati ügyek megváltoztatására nézve. *Magyar Tanítóképző*, 33. 307-310.
- A Közalkalmazottak (1918) Országos Szövetsége Tanítóképzőintézeti Osztályának megalakulása. *Magyar Tanítóképző*, 33. 296-299.
- A miniszternél (1918). *Magyar Tanítóképző*, 33. 303-307.
- A tanítóképzés (1919) ügye a proletárdiktatúra idején. *Magyar Tanítóképző*, 34. 63–67.
- A tanítóképző intézetek (1919/5.) szakosztálya. *Új Korszak*, 8. 5. sz. 4.
- A tanítóképző-szakosztály (1919/5., 7. 8-9., 12.). *Új Korszak*, 8. 5. sz. 4., 7. sz. 7., 8-9. sz. 8., 12. sz. 4.
- Barna I. & Pető A. (2012): *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten*. Gondolat Kiadó
- Benkóczy E. (1928): *Pyrker első magyar tanítóképzője. A Egri Érseki R. K. Tanítóképző centenáriuma*. Eger, 1928.
- Donáth P. (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945-1960*. Trezor Kiadó
- Donáth P. (2020): *Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor Kiadó
- Donáth P. (2022): *Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról*. Trezor Kiadó
- E. Kovács K.: *A tanácsköztársaság Sárospatakon*. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtár, Kézirattár, 4720.
- Feitl I. & Ignác K. szerk. (2018): *Régi és új világ határán – 1945 történetei. Tanulmányok*, Napvilág Kiadó
- Felhívás (2018). *Magyar Tanítóképző*, 33. 311-313.
- Gellért Á. (2016): A népbírói jog hálójában. Perújítási eljárás Hóman Bálint ügyében. *MTA Law Working Papers*, 2016/5.
- Gergely J., Glatz F. & Pölöskei F. Ed. (1991): *Magyarországi pártprogramok*. Kossuth Kiadó
- Hatos P. (2018): *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Jaffa Kiadó, 2018.

⁸⁵ E végső reményükben – ahogy 1919-ben is – rövidesen csalódnuk kellett.

- Jakab M. (1979): *Társadalmi változás és a magyar értelmiség 1944-1948*. Kossuth Könyvkiadó
- Kardos J. (2007): *Iskola a politika sodrában (1945-1993)*. Gondolat Kiadó
- Keszler K. (1919): Új korszak felé. *Magyar Tanítóképző*, 34. 51–54.
- Keszler K. (1922/1-3): Farkas Sándor élete és működése. *Magyar Tanítóképző*, 37. 3-4.
- Kiss S. (1919/11): Faji önértzet. *A Cél*. 10. 198–212.
- Kiss S. Ed. (1920-1921): *A Bányai Ág. H. Ev. Egyházkerület Szarvasi Luther Tanítónőképző Intézetének értesítője az 1920-21. iskolai évről*. Szarvas, 1921.
- Kiss S. (1922/2): A zsidó tömegszédítés problémája. *A Cél*. 12. 34–41.
- Kiss S. (1922/4): Új zsidó forradalom felé. *A Cél*. 12. 98–112.
- Koltai I (1939): *A csurgói m. kir. áll. tanítóképző-intézet története*.
- Ladányi J. (2002): A zsidó népesség térbeli elhelyezkedésének változásai Budapesten 1870 és 2000 között. In: Kovács A. Ed. (2002): *Zsidók a mai Magyarországon. Az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése*. Múlt és Jövő Könyvek, 77-100.
- Lukács T. (1979): *A magyar népbírói jog és a népbírói jogok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó & Zrínyi Kiadó
- Márai S. (1943-1944) *Napló 1943-44*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, 1990.
- Mesterházy J. (1944): Egyesületünk az 1943-1944. iskolai évben. *Magyar Tanítóképző*, 57. évf. 6. sz. 161-167.
- Molnár G. P. (1988): *A Páger-ügy*. Pallas Lap- és Könyvkiadó
- Molnár O. (1944): Új idők hajnalán. *Magyar Tanítóképző*, 57. 11. sz. 237-238.
- Molnár O. (1945): *Budapest élete az ostrom után*. Kézirat
- Nagy L. (1918): Megnyitó. *Magyar Tanítóképző*, 33. 295-296.
- Nagy L. (1917): Neményi Imre. *Magyar Tanítóképző*, 32. 217-220.
- Országos (1919) egyesületünk felébredése. *Magyar Tanítóképző*, 34. 70-77.
- Padányi F. A. (1942): A tanítói küldetéstudat és a „A harmincadik” c. film. *Magyar Tanítóképző*, 55. évf. 12. sz. 329-341.
- Palasik M. (2000a): *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944-1945*. Napvilág Kiadó
- Palasik M. (2000b): A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In: Gyarmati Gy. Ed. (2000): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok, és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Történeti Hivatal
- Palasik M. (2008): Budapest polgármesterei 1945 után. *Múltunk*, 2008. évf. 3. sz. 202-232.
- Pethő T. (2016): Páger Antal hazatérése: fasizmusval vádolt legenda. *Magyar Nemzet*, 2016. 10. 12. <https://magyarnemzet.hu/hetvegi-magazin/2016/10/pager-antal-hazaterese-fasizmusval-vadolt-legenda>
- Rainer M. J. & Ständeisky É. szerk. (2005): *A demokrácia reménye. Magyarország 1945. 1956-os Intézet*
- Ravasz L. (1944): Imre Sándor. *Protestáns Szemle*, 1944. 161-170.
- Ronkoviczné F. E. (1999): *A pedagógia alapkérdései Imre Sándor munkásságában*. Comenius
- Ständeisky É. (2015): *Demokrácia negyvenötben*. Napvilág Kiadó
- Stark T. (2002): Kísérlet a zsidó népesség számának behatárolására 1945 és 2000 között. In: Kovács A. Ed. (2002): *Zsidók a mai Magyarországon. Az 1999-ben végzett szociológiai felmérés eredményeinek elemzése*. Múlt és Jövő Könyvek, 101-127.
- Szálasy F. (Szálasi, 1933): *A magyar állam felépítésének terve*; Egyetemi Nyomda
- Tóth B. Z. (1942): Félelem és gyermeki lélek. *Az iskolásgyermekek érzelmi nevelésének elméleti és gyakorlati kérdéseiről*. Közlemények a Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani Intézetéből
- Tóth B. Z. (1944): A németországi politikai és vezetőképző intézetek. *Magyar Tanítóképző*, 57. 1. sz. 3-15.

Váradi J. (1921): Iskolarendszerünk reformja és kultúrpolitikánk irányelvei. *Nemzetnevelés*, III. évf. 14. sz. 1921. július 15. 119–120., 17. sz. 1921. szeptember 15. 150–152., 18. sz. 1921. október 1. 158–160., 19. sz. 1921. október 15. 168–170.

Veress I. Ed. (1919): *A Debreceni Református Tanítóképző Intézet értesítője az 1918-1919. iskolai évről*. 1919.

Zinner T. (2021): *A magyar nép nevében? Tanulmányok népbíróságokról, jogászokról, diktatúráról*. Nemzeti

Emlékezet Bizottsága

II. A budai tanítóképző tanárait és altisztjét érintő igazolási, B-listázási és népbíróági eljárások 1945-1948.

1. „A Padányi-Frank ügy”

Ahogy kötetünk előző tanulmányából kitűnt: a 20. században radikális rendszerváltozások sorát megélt magyar pedagógus társadalom politikai irányváltásoknak rendkívül kitett csoportja a tanítóképző tanárság 1918-1919-ben, majd 1945-1948-ban szembesült azzal, hogy a korábbi korszakok reprezentatív egyesületi vezetőit, a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének (TITOE) irányítóit fegyelmi/adminisztratív/bírói eszközökkel, rendőri erőszakkal, fizikai bántalmazással eltávolították posztjukról – esetenként pályájukról is.¹

A tömegmédia széleskörű elterjedése előtt ugyanis az egymást váltó politikai rendszerek a tanítóktól várták, hogy – nemre való tekintet nélkül – világnézeti-, politikai elvárásaiknak megfelelően neveljék, szocializálják a gyermekeket, s így már korán elindítsák őket az államhoz, a rendszerhez lojálisra válás útján. Képletesen szólva: a tanítókat tekintették a jövő nemzedék „programozóinak”, s az őket képző intézetek tanárait pedig a „programozók programozóinak”. Ezért a tanítóképzőktől minden rendszer az egyéb közép- és középfokú iskoláknál szigorúbban követelte az éppen uralkodó kurzus elvárásainak való megfelelést. Ennek érdekében a mindenkori oktatásirányítás – anyagi áldozatok árán, pénzbeli támogatással – szoros együttműködést alakított ki a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületével (TITOE), s annak irányítóival.² Nagyon ügyelt a képzők igazgatóinak és tanárainak a kiválasztására, rendszerváltozások esetén lusztrációjára is.

Az állami tanítóképzés létrejötte, 1869 óta a budai állami tanítóképző töltötte be az intézménytípus „zászlóshajójának, mintaképezdéjének” szerepét. Igazgatói Gyertyánffy Istvántól Padányi-Frank Antalig kiemelkedő szerepet játszottak e képzési forma alakulásában, alakításában, s gyakran felléptek anyagi, gazdasági, presztízs érdekeikért is. Az első világháború utáni időszak

¹ Az 1919-ben a budai képzőben történekről, Lechnitzky Gyula eltávolításáról lásd: „Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben”. (Donáth, 2020.; továbbá: Országos, 1919. 70-77.; Donáth, 2007.)

² Változnak az idők: megnyerésüknek ma más kisebb jelentőséget tulajdonítanak a magyar belügyminisztériumi potentátok. Elegendőnek látják a pedagógusok „kordában tartását”, adminisztratív kényszerítését, a normális iskolai működés látszatának, a gyermekfelügyelet gyakorlatának fenntartását. (Kende & Knausz, 2023.)

túlnyomó részében Baló József, Quint József és Padányi-Frank Antal budai igazgatók töltötték be a TITOE elnöki tisztét, tanárainak jelentős része egyetemi doktorátussal, vagy anélkül a maga területén – szakfelügyelőként, országos bizottságok tagjaiként, publikáló kutatókként stb. – szintén viszonylag jelentős szerepet játszottak az akkori szakmai közéletben.

Ezért nem meglepő, hogy az 1945. évi hatalomváltást követően ilyen-olyan okból felhívták magukra az igazoló bizottságok, B-lista bizottságok, sőt, a népbíróóságok figyelmét. Ennek tudható be, hogy az akkoriban 28-30 fős budai tantestület 6 aktív és 1 korábbi, de a képző igazgatására 1945-ben pályázó tagját és egy altisztjét különböző retorziókkal, sújtották. Jelen tanulmányunkban ezeket az eljárásokat tárjuk olvasóink elé személyenként, majd néhány általános megfigyelést ajánlunk figyelmükbe.³

Padányi-Frank Antal igazgató megpróbáltatásainak története

1.1. Az előzményekről röviden

Tanulmányunk első felében Padányi-Frank Antal igazgató a többiekénél bonyolultabb történetét foglaljuk össze. Az 1945-1946-ban lezajlott események megértéséhez az előzmények rövid felidézése szükséges.

Említettük, hogy Quint József volt a budai képző Padányi-Frankot megelőző igazgatója. Ő nyíltan vállalt ideológiai-politikai szerepet. 1919-ben de facto ő vonta vissza a VKM nevében a Tanácsköztársaság tanítóképzésre vonatkozó rendeleteit. A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus nyitónapján 1928. július 3-án, a Vigadó nagytermében a plenáris ülésen József főherceg, Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás beszédeit, gróf Klebelsberg Kuno miniszter felszólalását és a főváros képviselőinek köszöntését követően a TITOE akkori elnökeként elsőként tartott előadást „A nevelés alapja és végcélja a nemzeti kultúra” címmel, melyben harcosan állást foglalt amellett, hogy „egyed szóljon csak a harsona”. Senki se hirdesse a világbéke szerinte hamis jelszavát, az emberi egyenlőség eszméjét, a társadalmi rend felforgatását, „az általános emberihez való zárandokolást”, a tudományos szemlélet túlhangsúlyozását a gyermekek felé. A valláserkölcsi és nemzeti szemléletű nevelésnek van csak helye közöttünk, aki mást akar, elhallgattatjuk – fejtegette.⁴ A VKM-ben is többször segédkezett igazgató úr rövidesen, 1929-ben elhunyt.

A budai állami tanítóképző igazgatását, s hamarosan a TITOE elnökségét is – az 1934-ben Padányi előnevet felvett – Frank Antal vette át. Ő

³ Eredetileg megjelent: *Neveléstudomány*, 11. évf. 3. szám, 65-88. 11. évf. 4. sz. 5-30. (2023)

⁴ A Harmadik Egyetemes, 1928. 92-95.

– Quint Józsefhez hasonlóan – az ellenforradalmi rendszer egészéhez mindvégig messzemenően lojális volt, oktatáspolitikájával is csak a tanítóképzés továbbfejlesztésének kérdéseiben és a képzős tanárok, s diákjaik jövőbeli sorsa, a néptanítás akkor is sanyarú helyzete kapcsán szállt konkrét témákban óvatos vitába. Elődjétől eltérően kevésbé kereste a VKM-ben munkálkodás lehetőségét, s a demonstratív politikai állásfoglalásokat. Ellenben hangsúlyozottabban vallásos, katolikus pedagógusként lépett fel. Vallásos, magyar nemzeti nevelést szorgalmazott, az alacsonyabb néposztályok gyermekeit nevelő képzős tanárookra jellemző szociális érzékenységgel.⁵ Az internacionalista, ateista, szocialista, osztályharcos tanítást, a marxizmust bírálta, s a bolsevizmust elvetette.⁶

A felsőség iránt mindig készséges, előzékeny (időnként szinte stréber) magatartása egyetlen egyszer tört meg: 1939 őszén a VKM nevében felkérték őt, hogy legyen a magyar intézet mellett, szintén a Fery Oszkár utcai (ma: Kiss János altábornagy utcai) épületben elhelyezni szándékozott – a keresztény magyar államiság, a Szent István-i gondolat jegyében és szellemében létrehozott – németnyelvű líceum és tanítóképző tagozat igazgatója is, a közös internátus irányítása mellett. Felsőbbsége számára meglepetésként: a felvidéki német származású, neofita magyar öntudatú Padányi-Frank Antal kifejtette számukra, hogy nem ért egyet a német anyanyelvű állami képzés elindításával. Véleménye szerint a magyar államhoz lojális német nemzetiségű magyar állampolgár – hozzá hasonlóan – magyarosodik. Inkább nyugdíjba megy idő előtt, de ezt nem vállalja, mondta, s tiltakozott az új intézetnek a budai képző épületében való elhelyezése ellen. Néhány heti huzavona után kompromisszum született: a németnyelvű képző jogilag önálló intézményként került a Fery Oszkár utcai épületbe, Lux Gyula igazgatása mellett. Padányi-Frankot pedig kötelezték a közös internátus igazgatására.⁷ Egyéb ügyekben az igazgató úr a VKM-hez, a tankerületi főigazgatósághoz készséges és lojális volt, mint addig.

Életének, energiájának nagy részét az intézet diákjai megismerésére, s az általa helyesnek ítélt nevelési elveknek, eljárásoknak az érvényesítésére fordította.⁸ Ilyen munkát, elvei követését várta el a tanári kar tagjaitól is. Elképzeléseiről, nevelési módszereiről, s a képzés gyakorlati vonatkozásairól publikált leginkább a Magyar Tanítóképzőben és a Néptanítók Lapjában.⁹

⁵ Pl.: BFL VIII. 130. a. 26. az 1943. november 13-i nevelési értekezlet jegyzőkönyvében; Réthy 1998.

⁶ Réthy, 1998.

⁷ Donáth, 1997. 41–42. és 136–146.

⁸ „Az én világom a növendékek nevelésével kezdődött és végződött. Ezt csináltam délelőtt, délután, este. Nem jártam kávéházba, kocsmába, vendéglőbe, – keveset jártam színházba és moziba. Egyetlen szenvedélyem volt az ifjúság nevelése” -vallotta, a tényeknek megfelelően az igazgató úr 1945-46-ban. (BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 93-94. Padányi-Frank Antal kézzel írt szövege.)

⁹ A fontosabbak felsorolását lásd az irodalomjegyzékben.

Szorgalma, tekintélytisztelete, előzékenysége meghozta eredményét: tanügyi főtanácsosi címet nyert, beválasztották a Szent István Akadémiába, az Országos Köznevelési Tanácsba és a Katolikus Tanügyi Tanácsba. Tagja volt a Magyar Pedagógiai Társaságnak, a Gyermektanulmányi Társaságnak, az Aquinói Szent Tamás Társaságnak s a Felső-Krisztinavárosi Római Katolikus Egyházközség képviselő-testületének. Így a Horthy-korszak utolsó éveire szinte mindent elért, amit a gyakorlati oktató-nevelő munkánál megmaradt vezető pedagógus Magyarországon akkoriban elérhetett.¹⁰

Sikeresnek látszó hosszú vezetői pályája magabiztossá tette. Egyre inkább úgy vélte: „a célok önálló meglátása, feladataim önálló megoldása az értékelés szempontjából a következő határozott felfogáshoz vezetett: számomra egészen közömbös, hogy bárkinek mi a véleménye az én munkámról, a mi munkánkról. Egyetlen bírám a lelkiismeretem.”¹¹ Elvárta, hogy ily módon született döntéseit, eljárásait, intencióit növendékei és kollégái tiszteljék, kövessék – vagy legalább tegyenek úgy, mintha azt tennék. Aki erre nem volt kapható, számíthatott rosszallására, jóindulatának elvesztésére. Amíg országos befolyással rendelkező igazgatóként hatalma teljében volt, az érintettek ezzel kapcsolatos ellenszenve, indulataik javarészt rejtve maradtak. Ám a körülmények, a hatalmi viszonyok gyökeres változása nyomán ezek felszínre törtek, s nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy Padányi-Frank Antal pályája szomorú véget érjen.

Ahogy a magyar társadalom többségét, úgy igazgató urat is súlyos megpróbáltatások érték 1944-1945-ben. Szeretett műegyetemista ikerfiai – annak elkerülésére, hogy Németországba kelljen kimenniük – 1944. december 8-tól karpaszományos honvédként a Magyar Királyi I. Honvéd Egyetemi Rohamzászlóaljba vonultak be. Padányi Máriusz 1945. január 24-én egy összecsapás során bal karján, kezén súlyosan megsebesült, melyből a későbbiekben sem tudott felépülni, így 60%-os rokkanttá nyilvánították. A másnapi, január 25-i harcok során a Csatárka közben másik fia, Padányi Imre hősi halált halt.¹²

A képző épületét magyar és német hadikórház, katonai egységek foglalták le, s vonták be a Budán folyó harcokba, melyek során az épület 100 súlyos belövést kapott. Nehezen élhette meg az igazgató úr azt is, hogy az általa elvetett, rettegett bolsevizmust képviselő szovjet katonák – minden reménykedése ellenére – elfoglalták Budapestet, s rövidesen az ország egészét.

¹⁰ Padányi E. 1987.

¹¹ Padányi-Frank, 1944/5.138-139.

¹² 203/2/1987/Rné számú igazolás a Magyar Néphadsereg Központi Irattárából; Józsa B. 1999. 328.; Bús J. & Szabó P. Ed. 2001.127., 834.; A későbbiekben a Magyar Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárva Nemzeti Szövetségének elnökévé választott Padányi Máriusz 2003. január 24-i, kézzel írt levele a jelen sorok írójához.

Véget vetettek az általa hűségesen szolgált ellenforradalmi rendszernek, s egy számára nem sok jót ígérő új történelmi korszak kezdődött.¹³

Mindazonáltal, fegyelmezett köztisztviselőként erőt vett fájdalmán, s már a harcok elültét követő napon az előjárósághoz fordult: kérte az épületben lévő halottak és lovak eltávolítását, a helyreállításhoz szükséges anyagok, és anyagi eszközök biztosítását. Az ostrom után visszatért tanárokkal és diákokkal megszervezte a romeltakarítást, az épület a helyiségek helyreállítását és 1945. április 3-ától a tanítás újraindítását is. Nem sejthette, hogy a megkezdett munkák irányítására, neki már csak alig több, mint két hét áll majd rendelkezésére.

1.2. Felfüggesztése igazgatói és tanári állásából

Az első fenyegető jellel 1945. április 12-én találkozhatott, amikor a Darvas József, Kállai Gyula és Zilahy Lajos szerkesztette „Szabadság” című „demokratikus napilap” aznapi 3. oldalán egy Padányi-Frankot támadó anonim írást közöltek.

„Dr. Padányi-Frank Antal tanügyi főtanácsos, a Fery Oszkár utcai tanítóképző igazgatója közismerten és veszélyesen németbarát, reakciós nevelői tevékenységet fejtett ki másfél évtizeden át. Minden iskolai és társadalmi megnyilatkozása a német szellem és a reakció szolgálatában állott. A múlt év március 19-e különösen megerősítette őt ebben az érzésvilágában. Azt a kijelentést tette, amit már a bécsi döntéskor is megkockáztatott, hogy »aki mától fogva nem németbarát, az hazaáruló«, és azt hangoztatta, hogy »minden német katonának kezet kellene csókolni, mert március 19-e a bolsevizmustól mentette meg hazánkat«. Környezetéből mindenkit mellőzött és rossz szemmel nézett, aki nem élt az ő németbarát gondolatvilágában. Buda ostromakor még az utolsó pillanatban is hirdette a németek végső győzelmét. Ez a magatartása különösen a háború elejétől kezdve mindenki előtt köztudomású volt, aki ismerte őt. ... Lélekrontó munkásságával ... nemcsak azt érdemelte ki, hogy az igazoló eljárás során állását veszítse, hanem – tekintettel arra, hogy egész tanítónemzedék vezetése, irányítása függött tőle – a sok éven át folytatott lélekrombolásért feltétlenül népbíróság elé kell állítani”¹⁴ -olvashatjuk az anonim formában megjelent, ám – a későbbiek fényében – nagy valószínűséggel dr. Wágner Ferenc¹⁵ budai képzős tanár által

¹³ Lásd ehhez pl.: Palasik, 2000.; Rainer et al. Ed. 2005.; Ständeisky, 2015.; Feitl et al. ed. 2018.; Molnár O. 1945.

¹⁴ *Szabadság*, 1945. április 12. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁵ Az akkor már fizetés nélküli szabadságon lévő, áthelyezésre került Dr. Wagner Ferenc r. tanárt, aki 1936. február 1-től kezdte fizetés szempontjából figyelembe vehető tanári pályáját. Wágner 1945. november 1-je óta külügyi szolgálatban állt. 1946 márciusában tartós szabadságot kért a VKM-től 1946. április 17-én Wagnert a VKM 42.786/1946. V. ü. o. sz.

írt/sugallt szövegben. Nem tudni, hogy vajon milyen hatással volt ez az 1945. április 19-én történetekre.

Akkor ugyanis Szombatfalvy György tankerületi főigazgató 49. biz./1944-45. számú felterjesztésében a miniszterhez közölte: „A mai napon tudomásomra jutott, hogy dr. PADÁNYI-FRANK ANTAL tanügyi főtanácsos, a budapesti XII. ker. Fery Oszkár-utcai állami tanítóképző-intézet igazgatója 1944-ben családjával együtt Németországba készült távozni s csak az útközben felmerült nehézségek miatt tért vissza. Abban a meggyőződésben, hogy ilyen tisztviselő nemcsak az ország első tanítóképző-intézetének élén, hanem még aktív tanári működésben sem maradhat meg, őt a mai napon az intézet vezetése alól felmentve utasítottam, hogy iskoláját adja át dr. Csada Imre tanítóképző-intézeti c. igazgatónak.

Dr. Padányi-Frank Antal erős német érzületéről személyesen is alkalmam volt meggyőződést szerezni. Egész lényét német szellemiség hatja át s ilyen szellemet terjeszt maga körül, ami a magyar tanítók nevelő-intézményében valóban tűrhetetlen. Kicserélését a rövidesen várható igazoltatásokkal kapcsolatban küszöbönállónak tekintettem, ezért nem tettem eddig előterjesztést. A mai napon szerzett értesülés azonban azonnali eltávolítását tette szükségessé...”¹⁶

E döntésről az igazgató urat telefonon értesítették anélkül, hogy felfüggesztésének okát közölték volna. Az igazgatói szék jogi szempontból ideiglenes megüresedése napokon belül arra ösztönözte – az 1919-től 1942-ig, a főigazgatóságra kerüléséig az intézetben tanító – Mesterházy Jenőt, hogy a főigazgatónál és a VKM-ben is jelezze: megpályázza Padányi-Frank megüresedő helyét. Néhány nappal később a rehabilitációját intéző, akkor már 65 éves Lechnitzky Gyula is jelezte a VKM-ben az igazgatói székre vonatkozó igényét. S akkor még nem is említettük a főigazgató által proponált Lázár Károlyt és Szabó Bélát, aki a kommunista befolyás alatt álló pedagógus szakszervezet – a kényszerűen feloszlott TITOE helyére lépő tanítóképző intézeti szakosztályának elnökségét vállalta, s ezzel – külön bejelentkezés nélkül is – e verseny győztese lett. De ne szaladjunk előre.

1945. május 14-én a minisztérium felszólítására jegyzőkönyvet vettek fel „Padányi-Frank Antal tanítóképző intézeti igazgató hazafiatlan magatartásáról”. A főigazgatóság munkatársai felidézték, kitől vették az értesülést, hogy az igazgató családotul Németországba kíván távozni. Kiderült, hogy valamennyien Mesterházy Jenőtől hallottak erről, aki maga is csak a képzőben elterjedt nézetről tudósíthatott. Rozsonдай Zoltán a szabadságolási ügyek előadója közölte: Padányi-Frank a Komárom megyei Alistál községbe kérte eltávozási engedélyét, s hogy januárban maga említette,

rendeletével „a külügyminisztérium szolgálatába engedte át.” (BTF irattár, 150/1946., 24/946., 110/1946., 124./946., 188/946.)

¹⁶ MNL OL XIX-I-1-f-1-P-876/6-1945. 99. d. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

hogy Hegyeshalomnál megpróbált átmenni a határon, de a németek nem engedték át.

Szombatfalvy főigazgató jegyzőkönyvbe mondta, amit kérdésére Csada Imre megbízott igazgatótól Padányiról hallott: „Padányi-Frankot, aki hiszékeny ember, eszesebb és ravaszabb diákjai kihasználták és megtevesztették. Kegyencei visszaéltek gyengéjével. Azokkal szemben, akik nem tartoztak e hízelgő csoportba, ellenséges volt, sőt bosszúálló. Így 1942 tavaszán egy *Bujáki* nevű V. éves [valójában Bulyáki IV. éves volt, családi neve végének magánhangzóját kétféleképp: -i-vel és y-al emlegették forrásainkban – D. P.] tőzsgyökeres magyar diák, kiváló előmenetelű, jellemű, önálló gondolkozású tanuló ellen eljárást indított s az ország összes tanítóképző-intézetéből való kizárásra tett hivatalos előterjesztést, azért, mert az iskola által megtekintett antibolsevista kiállításról írt dolgozatában neki nem tetsző megállapításokat tett. Fraknóy főigazgató a tanuló megintésére enyhítette a meglepően szigorúnak javasolt büntetést.”¹⁷ Ezzel a németbarátság mellett újabb vádpont született Padányi-Frank ellen.

A jegyzőkönyv kézhezvétele után Bassola Zoltán miniszteri tanácsos május 30-ára behívatta magához Padányi-Frank Antalt, aki ekkor hallhatta hivatalos formában először, hogy Németországba távozás szándékával vádolják. Az igazgató úr még aznap hosszú feljegyzésben, tárgyi bizonyítékokkal igazolta: ahogy évente mindig az anyósához ment a számukra részesedésként hízalt disznóért és lisztért Alistálba. Rövid látogatásra át szeretett volna menni Ausztria közeli községébe menekült hűgához, de nem engedték át. A Vörös Hadsereg közeledtének hírére visszatért Budapestre. Családja az alig két napos távolléte alatt, mindvégig Budapesten volt. Az, hogy műegyetemista fiai nem a Németországba távozást választották, egyértelművé teszi: hozzájuk szeretettel ragaszkodó apjuk sem kívánt Németországba távozni. Feljegyzését így zárta: „kérem Miniszter urat, kegyeskedjék a főigazgatóság 49. biz./1944-45. sz. rendeletét, amely a Fery Oszkár-utcai líceum és tanítóképző intézet vezetése alól felmentett, hatályon kívül helyezni. Minthogy 35 éves szolgálati időmet 1945. szeptember 1-jén érem el, az a tervem, hogy Miniszter úr kedvező döntése után az iskolai év befejezéséig szolgálatot teljesítek, július 15-től szeptember 1-ig szabadságot kérek, szeptember 1-től kezdve pedig a nyugdíjazásomat kérem. *Mély tisztelettel kérem Miniszter urat, kegyeskedjék kérésem teljesítésével lehetővé tenni, hogy 35 éves – kemény munkával töltött – szolgálat után becsülettel mehessek nyugdíjba.*”¹⁸

Az ügyet kezelő VKM tisztviselők azt jegyezték az iratra, hogy mivel Padányi-Frank igazolási ügye folyamatban van, kérését az igazoló bizottság

¹⁷ MNL OL XIX-I-1-f-1-P-876/6-1945. 99. d.

¹⁸ MNL OL XIX-I-1-f-1-P-876/6-1945. 99. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

politikai döntésének ismeretében fogják érdemben elbírálni, addig felfüggesztése érvényben marad.¹⁹

1.3. Padányi-Frank Antal ügye két igazoló bizottság előtt

Valóban: az igazgató urat – tévedésből – már május 23-ára beidézték a Zeneművészeti Főiskola igazoló bizottsága elé. Ám Ő levélben közölte velük: Ügye a VKM bizottsága elé tartozik, ott fogják elbírálni. Mindazonáltal az ottani igazoló bizottság a megjelent tanúkkal jegyzőkönyveket vett fel Padányi-Frank Antal magatartásáról. Kollégái: dr. Wágner Ferenc, dr. Prochaska Ferenc, Szabó Béla és Mesterházy Jenő valamennyien terhelő vallomást tettek igazgatójukra. Legrészletesebben Wágner nyilatkozott, kiszínezve a „Szabadság”-ban megjelent állításait, melyeket kiegészített azzal, hogy az igazgató úr meghívta a „háborús bűnös Páger Antalt és Kerecsendi Kiss Mártont” az intézetbe, ahol az előbbi a „Harmincadik” c. filmben nyújtott alakításáért tiszteletbeli tanítóvá avatta. Az igazgatóságra nem apelláló dr. Prochaska Ferenc úgy vélte: „Padányi Frank Antal testestől-lelkéstől németbarát és szovjetellenes volt. Ezt számtalan alkalommal tett kijelentéseivel és viselkedésével tanúsította.” A többiek Wágner és Prochaska véleményét visszhangozták, melyet Mesterházy Jenő kiegészített azzal, hogy az igazgató úr díszmagyarban jelent meg a főigazgatóságon a Szállásra teendő igazgatói esküre.²⁰

A VKM I. számú Igazoló Bizottságának június 12-19-ig megszakításokkal tartott üléseiről csak néhány növendéktől felvett, Padányi-Frankra terhelő nyilatkozatokat találtunk, melyekben különböző személyes emlékeikkel támasztották alá a tanárok által az igazgatóra tett terhelő állításokat, kiegészítve azzal, hogy a diákokat a bolsevizmus elleni harcra buzdította, s bevonulásra ösztönözte. Úgy vélte: a kormányzótól árulás volt az október 15-i felhívása, hiszen „inkább háború, mint bolsevizált béke.”²¹ Ezzel a Padányi-Frankra terhelő vádpontok lényegében összeálltak.

Padányi-Frank maga is 31 tanú és 10 növendék meghallgatását kérte a VKM I. sz. Igazoló Bizottságától.²² Tárgyalási jegyzőkönyv hiányában nem tudhatjuk: valójában kinek meghallgatására került sor.

Csak a bizottság határozatának szövege áll rendelkezésünkre: „A Budapesti Nemzeti Bizottság vallás- és közoktatásügyi minisztériumban működő I. sz. igazoló bizottsága f. évi június hó 19-én hozott 269/I. ig. biz. sz. határozatával az 1080/1845. M. E. sz. rendelet 20. §-ának (2) bekezdése értelmében *dr. Padányi-Frank Antal tanügyi főtanácsos, tanítóképző intézeti*

¹⁹ MNL OL XIX-I-1-f-1-P-876/6-1945. 99. d. 6656. eln./1945.

²⁰ BFL XVII. 1518. az 1945. május 23-i jegyzőkönyvekben

²¹ BFL XVII. 1518. az 1945 június 12-én felvett tanúvallomások

²² BFL XVII. 1518. Padányi-Frank Antal 1945. június 7-i kérése

igazgató nyugdíjazását (szabályszerű elbánás alá vonását) rendelte el, mert megállapította, hogy antidemokratikus és németbarát régi korszellemről áthatva szóval, jobboldali emberek dicsőítésével, valamint egész nevelési módszerével a háború folytatása s a németek támogatása mellett foglalt állást.

Minthogy dr. Padányi-Frank Antal az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 20. §-ában biztosított fellebbezési jogával élni nem kívánt s a behívott bizottsági tagok az ítélet ellen nem jelentettek be fellebbezést, az jogerőssé vált.

A bizottság fenti határozatáról az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 23. §-ának (3) bekezdése értelmében Miniszter Urat szíves további eljárás megtétele végett tisztelettel értesítem.”²³

Az igazgató úr az addig történtek során tapasztaltak alapján, nem élt fellebbezési jogával, hiszen joggal attól tarthatott, hogy a népbíróson ügye még számára kedvezőtlenebb döntéshez vezethet. Az igazoló bizottságnak is jogában állt volna Padányi-Frank Antal ellen feljelentést tenni, de ezt nem tették, ahogy a főigazgatóság és a VKM vezetői sem. Ők is belenyugodtak abba, hogy Padányi-Frank Antal néhány hónappal korábban vonult nyugdíjba, mint, ahogy szabályszerű lett volna, s ahogy az igazgató úr korábban kérte. Az ügy ezzel nyugvópontra juthatott volna – mégsem így történt.

1.4. Feljelentése, megveretése, rendőrségi vizsgálatai

Az igazoló bizottság döntésének másnapján, június 20-án Wágner Ferenc – aki már a „Szabadság” idézett cikkében is az igazgató népbírósa általi elítélését követelte – most egy kézzel írt szöveggel, büntető jogi felelőssége teljes tudatában állította, hogy „Dr. Padányi-Frank Antal t. ü. főtanácsos, tanítóképző-intézeti igazgató (Bp. XII. Fery O. u. 40.) erősen németbarát beállítottságú ember, aki ezt a felfogását főként 1944. március 19. óta az ifjúság nevelésében is érvényesítette...” Ezt követően újra felsorolta az általa addig hangoztatott vádak, melyeket kiegészített ezzel: „Több növendék vallomása szerint a Hunyadi SS-légióba²⁴ való belépésre is készítette az ifjúságot, különben az intézet tanulóifjúsága feltűnően nagy számban önként jelentkezett katonának. A IV. évfolyam nagyrésze pl.”²⁵ Szövegét, Prochaska

²³ MNL OL XIX-I-1-f-1-P-876/6-1945. 99. d. a bizottság 1945. június 19-i határozata (Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁴ A 25. magyar Waffen SS páncélos hasosztályt 1944 novemberében hozták létre, miután a németek megdöntötték Horthy Miklós kormányzó hatalmát. Döntően a Magyar Királyi Honvédség 13. honvéd gyaloghadosztálya állományából és nyilaskeresztes önkénteseiből. A hadosztályt a németek nem képezték ki, és nem szerelték fel rendesen. Kiképzőtáborából az előrenyomuló szovjet Vörös Hadsereg elől visszavonulva, 1945 májusában megadta magát az amerikai csapatoknak. [https://hu.wikipedia.org/wiki/25. Waffen-SS Gr%C3%A1n%C3%A1ltos Hadoszt%C3%A1ly %27%27Hunyadi%27%27_\(1. magyar\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/25._Waffen-SS_Gr%C3%A1n%C3%A1ltos_Hadoszt%C3%A1ly_%27%27Hunyadi%27%27_(1._magyar))

²⁵ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. Barotányi Ferenc június 21-i feljelentésének mellékletében

Ferenc, Szabó Béla, Mesterházy Jenő tanárok és Drozdy Kálmánné irodai alkalmazott, Kovács Zoltán, Braunitzer Rezső és Mihók Antal tanulók Padányi-Frankra terhelő szövegeihez hasonlóan átadta a képzőben 1936-ban (!) végzett Barotányi Ferencnek, aki június 21-én egy ezeket is összefoglaló hosszas feljelentést tett a már nyugdíjazott igazgató és az igazoló bizottság döntése ellen. A hosszú feljelentés lényegében összegezte a korábban általunk már ismertetett vádakát, új kontextusba helyezve azokat.

„Feljelentést teszek Dr. Padányi-Frank Antal tanügyi főtanácsos, volt tanítóképző intézeti igazgató ellen az alábbiakban:

Június hó 19-én be voltam idézve a Kultuszminisztérium I. sz. igazoló bizottságába, mint tanú Dr. Padányi-Frank ügyében. A vád ellene az volt, hogy erős német és nyilasbarátságáról több ízben tett tanúságot. Németbarátságát még a nevelésére rábízott tanítóképzős növendékek előtt is hangoztatta. Nyomást gyakorolt tanítványaira, hogy lépjenek be katonának, és a Hunyadi SS légióba stb.

Mint tanú megjelentem, de a kihallgatásomra nem került sor, mert az igazolóbizottság meghallgatásom nélkül már határozatra is ült össze és Padányi-Frankot mindössze nyugdíjazásra ítélte. Ez az ítélet felháborodással tölt el, a következők miatt:

1. Padányi-Franknak ez tulajdonképpen nem büntetés, mert működési ideje 1945 szeptemberében lejár és mint ilyen különben is nyugdíjba ment volna.
2. Az ítélet megokolásában a bizottság elnöke a következőket mondta: Padányi-Frank elismerte azt, hogy erősen németbarát és szovjetellenes volt. Ezt a felfogását hangoztatta is. Ilyen irányú előadásokat tartott diákjai előtt is. Hatással volt diákjaira, hogy lépjenek be a harcoló – a németek mellett, az oroszok elleni – katonai alakulatokba, és a Hunyadi SS légióba. Ez ugyan hibájául róvando fel, de viszont mentségére lehet felhozni – folytatta tovább az elnök –, hogy ez a ténykedése nem tudatos, hanem inkább érzelmi volt. Engedte magát sodortatni a politikai áramlással, amely németbarát volt. Mentségére lehet még felhozni, hogy több évtizedig hasznos és értékes pedagógiai működést fejtett ki. stb. – Megjegyzem ez nem szószerinti idézet, hanem a szószerinti idézetet erősen megközelítő pontos tartalmi idézet.

Az igazolóbizottság elnökének megállapítására szabad legyen a következőket megjegyezni: Padányi-Frank pedagógiai felfogását, az elnöknel és az igazolóbizottságnál én jobban ismerem, mert hiszen öt évig voltam tanítványa 1931-1936. Már ekkor egy esetben tanújelét adta annak, hogy lelki ügye a sváb kisebbség. Egy magyar dolgozatomban erősen kikeltem a hazai svábság ellen, amiért két évig a legkomiszabb vegzálásnak voltam kitéve.

Az igazolóbizottság nem annyira politikai, mint inkább pedagógiai szempontból vizsgálta az ügyet. Szerintem pedagógiai működése, pláne (az) 1944. március 19-e utáni időkben erősen németbarát volt, mint a mellékelten csatolt nyilatkozatok is bizonyítják. Az volt a meggyőződésem, mintha a bizottság nem fektetett volna elég súlyt politikai szereplésére.²⁶ Nem ártana a fentnevezett igazoló bizottság működését – melynek elnöke Dollai (azelőtt Dobler) Antal testnevelési tanár, jelenleg a testnevelési főiskola igazgatója – szigorúan ellenőrizni! Az összes okmányok, melyek a Padányi-Frank elleni vádak tartalmazzák, a fentnevezett igazolóbizottságnál vannak” -írta, majd hosszasan összefoglalta a csatolt nyilatkozatokban szereplő – általunk korábban már megismert – vádak. Szövegét a következőkkel zárta: „[A] felsorolt vádpontok súlyosságára való tekintettel az igazolóbizottság ítéletét túl enyhének – sőt, szinte jutalomnak – tartom, ezúton megteszem feljelentésemet Padányi-Frank ellen, mint a demokratikus Magyarországra nézve veszedelmes tevékenységet a közelmúltban kifejtett személy ellen.

Padányi-Frankot nem sújtotta különösen az igazolóbizottság ítélete tekintettel arra, hogy szép vagyonnal is rendelkezik. Így villája van Budán, kb. 40 hold földje Nagykátán, birtokrésze Bácskában és Csallóközben. Nála tartózkodik bátyja Dr. Frank János szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola tanára, tudomásom szerint nem mer visszamenni Szegedre, mert erős és kimondott németbarátsága miatt a szegedi rendőrség keresi. Padányi-Frank két fia az »Egyetemi rohamzászlóaljban« önkéntes szolgálatot teljesített.

Budapest, 1945. június hó 21-én.”²⁷

A még aznap a II. kerületi rendőrkapitányságra benyújtott feljelentés olvasása közben óhatatlanul felmerül: vajon milyen évtizedek alatt felgyülemlett feszültségek vezethettek oda a budai képző polgáraiban, hogy további „igazi büntetést” követeljenek a kényszer nyugdíjazott Padányi-Frank ellen? Arra talán ők sem gondolhattak, ami már másnap bekövetkezett. A politikai osztály nyomozói őrizetbe vették az idős igazgatót, s mivel kihallgatása során tagadta az ellene felhozott vádak, a bűnösségét, súlyosan bántalmazták, s másnap június 23-án eszméletlen állapotban Budapest Székesfőváros Közkórházai Új Szent János Kórházába szállították. Az ottani osztályos orvos utóbb, szeptember 13-án írt orvosi igazolásában olvashatjuk:

„Igazolom, hogy Padányi-Frank Antalt 1945. június 23-án mentők (?) hozták osztályunkra. Nevezetnél commotio cerebris [agyrázkódás] volt megállapítható, minek következtében öntudatlan állapotban volt. Mindkét keze, csuklója duzzadt, heamatomával borított volt, s a kézfejek mozgathatósága erősen korlátozott. Nevezett jelenleg kórházi ápolás alatt

²⁶ Barotányi Ferenc akkor már 9 éve elhagyta a budai képzőt, így személyes élményei erről nem lehettek.

²⁷ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. Barotányi Ferenc június 21-i feljelentésében

áll”.²⁸ Padányi-Frank Antal súlyos szívbántalmai miatt 1945. október 6-ig állt kórházi kezelés alatt, mikor – a kórházi helyek szűkössége folytán – orvosi felügyelet melletti otthoni ápolásra hazabocsátották. Alig négy napig tartózkodhatott otthon.

A rendőrség már október 3-ától jegyzőkönyvet vett fel a feljelentéshez csatlakozott tanúktól.²⁹ Majd október 10-én az igazgató urat újra őrizetbe vették, s már másnap, 11-én – gyanúsítottként hallgatták ki. Sajnos csak hiányos jegyzőkönyv áll erről rendelkezésünkre. Közzítették vele a gyanúsítást, ő dr. Erdélyi Endrét választotta védőjének. A jegyzőkönyv eleje hiányzik.

Ami megmaradt *Padányi-Frank Antal vallomásából*: „a német hadüzenetet csapásnak tartottam az egész emberiségre nézve. Tagadom azt, hogy erősen jobboldali beállítottságú lettem volna, mert minden egyes esetben a felsőbb utasításokat hajtottam végre. Ettől sem jobbra, sem balra nem tértem el. Ha el is tértem, ezen eltérés csak népi irányban történt. Azt szerettem volna megvalósítani, hogy végre egyszer a magyar tanító abban a szellemben legyen nevelve, melynek majd később az lesz a feladata, hogy a magyarságot nevelje és hogy megismerje a magyarság életét. Ebben az irányban igyekeztem munkásságomat kifejteni, mert engem mindig csak az vezérelt, hogy magyar tanítókat neveljünk; olyanokat, akik hivatva lesznek a magyarságot felvilágosítani, hogy végre egyszer emberek is legyenek.

Beismerem azt, hogy az oroszoktól féltem, mert a sajtó állandóan azt hangoztatta, hogy ők csak pusztulást és romlást hoznak ránk és ha netán bejönnének Magyarországra úgy mi az éhínségnek és a pusztulásnak lennénk kitéve. Annak ellenére, hogy féltem az orosz megszállástól, soha nem tettem olyan kijelentéseket, amivel esetleg az orosz népet, vagy akár az orosz vezetőséget gyaláztam volna.

Beismerem, hogy több esetben beszéltem a diákság előtt, de minden esetben kapott utasítás szerint jártam el. Amit nekem előírtak, hogy el kell mondani a diákság előtt, azt elmondtam. Soha nem tettem hozzá és nem igyekeztem feldicsőíteni ezen beszédeim alkalmával a németeket. Tagadom azt, hogy a diákság előtt ezen beszédek alkalmával német propaganda jellegű kifejezéseket használtam volna. Arra vonatkozólag, hogy a diákságot felszólítottam volna beszédeim alkalmával, hogy önként jelentkezzenek katonának, nem fedí a valóságot. Soha nem tettem a tanulók előtt olyan kijelentéseket, hogy: »Azért jelentkeztek fiúk most önként katonának, mert jelen pillanatban minden magyarnak a védőbástyára kell állni, és meg kell menteni a hazát a bolsevizmustól«.

1942-ben szintén felsőbb rendeletre meg kellett nézni a diákságnak az antibolsevista kiállítást, és utána feldolgozni az ott látott anyagot. Az egyik

²⁸ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. a Szent János Kórház osztályos orvosának igazolása

²⁹ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 1694/1945. sz. az október 3-i kihallgatási jegyzőkönyvekben.

diákunk, név szerint Bujáki Lajos a dolgozatában kritizálta a kiállítást, és a dolgozatában megírta azt, hogy nemcsak az oroszok kegyetlenkedtek, hanem a németek is. Ezen dolgozataért és egyéb fegyelmezetlenségeiért összehívtam egy szűkebb körű tanári bizottságot, ahol előadtam a vádpontokat és azt tanácsoltam, hogy ezen cselekedeteiért a fiút a következő iskolaévben tanulónk sorából zárjuk ki. Ez meg is történt. Minthogy másutt nem vették fel, a következő évben újra felvettük intézetünkbe. Ezt a tanévet ez a növendék fegyelmezetten töltötte el, mint az előzőket.

1944-ben, amikor a németek bevonultak Magyarországra, 3 napig nem látogattam meg az internátust. Március 22-én, este 8-9 óra között felmentem az internátusba rendes ellenőrző körútra. Ekkor az egyik diák kérdezte, hogyan áll a kormányválság. Erre azt feleltem: A rádió szerint Sztójai [Sztójay Döme] alakított kormányt. Ezen kívül még egy-két miniszter nevét említettem. Tagadom azt, hogy a kormány tagjainak életrajzát ismertettem volna. Egyáltalán nem felel meg a valóságnak az, hogy örültem akkor, amikor a németek bevonultak és ilyen irányban beszéltem volna előttük. Az sem igaz, hogy a tanárok előtt az irodában azt a kijelentést tettem volna, hogy minden német katonának kezet kell csókolni, mert március 19-e mentette meg az országot a bolsevizmustól.

1943-ban meghívtam az intézetbe Páger és Kerecsendi Kiss Mártont. Előzőleg a diáksággal megnéztem Kerecsendi »Harmincadik« c. színdarabját [valójában a darab nyomán készült filmet – D. P.] és az arról írt dolgozatokból vett részleteket ismertettem... [itt a jegyzőkönyv részei hiányoznak] ... Üdvözöltem a darab íróját és Páger a tanító megszemélyesítőjét, ... nem a politikust néztem... [Itt megint hosszabb kimaradás van.]³⁰...

Annak igazolására, hogy nem voltam németbarát, felhozom még a következőket: 1939-ben meg akartak bízni a németnyelvű áll. tanítóképző lyceum igazgatásával. Megmondottam nekik, hogy inkább nyugdíjba megyek, csak hogy ezt a lelkületemmel ellenkező feladatot elkerülhessem. Tiltakoztam az ellen, hogy ezt a németnyelvű intézetet a vezetésem alatt álló intézet épületében helyezték el.³¹ Tiltakoztam továbbá az ellen, hogy a német intézet növendékei nagyobb segélyben részesüljenek, mint a magyar intézet növendékei. Egyebet az ügyben mondani nem tudok, vallomásomat az

³⁰ A Magyar Tanítóképzőben megjelent az igazgató úr köszöntőjének szövege, s néhány diák reflexiója a filmről. Padányi-Frank szövegében semmilyen utalást nem találunk a „Harmincadik” c. film visszafogott, szóban ki sem mondott, képi eszközökkel és dramaturgiával megjelenített, óvatos antiszemitizmusára vagy Páger Antal politikai szerepére. Ez tárgyi bizonyíték az igazgató úr értelmezése mellett, melyet ő be is nyújtott a népbíróság számára a tárgyalásra. Ugyanakkor 1-2 diák a filmről s Páger szerepéről benne emelte ki, hogy végre egy igazi magyar film és egy igazi magyar színész... (Padányi-Frank A. 1942. 329-332.)

³¹ Többször is kifogásolta a németnyelvű líceum növendékeinek jelenlétét a Fery Oszkár utcai épületben. (BFL VIII. 130. a. egyéb iratok; BFL VIII. 130. a. 1/a. 1943-1944. vegyes iratok)

igazságnak megfelelően, a legjobb tudásom és minden kényszer nélkül tettem meg.

Felolvasás után helybenhagyólag aláíratott: Mérő Lajos dtv. dr. Padányi Frank Antal gyanúsított, Kováts Miklós csop. vez.”³²

A felvett jegyzőkönyveket a rendőrség azzal az összefoglalóval adta át a népügyészségnek, hogy „a tanúk vallomásából, a gyanúsított tagadásával szemben, megállapítottam, hogy nevezett erősen jobboldali beállítottságú és németbarát volt az utolsó percig. Feltehető az, amit a tanúk állítanak róla. Ha az ügy menete megkívánja, a diákság köréből többen tudnak terhelő vallomást tenni”.³³

A továbbra is őrizetben tartott igazgató urat 1945. október 25-én hallgatta ki dr. Szekeres Károly népügyész. Az 1945. Nü. 12159/1. számon felvett jegyzőkönyvből már határozottan érezhető a profi jogász védő útmutatásainak hatása: „A rendőrségen tett vallomásomat lényegében fenntartom, azzal a különbséggel, hogy én Bulyáki Lajosnak az intézetből való kizárását nem javasoltam a tanítóképző intézeti konferencián, hanem csak csendes eltávolítását, ami annyit jelentett, hogy ő más tanintézetben helyezkedhetett el, és esetleg visszavehető volt.

Németbarát voltam abban az értelemben, hogy a németek használhatnak nekünk, de nem voltam abban az értelemben, ha a németek nem használhatnak.

Szemem előtt a népi gondolat, a nép megsegítése lebegett. ... a magyar tanítószolgálat megbecsüléséért folytatott munkám egyik megnyilatkozása volt a Páger-eset is. Én Páger Antalban nem a szélsőjobboldali színészt, hanem a magyar tanító igen jó megjelenítőjét láttam és így a nehezményezett Páger-féle szereplésben semmiféle politikai tendencia nem nyilvánult meg. Hirdettem, hogy minden ember értékének fokmérője az általa végzett munka. Hirdettem, hogy aki dolgozni nem szeret, nem érdemel kenyeret. Hirdettem a testi munka megbecsülését. Sokra becsültem az emberi méltóságot, növendékekben, altisztekben egyformán az embert láttam.³⁴ Elsősorban a szegény és elhagyott gyermekeket és ifjakat karoltam fel.

A zsidókkal szemben semmiféle averziót nem éreztem. Ellenkezőleg, rokonszenvvel viseltettem velük szemben. Az összes tanítóképző intézeti tanárok egyesületének én voltam az elnöke és ebben a minőségemben a zsidótörvénynek az igazoltatásokra vonatkozó részét kifejezett utasítás

³² BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 1694/1945. sz.

³³ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 1694/1945. sz.

³⁴ Csikós Nagy Lajos, a budai képző rangidős altisztje 1945.február 20-i nyilatkozatában megerősítette ezt: „Dr Padányi-Frank Antal igazgató az intézet altisztjeivel és takarítóival olyan barátságosan beszélt, mint tanártársaival. Becsülte bennünk a rendesen dolgozó testi munkást”. (BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 108/b.)

ellenére sem hajtottam végre.³⁵ Zsidó kartársakkal és orvosokkal baráti viszonyt tartottam fenn, sőt, dr. Neményi Imre ny. államtitkár temetésén³⁶ a papon kívül egyedül én tartottam emlékbeszédet, holott sok területen igen értékes munkásságot fejtett ki, és mások is tarthattak volna beszédet. Ezt azonban nem tették zsidó származása miatt.

Még csak annyit, hogy mindig a humanisztikus gondolat képviselőjének tartottam magamat. Ezt fejtettem ki az előadásaimban, cikkeimben és a Nevelés módszere c. könyvemben is. Egy cél vezetett mindig, hogy tanítványaimból az örök emberit hozzam ki. ... Soha, senkinek nem mondtam azt, hogy lépjen be katonának, sem a honvédséghez, még kevésbé a nem magyar alakulathoz”.³⁷

Ezekből a jegyzőkönyvekből feltárul Padányi-Frank Antal védekezésének iránya. A későbbiekben még további részletekkel egészítette ki vallomásait, de érdemi újdonsággal nem szolgált.

1945. november 2-a előtt – ügyvédje útján – szabadlára helyezését kérte. „...62 esztendőös beteg ember vagyok, amit a mellékelt orvosi bizonyítványok tanúsítanak. A Bp. 141.§-ának esetei előzetes letartóztatás és vizsgálati fogságra vonatkozólag különben sem állnak fenn, mert nyugdíjas állami tanítóképző intézeti igazgató vagyok és állásomnál, koromnál, valamint egészségi állapotomnál fogva nem kell attól tartani, hogy a főtárgyaláson a Népbíróóság előtt ne jelenjek meg. De nem teszi ezt indokoltá a büntetés előrelátható súlyossága sem. A terhemre rótt bűncselekmény, amelyet mindvégig tagadok, még valóság esetén sem von olyan súlyos büntetést maga után, hogy előzetes letartóztatásom indokolt volna.

A ... további fogvatartás számomra súlyos következményekkel járhat, sőt valószínűleg életveszélyes lesz. A fogságban állapotom jelentékenyen rosszabbodik, annál is inkább, mert az ápolást és orvosi kezelést nélkülözöm és ha így folytatódik tovább, úgy minden valószínűség szerint, a főtárgyalást már nem élem meg. Fentiek alapján kérem, hogy súlyos egészségi

³⁵ Mesterházy Jenő TITOE főtitkár 1946 végi-1947 eleji jelentésében is szólt erről. Azt válaszolták a felsőbb hatóság kérdésére: végrehajtották-e a zsidó vagy annak minősülő tanárok kizárását a szervezetből: hogy „folyamatban”, de valójában ez ügyben nem tettek semmit. (ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy Jenő hagyatéka VI. 4. Kézirat)

³⁶ Neményi Imre 1859. augusztus 21-én zsidó családba született, de áttért a keresztény hitre. 1942. május 2-án halt meg. Özvegye 1946. március 9-i nyilatkozatában kifejtette, hogy a TITOE elnökeként Padányi Frank Antal rendszeresen felkereste nyugdíjazott férjét, így tett a zsidó törvények elfogadása után is. ... A nyugalmazott államtitkár az igazgató úrral folytatott beszélgetéséről feleségének azt mondta, hogy Padányi Frank Antal „jó magyar szellemben és humánus meggyőződésben nyilatkozott meg, olyan embernek mutatva magát, akit nem mérgezett meg a náci szellem mákonya.” Majd Neményi Imréné sorait a következőkkel zárta: „1942.V. hó 12-én temettük el az uramat. A temetésen Padányi Frank igazgató úr teljes elismerését kifejező, őszinte elgaszzkodását becsületesen megvalló emlékbeszédet tartott”. (BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 143.)

³⁷ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. az 1945. október 23-i kihallgatási jegyzőkönyvben.

állapotom(ra) és magas koromra való tekintettel méltóztassék szabadlábra való helyezésemet és szabadlábon való védekezésemet elrendelni. ...”³⁸

A szinte könyörgéssel felérő kérvény hatására – nem tudni mikor – szabadlábra helyezték az igazgató urat, így a vádirat kézhezvétele után szabadon munkálkodhatott a saját védelmének kidolgozásán, a történetek általa interpretált értelmezésének alátámasztására tanúk mozgósításán.

1.5. Vádirat, népbíróági tárgyalás, ítélet, közkegyelem

1945. december 17-én elkészült a vele szemben megfogalmazott vádirat:

„A Budapesti Népügyészségtől 1945.Nü.12159/1. A rendőrség száma:1694/1945. A Budapesti Népbíróságnak. A nyomozás lezárultával a következő vádirat benyújtásával küldöm át a szabadlábon lévő Dr. Padányi Frank Antal ...terheltet *vádolom azzal, hogy 1945. VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr 17.§-ának 4. és 5. pontjába ütköző népellenes bűntettet elkövette,*³⁹ mert

1./ 1942-ben az antibolsevista kiállítás megtekintése után a tanítóképző intézeti igazgató diákjaival dolgozatot íratott a kiállításról és ez alkalommal Bujáki nevű diákját, aki a kiállításon látottakat túlzó propagandának bélyegezte ki akarta csapadni Magyarország iskoláiból. 1943-ban szereplésre hívta a jobboldali és németbarát propaganda szolgálatában álló Páger Antal filmszínészt és Kerecsendi Kis Márton filmrendezőt, s a Harmincadik c. filmről dolgozatának részleteit ismertette a hallgatóság előtt. A szélsőjobboldali Páger Antalt az iránta érzett tiszteletből megválasztatta tiszteletbeli tanítóvá. Terhelt ezzel a cselekményével tehát *a nép- és demokrácia ellenes hírverés szolgálatába szegődött.*

2./ Terhelt Magyarországnak a németek által történt megszállása után a következő kijelentést tette: kezét kell csókolnunk a németeknek, mert megmentenek minket a bolsevista rémuralomtól. Ugyanő felszólította az internátusban lévő diákságot, hogy önként jelentkezzenek katonának, mert minden magyar embernek fegyvert kell fogni. Tanítványai a diákság körében állandóan hirdette a németek győzelmét és buzdító beszédeinek hatása alatt sokan jelentkeztek katonának, sőt egyesek a Hungarista légióba is beléptek.

³⁸ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. Az 1945. november 2-án a népügyészségen iktatott kérvényben.

³⁹ A hivatkozott jogszabály: „17. § Népellenes bűntettben bűnös az is: ...

4. aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött;

5. aki magatartásával fasiszta- (nyilas-, német-, háború-) ellenes vélemény nyilvánítását akadályozta;”

Terhelt tehát ezen cselekményeivel *háborúellenes vélemény nyilvánítását akadályozta.*

Vád tekintetében a Nbr. 20.§-a és a Bp. 16.§ának 1. bekezdése értelmében a Budapesti Népbíróóság bír hatáskörrel és illetékességgel. A megidézendők jegyzékét a vádirat végén közlöm.

Indokolás

A kihallgatott tanúk vallomásaiból és a nyomozás egyéb adataiból kétséget kizáróan megállapítható, hogy terhelt a vádirat indítványi részében meghatározott bűncselekményt elkövette. Cselekménye annál súlyosabban esik latba, mert azt, mint az ifjúság irányításával megbízott tanítóképzőintézeti igazgató követte el. Akkor, amikor a németek veresége már kikerülhetetlen volt, és minden józan ember látta, hogy a német hadigépezet veresége csak rövid idő kérdése, terhelt a németek győzelmét hirdette és a hitlerista háború folytatására buzdította a vezetése alatt álló ifjúságot. Neki *kötelessége lett volna az ifjú életüket lehetőséghez mérten oltalmazni és mindent megtenni abban az irányban, hogy a tapasztalatlan és félrevezetett fiatalok ne induljanak a biztos halálba, ehelyett ő a tanítói székéből egyenesen uszította a fiatalságot arra, hogy önként jelentkezzenek katonának és szolgálja a németeket.*

A kihallgatott tanúk vallomásából bebizonyosodott az is, hogy terhelt szélsőjobboldali gondolkodású ember volt és megnyilatkozásai arra vallottak, hogy ő *a demokrácia esküdt ellensége.* Erre vall az a körülmény is, hogy Magyarország leggyászosabb korszakában 1944. március 19. után látható örömmel fogadta a Sztójay-kormány megalakulását. Kijelentéseinek és beszédeinek romboló hatása abban jelentkezett, hogy a vezetése alatt álló ifjak közül sokan jelentkeztek katonának, sőt egyesek beléptek a Hunyadi SS légióba is. Terhelt által elkövetett cselekmények tehát a vádiratom indítványi részében körülírt tényállást valószínűsítik meg és így a vádemelés indokolt.

Budapest, 1945. december 17. dr. Csillag sk. vezető népügyész h., dr. Szekeres sk. népügyész.

A tárgyalásra idézendők: 1. dr. Padányi Frank Antal,.. 2. dr. Wagner Ferenc,.. 3. Mesterházy Jenő,... 4. Mihók Antal,... 5. Prohászka Ferenc,... 6. Drozdi Kálmánné,... 7. Szabó Béla..."⁴⁰

Padányi-Frank Antal a vádirat ismeretében szisztematikusan készült annak cáfolatára. Több védekező iratot is benyújtott a bíróságra, és tanúk sorának az ő védekezését támogató nyilatkozatát gyűjtötte össze, és nyújtotta be a népbíróóságnak. Ezek lényegi tartalma feltárul az igazgató úrnak a tárgyaláson előadott védekezésében, ezért terjedelem hiányában csak azt közöljük.

1946. április 25-én került sor a népbíróósági tárgyalásra, a Dr. Tutsek Gusztáv (Vazul) tanácsvezető bíró vezette, a koalíciós kormányban helyet

⁴⁰BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 1945.Nü.12159/1. számú vádirat (Kiemelések tőlem – D. P.)

foglaló pártok és a szakszervezeti tanács laikus delegáltjaiból álló politikai ítélő testület, a népügyész, a védők, és a tanúk részvételével. A tárgyaláson szokásos formalitások után ismertették a vádiratot, és a vádlott véleményét kérték az elhangzottakról.

„A vádat megértettem, a terhemre rótt bűncselekmények egyikében sem érzem magam bűnösnek.

Ami a Bujáki nevű növendékem eltávolítását illeti, annak semmiféle politikai vonatkozása nem volt, az tisztára nevelési ügy volt. Bujákival szemben mindig a legnagyobb jóindulatot tanúsítottam, bár a szabályzat szerint tanítóképző intézetbe csak 16 éven aluli fiút lehet felvenni, én Bujáki felvételét kiharcoltam, annak dacára, hogy 18 éves már elmúlt. Nagyon szegény szülők gyermeke volt és ezért kieszközöltem neki a Horthy ösztöndíjat, melyet mindvégig élvezett. Harmadéves korában pedig megszereztem neki a legmagasabb intézeti ösztöndíjat. Ennek dacára, bár tanulmányi téren kiváló eredményeket mutatott fel, ellenszegülő természetű, közösségellenes magatartást tanúsított állandóan. A felügyelőknek sohasem engedelmeskedett, mindenről külön véleménye volt.

Egy alkalommal is, valami fegyelmezetlenség miatt intézeti fogságban volt. Kérte Garamvölgyi Ervin felügyelőt, hogy oldja fel fogságát, mert valami elintézni való ügye volt a városban. A felügyelő a kérését elutasította, mire Bujáki kijelentette, hogy akkor is kimegy.⁴¹ Ezt meg is tette. Garamvölgyi nálam panaszt tett. Ez az eset alapul szolgált arra, hogy elrendeljem ellene a fegyelmi eljárást fegyelmezetlen magatartása miatt. Összehívtam a tanári konferenciát, mely olyan értelmű határozatot hozott, hogy Bujákit az intézetből eltávolítjuk, arról nem volt szó, hogy Magyarország összes iskolájából kitiltjuk. Azonban azt az ígéretet tettem neki, hogy ezt az évet nálunk befejezheti, s amennyiben más iskolába nem veszik fel, én visszaveszem az intézetbe s az 5. évet is nálunk járhatja. Ez a konferencia néhány hónappal volt az antibolsevista kiállításról megírt dolgozat után, amelyben Bujáki a kiállításon látottakat propagandának bélyegezte. Ez a dolgozat azonban csak az egyik vádpont volt Bujáki ellen, nem ez volt a tulajdonképpeni oka, hanem mint említettem, ellenszegülő és közösségellenes magatartása. Az ügy iratait a konferencia után felterjesztettük a főigazgatósághoz. Bujáki később megpróbálkozott más intézetekben is felvétellel, s amikor ez sehol sem sikerült, visszavettem az intézetbe.

Ötödéves korában 1943-ban egy önvallomást írt, melyben beismerte, hogy mindig konok, mindennel ellenkező magatartást tanúsított, s ha más rendszer lett volna, azzal is ellenkezett volna, mert természetében van az

⁴¹ Bulyáki Lajos akkor már 22 éves, tehát nagykorú volt. Egy ilyen korú embert az internátusba bezárni, mai szemmel különösnek tűnik. Ahogy az is, hogy szabad véleménynyilvánításra szólítják fel a diákokat egy dolgozatban, majd megtorló lépéseket tesznek a véleménye miatt.

ellenszegülés.⁴² Ez az önvallomása igazolja az én felfogásomat és bizonyítja, hogy helyesen ítélem meg Bujáki jellemét.

Hogy eltávolításában semmiféle politikai vonatkozás nem volt, igazolja az, hogy voltak olyan növendékeim, akik kommunista érzelműek voltak, s ezeket is, ismerve politikai felfogásukat, mindig támogattam. Ilyen növendékem volt Sziklai Béla is.⁴³

1943-ban megnéztem a Harmincadik c. filmet. A film megnyerte a tetszésem, mert a tanítónak a nép érdekében folytatott küzdelmét láttam benne kidomborítva. Politikát nem találtam benne. Kiragadtam belőle néhány részletet és a tanítóképző intézeti tanárok egyesületében előadást tartottam, melyre meghívtam Kerecsendi Kiss Márton szerzőt és Páger Antalt a film főszereplőjét. Ez a meghívás azonban nem a két jobboldali világnézetű politikusnak szólt, hanem egyrészt a filmbeli tanító személyét kiválóan alakító színészek, és a tanító foglalkozású Kerecsendinek. Az intézetben nemcsak jobboldali beállítottságú művészek és írók szerepeltek, meghívtam Rózsahegyi Kálmánt, Gobbi Hildát, és dr. Ortutay Gyulát is, akik már akkor is a baloldalon állottak.⁴⁴ Sohasem azt néztem, hogy a meghívott művész milyen politikai beállítottságú, hanem az volt a célom, hogy a növendékek nevelését előbbre vigyem. Ezen a gyűlésen megválasztottuk Páger Antalt tiszteletbeli tanítóvá, ismét hangsúlyozom azonban, hogy ez nem a jobboldali politikusnak, hanem a tanító szerepét kitűnően alakító színészek szolott.

Tagadom, hogy a német megszállás után azt a kijelentést tettem: »Kezet kell csókolni minden németnek, mert megmentenek minket a bolsevista rémuralomtól«.

Mindig németellenes beállítottságú voltam. Bár hangsúlyoztam az Ausztriával való barátságot, többször kifejezésre juttattam abbéli félelmemet, hogy a németek elnyelnek bennünket. Magyarország hadba lépését

⁴² Bulyáki Lajos két önkritikus írását is mellékelte beadványához az igazgató, melyekben Bulyáki Lajos azzal magyarázta folyamatos ellentmondásait, az előírások bírálatát, hogy személyiségének belső bizonytalanságát leplezte a kifelé mutatott túlzott magabiztosság látszatával, s környezete lekezelésével. (BFL XXV. 1. a.4881/1945. 186., 189.)

⁴³ Frank Antal 1910-1914-ben a lévai állami tanítóképzőben osztályfőnöke volt Sziklai Bélának. „Összes tanítványai kivétel nélkül nagyra becsültük igaz magyarság, demokratikus gondolkozása és végtelen jósága miatt” -írta 1945. június 12-én az igazoló bizottság számára az egykori tanítvány, akit az 1918-1919-es esztergomi katonatanács elnökként, direktóriumi tagként játszott szerepéért, s egy beszédéért 1 év börtönre ítélték, s akivel kiszabadulása után kevesen tartották a kapcsolatot, köztük az igazgató úr is. „Esküre emelve a kezem, bátran kijelenthetem, hogy Padányi Frank Antal igazgató urat három évtizeden át ismerve a legönzetlenebb magyar, szabad gondolkozású, emberbaráti érzelmű, végtelen becsületos úrnak említhetem”. (BFL XXV. 1.a. 4981/1945.103-104.)

⁴⁴ Az 1941. június 20-i záróértekezleten Wagner Ferenc a kultúrestek rendezőjének beszámolója szerint abban a tanévben a kultúrestek során 6 színművész, több zeneművész és énekes lépett fel. (Köztük: Mészáros Ági, Anda Géza, Pécsi Sebestyén. (BFL VIII. 130. a. 26.)

helytelennek, a Volskbund működését pedig veszedelmesnek tartottam.⁴⁵ Erről tanítványaim is tudtak. Sohasem idegen nagyságokat, hanem a magyar nép nagyjait állítottam növendékeim elé követendő példa gyanánt. Mindig tiltakoztam az ellen, hogy a német származású diákok több segílyt kapjanak, mint a magyarok.⁴⁶ Mikor 1939-ben egy németnyelvű líceum vezetését akarták reám bízni azt nem vállaltam el.

Aut(h) Márton nevű, német származású tanítványom levelet intézett hozzám, melyben arról panaszkodott, hogy SS katonának akarják besorozni. Ő azonban nem akar német katona lenni. Én az A/ alatti levelet írtam neki, ami szintén németellenes beállítottságomat bizonyítja.

Tanácsvezető bíró ismertette a becsatolt levelet.⁴⁷

Vádlott: Mikor a német katonaság el akarta foglalni az intézetet, ezt megakadályoztam. Mindig tiltakoztam a német mankó ellen. Mikor német tányérsapkát akartak a diákok részére bevezetni az ellen felszólaltam, s felszólalásom hatása alatt a magyar formájú sapka mellett döntöttek.

Tagadom, hogy az iskola növendékeit arra buzdítottam volna, hogy önként jelentkezzenek a frontra. Ezzel szemben mindig azt hirdetem, hogy a hazáért élni és dolgozni kell. A háború alatt pedig fokozottabb mértékben kell dolgozni. Ez szállóigévé vált az intézetben. Ha behívták valamelyik növendéket katonának, eljártam a bevonulás elhalasztása érdekében. 1944. október 2. hetéig az én intézetemből senki sem vonult be, ezzel szemben más intézetekben már tömeges bevonulások voltak. 1944. október 2. hetében az utolsó évfolyam növendékei és néhányan a többi osztályból bevonulási szándékuknak adtak kifejezést. Hogy ezt megakadályozzam, vagy legalább megfékezzem, szülői beleegyező nyilatkozatot kértem tőlük. Ennek eredménye az lett, hogy a 22 jelentkezőből mindössze 8-an vonultak be.

Urbán János előadta, hogy ő abban a tudatban, hogy mindenki menni fog, ő is jelentkezett bevonulásra, mivel azonban többen elálltak szándékuktól ő is szívesebben itthon maradna. Én ezt helyeseltam és eljárását követendő példa gyanánt állítottam növendékeim elé.

Az ellenem valló tanúk azt hiszem állásomra pályáznak, csak ezzel tudom magyarázni vallomásukat” -védekezett Padányi-Frank Antal.⁴⁸

⁴⁵ Különösen igaz volt ez a németnyelvű képzőben is megjelent Deutsche Jugend szervezetre, melynek egyenruháját is hordta hétvégeken a német képzősök jelentős része. (Donáth, 1997)

⁴⁶ A VKM. 113.103/1942. és a Főigt. 10860/1942-43. számú rendeletekkel javítottak a magyar képzők helyzetén is. (BFL VIII. 130. a. 1/a. 612/943.

⁴⁷ Hivatkozott levelében Padányi Frank Antal tényszerűen Auth Márton figyelmébe ajánlotta, hogy „a magyar és német kormány közti megállapodás értelmében, aki német katonai szolgálatba lép, az birodalmi állampolgár lesz, s így természetesen elveszti magyar állampolgárságát”. (BFL XXV. 1.a. 4981/1945. 236.)

⁴⁸ A tárgyalás anyagát lásd: BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 48-62. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

Rajta kívül a bíróság dr. Wagner Ferenc, Mihók Antal, dr. Prochaska Ferenc, Szabó Béla, Fraknói József, Balogh László tanúkat hallgatta meg. Mesterházy Jenő nem jelent meg a tárgyaláson, Drozdi Kálmánné beteget jelentett. A tanúk lényegében fenntartották korábbi vallomásukat, Fraknói József nyugalmazott főigazgató a Bulyáki ügyben, és a hadseregbe való bevonulásra vonatkozó felszólítás ügyében az igazgató úr álláspontját támasztotta alá, ahogy Balogh László is nagyrészt.

A bizonyítási eljárás lezárta a népügyész fenntartotta a vádat, a vádlott és védője felmentést kértek. A népbíróság tanácskozását követően kihirdette az alábbi ítéletet:

„Nb. XII. 4981./1945/3. A Magyar Köztársaság Nevében!

A budapesti Népbíróság népellenes büntettek miatt dr. Padányi Frank Antal ellen indított bűnügyben nyilvános tárgyalás alapján meghozta az alábbi ítéletet:

A szabadlábon levő *Dr. Padányi Frank Antal vádlott*, aki 61 éves, őcsanádi születésű, budapesti (XII. Fürj u. 16. sz.) lakos, nős, 3 gyermek atyja, magyar anyanyelvű, nyug. tanítóképző intézeti igazgató foglalkozású, magyar állampolgár, vagyonos, katona volt

bűnös az 1945. VII. tc-vel törvényerőre emelt Nbr 17.§ 5. pontjába ütköző egy rendbeli folytatólágosan elkövetett népellenes büntetben.

A népbíróság ezért Dr. Padányi Frank Antal vádlottat a Nbr. Nov. 13. §-a alapján; ugyanezen rendelet 2. § 6. bekezdésének alkalmazásával 1 (egy) évi börtönre, mint főbüntetésre, továbbá politikai jogai gyakorlatának 5 (öt) évi felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre ítéli. A szabadságvesztés büntetést megkezdésének napjától, a politikai jogok felfüggesztését a szabadságvesztés büntetésnek, vagy a szabadságvesztés büntetés elévülésének befejezésétől kell számítani. A vádlott a Bp. 480. §-a alapján köteles az eddig felmerült, valamint az ezután felmerülő költségeket az államkincstárnak megtéríteni. ...

Indokolás

A budapesti népbíróság a tárgyalás során kihallgatott Mihók Antal, dr. Prochaska Ferenc, dr. Wagner Ferenc, Fraknói József, Balogh László tanúk vallomása, valamint a vádlottnak a tárgyalás során tett nyilatkozatai, részbeni ténybeli beismerő vallomása, továbbá a nyomozás egyéb adatai és a becsatolt okiratok alapján megállapította az alábbi tényállást:

I.

A Fery Oszkár utcai tanítóképző intézet növendékei, melynek vádlott igazgatója volt, 1942. év őszén a főigazgatói rendelkezések értelmében megtekintették az antibolsevista kiállítást. Utóbb a vádlott utasítására az egyes évfolyamok szaktanárai a növendékekkel dolgozatot írtak a kiállításon szerzett benyomásairól. Az iskola IV. évfolyamának egyik növendéke: Bulyáki Lajos, aki éles felfogású és önálló gondolkodású diák volt, s *emiat az iskolai fegyelem keretei közé nehezen tudott beilleszkedni, egyébként azonban*

az intézet legjelesebb növendékei közé tartozott, ebben a dolgozatban a többi diákétól eltérő egyéni felfogásának adott kifejezést hangsúlyozva, hogy a kiállításon látottakat nem szabad az egyoldalú propaganda szemüvegén keresztül nézni, hanem arra is fel kell figyelni, hogy a magyar és német katonák is követtek el az oroszokéhoz hasonló kegyetlenségeket a háború folyamán. A kérdés felett a dolgozatjavítás alkalmával élénk vita alakult ki, végül azonban nyugvópontra került a dolog. Vádlott az első félév végén szokásos dolgozatellenőrzés során azonban felfigyelt Bulyáki dolgozatára és mivel nevezett ellen fegyelmezetlen magtartása miatt egyébként is kifogásai voltak, az iskola néhány általa kijelölt tanárából egy ad hoc fegyelmi bizottságot alakított, amely elé azt az indítványt terjesztette, hogy Bulyákit távolítsák el az intézetből. A bizottság ilyen értelmű határozatát azonban a törvényes rendelkezések szerint jóváhagyás végett a tankerületi főigazgatóhoz kellett felterjeszteni, aki a határozatot azon az alapon, hogy a döntésben szabályellenesen nem vettek részt az iskola összes tanárai, megsemmisítette, majd magához hivatva a vádlottat közölte vele, hogy csekélyebb súlyú büntetést elegendőnek tart Bulyáki megfélemezésére arra való tekintettel is, hogy utolsó iskolai éve előtt áll, és rábízta nevezett megdorgálását. Bulyáki ezek után az intézetben maradt és ott is fejezte be tanulmányait.

Vádlott 1943-ban megtekintette »A harmincadik« című filmet, s mivel a benne szereplő tanító hősie küzdelme megnyerte tetszését, kötelezővé tette az intézet növendékei számára annak megtekintését. Utóbb meghívta a film főszereplőjét: Páger Antalt és szerzőjét: Kerecsendi Kis Mártont a tanítóképző intézeti tanárok egyesületének ülésére. Ő fogadta a vendégeket, akik közül Páger Antalnak az egyik növendék virágcsokrot nyújtott át; a gyűlésen beszédet tartott, majd indítványt terjesztett elő Págernek tiszteletbeli tanítóvá megválasztása iránt, ami meg is történt, s ő volt az, aki az erre vonatkozó díszoklevelet beszéd kíséretében átadta Páger Antalnak.

1944 márciusában a német megszállás bekövetkezte után dr. Wagner Ferenc és Drozdy Kálmán tanárok előtt ezt a kijelentést tette: »Kezet kell csókolni minden németnek, mert megmentettek bennünket a bolsevista rémuralomtól«. 1944 karácsonyán pedig Mihók Antal és Furi Imre nevű növendékei, bátyja és két fia előtt kijelentette vacsora közben, hogy nem hiszi, hogy az oroszok Pestet elfoglalják, s a németek visszajövetelét pezsgős vacsorával fogják megünnepelni, továbbá, hogy a nyilasok rendes emberek, mert nem engedik Budapestet elfoglalni.

Nem tudott azonban a népbíróság megnyugtató módon tényállást megállapítani a vád ama állítása tekintetében, hogy vádlott intézetének növendékeit arra buzdította, hogy önként jelentkezzenek katonának, minek folytán többen is bevonultak, sőt egyesek a Hungarista légióba léptek be. Vádlott e részbeni tagadásával szemben Mihók Antal vallomásával csak az nyert beigazolást, hogy az intézet Tényi Antal nevű növendékét, aki bevonulás

után katonaruhában meglátogatta az intézetet, követendő példa gyanánt állította a növendékek elé, amiből azok azt a következtetést vonták le, hogy be kell vonulniuk katonának. Dr. Wagner Ferenc tanú pedig két növendéktől: Kalteneckertől és Mihók Antaltól hallotta, hogy előttük vádlott ilyen kijelentéseket tett. Eltekintve attól, hogy Mihók Antal maga cáfolta meg az utóbbi tanúvallomását, hogy ő nem vádlott biztatására jelentkezett katonának, hanem csupán azért, mert nem akart társaitól elmaradni, akik azonban szintén nem egyéni felbuzdulásból, hanem egy-két társuk kezdeményezésére jelentkeztek. A tárgyalás adatai alapján megállapítható volt, hogy vádlott azoktól, akik bevonulni szándékoztak, szülői beleegyező nyilatkozatot kért nyilván azon célból, hogy a tömeges bevonulásoknak gátat vessen, ami végeredményben sikerrel is járt, mert mindössze 8-an vonultak be az egész intézetből, ami összehasonlítva a többi középiskolák bevonulási arányszámával csekély szám. A népbíróság e tekintetben tehát arra a következtetésre jutott, hogy *vádlottat az önkéntes jelentkezés miatt felelősség nem terheli, a növendékek közül néhányan az akkori idők propagandájának hatása alatt [álltak] katonának, a többiek pedig el akarván kerülni a gyávaság látszatát, csatlakoztak, utóbb azonban felismervén cselekményük horderejét, legtöbben közülük visszaléptek.*

III.[kézzel írt változatban nincs II., a gépeltben számozás sincs]

Vádlottnak a fent az I. alatt körülírt cselekményei a Nbr. 17. § 5. pontjában meghatározott népellenes büntett tényálladási elemeit foglalják magukban,⁴⁹ mert egyrészt *a Bulyáki Lajossal szemben foganatosított intézkedésekkel nevezett, „A harmincadik’ című filmről tartott előadásával és Páger Antalnak tiszteletbeli tanítóvá való megválasztásával, illetve a németek bevonulása után tett kijelentéseivel tanártársait és összes demokratikusan gondolkozó növendékeit az igazgatói tekintélyben rejlő hatalomnál fogva lelki kényszer alatt tartotta, s így megakadályozta, hogy azok háborúellenes véleményüknek szabad kifejezést adjanak.*

IV.

Vádlott csupán a német megszállás bekövetkezte utáni s 1944 karácsonyán tett kijelentéseit tagadta, a kihallgatott tanúk vallomásával azonban a vád beigazolást nyert, egyebekben a fent megállapított tényeket beismerte, s beismerését a tárgyalás egyéb adatai is alátámasztották. Bulyáki

⁴⁹ Az ítélet értelmezéséhez a hivatkozott jogszabály megfelelő részei: „17. § Népellenes büntettben bűnös az is: ... 5. aki magatartásával fasiszta- (nyilas-, német-, háború-) ellenes vélemény nyilvánítását akadályozta;”

„18. § „Amennyiben más jogszabály a cselekményre súlyosabb büntetést nem rendel, a 17. § 1-7. pontjaiban felsorolt cselekményekre főbüntetésként két évtől öt évig terjedhető börtönbüntetést lehet kiszabni.”

Lajos esetével kapcsolatban arra hivatkozott, hogy renitens és fegyelmezetlen magatartása miatt akarta nevezett az intézetből eltávolítani, nem pedig a szovjetellenes kiállításról írt dolgozata miatt. Hivatkozott itt arra, hogy az eltávolítás és a dolgozat között okozati összefüggés már csak azért sem lehetséges, mert a kettő között több hónapnyi időbeli távolság van. A népbíróság nem fogadta el a vádlott védekezését, mert bár kétségtelen, hogy az eltávolítás indítványában nevezett fegyelmezetlen magatartása is szerepet játszott, a valódi ok azonban mégis a dolgozatban kifejezésre jutott politikai felfogása volt, mert Mihók Antal tanú vallomása szerint vádlott azt a kijelentést tette: »Ha Bulyákinak az oroszok tetszenek, akkor el kell hagynia az intézetet«. Ami pedig az időbeli távolságot illeti, vádlott a dolgozat tartalmáról csak a félévégi ellenőrzés során szerzett tudomást, s nyomban ezután össze is hívta a fegyelmi bizottságot.

Páger Antal tiszteletbeli tanítóvá való megválasztásával kapcsolatban pedig azzal védekezett, hogy a megválasztás nem a jobboldali politikus Págernek, hanem a tanító szerepét kitűnően alakító színésznek szólt. A népbíróság azonban ezt a védekezést sem tehetette magáévá, mert »A harmincadik« című film egész hangja annyira antidemokratikus, másrészt pedig Páger szélsőjobboldali magatartása annyira közismert volt, hogy a neki bármilyen vonatkozásban juttatott elismerés a közvéleményben egyaránt politikai demonstráció jellegével bírt.

V.

Vádlottal szemben a népbíróság beszámítást kizáró és büntethetőséget megszüntető okot nem észlelt, ezért a vádlottat bűnösnek mondta ki.

A büntetés kiszabásánál a vádlott büntetlen előéletét, magasabb korát, 3 gyermekes családost voltát, továbbá azt a körülményt, hogy mikor a tankerületi főigazgató Bulyákival szemben csekélyebb büntetés kiszabása iránt tett javaslatot, azt azonnal magáévá tette és nevezett kizárását tovább nem szorgalmazta, hanem vele szemben, mint korábban is, mikor különböző ösztöndíjakat juttatott neki, jóindulattal és szeretettel bánt, végül a növendékeivel szemben tanúsított nagyfokú szociális megértést és támogatást, mint enyhítő körülményeket mérlegelte.

S mivel súlyosbító körülményt nem észlelt a Nbr. Nov. 2.§ 6. bekezdésének alkalmazását⁵⁰ indokoltnak és a kiszabott büntetést a vádlott

⁵⁰ Az „1440/1945. M. E. rendelet a népbíraskodásról szóló 81/1945. ME rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában” szerint: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által az 1944. évi december hó 22. napján adott felhatalmazás alapján a népbíraskodásról szóló 81/1945. ME rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában az ideiglenes nemzeti kormány a következőket rendeli: 2. § A 81/1945. ME rendelet 5. §-a hatályát veszti és helyébe a következő rendelkezések lépnek.

A büntetés kiszabása tekintetében az alábbi szabályok irányadók: ... Ha az enyhítő körülmények annyira nyomatékosak vagy olyan nagy számmal forognak fenn, hogy a

alanyi bűnösségi fokával és cselekményének tárgyi súlyával arányban állónak találta.

A bíróság a vád által indítványozott további tanúk kihallgatását azért mellőzte, mert a tényállást a már kihallgatott tanúkkal tisztázottnak találta. Az ítélet egyéb rendelkezései a felhívott törvényszakaszon alapulnak.

Budapest, 1946. április 25. napján

Hollai Károly, Sipos Sándor, Haász József, Molnár József, Székely Aladár, Faludi László kiküldött népbírák, Tutsek⁵¹ sk. tan. vez. bíró⁵²

Az akkori népbírószabályzat szerint ilyen büntetés esetében a vádlottnak és védőjének nem volt fellebbezési lehetősége, így kényszerűen tudomásul vették az ítéletet, s azt, hogy az alapesetben ilyen „bűncselekmény” esetén kiszabható 2-5 év szabadságvesztés helyett, a népbírószabályzat 1 évre ítélte Padányi-Frank Antalt. A népbírószabályzat azonban súlyosbításért fellebbezett, így a nem jogerős bírósági ítélet végrehajtására sem kerülhetett sor a fellebbezési tárgyaláson várható jogerős ítéletig. Így az igazgató úr felett évekig ott lebegett az esetleg még súlyosabb szabadságvesztés lehetőségének Damoklesz-kardja.

A B-lista bizottság döntése nyomán néhány hónapig felmerült a nyugdíjának 75%-ra csökkentésének lehetősége is. De idős korára és betegségére való tekintettel a VKM illetékeseinek támogatásával a miniszterelnökség révén ezt a veszélyt sikerült elhárítaniuk.⁵³

1948. január 29-én megalkotott, *a magyar köztársaság megalapításának és az 1848/49. évi szabadságharc és forradalom emlékére engedélyezendő közkegyelemről szóló 1948. évi VI. törvénnyel* felsejlett számára a további szabadságvesztéstől való megszabadulás lehetősége. A törvény végrehajtási utasításában ugyanis az szerepelt, hogy azokat, akiket kisebb „népellenes bűnökért” két évnél nem súlyosabb szabadságvesztésre ítéltek, illetve akik ilyen ügyben az eljárás még folyamatban volt, azokat a népbírószabályzat javaslataira kegyelemben részesítik. Így Padányi-Frank Antal a Népbírószabályzat Országos Tanácsa 1948. október 29-i, formális ülésén hozott *NOT. V. 5077/1946./10. számú Végzésének szövege*: „A népellenes büntett miatt *dr. Padányi Frank Antal* ellen indított bűnügyben az Országos Tanács a népbírószabályzatnak 1946. évi Nf. 5237/7. számú, 1948. szeptember hó 30. napján kelt indítványa folytán a bünvádi eljárást a 11.400/1948. I. M. sz.

cselekményre meghatározott legenyhébb büntetési nemnek a cselekményre meghatározott legkisebb tartama is aránytalanul súlyos lenne, a cselekményre megállapított legenyhébb büntetési nemnek a Btk.-ban megállapított legkisebb tartama alkalmazható.”

⁵¹ Tutsek Gusztáv Vazul (1902-1972) akkoriban a Budapesti Népbírószabályzatban tevékenykedett. (1956 után 15 perben 62 embert ítél halálra. Közülük pl. Mécs Imre, Wittner Mária másodfokon enyhébb büntetést kapott.)

⁵² BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 4-19. (Kiemelések jórészt tőlem – D. P.)

⁵³ MNL OL XIX-I-1-g-57-11-Padányi- 1947.

rendelet 6. §-ának c. pontja⁵⁴ és a Btk. 105. § 2. pontja alapján megszünteti. ... Minthogy *ekként a bűnvádi eljárás lefolytatását a kegyelem kizárja, azt e rendelkező rész értelmében meg kellett szüntetni.*”⁵⁵

1.6. A „Padányi ügyet” záró kiegészítések, kérdések, megjegyzések

Tanulmányunk bevezetőjében említettük, hogy a gyökeres politikai fordulatok folytán Magyarországon először 1919-1922-ben, majd 1945-1948-ban került sor a pedagógusok, közalkalmazottak „politikai átvilágítására”, igazolására, súlyosabb esetben büntetőjogi felelősségre vonására. A tanítóképző intézeti tanárokról vonatkozó forrásokat a „Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején” című, 2020-ban megjelent monográfiában adtuk közre. Akkor az érintett pedagógusok forradalmakban játszott szerepéért mértek ki különböző fegyelmi büntetéseket. Sokakat el is bocsátottak. Többüket büntetőbíróság elé állították, s elítélték. Több példa volt arra, hogy letartóztatásuk során drasztikus fizikai, vagy pszichikai atrocitásoknak tették ki őket. Megtörtént ez a TITOE alelnökével, a csurgói tanítóképző igazgatójával, Mohar Józseffel is.⁵⁶

A „Padányi-Frank ügy” országos méreteiben ezrek, tízezrek sorába illeszkedett. A II. világháború utáni, a visszamenő hatályú rendeletek, törvények bázisán létrejött eljárások, melyek nagyrészt laikus politikusokból álló ún. népbíróságok előtt zajlottak, máig komoly viták forrásai az ezzel foglalkozó jogászok, történészek, visszaemlékező kortársak körében. Egyszerre hordozták magukban a súlyos háborús bűnök, a világháborút támogató politikusok győztesek által való felelősségre vonásának elemeit, az ezekkel kapcsolatos igazságszolgáltatást, s a purifikációt, kádercserét, a politikai megtorlást. S voltak gyakran az egyéni bosszú, valótlan feljelentések következményei.⁵⁷ Ahogy a politikai rendőrséget vezető Péter Gábor 1945 április végén konstatálta: „a feljelentések nagy része alaptalan és bosszú műve volt”.⁵⁸

⁵⁴ A 11400/1948. I. M. sz. rendelet hivatkozott pontjának szövege: „c./ a népbíróság előtt folyamatban lévő ügyekben a népügyészség megfelelő indítványt tesz a népbíróságnál; anépbíróság a népügyészség indítványa felől végzéssel határoz s ha úgy találja, hogy a kegyelem feltételei megvannak, a bűnvádi eljárását a Btk. 105 §-ának 2. pontja alapján megszünteti és az esetleg fogva lévő terhelt szabadlábra helyezését is elrendeli. A Népbíróságok Országos Tanácsa előtt folyamatban lévő ügyekben a népügyészség tennivalóit a népügyész látja el.”

⁵⁵ BFL XXV. 1. a. 4981/1945. 71. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁶ Donáth, 2020. 402.

⁵⁷ Lásd ehhez: Bibó, 1945.; Molnár, 1945.; Lukács, 1979.; Barna & Pető, 2012. stb.

⁵⁸ Idézi: Zinner, 2021. 26.

1945. február 3. és 1950. április 1. között 59 439 személyt vetettek bűnügyi nyomozásnak alá. A nyomozó szervektől a népügyészségeknek átadott gyanúsítottak harmadát, 26 997 személyt marasztaltak el. 1 évig terjedő börtönbüntetésre 12 629 személyt, 1-5 évig terjedőre 9366-ot, 5-10 évig terjedőre 1355-öt, 10-15 év közöttire 481 főt, életfogytig tartó börtönre 167 vádlottat ítéltek.⁵⁹

Padány-Frank Antal – a fenti statisztikában nem szereplő, hiszen hatályossá sosem váló – ítélete tehát a legnagyobb létszámú csoportba tartozhatott volna, abba, amely az 1948. évi amnesztia hatálya alá esett. Az igazgató úr szerencséje a szerencsétlenségben az volt, hogy az ügyészi fellebbezés okán az ítélet végrehajtására már nem kerülhetett sor. Ellenben méltatlanul és érdemtelenül el kellett szenvednie egy brutális megveretést, és két letartóztatást, ami a források ismeretében semmivel sem indokolható, menthető.

S most térjünk át az ügygel kapcsolatos kérdések és tűnődések sorára. Ezek sorában talán a legfontosabb: nem tudhatjuk, hogy az igazgató úr még hatalma teljében mivel bántotta meg kollégái és tanítványai egy részét, akik nem elégedtek meg az igazoló bizottság kényszernyugdíjazó határozatával, azzal, hogy annak révén megszabadultak az általuk nem kedvelt Padányi-Frank Antaltól. Mi vezetett egy akkor már közel 10 éve végzett tanítót és az ügyben oroszán szerepet játszott, már külügyi szolgálatba lépett Wágner Ferencet arra, hogy rendőrségi feljelentés útján népbíróság elé kényszerítsék a 62 éves nyugalmazott igazgatót.

Az igazolási eljárás során talán még érthetően a tanári kar tekintélyes és az igazgatóval összemérhető teljesítményt nyújtó kollégák (kinek egy része inkább francia ill. angolszász kultúrájú volt) fontosnak tarthatták, hogy az általuk határozottan németbarátnak, vagy/és az ancien régime emberének ítélt, tekintélyelvű igazgatót mihamarabb eltávolítsák az intézet éléről. Közülük többen (Mesterházy Jenő, Szabó Béla) igazgatói aspirációkkal is rendelkeztek, ezért érdekeltek lehetek abban, hogy ez a poszt megüresedjék. De milyen érdekük fűződhetett ahhoz, hogy porig alázzák, meghurcolják, börtönbe zárják Padányi-Frankot? Ehhez korábbi, nagyon mély ellentétek, megbántódások kellett, melyekről a ránk maradt, a felsőbbséghez felterjesztett, ezért ezeket nem tartalmazó tanári értekezleti jegyzőkönyvek, s egyéb iratok sem adnak támpontot.

Ezek lappangó jelenléte azonban természetesen befolyásolta az érzékelésüket, s így a korábban történekről bennük kialakult és a nyomozás kihallgatásai, valamint a tárgyalás alatt általuk felemlített „tényeket”. Hasonló kérdéseink lehetnek a növendékek tanúságtételével kapcsolatban is, pró és kontra egyaránt. Amikor az igazgató úr megveretése és a fogsága után a

⁵⁹ Zinner, 2021. 33.

bíróági tárgyalásra került a sor, nyilván a tanárok és diákok körében többen – joggal – úgy érezték, hogy méltatlan lenne, ha a korábbi rendszer iránt messzemenően, már-már stréber módjára lojális, s a bolsevizmustól, szovjetektől rettegő, ezért kétségbeesésében talán időnként a vádokban említett mondatokat hangoztató, ám a növendékekért mindenkor személyes anyagi áldozatra is képes, idős beteg pedagógust bűnöző módján börtönbe zárnák. Ezért az ő nyilatkozataikat, visszaemlékezéseiket sem a befolyásolatlan tiszta igazság keresése motiválhatta.

Amiből az következik, hogy a vádpontok többségével kapcsolatos tárgyi bizonyítékok híján a perben mérlegelt, pró és kontra tanúvallomásokon alapuló tényállások megállapítása sem lehetett korrektül lehetséges. Az elsőfokú népbíróóság mégis „tényállásokat” állapított meg, s ítéletet hozott. A tárgyi bizonyítékok egyikét az igazgató Auth Mártonhoz írt levelét, s azt aényt, hogy az intézetből csak 8-an vonultak be katonánk, figyelembe vették, s az erre vonatkozó vádat megalapozatlannak találták. Ellenben a másik tárgyi bizonyítékot (az igazgató úr Páger Antalt köszöntő nyomtatott szövegét) lényegében figyelmen kívül hagyták.

A ránk maradt források alapján jelen sorok írójának az a személyes benyomása, hogy a népbíróóság számára az egyedül korrekt megoldás az lehetett volna, ha bizonyítékok hiányában felmenti Padány-Frank Antalt. Amiből nem következik, hogy a terhére rótt cselekedetek, nyilatkozatok egyike-másika nem történt meg, csak az, hogy nem bizonyítható, hogy valóban úgy történtek. Egy jogászokból álló szakmai testület konszolidált körülmények között bizonyára így ítélte volna. A népbíróóság politikai kiküldöttei ezt másként látták: „bűnösnek” találták s egy év börtönre ítélték Padányi-Frank Antalt.

A mindenképp méltánytalan ítélet semmiképp sem tekinthető „konceptciós pernek”, ugyanis büntető felelősségre vonásra ismereteink szerint sem a tankerületi főigazgató, sem a VKM illetékes ügyosztálya, de még csak az igazoló bizottság sem gondolt. Mindannyian mihamarabb nyugdíjazni kívánták az ancien régimet reprezentáló igazgató urat, de sem a nyugdíját nem akarták elvonni, sem büntető feljelentést sem tett ellene egyikük sem. Néhány kollégájának és tanítványának a kezdeményezésére vett az ügy büntető fordulatot. Annál fájóbb, hogy nem tudjuk: miért is ragaszkodtak ehhez.

Ha az igazgató úr személyisége, az őt vezérlő alapvető értékek felől tekintünk az ügyre: védekező iratai egyike-másikának személyes hangvétele arra utal, hogy az abban foglaltak jól jellemzik azt a képet, amelyet magáról táplált, amely megítélése szerint az ő habitusát jellemezte. Ennek egyik vonása feltétlenül a német családból magyarosodott, neofita magyar öntudata volt. Amikor negyedszázaddal ezelőtt az épületben működött állami német nyelvű tanítóképző történetéről írtam,⁶⁰ határozottan az a benyomásom alakult ki,

⁶⁰ Donáth, 1997.

hogy annak igazgatója Lux Gyula képviselte a ma is vállalható kettős nemzetiségi identitás álláspontját, a klasszikus és nemzetiségi német kultúra, nyelv tökéletes elsajátíttatására, s ezzel együtt a náci Németországgal szemben a magyar állammal szembeni politikai lojalitás kialakítására törekvést. Az akkori körülmények között, – a kiváló tantestület ellenére – ez csak részben sikerülhetett. Velük szemben folyamatosan jelen volt az elmagyarosodott Padányi-Frank Antal álláspontja, aki – a saját útjának igazolására is – úgy vélte, németnyelvű képzőre nincs szükség, a jó, lojális magyarországi német az ő útját járja: magyarosodik. Ehhez képest igencsak mellbevágó lehetett számára, hogy németbarátsággal vádolták.

Ami az akkori háborús viszonyok szülte abszurd vád, hiszen miért ne lehetne valaki Hitler-ellenes német? Ahogy ez a német történelemben nem egyszer előfordult. Ez a logika Hitler náci pártbeli helyettese Rudolf Hess abszurd logikájának: „németnek lenni annyi, mint nemzeti szocialistának lenni” megfordítása.⁶¹ A Lux Gyula vezette képző éppen ennek ellenkezőjét volt hivatva demonstrálni, ezért a Volksbund minden erővel ellenük dolgozott.

Summa summarum: Padányi-Frank Antal korántsem volt „németbarát”, – pláne náci németbarát – s ez személyisége egyik meghatározó vonása volt. Feljelentői ezzel is támadták, ami nagyon bántotta.

Identitása másik lényeges vonása volt, hogy élethivatásának a vallásos és nemzeti *néptanítók* nevelését tekintette, akiknek feladata a vidéki, ill. iskolázatlan, szegény szülők gyermekeit a kultúra, a műveltség áldásaiban részesíteni. Úgy vélte, hogy erre talán a legalkalmasabbak az ilyen sorból tanítói pályára készülő fiatalemberek lehetnek. Értük minden követ megmozgatott, saját anyagi eszközeit is, hogy ezt a célt elérhesse. Ez vezette őt a képzőben és a gyakorlóiskolában is. Ezért igencsak szíven üthette, mélységesen bántotta, hogy *népellenes* büntetéssel vádolták.

E két vád identitása meghatározó mozzanatait érintette, ezért – s persze a börtönbüntetés elkerülése miatt is – mindent elkövetett, hogy ennek rábizonyítását elkerülje, ezeket a billogokat magáról elhárítsa. Így a védekezése utolsó fázisában már hallgatott ügyvédjére, s megnyilatkozásait korántsem mindig a színtiszta igazság képviselte jellemezte. Védekező vádlottként viselkedett, helyzetében racionálisan.

Mindazonáltal az ítélettel a billogot rásütötték, s az amnesztia sem mosta le azt róla. Ezért keserű megkönnyebbüléssel vehette tudomásul, hogy nem kell börtönbe vonulnia, ugyanakkor élete végéig (1973-ig) nem nyert igazságot, rehabilitációt ügyében.

Az utóbbi évtizedekben egykori tanítványai, s egy rokona alapítványt tett a budai tanítóképző számára Padány-Frank ösztöndíj céljából, mellyel a legjobban tanuló hallgatók egyikét támogatják tanulmányában. Az ösztöndíj

⁶¹ <https://rubicon.hu/cikkek/kenyszerhelyzet-meghasonlottsag>

ünnepélyes átadásakor röviden ismertetik az igazgató úr pályáját, természetesen az azt lezáró méltatlan körülmények nélkül. Ez egy fajta elégtételt jelenthetne számára, ahogy az is, hogy unokája igencsak empátiás szakdolgozatot írt pedagógiai munkásságáról.⁶²

Jelen sorok írója történész, s a legkevésbé sem érzi magát kompetensnek arra, hogy erről véleményt mondjon. Az igazgató úr korának gyermeke volt, tekintélyelvű, a nők helyét az egyetem és nadrághordás helyett a szoknyában férjük támogatásában látta. Úgy gondolta, hogy a tinédzser fiúk közötti erőszakot, a kutyaharapást szőrével módszerrel kell háttérbe szorítani.⁶³ A pedagógusokat mindenképp vallásosnak képzelte. Stb.

Ez már túlmutat a Padányi-Frank ügy keretein, maximum arra utalhat, hogy abból, hogy valakit méltatlanul meghurcoltak, nem következik automatikusan, hogy jelen korunk pedagógiai ikonjává emeljük, ahogy természetesen ki sem zárja azt. Ennek eldöntése a pedagógia tudós kutatóira vár.

2. Mesterházy Jenő, Árpássy Gyula, Szalatsy Richárd és mások

Ahogy tanulmányunk első felében jeleztük: a budai állami tanítóképzőt igazgató és TITOE elnök Padányi-Frank Antal mellett a tantestület 6 további aktív tagját, és egy ott 1919-től 1942-ig szolgálatban volt, de a képzővel továbbra is eleven kapcsolatot tartó, és az igazgatói székre 1945-ben pályázó pedagógust, valamint egy altisztet érintettek az 1945-1947. évi igazolási, B-listázási, népbírósi eljárások. Dolgozatunk második részében – amennyire forrásaink és a lehetséges terjedelem engedik – az ő történetüket prezentáljuk személyenként, különböző terjedelemben, majd zárásként néhány megfigyelést, észrevételt szeretnénk olvasóink figyelmébe ajánlani ezen eljárások szereplőivel, mechanizmusaival, megfogalmazott céljuknak való megfelelésükkel, tényleges funkciójukkal kapcsolatban.

2.1. Mesterházy Jenő

A „Padányi-Frank ügy” tevékeny szereplőjével, Mesterházy Jenő tanítóképző intézeti tanárral, igazgatóval, a TITOE elnök mellett legjelentősebb vezetőjével: főtitkárával kezdjük elbeszélésünket.

⁶² Padányi E. 1987.

⁶³ Lásd ehhez a fentiekben Balogh László tanúvallomását, melyben Padányi-Frank németbarátsága vádjának elutasítását azzal támasztotta alá, hogy az igazgató úr, amikor őt német fiú megvert egy magyart, ezt azzal torolta meg, hogy a verőket egyenként 5-5 magyar fiúval verette meg úgy, hogy mellettük állt és komolyabb verésre bízta őket.

Mesterházy tanár úr 1888-ban született az akkor még Magyarországhoz tartozó Nezsider (ma ausztriai: Neusiedlersee) községben. 1906-ban Csurgón tanítói, 1910-ben Budapesten polgári iskolai tanári és tornatanítói okleveleket szerzett, melyeket 1912-ben tanítóképző tanári oklevéllel egészített ki. Iskolai és iskolán kívüli fórumokon történelmet, művészettörténetet, építészet történetet, földrajzot, tornát tanított. Nagy hatású előadó, pedagógus volt, ismeretterjesztő vénával, rádióelőadásokkal. A fotózás és a történeti tudományos kutatás sem volt idegen tőle. Utóbbi révén évtizedes kapcsolatban állt Szekfű Gyulával, ill. a Magyar Szemle társasággal. Pártpolitikával nem foglalkozott, szakmai, ismeretterjesztő és közalkalmazotti szervezetekben vállalt, idővel elismerések sorával honorált szerepet. 1933-tól a szervezet megszűnéséig a TITOE főtitkára volt. Rövidebb tanulmányok, ismeretterjesztő füzetek, könyvismertetések, képzős történelemtankönyvek szerzőjeként is ismertté vált.⁶⁴

Az I. világháború alatti hosszú frontszolgálatát tartalékos hadnagyi rendfokozattal és egy sor kitüntetéssel (Károly Csapatkereszt, Bronz Vitézségi Érem, Arany Érdemkereszt) honorálták, melyekhez, újabb behívás nyomán az Erdélyi Emlékérem csatlakozott.⁶⁵

Tanári pályáját 1913-ban a modori, majd a kolozsvári tanítóképzőkben kezdte. 1919-től a budai képzőbe nyert kinevezést. Szép sikerrel tanított ott (1937-től szakfelügyelői megbízatással) 1942-ig, amikor a tankerületi főigazgatóságra nevezték ki szakelőadónak. Padányi-Frank Antallal már a polgári iskolai tanítóképzőből ismerték egymást.⁶⁶

Habitusuk, szemléletük lényegesen eltért egymástól. Padányi-Frank Antal az 1942. szeptember 30-i tanári értekezleten alig leplezett megkönnyebbüléssel, ugyanakkor a tankerületi felső kapcsolatnak kijáró diplomatikus megfogalmazással búcsúztatta a tanár urat: „Ezen magasabb tanügyi érdekből történt rendelkezéssel kapcsolatban igazgató meleg szavakkal emlékezik meg Mesterházy Jenő c. igazgatónak intézetünkben hosszú időn [át] kifejtett értékes oktatói és nevelői munkásságáról. ... [S]zeretettel búcsúzunk Mesterházy Jenő igazgató úrtól, aki csaknem egynegyed századig működött intézetünkben. Lelkét mélyen áthatotta az a tudat, hogy a nemzeti történelemnek döntő jelentősége van az ifjúság nevelésében a tanítóképzésben. Iparkodott a történelem nagy jelentőségét tanításaiban éreztetni. Mint osztályfőnök rendkívüli módon oldotta meg feladatát. Nemcsak a budapesti, hanem a vidéki növendékeit is meglátogatta a

⁶⁴ Csehi, 1988. N. 1.; Janek & Balogh 2017/1.

⁶⁵ Mesterházy hagyaték, A. I. 29.

⁶⁶ RL C/39. Imre II. Sándor levelezése, Frank Antal egy 1910 nyári Imre Sándorhoz írt levelében.

szülői házbán.⁶⁷ Kultúrestjeinken többször, nagyon érdekes előadásokat tartott. Intézetünknek azzal is használt, hogy iskolán kívül is nagyon értékes munkásságot fejtett ki.⁶⁸ *Kívánjuk, hogy új beosztásában is jól érezze magát, és kérjük, hogy intézetünket – mint sajátját – továbbra is szeresse*”.⁶⁹

Kézzel írt 1945-1946. évi naplóiban olvasható feljegyzései szerint Mesterházy Jenő – a tankerületi szakelőadói hivatalos érintkezésein túl is – napi kapcsolatban maradt a budai képzővel és tanáraival. Amikor az intézet kertészét behívták katonának, Padányi-Frank Antal lehetővé tette, hogy a tanárok a kert egy-egy parcelláját kertészkedésre használják, s a termést családjuk javára hasznosítsák. Szorgalmas kertészkedőként Mesterházy Jenő gyakran bejárt az intézetbe, beszélgetett egykori kollégáival, akik közül többekkel továbbra is jó kartársi/baráti kapcsolatban maradt.

A főigazgatóságon elégedettek voltak munkájával és vezetői képességeivel, így 1944. október 10-én vitéz Fraknóy József főigazgató javasolta a VKM-nek Mesterházy kinevezését a nyugdíjba vonuló Nagy Ferenc igazgató helyére. November 20-án a VKM 93.791/1944. VIII-3. számú rendeletével Mesterházyt meg is bízták a VII. kerületi állami tanítónőképző intézet igazgatói teendői ellátásával. Ő december 5-én a VKM-hez intézett 2730/1944. főig. sz. levelében kérte, hogy mivel az intézetet szeptember 17-én bombatalálat érte, onnan ki is költöztek, számvevőségi tisztelet küldjenek az átvételhez, amire a nyilas hatalomátvétel után passzívvá vált tanár úr kivárása, és a budapesti ostrom kibontakozása miatt ténylegesen nem került/kerülhetett sor.⁷⁰

E különös helyzetben találta őt az 1945. év. A főigazgatóság fizetési jegyzékéről már kivezették őt, a VII. kerületi tanítónőképző listájára viszont még nem került átvezetésre, így februártól nem kapott fizetést sehonnan. Időközben lakásából is kibombázták, egészségügyi problémái is támadtak. 1945. április 21-én Mesterházy Jenő jelezte az új tankerületi főigazgatónak, Szombatfalvy Györgynek, hogy a VKM-ben Bassola Zoltán miniszteri osztálytanácsos közölte vele, hogy jobb, ha betegszabadságon marad, vagy kérjen egy hónap szabadságot, „amíg az ügye eldől”. Naplója szerint Mesterházy meglepődött, ezen, s jelezte a főigazgatónak, hogy bármiben áll rendelkezésére.

⁶⁷ Mesterházy tanár úr pedagógiai tevékenységének intenzitásáról, mélységéről tanúskodik a hagyatékában megőrzött, egykori diákjaival folytatott levelezése, melyek visszatérő megszólítása: „Szeretett, jó osztályfőnök/igazgató úr” volt. (Mesterházy hagyaték H. III.)

⁶⁸ Ismeretterjesztő, népművelő munkáját egy sor köszönet mellett 1933-ban Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottsága Bronz Emlékéremmel, 1937-ben a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Jubileumi Érdemkeresztjével ismerte el. (Mesterházy hagyaték, A. II. 20., 23.)

⁶⁹ BFL VIII. 130. a. 26. az 1942. szeptember 30-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷⁰ Mesterházy hagyaték, A. I. 27/1. 2., 3., 4., 5.

Közben megírta közalkalmazotti igazoló nyilatkozatát, melynek végén ezt olvashatjuk: „Magatartásom nem sértette a magyar népi érdekeket, mindig haladó szellemben, az igazságot, megértést és emberséget keresve végeztem a munkámat úgy tanításaimbán, mint írásaimban, előadásaimban, a közéletben és a hivatalomban. 1945. [1944. – D. P.] március 19. óta hirdetem és követtem Deák Ferenc ismert elvét: passzív rezisztencia, mert csak így fejezhettem ki a rendszerrel való elégedetlenségemet”.⁷¹

Padányi-Frankot április 19-én felfüggesztették állásából, ezért a szorult helyzetbe került Mesterházy 25-én feltárta a főigazgatónak szándékát „a XII. kerületi képző igazgatói állásáról, mondván, hogy bár soha nem kértem semmit és senki holttestén keresztül nem akarok valami állásra jutni. De ha Franknak el kell mennie, nemcsak a földrajzi helyzet hozza magával, lebombáztatásunk, hogy odakerüljek, hanem 23 ½ évi ottlétem, munkásságom is. *Tudom milyen szellem volt ott addig, amely ellen eléggé küzdöttünk, s milyen szellemnek kellene ott lennie.* Méltánylandónak mondta Szombathalvy az érveimet, tudomásul vette, csak aztán majd a minisztériumon fordul mit is akarnak ott” mondta -olvashatjuk a naplóban.⁷²

Április 29-én fogalmazta meg a XII. kerületi képző igazgatói állására vonatkozó kérvényét a VKM-hez, melyről másnap referált Bassola Zoltánnak is, aki azt mondta: adja be írásban. Így is történt: kérvényét benyújtotta a VKM iktatójába.⁷³

Egy szociáldemokrata kapcsolattal rendelkező kollégája a főigazgatóságon azt tanácsolta Mesterházy-nak, hogy az állás elnyerése érdekében sürgősen vegye fel a kapcsolatot Dollai Dobler Antal révén a szociáldemokrata párttal, hogy ők támogassák igazgatói törekvését. Így is történt: 1945. május 23-án már tanári átképző tanfolyam előadójaként Kiskőrösre küldték a párt nevében, s 25-én kiállították Mesterházy Jenő kétnyelvű tagsági igazolványát is a Szociáldemokrata Párt Nevelői (tanár, tanító) Csoportjában Gárdos Dezső és Doller Antal aláírásával.⁷⁴

Május 23-ától a tanár urat tanúként többször beidézték Padányi-Frank Antal igazolási ügyében, ahol más tanárokkal együtt jegyzőkönyveket vettek fel az igazgató úr magatartására vonatkozóan.⁷⁵

A főigazgatóság munkatársainak vizsgálatát június 14-én kezdte az illetékes igazoló bizottság. A tanár úrra vonatkozó jegyzőkönyv és iratok hiányoznak a BFL megfelelő fondjából. Ezért az ott történekekről csak

⁷¹ Mesterházy hagyaték A. I. 29.

⁷² Mesterházy Napló 1945. április 25. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷³ Mesterházy Napló 1945. április 30. (A kérvény szövege, tartalma nem áll rendelkezésünkre.)

⁷⁴ Mesterházy hagyaték A. I. 0.68. és 28.

⁷⁵ Az általa akkor és később Padányi-Frankról elmondottakat tanulmányunk első részében közöltük.

Mesterházy naplója és fellebbezése, majd a népbíróóság ítélete tudósít valamelyest.

Mesterházynak – talán a VII. kerületi igazgatóságra való jelölése miatt – nem volt ott a közalkalmazotti nyilatkozata, ezért érdemben csak a többiekkel foglalkoztak. Tőle a bizottság elnöke Verebélyi kérdezte: „írtam-e cikkeket (igen, művelődéstörténetieket) s a tankönyveimből a II. és IV. kötetet, mik velem voltak, eltette. Később visszamentem, hogy kiszedjek belőlük iratokat, de aztán otthagytam mindent, mert Verebélyi mondta, hogy ők is kíváncsiak, hogy miket hagytam bent. Majd szombaton kerül sor rám” - jegyezte fel naplójában.⁷⁶

Június 16-án szombaton „6 óra felé azzal szólítottak be, hogy tankönyveimet még nem tudták áttanulmányozni, s majd szerdán 2-kor fognak meghallgatni.”⁷⁷ A bizottság június 19-én döntött vitéz Fraknóy József főigazgató ügyében: „nyugdíjazásra ítélték, mert nem tudatosan követte el a hibákat és mentsége nagy pedagógiai munkássága, tudása.”⁷⁸

Másnap, 20-án foglalkoztak érdemben Mesterházy Jenővel: „az első kérdés az volt, hogy mióta vagyok a főigazgatóságon, milyen hivatalfőnöknek tapasztaltam Fraknóyt, hogyan bánt hivatalában az emberekkel és tanárokkal? Legjobb tapasztalatom alapján mondtam el, amit ezekre vonatkozóan tudtam. ... Ezek után megkérdezte az elnök, hogy miféle cikkeket írtam a nyilatkozatban felsorolt folyóiratokban. Egy hölgy az Erdélyi Emlékérem megszerzéséről kért felvilágosítást, és a nyilatkozatomban 1944 helyett 1945-t írt évszámot helyesbítette (t. i., hogy 1944. március 19-e óta passzív rezisztenciát követtem s hangoztattam). Végül leghuzamosabban a tankönyveimmel kapcsolatban kérdeztek a pártok emberei, kiindulva Gömbösből, hogy mi volt az én véleményem működéséről, mégis jókat írtam róla. Kezembe vettem a könyvemet és felolvastam mit írtam a földbirtok megoszlásról, kivándorlásról és a választókerületek beosztásáról. A legújabb dolgokról másként írni nem lehetett.”⁷⁹ De ezzel a nyilatkozatommal láthatóan nem volt megelégedve a kérdező. Kérték főtitkári jelentéseimet is. Ezek

⁷⁶ Mesterházy napló, 1945. június 14.

⁷⁷ Mesterházy napló, 1945. június 16.; BFL XVII. 463.166/B. Fraknóy József

⁷⁸ Mesterházy napló, 1945. június 19.; BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d. Fraknóy József

⁷⁹ Ezt a későbbiek során Zoványi Jenő és Szekfű Gyula is megerősítette. Am utóbbi hozzátette, hogy nem kellett volna érinteni ezt a dolgot. Mesterházy hagyatékában megtalálható a zsidó törvények idején nagyszülőikig szükségessé vált származási, vallási igazoláshoz egy 1943. június 21-i, 910/1943. számú kivonat az uraiujfalui (Sic) evangélikus egyházközség keresztelési anyakönyvéből, mely szerint nagyapja Mesterházy Gyula keresztszülei N. Gömbös László és Fejér Suzánna, valamint N. Mesterházy Miklós és Gömbös Eszter voltak. Lehet, hogy ez csak véletlen névrokonság, de az sem kizárt, hogy nem az. Utóbbi esetben talán befolyásolhatta a tanár úr megfogalmazását ez a körülmény. További kutatás szükséges ahhoz, hogy erről bármit feltételezhessünk. (Mesterházy hagyaték, A. I. 1., Mesterházy napló, 1945. július 7., szeptember 7.)

behozatalára utasítottak azzal, hogy 22-én du. 2-kor folytatják a velem való beszélgetést.”⁸⁰ Ám „akkor is csak a főtitkári jelentéseimet vették át, azzal, hogy előbb elolvassák, majd július 2-án du. 3-kor hallgatnak meg ismét.”⁸¹

Csúszás miatt csak este 9 óra után került sor Mesterházy Jenőre: „Fejemre olvasta a múltkori pasas a főtitkári jelentéséből (1943-i) azt, hogy Páger és Kerecsendi Kiss darabját dicsértem,⁸² s az 1944-i főtitkári jelentéséből azt a részt, hogy a háború leküzdésére kell most mindent irányítani.⁸³ Mit szólok ezekhez? -volt a kérdés. Semmit. Ellenben elmondtam, hogy kérdeztem Lukinich [Imre] és Zoványi [Jenő] professzorokat, hogy mit tudnak ők arról, hogy még 1919-ben Horthyék hívták volna a románokat a vörösök leverésére. Nem tartozik ide, mondja az elnök. De igen, mondom rá mert, Zoványi professzor ekkor mondta ki, hogy – mi,

⁸⁰ Mesterházy napló, 1945. június 20.

⁸¹ Mesterházy napló, 1945. június 22.

⁸² 1942 „november havában ünnepélyes tagértekezletet tartottunk a XII. ker. áll. tanítóképzőben abból az alkalomból, hogy az elmúlt hónapok folyamán egy, a tárgyánál, rendezésénél és előadásánál fogva egyaránt nagyhatású film került a mozgóképszínházak műsorára. Ez az értékes darab, amely még most is állandóan műsoron van, A harmincadik. Szerzője a győri rk. tanítóképző-intézet kiváló tanítványa, Kerecsendi Kiss Márton, diadalra vivője pedig Páger Antal, aki a filmben szereplő tanító alakításával a tisztelet, a becsülés, a hála érzéseinek virágait nyitja ki sok-sok ezer néző lelkében. Ünnepélyes tagértekezletünkön körünkben üdvözölhattuk úgy Páger Antalt, mint Kerecsendi Kiss Mártont, akik őszinte lelkesedéssel hallgatták meg nemcsak a hozzájuk intézett elismerő szavakat, hanem elnökünknek »A tanítói küldetéstudat és a 'Harmincadik' című filmről« szóló érdekes és magvas értekezését is. Páger Antal felszólalásában kérte a hallgatóságot, hogy ne neki szóljon az ünneplés, hanem az ügynek és az eszmének, amelyet ennek a filmnek a megteremtésével szolgálni kívánt. Kerecsendi K. M. pedig azon való örömet fejezte ki, hogy a film nevelőinken keresztül betöltheti hivatását, mert az nem csupán panaszaink fóruma, hanem a magyar helytállás szimbóluma” -olvashatjuk a bizottság által kifogásolt részben. (Mesterházy, 1943. 170-171. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁸³ Az 1944. április 22-i a TITOE közgyűlésén Mesterházy előbb Horthy Miklós akkori hadparancsát idézte, majd hozzátette: „Az ellenség a kapunk előtt áll! Ma minden erőt, időt és munkát arra kell tehát felhasználnunk, hogy ott segítsünk és azt munkáljuk, ami összefügg a háborúval. ... A nehéz idők, amiket élünk, fokozott súllyal nehezdednek az egyénekre, a kisebb-nagyobb közületekre és egyesületekre egyaránt. A könnyítést csak úgy remélhetjük, ha több és nagyobb erőt fejtünk ki. Egyes ember hiába erőlködik magában nem sokra megy. Az egyesületi élet lehetővé teszi az erők összefogását. ... A tisztikar és választmány négy évre szóló megbízatása jövőre, az 56. év végén jár le. Nézzenek jól körül egyesületünk fiatalabb tagjai és keressenek esetleg nálunknál erősebbeket, akik alkalmasak az erők összefogására és a közösség megfelelő irányítására. Mi, az idősebbek, a kiszolgáltak, tanácsainkkal és tapasztalatainkkal örömmel melléjük állunk abban a reményben, hogy amíg törekvéseink megvalósításáért békésen küzdünk, addig vitéz katonáink kivívják a győzelmet és eltávolítják a nehéz időket és megpróbáltatásokat fejünk felől”. (Mesterházy, 1944. 161-162. és 167. Kiemelések tőlem – D. P.)

engem még nem igazoltak? Én tudom, hogy a kolléga úr panaszolta főtitkári jelentések bizonyos nyomások, hatások alatt készült.⁸⁴

Kiküldtek. Jó ¼-ed óráig tanácskoztak, *utána közölte az elnök, hogy szótöbbséggel állásvesztésre ítélték, hogy sajnálja és kérdezett fellebbezek-e? Természetesen, de kijelentettem, hogy meglepőnek találom az ítéletet.*⁸⁵

Július 4-én, Mesterházy négyszemközt beszélgetett Verebélyivel, hogy miként volt lehetséges a vele szemben hozott határozat. „Meglepett, hogy Verebélyi szerint csak ő az egyedüli zsidó a bizottságban, de ő is csak hálás lehet a keresztényeknek, mert volt idő, amikor enni adtak neki. Aki az én ügyemet írásaimat tanulmányozta, a kommunista szakszervezet hivatalnok. Tanár, de nem tanít. Bizonyos Lechin [?] Tamás. Két számát a Tanítóképzésnek neki a határozathoz csatolni kell, ezért nem kaptam vissza. Egyébként Verebélyi kész mellettem »vallani«, s most is csak elismeréssel emlékezhet meg könyveimről, miket tanított, s melyekhez 2 éve gratulált nekem a főigazgatóságon.”⁸⁶

Július 5-én a tanár úr elkészítette fellebbezését: „Népbíróság! A törvényes rendelkezésekben biztosított jogom alapján ezennel fellebbezek a VKM 2. sz. Igazoló Bizottságának igazolási ügyemben f. év. július 2-án hozott döntése ellen. Ez a döntés engem a líceumok és leánylíceumok II. és III. osztályai számára írt történelmi tankönyveimnek a legújabb idők eseményeiről szóló részletei, valamint a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületében 1943-ban és 1944-ben tartott és a Magyar Tanítóképzőben megjelent főtitkári jelentéseim egy-egy részlete alapján állásvesztésre ítél. Fellebbezésem indokolását csak akkor áll majd módomban benyújtani, ha az ítélet indokolását az igazoló bizottság írásban rendelkezésemre bocsátotta”.⁸⁷

Erre augusztus 21-ig várnia kellett: a főigazgatóságon Mesterházy Jenő akkor kapta meg írásban a rá vonatkozó határozatot, hogy lemásolhassa, s annak ismeretében elkészíthesse részletes fellebbezését, s felkészülhessen a népbíróági tárgyalásra.

Ennek jegyében szeptember 7-én az egyetemen felkereste Szekfü Gyulát. „Azonnal sikerült neki előadni dolgomat, állásomtól való megfosztásomat. Csodálkozott. Ott nyomban felolvastam neki főtitkári jelentésemet. Ezt ő is úgy értelmezte, mint az igazolóbizottság. Megmondtam ellenvetésemet. Azt válaszolta, hogy a »szolgálatot« én úgy értelmeztem, hogy rakjuk le a fegyvert. – Igen, így is -válaszoltam. ... Azt mondtam, hogy

⁸⁴ Itt nyilvánvalóan Padányi-Frank TITOE elnök nyomására utalt Zoványi professzor. Az éves jelentéseket a főtitkár a szervezet egészének tevékenységéről, s benne a maga munkájáról szoltak. Az 1947. évit kivételével azok előbb kézzel írt formájukban bemutatásra kerültek az elnöknek, s csak azt követően kerültek véglegesítésre.

⁸⁵ Mesterházy napló, 1945. július 2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁸⁶ Mesterházy napló, 1945. július 4.

⁸⁷ Mesterházy hagyaték, A. I. 30.

olyanoktól kérnek írást, kinek nyomatéka, súlya van. Szívesen megírta és felolvasta nyilatkozatát. Könyvem idézetét ő »kisiklásnak« mondta. Legjobb lett volna semmit sem írni. De ezt nem lehetett, mondtam. A Magyar Szemlével való kapcsolatot, munkaközösséget nem említem a nyilatkozatban, mondta, mert az jobboldali szemléletnek számít. – Úgy vettem észre, hogy Szekfű teljesen a mai felfogás szerint ítél, noha magatartásomra vonatkozólag tisztán megírta, hogy német- és fasiszta ellenes voltam, vagyok és antiszemitizmustól mentes.”⁸⁸

Valóban. „Alulírott Mesterházy Jenő igazgató urat több mint egy évtizeden keresztül ismerem, vele állandó kapcsolatban voltam és így hitelesen bizonyíthatom, hogy ő mindenkor németellenes gondolkodású volt, a hitlerizmusnak és a német szövetségnek ellensége. A hazai fejlődést, mely Bethlen bukása után mindinkább német irányba ment, velem együtt elítélte. Emellett a zsidókérdésben is mindenkor emberies gondolkodást tanúsított, s az antiszemitizmust elítélte. Budapest, 1945. IX. 7. Szekfű Gyula egyetemi tanár” -olvashatjuk e nyilatkozatban.⁸⁹

Naplója szerint szeptember 21-én készült el részletes fellebbezésével a tanár úr, melyet 13 melléklettel és 23 meghívandó tanú nevével két nap múlva beadott a népbíróságra.⁹⁰

A népbíróság késlekedett a tárgyalás kitűzésével, ezért kollégái egy része a főigazgatóságról 1945. december 5-én, a főigazgatóság nevében 9 aláírással kérvényben sürgette a tárgyalás mihamarabbi kitűzését, s kinyilvánították reményüket, hogy igazságot nyer Mesterházy a tárgyalás folyamán.

„Kötelességünknek érezzük, hogy egy kéréssel forduljunk a t. Népbíróság II. sz. Tanácsához... Ez a kérés nem arra irányul, hogy a t. Népbíróság legyen kegyes jóakarattal társunk irányában, mert hiszen jól tudjuk, hogy a Népbíróság mindenki irányában, kinek sorsáról döntenie kell, a legteljesebb tárgyilagossággal szokott döntenie. Feleslegesnek is tartjuk a jóakaratot a bizonyítékok felülvizsgálásában, mert meg vagyunk győződve arról, hogy a népbíróság nemcsak hivatalnoktársunk irodalmi munkásságát fogja vizsgálni (miként tette az a II. sz. Igazoló Bizottság), hanem az egész magatartását, amely fényes cáfolata lesz annak, hogy társunk rászolgált volna erre a súlyos büntetésre. Mert ha volt valaki hivatalunkban, aki nyíltan ki merte mondani a német politikával, nyilasokkal és mindenféle jobboldaliság és feudalista (Sic!) megnyilvánulással szemben való férfias felfogását, úgy az kétségtelenül hivatalnoktársunk, Mesterházy Jenő volt. ... [E]zt eskü alatt is

⁸⁸ Mesterházy napló, 1945. szeptember 7.

⁸⁹ Mesterházy hagyaték, A. I. 35.

⁹⁰ Mesterházy napló, 1945. szeptember 21-23. Ezeket sem őrizték meg a népbíróság anyagaiban, így nem állnak rendelkezésünkre. Annyit említett Mesterházy, hogy köztük több tucat egykori tanítványa által aláírtak is voltak.

készek leszünk tanúsítani és ... bizonyítani, mennyire helytelenül ítélte meg az igazoló bizottság társunkat. *Mi bízunk az igazságos ítéletben, társunk teljes rehabilitációjában...*” -írták egyebek között.⁹¹

A tankerületiek „kincstári optimizmusa” a legkevésbé sem igazolódott az 1946. január 24-i tárgyaláson, melynek iratai sem állnak rendelkezésünkre – az ítéletet kivéve. Ezért a történelekről a tanár úr naplójából tudhatunk meg valamit:

„Egy öreges fekete kucsmás bácsi a tárgyalóm referálta az ügyemet feltűnő jóakarattal, nagy részletezéssel. Ezt már unták is a társai, mert hideg volt és múlt az idő (még az igazoló bizottság jegyzőkönyvét is felolvasta). A jóakarát teljes volt. Felkérésre, utasításra írtam-e a tankönyveket – kérdezte a szocialista munkás. Magyaráztam, hogy az első könyveket régebben írtam a képzők számára, s ott 1920-szal lezárult a história; a líceumok számára kellett napjainkig írni. Büszke lehettem a könyveimre, bevettem olyan részleteket, melyek igazolták pl. az adózás igazságtalanságát (kis emberek mennyivel többet fizettek, mint a nagyobbak). Mégis ellenem döntött az igazoló bizottság, amit annyira a lelkemre vettem, hogy 85 kg-ról 70-en alulra fogytam le stb.

– De miért írt Ön a főtitkári jelentésben 1944 júniusában a háború mellett olyan kijelentéseket, miket allegóriáknak akar feltüntetni? Mondtam, hogy ez a jelentés áprilisban készült és nem a háború mellett szól. De igen, tessék csak ideadni. Kivette a kucsmás ember mappájából a cikk másolatát s felolvasta: az ellenség kapuink előtt áll stb. A jó hatást ez az alak (mint Kenéz kimenet mondta... bizonyosan kiscsaj párti) lerontotta. Hiába kérte Kenéz [az ügyvéd], hogy olvassák fel Szekfü nyilatkozatát (a kucsmás alig találta annyira izgatott volt ő is). Én táskámat kiszíjaztam, s bemutattam Mácsay nyilatkozatát, Kenéz Kökényét, amit szintén felolvastak.

Kiküldtek bennünket és a tanácskozás bent nagyon heves volt, kihallatszott, hogy nem lehetett szembe szállni ott. Mikor behívtak az elnök a magyar nép nevében azt hirdette, hogy a bíróság részben! helyt adott a fellebbezésnek (no gondoltam ez rossz kijelentés) – és nyugdíjazásra ítelt engem... Kifelé menet Kenéz megjegyezte, hogy furcsa dolog, de az igaz és becsületes emberek húzzák a rövidebbet...”⁹²

Napok múltán kapták kézhez A Budapesti Népbíróság Igazoló Fellebbezési Tanácsának Nb. Ig. II. 3670/1945. sz. döntésének szövegét:

„A népbíróság az igazoló bizottság határozatát a 4080/1945. M. E. sz. rendelet 11. §-a alapján megváltoztatja és az igazolás alá vontat a 4080/1945. M. E. sz. rendelet 120 § 2. bek. 3. pontja alapján nyugdíjállományba helyezni rendeli. A hivatkozott rendelet 480. §-a alapján a fellebbezési eljárással kapcsolatban felmerült 5025 P költség az igazolás alá vontat terheli. Az

⁹¹ Mesterházy hagyaték, A. I. 31.

⁹² Mesterházy napló, 1946. január 24.

1080/1945. M. E. sz. rendelet 23. §-a alapján a határozatot az igazolás alá vonttal, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériummal, a budapesti tankerületi főigazgatósággal közölni rendeli és a Magyar Igazságügyi Miniszterhez felterjeszti.

Indokolás: *A népbíróság helyesnek tekintette az igazoló bizottság ama határozatát, mellyel az igazoltat a közszolgálatból eltávolította. Nem helytálló azonban a határozat abban a részében, hogy nem az igazolt szabályszerű elbánás alá vonását rendelte el, hanem őt állásától fosztotta meg.* Ezért a népbíróság az elsőfokú határozatot a rendelkező rész értelmében megváltoztatta.

Az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 1. §-a szerint a magyar nép érdekeit sértő cselekedetnek kell tekinteni, ha a közalkalmazott valamely fasiszta jellegű párt működését helyeselte, ha a háborúban való további részvétel érdekében további propagandát fejtett ki. Az igazoló bizottság tárgyalási jegyzőkönyve szószerinti szövegben tartalmazza az igazolás alá vont tanítóképző intézeti igazgató történelem tankönyvének Gömbös Gyula külpolitikai működésére vonatkozó részét. Ezt azzal méltatja, hogy a magyar sorsot ő emelte arra a magaslatra, ahol arra nyugodtan lehet tekinteni. Az iratok között hiteles másolatban elfeküdt az a főtitkári jelentés is, amelyet az igazolás alá vont TITOE 1944 április hó [22.] napján tartott közgyűlésén terjesztett elő. Eszerint ő a jelenvoltakat arra hívta fel, hogy ott segítsenek, azt munkálják, ami a háborúval függ össze. Az ismertetett szövegek kitöltik azt a keretet melyet a fentebb idézett rendelethely foglal magában és így nyilvánvaló, hogy az igazolás alá vont magyar népi érdeket sértett meg.

A megtorló rendelkezés meghatározásánál a népbíróság súlyosbítónak találta a halmazatot, nemkülönben [azt, hogy] az igazolás alá vont német megszállás alatt, s az ifjúság nevelésére hivatott személyek előtt űzte a propagandát. Tettének terhelő következményei azonban csökkennek a tankönyv ama megállapításai folytán melyek az ország akkori birtokviszonyaival foglalkozva arra mutatnak rá, hogy azok milyen nagy szociális igazságtalanságot foglalnak magukban. A népbíróság ezek mellett az igazolás alá vont javára tudta be a kétségtelenül hasznos munkát, amit hosszú tanári működés alatt fejtett ki. Az igazolás alá vont a fővárosban volt a német megszállás alatt. Ő történelemtudós, s a szeméi előtt peregték le azok az események melyek a nemzetet szabad akarától fosztották meg, s arra kényszerítették, hogy a nemzetvesztő háborút tovább folytassa. Ő pedig az egyesületi közgyűlésen a háború mellett szállt síkra. Ezzel nyilvánvalóan alkalmatlanná tette magát arra, hogy a demokratikus népi Magyarországon közszolgálatot teljesítse[n].

Budapest, 1946. január 24. Fülöp Kálmán tanácsvezető bíró, dr. Heves Lajos népbíró, dr. Révész Sándor népbíró, Berkó Pál népbíró, dr. Morvay Jenőné népbíró, Fekete Károly népbíró, Faludi László népbíró.”⁹³

Másnap, január 25-én Mesterházy Jenő ezt jegyezte fel naplójába: Lux Gyula „siet hozzánk »vigasztalni« engem... Mondta, hogy örüljek, nem kell szolgálnom...” Mások is ezt mondták Mesterházynak. „Én már reflexiókat sem fűzök a dolgokhoz. Sors embere vagyok. Így akarta ezt is. Minden azon fordult (éreztem ezt mindjárt akkor), hogy az igazoló bizottságnak beadtam a legutóbbi főtitkári jelentést is, pedig akkor ezen nagyon gondolkodtam. De menjen – volt a véleményem –, megtörtént, állok eléje!”⁹⁴

Ezzel Mesterházy Jenő aktív közszolgálati pályájának végére ért. Nyugdíjasként 1947. január 31-ig, a TITOE-t feloszlato csonka közgyűlésig még elvégezte főtitkári teendőit.⁹⁵ Akkor, utolsó jelentését a következőkkel zárta: „elégge hosszú főtitkári működésemmel és közismert egyéniséggemmel úgy érzem bőven adtam bizonyítékokat arra vonatkozólag is, hogy haladó szellemben, demokratikus érzülettel, semmiféle közérdeket nem sértve működtem-e vagy sem, és midőn leteszem a főtitkári tisztemet azzal a tudattal és megnyugvással búcsúozom az egyesületünktől, hogy kebelében mindig becsületes és magyar nemzetem javát szolgáló munkát végeztem.”⁹⁶

2.2. Árpássy Gyula

Árpássy Gyula 1904-ben született (a ma Szerbiához tartozó) Beodrán. A szegedi tanítóképző után az ottani tudományegyetemen és az Apponyi Kollégiumban szerzett pedagógia-filozófia szakos tanítóképző intézeti tanári (1931), majd bölcsészdoktori (1946) okleveleket. Pályáját gyakorlóiskolai tanítóként kezdte 1923-ban Szegeden, majd Budapesten végzett ilyen munkát 1929-ig. 1930-tól kapott tanítóképző intézeti tanári beosztást az esztergomi katolikus, majd 1938 szeptemberétől a budai XII. kerületi állami tanítóképzőkben. 1936-tól a tanítóképzés pedagógiai, didaktikai és gyakorlati kérdéseivel kapcsolatos közleményekkel jelentkezett.⁹⁷

1942-től a jászberényi tanítóképző igazgatója volt⁹⁸, majd 1944 novemberétől újra a budai képzőben, intézeti tanárként dolgozott, melynek 1952-1959-ig igazgatója lett. A felsőfokú tanítóképzés bevezetését követően

⁹³ BFL XXV. 1. b. 3670/1945. Nb. Ig. II. 3670/1945. sz. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁹⁴ Mesterházy napló, 1946. január 25.

⁹⁵ Donáth 2023.

⁹⁶ Mesterházy hagyaték, VI. 4.

⁹⁷ Árpássy, 1936/1., 1936/2.

⁹⁸ Árpássy ed., 1944.

1969-ig, nyugdíjazásáig igazgatóhelyettesként tevékenykedett a budai képzőben.⁹⁹

Első igazolási tárgyalására – az akkori eljárásrendtől eltérően – 1945. június 25-én került sor Jászberényben. Az azt megelőző hirdetésre Árpácssy Gyula ellen egyetlen bejelentés sem érkezett. Mégis részben elmarasztalták az igazgató urat: „áthelyezésre” ítélték. Csak a bizottság határozata áll a rendelkezésünkre, szövegét jelentős részben közöljük:

„250/1945. sz. ... A jászberényi Közalkalmazottak Igazoló Bizottsága hivatalos helyiségében 1945. évi június hó 25-én *Árpácssy Gyula* áll. tanítóképző intézeti igazgató igazolási ügyében megtartott nyilvános tárgyalásán meghozta a következő *határozatot*:

Az Igazoló Bizottság *Árpácssy Gyula* ... jászberényi lakos, nő, *tanítóképző intézeti igazgatót közszolgálatban való megtartása és igazgatói működésében való meghagyása mellett az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 20. § 2. pontjában b./ alpontja alapján áthelyezésre ítéli.*

Indokolás: az igazoló nyilatkozat, valamint a tárgyalás személyes meghallgatása során előadottak alapján a Bizottság tényként állapítja meg, hogy az igazolás alá vont közalkalmazott, a jászberényi áll. tanítóképző intézet igazgatója 1944. évi november 4-én a vörös hadsereg bevonulása előtt Budapestre menekült, ott a minisztériumban szolgálatra jelentkezett és a budai áll. tanítóképző intézethez kapott beosztást, ahol az esküt az áruló Szálasi kormányra letette.

A bizottság megállapítja, hogy az igazolás alá vont a válságos időben magára hagyta a gondjaira bízott intézetet csak azért, hogy személyét biztonságba helyezze. Az igazolás alá vontnak azt a védekezését, hogy ő nem menekült, hanem csak az október első napjai óta Budapesten tartózkodó családjáért ment, mert félt attól, hogy a Duna-Tisza közén előre nyomuló felszabadító csapatok elvágják Budapestet Jászberénytől, de visszajönni a közlekedési nehézségek miatt már nem tudott, a Bizottság nem fogadta el, mert valószínűtlennek tartja, hogy az igazolás alá vont éppen akkor látta időszerűnek visszahozni a családját, mikor az orosz csapatok a város felé közeledtek.

Azt a tényt, hogy az igazgató eltávozásakor az intézet teljes egészében német hadikórház céljaira volt lefoglalva, s így tulajdonképpen az intézettel nem ő rendelkezett, az intézet legértékesebb holmiját már a német kórház beköltözése előtt biztonságba helyezte, tanítás pedig az elutazást megelőzően 1 ½ hete nem volt; továbbá azt a védekezést, hogy az igazolás alá vont útnak indulása előtt az intézetet a főigazgató által kinevezett helyettesének adta át, a Bizottság nem fogadta el mentségül.

⁹⁹ Nagy ed., 1976.; Báthory et al ed. 1997.; Szabó, 2004.; Donáth, 2008.

Az igazolás alá vont védekezésében felhozta, hogy Budapesten csak akkor jelentkezett szolgálattételre, mikor már a visszatérésről nem lehetett szó, mert a várost az orosz csapatok már több napja birtokolták és azért jelentkezett, mert aki foglalkozását, szolgálati beosztását igazolni nem tudta Budapest területén nem tartózkodhatott és számára élelmiszerjegyet nem adtak ki. Igazolás alá vont pedig Budapesten akarta megvárni a visszatérési lehetőséget, de ugyanakkor élelmiszerjegyre is szüksége volt, mert Pestre utazásakor nem vitt magával semmit.¹⁰⁰ Előadja továbbá, hogy munkába nem is állott, mert a tanítás ebben az időben már országosan szünetelt. – A bizottság ezt a védekezést sem fogadhatja el, mert a felhozott körülmény mindenkire nézve egyformán fennállott.

Az igazolás alá vont a Szálasi kormányra tett esküjét azzal menti, hogy mint jáászberényi hivatalfőnök 1944. november 4-ig esküt nem tett, s azt a tanári testület tagjaival sem tette le. Midőn az új szolgálati helyén jelentkezett, igazgatójának [Padányi-Frank Antalnak – D. P.] harmadik felszólítására – jelentkezés után kb. két héttel – kénytelen volt letenni az esküt. Ellenkező esetben, mint az eskütétel megtagadóját a nyilasok elhurcolták volna. A bizottság az igazolás alá vontnak ezt a védekezését sem fogadhatja el, mert ezzel bárki menthetné magát a Szálasi kormánynak tett szolgálatát.

K.m. f. Pokorny Gusztáv igazoló bizottság elnök” és további 7 tag aláírásával, mellette a hivatalos határozat szövege, szintén aláírásokkal.¹⁰¹

Töredékes forrásaink alapján alig lehetséges rekonstruálnunk, hogy vajon miként érinthette a Jászberényből való távozását megelőzően az intézet és vagyona megőrzése érdekében mindent maximálisan megtett Árpáossy Gyulát a méltánytalan határozat, mely lényegében semmiféle magyarázatot nem adott arra, hogy miért is hagyták figyelmen kívül az igazolás alá vont igazgató úr tetteit, magyarázatait, érveit. Feljelentés hiányában a legvalószínűbb ok az lehetett, hogy meg akartak szabadulni a „gyütt-ment” igazgatótól. Ráadásul az akkori szabályok értelmében ilyen csekély súlyú elmarasztalás esetén az érintettnek a döntés érdemi részével kapcsolatban nem volt fellebbezési lehetősége.

Márpedig a jászberényi képző 1945. november 7-i tanári értekezletén az intézet új mb. igazgatója Dr. Jantsky Béla, a bemutatkozása alkalmával tartott értekezleten leszögezte: „*Elismeréssel adózom eddigi önfeláldozó teljesítményeikért, mellyel az oktatás zavartalanságát biztosították, de főleg azért az elszánt magatartásért, mellyel a legveszélyesebb időkben az intézet értékeinek megmentését előmozdították.*”¹⁰²

¹⁰⁰ 1946. április 4-i nyilatkozata szerint „a háborús viszonyok miatt mindenem elpusztult”. (BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d.)

¹⁰¹ BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d. 250/1945. sz. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

¹⁰² MNL SZML VIII. 52. 315/1945. (Kiemelés tőlem – D. P.)

1946. március 16-án – vélhetően az akkor már igazolási ügye újrafelvételének érdekében serénykedő Árpássy Gyula kérésére – Jantsky Béla igazgató és 6 tanártársa „igazolványban” részletezte mit is tett elődje a jászberényi képző érdekében, mielőtt Budapestre távozott.

„A vezetéseimre bízott intézet tanári testület tanáraitól nyert értesüléseim, továbbá a rendelkezésre álló szolgálati könyvekből nyert saját meggyőződéseim alapján igazolom, hogy hivatali elődöm *Árpássy Gyula, a jászberényi tanítóképző volt igazgatója mindent elkövetett, hogy a német katonai parancsnokság az intézetet igénybe ne vehesse hadikórház céljaira.* Amikor 1944 szeptemberében és októberében a német katonai bizottságok mind gyakrabban szemrevételezték az intézetet, sikerült a VKM-től igazoló írást szereznie, hogy az intézetet a VKM foglalta le felvevő területül. Amikor ezzel már nem tudta menteni, a VKM segítségével kieszközölt egy rendeletet a Lakás-kiürítési Kormánybiztosságtól, mely mentesítette az intézetet az igénybevétel alól, s a város polgármesterét táviratban értesítette, hogy az intézetet sem katonai sem polgári hatóság igénybe nem veheti. Ekkor már a város három iskolája és állami gimnáziuma német hadikórház volt.

1944. október első harmadában a légítámadások erős veszélye miatt végleg be kellett szüntetni a tanítást, s az intézet teljesen üres maradt. A német lefoglalás veszélye még inkább fenyegette az intézetet. Ekkor arra kérte a város polgármesterét, hogy a kiürített Szolnok város Jászberénybe menekült lakosságát telepítse az intézetbe, s vállalta azt is, hogy a város által kiutalandó élelmiszer nyersanyagokból az intézet konyhájában főzet számukra. Ezzel egyrészt segítette a kitelepítettek nehéz helyzetén, másrészt menteni akarta az intézetet a német lefoglalástól. Ennek ellenére a lefoglalás veszélye mind nagyobb lett. Ezt látva az igazgató összehívta a szertárak kezelőit és kérte őket, hogy a szertárak értékes anyagait szedjék össze, mert a németek minden valószínűség szerint, ha kell erőszakkal is lefoglalják az intézetet. Az anyagot összegyűjtve, a rozsdásodásra hajlamosakat olajba bemártva ládákba szegezte és a pincében több helyen elfalaztatta.

Az internátus kamrájában lévő élelmiszerkészletet úgy mentette meg, hogy egy részét kiosztotta a tanári testületnek megőrzésre, a másik részét a városi közkórháznak adta kölcsönképpen (1300 kg. súlyban), harmadik részét elfalaztatta az intézetben.

Ugyancsak befalazásra került az internátus teljes fehérneműkészlete és a konyhafelszerelések egy része is.

Az intézet hangszereit (zongorák, harmóniumok, a zeneszertár hangszerei), a tornaszertár értékes darabjait (nagy bőrszőnyegek, labdák, nyújtófelszerelés stb.) a városban lakó diákoknak osztotta ki megőrzésre.

Kettőszáz darab új széket papírba csomagoltan a díszterem erkélyére rejtett. Ötven darab fehér zománcú vaságyat a város polgármesterének felelősségére adott át.

Az intézet leltárai, tervrajzai és legfontosabb iratai részére vasládát készíttetett és abban falasztatta el. Az iskola összes osztály- és anyakönyveit a tanítói és kántori oklevelek anyakönyveit Budapestre vitte fel és az ottani tanítóképző betonozott pincéjébe rejtette el. Az eltett holmik meg is maradtak, s tovább szolgálják a tanítónevelést.

Alighogy ezekkel a munkálatokkal elkészült, az intézetet a németek minden ellenkezés ellenére lefoglalták. Hiába hivatkozott a Lakás-kiürítési Kormánybiztosság rendeletére, s a város polgármesteréhez intézett táviratra. Kijelentették, hogy a város polgármesterének engedélyét is bírják. Mikor kijelentésükön látták meglepődését, a bizottság két tagja autóba ült és néhány percen belül hozták magukkal a város egyik főtisztviselőjét, Muhoray Zoltán dr. főjegyzőt, aki a polgármester nevében kijelentette, hogy az intézetet teljes egészében igénybe veszik. Végül a szolnoki menekültek részére tartott fenn két hálótermet, az ebédlőt és a konyhát. Az igénybevételt írásban is kiadta. Néhány nap múlva a szolnokiak részére megmaradt részt a magyar katonai parancsnokság foglalta le. A konyhát teljes felszerelésével (az igénybevétel írásban is megvan).

A megmaradt intézeti vagyon nagy vonásokban csoportosítva a következők:

1. Szertári anyagok: a./ kézimunkaszertár, b/ zeneszertár, c/ természettudományi szertár, d/ testnevelési szertár.
2. Élelmiszerraktár teljes anyaga.
3. Internátusi fehérnemű és ágynemű felszerelés.
4. Konyhafelszerelési anyag.

A fenti csoportosításba foglalt megmentett felszerelési anyag mai megvásárolható ára szinte kiszámíthatatlan összegű értéket képvisel. Azt is meg kell állapítanunk, hogyha azt az intézet igazgatója el nem rejti, abból egy darab sem maradt volna meg, és nem lett volna lehetséges az intézeti oktatás zavartalan folytatását és a tanulóotthon folyó évi február hónapban történt megnyitását lehetővé tenni. Ezek nélkül pedig a tanítóképző intézet feladatát, a tanítónevelést folytatni nem tudta volna.

Jászberény, 1946. március 16-án Dr. Jantsky Béla igazgató

A fentieket részben mint cselekvő, részben, mint szemlélő tanúk igazoljuk: Vágó Elemér, Vass László, Szabó Károly, Szombathy Miklós, Legeza Pál Dénes és egy olvashatatlan aláírás.”¹⁰³

Árpácssy Gyula ügye újrafelvételével kapcsolatos aktivizálódásának nyilvánvaló oka, hogy 1946 első hónapjaiban, tavaszán országos kampány indult az államigazgatás és a közszolgálat további megtisztítása érdekében, s ennek előkészítéseként az igazgatók felszólítást kaptak beosztottaik minősítésére. A költségvetési gondokkal is indokolt B-listázás előkészítése

¹⁰³ BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d. Ig. IV/8. (Kiemelések tőlem – D. P.)

adhatta a döntő lökést az igazgató úrnak, hogy – az igazolási eljárási rendelet által az eljárások formai, illetékességi hibái esetén lehetővé tett – újrafelvételi kérelmet fogalmazzon, s hozzá igazolások sorát gyűjtse be a jászberényi alaptalan vádak kivédésére, valamint a saját tanári, állampolgári minőségének tanúsítására. Bizonyítani akarta: helye van egy „demokratikus iskolarendszerben”. Márpedig féltő volt, hogy a várható létszámcsökkentések során az igazolások során elmarasztaltak, de közalkalmazotti státuszukban meghagyottak kiemelten veszélyeztetett helyzetbe kerülhetnek.

Árpássy Gyula 12 gépelt oldal terjedelmű kérelmet készített, állításait és magatartását igazoló iratok sorával. Hely hiányában és a redundanciát elkerülendő a kérelemnek azokat a részeit közöljük, melyek olyasmiről tudósítanak, amiről az eddigiekben idézett források nem, vagy csak alig szóltak.

„Tekintetes Nemzeti Bizottság!

A jászberényi Közalkalmazottak Igazoló Bizottsága 250/1945. számú határozata ellen az alább megjelölt alaki és anyagi indokoknál fogva *újrafelvételi kérelemmel* élek és tisztelettel kérem a Nemzeti Bizottságot, szíveskedjék igazolási ügyem újrafelvételét elrendelni és a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium igazoló bizottságát az ügy újabb tárgyalására utasítani.

Alaki indokok: Igazolási ügyemet az igazoló bizottság Jászberényben 1945. évi június hó 25. napján tárgyalta. Ezt az időpontot megelőzőleg már közel egy éve nem teljesítettem Jászberényben szolgálatot, hanem a m. vallás- és közoktatásügyi miniszter 94.012/1944. VIII. 3. számú rendelete értelmében a budapesti XII. kerületi állami tanítóképző intézethez nyertem beosztást, ahol a Jászberénybe való áthelyezésem előtt 1942-ig szolgálatot teljesítettem és ahová a mai napig is folyamatosan szolgálattételre vagyok kirendelve.

Ennek folytán erősen vitatható, hogy a jászberényi igazoló bizottság igazolási ügyem tárgyalására illetékességgel bírt-e, mert megítélésem szerint igazolási ügyemet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium igazoló bizottságának kellett volna tárgyalnia.

Az igazolás során az igazoló bizottságnak az igazolás alá került személy múltbeli működését teljes egészében s az összes körülmények figyelembevételével kell vizsgálat tárgyává tennie és erre leginkább az az igazoló bizottság alkalmas, amely az igazolás alá kerülő személy legutóbbi szolgálati helye szerint illetékes. Ezenfelül a jászberényi igazoló bizottság azért sem volt igazolási ügyem elbírálására alkalmas, mert több évtizedes szolgálatom alatt Jászberényben csupán másfél esztendeig működtem, míg szolgálati időm legnagyobb részét jelenlegi szolgálati helyemen, a budapesti XII. ker. állami tanítóképző intézetben töltöttem. ...

Mindezek folytán az említett alaki szabálysértést egymagában is elégségesnek látom arra, hogy az igazolási ügyem újrafelvételét alappal kérelmezhessem.

Érdemi indokok:

I. *Az újrafelvétellel megtámadott határozat rendelkező részének indokolása.*

A sérelmes igazoló-bizottsági határozat az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 20. §-ának 2/b. pontja alapján azért ítelt áthelyezésre mert 1944. évi november hó 4. napján »a vörös hadsereg bevonulás előtt Budapestre menekültem«, mert a gondjaimra bízott intézetet magára hagytam, végül mert Budapesten a vallás és közoktatásügyi minisztériumban szolgálattétel céljából jelentkeztem és az esküt az áruló Szálasi kormányra letettem.

Egyenként szeretnék foglalkozni ezekkel a legjobb lelkiismeretem szerint alaptalannak minősíthető indokokkal, amelyek egy fellebbezéssel meg nem támadható, és mégis súlyos konzekvenciákat maga után vonó határozatnak szolgálhattak alapjául annak ellenére, hogy sem az igazolási eljárásra vonatkozó jogszabályok kifejezett rendelkezése szerint, sem az általános közfelfogás szerint ilyen súlyosan terhelő és megbélyegző határozat alátámasztására semmiképpen sem alkalmasak.

De azokon a negatívumokon felül, amit a terhelő indokok cáfolata jelent, hivatkozni szeretnék olyan pozitív eredményekre és cselekedetekre is, amelyek alapján az újrafelvétel elrendelése esetén ügyem újabb tárgyalása alkalmával az igazoló bizottság egész életem működéséről és felfogásomról kedvező beállítású képet nyerhet.

II. *A marasztaló határozat indokolásának cáfolata*

1. *Jászberényből való eltávozásom okai.*

A hadműveletek Magyarországhoz való közeledése, sőt a magyar területre való áthelyezése idején úgy az angol és amerikai, mint az orosz légierő súlyos támadásokat intézett a magyar vasúti gócpontok és elsősorban a keleti hadszíntér felé vezető tiszai átkelőhelyek ellen.

Ezek között is közismerten a legsúlyosabb támadásokat Szolnokra és környéke, tehát az odatartozó Jászberény városa kapta.

A jászberényi állami tanítóképző intézet, ahol szolgálati lakásom volt és családommal együtt laktam, közvetlenül a vasútvonal mellett volt elhelyezve és az épület terjedelménél és építési stílusánál fogva könnyen katonai célú épületnek volt tekinthető, illetve azzal összetéveszthető.

A bombázások sűrűsödése feleségem és anyósom egészségi és lelkiállapotát teljesen aláásta és megtörte, amiért is kénytelen voltam őket jóval Budapestre való felutazásomat megelőzően a fővárosba felküldeni és közeli rokonoknál és ismerősöknél elhelyezni. Ennek az intézkedésemnek különös

okát adta az a körülmény, hogy a Jászberényi Tanítóképző Intézet semmiféle légmentesítési óvóhellyel nem rendelkezett és légivesztés idejére a benne tartózkodók életének megvédésére semminemű intézkedés nem történhetett.

Természetes tehát, hogy az előbb említett indokokon felül a családfői kötelező gondosságom is arra kényszerített, hogy a családomat minél előbb relatíve biztonságba helyezzem, mert elképzelhetetlen lett volna annak az önvádnak a súlya, amely bármilyen baj bekövetkezése esetén reám nehezedett volna.

Családomtól való elszakadás igen súlyosan érintett, de vállaltam ezt a megpróbáltatást is, mert a vezetésemre bízott intézetet egyedül hagyni nem akartam, hanem mindent el akartam követni azért, hogy az intézetet értékeivel és ingóságaival együtt megmentssem. Ez az igyekezetem mindaddig eredménnyel is járt, amíg a német katonai parancsnokság az intézetet kórház céljaira le nem foglalta. 1944. október 12. napjáig a tanítás szabályosan folyt, az intézet rendszeres működését fenntartottuk és szándékunkban volt a háború eseményeitől függetlenül folyamatosan tovább folytatni” -írta a tanár úr felsorolva a német intézetfoglalás ellen tett, végül sikertelen próbálkozásait. Majd így folytatta:

„Ilyen körülmények között kaptam a feleségemtől azt a táviratot, hogy haladéktalanul jöjjen Pestre a családomhoz, nehogy a hadszíntér közeledte a családot egymástól elválassza és egymástól elszakadva kelljen átélni a háború és az ostrom borzalmait, amelyeket a megszállás alá kerülő polgári lakosság is szükségszerűen elszenvedni kényszerül. A táviratban feleségem közölte azt is, hogy amennyiben kérését nem teljesítem, akkor ő jön hozzám vissza családdal együtt Jászberénybe. ...

Elképzelhető lelkiállapotom, amikor a táviratot megkaptam és nem tudtam, hogy értesítem a feleségemet a jászberényi helyzetről. Ki voltam téve annak, hogyha nem utazom fel Pestre, feleségem és családom elindul Jászberény felé és nem ér el odáig, mert időközben a város elesik és valahol útközben éri őket a hadműveletek sodra. Hozzá kell tennem még, hogy magam is súlyos idegkimerülésben szenvedtem, amelyet az ide 1./ alatt csatolt igazolással igazolok.¹⁰⁴ Ezenkívül az egész várost a hadműveletek miatt ki is ürítették, aminek igazolására a 2./ alattit csatolom.¹⁰⁵

¹⁰⁴ 1944. november 4. Jászberény város m. kir. tiszti orvosától hivatalos felszólításra *hatósági orvosi bizonyítvány*.

„Alulírott hivatalosan bizonyítom, hogy Árpássy Gyula 40 éves, tanítóképző intézeti igazgató, jászberényi lakost a mai napon megvizsgáltam. Nevezettnél súlyos idegrendszeri kimerültséget állapítottam meg, gyógyulása érdekében 6 heti teljes nyugalomra van szüksége.” (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

¹⁰⁵ 1944. október 26. m. kir. 10./2. rögt. kat. nagyközig és gazd. parság 107/140. /sgt.1944. *Nyílt parancs*.

Nem tehettem mást, mint elindultam Budapestre. Az intézet működése szünetelt. Igazgatói, tanítói tennivalóim nem voltak. Az intézetet a németek szállták meg és igazgatták. Az összes értéket már biztonságba helyeztem... A hivatali és szolgálati kötelességeimet a leglelkiesmeretesebben elvégeztem, a gondjaimra bízott intézet érdekében minden lehetőit elkövettem. Megszólalt bennem a családjáért aggódó ember lelkiismerete és feljöttem Budapestre a családomhoz.

Ma is fojtogat a keserűség, ha ezekre a nehéz időkre gondolok, de félek, hogy nem tudom kellően érzékeltetni azt a mérhetetlen aggodalmat és kétségbeesést... Tisztelettel kérdem, melyikünkben nem volt meg ez a bizonytalan és sötét érzés, ami a család, a szeretteink közé hajtott, hogy a szerencsétlen hazánkra felelőtlenül és bűnösen zúdított szerencsétlenséget együtt, egymás támogatására és vigasztalására utalva vészeljük át. Úgy érzem, nem bűn volt ez, amely szigorú következményt érdemel, és nem *menekülés* volt a Jászberényből való távozásom, hanem emberi ösztön és családfői kötelesség. A menekülés magában hordja azt a szándékot, hogy valami képzelt vagy valóságos rosszat elkerülni kívánunk, vagy rossz lelkiismeret hatása alatt félelemből távozzunk el. Ha menekülni akartam volna, nem maradtam volna Budapesten, hanem mentem volna tovább nyugat felé.

Ezzel szemben én a családommal együtt a legnyugodtabb lelkiismerettel bevártam a felszabadítást és azután haladéktalanul szolgálattételre jelentkeztem. Mindez tökéletesen cáfolja a sérelmes és újrafelvétellel megtámadott határozat azon téves indokolását, hogy én »Budapestre menekültem«.

III. 2. *A gondjaimra bízott intézet elhagyása*

A sérelmes határozat legsúlyosabb és egyúttal reám nézve legbántóbb indokolása az, hogy a válságos időben a gondjaimra bízott intézetet magára hagytam és személyemet biztonságba helyeztem. Ami a személyi biztonságommal kapcsolatos kitéltet illeti, azt cáfolnom aligha szükséges... Budapesten éppoly kevésbé volt biztonságban, mint Jászberényben. ...

Egyáltalán nem közömbös azonban a határozatnak az az állítása, hogy a gondjaimra bízott intézet érdekeit nem képviseltem olyan mértékben, amint kötelességem lett volna. ... [E]ngedtessek meg nekem az, hogy csak a legsúlyosabb pozitív érveket sorakoztassam fel annak bizonyítására, hogy mindent megtettem annak érdekében, hogy a gondjaimra bízott értékeket megmentssem, az intézet további fennmaradását a lehetőség szerint teljes

Mely szerint Árpássy Gyula szolnoki lakos a hadműveleti kiürítés folytán Jászberény m. városból felsőbb kormányhatósági rendelkezésre utazik Budapest városba 2 lovas járművel. A jármű fontos közigazgatási célt szolgál, így az sem polgári hatóság, sem katonai parancsnokság által fel nem tartóztatható, ill. le nem foglaltható. Jászberény, 1944. október 26. vitéz Pesty ezredes, vm. kat. közig. pk.” (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

mértékben biztosítsam és mindennemű kárt, ami az intézet vagyonát érinthette, a legnagyobb gondossággal elhárítsam” – írta az igazgató úr, majd részletesen felsorolta azon intézkedéseket melyről jászberényi kollégái „igazolványában” olvashattunk.¹⁰⁶

Majd így folytatta: „Mindezek alapján nem hiszem, hogy helytálló lehetne a sérelmes igazoló-bizottsági határozatnak az a kitétele, hogy és Jászberényből »elmenekültem« és hogy »személyem biztonságba helyezése céljából a gondjaimra bízott intézetet elhagytam«.

Távozásom semmiféle szabálytalanságot nem jelentett, az amúgy is megszállt intézetet helyettesemnek átadtam azzal, hogy a visszatérésemig az esetleg szükséges teendőket lássa el. Mindezekre bizonyítási eljárást is ajánlottam az alapeljárás során, azonban az igazoló bizottság ezt el nem rendelte és határozatában egyszerűen kimondotta, hogy az erre vonatkozó előadásaimat »nem fogadja el mentségül«. Hogy miért, milyen indokolással, erre a határozat feleletet nem ad” -írta az igazgató úr tanúk sorát megnevezve, s a jászberényiek „igazolványára” utalva. Majd tovább sorolta érveit:

„3. *Budapesti szolgálatom és a hivatali eskü letételének okai.*

Amikor Budapesten családommal az érintkezést felvettem, rövidesen értesültem arról, hogy Jászberénybe visszatérni már nem lehet, mert a hadműveletek folytán a várost megközelíteni lehetetlen. Elhatározott szándékom volt, hogyha Jászberénybe visszatérni nem tudok, mindaddig Budapesten maradok, amíg visszatérésem lehetővé nem válik. A fennálló rendelkezések szerint azonban semmiféle illetményt nem kaptam volna mindaddig, amíg Budapesten az illetékes hatóságoknál szolgálattételre nem jelentkezem, sőt az élelmiszerjegyközpont közölte velem azt is, hogy munkahelyem igazolásának hiányában élelmiszerellátásra családommal együtt nem tarthatok igényt.

Mindezek alapján kénytelen voltam Budapesten a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban jelentkezni, ahol illetékes helyen közölték velem, hogy ideiglenesen be tudnak osztani a budapesti XII. ker. áll. tanítóképző intézethez, amely beosztásom amúgy is *formai jellegű*, mert érdemleges tanításról és munkáról már szó sem lehet. Ekkor már 1944. november hó 24. napja volt és Budapest teljesen körül volt zárva¹⁰⁷ és az ostrom lényegében már megindult.

Mi sem mutatja jobban, hogy szolgálattételre csak kényszerből és pénzszüke miatt családom eltartásának biztosítása céljából jelentkeztem, mint az a körülmény, hogy októberben történt elutazásom után kb. egy hónapig nem jelentkeztem szolgálattételre és nem akartam a regim-nek szolgálatot

¹⁰⁶ BFL XVII. 463.166/B 1-17. d. Árpássy Gyula újrafelvételi kérelme.

¹⁰⁷ Pontatlan állítás: az első szovjet páncélosok november 3-án jelentek meg Budapest határában, ám az ostromgyűrű december 25-én zárult be.
https://hu.wikipedia.org/wiki/Budapest_ostroma

teljesíteni. Csak a végső kényszer indított arra, hogy szolgálattételre jelentkezzem és ennek előfeltételeként a szükséges hivatali esküt is letegyem, amelyet sem Jászberényben, sem Budapesten e napig *nem tettem le, sőt beosztottjaimtól sem tettem le.*

-.-

Az előadott tények magukban is elég cáfolatul szolgálnak a sérelmes határozat mindazon indokaira, amelyek az áthelyezést elrendelő döntés alapjául szolgáltak. Mégis kénytelen vagyok jogi indokokat is felhozni, annál is inkább, mert az igazolási ügyemben hozott határozat rendelkező része és indokolása az 1080/1945. M. E. számú rendelet írott rendelkezéseivel tökéletesen ellentétben áll. Ritka eset az, amikor magát a rendelet szövegét egy konkrét esetre szinte szó szerint lehet alkalmazni, de a jelen esetben ezzel a ritka körülménnyel állunk szemben.

Az 1080/1945. M. E. számú rendelet 1. §-ának az utolsó bekezdése szó szerint az alábbi rendelkezést tartalmazza: *»Egymagában az a körülmény, hogy a közalkalmazott német megszállás alatt szolgálatot teljesített és az ún. Szálasi Kormány által előírt esküt kényszerítő körülmények hatása alatt letette, vagy nem politikai okból, hanem félelemből, aggodalomból, a vörös hadsereg bevonulása előtt elmenekült, az igazolás megtagadásának okául nem szolgálhat«.*

Ehhez a rendelkezéshez semmiféle kommentár sem szükséges. Pusztán ezeknek a tényeknek alapján nem lett volna szabad engem a sérelmezett határozatban foglalt büntetéssel sújtani, mert ezt az idézett rendelet rendelkezése eleve kizárta. ...

IV. Korábbi működésem és politikai felfogásom.

Elvi felfogásomról vagy hosszú szolgálati időm alatti működésemről az egész igazolási eljárás alatt semmiféle kompromitáló adat nem merült fel. Hogy bármikor antidemokratikus vagy antiszociális magatartást tanúsítottam volna, vagy csak egyszer is hivatalosan vagy társadalmi körben erre utaló kijelentést tettem volna, senki sem állította. Az igazolási eljárással kapcsolatban egész *Jászberényben* közhírré tették, hogy ellenem bejelentést lehet tenni és ennek ellenére – bár az egész város ismer – *egyetlen bejelentés sem érkezett.*

Soha nem politizáltam, mindenkor hivatali pályámnak éltem és elértem azt, hogy a tanári karnak legkiválóbban minősített tagja voltam. Érzem és tudom, hogy működésem, a pályám iránti szeretetem és egész elvi felfogásom alapján a büntetés a legigazságtalanabbul érintett és annak orvoslására módot kell találnom.

Annak igazolására, hogy milyen működést fejtettem ki és politikailag teljesen megbízható személynek számítok, csatoltan bemutatom:

a./ a Budapesti Tankerületi Főigazgató (4.)¹⁰⁸

b/ a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének XII. ker. megbízottjától (5.)¹⁰⁹

c/ a házmegbízott igazolványai (6.)¹¹⁰

Szükség esetén számtalan tanú kihallgatását is kérhetem, akiket a tárgyaláson szükséghez képest fogok bejelenteni.

Az igazságtalan büntetés biztos tudatában és abban a meggyőződésben, hogy a köz sem nélkülözheti a mai válságos időkben azokat az embereket, akik kellő tudással és képzettséggel és őszinte lelkesedéssel kívánnak részt venni a demokratikus átalakulásban, újólal tisztelettel kérem a már előadott kérelmem teljesítését. Tisztelettel: Árpássy Gyula.”¹¹¹

Szabó Béla a XII. kerületi mb. igazgatója 1946. március 16-i dátummal felterjesztette a VKM Igazoló Bizottsága Központi Titkárságának Árpássy Gyula „igazolási újrafelvételi kérvényét. Kérem a Tekintetes Titkárságot, hogy a kérvényt pártoló véleményezésével a Budapesti Nemzeti Bizottsághoz továbbítani szíveskedjék.”¹¹²

A méltatlan és megalapozatlan elmarasztaló határozatot A VKM I. sz. Igazoló Bizottsága T. I. 88-3-1945/46. sz. határozatával korrigálta: „Árpássy Gyulát ...aki ... állami Tanítóképző igazgatói minőségben teljesített szolgálatot, az 1080/1945. M.E. rendelet 20. §-ának 1. bekezdése alapján *igazoltnak* jelentjük ki. Budapest, 1946. április 8. dr. Fráter Sándor sk. az Igazoló Bizottság elnöke, Sámán Márton, Weisz Béla, Vezér András, Szikszay Olivér, dr. Ádám István, Hollósi Aladár az Igazoló Bizottság tagjai.”¹¹³

¹⁰⁸ 6204/1945-1946. sz. „Igazolom, hogy Árpássy Gyula áll. tanítóképző intézeti tanár, igazgató, 1938 szeptemberétől 1942. szeptember 1-ig, valamint 1944. november 19-től a mai napig a budapesti áll. tanítóképző intézetben teljesít szolgálatot. A fentnevezett hivatfőnöke valamint tanártársai demokratikus gondolkodású, szociális érzésű egyénnek ismerik, akiknek véleményét a magam részéről is megerősítem. Egyben igazolom, hogy Árpássy Gyula működésének kezdete óta kiváló minőségű tanár. Budapest, 1946. március 14. A tankerületi főigazgató helyett: Dr. Halász László tanügyi főtanácsos, gimn. igazgató”. (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

¹⁰⁹ 1946. március 19-i igazolás a „Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének XII. ker. megbízottjától: ... *Árpássy Gyula* ... a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének tagja 1944. nov. 19-től a XII. kerületben teljesít szolgálatot. Mint szociális érzésű és demokratikus gondolkodású egyént ismerjük, ki a szakszervezeti mozgalmunkat mindenkor támogatta.” (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

¹¹⁰ 1946. március 13-i házmegbízotti igazolás: „igazolom, hogy *Árpássy Gyula* tanítóképző intézeti tanár, igazgató, 1944. november 8. óta a budapesti XII. ker. Böszörményi u. 3/a alatti házban lakik s őt, mint demokratikus gondolkodású, német- és fasisztaellenes beállítású egyént ismerem.” (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

¹¹¹ BFL XVII. 463.166/B 1-17. d. Árpássy Gyula újrafelvételi kérelme.

¹¹² BFL XVII. 463.166/B 1-17. d. Szabó Béla felterjesztése

¹¹³ Hiteles másolat. 1946. IV. 8. (BFL XVII. 463.166/B 1-17. d.)

2.3. Szalatsy Richárd

Szalatsy Richárd 1882-ben született Győrben. 1927-ben jutott pedagógia-filozófia szakos tanítóképző intézeti tanári oklevélhez. Akkortól gyakorló iskolai tanítóként tevékenykedett a budai képző iskolájában. Bár többször kérvényezte, hogy végzettségének megfelelő alkalmazást kapjon, besorolását csak 1942-ben változtatták intézeti tanárrá, de munkaköre és fizetése nem változott. A tantestület azon kevés tagja közé tartozott, akik politikailag exponálták magukat. Belépett a Nemzeti Egység Pártjába, majd a Magyar Élet Pártjába. A Székesfővárosi Tanügyi Hivatásrendi Szervezet XII. kerületi elnöke, a Kelenföldi Kaszinó tagja volt. Említésre méltó nyilvános politikai szerepléséről forrásaink nem tudósítanak. Egy 1951-1952. évi békésmegyei kitelepítési anyagban megemlézték, hogy ő „vitéz Babics Czobori Kálmán nyugalmazott csendőr ezredes lányának: Babics C. Erzsébetnek a férje”.¹¹⁴

Pedagógiai témájú írásai jelentek meg a Néptanítók Lapjában és a Magyar Tanítóképzőben. Az analfabéták tanításáért elismerést kapott. 1946 áprilisában Szabó Béla igazgató munkáját így minősítette: „Szalatsy Richárd r. tanár, áll. gyak. isk. tanító 2 1 2 1. Szaktudása jó, a gyakorlóiskola felsőtagozatának szegénysorsú tanulóival mintaszerűen foglalkozott; buzgó; kifogástalan. Nyugdíjazásra ítélték.”¹¹⁵

Utóbbira 1945. augusztus 22-én a Budapesti Állami Iskolai Alkalmazottak II. sz. Igazoló Bizottságának ülésén került sor, melyen a budai képző akkorra beidézt tucatnyi tanára közül egyedül őt marasztalták el. A rendelkezésünkre álló jegyzőkönyv szerint a bizottság elnöke: Jobb Ferenc a Szociáldemokrata Párt kiküldöttje volt, Tagjai: Székely Endréné a Kommunista Párt, Szávai Nándor a Szakszervezeti Tanács, dr. Manga János a Nemzeti Parasztpárt, Jávorfy Tibor, a Független Kisgazdapárt kiküldöttje, és dr. Wágner Ferenc, mint behívott voltak. A jegyzőkönyvet Fehér Éva vezette. Ebben olvashatjuk:

„131. *Szalatsy Richárd*, született Győrött, 1882. április 14., nős, 1 gyermek apja, (lakik: XI. Tétényi út 17.) áll. tanítóképzőintézetben gyakorlóiskolai tanító ügyét tárgyalja a bizottság.

Tanúk: *Szabó Béla*, született Budapest, 1907. október 25. nős, gyermektelen, (Lakik: XIV. Pálma u. 11.) Határozottan megállapítható, hogy igazolás alá vont németbarát volt, nem emlékszik azonban kijelentéseire pontosan, de gyakran voltak ellenkező véleményen. Bizottság a tanút megeskette.

dr. Prochaska Ferenc, született Lajtaújfalún, 1891. december 14., nős, 1 gyermek apja, (Lakik: II. Keleti Károly u. 28.) áll. tanítóképző intézeti rendes

¹¹⁴ ÁBTL TH A-291. 1951-52. évi békés megyei kitelepítések anyagban.

¹¹⁵ ELTE TÓK irattár a tanári testület minősítési és igazolási adatai. 1946. április 8.

tanár. Érdektelen tanú a következőket vallja: Szakmába vágó beszélgetéseink alapján többször mérgesedett el közöttünk szenvedélyessé a vita. Ennek megfelelően hosszú ideig tartózkodóan viselkedtünk egymással szemben. 5-6 héttel [évvel? – D. P.] ezelőtt azonban elfeledtük korábbi civódásainkat és megértésben működünk egymás mellett. Az az érzés alakult ki bennem, hogy igazolás alá vont németbeállítottságú, németbarát, mert az utóbbi időben éppen ő volt az, aki politikai tekintetben vitákat provokált. Magam úgy éreztem, hogy igazolás alá vont németbarát meggyőződésű.

A Bizottság zárt tárgyaláson foglalkozott Szalatsy Richárd ügyével. A tanúk vallomása alapján és a behívott tag felvilágosításából a Bizottság megállapíthatta, hogy németbarát volt. Igazolás alá vont saját beismerése szerint azt mondta, hogy nem kell uszítani a németek ellen. Ezzel világosan kifejezésre juttatta azt, hogy a németek politikájával, magatartásával egyetért és ez merőben ellenkezik a magyar érdekekkel, a magyar demokratikus felfogással és a magyar nép érdekeivel. Ezért az Igazoló Bizottság az 1080/1945. M. E. sz. rendelet 20. §-a 3. bekezdése szerint *nyugdíjazását* rendeli el. Bizottsági tag [Wagner Ferenc] az ítéletben megnyugszik. Igazolás alá vont nem kíván fellebbezni az ítélet ellen.”¹¹⁶

A szabályos nyugdíjazásának ideje előtt röviddel a bizottság által kényszernyugdíjazott Szalatsy Richárd nem sejtette, hogy igazi kálváriája csak ezután következik. Előbb a B-lista bizottsági határozattal nyugdíját megvonni szándékoztak, ám a miniszterelnökséghez intézett felülvizsgálati kérelem nyomán azt a határozatot visszavonták. Így 1947. februárjától három évig nyugdíját folyósították a számára. Majd egy – ügyében a korabeli jog szerint is illetéktelen bizottság a nyugdíját a családtagjainak járó részt leszámítva – megvonta, így 1950-től 1957-ig nem kapott ilyen ellátást. A korábbi szabálytalan, törvénytelen határozatok felülvizsgálatára az egyes minisztériumokban rehabilitációs bizottságokat hoztak létre.

A Legfőbb Ügyészség illetéktelenségét közlő határozat kézhezvétele után a beteg tanár úr 1957. április 5-én küldte be kérvényét az az Oktatási Minisztérium Rehabilitációs Bizottságának. Ebből idézzük a kálváriáját és az őt ért szabálytalanságokat jogászai segédlettel leíró részeket.

„A Legfőbb Ügyészség ... értesítése alapján annál is inkább kérem ügyem kivizsgálását, miután a Pénzügyminisztérium Nyugdíjügyi Főigazgatóságától azt az értesítést kaptam, hogy nyugdíjamat azért nem kaphatom vissza, mert annak megvonása, „*az ellátásra jogosult hozzátartozók nyugdíjigényének meghagyása*” mellett történt, vagyis a *Kinevezés és Alkalmazás Bizottság* határozata alapján.

¹¹⁶ BFL XVII. 463.166/B 1-17. d. Az 1945. augusztus 22-i jegyzőkönyvben a bizottság elnökének és 3 tagjának aláírásával.

Ez a bizottság azonban *illetéktelenül* vont hatásköre alá, illetve a *törvényesség megsértésével vonta meg a nyugdíjamat*. Ezt az alábbi tények bizonyítják.

I.

1. *1945. augusztus 24-én az 1080/1945. M. E. sz. r. alapján, (40 évi szolgálatom után, közvetlenül a nyugdíjazásom előtt, az indokolás szerint csupán egy mondattörredék: »nem kell a németek ellen uszítani« a diákjainkat) nyugdíjazásomat rendelte el.*

2. Az 1080/1945. sz. r. »haladéktalan«, »azonnali« rendelkezései ellenére, a *nyugdíjazásomat* csak közel egy év elmúltával, *1946. augusztus 1-től* rendelték el.¹¹⁷

3. A *nyugdíjaztatásom után*, 1946. október 9-én vettem kézhez a volt vallás- és közoktatásügyi minisztérium 1946. szeptember 16-án kelt értesítését arról, hogy az *5000/1946. M. E. sz. rendelet alapján* – a már elhagyott – állásomból *elbocsátanak*.

4. Ez az 5000/1945. sz. r. azonban a 2. §. 2. bekezdése értelmében – és általában az egész rendelet – *»A tényleges szolgálatból«* elbocsátandókra vonatkozik. Tehát *e rendelkezés nem volt rám alkalmazható, miután én már nem álltam tényleges szolgálatban, hanem nyugdíjban voltam*. Ezt a tényt bizonyítja egyébként az 1946. szeptember 20-án megjelent 11000/1946. sz. r. is, amelynek 1. §. j. pontja azt *megsemmisítette* mert »olyan alkalmazott ügyét bírálták el, akinek nyugalomba helyezését megelőzően már elrendelték.« Az elbocsátásomról szóló rendelkezést ezenkívül a *miniszterelnökség* nevemre szóló rendelkezése is *megsemmisítette*, éspedig *»a vallás és közoktatásügyi miniszter úrral egyetértve«*. E miniszterelnöki irat *megokolása*: »a rendelkezésemre álló adatokból megállapítottam, hogy fentnevezett [Szalatsy Richárd] az *elbocsátása időpontja előtt nyugalomba helyeztetett.*«

II.

Ennek a nyugdíjasokat felülvizsgáló-bizottságnak működését és hatáskörét a 6800/1946. és ennek végrehajtásáról szóló 8320/1946. sz. r. írja elő. E rendelet I. fejezet 8. §-ának 11. bekezdésében a következőket mondja: *»Az illetékes miniszter annak részére, akinek nyugdíját a bizottság nem érintette, erről a körülményről hivatalból értesítést ad ki, s ezt az illetékes számfejtőhivatal útján kézbesíti.*

E rendelkezés értelmében a *Magyar Központi Illetményhivatal Nyugellátási Osztályának* 1947. április 19-én Vkny. 10.804. sz. alatt kelt *nevemre szóló* iratban arról értesített, hogy: *»nyugellátását 1947. február 1-től folyósítani fogom, s nyugellátásának kifizetése iránt egyidejűleg intézkedem.*

Ez az »illetékes« számfejtőhivatali értesítés kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a nyugdíjazásom után, *mint nyugdíjast felülvizsgáltak,*

¹¹⁷ Az intézet 1945-46. tanévről szóló értesítője szerint tanár urat 1946. május 14-én helyezték nyugállományba. (Szabó ed. 1946. 7.)

nyugellátásomat a bizottság nem érintette, erről az illetékes számfejtőhivatal útján értesítést kaptam, pontosan a 8320/1946. sz. r. I. fejezet, 8.§ 11. bekezdésében előírt módon. Különben nem kaptam volna meg a Központi Illetmény Hivatal nyugellátási osztályának fentidézett értesítését.

III.

Fenti értesítés után három éven át, 1950. február 1-ig rendszeresen megkaptam a nyugdíjamat, s ekkor vettem kézhez a *Kinevezési és Alkalmazási Bizottság* [KAB] értesítését arról, hogy e bizottság a nyugdíjigényem elvesztését mondta ki, *hozzátartozóim igényének fenntartásával*. Hogyan került az ügyem a KAB elé? Úgy, hogy a miniszterelnökségnek fent idézett rendelkezése a 4400/1947. sz. r. alapján alakítandó *nyugdíjasokat* felülvizsgáló-bizottság elé utalta. Ennek a 4400-as rendeletnek 1.§-a azonban a következőket mondja: »A 8320/1946. M. E. sz. r. alapján *még el nem bírált* nyugdíjas közszolgálati alkalmazottak elbírálására a szükséghez képest egy vagy több bizottságot kell alakítani.« A rendelet 2.§-a pedig azt írja elő, hogy azoknak a nyugdíjas alkalmazottnak az ügyét, akiket az 5000/1946. sz. r. alapján a közszolgálatból elbocsátottak, ha e határozat a 11.000/1946. sz. r. j. pontja alapján megsemmisített, és a *jelen rendelettel* felállított bizottság elé utaltatott, az illetékes miniszter köteles a jelen rendelet 1.§-a alapján, vagyis *a még el nem bíralt* nyugdíjasok elbírálására felállított bizottság elé terjeszteni.

Tehát a 4400/1947. sz. r. *mindkét §-a* azokra a nyugdíjasokra vonatkozik, akiket *még el nem bíráltak, s így nem vonatkozott rá*, miután, miként már fentebb kimutattam, *mint nyugdíjast már elbíráltak*, nyugellátásomat a bizottság nem érintette, arról az illetékes számfejtőhivatal értesített, nyugdíjamat folyósította.

Mindezt követően két év múlva, 1949. március 26-án jelent meg a 2840/1949. Korm. sz. r. a Kinevezési és Alkalmazás Bizottság felállításáról és hatáskörének szabályozásáról. Ennek a rendeletnek a 6.§-a következőképpen intézkedik: »a 4400/1947. sz. r. 1.§-a alapján – tehát ismét *a még el nem bíralt* nyugdíjasalkalmazottak elbírálására – *alakított bizottság hatásköre a Kinevezési és Alkalmazási Bizottságra száll át*. E rendelkezés értelmében kétségtelen, hogy *a KAB hatásköre csupán azokra a nyugdíjas közalkalmazottakra vonatkozik*, terjed ki, akiket a 4400-as rendelet alapján *még nem bíráltak el, tehát nem egyetemlegesen mindazokra, akik elbocsátását a 11000-es sz. r. j. pontja megsemmisítette*, mert mind a 2840/1949., mind pedig az előző 4400/1947. sz. rendelet »a 8320/1947. sz. r. alapján még el nem bíralt nyugdíjas közszolgálati alkalmazottak elbírálására« vonatkozik. Az idézett törvényerejű rendelkezések alapján megállapítható az a tény, hogy az én ügyem *nem tartozott a KAB hatásköre alá, nem volt illetékes a már elbírált ügyem újbóli elbírálására*.

IV.

De az előadottaktól eltekintve, ha ügyem a 4400/1947. sz. r. alapján mégis, *mint még el nem bírált nyugdíjas* ügye került volna a KAB elé, ez a bizottság akkor is csak *törvényesség megsértésével* hozhatta nyugdíjam elvesztését kimondó határozatát, mert a KAB hatáskörének szabályozásáról szóló 2840/1949. Korm. sz. r. 6.§-a azt írja elő, hogy a 6800/1946. M. E. sz. r. alapján *alakított bizottság hatásköre száll át a KAB-ra*. Ennek a 6800-as rendeletnek I. fejezet 3.§. 3. bekezdése pedig ezt írja elő: »Ha a bizottság az eljárás során megállapítja, hogy az eljárás alá vont személy magatartása *a magyar nép érdekeit sértette*, határozatában a nyugellátás csökkentését, *súlyosabb esetben pedig a nyugdíjigény elvesztését* mondhatja ki«.

A 6800-as rendelet végrehajtásáról szóló 8320/1946. sz. r. I. fejezet 7.§-ának 2. bekezdése pedig azt írja elő, hogy minden egyes kifogásolt nyugdíjasra *»külön iratban* kell megtenni és ebben megjelölni azokat a *tényeket*, amelyekből megállapítható, hogy a kifogásolt személy *demokratikus szempontból miért* sértette a magyar nép érdekeit«.

Tehát a KAB csak *»súlyosabb tények«* alapján mondhatta volna ki a nyugdíjigényem elvesztéséről szóló határozatát. Ilyen *»súlyosabb eset, tény«* fennforgása azonban kizárt lehetőség a következő okokból:

1. Négy évtizedet meghaladó tanítói, tanári, népművelői, szakirodalmi működésemtől, társadalmi tevékenységemért mindenkor és minden oldalról – az okmányok és bizonyítékok egész sorával igazolhatóan – csak elismerésekben volt részem távolról sem olyan módon, hogy *»kiszolgáltam a Horthy-rendszert«* mert ebben az időben még csak egy tanügyi tanácsosi címet sem kaptam, pedig azt akkoriban bőségesen osztogatták.
2. Ilyen *»súlyosabb eset, tény«* fennforgása esetében az igazoló bizottság nem nyugdíjazásra, hanem *állásvesztésre* ítelt volna, s az elbocsátásom megsemmisítéséről szóló miniszterelnöki irat sem hozott volna: *»a vallás- és közoktatásügyi miniszter javaslatára és a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrral egyetértve«*.
3. Ilyen súlyosabb eset, tény csak *rágalom* lehet. Ennek földerítésére kértem a Legfőbb Ügyészséget, s ezek nemlétét bizonyítja az a tény is, hogy a velem ugyanabban a tanári testületben működött kartársaim közül az igazoló bizottság az egyiket szintén nyugdíjazásra, s a népbíró *még egyévi börtönbüntetésre*, egy másikat *állásvesztésre* ítélte, a harmadikat nyilastagsága miatt *internálták*, s mégis mindhárman kapták, illetve visszakapták a nyugdíjukat.¹¹⁸

Az elmondottakból a következő törvénytisértések állapíthatók meg:

¹¹⁸ Itt vélhetően Padányi-Frank Antalra, Mesterházy Jenőre és Budaváry Lászlóra utalt Szalatsy Richárd pontatlanul.

1. Az 1080/1945. sz. r. *»haladéktalan«, »azonnali«* rendelkezései ellenére a nyugdíjazásomat csak közel egy év múlva hajtották végre. *Nyilván azért, hogy a tényleges szolgálatból elbocsáthassanak.*
2. Mint *nyugdíjast a tényleges szolgálatban álló* közalkalmazottakra vonatkozó 5000/1946. sz. r. hatásköre alá vontak.
3. Mint *nyugdíjast elbíráltak*, s ennek ellenére ügyemet a KAB elé utalták.
4. A KAB még abban az esetben is a törvényesség megsértésével hozta nyugdíjam elvesztésére vonatkozó határozatát, ha mint nyugdíjast vont a hatásköre alá, mert a 6800. és 8320. sz. rendeletek értelmében csak *»súlyosabb«* esetben, s csak akkor mondható ki a nyugdíjigény elvesztése, ha a *»külön iratban«* foglalt *»tények«* azt bizonyítják, hogy: *»a kifogásolt személy demokratikus szempontból miért sértette a magyar nép érdekeit«.*

Végül itt utalok a Legfőbb Ügyészséghez intézett, előző iratomhoz csatolt mellékletek *nyilatkozataira*, amelyek 48-50 aláírása mind azt igazolja, hogy *»nemcsak demokratikusan gondolkodó, hanem demokratikusan cselekvő«* tanító, tanár, ember voltam.

Fentiek alapján ismételten kérem rehabilitálásomat, ami nemcsak nekem és családomnak ad elégtételt, hanem lelki megnyugvást ad volt tanítványaim, kartársaim, ismerőseim ezreinek is.

Budapest, 1957. április 5. Tisztelettel: Szalatsy Richárd.

Lakcímem: Budapest, XII. ker. Maros u. 11. III. em. 18.”¹¹⁹

Az ügyiratra ráírták, hogy a beadvány 1957. április 8-án érkezett a minisztériumba.

S bizonyára az 1956-1957-es események korai hatására még aznapi dátummal ráírták: *rehabilitálva, 237/57. Kőmívesné, Lásza Radich elvtárs*”¹²⁰

2.4. Tanay Antal, Koltai István, Homályos Dezső és Budaváry László

Ezzel azon budai képzős tanárok történeteinek végére értünk, melyek különböző indítékaik és eljárásmodjuk, valamint az érintettek intézeti pályafutásának jelentőség szempontjából számunkra jelentősnek tűntek. A továbbiakban – csak jelzésszerűen – négy további ügyről referálunk a teljesség kedvéért.

Tanay Antal (1890-?) tanítóképző intézeti tanár – két évtizedes jászberényi szolgálata elismeréseként – 1939 szeptemberében került a budai képzőbe, ahol e néhány év alatt Padányi-Frank Antal leglojálisabb munkatárása volt. Ennek tudható be, hogy őt 1943. január 25-én a TITOE

¹¹⁹ MNL OL XIX-I-2-f 14-853-sz. 8/2.

¹²⁰ MNL OL XIX-I-2-f 14-853-sz. 8/2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

titkárává választották. Imre Sándor tanítványaként szociálisan érzékeny, a nemzetnevelés és a nemzeti öntudat erősítése iránt elkötelezett pedagógusnak bizonyult. Családos emberként, két gyermek apjaként vagyontalanul, lakhely nélkül érte őt az 1944-45. évi ostrom, melyet az igazgatóhoz hasonlóan a képző épületében vészelt át feleségével együtt. 1945-re súlyos tüdőgyulladás gyötörte, így sokáig betegszabadságon volt. Az első alkalommal számára kijelölt időben az igazolási eljárásról sem tudott megjelenni emiatt.¹²¹ Szabó Béla igazgató javaslatára őt a VII. kerületi állami tanítónőképzőbe helyezték át.¹²² Egészségi állapota miatt ott is betegszabadságot kért.

Emiatt *Koltai (Szániel) István* (1908-?) tanítóképző intézeti tanárt – aki 1942-től az épületben elhelyezett állami németnyelvű tanítóképző tanára, majd 1944. szeptemberétől megbízott igazgatója volt, s annak megszűnte után a budai képző állományába került néhány hónapra – szintén áthelyezték a VII. kerületi képzőbe.¹²³

Forrásaink szerint Tanay Antal az igazolási eljárás során „feddésben” részesült,¹²⁴ Koltai Istvánt viszont megjegyzés nélkül „igazolt” -nak nyilvánították.¹²⁵ Az őket kevésbé ismerő VII. kerületi igazgató kérésére mindkettőjüket Szabó Béla mb. igazgató minősítette 1946. április 12-én, aki azon kollégáit, akiket meg akart tartani 1 1 1 1-re; Tanayt 1 2 2 2-re, „szaktudása kifogástalan, nevelő eljárása jó; buzgó; társadalmi magatartásában nem mindig következetesre” értékelte. Koltai Istvánt pedig „2 1 2 1 Jó felkészültségű tanár; helyes érzéssel nevel; hivatali buzgalma jó; társadalmi magatartása kifogástalan, igazolt”-ra.¹²⁶ A B-listázás előkészítéseként készült értékelés igazi jelentősége néhány hónap múlva mutatkozott meg.

1946 júliusában ülésezett ugyanis a VKM 82. számú B-lista bizottsága, melynek tagjai: Szabó Béla a miniszterelnök, Kann Vilmos a Szakszervezeti Tanács és Mácsay Károly a VKM kiküldöttjei voltak.¹²⁷ E bizottság tárgyalta valamennyi állami tanítóképzőben foglalkoztatott ügyét, s ez 3 egykori budai alkalmazott számára is kedvezőtlennek bizonyult: Koltai Istvánt 1946. szeptember 16-án értesítették, hogy „az 5000/1946. M. E. sz. rendelet 4. §-ának 2. bekezdése értelmében megalakított és a Vallás- és Közoktatásügyi

¹²¹ BFL XVII. 1518.

¹²² 3979/1945-46. számú főigazgató rendelettel MNL OL XIX-I-1-g-57-K-137778/1946. 124. d.; (Szabó ed. 1946. 3.)

¹²³ A 6382/1945-46. számú rendelettel. MNL OL XIX-I-1-g-57-K-137778/1946. 124. d.; ELTE TÓFK irattár 1946. 136/1946.; (Szabó ed. 1946. 3.)

¹²⁴ MNL OL XIX-I-1-g-57-171085-1947. 145. d. Mikor, miért, kinek a kezdeményezésére – erről nincs információnk.

¹²⁵ 1945 augusztus 22-én, a Budapesti Állami iskolák II. sz. Igazoló Bizottságának ülésén. BFL XVII. 463.166/B. 1-17. d. 09201.

¹²⁶ BTF irattár, 150/1946. Szabó Béla 1946. április 12-i összesítéséből a tisztviselői létszámcsoökkentés előkészítéseként a VKM 4400/1946, V. ü. o. számú felszólítására.)

¹²⁷ MNL OL XIX-I-1-g-57-171085 145. d.

Minisztériumban működő 82. sz. bizottság az 1946. évi július 30. (augusztus 1-jén) kelt határozatával Önt a hivatkozott rendelet 2. §-a 2. bekezdésének a./ pontja alapján *mindennemű ellátási, vagy szolgálatból támasztható egyéb igény kizárásával a közszolgálatból való elbocsátandónak jelölte ki.*¹²⁸

Ugyanazon a napon kapta meg Tanay Antal is a rá vonatkozó határozatot, mely szerint ő „az 5000/1946. M. E. rendelet 2. §-ának a és b pontja alapján *elbocsátandó nyugdíjának meghagyásával.*”¹²⁹

Ugyancsak a 82. számú bizottság döntött arról is, hogy *Homályos Dezső* állami tanítóképző intézeti altisztet „mindennemű ellátási, vagy szolgálatból támasztható egyéb igény kizárásával a közszolgálatból való elbocsátandónak jelölte ki.”¹³⁰

A két tanár úr hosszú – politikai szervezetek támogatását bíró – a miniszterelnökséghez intézett, ám a VKM-hez benyújtott, a tanítóképzős ügyosztály által támogatott beadványokban kérte a határozat felülvizsgálatát. Tanay Antal a magáéban Szabó Bélát és Mácsay Károlyt vele szembeni személyes elfogultsággal is vádolta.¹³¹ A határozat értelmében minden jövedelmétől megfosztott, ezért *azonnal kérvényező Koltai Istvánt, már 1946. novemberében,*¹³² *a később interveniáló Tanay Antalt 1947. december 2-án visszavették közalkalmazotti státuszába, de egyikük sem került vissza a budai képzőbe.* Koltai István a Vendel utcai¹³³ Tanay Antal a II. kerületi tanítónőképzőkben folytatta pályafutását.¹³⁴ Homályos Dezső elbocsátásának okáról, s további sorsáról nincs információnk.

Végül megemlítenéd, hogy a budai képző az 1945-1946. év folyamán meg kellett válnon mindkét gyakorlóiskolai pedagógusától. A felsőbb osztályokat tanító Szalatsy Richárdról szoltunk már, de még nem esett szó az alsó osztályokat bő egy évtizede tanító gyakorlóiskolai igazgatóról, a tantestület egyetlen országosan híres/hírhedt tagjáról: *Budaváry Lászlóról* (1889-1962). A gyakorlóiskolában szociálisan rendkívül érzékenynek mutakozó, a szegényebb tanítványait a tehetösebb szülők segítségével

¹²⁸ MNL OL XIX-I-1-g-57-3-L-99868-1946. 142. d. Koltai István miniszterelnökséghez intézett fellebbezése szerint a német tanítóképzésről írt kismonográfiája egyetlen – idézőjelben szerepeltetett – szavára hivatkozással tették ezt, holott könyvében a nemzetiszocializmussal való rokonszenvnek nyoma sincs, ahogy az 1942-től munkahelyéül szolgált állami németnyelvű tanítóképző nevelési gyakorlatában sem volt. Sőt: a Volksbund törekvéseivel szemben próbálták tanítványaikat németnyelven de „magyar szellemben” nevelni. (Koltai, 1941.; Donáth, 1997.)

¹²⁹ MNL OL XIX-I-1-g-57-171085 145. d.

¹³⁰ MNL OL XIX-I-1-g-57-3-L-99868-1946. 142. d.

¹³¹ MNL OL XIX-I-1-g-57-171085-1947. 145. d. Tanay Antal 1947. augusztus 24-i beadványában.

¹³² MNL OL XIX-1-g-57-1-K-137778/1946. 124. d.

¹³³ Donáth, 2008. 326-334.

¹³⁴ MNL OL XIX-I-1-g-57-156687-1948. 145. d.

rendszeresen tápláló, karácsonykor ajándékozó stb. tanító úr az iskolában egyáltalán nem deklarálta képviselőként 1920-ban a parlamentben, az Ébredő Magyarok Egyesületében, különböző pártokban, újságokban, köztük saját lapjában hangoztatott engesztelhetetlen antiszemitizmusát. Lehetséges, hogy az igazgatókkal vagy/és a VKM-mel kötött megállapodása miatt volt így, s persze azért, mert a budai képzőnek a két világháború között egyetlen zsidó, vagy annak számító származású növendéke sem volt, beleértve a gyakorlóiskolát is. Budaváry Lászlót már 1945 tavaszán letartóztatták, majd a népbírószágon 12 évi börtönre és 10 év közügyektől való eltiltásra ítélték politikai és újságírói, szerkesztői tevékenysége miatt. A fellebbezés nyomán több menetben lefolyt újabb tárgyalásokon *Budaváryt 10 év börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra, s hivatásától való eltiltásra ítélték, elvéve nyugdíjjogosultságát is.*¹³⁵ Egyedül az utóbbi révén merült fel a tárgyalások során, hogy Budaváry hivatásszerűen tanítóként tevékenykedett, amikor kifejtette: „én a tanítók tanítója voltam, és ebben a minőségemben soha nem foglalkoztam politikával.” „Pontosan ezért tartja a legfájóbb pontnak az ítéletben az állás- és nyugdíjvesztésre való elítélést”.

2.5. Összefoglalás helyett: megjegyzések, kérdések

A pedagógus társadalom magyarországi történetében néhány évtizedenként visszatérő szomorú jelenség, hogy az autonóm viselkedés helyett a mindenkor politikai-világnézeti elvárásoknak megfelelő magatartásra, nevelésre szocializált, szorított pedagógusokat a korábbi jellegétől többé-kevésbé élesen eltérő fordulatot vett új hatalom igazolási, fegyelmi eljárásoknak vetette alá.¹³⁶ Az előző rezsimnek megfelelőket, megfelelni igyekvőket gyakran felelősségre vont, vegzálta, pályájukról időlegesen, vagy véglegesen eltávolította. Ez történt 1919-ben, majd az ellenforradalmi rendszer első éveiben, a „keresztény-nemzeti kurzus” idején, 1945-1946-ban, majd 1948-1950-ben is. Az 1918-1921-ben a tanítóképzés területén történekről egy 2020-ban megjelent monográfiánkban számoltunk be.¹³⁷ Jelen dolgozatunk az első beszámoló az 1945-1946-ban történekr feldolgozására irányuló kutatásunkról. Ahogy az ilyen kezdeti fázisban lenni szokott: inkább a kérdéseink, problémáink szaporodnak, mintsem kiforrott válaszaink születhetnének.

Miként ezt a kortárs Bibó István már 1945-ben konstataálta: ezek az eljárások rendkívül ellentmondásosan hatottak.¹³⁸ Az akkori képlékeny

¹³⁵ A Budaváry ügy anyagait lásd: BFL XXV. 1. a. 778/1945., benne az Np. X. 778/1945. számú elsőfokú, és a NOT I. 3197/15./1945. számú másodfokú ítélettel. Lásd továbbá pl.: Veszprémi L. B. 1921.; Paksa, 2011.

¹³⁶ Baska, 2011., Sáska 2016.; Jakab 2022.; Somogyvári 2023.

¹³⁷ Donáth, 2020. 55-519.

¹³⁸ Bibó, 1945. 20-79.

politikai helyzetben, a fennen hangoztatott demokrácia jellegének meghatározatlansága folytán az arra irányuló kísérletek, hogy tárgyyszerűen megállapíthassák ki illeszthető be, s ki nem annak még homályos keretei közé; s hogy az utóbbiakat milyen szankciókkal sújtsák – korrekt módon eleve megoldhatatlan feladatot rótt az igazoló bizottságokra. Az sem segíthette a tárgyyszerű vizsgálatot, hogy visszamenő hatályú jogalkotással, lényegében laikus politikusokra, vagy legalábbis politikai pártok delegáltjaira osztottak igazolási, népbíróági, B-listázási feladatokat, olyan tömegméretekben, amelyekre valóban hozzáértő és tárgyyszerűen megítélni tudó ítéskéket találni az akkori felzaklatott viszonyok között lehetetlen volt. S ha ehhez hozzátesszük: az eljárások csak részben deklarált valódi célja a társadalom, az oktatás vezető posztjain történő tömeges kádercsere volt, az ilyenkor elkerülhetetlen versengés, a pozíciókért folyó harc kíséretében, teret adva a korábbi időszakban elszenvedett, vagy vélt sérelmek megtorlására, aligha csodálkozhatunk, hogy alaptalan vádaskodások, szubjektív ambíciók milyen mértékben befolyásolhatták ezen eljárásokat.

A budai képzős tanárok ügyeire rátérve megállapíthatjuk: az 1945-ben kevesebb, mint harminc fős tantestület meglehetősen sok tagját érték ilyen-olyan megpróbáltatások. Ez annál váratlanabb, mivel egy a szakmai munkára koncentráló, szociálisan érzékeny összetételű,¹³⁹ – Budaváry Lászlót (esetleg Szalatsy Richárdot) leszámítva – kifejezetten apolitikus pedagógus közösség tagjaival történt mindez.

Padányi-Frank Antal esetében láthattuk, hogy a tantestület szakmailag vele egy szinten álló tagjai közül többeket irritált az igazgató úr viselkedése, ezért mihamarabb szabadulni akartak tőle. Ezért ellene tanúskodtak az igazolási eljáráson. Hogy milyen sérelmek motiválták egy részüket arra, hogy rendőrségi tortúrának, népbíróági ítéletnek is alávéssék a már nyugdíjazott idős pedagógust, arra a kutatás jelenlegi fázisában nincs válaszuk. Láthattuk: a lusztrációs eljárások során néhányan (Szabó Béla, Wágner Ferenc, Prochaska Ferenc, Mesterházy Jenő) különösen aktívnak bizonyultak. Szabó és Mesterházy igazgatói ambíciókkal rendelkeztek. A Padányi-Frank ügyben bizonyára ez is befolyásolhatta lépéseiket. De mi vezette a már igazgató Szabó Bélát arra, hogy a már az intézetéből elhelyezett egykori kollégáit B-listázza? Nem tudni. Ő szakszervezeti vezető volt, de nem volt párttag. Természettudományos tárgyakkal foglalkozott, azért ideológiai szempontból sem lehetett különösebben motivált.

Vajon mi vezette a pedagógus pályát diplomáciaira cserélő Wágner és a látszólag semmilyen pozícióvadászattal nem foglalkozó Prochaska tanár urakat, hogy az igazgató mellett még Szalatsy Richárd kényszernyugdíjazásánál is exponálják magukat? Ezek a nyitott kérdések azért

¹³⁹ Ez az intézmény jellege folytán általános volt a tanítóképzőkben. (Pelesz, 2023.)

bírnak jelentőséggel, mert az akkori mechanizmusok között elég volt egy-két terhelően tanúskodó ahhoz, hogy az érintettet elmarasztalják.

Helyi érdekcsoportok is alaptalan vádakkal léphettek fel, csak azért, hogy a számukra ilyen-olyan okból nem megfelelő/nem szimpatikus, „gyűttment”, egyébként minden tekintetben példaszerű munkát végző Árpássy Gyula igazgató talpára útilaput kössenek. Amikor világossá vált, hogy az igazgató úr visszatéréseivel nem kell számolniuk, a jászberényiek még tanúskodtak is mellette, hogy Budapesten őt ne sújtsák „áthelyezésre” ítéltetése következményei.

A tárgyalt ügyekből az is szembetűnő, hogy mennyire esetleges vádak alapján marasztaltak el pedagógusokat. A TITOE vezetőivel például akartak statuálni, ezért Padányi-Frankot és Mesterházyt „A harmincadik” c. film alapján, mai szemmel lényegében megalapozatlannak tűnő vádakkal illették, annak fényében, hogy akkoriban nyomozás folyt a „népellenes bűnökkel” vádolt, emigrációban tartózkodó Páger Antal ellen.¹⁴⁰

Az 1944-es TITOE beszámolóra való hivatkozás is erőltetett volt, a szöveg sajátos interpretációján alapult, figyelmen kívül hagyva, hogy a VKM és a főigazgatóság akkoriban a háborúban való kitartásra, a hátszág és a katonaság megerősítésére, támogatására szóló utasítások sorát bocsátotta ki. Vitéz Fraknóy főigazgatót mégis „csak” nyugdíjba küldte az igazoló bizottság, míg a nála sokkal visszafogottabb beosztottját, Mesterházyt állásvesztésre ítélte. Tegyük hozzá: utóbbi, ha óvatosan is, bizonyosan szemben állt a német megszállást és nyilas hatalomátvételt követő kormányzati törekvésekkel.

Ha a TITOE elmarasztalására megalapozott vádakot kívántak volna megfogalmazni az akkori tisztogatók: elég lett volna kinyitniuk a Magyar Tanítóképző 1944. évi utolsó számát, melynek vezércikkében Molnár Oszkár szerkesztő a nyilas kormány felé tett lojális és deklaráltan antiszemita gesztusokat. (Molnár, 1944.) Ezt nem tették meg az igazolók, így az időben nyugdíjba vonult és szerkesztőségéről lemondott Molnár bármilyen számonkérés nélkül úszta meg a történeteket. Félre értés ne essék: nem a szerkesztő úr számonkérésének elmaradását reklamáljuk, hanem a TITOE vezetőivel szemben alkalmazott eljárások esetlegességére és aránytalanságára utalunk ezzel.

Az eljárások során született méltánytalan/megalapozatlan döntések jelentős részét előbb-utóbb, így-vagy úgy korrigálták. Árpássynak hamar igazságot szolgáltatottak, Mesterházyt végül „csak” nyugdíjazták, a B-listázott Koltait és Tanayt reaktiválták. Padányi-Frank ügyét amnesztiával zárták le. Hosszú évek múltán, az 1957 eleji politikai helyzetben végül visszaadták

¹⁴⁰ BFL XXV. 26. 3874/1947. a Páger ügyében folytatott nyomozás iratai; Molnár G. P. 1988.; Pethő 2016.

Szalatsy Richárd – még az akkori jogi környezetben is önkényesen elvett – nyugdíját is.

Akkor mire volt jó a tisztességes, szociálisan érzékeny, hivatásuknak élő pedagógusok meghurcolása? A megfélemlítésre, a feltétlen formális alkalmazkodásra kényszerítésre. Végül sok izgalom, szenvedés után minden célba vett személy rákényszerült arra, hogy a „demokrácia híveként, az új rendszer támogatójaként” tűntesse fel magát – akár az volt valójában, akár nem.

A Vendel utcai és a budai képző 1955-1956. évi állapotát vizsgáló 2008. évi tanulmányaimból egyértelmű: mennyire csak az elvárt mimikri felszínének átmeneti produkálására kényszeríthettek ezzel, miközben 1956 tavaszától egyre bátrabban jelezték a pedagógusok az ostoba elvárásokkal szembeni fenntartásaikat. Sőt: egymás között a budai tantestület egészének farsangi összejövetelén parodizálták, kigúnyolták, kinevették az egészet. Senki sem volt közülük, aki ezt az „illetékes elvtársaknak” jelentette volna.¹⁴¹

Rövidítések, irodalom

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – ÁBTL TH

Budapest Főváros Levéltára – BFL

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára – RL

Eötvös Lóránd Tudományegyetem Tanítóképző Karának Irattára - ELTE TÓK Irattára. (Korábban, az erre vonatkozó kutatásunk időszakában, 2000 előtt még az akkor még önálló Budapesti Tanítóképző Főiskola Irattára volt. Ennek anyagai ma már az ELTE Levéltárában találhatók. Hivatkozásainkban a kutatás időpontjának megfelelően BTF irattárként szerepel.)

ELTE TÓK Könyvtára, Mesterházy hagyaték – Mesterházy hagyaték

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagy-Kun-Szolnok Vármegyei Levéltára, a Jászberényi M. Kir. Liceum és Tanítóképző, iktatott iratok 1945-46. - MNL SZML VIII. 52.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – MNL OL

Magyar Tanítóképző – M. T.

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – VKM

A Harmadik Egyetemes (1928.) Tanügyi Kongresszus Naplója. I. k. (Négyesy L., Simon L. & Papp Gy. Ed.)

Árpássy Gy. (1936/1): *A tanítóképzőintézeti növendékek nevelése.* Különlenyomat az Esztergomi Érseki Tanítóképző 1935/1936. évi értesítőjéből.

Árpássy Gy. (1936/2.): *A tanító megbecsülésének alapfeltételei. Útmutató tanítójelöltek és kezdő tanítók számára.* A szerző kiadása, Szent István Társulat

Árpássy Gy. ed. (1944): *A Jászberényi M. Kir. Állami Liceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1943-44. iskolai évről.* Kovács-nyomda, Jászberény é. n.

Barna I. & Pető A. (2012): *A politikai igazságszolgáltatás a II. világháború utáni Budapesten.*

Gondolat Kiadó

Baska G. (2011): *Iskola, gyermek és tanítói ideál a 19. és 20. század fordulóján.* Gondolat Kiadó

¹⁴¹ Donáth, 2008. 308-358. Kötetünk utolsó tanulmányaiban részletesen szólnunk erről.

- Báthory Z. & Falus I. ed. (1997): *Pedagógiai Lexikon*, I. k. Karaban Könyvkiadó. 106.
- Bibó I. (1945): *A magyar demokrácia válsága*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi műhely, 20-79.
- Bús J. & Szabó P. Ed. (2001): *Béke poraikra... II. Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról*. Hadtörténeli Intézet Kiadó, 127., 834.
- Csehi J. ed. (1988): *Mesterházy Jenő munkássága. Dokumentumok alapján összeállította Csehi József*. 1988. Kéz- és gépirat a Mesterházy Jenő hagyatékban. ELTE TÓK Kt. N. 1.
- Donáth P. (1997): *Iskola és Politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés Magyarországi történetéhez, 1919–1944*. Trezor Kiadó
- Donáth P. (2007): *Adalékok Nagy László pályájához. Publikálatlan önéletrajza, iskolareformterv, a Gyermektanulmányi Társaság, az egyetemi gyermektanulmány-oktatás s a lélektani laboratóriumok dokumentumai 1918–1922-ből*. Trezor Kiadó
- Donáth P. (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945-1960*. Trezor Kiadó
- Donáth P. (2020): *Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején*. Trezor Kiadó
- Donáth P. (2023): *A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének 1919-ben és 1947-ben történt átmeneti, majd végleges megszüntetésének történetéhez*. *Gyermeknevelés*, 11. évf. 2-3 sz. 5-44.
- Feitl I. & Ignácz K. szerk. (2018): *Régi és új világ határán – 1945 történetei. Tanulmányok*, Napvilág Kiadó
- Frank A. (1928): *Önismeret. Önmegismerésre való nevelés*. Révai Irodalmi Intézet Kiadása
- Jakab Gy. (2022): *Demokrácia demokraták nélkül? Oktatási reform és állampolgári nevelés*. Gondolat Kiadó
- Janek N. & Balogh B. (2017/1.): *Képekben elbeszélte múlt – Mesterházy Jenő*. *Gyermeknevelés*, 5. évf. 1. sz. 85-109.
- Józsa B. (1999): *Egyetemisták az ostromgyűrűben - A Magyar Királyi I. Honvéd Egyetemi Rohamászlóalj története 1944. októberétől 1945. február 14-ig*. Történelmi Hagyományörző Alap.
- Kardos J. (2007): *Iskola a politika sodrában (1945-1993)*. Gondolat Kiadó
- Kende Á. & Knausz I.: *Miért hagyja az Orbán-rezsim, hogy tönkremenjen az iskola?* *Qubit*, 2023. 08.17. <https://qubit.hu/2023/08/17/miert-hagyja-az-orban-rezsim-hogy-tonkremenjen-az-iskola>
- Koltai I. (1941.): *A német akadémiai tanítóképzés kialakulása, módja és tanulságai*. A szerző kiadása
- Lukács T. (1979): *A magyar népbírói jog és a népbírói jogok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó & Zrínyi Kiadó
- Mesterházy J. (1943): *Egyesületünk az 1942-1943. iskolai évben*. *Magyar Tanítóképző*, 56. évf. 167-175.
- Mesterházy J. (1944): *Egyesületünk az 1943-1944. iskolai évben*. *Magyar Tanítóképző*, 57. évf. 161-167.
- Molnár G. P. (1988): *A Páger-ügy*. Pallas Lap- és Könyvkiadó
- Molnár O. (1944): *Új idők hajnalán*. *Magyar Tanítóképző*, 57. évf. 237-238.
- Molnár O. (1945): *Budapest élete az ostrom után*. Kézirat
- Nagy S. ed. (1976.): *Pedagógiai Lexikon*, I. k. Akadémiai Kiadó, Budapest, 90.
- Padányi E. (1987): *Dr. Padányi-Frank Antal pedagógiai munkássága*. Szakdolgozat, BTF
- Padányi-Frank A. (1935/2): *A tanítók tanítója*. Elnöki megnyitó a XXV. közgyűlésen. *Magyar Tanítóképző*, 48. évf. 55–62.

- Padányi-Frank A. (1935/2/2): A szülőföld (város, falu, tanya) élete a tanító munkájában. *Néptanítók Lapja*, 68. évf. 48–51.
- Padányi-Frank A. (1935/4): A szülőföld-tanulmány. *Néptanítók Lapja*, 68. évf. 131–136.
- Padányi-Frank A. (1936/1): A tanítóság és a tanítóképző tanárság együttműködése. *Magyar Tanítóképző*, 49. évf. 1–3.
- Padányi-Frank A. (1938/10): A tanítóképző-akadémia tartalma. *Magyar Tanítóképző*, 51. évf. 405–415.
- Padányi-Frank A. (1939): *A nevelés módszere. Előadások, cikkek.* A szerző kiadása
- Padányi-Frank A. (1939/2): A tanítóképző-akadémia tartalma. *Magyar Tanítóképző*, 52. évf. 88–91.
- Padányi F. A. (1942): A tanítói küldetéstudat és a „A harmincadik” c. film. *Magyar Tanítóképző*, 55. évf. 329–341.
- Padányi-Frank A. (1944/ 4., 5): Magyar öntudatra való nevelés. *Néptanítók Lapja*, 77. évf. 129–132., 172–176.
- Padányi-Frank A. (1944/1): Nevelés Zrínyi szellemében. *Néptanítók Lapja*, 77. évf. 11–14.
- Padányi-Frank A. (1944/20): Hogyan él Zrínyi szelleme tanítványainkban? *Néptanítók Lapja*, 77. évf. 746–748.
- Padányi-Frank A. (1944/5): A nevelői hit. *Magyar Tanítóképző*, 57. évf. 130–139.
- Paksa R. (2011): *A magyar szélsőjobboldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig.* doktori disszertáció, ELTE BTK <http://doktori.btk.elte.hu/hist/paksarudolf/diss.pdf>
- Palasik M. (2000a): *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944-1945.* Napvilág Kiadó
- Palasik M. (2000b): A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In: Gyarmati Gy. Ed. (2000): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok, és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Történeti Hivatal
- Pelesz, N. (2023). A két világháború közötti szegedi katolikus tanítóképzés szociális vonatkozásai. *Módszertani Közlemények*, 63. évf. 1. sz., 59–72. <https://doi.org/10.14232/modszertani.2023.1.59-72>
- Pethő T. (2016): Páger Antal hazatérése: fasizmusval vádolt legenda. *Magyar Nemzet*, 2016. 10. sz. 12. <https://magyarnemzet.hu/hetvegi-magazin/2016/10/pager-antal-hazaterese-fasizmusval-vadolt-legenda>
- Rainer M. J. & Ständeisky É. szerk. (2005): *A demokrácia reménye. Magyarország 1945. 1956-os Intézet*
- Réthy L. (1998): Fog- még mindig a magyar átok? Példázat arról – egy falusi magyar tanító áldozatos életének bemutatásával, hogy a két világháború között hogyan talált magára a felvidéki magyarság. *Ez a Hét*, 1998. 03. 20. 11. sz. 10–11.
- Sáska G. (2016): A kommunista oktatáspolitikai a II. világháború utáni években a kettéhasított Európában. *Pedagógia történeti Szemle* 2. évf. 3–4. sz. 65–85.
- Somogyvári L. (2023): Demokráciára nevelés? Oktatás és társadalom az utóbbi négy évtized Magyarországon. *Iskolakultúra*, 33. évf. 3. sz. 104–106.
- Ständeisky É. (2015): *Demokrácia negyvenötben.* Napvilág Kiadó
- Szabó B. ed. (1946.): A Budapesti Állami Líceum és Tanítóképző-Intézet évkönyve az 1945-1946. tanévről. Az intézet fennállásának 77. évében szerkesztette Szabó Béla m. b. igazgató. Kiadja az intézet igazgatósága
- Szabó I. (2004): Száz éve született Árpássy Gyula (1904-1974.) Budapesti Nevelő, XL. évf. 1–4. 192–193.
- Szücs G. L. & Szücs J. & Gátay E. ed. (1945): *Az igazoló eljárások zsebkönyve.* Franklin Társulat

Veszprémi L. B. (1921): „Zöld bolsevizmus”. Budaváry László nyilasellenességének ellentmondásai. *Kommentár*, 2021. évf. 1. sz. 44-52.

Zinner T. (2021): *A magyar nép nevében? Tanulmányok népbíróságokról, jogászokról, diktatúráról*. Nemzeti Emlékezet Bizottság

III. A református tanító(nő)képzők államosításáról 1918-1919-ben és 1946-1948-ban

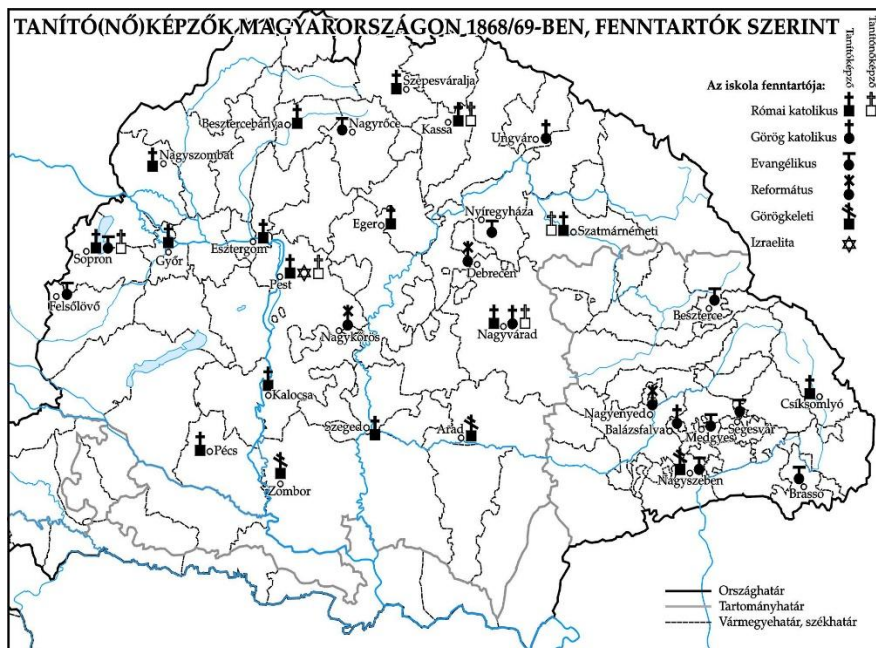
A terjedelmi korlátokra tekintettel csak az írásunk címében jelzett téma néhány aspektusának felvillantására vállalkozhatunk, arra, hogy néhány azonosság és különbség jelzése mellett, a református tanítóképzők sorsával kapcsolatos pár új forrást is olvasóink figyelmébe ajánljunk.¹

Bevezetésként meg kell említenünk, hogy a tanítóképzéssel kapcsolatos állami szerepvállalás igénye évtizedekkel megelőzte az első állami képzők létrejöttét, hiszen már az első egyetemes tanügyi kongresszuson – 1848-ban – megfogalmazódott az igény arra, hogy „a képezdei tanárokat” az „álladalom tisztességesen fizesse”, s ezáltal „eddigi sínylő állapotukból” kiemelje.² Erre azonban még sokáig várniuk kellett. Ahogy az 1. térképen látható: még két évtized múltán is kizárólag 39 egyházi képzőben folyt Magyarországon tanító(nő)képzés, melyeknek több mint a fele (15+5=20) római katolikus, s 3 görögkatolikus volt. 9 evangélikus és mindössze 3 református (a debreceni, a nagykőrösi és nagyenyedi) és ugyanannyi görögkeleti, s 1 izraelita intézet szolgált a hazai tanítóképzés ügyét.³

¹ Eredetileg megjelent: Fűrj Zoltán szerk. (2009): *Állami oktatás – közoktatás – egyházi oktatás. Hatvan éve történt az iskolák államosítása*. Kiadja a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 18-61. Témája miatt és mivel az interneten nem elérhető közöljük itt újra.

² Felkai László szerk. (1971): *Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon, 1848-1948*. I. k. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp. 66.

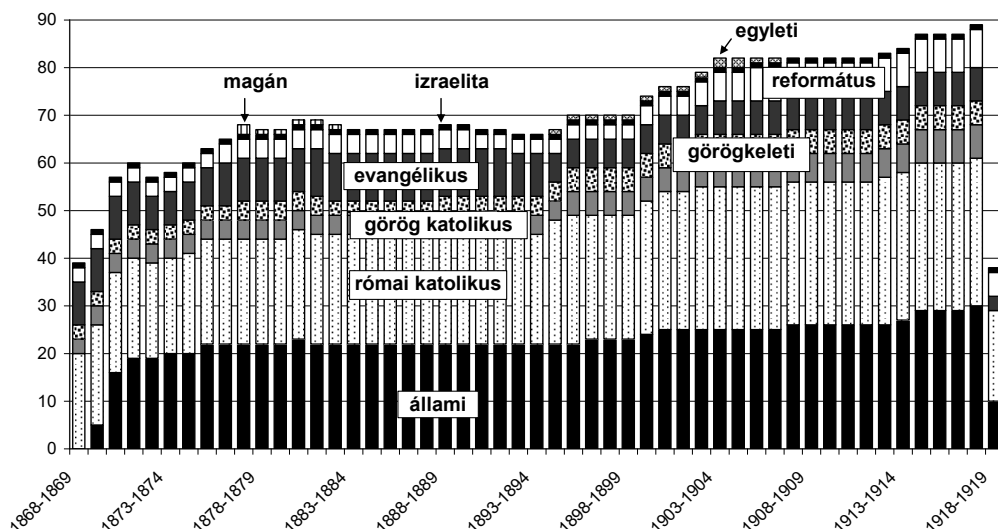
³ Donáth Péter – Preska Gáborné (2008): Tanító(nő)képzők és tanáraik. Felekezeti és nemzetiségi összetételük a dualizmus korában. In: Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből 1868-1958*. Trezor, Bp. 7.

1. térkép

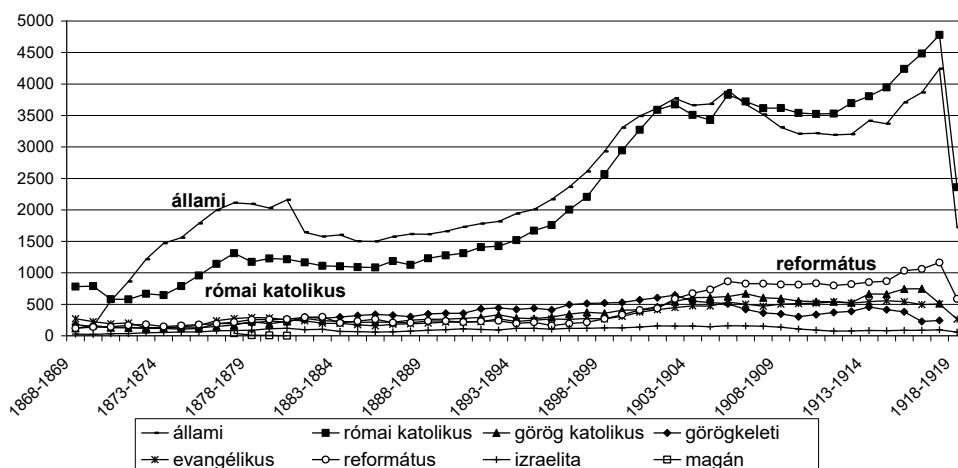
Eötvös József népiskolai törvénye nyomán, az 1869/1870-es tanévtől kezdődően sorra alakultak az állami tanító(nő)képzők. Az 1. ábrán látható, hogy az eredetileg tervezett 20 ilyen intézmény másfélszerese jött létre a korszakban, kétharmaduk a későbbi trianoni döntés nyomán elcsatolt országterületen. Az utolsó, még a teljes történelmi Magyarországon zajlott 1917/1918. tanévben már 89 intézet szolgált az elemi iskolai tanító(nő)képzés ügyét: közülük 30 állami, 31 római- és 7 görögkatolikus, 7 evangélikus, 5 görögkeleti és 1 izraelita volt.

Az elemi iskolai tanító(nő)képzők száma fenntartóik szerint a miniszteri, illetve kormányjelentések alapján

1. ábra

A növendékek száma a különböző fenntartású tanító(nő)képzőkben a statisztikai évkönyvek, illetve a miniszteri jelentések alapján
1877-78-ig a statisztikai évkönyvek adatainak hiánya, illetve az adatok egyezése miatt a jelentések adatait használva

2. ábra

A református képzők száma – ahogy az 1., 2. és 3. ábrákon, valamint a 2. térképen látható – a megnövekedett iskolai piaci keresletre 1899-ben alakult debreceni, az 1902-ben, 1903-ban és 1905-ben létrejött pápai, szatmárnémeti

és nagyváradi, valamint az 1917-ben indult nagyenyedi tanítónőképzőkkel 8-ra nőtt, miáltal a korszak utolsó másfél évtizedében növendékeik számát tekintve is a harmadik legjelentősebb iskolafenntartónak bizonyultak.

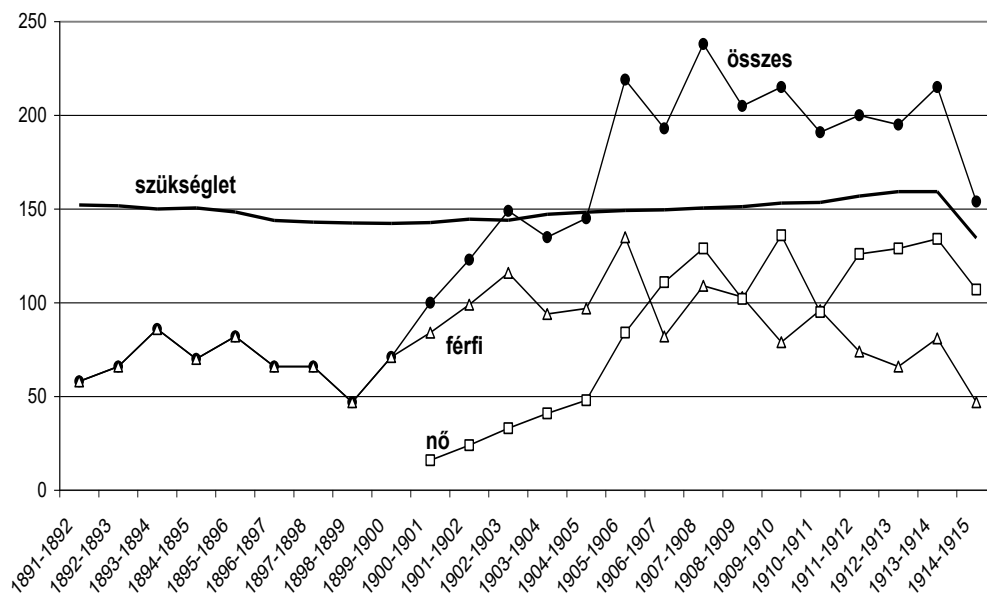

2. térkép

Így vált lehetségessé, hogy a református intézmények, melyek a századfordulóra a tanítói utánpótlás 5%-osra becsült szükségletének felét-harmadát biztosították, a női képzés előbb szerény volumenű elindításával, majd a kereslet hatására gyors bővítésével, s a tanítóképzők fejlesztésével 1902/1903-ra elérték az egyház szükségleteit jelképező szintet, majd meg is haladták azt. A csúcsponton, 1907/1908-ban 238 sikeres képesítő vizsgát bonyolítottak, s a kiadott oklevelek közül 129-et hölgyek, 109-et urak vehettek át. A következő fél évtizedben valamelyest csökkenő mértékben, de fennmaradt a szükségleteket 20-25%-kal meghaladó oklevél-kibocsátás, hogy azután a háború első évében az

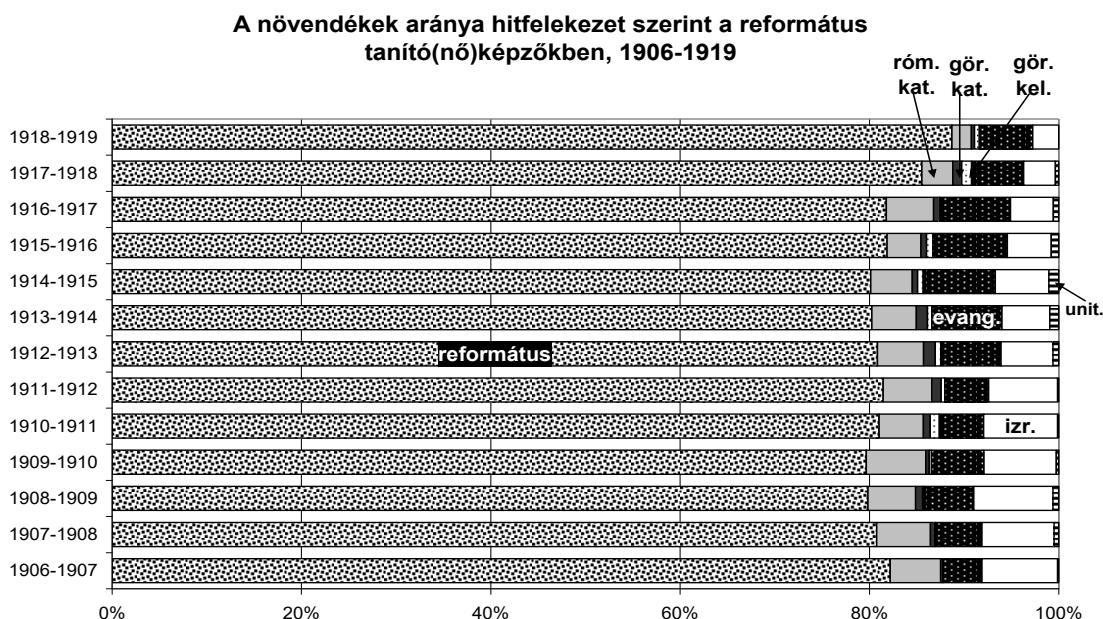
érték közelítse a szükséglet szintjét (1911/1912-től immár a tanítónői oklevelek többsége mellett).⁴

A református elemi (1903-ig nép-) iskolák tanító(nő)szükséglete és a református képzőkben oklevelet szerzők száma 1891-1915

3. ábra

⁴ Donáth P. – Preska G-né, 2008. 6-7. és 46-47.

4. ábra

Mivel 1918 őszén, Kecskeméten újabb tanítónőképző nyílt, s a református fenntartású képzők növendékeinek négyötöde/kilencetizede kálvinista volt (4. ábra), joggal feltételezhetjük: a dualizmus utolsó éveiben ez az intézményhálózat képes volt megfelelően ellátni a református egyházközségeket az iskolai és iskolán kívüli feladatok abszolválására képes tanító(nő)kkel.⁵

A cseh, a román, a francia és szerb csapatok előrenyomulásával az 1918/1919. tanév második félévére tartósan idegen fennhatóság alá kerültek a nagyenyedi, a nagyváradai és szatmárnémeti képzők, s átmeneti román megszállás sújtotta a debreceni tanító(nő)képzőket is. Így a katonai helyzettől függött, hogy a két forradalom intézkedései érintették-e, s ha igen miként az egyes intézményeket, akkor, amikor a spanyolnátha-járvány, a szénhiány, az intézmények katonai célokra történt többszöri igénybevétele, a katonai tanfolyamok, majd a Vörös Hadseregbe való mozgósítás amúgy is megnehezítette – különösen a tanítóképzők – munkáját.

Témánkból adódóan bennünket elsősorban a tanítóképzés államosításával kapcsolatos történések érdekelnek, ezért célszerű felidézni a magyar neveléstudomány és a református közélet jeles alakjának, *Imre Sándornak* azon 1912-es megállapítását, mely szerint az állami képzőkben tanító tanárok készségesen egyetértettek azzal, hogy „mindenik fokú tanító- és

⁵ Donáth P. – Preska G-né, 2008. 12. Lásd ehhez: Dráviczki Sándor (2000): *A tanítóképzés Északkelet-Magyarországon 1914-1959.*, Stúdium Kiadó, Nyíregyháza

tanárképzést szükséges határozott középponti gondolattal a nemzetnevelés érdekében egységesen szervezni... *A végső feltétel ... az elemi tanítóképzés államosítása és újjászervezése.* ... [I]tt érvényesíteni kell az alapelvet: a nevelésben a nemzet a legfőbb szempont. ... [L]egalább a tanítók nevelése legyen egységes.”⁶ A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületében, s lapjában a Magyar Tanítóképzőben gyakran hangot kapott államosítási törekvést⁷ elsősorban az ortodox román tanítóképzők „nemzetietlennek”, az I. világháború idején egyenesen „hazaárulónak” ítélt magatartása, s a történelmi Magyarországon belül a magyar nyelv és kultúra terjesztésének szándéka motiválta.⁸ Másodsorban az a tapasztalat, hogy az állami tanítóképzők tanárai jobban felkészültek, s intézményeik általában jobban ellátottak voltak, mint az egyházi képzők többsége.

1. 1918-1919-ben

Ezért amikor 1918 őszén *Farkas Sándor* személyében egy tanítóképzős szakembert proponáltak a rövidesen kettéválasztott Vallás és Köznevelésügyi Minisztérium⁹ ügyosztályának élére, töretlenül folytatták a pedagógusképző intézmények államosításáról szóló törvényjavaslat kimunkálását. Az 1919 februárjára elkészült *törvényjavaslatban* „a kisdédovóképzés, az elemi és polgári iskolai tanítóképzés állami ellátásáról” leszögezték: „A tanítóképzés állami feladat. ... [T]anító- és tanítónőképző intézeteket... csak az állam

⁶ Imre Sándor (1912): *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához.* Bp. 152-154. Lásd ehhez: Donáth Péter (2022): *Konszenzuserősítő reformer a válságok és szélsőségek korában. Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról.* Trezor Kiadó, Budapest, 12-80.

⁷ Donáth Péter (2015): Tanítói, tanári viták a magyarországi tanítók társadalmi küldetéséről, helyzetük javításáról, a tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről. In: Donáth Péter szerk. (2015): *Filozófia – Művelődés – Történet 2015.* ELTE TÖK Tudományos Közleményei XXXVI. k. Trezor Kiadó, Budapest, 2015. 295-370.

⁸ Vö., pl.: *Magyar Tanítóképző*, 33. évf. 89-104.

⁹ 1919 januárjában Kováts János István, a protestáns ügyek kormánybiztosa is – aki az általa összehívott, 1918. november 11-i értekezleten még a kormány elvárásait és ígéreteit közölte a dunamelléki egyházkerülettel – levélben tiltakozott Károlyi Mihálynál a VKM kettéválasztásának terve ellen: „Egyházi körünkben az a felfogás az uralkodó, hogy a kettéválasztás teljes mértékben lehetetlen addig, amíg egyfelől az egyház és az állam szétválasztása, másfelől az iskolák egyetemes államosítása meg nem történik. ... [Ez] hatalmas kortes eszközt szolgáltatna a nemzetiségi agitátorok kezébe. ... Arra hivatkozhatnának, íme, a magyarok egyházaitokat el akarják választani az államtól, minden államsegélytől meg akarnak titeket fosztani, az iskolákból ki akarják a vallástaniást küszöbölteni, és így hitetektől is meg akarnak titeket fosztani”. (Ráday Levéltár (RL), C/39. 22/a.; Esztergomi Prímási Levéltár (EPL), Csernoch Cat. B. 500/1919. I. 18. Vö.: Bolyki János – Ladányi Sándor (1987): *A református egyház.* In: Lendvai L. Ferenc szerk. (1987): *A magyar protestantizmus, 1918–1948.* Tanulmányok. Kossuth, Bp. 31. és 37. Kiemelés tőlem – D. P.)

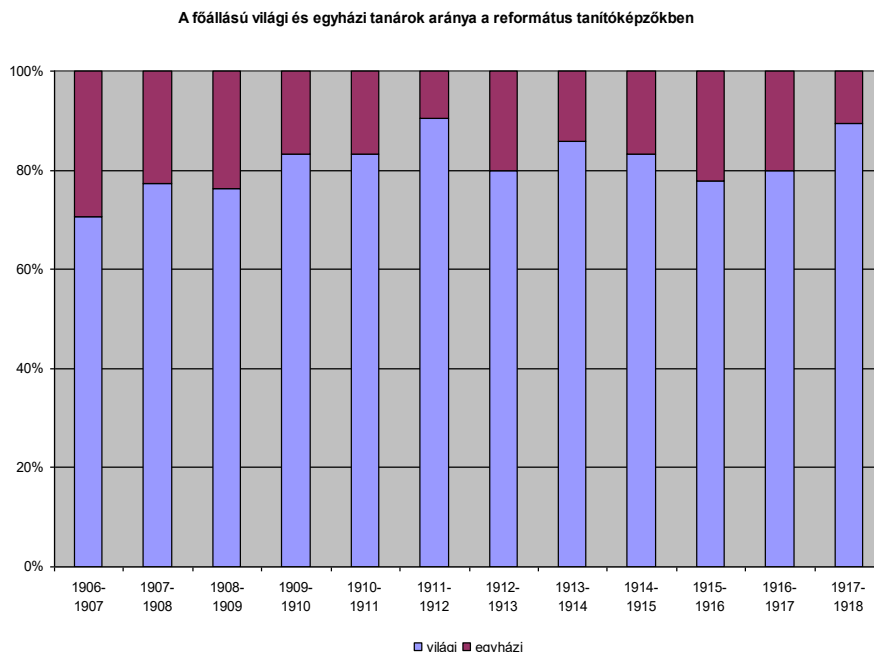
állíthat és tarthat fenn. A fennálló községi, hitfelekezeti, társulati és magánjellegű... intézetek, a velük kapcsolatos internátusokkal és gyakorlóiskolákkal együtt, 1919. június 30-án megszűnnek. *A közoktatásügyi miniszter köteles a megszűnő intézetek helyett kellő számban, éspedig lehetőleg ugyanazon a helyen, ahol ily intézet eddig is volt, állami intézeteket felállítani* akként, hogy ezek működésüket 1919 szeptemberében megkezdhessék.” „*A megszűnő intézetek igazgatói, tanárai... a fennálló vagy a szervezendő állami intézetekhez való átvételüket a jelen néptörvény kihirdetésétől számított egy hónapon belül kérhetik a közoktatási minisztertől.*” Ő az átvételre méltónak találta „beszámítható illetményeiknek megfelelő fizetési osztályokba nevezheti ki. Azok, *akik akár a megfelelő képesítés hiánya miatt, akár más okból állami szolgálatba nem volnának átvehetők,* és eddigi illetményeikkel azonos javadalmazású és végellátással egybekötött más alkalmazást nem nyernek, 1919. július 1-jétől kezdődően az illető nyugdíjintézet terhére törvényszerű végellátásban (nyugdíj, végkielégítés) részesülnek...” „A közoktatási miniszter gondoskodik arról, hogy a megszűnt intézeteknek azok a rendes növendékei... akik az óvónői vagy tanítói képesítést még nem nyerték el, a szükséges kellékek fennforgása esetében tanulmányaikat az eddig élvezett kedvezmények mellett tovább is folytassák.” „Addig is, amíg az óvónő-, valamint a tanító- és tanítónőképzés a maga egészében szervesen rendezhető, *a közoktatásügyi miniszter az intézetek tanulmányi ügyeit* (a növendékek előképzettségét, az intézetekben *tanítandó tárgyakat*, a tanfolyamok számát és a tanulmányi rendet), valamint az intézetek felügyeletét és igazgatását átmenetileg szabályozhatja.”¹⁰ A népköztársasági kormány államosítása nyomán tehát megszűntek volna a régi intézetek, s az állam ilyen jellegű kötelezettségének „lehetőleg” a régi intézmények helyén tett volna eleget, ahogy a tanárokat is csak felülvizsgálat nyomán vette volna át, melynek során a képzettség mellett „más okok” is szerepet játszhattak abban, hogy ez ne történjék meg, s az illetőtől megváljanak.

Ennek a néptörvény-tervezetnek az elfogadására végül is nem került sor, mivel 1919. március 21-én a Berinkey-kormányt – az önmagát „proletárdiktatúraként” definiáló – Tanácsköztársaság váltotta fel, melynek Forradalmi Kormányzótanácsa 1919. március 29-én rendelkezett a „nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről”.¹¹ A témánk szempontjából fontos népiskolákat és tanítóképzőket is érintő rendelet leszögezte, hogy „a Magyarországi Tanácsköztársaság az oktatás ügyét állami feladatnak tekinti. ... [s] a munkásság művelődésének emelésére minden eddiginél nagyobb

¹⁰ Varsányi Péter István (1975/1): Törvényjavaslat a pedagógusképző intézmények államosításáról 1919 februárjában. *Magyar Pedagógia*, 1975/1. 65., 67. és 68. (Kiemelés tőlem – D. P.)

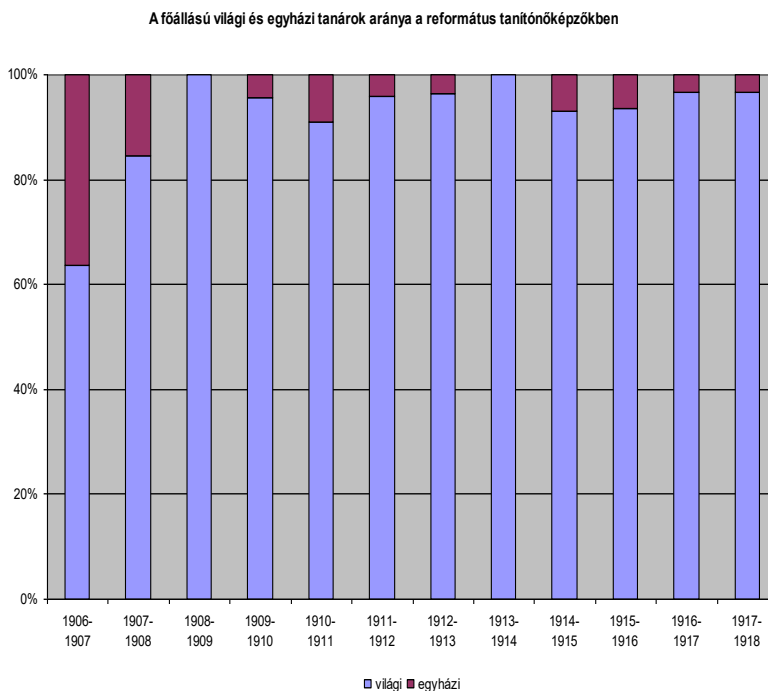
¹¹ A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete. In: Pongrácz Jenő szerk.: *Tanácsköztársasági törvénytár* I. k. 1919. március 21.- április 9. Bp. 1919. 39-40.

szabású oktató és nevelőmunkát szándékozik végezni. *Mindazokat, akik a Tanácsköztársaság társadalmába és szellemébe beilleszkednek, képességükhöz mértén szolgálatába kívánja állítani.* Ennek folytán a nem állami nevelési és oktatási intézetek alkalmazottai közül azokat, akik ennek a feltételnek megfelelnek, *a Tanácsköztársaság szolgálatába veszi át. Az egyházi személyeket* (papokat, szerzeteseket, apácákat) azonban csak akkor, *ha világi személyekké lesznek.*¹²

5. ábra

¹² A Köznevelési Népbiztosság 7. sz. rendelete értelmében az egyházi személyeknek szándékaikról 10 napon belül kellett nyilatkoznunk tenni. In: Pongrácz Jenő szerk.: *Tanácsköztársasági törvénytár* II. k. 1919. április 10.- április 30. Bp. 1919. 127.; Donáth Péter (2020): *Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején.* Trezor Kiadó, 47-92.

6. ábra

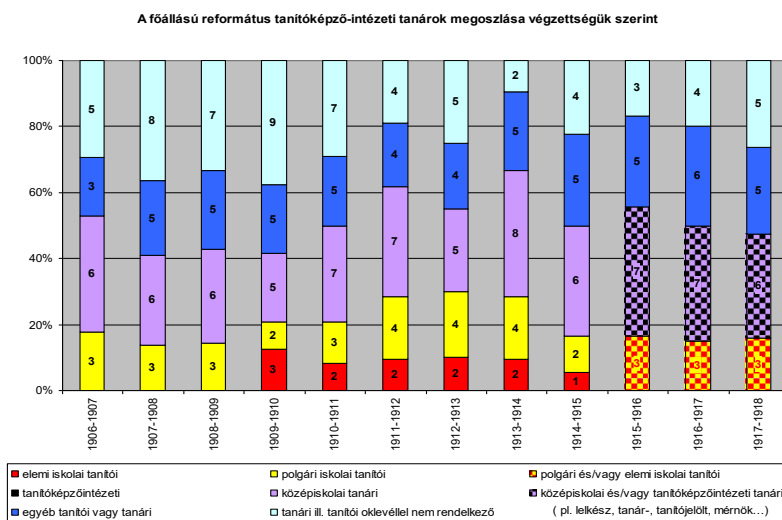
Ahogy az 5. és 6. ábrákon látható, az utóbbi – különösen a volt katolikus tanítónőképzőkben nagy nehézség forrásává lett – követelmény *a református képzők esetében még abban az esetben sem okozott volna különösebb nehézséget, ha az érintettek megtagadták volna, hogy „világi személlyé” legyenek.* A katolikus tanítónőképzőktől eltérően ugyanis a református intézetekben nem a tanári kar közel fele, hanem alig több mint egytizede (a 19 tanárból mindössze 2) tartozott az egyházi rendhez. A tanítónőképzőkben még markánsabb eltérést találunk: a katolikus intézményekben a pedagógusok kilencetizede volt klerikus, a kálvinistáknál a 30 pedagógus között egyetlen lelkész akadt. Mivel az államosított iskolákban rövidesen a kötelező hitoktatást is megszüntették, a mindössze 3 lelkésztanár – akik közül Váczy Ferenc nagykovácsi igazgató más, bölcsész diplomával is rendelkezett, pedagógiát s egy sor más világi tárgyat tanított – munkájának a tere is beszűkült.¹³

A Köznevelési Népbiztosság a megfelelő végzettség vizsgálatát is a végleges alkalmazás feltételének tekintette. Márpedig ebben a vonatkozásban az állami intézmények jártak az élen: a férfi és leányképzők pedagógusainak 72,2%-a, ill. 49,4%-a rendelkezett tanítóképző intézeti-, középiskolai tanári

¹³ A közölt adatok feldolgozásában, a diagramok szerkesztésében Preska Gáborné, a térképek szerkesztésében Nagy Béla voltak segítségemre – köszönöm.

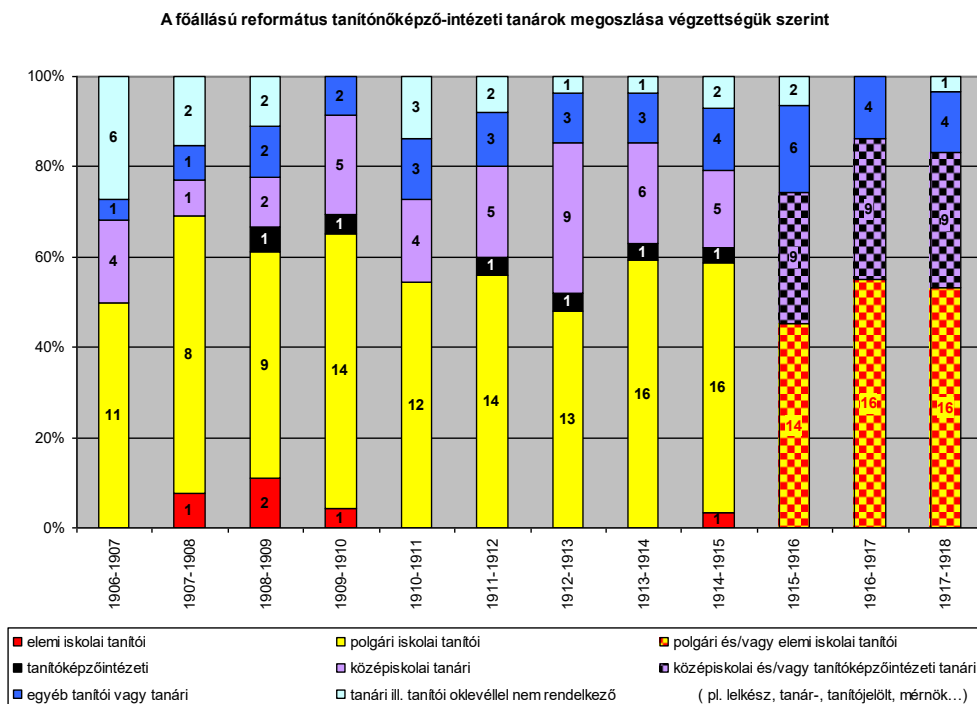
végzettséggel, vagy olyan oklevéllel (művésztanári, gazdasági stb.) amelyet akkoriban kívánatosnak ítélték. Velük szinte azonos szinten álltak az evangélikus képzők 63,6%, ill. 66,7%-os arányukkal. Amint a 7. és 8. ábrákon látható: 57,9%-os és 43,3%-os részarányukkal alig maradtak el tőlük a református intézetek, ami különösen szembetűnő, ha a római katolikus képzők 43,5%-os, ill. 21,7%-os részarányához hasonlítjuk adataikat. *Pedagógusaik képzettsége révén tehát az államosítás sem jelentett komoly egzisztenciális fenyegetést a számukra.*

Csakhogy volt a további alkalmazásnak ideológiai-politikai feltétele is: „E rendelkezés következtében, – írták a június 18-i, 45. K. N. számú rendeletben – és mert *a tanító alkalmazottaknak feladata nemcsak a jövő nemzedéket, hanem a felnőtteket is a kommunista társadalom megértésére és szolgálatára nevelni,*¹⁴ a Közoktatásügyi Népbiztosság szabályként megállapítja, hogy minden tanító alkalmazottnak ismernie kell az eddigi kapitalista társadalom

7. ábra

¹⁴ 1919. április 29-én a Forradalmi Kormányzótanács LXXIX. számú rendeletében „tanítók külön munkadíjáról” intézkedtek. „A Kormányzótanács arra kötelezi a tanítószemélyzetet, hogy az ifjúság nevelésén és oktatásán kívül a földkérdés rendezésében, a termelés biztosításában, az írni-olvasni nem tudó lakosság oktatásában és a felnőttek között folytatandó propagandában közreműködjék” – írták, s „a szigorú ellenőrzés mellett” folytatandó munkáért – a XCI. számú rendelettel bevezetett általános bérrendezésig is – átmeneti bérkiegészítést biztosítottak. A Közoktatásügyi Népbiztosság terminológiájában a képzős tanárokat – a 29. sz. K. N. rendelet értelmében – „tanítóképző-intézeti tanítóknak”, az igazgatókat pedig „pedagógiai vezetőknek” hívták. (Pongrácz Jenő szerk. (1919): *Tanácsköztársasági törvénytár* II. k., 53-54. és III. k. 1919. május 1-május 21. 165-166. Kiemelés tőlem – D.P.)

8. ábra

lényegének és fejlődésének kérdéseit, és át kell értenie a kommunista társadalom szerkezetét, feladatait és elveit.” A Marx-, Engels- és Buharin-művek tanulmányozását kötelezően előíró rendelet kiterjedt „az összes népiskolai, valamint eddigi középfokú iskolai tanítókra, éspedig úgy az eddigi állami, mint... a Tanácsköztársaság szolgálatába átvett, eddigi nem állami intézetek tanítóira” – az augusztus második felére kilátásba helyezett, majd december végéig halasztott [de a Tanácsköztársaság bukása miatt kevés kivétellel elmaradt] vizsgától függővé téve további alkalmazásukat.¹⁵

Kunfi Zsigmond – áprilisban, a népbiztosság agitátorképző iskoláján – egy kérdésre válaszolva kifejtette: „Tudjuk, hogy a tanárok és tanítók gondolkodásmódjának átalakítása nehezen fog menni. ... Nem szabad azt hinnünk, hogy azzal, ha ezeket a könyveket elolvassák és vizsgát tesznek belőle... a gondolkodásmódjuk is át fog alakulni. De kurzusokat fogunk tartani, lapokat fogunk kiadni a tanárok és tanítók számára, és ily módon igyekszünk

¹⁵ Petrák Katalin – Milei György szerk. (1959): *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek.* Gondolat, Bp. 36.; Népszava, XLVII. évf. 1919. június 19. 4., július 25. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

átalakítani gondolkodásmódjukat. ... [A] sajtó és az egész közszellem átalakulása lassanként át fogja formálni a tanítókat és tanárokat is. Én sokkal fontosabbnak tartom e pillanatban a tanítókat, akik... legközvetlenebb nevelői a proletariátusnak... [s akik] a legnagyobb jóakarat mellett sem tudják egyszerre elfelejteni azt, amit eddig tudtak és megtanulni azt, amire ezután lesz szükségük.” Utóbbiakra vonatkozóan hozzátette, hogy márpedig „a tanítók egy részét még bizonyos iskolai feladatainknak háttérbe szorítása mellett is rá akarjuk venni és ki akarjuk képezni arra, hogy a parasztság tanítói legyenek. ... [Számukra] oly tanfolyamokat fogunk tartani, amelyeken ők ... mezőgazdasági ismereteket szerezhetnek.”¹⁶

Ilyen körülmények között a református igazgatók helyzetüktől függően azzal a kérdéssel szembesültek, hogy vajon miképp lehetne az addigi világnézeti-politikai preferenciákat gyökeresen megváltoztató nép-, majd tanácsköztársasági kormányzatokat meggyőzni arról, hogy érdemes fenntartani az intézményüket, s hogy szükség van az ottani igazgató és tantestülete munkájára? Mivel az államosítás elkerülhetetlennek látszott, erre csak egyetlen út tűnhetett járhatónak: kimutatni „az új világ” építésére való készséget s „az új értékek” iránti fogékonyságot. Ezért a pápai református tanítónőképző direktorához, Kőrös Endréhez¹⁷ hasonlóan — a nagykőrösi intézményt igazgató Váczy Ferenc is úgy döntött, hogy demonstrálja az új világ iránti elkötelezettségét: aktív szerepet vállalt a közalkalmazotti szövetség, a bizalmi tanács, majd a szociáldemokrata tanítói szakszervezet szervezésében, irányításában.¹⁸

A debreceni képzők – a román megszállás miatt – csak egy hónapig estek a tanácskormány fennhatósága alá, így igazgatóik is kevesebb

¹⁶ Kunfi Zsigmond (1984) válogatott írásai. Kossuth, Bp. 257-258., 259. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁷ Kőrös Endre (1919/49-50): A tanítók helyi szakszervezetéről. *Munkás Újság* (Pápa), 1. évf. 49-50. sz. 6-7.; Donáth P., 2020. 255-277.

¹⁸ Aligha véletlen, hogy az országban mindössze négy tanítóképző intézeti igazgató exponálta magát ily módon, s közülük három a négy legrosszabbul ellátott intézet valamelyikében dolgozott. Harmadikként Gerencsér István, a budapesti VIII. kerületi tanítónőképző igazgatója sorolható ide, előbb a Bizalmi Tanácsban, majd a szakszervezeti szakosztály országos vezetésében vállalt tisztségei révén. A negyedik, a kiépülés gondjaival küzdő jászberényi képző igazgatója, Pinkert Zsigmond és kis létszámú tantestülete a lojalitás bizonyításának más útját választotta. (Vidéki helyi csoportok. Új Korszak, 8. évf. 10. sz. 8.; Moczár Miklós szerk.: *A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19.-1929/30. iskolai évekről* (2-13. tanév). Kovács és Baranyi Könyvnyomdája, Jászberény, 1931.20–22.; Magyar Országos Levéltár (MOL) K 502-1920-5-63256., -1921-5-98718. és -1922.16539. VIII. a.; MOL K 502-1925-17-30254.; A tanítóképző intézetek szakosztálya. *Új Korszak*, 8. évf. 5. sz. 4.; Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában*. Iskolakultúra, Pécs, 85-86.; Donáth P., 2020. 55-92.)

engedményre kényszerültek. *Veress István tanítóképző igazgató* (lelkész)¹⁹ a történekről, az intézet évkönyvében, a következőképp számolt be: „A március 21-én megalakult szovjet-uralom első... következménye volt a debreceni tanítói szakszervezetnek azon... határozata, hogy a vallásoktatás minden iskolából kiküszöböltetik, s hogy a vallási, egyházi éneket egy iskolai épületben nem lehet tanítani. ... *A vallásoktatás s ezzel együtt az egyházi ének, orgonálás eltörlése teljesen felborította intézetünk azon célját, hogy itt nemcsak tanítókat, hanem kántorokat is képeztünk eddig.* Amennyiben a tanítói szakszervezet bizalmi férfiakkal ellenőriztette, hogy vajon az egyes intézetek eleget tesznek-e a vallásoktatás eltörlésére vonatkozó határozatának, – nem tehetünk egyebet, minthogy a vallástani órák helyett Nagy József kartársunknak történelmi órákat osztottunk be, s az imádkozást, egyházi énekek, továbbá az orgona tanítását egy időre beszüntettük. Március 29-én jelent meg a tanácskormány XXII. törvénye [valójában a XXIV. számú rendelete – D. P.], melyben az összes felekezeti iskolát államosítja s vagyonukat az állam birtokába veszi. Aggodalmat keltett tanárkarunk körében a lelkészjellegű tanárok sorsa, akikről nem lehetett tudni, hogy átveszi-e őket az állam, vagy sem. Intézetünk... felettes egyházi hatóságával nem érintkezhetett, mint állami intézet. Budapestről pedig a tanügyi népbiztosságtól semmilyen rendelkezés nem jött. Intézetünk egészen a debreceni tanítói szakszervezet hatáskörébe jutott, amely március 30-án kimondta, hogy minden debreceni igazgatónak 2 nap alatt le kell mondania, s a tanárkar tetszése szerint választ igazgatót egy évre. Képzőintézetünk igazgatója... március 31-én lemondott állásáról, de a tanárkar egyhangú bizalma ismét megválasztotta őt [ahogy az ottani szervek követelésére a nagykörösi és pápai igazgatókat is – D. P.]. Itt említjük még meg a debreceni direktórium azon rendelkezését, hogy... az intézeteknek a *nemzeti színű zászlójukat vörös színre való átfestés végett* be kell adni. Féltünk, hogy ifjúságunk 1904-ben készült zászlója is áldozatul esik e rendelkezésnek, de szerencsére ez nem következett be. Két ízben is tapasztalnia kellett tanárainknak a legmélyebb *megaláztatást* a bolsevista uralom részéről. Március 29-én a debreceni tanügyi népbiztos a főgimnázium tornatermében, április 10-én a Bika-szálló nagytermében tartott tanítói gyűlésen budapesti kiküldött agitátorok szóltak minősíthetetlenül durva hangon Debrecen középiskolai tanáraihoz. ... Szomorúan kellett tapasztalnia tanári karunknak, hogy *bizonyos külső befolyások, mint egyes intézetekből*

¹⁹ Veress István bihariószegi lelkéssz 1913 májusában választotta az egyházkerületi közgyűlés – a nagyváradai igazgatóvá lett – Nagy Vilmos utódává. Pedagógiát és német nyelvet tanított. 1914 januárjától 1937. évi nyugdíjazásáig igazgatta az intézetet. (*A Debreceni Kollégium története I. k. III. r. A Kollégium tagozatai. A gimnázium, a polgári iskola, a tanítóképző-, a lelkészképző- és a tanárképző intézet.* (Nagy Sándor – Török Tibor – Erdős Károly – Bessenyei Lajos) Debrecen Szabad Királyi Város és a Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata. 93. és 97.)

*kiküldött diák-agitátorok szónoklása, a IV. éves növendékeknek minden vasárnap a tanítói szakszervezetbe való behívása, egy magáról megfélemlített esküdtfelügyelőnek a konviktus működésének megbénítását célzó lázító magatartása – mennyire igyekeztek növendékeink ifjú lelkébe a bolsevista mérget beoltani. Ifjúságunk hazafias, vallásos érzületén azonban mindezen törekvés hajótörést szenvedett.*²⁰ *Tanárkarunk nyugodtan, türelemmel viselkedett a bolsevista uralom szomorú ideje alatt... [M]egerősödni nem engedte a maga körében a bolsevizmus iránt érzett legkisebb rokonszenvet sem, ama mély hála tudatában, amellyel a kenyeret adó református egyház... iránt minden időben érzett. A vallásoktatásról a kommunizmus ideje alatt akként történt gondoskodás, hogy a gyakorlóiskolai növendékeknek egyik debreceni lelkész tartott oktatást, míg a tanítóképző-intézeti növendékek vallásoktatójává Püspök úr [Baltazar Dezső – D. P.] dr. Juhász László lelkészt nevezte ki. Ő tanította volna a délutáni órákban, az oratóriumban a vallásra a képzőintézeti tanulókat. Ez azonban elmaradt, részint a közbejött húsvéti szünidő, részint a városnak április 23-án, a románok által történt megszállása miatt, amely egyszerre véget vetett a megfélemlítés eszközeivel működő bolsevista uralomnak” – írta az igazgató úr, a passzív rezisztencia álláspontjára helyezkedett tantestület megpróbáltatásairól.*²¹

Más taktikát választott *Kőrös Endre a pápai református tanítónőképző igazgatója*, a helyi tanítói szakszervezet vezetőségének, a városi tanács művelődési osztálya intéző bizottságának, s egy sor funkcionális bizottságának tagja, a Tanácsköztársaság alatt megjelent újságcikk szerzője. Legalábbis erre utal, amit a református tanítónőképző 1918/1919. évi évkönyvébe írt: „még február és március hó folyamán is minden a régi kerékvágásban ment, ámbár a közoktatási kormányzat terén elharapódzó kárhozatos irányzat már ekkor kizökkenteni próbált belőle bennünket. *A kiadott rendeletek ellen az ellenállást már időben megkezdtük, s azt hol nyíltan, hol pedig, ha a terror nyomása alatt másként nem lehetett: a tantermek falai között végig folytattuk. ... [A] vallásban és az egyházi énekek tanítását a régi... módon folytattuk, még a magántanuló növendékeinktől is felvettük a vallástani vizsgát. A növendékeknek tanári felügyelet melletti templomba járása egy napra sem szünetelt, az internátusban a házi istentiszteletek, az asztali ima rendben megmaradtak.* Termeink berendezésében semmi sem változott, *nemzeti és*

²⁰ A Kollégium 1943-ban megjelent történetében az 1919. évi államosítás következményeiről a következőket olvashatjuk: „Bár ez az intézkedés az intézet belső munkáját nem veszélyeztette, mert a növendékek maguk kérték a vallásórák további megtartását, mégis súlyos próbáltatás volt a növendékek világnézetének egyensúlybantartása.” (*A Debreceni Kollégium története I. k. III. r. 95.*)

²¹ Veress István szerk. (1918/19): *A Debreceni Református Tanítóképző Intézet értesítője az 1918-1919. tanévről*. Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 1919. 7-9. (Kiemelés tőlem – D. P.)

*egyházi vonatkozású képeink... helyükön megmaradtak. A tanítás terén kiadott utasításokat figyelembe nem véve, a nemzeti vonatkozású tárgyakat a régi szellemben tanítottuk. A szocializmus elméletét mellőztük.*²² Sajnos nem térhettünk ki a képzőben a tanácsköztársasági rendeletek tanítása elől, mert ezek... tanítóképesítő tárgy gyanánt szerepeltek.²³ E rendeleteket azonban megfelelő kritikában részesítettük, s így sok esetben épp ellenkező hatást eredményezett tanításuk, mint aminek a hatalom bitorlói szánták. ... *Az intézet az ún. Forradalmi Kormányzótanács rendeletével már áprilisban köztulajdonba vétetett ugyan,*²⁴ *de formális átvétele,* mivel különféle taktikázásokkal sikerült újabb és újabb haladékot kieszközölni, *csak július elején történt meg. ... Az intézet szellemében semmiféle... államosítás változtatást előidézni nem volt képes. Mi a kényszer-alkalmazkodás külső látszata mellett lényegben és igazságban a régiek maradtunk, iparkodtunk a legnehezebb megpróbáltatások idején is annak megtartani az iskolát, aminek a nemes alapítók rendelték”* – írta, püspöke által is igazoltan²⁵ Körös Endre.

A nagykőrösi református főgimnázium és tanítóképző intézet igazgatótanácsai közös ülésén, 1919. szeptember 10-én vizsgálták „a tanároknak a Kommunizmus [Sic!] alatti magatartását”, s „hazafias fájdalommal állapították meg”: „tanítóképző intézetünknek... teljes tanári kara nem tanúsított olyan magaviseletet és ténykedést a kommunizmus alatt, mint amilyet drága Magyar hazánk [Sic!], Egyházunk és vallásunk iránt

²² Történt mindez (?) az erre vonatkozó rendeletek, utasítások ellenére. (Lásd pl.: Petrák K. – Milei Gy. szerk., 1959. 3-31.)

²³ Vö.: *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei*. III. füzet, 1919. május 1-május 21. *Tanácsköztársasági Törvénytár*; (Szerkeszti: Pongrácz Jenő) A Magyarországi Szocialista Párt, ill., A Szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Kiadása, Bp. 107-108.

²⁴ *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei*. I. füzet, 1919. március 21-április 9., II. füzet, 1919. április 10-április 30. *Tanácsköztársasági Törvénytár*; (Szerkeszti: Pongrácz Jenő) A Magyarországi Szocialista Párt, ill., A Szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Kiadása, Bp. I. 39-40., II. 124-127.

²⁵ Körös Endre szerk. (1918/19): *A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nőnevelő Intézetének értesítője az 1918-19. iskolai évről*. 5-7. (Kiemelés tőlem – D. P.) Erre utal Németh István *dunántúli református püspök* 1919. augusztus 30-i, VKM-hez írt levele, melyben az igazgatói jelentés állításait valósnak elfogadva írta: „örömmel van szerencsém közölhetni, hogy növendékeink undorral fordultak el a kommunista bölcsek által bőkezűen szórt erkölcsi maszlagtól, felháborodásuknak nem egy alkalommal adtak hangos kifejezést. *A tanórákat imával kezdték és végezték; az istentiszteleteket szorgalmasan látogatták; a vallást egész éven át tanulták. A bentlakó növendékek pedig fölkeléskor és lefekvéskor imádkoztak,* ami lelkiismeretes nevelői munkára vall s a tanítónőkre nézve a legnagyobb dicséret” – írta a püspök úr, kérve ennek alapján, hogy a minisztérium ezen intézet esetében tekintsen el a pedagógusok és növendékek Tanácsköztársaság alatti magatartásának vizsgálatától. (MOL K-502-1919-8-186358. és K 592-1919-16-103188. Kiemelés tőlem – D. P.)

*elodázhatatlan erkölcsi kötelességük lett volna tanúsítani; sőt ezeknek ellenére munkatársul szegődtek, kisebb-nagyobb mértékben a romboló kommunizmusnak”.*²⁶ Az évekig tartó vizsgálat nyomán lényegében alaptalannak bizonyult vádak²⁷ ellen védekező tantestület Váczy Ferenc megfogalmazásában jelentette meg beszámolóját a történetekről²⁸: „A Károlyi-féle forradalomnak az az aknamunkája, mely az ún. »régí rendszert« minden vonalon fel akarta borítani, intézetünket illetőleg az internátus és a konviktus jó rendje elleni izgatással kezdődött meg [1919.] február 10-e táján. Azonban a helyzet fel nem borult, s a tanulóifjúság az intézet szabályai szerint élte végig a napról napra változó és mindinkább súlyosbodó eseményeket. ... [M]árcius 31-én a helyi munkástanács, majd a Közoktatásügyi Népbiztosság eltiltotta a vallástanítást²⁹ ... ezzel azonban keveset árthattak, mert áprilisban közbejött a húsvéti szünet, majd a hónap végén pedig a Vörös Hadsereg csapatai szállták meg a várost, intézetünk összes helyiségeit lefoglalták.”³⁰

²⁶ RL A/5. bir. 1/1919. (Kiemelés végig tőlem – D. P.)

²⁷ Lásd erről: Donáth P. 2008. 253-364.

²⁸ Az értesítő lezárása idején Váczy Ferenc betegeskedett, ezért szerkesztőként nem tüntették fel nevét, mivel a korábbi tanévekről szóló jelentést ő, az 1920/21. évit Osváth Ferenc igazgatóhelyettes írta és jegyezte. (*A Nagykőrösi (1918/19. 1919/1920. 1920/21) és Dunamelléki Református Elemi Népiskolai Tanítóképző-intézet értesítő(i)*. Nagykőrös, 1921. 12-13. és 21.)

²⁹ *A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1920. május 28-29., 1921. június 7-9. napjain tartott üléseinek jegyzőkönyve*. A Református Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa, Bp. 145-147. – A jászberényi tanítóképző évkönyve szerint az 1746/1919. eln. számú KN-rendelettel tiltották el „a vallásgyakorlatban való részvételt”. (Moczár Miklós szerk. (1918-30): *A Jászberényi M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet értesítője az 1918/19.-1929/30. iskolai évekről* (2-13. tanév). Kovács és Baranyi Könyvnyomdája, Jászberény, 1931. 22.)

³⁰ Osváth Ferenc „ig. h.” 1919. május 6-án jelentette, hogy április 28-tól az intézetet katonai célokra lefoglalták – a tanítás szünetelt. (MOL K 502-7-90066/1919. VI. 2.) Június 10-én a nagykőrösi direktorium kérte a Közoktatásügyi Népbiztosságot, hogy a nyári időszakra tekintettel a „rendészeti ügyosztály” számára a képző földszinti helyiségeit ideiglenesen használhassa. (MOL K 502-1919-7-151622; Petrák K. – Milei Gy. 1959. 39-40.)

„Intézetünkben a nevelés alapelve és iránya a valláserkölcsi és hazafias nevelés ősidőktől kezdve. Sajnálatra méltó dolog, hogy az 1918-19. iskolai évben az ily irányú munkásság az akkori jogtalan és erőszakos forradalmi események miatt – habár csak rövid időre – megszakítást szenvedett. Március 31-én ugyanis a helybeli munkástanács megszüntette a vallástanítást.³¹ Ennek ellenére folyt a vallástanítás április 6-ig és csak 12 napig szünetelt.³² ... Bár az ún. Népjóléti Hivatal emberei csaknem másfél hónapig agitáltak az ifjúság körében az új tanok érdekében, határozottan megállapítható, hogy eredményt alig értek el.³³ Vallásához s az intézeti régi jó szokásokhoz hív maradt mindenik. Az 1919-20. iskolai évben már zavartalan volt nevelőmunkánk. Ifjúságunk lelkében... semmiféle káros nyoma nem maradt az előző év eseményeinek [legalábbis azok közt, akik újra beiratkozhattak – D. P.]” - állította az akkor még fegyelmi vizsgálatnak alávetett igazgató.³⁴

A forradalmakat követő eljárások légkörében született intézeti évkönyvek természetesen a felsőbbségnek szánt önigazoló leírását adták a 133 nap alatt történeteknek, de még így is észrevehetők az elbeszéléseik közötti hangsúlybeli különbségek. Meglepően közös bennük, hogy semmit sem szóltak a 8 osztályos népiskolával, s a tanítóképzés reformjával kapcsolatos tervekről, intézkedésekről. Annak jele ez, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosságon, a különböző szakszervezeti fórumokon, a TITOE-ben születő, Nagy László beszámolójából jól ismert,³⁵ terveket alapvetően fővárosi pedagógusok dolgozták ki, s – az új elsősök helyett a IV. évesek visszahívását

³¹ Vö.: Petrák K. – Milei Gy., 1959. 7.

³² Később is rákényszerültek ilyesmire: három évtized elteltével a dolgozók tanítóképzőjének 1948-as államosítása s a „hit és erkölctant” és „az egyházi éneket” kiiktató rendelet ellenére folytatták e tárgyak oktatását a nagykovácsi pedagógusok. (Nánási Miklós (1974): NDTK/I. Adalékok a népi demokrácia pedagógusképzésének történetéhez. In: Geréb György szerk.: A Szegedi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei, 1974. I. rész. Szeged. 348.)

³³ A KN 100.200/1919. számú rendelete értelmében az 1918/19. tanévet június 7-én zárták. (A tanév befejezése 1919/12. 4.)

³⁴ A Nagykovácsi 1918/19., 1919/20., 1920/21. 2-4. (Kiemelések tőlem – D. P.)

³⁵ Lásd erről: Donáth P., 2008. 150-163.; Donáth P., 2020. 26-46.

előíró utasításon kívül³⁶ – még nem jutottak a végrehajtás fázisába, így a vidéki református képzők életét érdemben nem befolyásolták.³⁷

X

Másképp történt ez, a II. világháborút követően, amikor az ország szovjet érdekszférába került, újra elveszítette az 1938-1941-ben visszacsatolt területeit, s már 1945-ben elkezdtek a földreformot, valamint a 8 osztályos általános iskolák kiépítését.

Ahogy a 3. térképen látható, a Horthy-korszak során a trianoni országterületen megnövekedett számú: 58 képzőből 9 volt református, a történelmi országterület 83 képzőjéből pedig 10. Előbbiek közül a komáromi református képző bezárásával 57 maradt fenn az 1946/1947. tanévig, s közöttük 13 állami-, 31 római-, 1 görögkatolikus, 3 evangélikus s 1 izraelita tanító(nő)képzőt találunk. *A református egyháznak a komáromi képző bezárása után 3 tanítóképzője, s 5 tanítónőképzője maradt:* Debrecenben, Sárospatakon, Nagykőrösön, ill. Debrecenben, Nyíregyházán, Miskolcon, Kecskeméten és Pápán.

³⁶ Szöllősi Jenő csoportvezető 1919. július 11-én írta alá, a KN 164054/1919. VI. 2. sz. rendeletét: „A jövő 1919/20. iskolai évre a tanító- és tanítónőképző intézetek első évfolyamának működését felfüggesztem. Ezért a jövő iskolai évre az első évfolyamba növendékek nem vehetők fel, s a felvételi eljárás megszüntetendő. 2. A tanító- és tanítónőképző intézetek főiskolai átszervezésének munkálataival kapcsolatosan a jövő 1919/20. iskolai évre az V. évfolyamot felállítom. Az V. évfolyamra a múlt 1918/19. iskolai év folyamán képesített, továbbá az iskolai év végén végbizonyítvánnyal kibocsátott volt intézeti rendes növendékek behívandók. A behívott növendékekkel közlendők az alábbiak: az V. évfolyam hallgatása kötelező, mert tanítói állásra csak azok fognak kinevezetni, akik az évfolyamot sikerrel befejezték; az évfolyam tartama alatt államsegélyben részesülnek és szolgálati idejükbe az évfolyamon eltöltött idő be fog számíttatni. Az V. évfolyam szervezetéről egy később kiadandó rendelet fog intézkedni. E rendelkezések végrehajtásáról, s az V. évfolyamra behívott növendékek számáról szóló részletes jelentés folyó év augusztus hó 10-én postára teendő”. E rendelkezés végrehajtására a Tanácsköztársaság bukása folytán nem került sor. Augusztus 12-én Quint József budai igazgató, az immár a VKM berendelt munkatársaként, a fentieket visszavonó rendeletet fogalmazott: „Minthogy a főiskolai átszervezés most nem eszközölhető, a régi rend helyreállítandó. ... [F]elszólítom az igazgatóságot, hogy az 1919/20. évi I. osztályú felvételek biztosítása tárgyában sürgősen tegye meg a szükséges intézkedéseket. A felvételeket ez alkalommal a tanári testület fogja eszközölni”. (Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GyMSM SL) VIII. 62. 149/1919.; MOL K 502-1919-5-164595. Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁷ Arról is csak egy rövid híradást találtunk, hogy Kőrös Endre pápai igazgató, a városi szakszervezetben, Nagy Sándor állami tanítóképző intézeti tanárral együtt javaslatot tett a tanítóképzés reformjára, s hogy május 24-én, három szakszervezeti tanácskozás után, kettejük javaslatát ötvözve elfogadták: „a tanítóképzés a teljes középiskola befejezése után kezdődjék és minden középiskolai tanítónak előbb az elemi iskolai tanítói oklevelet kell megszereznie”. (A Tanítók Szakszervezetében. *Munkás Újság* (Pápa), 1. évf. 43. sz. 4. Kiemelés tőlem – D. P.)

3. térkép

2. 1946-1948

A szovjetek által behatárolt koalíciós kormány meghagyta az egységes VKM-et, melyben – a pártok közötti osztozkodás révén, a választások után előbb parasztpárti, majd (titkos kommunista) kisgazda miniszter irányítása mellett – 1947-1948-ra egyre markánsabb lett a Magyar Kommunista Párt (MKP) „pedagógus pártcsoportjának” befolyása. A tanítóképzésért felelős ügyosztályt akkoriban előbb de facto, majd de jure is a formálisan parasztpárti, ám – ahogy Farkas Sándor 1919-ben – valójában a tanítóképző tanárok reprezentánsának tekinthető *Rozsonдай Zoltán* irányította.³⁸ Az első években a katonai célokra igénybe vett, ill. háborús károkat szenvedett intézmények visszaszerzése, helyrehozása, az 1938. évi XIII. és XIV. törvények végrehajtásának felfüggesztése révén kialakult áldatlan helyzet, s az abból adódó színvonalproblémák „kezelése” kötötte le energiáit. Majd az immár „békés tanévekben” a képzők radikális leépítésére, s a 8 osztályos általános iskola

³⁸ Lásd róla: Donáth Péter (2004): SzakEmber a minisztériumi ügyosztályon. In: Donáth Péter at al. szerk. (2004): *Közszolgálat – pedagógushivatás. Rozsonдай Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért*. Trezor Kiadó. 2004. 13-170.

pedagógusainak képzésére szorgalmazott „nevelőképző főiskolákkal” való rapid felváltására irányuló – illúzióknak bizonyult – elképzelés végrehajtásának elodázása; s egy effektívebb, de az adott viszonyok között megvalósítható, a felsőfokú képzés felé előrelépést jelentő, a színvonalas képzős tanárok tudása további hasznosításának lehetőségét is megőrző reform szorgalmazása kötötte le energiáit. Ebben a helyzetben kellett szembesülnie az MKP irányította pedagógus szakszervezet 1946 végétől egyre markánsabb fellépésével a *főiskolai szintű, állami nevelőképző főiskolák* létrehozásáért.

Érzékelték az ebben rejlő veszélyt a református egyház illetékesei is. Ezt dokumentálja Kiss Tihamér Lászlónak, a debreceni tanítóképző igazgatójának a többi református igazgatóhoz, 1946. október 22-én írt levele is: „a Köznevelés október 15-i számában megjelent a tanítóképzés reformjára vonatkozó I. illetőleg II. számú tervezet Kiss Árpád tollából. Különösen az I. számú tervezet azt jelentené, hogy kiesnék a református egyháznak a kezéből a tanítóképzésnek az ügye, ami pedig semmiképpen sem kívánatos. Jó lenne, ha a tanítóképzés reformjára mind a négy egyházkerület egységes álláspontot foglalna el, és hogy ezt az egységes álláspontunkat esetleg a Konventen keresztül a köznevelési kormányzat elé terjesztenénk.”³⁹ Az igazgató úr – a mai, az óvó- és tanítóképzést egymáshoz közelítő törekvések szempontjából figyelemre érdemes – elképzelése,⁴⁰ a kisgyermekkori nevelők egységes nevelését proponálta, a genfi Rousseau Intézet gyakorlatának megfelelően felsőfokon vagy az átalakított ötéves tanítóképzőkben.⁴¹ A tanítóképzők kompetenciáját az óvodákra kiterjesztő s az általános iskola I–III. osztályaira zsugorító javaslatot vitatták az érintettek,⁴² s természetesen elfogadhatatlan volt az egységes nevelőképzés híveinek is, akik az általános iskola alsó és felső tagozatának bármilyen különválasztását károsnak tartották,⁴³ így a református tanítóképzők egységes javaslata sem születhetett meg.

³⁹ Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégium Levéltára (TtREL) I. 120/e. 8.

⁴⁰ Vö.: Kiss Tihamérnak 1946. november 23-i levelével református igazgató kollégáihoz, és: „Hozzászólás a nevelőképzés reformtervéhez” című tervezetével. (TtREL, I. 120. e. 8. 279/1946. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴¹ Vö.: MOL XXVI-I-1-b-szu/ 1946. és Mérei Ferenc: A falakon belül. A neveléstudomány feladata. *Köznevelés*, 4. évf. 22. sz. 551.

⁴² *A pápai református tanítónőképző tantestülete és Győry Elemér püspök* a főiskola nevelőképzést — és a református képzők fennmaradását — féltette Kiss Tihamér tervezetétől. (Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára I. a. 4462/1946. és Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL) 2. d. f./53. d.)

⁴³ „Jegyzetek az Országos Köznevelési Tanács nevelőképző javaslatáról” című feljegyzésében Kemény Gábor elutasította a javaslatot mely szerint „a nevelőképzés új módjának az iskolatípusokhoz kell alkalmazkodnia”. (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 210. f. 27/25. sz.; Ladányi Andor (1988): A felsőfokú tanítóképzés előzményei (1945–1959). In: Magyarfalvi Lajos szerk. (1988): *A tartalmilag megújított, négyéves tanítóképzés. Helyzetfeltáró előtanulmányok és javaslatok*. BTF, Bp. 200–203.)

Pedig az egyház püspök elnökének, *Ravasz Lászlónak* 1946. november 25-i püspöki jelentéséből⁴⁴ már erős aggodalom érezhető a „szabad egyház a szabad államban” elv megvalósításának mikéntjéről és az egyházi iskolák jövőjét illetően.⁴⁵ „A szeparáció időpontját nekünk kell megállapítanunk, végrehajtásához egy jóindulatú és emelkedett kormányzati politika teljes segítségére van szükségünk... Ha pedig a szeparáció úgy következne be, amint mi nem akarjuk, ellenünk, ártási szándékkal, rosszindulatú kormányzati politika mellett,⁴⁶ azt is elhordozzuk, tudván azt, hogy a szenvedő egyház a leghatalmasabb egyház”. „A szellemi irányzatok catalaunumi csatájában ... egyre több szó esik az iskoláról. *Minden világnézet az iskola meghódításáért küzd, mert minden iskola megannyi erődtény.*”⁴⁷ A történelem tanúsága szerint az egyházi iskola nem annyira a demokráciák, mint inkább a teokráciák és hierokráciák talaján díszlik. A szocializmus és kommunizmus programjában benne van az iskolák államosítása, vagy legalábbis következik belőle.⁴⁸ Viszont *a keresztyén világnézet nem engedi az*

⁴⁴ A jelentésből vett idézetek forrása: Ravasz László (1988): *Válogatott írások, 1945–1968*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern. 92. és 97-98. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁴⁵ Akkoriban a történelmi egyházak vezetői sorra leszögezték: ragaszkodnak iskoláikhoz, a nevelés jogához. Lásd pl.: Mindszenty József (1945–46.): *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*. I. k. 1945–1946. (Szerk.: Beke Margit.) Esztergom–Budapesti Főegyházmegye – Szent Gellért Kiadó, 1993. 91-97. és 138-141.; Beresztóczy Miklós (1946): *Egyházunk és iskoláink*. II. kiadás. Új Ember Kiskönyvtára, Bp. 1-6. és 15-24.; A Magyar Evangélikus Egyház Püspöki Karának körlevele az evangélikus iskolák vezetőihez és nevelő-munkásaihoz. *Evangélikus Nevelő*, 1947. június, 26-33., 26-30.; Kovács Éva – Pócze Gábor (1988): *Az állami iskolamonopólium kialakulása Magyarországon. Viták az iskola államosításáról*. OPKM, Bp. 12-16.)

⁴⁶ A Kommunista Párt Központi Bizottságának a háború utáni időkre vonatkozó 1944. október 2-i programtervezete a – már akkor programba vett – népköztársaságban „a népoktatás és nevelés ügyét nemzeti közérdeknek” kívánta nyilvánítani, s „a magyar nép demokratikus hagyományainak megfelelően új szellemi és pedagógiai alapokra „akarta helyezni. A vallásfelekezetek szabad gyakorlását ígérte „addig a pontig, amíg ez nem irányul a magyar demokratikus népköztársaság ellen. Viszont *bejelenti az államhatalom és az egyház teljes mértékű kettéválasztását gazdasági, társadalmi és kulturális téren egyaránt.*” (Rákosi Sándor és Szabó Bálint szerk. (1967): *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai, 1944–1948*. Kossuth, Bp. 28. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁷ Révész Imre püspök és a Tiszántúli Egyházkerület iskolákkal kapcsolatos szerepvállalásáról, állásfoglalásairól lásd: Fűrj Zoltán (1996): *Egyház és iskola. Református iskolák a Tiszántúlon 1944–45 fordulóján*. Debrecen.

⁴⁸ A Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1944. október 10-én deklarálta, hogy „mindkét párt végcélja a szocializmus megvalósítása Magyarországon. ... [s] ezt a célt ... a háború azonnali befejezése és egy független demokratikus Magyarország megteremtésén keresztül érheti el.” A Szociáldemokrata Párt XXIV. kongresszusán, 1945. augusztus 18-20-án elfogadott akcióprogram szerint *törekednek „az iskoláztatás és nevelés állami feladattá emelésére*, ennek költségeit az állam fedezze, anyagát és szellemét a demokrácia követelményei szerint, az állam határozza meg. A felekezeti iskolák tanterve és tananyaga azonos az állami és

iskolát. ... Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy egyházunk iskoláit önnön léte feltételének tartja” – hangsúlyozta Ravasz László.⁴⁹ Majd hozzátette, hogy – a földreform óta – a „gyakorlatban nincs más iskola már Magyarországon, csak az állami, mert minden iskola személyi költségeit az állam fizeti, minden iskola legfőbb igazgatását az állam végzi.”⁵⁰

községi iskolákéval.” (Rákosi Sándor és Szabó Bálint szerk. 1967. 30. és 115. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁹ Emlékiratában Ravasz László arról is írt, hogy már a Horthy-korszakban nehézségeik támadtak az iskolák fenntartását illetően, s kényszerűen tudomásul vették, hogy „az iskolafenntartás 50%-ig” terjedő államsegély feltételeként, hogy alkalmazkodniuk kellett az oktatási kormányzat előírásaihoz „a tanerőlétszám és –minősítés, a tanterv és az állami felügyelet” vonatkozásában. „[M]ivel ilyen feltételek mellett is lehetett jó iskola ... az egyház elfogadta ezt a kapcsolatot s rövid idő alatt összes iskolái államsegélyessé váltak. [Ám így] sem volt szilárd a református iskolarendszer anyagi alapja, mert az állam szakadatlanul új terheket hárított az iskolafenntartókra, nyugdíjintézeti járulékok, tanszemélyzeti fizetésemelések címén s ennek kulcsát sokszor egyoldalúan állapította meg. *Hamar láttam, hogy az iskolafrontot elébb-utóbb fel kell adnunk, mert nem bírjuk.* Egyházközségeink összes kiadásainak 40-80%-át az iskolára fordították. Az iskola nem volt missziói intézmény s a nevelőkben nem égett a református keresztyénség hódító heve. ... [E]zért volt az a szorongató elképzelésem, hogy *az iskolafrontot összekössem a missziói fronttal*, s a református iskolát azzá tegyem, ami kezdetben volt: az Ige egyházának legfontosabb missziói intézményévé a nevelők és diákok evangelizálása által. ... Mivel nem akartam megfélemlkezni az iskola nevelő és tanító feladatáról [sem], megnyertem Imre Sándort arra, hogy a dunamelléki egyházkerület középfokú iskoláinak főigazgatója legyen” – írta Ravasz László. (1992. 190-191. Kiemelés tőlem – D. P.) Véleményét befolyásolhatta, hogy Imre Sándor „A magyar református egyház művelődési politikája” című, a harmincas évek közepén készült írásában maga is az egyház igényeinek és lehetőségeinek újragondolására, a lelkes- és a tanítóképzés volumenének, jellegének megváltoztatására tett javaslatot. (1935. In: Fűrj Zoltán szerk. (1997): *Válogatás a Magyarországi Református Egyház művelődéspolitikai dokumentumaiból*. KFRTF, Debrecen. 20–63. 61-62.) *A Református Egyetemes Konvent Elnöki Tanácsának 1944. január 19-i ülésén szakértők által készített előterjesztés alapján két variánsról tárgyaltak az egyházi közteherviselés és az egyház anyagi teherbíró-képessége szempontjából.* „1. Arra az esetre, ha az állammal való viszonyunk belátható ideig legalább nagyjából a mai marad. 2. Arra az esetre, ha az állam anyagi támogatását elvesztjük. ... Arra a kérdésre vonatkozóan, lát-e lehetőséget arra, hogy az állami támogatás megvonása esetén iskolázásunk mai rendszerét – ha redukáltan is – fenn tudjuk saját erőnkéből tartani? A bizottság azt a véleményét fejezi ki, hogy *ha redukáltan is, de fenn tudjuk tartani iskolázásunk mai rendszerét, legfőképpen azon elv alapján, hogy lehet, mert kell*”. (RL A/1. g. 16. d. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁰ A „Néptanítók Lapjában”, 1944-ben Nagydiósi Géza is veszélyesnek ítélte az állami szerepvállalás növelését, mivel egy „vallásos neveléssel szemben közömbös kormányzat mellett, a teljes állami függés esetében, joggal félthetik a vallásfelekezetek iskoláik fennmaradását”, hiszen, az 1943. évi költségvetés szerint, akkor már az állam állta a nem állami iskolák személyi költségeinek 82,64%-át. (A felekezeti iskolafenntartási terhek igazságos megosztása. *Néptanítók Lapja*, 77. évf. 4. sz. 132. Kiemelések részben tőlem – D. P.) Molnár Oszkár szerint ugyanebben az évben 16 egyházi liceum-tanítóképző, s 31 leányliceum tanítónőképző részesült államsegélyben. „Ezeknél az intézményeknél az

De... *amíg mi lelket adhatunk az iskolánkba, addig az iskola a mienk, akárki fizeti a tanítóinkat. Ezért az államosítással szembeni hangtalan birkózásban döntő tényező tanítóink és tanáraink élő hite, missziói ereje.* Ezen a téren sok hiba terhel bennünket. *A tanítóképzés csak formálisan volt kezünkben, de sokkal több tanítói diplomát adtunk ki, mint amennyi tanítói lelket alakítottunk át a Krisztusban. Nem érezzük-e, hogy elérkeztünk az utolsó pontra, ahonnan már [még? – D. P.] visszahódíthatunk egy félig elfoglalt birodalmat: a saját iskoláinkat*” – tette fel a szónoki kérdést Ravasz László. Majd harci riadót fűjt⁵¹ a református iskolák fenntartásában érdekelt gyülekezeteknek, Kecskemétnek, Kőrösnek, Halasnak egységbe szólítva őket, hogy szervezzék meg – az analóg katolikus szervezetekhez hasonlóan⁵² – „a református iskolák Baráti Szövetségét”.

Törekvése beleütközött a legalább az általános iskolai pedagógusképzés mihamarabbi államosítására, az ún. nevelőképző főiskolák létrehozására irányuló törekvésekbe. Ezekről hű képet ad egy, a további fejleményeket megvilágító „emlékeztető”, mely 1947. május 8-án készült a kommunista párt közoktatással foglalkozó testületében, a pedagógus

iskolafenntartók a tanárok illetményeinek 10-40 %-át, átlag 28,5 %-át viselik”. (Az új költségvetés. *Magyar Tanítóképző*, 56. évf. 1.)

⁵¹ 1946. május 4-i püspökkari körlevelében hasonlóan járt el *Mindszenty József* is. (1945-1946. 91., 93. és 97. Vö.: Beresztóczy M. 1946. 1-6.)

⁵² *Az Actio Catholica javaslatára* a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1945. május 25-i értekezletén tárgyaltak először a *Katolikus Szülők Szövetségének* létrehozásáról, s – az iskolák védelmében – szervezését október 17-én engedélyezték, mire több egyházi iskolában megalakult. Munkatervét az 1946. szeptember 6-án hagyták jóvá. A helyi szervezetek megalakítását ösztönözve Mihalovics Zsigmond az AC országos ügyvezető igazgatója 1945. június 22-én levélben fordult a káptalani helynökökhöz. Mindszenty József az AC országos elnökeként november 12-én írt a megyéspüspököknek, Drahos János november 30-án az egyházközségek és a katolikus iskolák vezetőinek, melyet újak követtek. (EPL S 11. AC 1943-48., 162761947. 3790/1948.; Győri Püspöki és Káptalani Levéltár I. 1. p. Circulares, 1946. 323. és 872. sz.) 1947. február 25-27-i ülésükön a püspöki kar tagjai elégedetlenül konstatálták, hogy a lehetséges és kívánatosnak talált 5447 helyett csak 1936 szervezet működik, s azoknak is csak 30%-a bizonyult mozgósíthatónak az akkori kampány során. A mulasztókat a püspöki kar szigorúan figyelmeztette, s határozott: „a Kat. SZVSZ-nek meg kell lennie minden iskolánál, mégpedig úgy, ahogy arra *Lénárd Ödön* AC-titkár irányítást ad”. (Beke Margit szerk. (1996): *A Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között*. Köln – Budapest. 41., 55., 160., 174-175., 183. és 338.; Mindszenty J. 1945-46. 138-141.; Gergely Jenő (1985): *A katolikus egyház Magyarországon, 1944–1971*. Kossuth, Bp. 53.; Kovács É. – Pócze G., 1988. 9-42.; Balogh Margit (2002): *Mindszenty József, 1892–1975*. Életkép sorozat. Elektra Kiadóház, Bp. 157. és 167-182.; Izsák Lajos – Kun Miklós szerk. (1994): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok, 1944–1948*. Századvég, Bp. 187.) Emlékiratában Mindszenty József is megemlítette: „Jól esett, hogy Ravasz püspök értékelte a Katolikus Szülők Szövetségének tevékenységét. (Szent István Társulat, Bp. 1989. 125-126.)

pártcsoportok vezetőségében: „Az elmúlt két esztendő alatt lefolyt viták eredményeként a VKM és a Köznevelési Tanács vezetői egyetértének pártunkkal és a pedagógus-szakszervezettel abban, hogy a tanítóképzés mai formája helyett főiskolai nevelőképzést kell bevezetni. Ennek lényegesebb okai

1. az általános iskola bevezetése,
2. a tanítóság állandóan napirenden tartott több évtizedes követelése (lásd az 1928-as III. tanügyi kongresszust).⁵³
3. Megjegyezzük, hogy a VKM 1945/46-os adatai szerint a tanító(nő)képzők száma 59, ebből állami 12 (20%), egyházi 47 (80%), ebből r. k. 34 (57,6%).

Ezen a siralmas helyzeten a nevelőképző főiskolák felállításával döntő módon változtatni tudnánk anélkül, hogy frontális támadást kellene indítanunk az egyházak ellen.

Pártunk és a pedagógus-szakszervezet javaslata szerint a szükséges nevelőképző főiskolákat (számuk kb. 15) három év alatt kell felállítani. A hároméves terv a főiskolák és hozzá tartozó kollégiumok felállítására és fenntartására elő is irányzott 24 millió forintot. *Eredeti javaslatunk szerint 1947 szeptemberére hat, 3-3 párhuzamos osztállyal működő főiskolát kellene felállítani.* [Kézzel ráírva: Tudjuk-e?⁵⁴] Ezzel egyidejűleg a VKM gondoskodhatott volna a mai tanítóképzők első évfolyamának

⁵³ A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója I. k. (Szerk.: Négyesy László – Simon Lajos – Papp Gyula.) H. n. 172–220.; Kiss József (1933/1–2/2): A középiskolai érettségire épített tanítóképzés. *Magyar Tanítóképző*, 46. évf. 21–24.

⁵⁴ 1947. augusztus 21-én, az MKP pedagógus csoportja nevében, Mérei Ferenc a párt Állampolitikai Osztályához fordult, a következő kéréssel: „Az MKP két év óta sürgeti az általános iskolai tanárképzés megindítását és a nevelőképző főiskolák felállítását. A szakszervezet ismételt követelésére sikerült elérni, hogy szeptemberben három főiskola megnyílik (Budapesten, Szegeden, Pécsen). A VKM költségvetésében a főiskolák megnyitására nincs fedezet, viszont a hároméves terv már az első évben előirányozza azokra a szükséges összeget. Ha a megnyíló főiskoláknak ennek megfelelően a Tervhivatal kiutalja az előirányzott összeget — akkor azok jó színvonalon indulhatnak, és hamarosan megszilárdíthatják az általános iskola rendszerét.” (MOL XXVI-I-1-b-szu/1947) 1947 őszén valójában csak a szegedi és a budapesti főiskolák megnyitására került sor, az előbbinél beiskolázási nehézségekkel. (EPL 3081/1948. 1497/1947-48.)

Ortutay Gyula az OKT 1948. február 5-i teljes ülésén már szerényebb elképzelést vázolt: „A már létesült két főiskola mellé másik két főiskolát fogunk felállítani, és remélem, hogy a hároméves terv lezárásakor már mind a hat tervezett nevelőképző főiskola működhet.” Ennek érdekében az ötéves terv készítésekor e célból előbb 50+50, majd 40+40 millió forinttal számoltak 1949 januárjában a VI/1. ügyosztály illetékesei. (*Beszámoló művelődéspolitikánk mai helyzetéről. Az Országos Köznevelési Tanács teljes ülése*, 1948. február 5. A Köznevelés Könyvtára. Bp. 1948. 43.; MOL XIX-I-1-a 3. d. 17. t. Kiemelés tőlem – D. P.) Tehát már nem 10, hanem 6 főiskolát terveztek, melyek közül csak négy valósult meg.

*megszüntetéséről.*⁵⁵ Mivel a VKM részéről sokszori figyelmeztetésünk és cikkeink ellenére hónapok múltak el *cselekvés nélkül*, felvetődik a kérdés, mi menthető meg ma eredeti állásfoglalásunkból.

Álláspontunk a következő:

Semmiképp sem járulhatunk hozzá, hogy a főiskolák megnyitását egy évvel elhalasszák

a) legalább egy esztendővel az általános iskola nyolcosztályúvá fejlődése után *szükség van az új iskolatípushoz képzett nevelőkre;*

b) még egy évfolyammal megszorodna azoknak a képzőt végzetteknek a száma, akik szakmai továbbképzésre szorulnak;

c) még mindig *megvan a lehetőség legalább három nevelőképző főiskola megnyitására.*⁵⁶

Egy hónap elteltével, „A Magyar Kommunista Párt a magyar tanítókért”⁵⁷ című brosúra előszavában, Révai József és Alexits György nyilvánosan deklarálták: annak érdekében, hogy az általános iskolának „olyan nevelőt adjunk, amilyent a haladó szellemű magyar tanítók évtizedek óta megálmodtak, magasabb végzettségű munkájáért valóban megbecsült tanítót... [K]üzdünk... az egységes, főiskolai jellegű nevelőképzés megvalósításáért”.⁵⁸

Az államtitkári székből folytatott „küzdelem” eredményeként 1947. június 19-én elkészült egy, a kormány elé szánt *törvényjavaslat. A négyéves nevelőképző főiskolára* vonatkozó előterjesztés leszögezte: felállításukkal „a polgári iskolai tanárképző főiskolák, a tanító/nő/képző intézetek és a líceumok

⁵⁵ Ez a bíráló Rozsondai Zoltánnak szólt, aki nem volt hajlandó mindaddig intézkedni a képzők visszafejlesztéséről, amíg erre 1948. február 19-én egyenes utasítást nem kapott. (Dancs Istvánné szerk. (1979): *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról, 1945–1948.* Források a magyar népi demokrácia történetéhez, III. k. Kossuth, Bp. 679–680.)

⁵⁶ Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 274.f. 21/73. ö. e.; Dancsné szerk. 1979. 690–691. (Kiemelések tőlem – D. P.) – Ortutay Gyula szeptember elején adott utasítást a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskola első évfolyamának új rendszerű képzés keretében való elindítására s a budapesti pedagógiai főiskola első évfolyamának megnyitására. Erre november elején került sor. (Faragó László (1948/10): A budapesti Pedagógiai Főiskola megszervezése és diákönkormányzata. *Köznevelés*, 4. évf. 10. sz. 208.)

⁵⁷ Az MKP Politikai Bizottsága a közelgő választásokra való felkészülés jegyében 1947. június 6-án és 12-én tárgyalt a tanítóság helyzetéről, s a megnyerésükért folytatandó kampány kezdő időpontjául június 15-ét jelölte meg. A brosúra e kampány keretében látott napvilágot. (PIL 274. f. 3. cs. 91–92. ö. e.; 274. f. 24. cs. 11. ö. e.)

⁵⁸ *A Magyar Kommunista Párt a magyar tanítókért* 1947. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.) – Ortutay Gyula már korábban kifejtette: „Az általános iskola jó formája nem valószínűsíthető meg tanítóképzésünknek magasabb, akadémiai szintre való emelése nélkül. Ez egyben alkalmas lesz megváltoztatni tanítóságunknak azt a teljesen jogosulatlan, sértő és méltatlan kisebbségi helyzetét, amely a magyar társadalomban érte.” (*Művelődéspolitikánk alapelvei. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Zeneművészeti Főiskolán 1947. május 17-én tartott előadása.* Egyetemi Nyomda, Bp. 18.)

fokozatosan megszűnnek, illetőleg nevelőképző főiskolává vagy más iskolává alakulnak át”. A javaslat azonban mégsem kodifikáltatott, mivel szövege *az új intézmények felállítását és fenntartását állami feladattá nyilvánította*. A fakultatív hitoktatás felvetése révén kihívott – s a kérdés napirendről való levétele által éppen csak lecsendesített, a nevelőképző főiskolákra igényüket jelző – történelmi egyházak⁵⁹ törvényekben elismert jogait sértette volna ezzel, amiért az igazságügyi minisztérium sem értett vele egyet.⁶⁰ Ezért, tekintettel a közelgő parlamenti választásokra, taktikai megfontolásból, az átmenetileg békülékenyebb politika jegyében, Ortutay Gyula előterjesztését minden indokolás nélkül visszavonta.⁶¹ Így azután *a nevelőképző főiskolák előkészítése továbbra is jogszabályi háttér híján, félig konspiratív módon folytatódott*, a szegedi polgári iskolai tanárképző főiskola költségvetésére hivatkozva, miniszteri utasításra, az egyházi nevelőképző főiskolák számára semmiféle precedenst nem jelentő, „kísérleti jelleggel”.⁶²

Amikor *Váczy Ferenc* tudomást szerzett a középfokú egyházi tanítóképzők megszüntetésének lehetőségét (is) előrevetítő oktatáspolitikai lépésekről⁶³ – 1947. november 28-án –, jelentésben számolt be Ravasz Lászlónak a nevelőképzés államosítására vonatkozó tervekről. Válaszul a püspök megbízást adott a képzők védelmére a református társadalomhoz intézendő felhívás megfogalmazására. Az 1947. december 6-án elkészült, – de Papp Ferenc tanügyi előadó kezdeményezésére az elnökségi tanács 1948. február 11-i ülésének napirendjéről lekerült – felhívásban a nagykovácsi igazgató elkeseredetten konstataulta, hogy „a kultuskormány sorozatos reformjainak eltervezésénél nem veszi figyelembe az egyház törvényben biztosított iskolaalapítási és fenntartási jogait. Sőt ezeknek a korlátozására – jogalap nélkül – olyan próbálkozásokat tesz, amelyek esetleges megvalósítása iskoláink létalapját rendíti meg, s lehetetlenné teszi azoknak az egyház szellemében való további fennmaradását.

⁵⁹ A katolikus püspöki kar 1947. augusztus 14-i konferenciáján referált Mindszenty József arról, hogy „a fakultatív hitoktatás kérdését a kormány levette a napirendről, s hogy az egységes tankönyveket is elejtették a hitvallásos iskolákra nézve”. Majd *állást foglaltak az egri, az esztergomi és a budapesti katolikus nevelőképző főiskolák iránti igényük bejelentése mellett*. (Beke M. szerk. 1996. 232. és 244.; EPL 3081/1948. 5545/1947./E.)

⁶⁰ MOL XIX-A-83-a. A minisztertanács 1947. június 26-i ülésének jegyzőkönyve: a 185. jegyzőkönyv, 286-288.

⁶¹ Dancsné szerk., 1979. 673-678., 688-690.; Baróthy Dezső feljegyzése Ortutay Gyulához 1947. április. MOL P 2076. 871/1947. 2508/1947.; MOL XIX-A-83-a 185. jegyzőkönyv, 286-288.

⁶² *Mindszenty József* 1947. augusztus 16-i és október 16-i, a katolikus nevelőképző főiskolákra vonatkozó igénybejelentő leveleit és *Ortutay Gyula* rájuk adott kitérő válaszait lásd: EPL 3081/1948. 5545/1947./E és 6644/1947.; Dancsné szerk., 1979. 704-705.

⁶³ Lásd erről bővebben: Donáth Péter (2008/2): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945-1960*. Trezor, Bp. 5-59.

Ezek között a kísérletek között látjuk legújabbban azt a tervezetet, mely *a magyar református népnevelés alapfeltételét semmisítené meg, ti. a felekezeti tanítóképzés, vagy ahogyan a reformtervezet nevezi: a nevelőképző főiskola teljes állami kezelésbe vételét. Ha ez megvalósulhatna, nemcsak a magyar népnevelés terén kimagasló érdemekben gazdag, nagy múltú hét ilyen intézetünk megszűnését jelentené, de a felekezeti iskoláztatás további teljes céltalanságát is, sőt lehetetlenségét, eredményezné, mivel az egyház a gyermeki léleknek a legfogékonyabb korban való irányítására hivatott nevelők képzésétől üttetnék el...* A legsürgősebben fel kell tehát emelni szavunkat ez ellen a szándék ellen. ... Nyomatékkal hangoztatjuk, hogy *egyházunk híveinek adófilléreiből fenntartott iskolák sorsa felől egyedül ezeknek az adófizetőknek van joguk dönteni,*⁶⁴ *s demokratikus államban a lelkiismereti szabadság legdurvább megsértése volna ezzel az elvvel szembehelyezkedni.*

Egyházunk a Református Iskolák Barátai Szövetségének a megszervezésével megjelölte az utat, amelyen iskoláink ügyének a védelmét a magyar református társadalom szolgálhatja. Felhívjuk mindazokat, akik a fentiekkel lélek szerint egyetértenek, haladéktalanul csatlakozzanak ehhez a mozgalomhoz, hogy egyházunk híveinek törhetetlen akarata ezáltal egyetemes kifejezést nyerjen” – írta Váczy Ferenc, ám *a tiltakozás helyett, a konventi tanügyi előadó javaslatára az elnökségi tanács úgy határozott, hogy írásban kéri a minisztériumtól egy református nevelőképző főiskola felállításának lehetőségét.*⁶⁵

Kérésük nem talált meghallgatásra, ahogy a tanítóképző intézeti tanárok memorandum⁶⁶ sem. Ennek egyik oka bizonyára *az egyházi nevelőképzés mihamarabbi megszüntetésére irányuló* – a katolikus egyházzal kibontakozott politikai birkózásban csak még határozottabbá vált – *törekvés volt.* Amíg a generális államosításra vonatkozó határozat meg nem született, a tanítóképzés régi formájának likvidálása *s állami nevelőképző főiskolákkal való felváltása* tűnhetett a kívánatos célhoz vezető legrövidebb útnak. A másik, ettől korántsem független motívum a képzős pedagógusoknak és minisztériumi reprezentánsuknak, Rozsondai Zoltánnak a tanítóképzés pozitív hagyományai megőrzésére irányuló szándéka volt. Márpedig ez a képzés a megelőző évtizedekben – Mérei Ferenc és párttársai számára elfogadhatatlanul – az

⁶⁴ Vö.: Kormos László (1995): A református egyházi társadalom, 1945–1950. In: Valuch Tibor szerk. (1995): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben.* Osiris, Bp. 630.

⁶⁵ MREZSL 2. d. f. 53. d. 8042/1947., 1142/1948. Kiemelések tőlem – D. P. Lásd ehhez: Balogh Sándor (1973/4): A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak (1947 tavasza). *Századok*, 107. évf. 4. sz. 914., 920-921., 932.; Horváth Márton (1975): *A népi demokrácia közoktatási rendszere, 1945–1948.* Tankönyvkiadó, Bp. 137-140.

⁶⁶ MOL P 2076. 13. d. 957/1948.

állami képzőkben is keresztény-nemzeti szellemiségű volt,⁶⁷ s kétségtelenül ilyen felkészítésben részesültek a tanítóképző intézeti tanárok az Apponyi Kollégiumban is. Mivel a „holnapra az egész világot megforgató” „fényes szelek” éppen ezen tradíciók meghaladását célozták, a pedagógus pártcsoporthoz tartozásuk számára „a tanítóképzők leépítése” „döntő elvi kérdés” volt.⁶⁸ Nem hittek a régi út folytathatóságában, s kevésbé a régi világban szocializálódtak, világnézeti és módszertani szempontból egyaránt konzervatívnak tartott tanítóképzős tanárok pedagógusképzésben való felhasználhatóságában.⁶⁹

⁶⁷ Kovács Péternek, a pedagógus-szakszervezet szervezőtitkárának egy 1948. július 9-i írása is ilyen szemléletet tükrözött: „Sajnos pedagógusaink egy része még ma sem tud beilleszkedni a népi demokrácia célkitűzéseibe... idegenkedik a mai szellem átvételétől, [holott] a régi rendszerben alig-alig jelentkező ideológiai ellenkezés a pedagógusok részéről! ... Zokszó, bírálat, sőt gyakran gondolkodás nélkül – itt-ott – meggyőződésük ellenére végrehajtották azokat, mert erre neveltek az akkori tanítóképzők, melyekben, hasonlóan a többi iskolához, a német drill-szerű fegyelmezés és a külső tekintély elvén felépülő nevelés folyt... tervszerűen szolgalelkűségre neveltek. Az új rendszerű nevelőképzéssel, tovább- és átképzéssel a múlt rendszernek ezeket a maradványait rövidesen felszámolja a demokrácia”. (PIL Szakszervezetek Központi Levéltára 44. f. 17. d. 160. dosszié. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁸ Mérei Ferencnek egy 1948. eleji vezetőségi ülésen készült jegyzetében olvasható a megfogalmazás. (MOL XXVI-I-1-a 5. d. 27. t. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁹ Amikor az államosítást követően kiderült, hogy a fakultatív hitoktatásra a pedagógiai gimnáziummá átalakított tanítóképzőkben a középiskolák közül a legnagyobb arányban jelentkeztek (76,2%), s hogy kevésbé hajlandók a „lemorzsolódásra” is, a VKM Kollégiumának balatonkenesei értekezletén, 1950 januárjában Mérei Ferenc radikális intézkedést javasolt: „a pedagógiai gimnáziumok kérdéséhez... ott a [hittan] lemorzsolódás 10%. Mindnyájan tudjuk, hogy itt leglényegesebb a kérdés. ... [B]orzalmas dolog, hogy klerikális tanítókat képeznek és jövőre, két év múlva klerikális tanítók mennek ki. Azt javaslom, hogy ebben a kérdésben azonnal hozzunk határozatot. Úgy hiszem ugyanis, hogy ez nem választható el attól, hogy a volt egyházi iskolákról van szó. A nevelői kar figyelemreméltó része az egyház alatt is tanított. ... Úgy gondolom, hogy 4-500 olyan személy van, akinek a szerepe ebből a szempontból jelentős. Véleményem szerint a VKM személyzeti osztályának ezt a kérdést külön meg kellene vizsgálnia, személy szerint végignézné őket. ... Azután a szükségletekhez képest... átcsoportosítást, áthelyezést kell végrehajtani. ... [A] pedagógiai gimnáziumok esetében nem várhatjuk meg a szívós és lassú munka eredményét. ... [J]avaslom, hogy ezen a ponton a radikálisabb beavatkozás útját keressük. ... Azokat tehát, akiknél a klerikális kötöttség nem olyan természetű, hogy ki kellene őket zárni a tanári pályáról, de olyan természetű, hogy a pedagógiai gimnáziumokban kártékony, át kellene helyezni más gimnáziumokba. A kártékonyság küszöbe a pedagógiai gimnáziumokban alacsonyabban van, mint a többi középiskolában. Ezért javaslom, hogy... itt radikális intézkedések történjenek.” (MOL XIX-I-1-r 2. d. Kiemelés tőlem – D. P. Vö.: MOL M-KS-276-89-285. 61.) – Méreit már félreállították, amikor az intézetekké nyilvánított tanítóképzőkben a VKM 1240-V-3/1950. IV. sz. rendeletével 1950 szeptemberében megszüntették a hitoktatást és megszigorították a tanítóképzőkbe jelentkezők felvételét. A munkás-paraszt származásúak közül elsősorban az „ateista, antiklerikális szülők gyermekeit” szándékoztak felvenni, különösen, „ha maguk is ilyen beállítottságúak voltak”. (MOL M-KS-276-89-285. 61. valamint XIX-I-1-g-1280-K-91-/1-10-/1950. 313. d.)

„Olyan pedagógusok kialakításáról van szó, akik alsó fokon osztálytanításra, felső fokon pedig bizonyos tárgycsoportok szaktanítására nyerne képesítést. Hagyományai, példái az ilyenfajta képzésnek hazánkban egyáltalán nincsenek, s a külföldön is aligha találhatók használható minták: a főiskolának teljesen az újfajta célt szolgáló, *sui generis* intézménynek kell lennie... *A tanítóképző intézetnél többet, az egyetemmel szemben mást kell nyújtania. Pedagógiai főiskoláról van szó, s a nevelői szempontokat kell irányítúként követnie.* Nevelői hivatástudattól fűtött, pedagógiai szemléletű, művelt munkásokat kell falai közül kibocsátania a jövőre Magyarország alakítására; jelöltjeinek olyan szakműveltséget kell nyújtania, amelynek a nevelői szempont adja meg sajátos színezetét” – írták a *Köznevelés* 1948. április 15-i számában, amelyben egyébként a középiskolai tanárok mellett a tudományos munkássággal s gyakorlattal rendelkező tanítóképző intézeti tanárokat is jelentkezésre hívták.⁷⁰

Belső használatra szánt anyagaikban azonban azt sem rejtették véka alá, hogy „a pedagógiai főiskolák felállítása és kifejlesztése politikai szempontból is elsőrendűen fontos. Legközvetlenebb feladatunk ezeknek az intézményeknek határozott profilú kommunista főiskolákká való szervezése. *Míg a tanítóképző intézetek az elmúlt idők reakciós szellemű nevelőképzésének melegágyai voltak, s míg ezeket a hagyományokat az államosított képzők sem tudják máról holnapra feladni, a pedagógiai főiskolák hagyománytalan intézmények, tehát maguk alakítanak ki maguknak kommunista hagyományokat*” – írta, egy vélhetően 1948 tavaszán papírra vetett feljegyzésében *Mérei Ferenc*.⁷¹

E megfontolások jegyében, az MKP Köznevelési Bizottságának előzetes jóváhagyásával, 1948. április 19-én napvilágot látott⁷² *Ortutay Gyula* tankerületi főigazgatókhoz címzett – tájékoztatásul az egyházi főhatóságoknak is megküldött – 160.950/1948. V. 2. számú rendelete: „A 6650/1945. ME számú rendelettel létesített általános iskola felső tagozatában általában

⁷⁰ *A Pedagógiai Főiskola feladata és szervezete.* 1948. 149. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷¹ Előterjesztés az általános iskolai nevelőképzés (pedagógiai főiskolák) jelenlegi helyzetének és fejlesztési terveinek tárgyában. PIL SZKL 44. f. 41. d. 368. dosszié, MOL XXVI-I-1-a 9. d. (Kiemelés tőlem – D. P.) Amit az MKP prominenseinek a tradícióhoz való viszonyáról írtunk, konkrétan a tanítóképzésre vonatkozóan értendő, hiszen az értelmiségi politika általános kérdéseiről szóló dokumentumaikban a radikális fordulat mellett elméletileg gyakran hangzottak – az újraértékelt – hagyományok megőrzésének jelentőségét. (Lásd pl. Mérei anyagaiban: MOL XXVI-I-1-a 5. d. 27. t.)

⁷² Az 1938. évi XIII. és XIV. törvénycikkeket s a végrehajtásukat átmenetileg felfüggesztő 55.600/1941. számú VKM-rendeletet „felülíró” miniszteri utasítás – a pedagógiai főiskolák helyzetének jogi rendezetlensége folytán – „nem jelent meg sem a Magyar Közlönyben, sem a Köznevelésben. [Ezért] a kultuszminisztérium ügyviteli intézkedéseként tekinthető” – írta Rozsondai Károly, a soproni evangélikus tanítóképző igazgatója, felettesének, a dunántúli püspöknek, 1948. május 25-én. (Evangélikus Országos Levéltár (EOL) DEE TI STL 1941-48. 89. d. és MEE TBI 30. cs.)

szakjellegű tanítás lépett életbe, szemben a népiskola kizárólagos osztálytanításával. *Az általános iskola osztály- és egyben szakjellegű nevelői szükségletét az iskola egységének megóvása végett egységesen pedagógiai főiskolákon kívánom biztosítani. Minthogy e feladatot a tanítóképző intézetek nem oldhatják meg, elhatároztam a jelenlegi tanítóképzés fokozatos megszüntetését.* Ezt a lépésemet az is időszerűvé teszi, hogy az általános iskolában mutatkozó rendkívül nagy szaknevelői szükséglettel szemben az osztálytanításra képesített tanítókból felesleg van, s a jelenlegi tanítóképzés változatlanul való megtartása éppen ezért a tanítói pályán elhelyezkedni nem tudó szellemi munkanélküliek számának további, nem kívánatos emelkedését eredményezné. *Az állami tanítóképző intézetek és líceumok fokozatos megszüntetése ügyében tehát a következőket rendelem el: Az 1948/49. iskolai évben – a pécsi, délszláv tanításhelyű líceum és tanítóképző intézet kivételével – valamennyi állami tanítóképző intézet és líceum, tanítónőképző intézet és leánylíceum I. osztályában, valamint tanítóképző intézeti IV. osztályában a tanítást szüneteltetni kell. A líceum és leánylíceumok jelenlegi III. osztályos tanulói a líceum IV. osztályában folytathatják tanulmányaikat*”⁷³ –írta a miniszter, majd rátért az egyes képzők sorsának meghatározására. Utasítását újabb általános útmutatásokkal zárta: „Azokban az intézetekben, ahol az 1948/49. iskolai évben új osztályként a gimnázium, illetőleg leánygimnázium V. osztályát kell megnyitni, a polgári iskolát végzett tanulók minden felvételi vagy különbözeti vizsgálat nélkül felvehetők ezekbe az osztályokba. Ezeknek a gimnáziumi vagy leánygimnáziumi osztályoknak átmenetileg külön helyi tantervet adok ki. *A tanítóképző intézetek tanári testületei jelenlegi szolgálati helyük érintetlenül hagyásával a megszűnő líceumi, illetőleg leánylíceumi I. osztály helyében megnyíló új osztályokra kiterjesztetten folytatják működésüket.*”⁷⁴

⁷³ A líceumi III. osztályok rövidesen, a beiskolázásukkor kilátásba helyezett tanulmányok folytatásának lehetőségét kérő levelekkel árasztották el a VKM-et, amelyeket egy éven át elutasítottak, majd – a felsejlő tanítóhiány hatására – Rozsondai Zoltán 1949 novemberében rendelettervezetet készíthetett: „a líceum IV. osztályos tanulói egyéni kiválasztás alapján a tanítóképző intézet IV. osztályának a második félévben, V. osztályának az 1950/51. évben való elvégzése után általános iskolai tanítói oklevelet szerezhettek”. Javaslatára Szávai Nándor államtitkár, 1949. december 16-án, 1250-129/1949. IV. sz. utasításával, bizonyos feltételek (pl. tanulmányi eredmény) megléte esetén, engedélyezte a líceumi IV. osztályos tanulók számára tanítóképző intézeti osztályok szervezését. (MOL M-KS-276-86/9. 3.; XIX-I-1-I Nyíregyháza-1948. 3. d., egri ped. gimn. 1949. 1. d., győri tanítóképző-1949. és Kunszentmárton-1949. 2. d., XIX-I-1-g-Min.-1250-58/IV. 304. d., P 2076. 21. d. 5613/1948.; Fejér Megyei Levéltár (FML) VI. 501 1944-1949. 5. d. 1254-10001-4/1949. IV. 2.)

⁷⁴ EOL MEE TBI 30. cs. és DEE TI STL 1941-48. 89. d.; MREZSL 2. d. f. 53. d. 2957/1948.; PL 3081/1948. (Kiemelés tőlem – D. P.) – Az iskolák államosítást követően az intézkedés hatályát – az MDP Köznevelési Bizottságának 1948. június 22-i állásfoglalása szellemében – a 168.098/1948. V. számú, a 45.500/1948., a 164.975/1948. V. 2., a 167.090./1948. V. 2. számú VKM-rendeletekkel a volt egyházi képzőkre is kiterjesztették. (MOL XXVI-I-1-a 5. d.

A rendelet különös kettőssége, miszerint „a jelenlegi tanítóképzés fokozatos megszüntetéséről” határozott, de utasítását az állami képzőkre korlátozta, *Ortutay Gyula* 1948. május 15-i, az általános államosítást bejelentő nyilatkozatával nyert magyarázatot: „Szabad embereket csak szabad emberek nevelhetnek. A felekezeti pedagógusok ezrei nem maradhatnak megbélyegzett, állásukban és lelkiismeretükben állandóan fenyegetett kaszt hazánkban.⁷⁵ Ilyen körülmények között a magyar kormány sem maradhat meg tovább az alkalmi beavatkozásnál, az intézményes megoldást kell keresnünk”. Majd biztosította hallgatóságát, hogy „az iskolák államosítása után... a kötelező hitoktatás rendszere változatlanul megmarad. Ebből következik, hogy a kormány tervei az iskolaügy demokratizálása terén nem jelentenek támadást egyetlen egyház ellen sem, egyetlen demokratikusan gondolkozó magyar polgár meggyőződése ellen sem”.⁷⁶

A diplomatikusan megfogalmazott miniszteri ultimátum nehéz dilemma elé állította a lemondásra kényszerített Ravasz László helyét az egyetemes egyház élén átvevő *Révész Imrét*. A tiszántúli egyházkerület püspöke a Konvent Elnökségi Tanácsülésén, 1948. május 20-án az állam részéről átadott megállapodásra vonatkozó tervezet kapcsán kifejtette: „Feladatunk súlyát az teszi emberileg szólva csaknem elviselhetetlenné, hogy a kormányzat részéről a megegyezésnek mondhatni alapfeltételeként az egyetemes és azonnali iskolaállamosításba való belenyugvásunk van odaállítva. Ez egyet jelentene azzal, hogy még abban az elvileg kedvezőbb esetben is, ha az állam az alaptörvényben lefektetett s négy évszázad óta szakadatlan folytonosságban gyakorolt iskolafenntartási jogunkat, mint illet az állam továbbra is elismerné s ezt a szándékot kevés gyakorlati engedménnyel meg is pecsételné – még ebben az esetben is olyan értéket hagynánk egyházunk testéből kiszakítani, amelyeknek közvetve hitelvi jelentőségük is van, és amelyeknek megőrzésére eskünk kötelez. ... Igenlő válasz esetén hordoznunk kell önlelkiismeretünk és egész nemzedékünk előtt azt a vádat, hogy az egyház részére más irányban biztosított, s lehet, az ígértnél is időlegesebb, főként csak anyagi természetű előnyökért kiengedtük kezünkől egyik legnagyobb kincsünket: gyermekeink és ifjaink lelkét.

27. t. és 8. d. 46. t., valamint MOL M-KS-276-109/3. ö. e.; MREZSL 2. d. f. 53. d. 5607/1948.; FML VI. 501. 17. d. 1940/49. és GyMSM SL. XXVI. 60. 1. d. 8/1948-49., XXVI. 61. 1. d. 11/1948-49. sz.)

⁷⁵ Vö., pl.: Iskoláink védelme. Válaszok a vádakra. *A Szív*, 33. évf. 40. sz. 5. és 41. sz. 2., A vádlottak padjáról 41. sz. 1.; Tiltakozik az ország. 41. sz. 2., Igaz-e, hogy a művelt országokban nincsenek katolikus iskolák? 42. sz. 1-2. valamint: Vádak és tények. *Új Ember*, IV. évf. 23. sz. 5. Az államosítás melletti mozgósításról lásd, pl.: MOL M-KS-276-65-339. öe. 4-14. valamint -276-106 13. öe. 1-6., 114., 135-140. és 62. öe. 713.

⁷⁶ Ortutay Gy., 1948/10. 223. Lásd továbbá: Faragó László (1948/11): Népi demokrácia – állami iskola. *Köznevelés*, 4. évf. 11. sz. 240-242.

Számolnunk kell azzal, hogy egyházi nevelőink közül éppen azok, akik legbensőbb érzéseikkel ragaszkodnak egyházukhoz és iskolájukhoz, fognak lelkiileg legjobban megrendülni és meghasadni, hogyha az lesz a benyomásuk, hogy egyházunk vezetősége a legnagyobb válságban magukra hagyta őket, és róluk – nélkülük határozott. ...

Nemleges válasz esetén viszont vállalnunk kell azt, hogy a megegyezés megghiúsulásaért az államhatalom az irányított közvélemény előtt azonnal a minden felelősséget ránk hárítson s ennek gyakorlati következményeit is – az összes egyházi és iskolai, személyi és dologi államsegélyeknek valószínűleg átmenet nélküli megszüntetésével – azonnal levonja. Vállalnunk kell tehát az elvi ellenállás emberileg hősieinek mondható kockázata mellett annak teljes gyakorlati sikertelenségét, és akkor már kivétel nélkül összes iskoláink elvesztését. El kell vállalnunk családok lelkeszeink, tanáraink, tanítóink ezreinek, akiket efelől szintén nem kérdeztünk meg – egy napról a másikra koldusbotra juttatását, s esetleg eljárás alá vonását, aminek következményeit az ő számukra nem nagyon fogja elviselhetőbbé tenni annak látása, hogy ez a sors elsősorban magunkat, az első renden felelősöket fog érni. ... Mindezeket túl aligha lesz elhallgatható lelkiismeretünkben az az ítéletes önvád, hogy ezt az egész mostani tragédiát immár több mint száz esztendő óta mi magunk és egyébként áldott emlékü de e tekintetben téves utat járt elődeink készítették elő tulajdonképpen: kértük, sürgettük és egyre nagyobb mértékben elfogadtuk az állam anyagi segítségét nemcsak iskoláink, hanem a legszorosabban vett egyházi munkaágaink számára is; sohasem bírtuk az evangéliumi hitvalló lelkiség felsőbbes erejével teljesen elhallgattatni a saját belső egyházi és iskolai köreinkben is tulajdonképpen már száz esztendeje meglévő, 1868 után olykor igen hangosan jelentkezett és lassanként számos gyakorlati eredményt elért iskolaállamosítási törekvéseket, még kevésbé tudtuk orvosolni a lelkész és a tanító ellentétének nyílt és üszkös sebeit... [N]em akartunk szakítani azzal a vétkes illúzióval, hogy az államtól anyagilag támogatott egyház ugyanolyan belső és külső szabadsággal teljesítheti a maga Krisztustól ráruházott próféta, papi és királyi tisztét a mindenkori államhatalommal szemben is, mint ahogyan teljesítheti az az egyház, amelyik az állam kezéből más támogatást nem fogad el, csak azt, amelyet az államnak maga Isten megparancsolt!”⁷⁷

Mindehhez június 13-án, a témát tárgyaló *Zsinati értekezlet* megnyitó beszédében, Révész Imre hozzátette: „vétkes vakság lenne elleplezni akarni, hogy a mai magyar állam és társadalomvezetés nem áll az úgynevezett ’keresztény nemzeti’ világnézet alapján, s az emberiség, a nemzet, a nép és az egyén létkérdéseit kizárólag földi szögből szemléli, a társadalmi jobblét és teljes emberi lét megvalósítására más lehetőséget, mint amelyek magukból az

⁷⁷ Révész Imre (1990): *Vallomások. (Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944-1949.)* Barcza József szerk. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest 1990. 108-110. (Kiemelés tőlem – D. P.)

emberi e világi erőkből és azoknak a természeti törvény szükségszerűségével végbemenő játékból adódnak, nem ismer és nem akar ismerni. Viszont ugyanez az állam és társadalomvezetés egyházunk igehirdetői szabadságát mindaddig tiszteletben tartotta, lényegi mondanivalóiba nem szólt bele, hitvallása megváltoztatását nem kívánta meg. ... Azt kell-e felelnünk a velünk megegyezni kívánó államnak, hogy mivel teljesen eltérő, sőt ellenkező elvi és világnézeti alapon állunk, tehát *ab ovo* [eleve] lehetetlennek látunk, mert belső őszinteség nélkülnek kell tartanunk minden megegyezést? Vagy pedig azt kell-e felelnünk: ha te állam, az enyémtől teljesen eltérő, sőt azzal ellenkező elvi és világnézeti alapon állva is lehetőséget akarsz nekem, az egyháznak adni arra, hogy én a magam alapján és a magam körében munkálkodhassam, akkor és legalábbis meg akarom kísérelni azt a továbbmunkálkodást Isten dicsőségére és nemzetem javára... Az első esetben rögtön egy tiszta helyzet alakul ki: egyháznak s államnak vállalnia kell az egymás elleni engesztelhetetlen harcot, amely végeredményben bizonyára Isten választott népének javára szolgálna, de csak a földi egyház kereteinek és munkalehetőségeinek teljes és valószínűleg azonnali széthullása árán... A második esetben egyházunknak azzal a kérdéssel kell szembenéznie, hogy egy esetleges egyezményből, amely elvégre is papiros, mi mehet át a gyakorlatba, nem kell-e felkészülnünk további meglepetésekre” – vetette fel a püspök. Majd kifejtette: *„a 'szabad egyház szabd államban' elv megvalósítása a gyakorlatban csonka és bizonytalan akkor, hogyha az állam a maga egyoldalú akaratnyilvánításával kétségbe vonja akár az egyháznak, mint szervezetnek, akár a keresztyén szülőknél jogát, hogy gyermekeiket határozott keresztyén szellemű, sőt hitvallásos iskolákban nevelhessék, az összes közismereti tárgyra kiterjedően is. Elvileg teljesen igazat adok azoknak is, akik egyházunk közvéleményének valószínűleg túlnyomó többségét képviselve azt hirdetik, hogy az állam szándékolt lépésével drágán megszerzett sok százados jogának gyakorolhatása lesz – néhány kíméletes kivételtől eltekintve – lehetetlenné téve, s ezáltal gyermekeink százezrei kerülnek majd egyházunk szellemével teljesen ellentétes befolyás alá épp a legzsengőbb életkortól kezdve”*. Ugyanakkor ismételten hangsúlyozta, hogy meggyőződése szerint az állami támogatási-ellenőrzési rendszer folytán *az egyházi kézben lévő iskolák „szelleme” sem volt biztosítva száz százalékgig: s már „1867 és 1944 között sem a mi egyházunk szellemiségével azonos szellemiség hordozója volt, azóta pedig egyre inkább marxista irányba tolódott”*. Ezért azzal, aki ebben a kérdésben azért helyezkedik elutasító álláspontra, mert „még a mostani világrengetés tanulságai után is a keresztyén állam évezredes, de a Szentírással meg nem alapozható fikciójának híve, és azt képzei, hogy valamiféle evilági

fordulattal ebből a fikcióból valóság lehet: azzal sem egyetérteni, sem együtt menni nem tudok” -szögezte le Révész Imre.⁷⁸

A rendíthetetlennek látszó, eszközeiben sem nagyon válogató hatalommal az elviselhető kompromisszum útját keresve – a sajátnevelésű egyháziak és pedagógusok biztosítása érdekében – ragaszkodni próbált legalább a jeles kollégiumok általános iskoláihoz. Ezért tisztségéből való leköszönése előtt 1948. július 4-én, „utolsó kívánságként”, levélben kérlelte Ortutay Gyulát: *„ne engedd bekövetkezni azt a helyzetet, ami akkor fogna előállni [Sic!], ha a négy kollégium és a két leánytagozatuk a megígért általános iskolákat nem kapja meg. Én ország-világ előtt leteszem a bizonyosságot arról, hogy Te a magad elvi álláspontját velünk mindkét tárgyalás alkalmával világosan közölted. ... Te és Kormányod álláspontja szerint 14 éves korig, még a meghagyandó kollégiumokban is állami kell, hogy legyen az oktatás. ... [A] legelső egyezménytervezetben, amely a Köztársasági Elnök úr útján jutott el hozzánk, a négy kollégium még az általános iskoláival együtt volt meghagyandóul említve. ...*

[A Zsinaton] az iskolakérdésnél sem volt más várható, mint ami történt: a lelkek robbanásig feszültek, egészen intranzigens felszólalások és határozati javaslatok hangzottak el, s a reménytelennek látszó helyzetet egyedül csak a Bereczky Albert, Victor János és Kiss Roland társaink, eléggé meg nem hálálható önfeláldozó közbelépése útján megérkezett miniszterelnökhelyettesi üzenet mentette meg. *Ha ezt most a kormány visszacsinálja, a helyzetnek többé nem leszünk urai. Sem mi, sem – félő – a kormány! ... [A] zsinat minden tagja meghallotta a Bereczkyék hozta üzenetet: be lehet venni a szövegbe, ha úgy látjuk, hogy ezen fordul meg a békés egyhangúság.*

Kormányod, ha – per impossibile – képes volna is arra, hogy Rákosi Mátyást dezavualja, vagy hazugságban hagyjon egy olyan férfit, mint Bereczky Albert, akkor sem tehetné meg végzetes következmények nélkül, hogy kétmillió jó magyar embert egyetlen ostorcsapással a reakció táborába hajtson át. Márpedig ez, és nem kevesebb fog bekövetkezni, ha ezen a ponton

⁷⁸ Révész I., 1990. 116-121. (Kiemelés részben tőlem – D. P.) Rákosi Mátyás memoárjában ennek kapcsán a következőket olvashatjuk: „A református egyházzal is meg tudunk fokozatosan egyezni. Révész Imrével, amikor csak mód volt rá, magam beszéltem, s fokozatosan meggyőztem róla, hogy milyen helytelen az az egységfront, amelyet kezdetben a Mindszenty vezette katolikus egyházzal együtt a népi demokrácia ellen létrehoztak. Nagy segítségemre volt Bereczky Albert budapesti református lelkész, rendes demokrata, (és Tildy násza), aki egyháza kérdésében gyakran fordult hozzám, és tapasztalhatta, hogy minden ésszerű javaslatát és kérését – amennyiben a népi demokrácia célkitűzéseivel nem ellenkezett – támogattam. 1948 nyarán már világos volt, hogy velük meg is fogunk egyezni. Számunkra ez nagy siker volt, mert nemcsak megszűnt az az egységfront, mely kezdetben törekvéseinkkel szemben az egyházak felől megvolt, hanem bizonyos fokig szövetséges társakat is kaptunk Mindszenty ellen”. (Rákosi Mátyás (1997): *Visszaemlékezések 1940-1956*. I. k. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 512. Kiemelés tőlem – D. P.)

a magyar református egyház magát kijátszottnak fogja érezni, a vezetői iránt pedig végképp elveszti a bizalmát, amely túlságosan nagynak már a jelen helyzetben sem mondható. ... A négy református kollégium általános iskolái *nem* lesznek fészkei a reakciónak. Sőt a (*nem* okvetlenül 1:3 arányban meghagyandó) r. kat. Intézetek általános iskolái sem lesznek *olyan mértékben* azok, mint amilyen mértékű reakciós hullám öntené el most már nemcsak a r. kat., hanem a református társadalmat is akkor, ha bekövetkeznék az, aminek az elhárítására nem egyházunk, hanem hazánk, magyar népünk és népi demokráciánk érdekében kérve-kérlek”.⁷⁹

Miután kérése süket fülekre talált, az 1948. szeptember 28-án a Dunamelléki Egyházkerület püspöki székét elfoglaló *Bereczky Albert* kísérelte meg elérni, hogy legalább bizonyos államosított iskolák „református jellege” megmaradjon. Rákosi Mátyás, aki utóbb emlékiratában „jó demokrataként” emlékezett „Tildy nászára”, az ilyen kompromisszumos megoldás elől is elzárkózott, s a kérésre ráírta: „szerintem elfogadhatatlan”.⁸⁰

Így azután az 1948. október 7-én aláírt „egyezményből” is kimaradtak a kollégiumok iskolái, s a kormány „részben a református egyháznak a magyar közoktatás terén szerzett érdemei megbecsüléseként, részben pedig az újabb lelkésznevezések előképzésének biztosítására” csak ahhoz adta hozzájárulását, hogy „a legerősebb történelmi hagyományokkal rendelkező református kollégiumok közül az alábbiak az eddiginél nem nagyobb keretben továbbra is egyházi iskolák maradjanak:

- a sárospataki református kollégium szervezetébe tartozó gimnázium, liceum és tanítóképző intézet,
- a debreceni református kollégium szervezetébe tartozó gimnázium liceum és tanítóképző intézet, valamint a Dóczy leánynevelő intézet leánygimnáziuma és tanítóképző intézete,
- a pápai református kollégium szervezetébe tartozó gimnázium,
- a budapesti IX. kerületi Lónyai utcai református gimnázium, és mint ennek szerves része a Baár Madas leánygimnázium”.

Megígérte a kormány azt is, hogy az államosított iskolákban a református „kötelező vallástanítás továbbra is teljesen szabadon történjék”, s hogy „a megszűnő iskoláknál (polgári iskolák, *tanító- és tanítónő-képző intézetek*) működő tanerőket az állam átveszi és a többi átvett tanerőkkel azonos módon sorozza be státusba és megfelelően osztja be szolgálatra”.⁸¹

⁷⁹ MOL M-KS-276-65-362. őe. 6-10. Ismerteti: Tibori János (1995): *A Tiszántúli Református Egyházkerület története, 1944–1957*. Debrecen. 175-176.

⁸⁰ MOL M-KS-276-68-104. 1-2.

⁸¹ 1948. év hatályos jogszabályai. (Szerk.: Bacsó Ferenc – Szabó Imre – Mikos Ferenc – Némethy László – Szabóky Jenő) Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Bp. 1949. 73. és 659; Bolyki J. – Ladányi S., 1987. 126-127.; Tibori J., 1995. 183-184. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Összevetés

A tanítóképzők két általunk vizsgált államosítását összevetve, tehát megállapíthatjuk, hogy

- a nevelőképzést mindkét alkalommal már korábban államosítani akarták, de arra – állami kényszer hatására – az általános államosítás keretében került sor, azzal a különbséggel, hogy 1919-ben minden a Tanácsköztársaság befolyási övezetében található intézetet szocializáltak, míg 1948-ban átmenetileg egyházi kézben maradt a református egyház nyolc képzőjéből három (saját általános iskolák hiányában lényegében céltalanul, előre jelezve későbbi jellegváltozásukat);
- a nevelőképzés főiskolai szintre emelésének szándékával mindkét alkalommal rapid módon megtiltották a régi szisztéma szerinti új I. évesek felvételét, ám helyettük 1919-ben a IV. éveseket hívták volna vissza V. évfolyamra, míg 1948 szeptemberében (jórészt átmenetileg) más jellegű közép-, ill. középfokú iskolák I. osztályai nyíltak valamennyi, fokozatos megszűnésre ítélt tanító(nő)képzőben;
- az államosító kormányzat mindkét alkalommal hajlandónak mutatkozott átvenni az addig egyházi pedagógusokat, azzal a különbséggel, hogy 1919-ben csak akkor, „ha világi személyekké lesznek”. 1948-ban mindenkit átvettek, aki vállalta az állami szolgálatot (igaz, „a tanítói és lelkészi funkciókat egyidejűleg betöltők” esetében miniszteri egyéni elbírálás alapján).⁸² A református egyházi vezetés – a katolikus állásponttól eltérően – nemcsak, hogy nem ellenezte pedagógusai állami munkavállalását, hanem az „egyezményben” még biztosítani is próbálta számukra ennek lehetőségét. (Átmenetileg igazgató maradt az államosított nyíregyházi, ill. nagykőrösi képzőkben a lelkész-tanár Porzsolt István és Váczy Ferenc, s nevelőképző főiskola igazgatójává jelölték, az ugyancsak lelkész-tanár, Kiss Tihamér Lászlót.)
- a kötelező hitoktatást 1919-ben azonnal megszüntették, több helyütt még a fakultatív hitoktatást is csak az iskolán kívül engedélyezték. 1948-ban átmenetileg (1949 szeptemberéig) fennmaradt a kötelező hitoktatás az államosított iskolákban, akkortól a fakultatív hitoktatást

⁸² Lásd ehhez az 1948. évi XXXIII. tc. 2. § 1. bekezdését és a 8000/1948. sz. VKM rendelet 4. §-át. (1948. év hatályos jogszabályai. 73. és 659.)

vezettek be,⁸³ ami a tanítóképzőkben, s egyéb szakiskolákban csak egy tanéven át maradhatott fenn.⁸⁴

- mindkét államosítás alkalmával imperatív politikai elvárásokat fogalmaztak meg az összes, így az államosított iskolák pedagógusaival szemben,⁸⁵ mely elől igen nehéz volt kitérni, s az ezt megkísérlőket keményen szankcionálták. Mindazonáltal forrásaink szerint diktatórikus hatalom ilyen erőfeszítései csak korlátozott eredményre vezettek. Birgádvizsgálatok során, 1956 elején is úgy találták, hogy a tanító(nő)képzőt végzettek többségén „nem látszik, hogy a mi rendszerünkben nevelkedtek”, s hogy a képzőkben sajátos „polgári etikai légkör” tapasztalható...⁸⁶

⁸³ A Református Egyetemes Konvent 5038/1949. számú körlevelében tájékoztatta a lelkeszeit az Elnöki Tanács 1949. évi 5. számú törvényerejű rendelete nyomán követendő eljárásról. (MOL M-KS-276-65-362. öc.)

⁸⁴ MOL M-KS-276-89-285. 61. valamint XIX-I-1-g-1280-K-91- /1-10/-1950. 313. d.

⁸⁵ 1948. december 10-11-én, a pedagógus szakszervezet III. küldöttközgyűlésén a VKM részéről Ortutay Gyula vázolta a „fordulat éve eredményeként” megszületett új lehetőségeket és követelményeket: Ortutay Gyula (1949/1): Az új iskola kibontakozásának alapelvei. *Embernevelés*, 5. évf. 1. sz. 5-6. és 9.

⁸⁶ Donáth P., 2008/2. 299-301.

IV. Súlyos következményekkel járó játszmák a katolikus tanító(nő)képzők államosítása körül

„Akié az iskola, azé a jövő”, „amilyen a tanító, olyan az iskola”, „amilyen a tanító(nő)képző, olyan lesz a tanító”, vélték az oktatáspolitikai irányítói, s hajtogatták maguk az érintett pedagógusok a 20. század első felében. Leegyszerűsítő megállapításuk háttérében az állt, hogy a rádió s a TV használat általánossá válását megelőző időszakban, az iskolakötelezettség kiterjedésével, a kultúrákövetítés egyetlen olyan intézménye, amely szinte minden állampolgárhoz elért, a nép-, majd az általános iskola volt. Főszereplőjével, a jövő nemzedékek nevelőjének, „programozójának” tekintett tanítóval, akit a tanítóképzőben készítettek fel hivatására. Ezért „a szélsőségek korában” egymást tagadó politikai-világnézeti törekvések, különböző modernizációs elképzelések megvalósításán serénykedő oktatáspolitikusok, iskolafenntartók közös meggyőződése volt, hogy fontos, miképp programozzák a programozókat, s hogy megfelelően válogassák, kézben tartásuk, instruálásuk a programozók programozóit: a tanító(nő)képző intézeti tanárokat.

Így volt ez természetesen a legnagyobb iskolafenntartó, a *katolikus egyház* esetében is.¹ „Az Egyház mindig a nép Istentől rendelt tanítójának tartotta magát és ezért kötelességet érzett magában, hogy ne csak a hit és erkölcs kinyilatkoztatott tanait hirdesse, hanem iskolákat létesítsen, melyekben a tudás minden fajtáját közvetítse, felhasználván a világi tudományokat is arra, hogy az embereket Istenhez vezesse. ... *A katolikus iskolák föladata a gyermekeknek és ifjaknak Krisztushoz való vezetése. Bennük látjuk elsősorban biztonságban gyermekeink lelkét, téves tanítások és erkölcsi romlás ellen. ... Az egyháznak... iskoláihoz való joga összhangban van – Kedves Hívek – a Ti szülői jogotokkal. Mert ha a nevelésre természetfölötti síkon az Egyházé az elsődleges jog, a természetes síkon a Tiétek, és csak Ti utánatok jön az állam, amelynek jogát az Egyház szintén mindig elismerte és elismeri. ...Ti is, katolikus magyar szülők, alapjogaitokban éreznétek magatokat megsértve, ha nem járathatnátok gyermekeiteket katolikus iskolába egyszerűen azért, mert az*

¹ Eredetileg megjelent: Donáth Péter (2008): Súlyos következményekkel járó játszmák a katolikus tanító(nő)képzők államosítása körül. In: Szabó Csaba & Szigeti László (2008. szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. A Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány évkönyve, 139-170. Témája miatt és mivel az interneten nem elérhető közöljük itt újra.

állam egy zsarnoki rendelettel az ilyeneket bezáratta, illetve elvette vagy fenntartásukat lehetetlenné tette. ... Ami pedig az állam nevelési célját illeti, ha ez nem a totális államokban uralomra törő pártcél, vagy egyeduralmat igénylő világnézet, ... akkor az nem lehet más, mint becsületes, hazaszerető honpolgárok nevelése. E tekintetben pedig katolikus iskoláink mindig megtették kötelességüket és teljes sikerrel működtek” – körvonalazta álláspontját a magyar püspöki kar 1946. május 4-i körlevelében,² amihez a fakultatív hitoktatás bevezetésével kapcsolatos kormánypártok közötti megállapodás nyomán, 1947. április 12-én hozzátették: „lappangó kultúrharccal állunk szemben. Úton-útfélen halljuk... a jelszót: »Előbb demokráciát, azután szocializmust!« Attól tartunk, hogy a hitoktatás kérdésében is sokaknál ez a szándék: *előbb fakultatív hitoktatást, azután semmilyen hitoktatást, végül materialista világnézeti oktatást!*” „A szülőnek nincs joga, szabadsága gyermekét Istentől tiltani vagy távoltartani! ... [H]isz az Egyház nem kereszstel meg olyan gyermeket, kinek hitoktatását nem látja erkölcsileg biztosítva... Sőt az sincs kizárva, hogy az Egyház súlyosabb esetben kiközösítéssel büntesse az olyan hívőket, akik ily fontos kérdésben... neki nem engedelmeskednek.”³ Az államosítás előkészületeire reagálva 1948. május 11-én újabb, a hívekhez intézett körlevélben exponálták: „*van-e szabadság ott, ahol a katolikusoknak nem lehetnek saját iskoláik? Ahol nem tűrnek mást, csak állami iskolákat...* melyeken keresztül a mindenkor uralkodó, sokszor kisebbségi pártok akarják a többség gyermekeire rákényszeríteni a maguk világnézetét?... Akik az Egyházat a reakció fészkeinek szeretik tekinteni, ... ne benne keressék a reakciót, hanem az efféle szabadságellenes törekvésekben” –írták, majd pedagógusaikhoz fordultak. „Erősen hisszük, hogy ügyünk mellett iskoláink érdemes tanerői, akiket ugyan minden lehető módon iparkodnak átcsábítani az ellenkező oldalra, de akiknek elsősorban tudniuk kell azt, hogy esetleg fennforgó, de másképp is orvosolható sérelmek kihasználásával *az iskolai oktatás és nevelés isteni joga hátrányt, vagy törést büntetlenül nem szenvedhet*”. Ha mégis így történné: kénytelenek lennének az Egyház jogainak megsértőivel, s a velük együttműködőkkel szemben egyházi fenytéket alkalmazni – figyelmeztettek.⁴

Az iskolaállamosítást hatvan éve végrehajtó miniszter, *Ortutay Gyula* eltérő álláspontját „az új magyar köznevelésről” már 1943-1945-ben körvonalazta: „ha megcáfolhatatlan igazságnak tekintjük..., hogy *a magyar demokrácia jövődjé, ereje, tisztasága nevelésügyünkön múlik, nem kímélhetünk semmit ennek az új nevelésnek a megvalósítása érdekében.* ... A mi nevelésünk célja...: a maga képességeit harmonikusan és lehető teljességben kifejteni tudó, öntudatos magyar ember, aki ezekben a

² Mindszenty 1945-46. 91-93. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³ Mindszenty 1947. 38. és 42. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴ Mindszenty 1948. 63. és 64. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: Mészáros 2000. 277-293.

képességeiben társadalmáért vállalandó kötelességeinek eszközét és nem egyéni kiváltságainak lehetőségeit találja meg.” „A nevelés a szakmákra való nevelés előtt egységes... [A] nevelés kizárólag az államtól központilag irányított elvek szerint történhetik. ... *De a jövőben sem az elemi fokon, sem a középfokon nem különülhet el még a legjelentéktelenebb órarendi eltéréssel, autonóm igénnyel egy magán- vagy felekezeti iskolatípus sem.* Nem mondhatunk le ennek az elvnek határozott hangoztatásától, hiszen *a nevelés az állam egyik legfontosabb, mert elsődleges irányító, kondicionáló eszköze, s ezért ebben a vonatkozásban semminemű széthúzás, eltérés, vagy esetleg tudatos szabotázs lehetősége meg nem engedhető.* ... Ezért szükséges elengedhetetlenül a nevelés állami, központi irányítása.”⁵ Évek múltán már sokkal egyértelműbben fogalmazott: „Állítom... hogy *az iskolaügy a politikai hatalom gyakorlásának, a politikai hatalom megszervezésének és megtartásának a legfontosabb eszközei közé tartozik* és mindenki gondoljon arra az iskolával kapcsolatban, hogy az iskolán keresztül a hatástendős gyereket napról napra, óráról órára a nevelésen keresztül formálták és alakították egészen odáig, hogy képes legyen saját társadalmi, saját osztály-, sőt saját érdekeivel is szembefordulni. ... *Az iskolaügyön keresztül, az állami apparátusnak módja van, ha tetszik, bármiféle eszmét begyakoroltatni, beidegeztetni*”- vélte/remélte 1948. október 29-én a miniszter.⁶ Majd december 10-én a pedagógus szakszervezet III. küldöttgyűlésén hozzátette: „elvárjuk a pedagógus társadalomtól a határozott politikai fellépést, határozott politikai tudatosságot. ... Tagadhatatlan, hogy a nevelés szakmai munka is... de nem akarjuk elhanyagolni a nevelőtársadalom politikai képzését sem. ... Mi tudatosítani kívánjuk, hogy *a nevelésnek az általános iskola első osztályától, de a kisdédóvótól kezdve politikai funkciója is van, mert igenis a nevelő napról-napra való ráhatásával, munkájával politikailag is formálja a gyermeket.* Nem közömbös, hogy milyen álláspontot idegeznek be a gyermekbe a szociális fejlődés, a világ eseményei iránti érdeklődés szempontjából.”⁷

A Magyar Dolgozók Pártja képviselőjében ugyanazon a fórumon fellépő Alexits György ehhez hozzátette: „itt nem csupán arról van szó, hogy a világnézeti tárgyakban hogyan tanítjuk a demokráciát, ... hanem egész pedagógiai rendszerünk felépítéséről, ami nem pusztán iskolaszervezési ügy, hanem *az iskolák szellemének a kérdése*”. „[T]udomásul kell venni mindannyiunknak, azt a tényt, hogy *ma már a marxizmus-leninizmus nélkül egyetlen értelmes szót sem lehet kimondani... a pedagógia tekintetében sem.* ... *Ha nekünk a marxizmus-leninizmus vérünné válik, nem lesznek problémáink az egyházi reakcióval kapcsolatban...* [K]ötelességünk felvilágosítani minden magyar pedagógust arról, hogy mi, csakis, mint a

⁵ Ortutay 1949. 27-28. és 31. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶ Ortutay 1949. 291. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷ Ortutay 1948. 6. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö: Becker 1947. 50.

forradalmi társadalmi átalakulás élmunkásai állhatjuk meg helyünket” -biztatta a világnézeti-politikai „áthangolás” élcsapatának tekintett szakszervezeti aktivistákat a kommunista tudós-politikus.⁸

Az általunk vizsgált „játszmák” főszereplőinek megnyilatkozásaiból szembetűnő: mennyire *azonos nézetet képviseltek a kisgyermekkorai iskolai szocializáció jelentőségét illetően*, s az is, hogy – akkoriban egymást kizárónak ítélt világnézeti-politikai álláspontjukból adódóan – mennyire *különbözően vélekedtek az állam és az egyházak iskoláztatással kapcsolatos szerepéről, s ebből adódóan a pedagógusoktól elvárható magatartásról*. Ugyanakkor az utóbbiak – lényegesen eltérően elképzelt – „kondicionálása” szempontjából *döntő jelentőséget tulajdonítottak a tanító(nő)képzésnek*, mely az 1938. évi XIII. és XIV. törvénycikkek nyomán elindult a gyakorlati irányú középiskolává (líceummá) és arra épülő tanítóképző akadémiává alakulás útján, ám 1941-ben megrekedt ezen az úton. Történetünk idején az ötéves képzés olyan intézetekben folyt, melyeknek első három évfolyamán a líceumi, s a IV-V. osztályaiban (a kissé korrigált) tanítóképző intézeti tantervek szerint végezték munkájukat a tanárok és tanulók,⁹ a korábbi egységes ötéves képzéshez képest – az egyházi és állami tanárok egybehangzó véleménye szerint – gyengébb színvonalon.¹⁰

A társadalmi helyzetének javulását, s a valódi értelmiségivé válás lehetőségét évtizedek óta az érettségire épülő képzéstől váró, *a pedagógus szakszervezet tagjainak túlnyomó többségét kitevő tanítóság*,¹¹ és *a szakszervezet, a kommunista párt pedagógiai elképzeléseit akkoriban komolyan befolyásoló testületek, s vezetőik alapvető fenntartásait hangoztatták a középfokú képzéssel szemben; a nevelőképzés főiskolai szintre emelését proponálták*.

„A népiskolai tanítók gyengébb munkáját, *a népiskolák alacsony színvonalát végzettszerűen meghatározza a tanítók képzettsége*, valamint az, hogy a népiskolai tanítók tizennégy éves korukban kényszerültek arra, hogy a nevelői pályát válasszák. Márpedig az erre való rátermettséget tizennégy éves korban nem lehet eldönteni. Azon kívül a tanítóképző lezárt iskolatípus volt, elvégzése után nem lehetett továbbhaladni, s ez is rontotta a szelekciót, mert az igazán ambíciózusok nem mentek tanítóképzőbe. A népiskolák így másodrendű nevelői anyagot kaptak. A tanítóképzők struktúrája továbbá olyan volt, hogy szakképzést és általános műveltséget egyszerre kellett adnia. ... A helyes módszer az, hogy előbb az általános műveltség megalapozásáról kell

⁸ Alexits 1948. 31. és 33. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: Kardos 2007. 40-51.

⁹ Németh 1990. 87-89.; Gombos 2006. 74-79.

¹⁰ BAZML XXVI. 501. 4324-2/1945-46. 1946. május 15.; FML VI. 501. 8. d. 4109-1-4./1945-46.; VaML VI. 501. b. 4508/T3/1945-46. 1946. május 27. és 28.; VeML VIII. 74. 1946. május 7.

¹¹ Vö.: Kelemen 2007. 131-134.; Sáska 2007. 16-18.

gondoskodni, azután kell szakműveltséget adni. Ezzel szemben a tanítóképzők zsúfoltak a tantárgyaktól. Ennek az volt a következménye, hogy nagyon sok tantárgyat heti egy-két órában tanítottak. (A gimnáziumban a tárgyak legnagyobb része heti 3-4-5 órás volt.) A tanítóképzők tehát szükségszerűen felületességre és nem mélységre neveltek. ... A mai tanítók 30-35 éven keresztül azt csinálják, amit a képzőben tanultak. *Nem tudnak szellemileg továbbfejlődni és dolgozni, mert zseni korban együtt kapták a szak és általános műveltséget, mert nem tanultak meg tanulni.* Az iskolatípus lezártságával kapcsolatos problémák ezek. ... [A] közoktatási reformnak két főkérdést kellett megoldania: az egyik a népoktatás átalakítása, a másik a népoktatási intézmények nevelőinek képzése. E problémák megoldásának jegyében született meg Magyarországon az új iskolatípus, az általános iskola ..., hogy megnyissa a zsákutcákat, s megvalósítsa azt, hogy az ország gyerekeinek ne 15, hanem 100 százaléka kapjon olyan képesítést, amellyel viheti is valamire. [H]ogy minden gyerek tizennégy éves korában képesítés szempontjából egyenlő eséllyel induljon neki az életnek. ... *A teljesen új típusú iskola új típusú nevelőt kíván.* Sürgős feladat tehát az általános iskolai tanárképzés megteremtése. *Erre szolgálnak a pedagógiai főiskolák*” – fejtegette 1948. január 5-én Mérei Ferenc.¹²

Az utóbbiaknak volt azonban egy az államosítást megelőzően évekig homályban hagyott, ám az 1956. októberi, balatonfüredi pedagógus konferencián Faragó László által már nyíltan vállalt célja is. „A budapesti pedagógiai főiskola megteremtése harci kérdés volt: *harc egyrészt az egyházi tanítóképzés ellen, másrészt az általános iskola megvalósításáért.* Ez utóbbi célt azzal akartuk szolgálni, hogy hallgatóinknak alsó és felső tagozatra egyaránt képesítést akartunk adni. Ezzel az általános iskola egységét is szolgálni kívántuk. Az alsó és felső tagozatra (ez utóbbinak egyes szakcsoportjaira) képesített nevelők lehetővé tették volna, hogy a falvakban és a tanyákon is komoly szakrendszerű oktatást biztosítsunk az általános iskola felső osztályaiban” – emlékezett a budapesti főiskola egykori főigazgatója, majd tárgyyszerűen hozzátette: „természetesen a pedagógiai főiskolák eredeti elképzelése nem volt hiba nélküli. *A fő baj abból fakadt, hogy három év alatt alsó és felső tagozatra egyaránt akartuk képesíteni növendékeinket. Ez utópia volt*”¹³ – ismerte el az egykori főigazgató. (Tegyük hozzá: olyan utópia, melynek jegyében 1948 őszén egyetlen tanító(nő)képzőben sem indítottak ilyen profilú első osztályt...)

Faragó László a téma közismertsége okán, akkor és ott, nem tért ki arra, hogy mennyiben szolgálta az egyházi tanítóképzés elleni harcot a nevelőképző főiskolák megteremtése, ahogy arra sem, hogy ilyen törekvés már az 1918-

¹² Mérei 1948. 212-215. (Kiemelés részben tőlem – D. P.) Vö.: Kiss 1946a. 2-3., 1946b 4-8.; Lukács 1946. 2-3.

¹³ Balatonfüredi 1956. 123. és 124. (Kiemelés tőlem – D. P.)

1919. évi forradalmak során jelentkezett. A tanítóság és az állami tanítóképző intézeti tanárok hosszú idő óta hangoztatott követelésére, *a szekularizált népoktatás megteremtésének előkészítéseként ugyanis már a Berinkey-kormány idején elkészült egy csak az óvodapedagógus-képzés, az elemi- és polgári iskolai tanítóképzés államosítását célzó törvénytervezet*, mely szerint 1919. június 30-ával megszűntek volna az egyházi és alapítványi intézetek. Helyettük – lehetőleg ugyanott – „új” államiakat hoztak volna létre, oly módon, hogy az addigi munkatársaknak kérvényezni kellett volna továbbfoglalkoztatásukat, amelyre (vagy nyugdíjazásukra, végelbánás alá vonásukra) szakképzettségük és egyéb szempontok figyelembevételével kerülhetett volna sor.¹⁴

A Tanácsköztársaság kikiáltása miatt e néptörvény már nem születhetett meg. Így *a pedagógusképző intézményeket 1919. március 29-én államosították, az ország összes iskolájával együtt*,¹⁵ s a kötelező népoktatás 8 évre való kiterjesztésének tervéhez kapcsolódóan – a tanítók régi kívánságának megfelelően – projektek születtek a tanítóképzés felsőfokúvá tételére. Az új középiskola, a líceum 2. osztályára épülő 3 évfolyamú „játékkisiskolai tanítóképzőkben” képezték volna a pedagógusokat az óvodák és „a kezdő iskola” (az elemi iskola 1-2. osztályai), vagyis a 4-8 éves gyermekek számára. A líceumok 3. osztályára épülő hároméves tanítóképző akadémiákon tanultak volna a tanítójelöltek, akik a népiskola 3-8. osztályaiban, 9-14 éves növendékekkel foglalkoztak volna.¹⁶ *Ezen elképzelések jegyében már 1919 őszétől sem kívántak beiskolázni az átalakítandónak ítélt középfokú tanítóképzők I. osztályaiba*, helyette IV. évfolyam után, a nyáron képesítő vizsgát tett tanulókat szándékoztak visszahívni – az új tanítói alkalmazások feltételévé nyilvánított – V. osztály elvégzésére.¹⁷ A korábban állami és az államosított iskolák pedagógusait egyaránt ideiglenesen vették át a Tanácsköztársaság szolgálatába, ha megfelelő végzettséggel rendelkeztek, feltéve, hogy „világi személyekké lesznek”.¹⁸ *A tanító(nő)képzők klerikus pedagógusainak túlnyomó többsége – előljáróik útmutatását követve – nem volt hajlandó kilépni egyházi rendjéből*, ezért 1919. július 1-jétől már semmilyen illetményben nem részesültek, mindazonáltal sokukat beiskolázták a júliusi pedagógus-átképző tanfolyamokra.¹⁹ A tanárok és tanítók végleges alkalmazásához ugyanis – e tanfolyamok végén, vagy azt követően – vizsgán kellett volna demonstrálniuk „társadalmi felfogásukat és ismereteiket”: „átértették-e a kommunista társadalom szerkezetét, feladatait és elveit”, s hogy

¹⁴ Varsányi 1975. 63-68.

¹⁵ A Forradalmi 1919/I. 39-40.

¹⁶ Donáth 2008a. 150-151., 153. és 159.

¹⁷ A KN 164054/1919. VI. 2. sz. rendeletét lásd: GyMSM SL VIII. 62. 149/1919.

¹⁸ A Forradalmi 1919/II. 127.; MOL K 802-1919-10-4813.

¹⁹ Donáth 2008a. 290-298. és 355-356.

képesek-e „nemcsak a jövő nemzedéket, hanem a felnőtteket is a kommunista társadalom megértésére és szolgálatára nevelni”?²⁰

Nemcsak 1919-ben, de három évtized múltán is ez volt a kezdetben álcázott, majd egyre nyíltabban deklarált cél (az államosítást követően egy évig még kötelező, majd fakultatívvá lett, de 1950 ősztől a szakiskolákból, így tanítóképzőkből is kitiltott hitoktatással, és a kollégiumokhoz tartozó protestáns tanítóképzőkkel kapcsolatos eltérő taktikai megoldások ellenére).²¹ Az ilyen törekvések szempontjából elfogadhatatlan volt, hogy a tanítóképzők legnagyobb része – mindkét államosításkor – egyházi, elsősorban katolikus kézben volt. *1918/1919-ben*, a későbbi trianoni országterületen található 38 tanító(nő)képzőből 10 volt állami (26,3%), 19 római katolikus (50%), 5 református (13,2%), 3 evangélikus (7,9%) és 1 izraelita (2,6%).²² Az 1948. évi államosítás a küszöbén – Rozsonдай Zoltán VKM osztályvezető kimutatása szerint – az ország 60 tanító(nő)képzője és líceuma közül 13 volt állami (21,7%), 31+3=34 római katolikus (56,7%), 1 görög katolikus (1,65%), 8 református (13,3%), 3 evangélikus (5%) és 1 izraelita (1,65%).²³ A katolikus egyház preferenciáit jól tükrözi néhány – az államosításokat megelőző, ill. kísérő – kimutatás, melyek szerint *a népiskolák 40%-a, az általános iskolák 42%-a, a tanító(nő)képzők 55%-a volt katolikus*, míg ez az arány a gimnáziumok körében 30%-os, a polgári iskolák között 29%-os, a gyakorlati középiskolák és a szakiskolák területén mindössze 17%-os, ill. 9%-os volt.²⁴

Mivel az egységes, közvetlen állami irányítású nevelés és az egyházak reprezentánsai egyaránt nagy jelentőséget tulajdonítottak a kollektív identitás kialakítása szempontjából fontosnak ítélt pedagógusképzésnek, *szinte megismétlődtek az 1918/1919-ben történtek: külön játszmát folytattak a nevelőképzés megszerzéséért (kerülő úton történő államosításáért), ill. megtartásáért (egyházi kézben maradásáért), és a középfokú tanítóképzésnek főiskolai képzéssel való felváltásáért.*

Miközben a pedagógusképzés átalakításáról 1945 után széleskörű vita folyt a sajtóban, a különböző szakszervezeti és pártfórumokon, az érdemi döntéseket előkészítő anyagok 1946 őszéig az Országos Köznevelési Tanács (OKT), a pedagógus szakszervezet s a VKM nevelési, általános iskolai és elnöki ügyosztályai keretében, az erre kiválasztottak szűk körének részvételével készültek. E tervek jelentős része az érintett minisztériumi részlegek között szokásos „körözésen” sem futott keresztül. Így fordulhatott elő, hogy *többet még csak véleményezésre sem küldtek át a Rozsonдай Zoltán*

²⁰ Petrák – Milei 1959. 36.

²¹ Donáth 2008a. 283-290., 355-356., 445-459. és 618.

²² Donáth 2008a. 6.

²³ Rozsonдай 2004. 196. Vö.: PL 8457/1947.

²⁴ A katolikus iskolák helyzete Magyarországon. PL 8457/1947., valamint: Mit jelent az iskolák államosításának terve Magyarországon? PL 4366/1948.

vezette óvó- és tanítóképző ügyosztálynak.²⁵ A hivatali ügymenet és a józanész logikáját egyaránt semmibe vevő eljárás magyarázatát az adja, hogy az előterjesztők úgy ítélték meg: mivel nem sikerült számukra megfelelő káderek kinevezésével biztosítani az ügyosztályon „a tanítóképző intézetek demokratikussá tételének, új alapokra fektetésének, s ezzel... a demokratikus és egységes nevelőképzés reformjának” személyi biztosítékait – meg sem kérdezik őket.²⁶

Erre utal egy 1947–1948-ban készült tanulmány, amelyben Mérei Ferenc kifejtette: „A magyar nevelésügy minden területén gerillaháború folyik. ... Olyan terület ez, amelyen nemcsak a törvényes rend ellen fegyverkező erőknek kell rejtve felvonulniuk, hanem magának a közhatalomnak is a beszivárgás taktikáját és a kerülő utakat kell választania, ahhoz, hogy állásait megvédje és kiterjessze. Pedagógiai gerillaháború folyik mind az iskolaszervezés, mind a nevelői módszer vonalán” – írta Mérei, majd a későbbiekben a pedagógusok csoportjainak attitűdjét jellemezte. „A reformellenesek a régi iskolarendszer fenntartása mellett vannak. Azt hirdetik, hogy ez a rendszer jó volt, hiszen művelt embereket képzett és fél évszázad alatt jelentékenyen emelte a magyar közműveltség színvonalát. Attól tartanak, hogy ha a rendszer bármely pontján radikális változtatást eszközölnek, felborul az egész. ... Ezt a reformellenes tábor maga a reform keltette életre. Ha magvát a közoktatásügyi reformot kezdeményező és végrehajtó politikai rendszer ellenfelei alkották is, hívei nagy számban kerültek ki azok közül, akik úgy érezték, hogy az iskolareform érdekeiket fenyegeti. Ide tartoznak elsősorban a tanítóképzők tanárai. Az ő iskolatípusukat az általános iskola halálra ítélte. Ezeknek a tanároknak egy része... tudása és nagy nevelői gyakorlata révén az új pedagógiai főiskolák tanára lesz. Nagy részük azonban elmaradt pedagógiai felfogása és sekélyes tudása folytán erre nem alkalmas. Így ezek megmaradnak a kipusztuló képzőben, vagy alacsonyabb rangú iskolatípusba kerülnek. A reform így érdekeiket fenyegeti: szembefordulnak azzal.”²⁷

Hasonlóan vélekedett Kemény Gábor az OKT alelnöke, aki 1948. március 1-jén – a nevelőképzés reformjával kapcsolatban – leszögezte: „Nagy tapintatot és mégis nagy határozottságot követelő munka ez... (A) régi tanítóképzők, s főleg a felekezeti képzők szelleme maradi, ennek tulajdonítható, hogy pl. 1928-ban, amikor a tanítótársadalom követelte a főiskolai tanítóképzést, éppen a tanítóképző intézeti tanárok ellenezték e tervet; ezzel szemben egyes tanítóképző[s] tanárok kiváló kvalitása és a tanítás módszereiben való felkészültségük kétségtelen: ezt a mai demokratikus időkben nem szabad felhasználatlanul hagyni” – vélte a kommunista

²⁵ Vö., pl.: MOL XIX-I-1-s 2677/1946. 122. d.

²⁶ PIL 274. f. 25. ö. e. 106. és OSZK Kt. 210. f. 11/2/12 valamint 210. f. 32.

²⁷ Mérei 1947-48. 11. és 47-48. (Kiemelés tőlem – D. P.)

pedagógus.²⁸

Az akkoriban nagy befolyással bíró két szakember idézett megnyilatkozásai jól tükrözik: miért zárkóztak el a középfokú tanítóképzés átalakításától, s az egyéves tanítóképző akadémia tervétől egyaránt. *A kommunista pedagógus pártcsoportok vezetőségének 1947. május 7-i és 8-i intern „emlékeztetőiben”* világosabban fogalmaztak:

„Miért nem fogadható el ez a felfogás?

1. Ha az általános iskola kéttagozatú, kétféle képesítésű nevelő kell hozzá.
- 2-3. A falvakban és tanyákon működő tanítók a fenti javaslat szerint csak az alsó tagozatban működhetnek... [s] a jövőben is csak alsó tagozatban való tanításra képesített nevelőket kaphatnának...
4. A... javaslat a tanítók túlnyomó többségét kizárná az általános iskola felső tagozatából. *A tanítóságnak a 8 osztályos népiskoláért folytatott száz esztendősz küzdelme ezáltal jóvátehetetlen sérelmet szenvedne...* [M]egvalósításával az általános iskola legbiztosabb támaszát *a tanítóságot elidegenítenék az általános iskolától, de egyben a demokráciától is.*”²⁹

Ennek elkerülésére, s a közelgő választásokra tekintettel a felsőfokú pedagógusképzést forszírozták: „Az elmúlt két esztendő alatt lefolyt viták eredményeként a VKM és a Köznevelési Tanács vezetői egyetértenek pártunkkal és a pedagógus szakszervezettel abban, hogy a tanítóképzés mai formája helyett főiskolai nevelőképzést kell bevezetni. ... *Megjegyezzük, hogy a VKM 1945/46-os adatai szerint a tanító(nő)képzők száma 59, ebből állami 12 (20%), egyházi 47 (80%), ebből r. k. 34 (57,6%). ... Ezen a siralmas helyzeten a nevelőképző főiskolák felállításával döntő módon változtatni tudnánk anélkül, hogy frontális támadást kellene indítanunk az egyházak ellen.*

Pártunk és a pedagógus-szakszervezet javaslata szerint a szükséges nevelőképző főiskolákat (számuk kb. 15) három év alatt kell felállítani. A hároméves terv a főiskolák és hozzá tartozó kollégiumok felállítására és fenntartására elő is irányzott 24 millió forintot. Eredeti javaslatunk szerint 1947 szeptemberére hat, 3-3 párhuzamos osztállyal működő főiskolát kellene felállítani. [Kézzel ráírva: Tudjuk-e?³⁰] Ezzel egyidejűleg a VKM gondoskodhatott volna a mai tanítóképzők első évfolyamának megszüntetéséről. Mivel a VKM részéről... hónapok múltak el cselekvés nélkül, felvetődik a kérdés, mi menthető meg eredeti állásfoglalásunkból. Álláspontunk a következő:

1. *Semmiképp sem járulhatunk hozzá, hogy a főiskolák megnyitását egy évvel elhalasszák*

²⁸ Rozsondai 2004. 112. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁹ PIL 274. f. 21/73. ö. e.; MOL XXVI-I-1-a 5. d. 27. t. (Kiemelések tőlem – D. P.)

³⁰ Vö.: Mérei Ferenc 1947. augusztus 21-i kérésével, melyet az MKP pedagógus csoportja nevében, a párt Állampolitikai Osztályához írt. (MOL XXVI-I-1-b-szu/1947)

- a) legalább egy esztendővel az általános iskola nyolcosztályúvá fejlődése után szükség van az új iskolatípushoz képzett nevelőkre;
- b) még egy évfolyammal megszorodna azoknak a képzőt végzetteknek a száma, akik szakmai továbbképzésre szorulnak;
- c) még mindig megvan a lehetőség legalább három nevelőképző főiskola megnyitására.

2. A főiskolák felállításánál két lényeges kérdéssel kell szembenéznünk:...

a) A nevelőképzők felállításához és fenntartásához szükséges összegek nem jelentősek. Új épületek felállítására nincs szükség. Budapesten, Debrecenben és Szegeden könnyűszerrel találhatunk megfelelő épületeket. A már meglévő berendezési tárgyak és tanítási segédeszközök (pl. a szegedi polgáriskolai tanárképző főiskola vagy a budai tanítóképző intézet berendezési tárgyai) korszerű kiegészítésére a VKM rendkívüli kiadásaiából is találhat fedezetet.³¹ A tanszemélyzet fizetése szintén nem jelent újabb kiadást, mivel... a jelenleg másutt működőkből válogatandó össze. Nagyobb kiadást a korszerűen felszerelt új kollégiumok fenntartása jelentene. Egy-egy kollégium fenntartásának költsége az Eötvös Kollégium 1937/38-as számadatait alapul véve, új könyvtárak felállításával együtt, kb. 500.000 forintot jelent.

b) Véleményünk szerint a főiskolák tantestületeit egyetemi és főiskola tanárokból, tudósokból, művészekből, továbbá a legkiválóbb tanítóképző intézeti, középiskolai és népiskolai nevelőkből kell összeállítani. ... 60-75 demokratikus, szakmailag jól képzett, nevelőképzésre alkalmas tanár feltétlenül megtalálható. Fentiek alapján javasoljuk, hogy *pártunk tartson ki 1947 szeptemberére legalább három nevelőképző főiskola felállításáért* [Sic!], de vizsgálja felül, hogy nem... szorgalmazhatjuk-e mind a hat nevelőképző főiskola folyó évi megnyitását” – írták az előterjesztők.³²

A vélhetően Mérei Ferenc és Lukács Sándor – a pedagógus szakszervezet titkára – által fogalmazott dokumentumokban a megvalósíthatóság jogi, anyagi és szakmai- professzionális feltételeinek („sein”) sokoldalú mérlegelését háttérbe szorította a politikai „sollen”, amit „a demokrácia győzelmi sorozata” csak alátámasztani látszott.³³ Ha a társadalom gazdasági-társadalmi struktúráját történelmileg rendkívül rövid idő alatt sikerült alapvetően átrendezni, miért pont az oktatásban („a szellemi földosztásban”) lenne ez lehetetlen? – gondolhatták. Ilyen megközelítésben a tanítóképzés, a nevelőképzés átalakítása részkérdésnek tűnt, amely nem jelenthet különösebb nehézséget, a nagyobb problémákat is sikerrel „megoldó” demokratikus pártok számára. Márpedig a „jövő kulcsát” jelentő iskolát nem

³¹ Vö.: PL 3081/1948. (6644/1947.); Dancsné szerk. 1979. 704–705.

³² PIL 274.f. 21/73. ö. e.; Dancsné szerk. 1979. 690–691. (Kiemelések tőlem – D. P.) Vö.: Kiss 1999. 430–431.

³³ Vö.: Mérei Ferenc 1948. május 24-i Kiss Árpádhoz írt levelével. (MOL XXVI-I-1-b-szu/1948. 1. d.)

hagyhatjuk a „múlt erői” kezében, a pedagógusokat nem nevelhetjük tovább „az ancien régime szellemében”. A nevelőképző főiskolákkal több legyet üthetünk egy csapásra: bezárhatjuk a régi – túlnyomóan egyházi – tanítóképzőket, s létrehozhatjuk saját, korszerű (demokratikus – szocialista – kommunista szellemű) nevelőképző főiskoláinkat.³⁴

Ilyen megfontolások jegyében – a tanítók megnyeréséért folytatott választási kampány részeként – 1947. június 18-án Révai József és Alexits György az MKP nevében deklarálták: annak érdekében, hogy az általános iskolának „olyan nevelőt adjunk, amilyent a haladó szellemű magyar tanítók évtizedek óta megálmodtak, magasabb végzettségű munkájáért valóban megbecsült tanítót, ... küzdünk... az egységes, főiskolai jellegű nevelőképzés megvalósításáért”.³⁵

Másnap a VKM-ben elkészült a *törvényjavaslat is, mely a négyéves nevelőképző főiskolákkal kapcsolatban leszögezte: felállítással „a polgári iskolai tanárképző főiskolák, a tanító/nő/képző intézetek és a líceumok fokozatosan megszűnnek, illetőleg nevelőképző főiskolává vagy más iskolává alakulnak át”. A javaslat azonban mégsem kodifikáltatott, mivel szövege az új intézmények felállítását és fenntartását állami feladattá nyilvánította. A fakultatív hitoktatás felvetése révén kihívott – s a kérdés napirendről való levétele által éppen csak lecsendesített, a nevelőképző főiskolákra igényüket jelző³⁶ – történelmi egyházak törvényekben elismert jogait sértette volna ezzel, amiért az igazságügyi minisztérium sem értett vele egyet.³⁷ Ezért – a június 26-i minisztertanácsi ülésen, tekintettel a közelgő parlamenti választásokra – Ortutay Gyula az előterjesztést minden indokolás nélkül visszavonta.³⁸ Így azután a nevelőképző főiskolák előkészítése továbbra is jogszabályi háttér híján, félig konspiratív módon folytatódott.*

Mindazonáltal a katolikus egyház vezetői már a koalíciós tárgyalások folyamán hírt kaptak a fakultatív hitoktatásra vonatkozó és egyéb, az egyházi iskolákat érintő tervekről, így az állami nevelőképzésre vonatkozó elképzelésekről is.³⁹ Mindszenty József ezért tájékozódásra kérte *Kürti Menyhértet*, a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság elnök-főigazgatóját, aki a VKM-ben érdeklődött, majd 1947. március 13-án referált a hercegprímásnak: „a tanító(nő)képzés reformja ügyében eljárám. A tájékoztatásra a legnagyobb

³⁴ Vö.: Kelemen 2002. 54-55. és 84.

³⁵ A MKP 1947b. 2. Vö.: PIL 274. f. 3. cs. 91–92. ő. e.; 274. f. 24. cs. 11. ő. e.

³⁶ Beke szerk. 1945-48. 232. és 244.; PL 3081/1948. (5545/1947./E.; Mészáros 2000. 288-293.; Izsák 1985. 423-464.

³⁷ MOL XIX-A-83-a. A 185. jegyzőkönyv, 286–288.

³⁸ Dancsné szerk. 1979. 673–678., 688–690.; Baróthy Dezső feljegyzése Ortutay Gyulához 1947. április. MOL P 2076. 871/1947. 2508/1947.; MOL XIX-A-83-a 185. jegyzőkönyv, 286–288.; Szűcs szerk. 2000. 303.

³⁹ Vö.: Pártközi 1944-48. 466-467. és 481-482.

készséggel találkoztam, de a kérdés miként való megoldására nézve, ez idő szerint, még a legnagyobb bizonytalanságot állapítottam meg...A jelenlegi, helyesebben a világháború előtti, líceum nélkül való 5 éves tanítóképzés rendszerének visszaállítása még nincs elejtve, sőt megmaradására az ország anyagi állapota és a tanítósükségletnek kielégítése éppen elégséges ok. Ennek az álláspontnak vannak hívei... Az új tervezet, a Pedagógiai [sic!] Szakszervezet és az egyes pártok megbízottainak a Köznevelési Tanácsban tartott értekezletéből, mint javaslat került a miniszter elé. Ennek lényege: középiskolai bizonyítvány alapján vétetnének fel a jelentkezők a nevelőképző főiskolákra. Ilyet, 16-20-at... terveznek, részint az egyetemekkel kapcsolatban, nagyobb részben... városokban... *Ezek a főiskolák csak államiak lennének, mint a jelenlegi tanárképzők általában. (Ilyképpen a budapesti Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképzője is megszűnnék.)* A terv anyagi feltételeivel nem számoltak.⁴⁰ ... Informátorom szerint ez alapkérdésen kívül, a terv ellen szól a tanítósükséglet kielégíthetősége is. Egy főiskolára elbírhatatlan felvételi teher hárulna. A líceumok megszűnnének és a meglévő katolikus tanító/nő/képző intézetek, a fenntartók határozata szerint vagy gimnáziumokká alakulnának át..., vagy... óvónőképzőkké. Ha az új terv valósulna is meg, a reform fokozatosan, 5 év alatt menne végbe” – összegezte a hallottakat Kürty Menyhért.⁴¹

Mindszenty hercegprímás ez ügyben 1947. április 10-én fordult Ortutay Gyulához: „A VKM hivatalos lapjában megjelent közleményekből, valamint az Országos Köznevelési Tanácsban tárgyalt tervezetekből egyaránt kitetszik, hogy már az első előkészítő munkálatok is, a nevelőképzés terén mélyreható változások lehetőségeit vetették felszínre. ... Szükségesnek látom... hogy már most felhívjam Miniszter Úr figyelmét arra, hogy az alapvető kérdések egy része mélyen érinti az Egyháznak, a legtöbb magyar iskola fenntartójának elvitathatatlan érdekét” – írta a bíboros, majd leszögezte: „amikor az Egyház a nevelőképzés reformjával kapcsolatban is hallatni kívánja szavát, akkor annak súlyát a törvény, a múlt hagyományai, a jelen számbeli viszonyai és a végzett munka érdemét elismerő köztudomású tényezők egyaránt alátámasztják. Ebben a tudatban kérem Miniszter Úr figyelmét arra, hogy *bárminő lesz is a tanítóképzés-nevelőképzés terén bevezetendő új mód, vagy új rendszer, az Egyház a tanítóképzésnek-nevelőképzésnek jogát a maga számára továbbra is kívánja, s hozzá ragaszkodik.*”⁴²

A fentiekben vázolt politikai szituációban *Ortutay Gyula* – talán, mert a nevelőképzés ügyében végül is nem született hivatalos koalíciós megállapodás – diplomatikusan kitért a hercegprímás kérdése elől: „A

⁴⁰ Vö.: Péntes 1946. 5.

⁴¹ PL 3081/1948. (4873/1946-47/E) (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴² PL 3081/1948. (4873/1946-47/E); Dancsné szerk. 1979. 541-542. (Kiemelés tőlem – D. P.)

nevelőképzés reformjával kapcsolatos levelét hálás köszönettel vettem, és az abban felsorolt problémákat törvényjavaslatunk előkészítése során megfontolás tárgyává kívánom tétetni”.⁴³

Amikor vezető VKM tisztviselők 1947. augusztus 7-i pannonhalmi látogatásuk során jelezték: „3 nevelőképző főiskola megszervezésére sor kerül már 1947 szeptemberében, s a VKM még az ősz folyamán szándékozik betervezni az erre vonatkozó törvényjavaslatot is”, a *püspöki kar* azonnal reagált. Augusztus 14-i konferenciáján, a katolikus általános iskolák nagy számára tekintettel *bejelentette igényét „az általános iskolák férfi nevelőit képző főiskolára, melyek közül egy Egerben, egy Esztergomban, egy Budapesten lenne”*.⁴⁴

Ortutay Gyula szeptember 5-én udvariasan, ám *kitérően válaszolt*: „Egyelőre a nevelőképző főiskolák általános megvalósítása késik, csupán két, esetleg három nevelőképző főiskola felállítására gondolunk. A további nevelőképző főiskolák felállítása és e kérdés általános érvényű rendezése már az új kormány feladata lesz.”⁴⁵

Másnap egy debreceni értekezleten a minisztérium vezetői – helyi egyházi vezetők bevonásával – tárgyaltak a városba tervezett nevelőképző főiskoláról. Időközben a katolikus tanügyi főigazgatóság megszerezte a főiskolákra vonatkozó rendelettervezet éppen aktuális variánsát, s az óra és vizsgatervet is.⁴⁶ S bár *Kürti Menyhért* információi szerint az első két állami pedagógiai főiskolára történő beiskolázással kapcsolatos nehézségek „máris jósoltatták” „a csak állami, ún. nevelőképzés csődjét”, *az ezt állami feladattá nyilvánító rendelettervezet az elnök-főigazgató szerint azzal fenyegetett, hogy „nemcsak egyetlen tanárképzőnk (az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképzője), hanem az összes katolikus tanító(nő)-, óvónőképző intézet is megszűnik”*.⁴⁷

Ezért *Mindszenty* hercegprímás, október 16-án újabb levélben emlékeztette a minisztert a katolikus egyház igényére, s tiltakozott „a rólunk, nélkülünk is folyó terv ellen”. *Ortutay Gyula* – november 6-i válaszában, a lopakodó államosítás taktikájának megfelelően – újra csak elzárkózott a tárgyalás elől: „a nevelőképző főiskolák létesítése az ez évi költségvetési keret megszavazása előtt nem lehetséges s felállításukhoz törvény vagy legalább kormányrendelet szükséges. Egyelőre nem tettem mást, mint hogy *a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola költségvetésének terhére kísérleti jelleggel két nevelőképző főiskolai első évfolyamot nyitottam meg*. ... [Ezt]

⁴³ PL 3081/1948. (4873/1946-47/E)

⁴⁴ PL 3081/1948. (5545/1947/E) Vö.: Beke szerk. 1945-48. 244. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁵ PL 3081/1948. (5545/1947/E) (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁶ PL 3081/1948. (6644/1947.)

⁴⁷ PL 3081/1948. (1497/1947-48./E) (Kiemelés tőlem – D. P.)

csak a kérdés ideiglenes megoldásának tekintem. *A Bíboros Hercegprímás Úr által kért három katolikus nevelőképző főiskola felállításának kérdéséről addig nincs módomban nyilatkozni, amíg a nevelőképzés új rendjét (ideértve a jelenleg működő tanítóképzők és az újonnan felállítandó főiskolák viszonyát is) illetően törvényhozásunk nem intézkedik. ... [A] kísérleti jellegű két főiskolai évfolyam megindítása semmiképp sem sértheti a katolikus egyház törvényes jogait, hiszen az Angolkisasszonyok budapesti tanárképző főiskolája eddigi keretben zavartalanul folytathatja működését. Az állam által felállított két főiskolai évfolyam létesítése pedig nem zárja ki azt, hogy a kérdés végleges rendezésekor a katolikus egyház szempontjai is tárgyalás alá kerüljenek”* – írta a miniszter,⁴⁸ majd november 17-én megnyitotta a budapesti állami pedagógiai főiskolát.⁴⁹

*A megfelelő jogi háttér nélküli „kész tények” taktikájával szemben Grösz József kalocsai érsek – 1947. december 10-én – hasonló lépésre biztatta a hercegprímást: „Az egyház főiskola-állítási jogának gyakorlati kihangsúlyozására úgy vélem igen szükséges lenne, hogy legalább az Angolkisasszonyok budapesti polgári iskolai tanárképző főiskolája mellett ugyancsak azonnal nyitassék meg az általános iskolai nevelőképző főiskola, még ha csupán néhány növendékkel is. A továbbiak iránt ugyancsak tájékozódni és intézkedni kellene. E tekintetben figyelembe vehető lenne az az elgondolás, hogy egyes városainkban a tanító- és tanítónőképző intézeteink együttműködéssel koedukációs alapon szervezzék meg a főiskolát. Talán azokon a helyeken lehetne számítani katolikus jellegű nevelőképző főiskola megnyitására, ahol az egyház az 1938. évi XIV. tc. alapján tanítóképző akadémiát szándékozott felállítani.”*⁵⁰

Javaslatához kapcsolódva *Kürti Menyhért* – 1948. január 4-én – újabb a miniszternek küldendő levéltervezetet állított össze, melyben hivatkozva korábbi válaszára, egyértelmű állásfoglalásra ösztönözte volna Ortutay Gyulát, *némiképp módosítva az egyházi nevelőképző főiskolákra vonatkozó igénybejelentést.* „[A] magyar püspöki kar az Angolkisasszonyok budapesti ez időszaki polgári iskolai tanárképző főiskoláján kívül, azokon a helyeken kíván kat. jellegű nevelőképző főiskolákat megnyitni, ahol az állammal történt előzetes megegyezés szerint az 1938. évi XIV. tc. alapján tanítóképző akadémiát szándékozott felállítani (vagy: Eger, Esztergom, Pannonhalma székhellyel óhajtja a kat. nevelőképző főiskolákat felállítani.)”⁵¹ Alternatív javaslatával döntésre kérte a hercegprímást: az erre aspirálók közül kikkel kezdheti meg a tényleges előkészítő munkát? Válaszában *a bíboros* az újabb

⁴⁸ PL 3081/1948. (6644/1947.); Dancsné szerk. 1979. 704-705. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁹ Faragó, 1948. 208.

⁵⁰ PL 3081/1948. (8956/1947.)

⁵¹ PL 3081/1948. (4080/1947-48. E)

igénybejelentést csak akkor látta időszerűnek, „mikor a nevelőképző főiskolák részletes tervezete, vagy a már működő főiskolák adatai alapján összeállított költségvetést felülvizsgálta”, majd felkérte, hogy „a három érseki székhelyen és a budapesti Angolkisasszonyok intézetében felállítandó nevelőképző főiskolák tájékoztató költségvetését és tanszék-szükségletét összeállítani és hozzám megküldeni méltóztassék. Ebbe az előkészítő munkába Főtisztelendőség vonja be a szóban levő intézetek igazgatóit, vagy megbízott szakembereit”.

Kürti Menyhért megszerezte a nevelőképző főiskolák szervezeti szabályzatát és tantervét, majd február 27-én jelentette, hogy a munkát a maga részéről befejezte, a többi érsekségtől adatokat vár. Március 4-én felterjesztette az elkészült munkát, „szakcsoport-, tan-, személyzeti-, egyéb szükségleteket” magába foglaló tervet és költségvetést. Ebben „a teljes tanszékű nevelőképző főiskola személyi és dologi kiadásainak összege főiskolánként 300 hallgatóval, 24 rendes tanárral, 4 óraadóval, 4 tanársegéddel + személyzet, gyakorló stb-vel számolva a személyi és dologi kiadások összege 572.388Ft, a 20-ra csökkentett tanári létszámú 4-ről 2-re csökkentett tanítói létszámú redukált terv szerint 475.815. Ft.” Csatolta az egyes képzők adatait, a tanárjelöltek névsorát is.⁵²

Az új főiskolákkal kapcsolatos tervezéssel egyidejűleg – 1948. február 18-án – az *Angolkisasszonyok „Sancta Maria” intézetének főnöknője intézményük átminősítését kérte a VKM-től*: „több mint félszázada működik Tanárképző Főiskolánk, mely az idők kulturális követelményeinek mindenkor megfelelően képezte ki az ország nevelő-tanítórétegének tetemes részét. A jelen állami kultúrpolitika célkitűzéseit is megértve és magáévá téve, a Rend a meglévő Tanárképző Főiskolát új, demokratikus szellemű Nevelőképzővé óhajtaná kifejleszteni a már meglévő két, államilag megszervezett Nevelőképző mellé.”⁵³

A hercegprímás minderről és a pannonhalmi Szent Benedek-rendi főiskola hasonló kéréséről, s a liceumok „nevelői középiskolává” alakításának tervéről 1948. március 18-án tájékoztatta a püspöki kart, mely arról határozott, hogy „a kántorképzés csak ezen iskolában szervezhető meg”, s hogy „a nevelőfőiskolákra vonatkozó és a... nevelőközépiskola-javaslatot küldje meg a Katolikus Iskolai Főhatóság püspök és rendfőnök tagjainak, hogy áttanulmányozhassák”.⁵⁴

A nevelőképző főiskolára vonatkozó rendi kéréseket a címzettek nem méltányolták, hiszen – ahogy egy az MKP Szervező Bizottságának január 20-i ülésére készült előterjesztésből kiderül – *céljük „a klerikális reakció hatalmi*

⁵² PL 3081/1948. (8956/1947.) (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵³ PL 3081/1948. (1561/1948.)

⁵⁴ Beke szerk. 1945-48. 330.

*pozíciónak meggyengítése, erői visszaszorítása” volt, s ennek egyik eszközeként tekintettek (egyebek között) „a nevelőképzés államosítására”.*⁵⁵ Ahogy Béki Ernő a pedagógus szakszervet főtítkára akkoriban megfogalmazta: számukra elfogadhatatlan volt, hogy „a magyar pedagógusok jelentős része erős vallásosságán túlmenően egyháza vezetőinek politikai befolyása alá kerül községi és országos vonatkozásban egyaránt. A nevelők képzése és iskolarendszerünk mai struktúrája azt eredményezi, hogy a magyar nevelők jelentős része az egységes nemzeti köznevelés irányvonalain kívül álló, azokkal esetleg ellentétes természetű és célú partikularizmus befolyása alá kerül.”⁵⁶

Ennek elkerülésére – akkoriban, legalább – a nevelőképzés kerülő úton történő államosítására, a nagyrészt egyházi középfokú képzők mihamarabbi bezárására, és az új szellemű, egységes állami nevelőképzés létrehozására törekedtek. Úgy vélték, hogy „a pedagógiai főiskolák felállítása és kifejlesztése politikai szempontból is elsőrendűen fontos. Legközvetlenebb feladatunk ezeknek az intézményeknek határozott profilú kommunista főiskolákká való szervezése. Míg a tanítóképző-intézetek az elmúlt idők reakciós szellemű nevelőképzésének melegágyai voltak, s míg ezeket a hagyományokat az államosított képzők sem tudják máról holnapra feladni, a pedagógiai főiskolák hagyománytalan intézmények, tehát maguk alakítanak ki maguknak kommunista hagyományokat.”⁵⁷

Az akkoriban tévesen prognosztizált tanítófelesleg⁵⁸ és ezen világnézeti-politikai törekvések jegyében a VKM-ben, egy szűk körű értekezleten lényegében már 1948. február 19-én döntöttek arról, hogy megkezdik a középfokú tanítóképzés visszafejlesztését, s az új első osztályok profiljának átalakítását. Határoztak arról is, hogy „a nagyszámú felekezeti intézetre való tekintettel kívánatos az általános iskolai tanárképzésről szóló törvényjavaslatot (kormányrendeletet) mielőbb elkészíttetni és törvényerőre emeltetni”.⁵⁹ Tervek készültek az egyes állami képzők sorsáról is, de az erre vonatkozó miniszteri rendelet megjelentetését április 19-éig halogatták. Ennek okáról egy „a tanítóképzők folyamatos megszüntetése” című, néhány nappal korábbi előterjesztés tudósít: „Az egyházi tanítóképzők helyzete alaposan megvizsgálandó. Ha ugyanis a rendeletet tudomásulvétel végett csupán közöljük az egyházi hatóságokkal, akkor félő, hogy az egyházi tanítóképzők tovább működnek, ezzel növelik a tanítói munkanélküliséget, politikailag káros nevelést adnak és elvonják a főiskolai képzéstől a tájékozatlan tanulóifjúságot.

⁵⁵ PIL 274. f. 24/11. öe.; MOL XXVI-I-1-a 5. d. 27. t. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁶ Béki 1948. 195-196. Vö.: Horváth 1975. 145-146., 1976. 12-21.

⁵⁷ PIL SZKL 44. f. 41.d. 368. dosszié.; MOL, XXVI-I-1-a 9.d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁸ Lásd: Alexits György államtitkár 1948. januári jelentését „kultúrpolitikánk egyes égető kérdéseiről”. PIL SZKL 44. f. 160. dosszié

⁵⁹ Dancsné szerk. 1979. 679.

*Ha viszont rendelkezéseinket imperatívé kiterjesztjük az egyházi tanítóképzőkre is, akkor az ő igényeik pedagógiai főiskolák felállítására megnövekszenek. A probléma tehát teljesen politikai jellegű, megállapítandó, hogy a jelen helyzetben az erőviszonyok milyen lépést tesznek lehetővé.”*⁶⁰

Ennek mérlegelése után tudatosan kétértelműen jártak el: az egyházi iskolafenntartóknak csak „tudomásulvétel és megfontolás” céljából megküldött 160.950/1948. V. 2. sz. rendelet bevezetőjében a miniszter általánosan fogalmazott: „Az általános iskola osztály- és egyben szakjellegű nevelői szükségletét az iskola egységének megóvása végett egységesen pedagógiai főiskolákon kívánom biztosítani. Minthogy e feladatot a tanítóképző intézetek nem oldhatják meg, elhatároztam a jelenlegi tanítóképzés fokozatos megszüntetését”; majd a rendelkező részben csak az állami intézetek sorsáról intézkedett.⁶¹ Az általános államosítást követően – július 1-jén – a volt egyházi képzőkre is kiterjesztett rendelet⁶² ezen sajátossága lázas tanácskozásra készítette a katolikus tanítóképzők igazgatóit és fenntartóikat. Hiszen – *Kürti Menyhért* értelmezése szerint – reményt keltett arra, hogy „tanító- és tanítónőképző intézeteinket a katolikus iskolaterület vesztesége nélkül tovább éltethetjük”.⁶³ *Papp Elemér* alelnök-főigazgató is úgy vélte: „ez a rendelkezés nyilvánvalóvá teszi, hogy a minisztérium semmi akadályt nem gördít képzőinknek és líceumainknak más iskolatípusra való áttérése elé”, ezért gyors állásfoglalásra biztatta az egyes intézményeket.⁶⁴

Czirfusz János kalocsai igazgató beszámolója szerint egy 1948. április 19-i tanácskozáson megállapodtak, hogy „meglévő iskoláink területéből nem szabad feladni egy lépést sem. Ha a meglévő iskolatípust nem engedélyezné az állami hatóság, egy más típusra kell áttérni, mely nem kifogásolt. Ezen elvnek alapján a tanítónőképzők a leánygimnáziumra való áttérés tervét vetették fel és fogadták is el legnagyobb részben. A fiú képzőknél a helyzet nem volt olyan egyszerű. Legnagyobb részük olyan városban van, ahol több gimnázium is működik. Így a probléma megoldására a fiúképzők igazgatói külön tanácskozásra ültek össze. A tanácskozáson az esztergomi képző igazgatója ismertette a hercegprimás úr elgondolásait, különös tekintettel a kántorképzéssel kapcsolatban. [Sic!] A kántori kötelelességek ellátása a zenei képzésen kívül, a latin nyelv ismeretét teszi szükségessé és ezért a latin nyelvet is tanító középiskola beállítása volna szükséges a tanítóképzők helyén. ... A jelenlévő igazgatók nem osztották valamennyien az esztergomi tanítóképző-intézet igazgatójának elgondolásait, és inkább gazdasági középiskolák

⁶⁰ PIL SZKL 44. f. 369. dosszié; MOL XXVI-I-1-a 5. d. 27. t. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶¹ PL 3081/1948.; (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶² A 164.975/1948. V. 2. sz. VKM rendeletben FML VI. 501. 17. d.

⁶³ PL 3081/1948. (5693/1947-48. E)

⁶⁴ Az 5693/1947-48. E. sz. rendeletben. KÉL I. 3. d. 2298/48. isk.

megnyitását javasolták a férfi tanítóképző-intézetek helyén. Az igazgatók jövő tervei a következők voltak: a győri, esztergomi, hajdúdorogi gimnáziumot óhajt nyitni, a szegedi, pécsi gazdasági középiskolát, az egri szövetkezeti középiskolát tervezett, de a minisztériumban kijelentették, hogy a szövetkezeti középiskolával az állami hatóságnak különös tervei vannak, és így saját kezelésében óhajtja a középiskolákat megtartani és vezetni. Hasonlóképpen hallottam, hogy az óvónőképző-intézetekké való átalakulást sem engedi az illetékes minisztérium. Én magam is az első pillanatban gazdasági középiskolára gondoltam, éspedig *kertészeti* iránnyal. Nagyon előnyösen szolgálhatná az iskola célkitűzéseit a modernül felszerelt érseki kertészet. Félő azonban, hogy a Földművelésügyi Minisztérium nem venné át a személyi kiadások államsegélyét, és ezért részünkre is *a legmegfelelőbb volna egy latinmentes középiskolára való áttérés*” – jelentette május 2-án az igazgató.⁶⁵

Előterjesztését figyelembe véve *Grösz József* másnap válaszolt a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság (KTF) fentiekben idézett körlevelére, kérve – az egyház általános taktikáját is érintő – álláspontjának „az illetékes hatóság” elé terjesztését: „

1. A VKM nem szüntette meg az 1938: XIII. tc. által létrehozott gyakorlati irányú középiskolát, *a líceumot*, miért is az fenntartható, s tekintve a szakértők által igen dicsért szerencsés iskolatípust [? – D. P.], ha nem is mindenhol, de *néhány helyen a jogfolytonosság és a jogfenntartás végett ezt fenntartani kívánatosnak tartom*.
2. A VKM nem szüntette meg a tanító(nő)képző intézetet sem, illetve annak IV. osztályát, pedig az 1938: XIV. tc. alapján erre joga lenne abban az esetben, ha a tanítóképző akadémiát életre hívná, miért is ugyancsak fenntartható és álláspontom szerint a katolikus nevelőképzéshez való jogunk biztosítása végett lehetőleg mindenhol fenn is tartandó, annál is inkább, mert katolikus iskoláink egyáltalán nincsenek túlszűfoltan ellátva nevelőkkel, hanem igen nagymérvű tanítóhiány mutatkozik. *Úgy vélem, hogy a tanítóképző intézetek IV. és V. osztályát csak akkor szabad majd szüneteltetnünk, hogyha a katolikus nevelőképző főiskolák felállítást nyertek és működésüket megkezdték. Ha a katolikus főiskolák megnyitása előtt a tanítóképzésünket önként abbahagyjuk, ez önkéntes lemondásnak számít a tanítóképzéshez való ősi jogunkról. – A nevelőképző főiskolának a megnyitását legalábbis az Angolkisasszonyok polgári iskolai tanárképző intézete mellett, már a jövő tanév elejére rendkívül szükségesnek tartanám*.
3. A VKM rendelete lehetőséget ad más iskolatípusra való átalakításra, ami a leánylíceumnál alig okoz nehézséget. A fiúlíceumnál azonban ez gondot okoz, már csak azért is, mert az érdekelt városokban igen kiváló szerzetesrendi

⁶⁵ A 485/1947-48. sz. jelentésben. KÉL I. 3. d. 2297/48. isk. (Kiemelés tőlem – D. P.)

fiúgimnáziumok működnek. *Lehetséges, hogy a szakiskolákra való áttérésnek nem lenne akadálya*, azonban tekintve azt, hogy a szakiskolák más miniszterek felügyelete alá tartoznak, *aligha remélhető, hogy a liceumok eddigi fizetés-kiegészítő államsegélye a szakiskola részére átmenthető* lesz. Eziránt előzetesen illetékes helyen tárgyalásokat kellene folytatni.

4. Ha lehetséges, több helyen olyképp kellene a liceumnak az átalakítását megoldani, hogy *a liceum I. osztálya mellett nyitassék meg valamilyen más intézet is, például gimnázium*.
5. *A szünetelő intézeteket, illetve az új iskolatípusok megnyitását a VKM-nek sürgősen bejelenteni nem tartom szükségesnek, hanem szükségesnek tartom, hogy az iskolafenntartók és egyházmegyei hatóságok alapos megfontolás után a KIF [Katolikus Iskolai Főhatóság], mint a szervezések végső fokon való jóváhagyására hivatott hatóság, tárgyalja le és találjon az ügyben kedvező megoldást.* A VKM-nek való bejelentés eszközlésére csak azután kerülhet sor.
6. Főegyházmegyémben az átalakítást a következőképp gondolnánk a hozzám beérkezett előterjesztések megfontolása után: *A kalocsai fiúliceum továbbra is liceumként működik, csak ha ez mindenképp akadályokba ütköznék, akkor alakulna át gimnáziummá.* A helybeli kiváló jézustársasági gimnázium mellett azonban egy másik gimnáziumnak a fenntartása aligha indokolt, miért is *esetleg mezőgazdasági, vagy még inkább kertészeti középiskolává való átszervezését lehetne megoldani*, de csak akkor, ha a fizetés-kiegészítő államsegélyek a FM részéről biztosíthatók lennének. *A kalocsai leányliceum és a bajai leányliceum gimnáziumokká alakulnának át.* A leánygimnázium szervezése, különösen Baján rendkívül indokolt és fontos. *A tanítóképző intézet és a tanítónőképző intézetek IV. osztályát nemcsak a jövő évre, de a következő években is a tanítóhiány és az elvi okok alapján fenntartandónak ítélem.* E tekintetben tehát az intézetek továbbra is az érettségire való előkészítéssel párhuzamosan a tanítói képesítésre való előkészítést is végzik. Ezt a gyakorlatot fenntartani kívánom a gimnáziumokhoz kapcsolódóan is, akkor, ha a katolikus vonalon a nevelőképző főiskolák megnyitása huzamosabb késedelmet szenvedne” – írta a katolikus nevelőképzés, ill. az intézményhálózat megőrzésének a KTF-nél aktívabb útját proponálva a kalocsai érsek.⁶⁶

Álláspontja kialakításakor még nem tudhatta, hogy a szervezés alatt álló Magyar Dolgozók Pártjának – május 9-én közzétett – programnyilatkozat-tervezetében „a nevelés demokratikus szellemének biztosítására *a Párt*” egyebek között *követelte „az egyházi iskolák államosítását, az egyház hitoktatási jogának és a papnevelő iskolák egyházi jellegének csorbítása nélkül”*.⁶⁷ Azzal sem számolhatott, hogy *levelével egy időben az MKP*

⁶⁶ KÉL I. 3. d. 2180/48. isk. (Kiemelés tölem – D. P.)

⁶⁷ Társadalmi Szemle III. évf. 4-5. sz. 262. (Kiemelés tölem – D. P.)

Értelmiségi Osztályán már részletes akcióterven dolgoztak a felekezeti iskolák államosításáról. A május 5-én a Politikai Bizottság számára elkészült és a testület által vélhetően május 7-én és 13-án tárgyalt dokumentumban nem feledkeztek meg „a tanítóképzők leépítéséről” sem:

„Az államosított felekezeti tanítóképzők szeptember 1-jétől kezdve éppúgy fokozatosan leépülnek, mint az államiak. Helyükre a következő iskolatípusok lépnek:

1. Pedagógiai Főiskolák létesülnek a pécsi, a debreceni, miskolci, pápai tanítóképzők épületeiben, a budapesti államosított tanítóképzők egyikébe a budapesti Pedagógiai Főiskola megy. Ezekben az iskolákban a jelenlegi nevelőszemélyzet nem maradhat meg: mástípusú iskolákban kapnak beosztást. Ezzel a Pedagógiai Főiskolák elhelyezésének kérdése megoldódik s igen jelentős megtakarítás eszközölhető.
2. A falusi tanítóképzők (Zsámbék, Kiskunfélegyháza, Kisvárdá stb.) helyén körzeti általános iskolák létesülnek, 10-14 éves tanyai gyerekek számára.
3. A többi városi tanítóképzők helyén fiú, vagy leánygimnáziumok létesülnek, aszerint, hogy az illető körzetben melyikben van ilyen”.

Részletes számításokat végeztek a tanító- és óvónőképző intézetek, líceumok ugyancsak államosításra kerülő internátusaival kapcsolatban is.⁶⁸

Az előterjesztés alapján az MKP Politikai Bizottsága az összes iskola államosításáról, a tanítóképzők megszüntetéséről (épületeik más célokra történő igénybevételeiről), valamennyi pedagógus állami szolgálatba vételéről, az igazgatók kezdetben csak „bizonyos rostálásáról”, s a protestáns egyházak nagyobb tárgyalási készségének honorálásáról határozott, és arról, hogy a tanári kar átszűrése csak 1948 őszén kezdődhet.⁶⁹ Másnap a minisztertanács tárgyalt az iskolák államosításáról s Ortutay Gyula vezetésével kijelölte az egyházakkal tárgyaló delegáció tagjait.⁷⁰

A közvélemény a miniszter 1948. május 15-i sajtónyilatkozatából szerzett tudomást a kormány tervéről: „a magyar iskolaügy demokratikus egységesítéséről, államosításáról”. Ortutay Gyula egyebek között kifejtette: „Olyan iskolát kell végre a magyar dolgozók gyermekeinek adnunk, amely színvonalban, erkölcsi nevelésben, demokratikus hűségben méltó népünk más téren tett hatalmas erőfeszítéseéhez. ... A magyar közoktatásügy egységesítését állami vezetés alatt a közművelődés minőségének emelése, és a magyar demokrácia érdeke kötelezően előírja. Az államosítással egyidőben kötelezően kijelenthetem: az összes felekezeti iskolai pedagógust kivétel nélkül állami státuszba vesszük át. ... Azok felé a jóhiszeműek felé, akik attól tartanak, hogy az államosítás a hitoktatás megszüntetését is jelentené, nyomtatékosan

⁶⁸ PIL 274. f. 24. cs. 12. öe.; PIL SZKL 44. f. 41. d. 369. dosszié

⁶⁹ Balogh – Knausz 1948. 37-39.; PIL 274. f. 7/266.

⁷⁰ Vö.: MOL P 2076. 17. d. 2452/1948.; Dancsné szerk. 1979. 756-757.

közlöm,... hogy az iskolaügy egységes rendezése és az iskolák államosítása után is *a kötelező hitoktatás* rendszere változatlanul *megmarad*. Ebből következik, hogy a kormány tervei az iskolaügy demokratizálása terén nem jelentenek támadást egyetlen egyház ellen sem, egyetlen demokratikusan gondolkozó magyar polgár meggyőződése ellen sem. ... Megteszünk mindent, hogy a megegyezés a béke és a megértés szellemében, kölcsönös engedékenység alapján jöjjön létre. Ha ellenállásba ütközünk, ha lelki terrorral és félrevezető izgatással próbálják megfélemlíteni népünket, ha harcot kezdenek a magyar demokrácia és az ifjúság alapvető érdekei, jogai ellen, akkor természetesen tapasztalni fogják, hogy a demokráciának nemcsak türelme, hanem eltökéltsége is van”⁷¹ – üzent a miniszter az Actio Catholica és más szervezetek által ösztönzött, koordinált országos tiltakozó mozgalom szervezőinek.

A Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének Országos Intézőbizottsága ugyanis már 1948. május 14-én állást foglalt az MDP programnyilatkozat-tervezetében foglalt államosítási törekvessel szemben, s határozatát másnap elküldte a parlamenti képviselőknek. Ortutay Gyula nyilatkozatára május 16-án, neki címzett levélben reagáltak, s emelték fel „óvó szavukat”, jelezve, hogy „a magyar katolikus szülői társadalomhoz fordulnak” a hitvallásos iskolák védelmében.⁷² A következő hetek, hónapok fejleményei azt mutatták, hogy egyfelől a koalíciós pártok, a szakszervezetek,⁷³ s a nemzeti bizottságokat és az erőszakszervezeteket mozgósító kormányzat; másfelől a katolikus egyház apparátusa és társadalmi szervezetei, valamint a „fordulat évével” karakteressé váló társadalmi átalakulás ellenzői, egyaránt alaposan felkészültek az iskolák fölötti befolyás megszerzéséért, ill. megtartásáért kibontakozott – az 1948. évi XXXIII. tc. elfogadásáig, ill. foganatosításáig tartó – viszonylag rövid, ám pro és contra széles tömegeket mozgató küzdelemre.⁷⁴

Forrásaink szerint *a katolikus tanító(nő)képzők diákjai és szüleik is alaposan kivették a részüket a miniszterhez írt tiltakozások és a Mindszenty Józsefnek címzett szolidaritási nyilatkozatok aláírásából, s az akkoriban*

⁷¹ Köznevelés, IV. évf. 10. sz. 223. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷² PL 3727/1948.; PIL 274. f. 7/268.

⁷³ Vö.: Kelemen 1993. 42-44.; Voksán 1976. 24-31.

⁷⁴ Vö., pl.: A püspöki kar május 23-i, 29-i körlevelei PIL 274. f. 7/268-269.; IMNNRI 25. d. 160/2. t. és Mindszenty 1948. 71-75., 79-80.; Összefoglaló az egyházi iskolák melletti tiltakozásokról. ÁBTL 3. 1. 9. V-700/57. és V-4940.; PL S 11 AC 1943-48. Mihalovics Mindszentyhez 1948. május 21., 22., 25.; 26., június 8., 12., 14.; PL 3790/1848. és 4366/1948.; MOL M-KS-276. f. 106. cs. 33. öe. 147-148/b. és 116. öe. 1947. június 6-6.; MOL P 2076. 18. d. 3166/1948.; VPL Schola Kiskunfélegyháza 3877/48. valamint Dancsné szerk. 1979. 756. és 811-814.; PIL 274. f. 7/272., 16/165., 7/273. 49. és 247-248.

előforduló utcai tüntetésekből.⁷⁵ Közülük nem kevesen súlyosan megfizettek fellépésükért: továbbtanulási lehetőségüket, állásukat, sőt rövidebb-hosszabb időre szabadságukat veszítették.⁷⁶ (Majd az év végére kialakult erőviszonyok mellett, s légkörben a képzőkben maradt pedagógusok, diákok többségükben a hercegprímás elleni megnyilatkozásra kényszerültek.⁷⁷) Ez azonban már nem az általunk vizsgált – a nevelőképzés külön államosításáért folyt – többéves játszma része volt, hanem az iskolák államosítása körüli általános küzdelem része, ezért nem tartozhat mostani vizsgálódásunk körébe. Ahogy annak rekonstrukciója sem, hogy a gyorsan formálódó, az egyházakkal valójában nem megegyezni, hanem azokat politikai tényezőként megtörni szándékozó pártállami diktatúrával folytatott politikai-világnézeti birkózás részeként/reflexiójaként miként kerekedett felül, a Mindszenty bíboros képviselte „hűségcentrikus”, „elvetikai” irányzat, háttérbe szorítva a – talán Czapiak érsek, Bánáss püspök nevével fémjelezhető – „túléléscentrikus”, „felelősségetikai” vonal (s a szerzetes tanítórendek) kísérleteit.⁷⁸

Számunkra az 1948. június 12-i körlevél megszületésének ténye a fontos, melyben a püspöki kar nevében Mindszenty hercegprímás közölte: *„Egyházmegyei pap, szerzetes és szerzetesnő az esetleg most államosításra kerülő iskolákban igazgatói, tanári, tanítói állást nem vállalhat.”⁷⁹* A szeptember 1-jei, a katolikus szülőkhöz írt körlevélben döntésüket azzal magyarázták, hogy *„az Egyház papjai és szerzetesei csak Krisztusnak és az Egyháznak a szellemében nevelhetnek. Ez hivatásukból és szerzetesi mivoltukból folyik. Az iskolai tanító-nevelő munkát eddig azért vállalhatták és végezheték, mert ezzel hivatásukat gyakorolták. Ha nem taníthatnak és nevelhetnek világnézetükkel és hivatásukkal egyezően, nem folytathatják ezt a tevékenységet, hisz önmagukkal kerülnének ellenkezésbe. Az iskolák elvétele pedig azért, elsősorban azért történt, hogy ezt a nevelési szellemet kiküszöböljék. Az elvett iskolákban következésképpen ennek a nevelési szellemnek az érvényesítése nem lesz lehetséges, kivéve a vallástani órákat, amelyeken a hitoktató és hittanár a vallási igazságokat tanítja majd. Nem tiltotta ki az állam [eltérően a Tanácsköztársaság gyakorlatától – D. P.] az Egyház nevelőit az iskolából, sőt a kifelé tett nyilatkozataiban marasztalni*

⁷⁵ MOL XIX-I-1-s-3-3t-S-1948. és -P-1948-49. 167. d.; MOL XIX-I-1-g-3-3. és -57-K-164602-1948. 250. d.; PL 3388/1948.; KÉL I. 3. a. 3173 és 3733/1948.; Dancsné szerk. 1979. 760.

⁷⁶ Lásd ehhez kötetünk következő tanulmányait, valamint: IMNNRI 30. d. 189. t. Németh Mariann memoárja; BFL VII.5. e. B 20620/49.; ÁBTL V-52619.; Mészáros 2002. 34-37.

⁷⁷ Donáth 2008a. 614-616.

⁷⁸ Vö., pl.: MOL P 2076. 17. d. 2635/1948.; Balogh 2002. 187-190.; Balogh – Knausz 1948.51-67.; Beresztóczy 1970. 12-15.; Gergely 2000. 138-149.; 2004. 298-303.; Kardos 2000. 152-157.; Mészáros 2000. 294-304.; Nagy 2000. 169-181.; Salacz 1988. 10-31.

⁷⁹ Kardos – Kornidesz szerk. 1945-50. 253. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: Beke szerk. 1945-48. 351-352.; Az 1948. június 16-i rendfőnöki értekezlet határozataival. KÉL I. 3. a.;

kívánta őket. Ámde az adott tények és a fejlemények erkölcsileg lehetetlenné teszik ottmaradásukat”, hiszen, míg „a múlt iskolájának a célja: jó keresztényt alakítani a gyermekből” volt, addig „*ma, ehelyett egy bizonyos társadalmi és politikai szemléletmódot várnak az iskolától*”.⁸⁰

Ezen előjárói döntésnek megfelelően *a tanító(nő)képzők 319 klerikus pedagógusa* (túlnyomórészt apácája) *nem fogadta el állami kinevezését, minek következtében a tanítóképzős tanárok 33%-a hagyta el az akkor éppen fokozatos megszüntetésre/átalakításra ítélt intézményeket, s második hivatását.* Személyes pályájuk megtörése, addigi munkájukkal szerzett összes jogosultságuk elvesztése, egzisztenciális nehézségeik mellett, *ez a tanítóképzésben elkerülhetetlenül komoly színvonalcsökkenés, értékvesztés forrásává vált.* Akkoriban ugyanis az állami képzőkben összesen „alig háromszáz” pedagógus tevékenykedett. *A katolikus képzők világi pedagógusai és a – tanáraik további foglalkoztatását az ún. egyezményekben kikötő – református, evangélikus és izraelita egyházak képzőiben foglalkoztatottak tovább tanítottak,* de ők az állami tanárokkal együtt is, csak 645-en voltak. A hiányzó létszámot a VKM ügyosztálya a kötelező óraszám emelésével, tanárok áthelyezésével, ill. második intézményben való óraadói foglalkoztatásával, nyugdíjasok reaktiválásával, s más képesítésű tanárok alkalmazásával pótolta.⁸¹

Ehhez járult még az is, hogy az államosított képzők osztoztak a többi intézet megpróbáltatásaiban, megfontolatlan, évenkénti átalakításaiban. A fokozatosan kifejlődő általános iskolákban – a felső tagozatra áramlott tanítók révén – rövidesen komoly tanítóhiány jelentkezett. A létrejött 4 pedagógiai főiskoláról is kiderült: az adott képzési idő alatt nem képesek az alsó és felső tagozatos tanításra egyaránt felkészült nevelőket kibocsátani. Ezért *feladták az érettségire épülő egységes általános iskolai nevelőképzés tervét, s e főiskolákat az általános iskolai tanárképzéssel bízták meg, s a tanítókat az öt évről de facto négy évre csökkentett képzési idejű „pedagógiai gimnáziumokban”, majd 1950-től 1959-ig „állami tanító(nő)képző intézetekben” képezték.*⁸² Az államosítással *negyven évre valamennyi katolikus képző államivá lett,* így a szülők és gyermekeik választási lehetősége beszűkült, jogaik csorbultak.⁸³ Emellett az államosított intézetekben nemcsak a szakmai színvonal jelentős csökkenésével szembesültek, hanem azzal is, hogy – az oktatáspolitikai irányítói, látván az 1949. évi fakultatív hitoktatásra jelentkezők 76,2%-os arányát, és kis „lemorzsolódási” hajlandóságát – 1950 szeptemberétől *a szakiskolává nyilvánított tanítóképzőkben még a fakultatív hitoktatást sem*

⁸⁰ Mindszenty 1948. 125. és 127. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: Mészáros 2000. 302-304.;

⁸¹ Balogh – Knausz 1948. 63.; Dancsné szerk. 1979. 819.; Donáth 2008b. 59. és 146-147.; Kovács – Pócze 1988. 53.; Mann 2002. 163-164.

⁸² Rozsondai 2004. 195-200. valamint Ladányi 1989. 36.; Németh 1990. 1001-105.

⁸³ Vö.: Mészáros 1996. 14-18.

engedélyezték.⁸⁴ Szülőknek, diákoknak, pedagógusoknak – legalábbis formálisan – tudomásul kellett venniük, hogy „a szocializmus építésének időszakában a tanítóképzés alapja a természettudományos világnézet, a dialektikus materializmus lett”.⁸⁵

A VKM vezetői, miközben kifelé apodiktikusan követelték az új világnézeti-politikai követelmények tudomásulvételét, a pedagógusoktól azok képviselését, maguk között nyíltan beszéltek arról, hogy ennek az államosított képzőkben, a megmaradt volt egyházi tanárok lévén komoly akadálya van. A vezetői kollégium 1950 januári balatonkenesei tanácskozásán *Ortutay Gyula* kiemelte: „a klerikális reakció elleni harc”, „a pedagógiai gimnáziumban a legfontosabb”. Ehhez csatlakozott *Mérei Ferenc*: kiemelte, hogy „ott a [hittan] lemorzsolódás [csak] 10%”. Majd hangsúlyozta: „borzalmas dolog, hogy klerikális tanítókat képeznek és jövőre, két év múlva klerikális tanítók mennek ki. Azt javaslom, hogy ebben a kérdésben azonnal hozzunk határozatot. Úgy hiszem ugyanis, hogy ez nem választható el attól, hogy a volt egyházi iskolákról van szó. A nevelői kar figyelemreméltó része az egyház alatt is tanított. ... Úgy gondolom, hogy 4-500 olyan személy van, akinek a szerepe ebből a szempontból jelentős. Véleményem szerint a VKM személyzeti osztályának ezt a kérdést külön meg kellene vizsgálnia, személy szerint végignézve őket. ... Azután a szükségletekhez képest ... átcsoportosítást, áthelyezést kell végrehajtani. ... [A] pedagógiai gimnáziumok esetében nem várhatjuk meg a szívós és lassú munka eredményét. ... [J]avaslom, hogy ezen a ponton a radikálisabb beavatkozás útját keressük. ... Azokat tehát, akiknél a klerikális kötöttség nem olyan természetű, hogy ki kellene őket zárni a tanári pályáról, de olyan természetű, hogy a pedagógiai gimnáziumokban kártékony, át kellene helyezni más gimnáziumokba. A kártékonyság küszöbe a pedagógiai gimnáziumokban alacsonyabban van, mint a többi középiskolában. Ezért javaslom, hogy... itt radikális intézkedések történjenek.”⁸⁶ A tanítóhiány, a középfokú – immár csak négyéves – tanító(nő)képző intézetek fennmaradása, a szerzetestanárok kiválása által keletkezett szakemberhiány azonban erre csak igen szűk körben adott lehetőséget. Ezért *a rövidesen befolyását, állását veszített kommunista oktatáspolitikusnak* (jeles pszichológusnak) *nem volt módja egy ilyen, a politikai-világnézeti szempontokat a szaktudás elé helyező „tisztogatás” kikényszerítésére.* (Annál kevésbé, mert tevékenysége és személye éles politikai bírálat tárgyává vált.⁸⁷) Így az egyházi pedagógusok, ill. az Apponyi Kollégiumban nevelkedett állami tanárok nagy része a képzőkben maradt.

⁸⁴ A VKM 1240-V-3/1950. IV. számú rendeletével. Vö.: Donáth 2008a. 618.; Gergely 1994. 196-199.; Mészáros 2000. 305-306.; Nagy 2000. 188-197.

⁸⁵ Rozsondai 2004. 120. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁸⁶ MOL XIX-I-1-r/2. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁸⁷ Kardos - Kornidesz 1945-1950. 368-369.

Ennek hatásával, s a tanítóképzés körüli 1947-1950-es játszmáik további következményeivel szembesültek az oktatáspolitikai irányítói egy 1955/1956-ban – az intézetek jelentős részében – végzett, alapos felügyeleti látogatássorozat, ún. brigádvizsgálat eredményeként: „a [tanítóképzésben] a zsúfolt közismereti anyag mellett a szaktárgyak anyaga is túlméretezett. A tanulók túl vannak terhelve, s ismereteik, készségeik nem eléggé szilárdak... *[Többségük] a marxista világnézet alaptételeit... ismeri, de csak egy részüknél váltak ezek az ismeretek belső meggyőződéssé. Ellenséges nézetek hatására... könnyen bizonytalanokká válnak, elveiket feladják. ... Különösen a lányok között számosan vallásosak, s falujukban rendszeresen járnak templomba. ... A tanítóképzők tanári testületeiben találjuk a legtöbb volt egyházi tanerőt. Bár az iskolák államosításakor 320 szerzetes tanár a képzőket elhagyta, a protestáns egyháznál működtek teljes egészükben az iskoláknál maradtak. Számottevő minőségi szelekció csak 1953-tól [1954-től – D. P.] vált lehetővé a képzők számának csökkentésével. Jelenleg a tanároknak kb. 30%-a párttag. ... [E]losztásuk azonban aránytalan. (Pl. a kecskeméti képzőben egyetlen párttag van.) Jelenleg a tanárok 86%-a vesz részt ideológiai továbbképzésben, többségük filozófiaoktatásban. ... [V]ilágnézetileg még mindig sokfélék. ... Vannak, akiknek szavaiból erős tartózkodás érezhető [Sic!], ...a tudományt és a vallást összeegyeztethetőnek tartják.” S ami talán az összeállítás készítői számára a legaggasztóbbnak tűnt: „a végzetek zöme, 60-70%-a iskolai és iskolán kívüli munkáján nem látszik határozottan, hogy a mi rendszerünkben végeztek”.⁸⁸*

Ez azért alakulhatott így, írták egy 1956. március 7-i előterjesztésben, mert „a tanárok közül sokan – kellő meggyőződés hiányában – a tanulókat érdeklő (politikai, etikai, világnézeti) kérdéseket csak általánosan elvont módon fejtegetik, holott ezek a kérdések a tanulókat egyedi, konkrét módon érdeklik. A régi tanítóképzős tanárok a nevelésnek éppen ezt a fogását ismerték jól, de ma csak kevesen alkalmazzák. ... A tantestületek egységének kialakulásában sok még a polgári szemléletmód [Sic!] ... A képzők tanulóinak hivatástudata igen jó... előzékenyek, udvariasak és fegyelmezettek. ... Erkölcsei arculatukban azonban még kevés a kommunista vonás. A képzők sajátos légkörében magatartásuk polgári etikai szint kap: a nehézségek leküzdése gyakran a nehézségek elviselésének készségévé lesz” – írták,⁸⁹ s a kiutat a szakmai színvonal emelés és az iskoláknál maradt egyházi tanárok jelentős részétől való megszabadulás lehetőségét egyaránt magában hordozó, egyben az ideológiai képzést is javító, érettségire épülő kétéves óvó- és tanítóképzés

⁸⁸ A Hegedüs András miniszterelnöknél a tanítóképzéssel foglalkozó 1956. február 17-ére összehívott tanácskozássra készült előterjesztésből. MOL M-KS-276. f. 91. cs. 120. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁸⁹ A világnézeti-politikai nevelés helyzete a tanítóképzőkben” c. előterjesztést lásd: MOL XIX-I-2-k 7. d. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: Donáth 2008b. 66-69.

megteremtésében látták.⁹⁰

Belső használatra szánt tárgyyszerű helyzetleírásuk elgondolkodtató kérdéseket vet fel az 1948-ban egymásnak feszült két politikai-világnézeti tábor döntéseivel kapcsolatban. Úgy tűnik *mindkét fél (Mindszenty és Ortutay) túlbecsülte az iskolafenntartók lehetőségeit az iskolák jellegének, szocializáló/manipuláló funkciójának befolyásolásában.*⁹¹ „Névértéken” vették egymásnak ellentmondó intenciójukat. A hercegprímás talán kissé alábecsülte az államosított iskolákban maradó pedagógusok (a „pásztorok”) tényleges mozgásterét, s a tanítványokra (a döntés nyomán magukra maradt „bárányokra”) gyakorolt informális hatásuk lehetőségét. A miniszter pedig túlbecsülhette a pedagógusok „átnevelhetőségét”, társadalmi-politikai-világnézeti törekvéseik szolgálatába állíthatóságukat, s egyáltalán a formális iskola lehetőségét a gyermekek „beidegzésében”. Nem számolt eléggé a korábban szocializálódott pedagógusok iskolán belüli mozgásterével, informális hatásuk lehetőségével, s egyáltalán: a diktatúrában is látenszen sokszínű társadalomnak az „iskolai életvilágra”, a „rejtett tantervre” gyakorolt valós befolyásával.⁹²

A tanítóképzőkben végzett 1955/1956-os vizsgálat megmutatta egyfelől azt, hogy nemcsak egyik napról a másikra („holnapra megforgatjuk”), de még *fél évtized alatt sem sikerült az államosított képzők légkörét, jellegét a célzott irányban, érdemben megváltoztatni, amiben jelentős szerepük volt az iskoláknál maradt egyházi pedagógusoknak.* A szövegekből kiérezhető az is: összeállítóik megkönnyebbüléssel konstatálták, *hogy a képzőket 1948-ban a klerikus-tanárok elhagyták, s számukra a nehézséget az ottmaradt, látszólag alkalmazkodó, valójában azonban a hivatalos doktrínával kapcsolatos tartózkodást és polgári-etikai légkört sugárzó pedagógusok jelentették...*⁹³

Levéltárak rövidítései

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
BAZML	Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BML	Baranya Megyei Levéltár
FML	Fejér Megyei Levéltár
GyMSM SL	Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
IMNNRI	Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Rendi Irattára
KÉL	Kalocsai Érseki Levéltár
MOL	Magyar Országos Levéltár
OSZK Kt.	Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára

⁹⁰ Vö.: Donáth 2008b. 69-70.

⁹¹ Báthory 1996. 5.

⁹² Vö.: Donáth 2008b. 304-358.

⁹³ Vö.: Donáth 2008b. 289-356.

PIL	Politikatörténeti Intézet Levéltára,
PIL SZKL	Politikatörténeti Intézet Levéltára, Szakszervezetek Központi
Levéltára	
PL	Prímási Levéltár
VaML	Vas Megyei Levéltár
VeML	Veszprém Megyei Levéltár
VPL	Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Irodalom

- A Forradalmi 1919/I., II. A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. I. füzet, 1919. március 21-április 9., II. füzet, 1919. április 10 - április 30. Tanácsköztársasági Törvénytár, (Szerkeszti: Pongrácz Jenő) A Magyarországi Szocialista Párt, ill., A Szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Kiadása, Bp. 1919.
- Alexits György (1948): Az iskola és a politika. *Embernevelés*, 5. évf. 1. sz. 30–33
- A Magyar Kommunista Párt (A MKP 1947a.) hároméves tervjavaslata. In: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948. Rákosi S.- Szabó B. szerk. (1967): Kossuth Könyvkiadó, 382-387.
- A Magyar Kommunista Párt (A MKP 1947b.) a magyar tanítókért Szikra, Bp. 1947.
- Arató Ferenc szerk. (1976): Az államosítás közoktatásunkban. Tankönyvkiadó, Bp. 1976.
- Balatonfüredi (1956) pedagógus konferencia, 1956. október 1–6. (Rövidített jegyzőkönyv, szerk.: Szarka József – Zibolen Endre – Faragó László.) PTI, 1957.
- Báthory Zoltán (1996): Megnyitó. In: Balogh László szerk. (1997): Iskola a magyar társadalom történetében. Konferencia a Magyar Tudományos Akadémián, 1996. november 12. OPKM, Bp. 5–8.
- Balogh Margit – Knausz Imre (1948): Az iskolák államosítása 1948-ban. In: Knausz Imre (1998): Történelem és oktatás. FPI, Bp. 1998. 27-67.
- Balogh Margit (2002): Mindszenty József, 1892–1975. Élet-kép sorozat. Elektra Kiadóház, Bp.
- Becker Vendel (1947): A katolikus iskolaügy a demokratikus Magyarországon. Szt. Gellért Nyomda, Szeged.
- Beke Margit szerk. (1945-48): A Magyar Katolikus Püspökkari Tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Köln – Bp. 1996.
- Beresztóczy Miklós (1946): Egyházunk és iskoláink. II. kiadás. Új Ember Kiskönyvtára, Bp. 1946.
- Beresztóczy Miklós (1970): A katolikus békemozgalom 20 éve. Ecclesia, Bp. 1970.
- Béki Ernő (1948): A magyar nevelők szakszervezeti mozgalma. In: Kiss Árpád szerk. (1948): A köznevelés évkönyve. A Köznevelés Könyvtára 5. k. VKM, Bp. 1948. 189–210.
- Dancs né szerk. 1979. Dancs Istvánné szerk. (1979): Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról, 1945–1948. Források a magyar népi demokrácia történetéhez, III. k. Kossuth, Bp. 1979.
- Donáth Péter (2008/a): A magyar művelődés, és a tanítóképzés történetéből 1868-1958. Trezor, Bp. 2008.
- Donáth Péter (2008/b): Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945-1960. Trezor, Bp. 2008.
- Faragó László (1948): A budapesti Pedagógiai Főiskola megszervezése és diákkormányzata. Köznevelés, 4. évf. 10. sz. 207–210.
- Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor szerk. (2000): Fordulat (1947-49) a világban és Magyarországon, 1947–1949. Napvilág, Bp. 2000.
- Gergely Jenő (1994): Az iskolai vallásoktatás Magyarországon 1945 után. In: Nagy Péter Tibor szerk. (2000): Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam – egyház – iskola – társadalom a 20. században. Új Mandátum,

- Bp. 185-205.
- Gergely Jenő (2000): 1948 és az egyházak Magyarországon. In: Fordulat 1947-1949. 138–151.
- Gergely Jenő (2004): Főpapok, főpásztorok, főabbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből. Pannonica, Bp. 2004.
- Gombos Norbert (2006): A közép- és felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli központi tantervek tükrében. Bölcsészdoktori disszertáció, ELTE PPK, Bp. 2006.
- Horváth Márton (1975): A népi demokrácia közoktatási rendszere, 1945–1948. Tankönyvkiadó, Bp. 1975.
- Horváth Márton (1976): A világnézeti, pedagógiai és szervezeti egység kérdései közoktatásunkban a „fordulat éve” táján. In: Arató szerk. 1976. 11–31.
- Izsák Lajos (1985): A katolikus egyház társadalompolitikai tevékenysége Magyarországon, 1945–1956. Századok, 119. évf. 2. sz. 423–466.
- Kardos József (2000): Fordulat a közoktatásban. In: Fordulat 1947-1949. 152-160.
- Kardos József (2007): Iskola a politika sodrásában 1945-1993. Gondolat, Bp. 2007.
- Kardos – Kornidesz szerk. (1945-1950). Kardos József – Kornidesz Mihály szerk.: Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből I. k. 1945–1953. Tankönyvkiadó, Bp. 1990.
- Kelemen Elemér (1993): A magyar pedagógusmozgalmak és –szakszervezetek vázlatos története. In: „Lázad hát már az élet alágyúrtja, a tanító...?” 75 éves a Pedagógusok Szakszervezete. PSZ., h. n., é. n. 7–48.
- Kelemen Elemér (2002): Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon. Oktatókutató Intézet – Új Mandátum, Bp. 2002.
- Kelemen Elemér (2007): A tanító a történelem sodrában. Iskolakultúra, Pécs, 2007.
- Kiss Árpád (1946/a): A nevelőképzés reformja. *Köznevelés*, 2. évf. 20. sz. 2–6.
- Kiss Árpád (1946/b): Nevelők a nevelőképzésről. *Köznevelés*, 2. évf. 23. sz. 4–8.
- Kiss Árpád (1999): Igazság költészet nélkül. TLA, Bp. 1999.
- Kovács Éva – Pöcze Gábor (1988): Az állami iskolamonopólium kialakulása Magyarországon. Viták az iskola államosításáról. OPKM, Bp. 1988.
- Ladányi Andor (1989): Mennyiségi fejlődés és strukturális változások: a felsőoktatás útja a felszabadulás után. Tankönyvkiadó – OKI, Bp. 1989
- Lukács Sándor (1946): A nevelőképzés reformjához. *Köznevelés*, 2. évf. 23. sz. 1–3.
- Mann Miklós (2002): Budapest oktatásügye, 1873–2000. ÖNKONET, Bp. 2002.
- Mérei Ferenc (1947-48): Demokrácia az iskolában. *Neveléstudomány és iskolakutatás*, 4. évf. 1985/3. sz. 11–91.
- Mérei Ferenc (1948): Közoktatásügyünk alapproblémái. Előadás a NÉKOSZ II. Nevelői Értekezletén 1948. január 5-én. *Valóság*, 4. évf. 209–216.
- Mészáros István (1996): Ateista nevelés iskoláinkban, 1950–1990. Neveléstörténeti tanulmány. Eötvös József Kiadó, Bp. 1996.
- Mészáros István (2000): A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Szent István Társulat, Bp. 2000.
- Mészáros István (2002): „Devictus vincit.” Tanulmányok a magyar katolikus egyház 1945–2000 közötti történetéről. Szent István Társulat, Bp.
- Mindszenty József (1945-46., 1947., 1948.): Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. k. 1945–1946., II. k. 1947., III. k. 1948. (Szerk.: Beke Margit.) Esztergom–Budapesti Főegyházmegye – Szent Gellért Kiadó, 1993., 1994., 1997.
- Nagy Péter Tibor (2000): Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon. Új Mandátum, Bp. 2000.
- Nagy Péter Tibor szerk. (2000): Oktatáspolitikai és vallásszabadság. Állam – egyház – iskola – társadalom a 20. században. Új Mandátum, Bp.
- Németh 1990. Németh András (1990): A magyar tanítóképzés története, 1775–1975. In: *Főiskolai füzetek*, 11. sz. Zsámbék. 1990.

- Ortutay Gyula (1948): Az új iskola kibontakozásának alapelvei. *Embernevelés*, 5. évf. 1. sz. 3–9.
- Ortutay Gyula (1949): Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek. Hungária Könyvkiadó, Bp. 1949.
- Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin szerk.: Pártközi értekezletek. (1944–48) Politikaiérdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948. Napvilág, Bp. 2003.
- Petrák Katalin – Milei György szerk. (1959): A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Gondolat, Bp. 1959.
- Pénzes Balduin (1946): Az egyházak támogatása. *Új Ember*, 2. évf. 46. sz. 5.
- Rozsondai Zoltán (2004): KÖZszolgálat — pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért. (Szerk.: Donáth Péter – Rozsondai Anikó, Zoltán és Zsolt) Trezor, Bp. 2004.
- Salacz Gábor (1988): A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964). E munkám a jelzett tizenhét esztendő történetének nem annyira feldolgozása, mint inkább forrása kíván lenni. *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae IX*. Görres Gesellschaft, München. 1988.
- Sáska Géza (2007): Rendszerek és váltások. FKI – Új Mandátum, Bp. 2007.
- Varsányi Péter István (1975): Törvényjavaslat a pedagógusképző intézmények államosításáról 1919 februárjában. *Magyar Pedagógia*, 1975/1. sz. 59–68.
- Voksán József (1976): Az iskolák államosítása és a szakszervezet. In: Arató szerk. 1976. 23–31.

V. Két jellemző epizód az iskolák államosítása körüli konfliktusokból

1. „Sopronból nem lesz Pócspetri!”

harsogták a soproni katolikus iskolai tanulók és asszonyok részvételével 1948. június 7-én este lezajlott, a felekezeti iskolák államosítása elleni tüntetést követő párt- és tömeggyűlések transzparenszei, és a helyi lapok szalagcímei. Tanulmányunkban levéltári-, sajtóanyagok, visszaemlékezések segítségével idézzük fel a rendőrség és tűzoltóság által felosztatott másfélezres békés demonstráció 3 börtönbüntetéshez, 8-8 internáláshoz ill. rendőrségi felügyelet alá helyezéshez, s állásvesztésekhez vezető eseményeit.¹

1.1.1. Az 1944-1946. évi soproni előzményekről röviden

Az egyházi iskolák államosítása elleni 1948. évi soproni megmozdulások két börtönbüntetésre ítélt szereplője az Isteni Megváltó Leányai tanítónőképzőjének apáca tanára és diákönkormányzatának vezetője volt. Ilyen-olyan elmarasztalásra kerültek a zárda többi iskolájának növendékei is, a város orsolyita és bencés iskoláinak diákjaival, tanárával együtt.

Annak, hogy éppen Sopronban került sor másfél-kétezres tüntetésre a „leghűségesebb város” általános légkörén, tradícióin túl sajátos előzményei is voltak.

1.1.2. Mindszenty József kapcsolata a soproni Isteni Megváltó Leányai zárdával

Egyrészt a soproni Isteni Megváltó Leányai zárdát az átlagosnál szorosabb szálak fűzték Mindszenty Józsefhez, akit 26 kispapjával együtt a sopronköhidai fegyházból 1944. december 28-án átszállítottak a zárda soproni anyaházába s ott internáltak. Az akkor még veszprémi püspök Mindszenty ott tartózkodott (hatóságokkal levelezett, kispapokat szentelt, misézett, havat lapátolt, kertészkedett stb.) 1945. április 17-ig. 1945. március 9-től csatlakozott hozzájuk az ugyancsak papjaival internált Shvoy Lajos székesfehérvéri püspök, s néhány világi politikai fogoly.²

¹ A tanulmány eredetileg az *Iskolakultúra*, 34. évf. 2024/10. évi számában 34-66. oldalakon jelent meg.

² Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Rendi Irattára, Budapest (a továbbiakban: IMNN RI) 25. d. 160/2. t. Iratok, visszaemlékezések Krónika, 1944–1950. Sopron, Anyaház, háborús események. (a továbbiakban csak a számokkal jelöljük). A rendi irattár anyagainak, s a kortársak visszaemlékezéseinek rendelkezésemre bocsátásáért hálás köszönettel tartozom

Veszprémbe visszatérve, 1945. április 25-én Mindszenty József levélben köszönte meg a Berghofer M. Berchmana zárdafőnöknőnek a fogságuk alatt róluk történt gondoskodást:

„Szerencsésen hazavergődve első kedves teendőmnek érzem, hogy hálás köszönetet mondjak azért a jóságos és áldozatos gondviselésért, amelyben magamat és papjaimat oly hosszú időn át részesíteni kegyes volt. Amennyire a szomorú viszonyokra jellemző, hogy hazulról hónapokra elkerültem, mert eltávolítottak, annyira mindenkorra, koporsóm zártáig kedves emlékem marad a szomorú internálás kereteit kitöltő sok jó példa, szeretet és jóság. ... Adná az Isten, hogy viszonyozhatnám, legalább némileg, a felejtethetlen jóságot” -írta a püspök.³ Majd május 7-én megismételte: „Mély hálával gondolok Tisztelendő Anya és a nővérek szeretetteljes gondoskodására, amelyben soproni fogságom alatt részem volt.”⁴

1945. október 14-én, hercegprímási pesti székfoglalója alkalmával Mindszenty József újabb jelét adta hálájának: „Az ünnepi szentmise után audienciára hívták a szerzeteseket, szerzetesnőket a hercegprímáshoz. Elsőként T. Anyát. Így ő üdvözölte és köszöntötte őt a szerzetesnők nevében. A hercegprímás nagyon szívélyesen fogadta a szerzeteseket, szerzetesnőket s ezt mondta: mindig szerettem és becsültem a szerzeteseket, életüket, munkájukat, de mióta az Isteni Megváltó Leányainak rabja voltam [Sic!], még jobban becsülöm őket, mert láttam munkájukat, áldozatos életüket”.⁵

A személyes ismeretség az Isteni Megváltó Leányai és növendékeik körében is megtette hatását. Erről tanúskodik 1945-1946. évi iskolai értesítőjük egy részlete és rendházi krónikájuk további információja: „»Mindszenty bíboros minden beszédéből, körleveléből vasenergia, megfellebbezhetetlen erő, de egyben mélyen érző szív melegsége árad« – írja az értesítőben az igazgató. Ilyennek ismertük meg őt, amikor elvhűségéért hónapokon át Anyaházunkba volt internálva 26 papjával. Mi egyazon lélekkel sorakozunk mögéje, és követjük...

Akit példaképünként ismerhettünk meg, Mindszenty József püspököt, azt, mint bíborost még egyszer Anyaházunkban láthattuk vendégül. Papp Kálmán soproni városplébánost szentelte püspökké 1946. június 16-án – a mártírhalált halt Apor Vilmos utódjául. A szentelés után Anyaházunkban, az iskolaépület I. emeleti nagytermében volt az ünnepi ebéd, mintegy 80 személy számára. ... A tisztelgő látogatások még az ebéd előtt szintén Anyaházunkban

Ribai M. Elma nővérnek. Lásd ehhez továbbá: Geiszbühl, 1985/3-4.; Mindszenty, 1989. 47-58.; A magyar katolikusok, 1990. 15-21.; Ribai, 1991.; Mózes, 2002. 65., Baranyai, 2009. 34-37.; Balogh, 2015. 712-743.; Milkovics, 2022. 62-65.

³ IMNN RI 25. d. 160/1. t. Iratok, visszaemlékezések, újságcikkek (A továbbiakban csak számmal jelezzük)

⁴ Mészáros, 1997. szerk. 14.

⁵ IMNN RI 25. d. 160/2. t. 26-27.

folytak le.”⁶ *Így a zárda nővérei és növendékei, amikor 1948-ban hercegprímás iránti tiszteletükről és hozzá való ragaszkodásukról nyilatkoztak, abban nemcsak legfőbb hazai egyházi elöljárójuk iránti hívő ragaszkodásuk, hanem az ismerőshöz őket fűző emlékeik is szerepet játszottak.*

1.1.3. Böck János hitoktató internálásának hullámverései

Sajátos körülmények folytán a soproni diákok már 1945 novemberében tapasztalatot szereztek a tüntetésszervezésről, annak lebonyolításáról, s második alkalommal még a rendőrséggel való összecsapásról is.

Böck János az Isteni Megváltó Leányai zárda iskoláinak hitoktatója a háború végén, a 124. tábori kórház lelkészeként sokakat temetett. Köztük volt a soproni Takácsi Nagy Géza is, akinek szüleivel a városba kerülve megismerkedett. „A szülők siratták gyermeküket s nagyon fájt nekik, hogy bizonyos berkekben hazaárulóként emlegették e háború magyar katonáit, halottait. E védtelen halottak védelmére cikket küldtem az el nem kötelezett [a Kiszeg Párttal rokonszenvező – D. P.] Soproni Újságnak. Az írás »Nem hősök?« címmel 1945. október 14-én jelent meg a vasárnapi szám vezércikként” -emlékezett utóbb Böck János.⁷

„Mit vétettünk? Szégyenkeztek, hogy mi is a magyar hon fiai voltunk? Hogy meghaltunk hűségben, becsülettel? Feleljetek! A felelet nem nekünk kell, csak elárvult mieinknek...

Felelek, mert hallgatnom nem szabad! Pár szavam vigasz és kemény tiltakozás.

Nyugodjatok meg riadt fájdalmak: hősöket sirattok. Kinek élete szent eszme tüzen: hit, haza, család oltárán hamvad el, az minden népnél hős. ...

Más hang hallatszik: Nem! Mert romboló áradatnak zsoldosai voltak. Véres agyrem, s nem szent eszme védelmében estek el.

Tiltakozunk! Hitványok és gyávák nem ők voltak, hanem mi: a nemzet. Tétlenül néztük, aljas elemek, mint hívják harcba népünket állítólag a haza védelmére. Vakmerő Júdás-kezek a haza legszentebb kincseit piacra hurcolták, s mi nem cselekedtünk, meggörnyedt gerincünk, közben ők véreztek ártatlanul, hősieken a hazáért.

Némuljon el minden hang, mely a nemzet hőseit mocskolja. Aki akkor gyáva volt, most ne legyen igazságtalan... Kinek hősi életre igénye nincsen, a hősi halottat becsülni hogy tudná?

Dicső felszabadítóink éltető közelségében görnyedt gerincünk kezd megegyenesedni, szabad életre vágyunk, a gyűlöletet a jobb uralma váltja fel... Fájdalmunk mellett az igazak lelkében a kegyelet lángja ég: hőseink emlékét

⁶ IMNN RI 25. d. 160/2. t. 73-74.

⁷ Lang, 2003. szerk. 23.

világítja meg” -olvashatjuk egyebek között a rendőrség figyelmét is felkeltő cikkben.

Valaki még a népbíróságnál is feljelentéssel próbálkozott, ám ők – talán a cikk utolsó mondataira tekintettel – nem tartották a cikket felelősségvonasra okot adónak.⁸ Nem így a soproni rendőrség vezetője. Miután november 5-6-án világossá vált, hogy Sopronban és a vármegyében a Kisgazdapárt 65,7%-os, ill. 75%-os választási győzelmet aratott⁹, Vietorisz Géza november 7-én kihívattatta órájáról Böck Jánost és két rendőrrel a kapitányságra kísértette s internáltatta. Az eljárás a városban s különösen a diákság körében felháborodást keltett.

A *Soproni Újság* november 9-i számában – vélhetően a belügyi tárca körüli pártok közötti huzakodás részeként – Vietorisz Géza azonnali eltávolítását követelték. „Mély megdöbbenés és felháborodás futott végig tegnap délelőtt a demokratikus soproni magyarok lelkén. ... Vietorisz Géza soproni kiskirály letartóztatta és internáltatta Böck János római katolikus lelkészt. Mi volt a bűne Böck Jánosnak? Mit vétett az az ember, aki Sopronban mindenki ismerőse és tanítványai egységesen talpig becsületet, demokratikus magyarnak ismertek? Nem lehet ok arra a kifogásolt cikk, amellyel Böck János a Soproni Újság hasábjain írt a hősi életszemléletről, azon egyszerű oknál fogva, minthogy a hatóságok az eljárást a vád koholtságánál fogva szüntették meg! ... Nem vétett Böck János semmit! Mint ahogy nem vétett sok más ártatlanul meghurcolt magyar, akiket kiskirályok fogattak le, csak azért, mert magyarok mertek maradni.

Sopron város és vármegye demokratikus magyarsága ezek után haladéktalan vizsgálatot kér. Ha valaki bűnös, büntessék meg, de az ártatlanokat ne hurcolják meg jogtalanul. Követeli, hogy Böck Jánost azok után engedjék azonnal szabadon!” - írta egyebek között v. Balla Ernő.¹⁰

November 9-én a soproni diákság is tiltakozását fejezte ki Böck János internálása miatt.

M. A. egykori diáklány, évtizedek múltán így emlékezett fellépésük motívumaira: „Mint a rendi iskola diákjai... tudomást szereztünk Böck János letartóztatásáról, és nagyon igazságtalannak tartottuk, hogy a fasiszták által kivezényelt és elesett szegény katonáinkat a »felszabadító« szovjet rezsim és csatlósai nem tartották hőseknek. Csak az elesett szovjet katonákról beszéltek, azokat dicsőítették, aki szintén, mint emberek, katonák nem tehettek arról, hogy hazájuktól távol, idegen földön kellett meghalniuk... Ugyanakkor elvártuk volna, hogy ugyanígy értékeljék szegény magyar katonáink

⁸ *Soproni Újság* 1. évf. 6. sz. 1-2.; Lang, 2003. szerk. 23-27.

⁹ *Hétfői Soproni Újság* rendkívüli kiadás, *Soproni Újság*, 1. évf. 24. sz. 1.)

¹⁰ Balla, 1945. 3.

életáldozatát. Mindenképpen igazságtalannak tartottuk Böck János hitoktató letartóztatását és szabadon bocsátása érdekében tüntetést szerveztünk.”¹¹

A *Soproni Újság* november 11-i számában számolt be a demonstráción történekről: „November 9-én déli 1 órakor a soproni politikai rendőrség épülete előtt többszáz soproni diáklány csoportosult össze, hogy tömeges megjelenésükkel tiltakozzanak Vietorisz soproni rendőrkapitánynál Böck János hitoktató internálása ellen. Mivel a politikai rendőrségen Vietorisz főkapitányt nem találták, onnan a főispáni hivatal elé vonultak, s a főispán segítségét kérték... A főispán azonban Budapesten tartózkodott, s ebben az ügyben különben sem illetékes az intézkedésre, csupán a rendőrfőkapitány. A leánysereg ismét Vietorisz lakása elé vonult. A tiltakozó leányok által szerkesztőségünkhöz küldött levél számol be arról, hogy Vietorisz főkapitány a tiltakozó lányokat sem hivatalában, sem lakásán nem fogadta, mert – alárendeltjeinek közlése szerint – beteg, 40 fokos lázzal fekszik. Böck János tanítványai – mivel tüntetésüknek nem lett meg a kellő eredménye s mivel a főkapitány nem fogadta őket, – lapunk szerkesztőségét kérték meg, hogy tiltakozásukat továbbítsuk...”¹²

Az *Új Sopron* élesen támadta a *Soproni Újság* idézett cikkeit, amire utóbbi november 13-i számában reagált: „*Diáklányok felvonultak Vietorisz főkapitányhoz, hogy Böck János hitoktató letartóztatása ellen tiltakozzanak. Nem pártpolitikai alapon, hanem az emberiség a szabadság megbecsülése jogán, hiszen demokráciában, magyar demokráciában élünk, melyben a jogegyenlőség alapján véleményt, érzést nyilvánítani szabad nemcsak a kommunistáknak, hanem más közönséges halandónak, nemcsak férfinak, hanem nőnek is, nemcsak vén szakállasoknak, hanem ifjúsági teremtményeknek egyaránt. Az olyan demokrácia, amelyben csak nekem lehet jogom és igazam, minden – csak nem demokrácia.* Jóbarátunk az Új Sopron szörnyen felháborodik a diáklányok megmozdulásán, s miután az apagyilkosságtól kezdve minden vétket egyes egyedül csak a Kisgazdapárt követhet el, megint kiönti rá az epéjét. ... A Kisgazdapárt nem tapasztalatlan diáklányok felvonulásában mutogatja erejét. Sokkal nagyobb dolgokban, a választásban ezt megtette már...”¹³

E sajtópárbaj hangneme is mutatja: a kommunista- és kisgazdapárt közötti BM körüli huzakodás a soproni diáklányok akcióját is a helyi főkapitány pozíciójának megtartására, ill. leváltására vonatkozó pártok közötti küzdelem dimenziójába állította. A rendőrség feladata, nevéből adódóan, a nyugalom és a rend megőrzése, ezért – s talán a saját jelöltjük remélt esélyeinek

¹¹ Ribai, 1991, szerk. 71.

¹² Böck János internálása, 1945. 2.

¹³ Már megint..., 1945. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

növelése érdekében – másnap, a november 13-i diáktüntetésről tudósítva a *Soproni Újság* szerkesztői hangsúlyt váltottak.

„A Böck János internálása által okozott izgalmak még mindig nem ültek el. A hitoktató növendékei a pár nap előtti tüntető felvonulásukat, melyet Böck János szabadon bocsátása érdekében rendeztek Vietorisz főkapitány ellen, tegnap a déli órákban megismételték. Ismét többszáz leány és fiútanuló vonult fel a politikai rendőrség Kossuth Lajos utcai székháza elé, ahol hangosan követelte Vietorisz Géza főkapitánytól Böck János szabadon bocsátását. A főkapitány utasítására a tüntető diákságot a rendőrség karhatalommal oszlatta szét, és többeket közülük őrizetbe vett. Az esetet sajnálattal vesszük tudomásul. *Amennyire tiszteletben akarjuk tartani a demokratikus fiatalság helyénvaló véleménynyilvánítási szabadságát, éppen annyira helyteleníteniünk kell azt, hogy az egyszer már megtett tüntető lépést megismételték, s ezzel magukat inzultusnak tették ki, felesleges izgalmat okoztak és a nyugtalanságot tovább fokozták.* ... Az ügyet nem lehet az utcáról elintézni.”¹⁴

A demonstrálókat elmarasztaló tudósításból keveset tudunk meg a második tüntetésen történetekről, az akkor sokszáz diák által szerzett tapasztalatról, ezért egy tüntető diáklány visszaemlékezése révén egészíthetjük ki képünket:

„Az iskola udvarán gyülekeznek a tanító- és óvónőképző, a kereskedelmi és ipariskola diákjai. Fegyelmezett négyes sorokban némán vonulnak végig a városon. Élükön két diáklány vitte a táblát ezzel a felirattal: »Magyar, ne bánts a magyart!« Útközben nemcsak bencés diákok, de a város többi iskoláiból való diákok is csatlakoztak a menethez. ... A Várkerületre érve csatlakozott hozzánk utolsó soraink mögé 25 főnyi bencés gimnazista. ... Teljes rendben eljutottunk a Kossuth Lajos utca sarkáig. Itt találkoztunk a rendőrök közül az elsővel, aki utunkat állta, s azt mondta, hogy oszoljunk szét. Mi nem vettük figyelembe a felszólítást, hanem gyorsított léptekkel vonultunk a politikai rendőrség épülete elé. Közben jött felénk kb. 15 fegyveres rendőr. Még jóformán nem is értünk kijelölt célunk elé, amikor a rendőrök közül ránk rohant egy civilruhás férfi – mint később megtudtuk Kókai nevezetű – s le akarta tépni a »Magyar, ne bánts a magyart!« című plakátunkat. Mi nem engedtük. A plakát mindig magasabbra emelkedett. Ekkor kezdtük kiabálni: Vissza a hitoktatónkat! Kókai önmagából kikelve ütött, vert bennünket. Közben a legdurvább trágár szavakat szórta ránk. S nem tekintve, hogy védtelen lányokkal van dolga, állandóan ököllel ütött, vert bennünket. Ezekután kénytelenek voltunk esernyőinkkel védekezni, s állandó ütemre kiabáltuk: Vissza, vissza! Vissza a hitoktatónkat! Kókai úgy ráütött az egyik bencés diákra, hogy azonnal összeesett. Kókaival együtt több civilruhás egyén

¹⁴ Diáklányok 1945. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

is tetteleg bántalmazott bennünket. Olyan kifejezéseket mondott ránk, amelyek ellen a mi leánylelkületünk és önérzetünk minden erejével tiltakozik. ... A kivezenyelt rendőrség puskatussal ütött, vert bennünket, s így a diáktömeg követelését hangoztatva, a Kossuth Lajos utcába hullámszórt, majd a Gróf Klebelsberg Kunó utcába nyomtak bennünket, s a rendőrök állandóan azzal fenyegetőztek, hogy közénk lőnek. Eközben elhurcoltak bepofozva 10 bencés diákot a legelső sorokból a politikai rendőrség épületébe. Jellemző volt a helyzetre, hogy az egyik civil, egy kis csapat bencés diákot kergetett, s a jelenlévő oroszok közül egy – látva ezt – jól megverte a civilruhás férfit. A Klebelsberg utcába beszorulva egyenként küzdöttünk esernyőink segítségével a kivezenyelt fegyveres rendőrséggel. S mikor az egyik rendőr puskatussal beverte iskolánk portájának ablakát tehetetlen dühében, a leánysereg csak ennyit tudott ütemre kiáltani: Pfűj, pfűj! Mi tüntetni akartunk, ez volt a célunk: Követeljük hitoktatónkat! Az alapeszme, az indítás is a miénk. Éltünk jogainkkal, s az igazság nevében követeltük és követeljük a hitoktatónkat!”¹⁵ M. A. szerint az elfogottak közül a rendőrségen többeket meg is vertek, a tüntetők iskolái elé rendőröket állítottak.¹⁶

Így e két alkalommal a soproni katolikus iskolák diákjai megismerkedtek az ilyen megmozdulások szervezésének módjával, a demonstrációk koreográfiájával, s a rendőrségi fellépés következményeivel, beleértve azt is, hogy tiltakozásuk akkor nem vezetett eredményre.

Böck Jánost ugyanis 1945. november 7-től december 21-ig fogva tartották. Internálása körülményeiről levélben számolt be az Isteni Megváltó Leányai zárda főnöknőjének: „Nagy a nyomor és elégedetlenség tanyánkon. Aki nem érzi, nem tapasztalja saját bőrén, az el sem képeli, az emberi gonoszság mily szédítő mélységű... Érdekes társaságot alkotunk mi itt. Tessék elképzelni egynéhány száz reakcióst egy helyen. Magunk szemében mind ártatlanok vagyunk. Kisded bárányok. Már kezdjük azt gyanítani, azért hoztak ide bennünket, hogy megóvjanak a kinti élet farkasaitól...” -írta ironikusan Böck János, akit az internálásból való elbocsátása után 1946. október 3-ig rendőri felügyelet alatt tartottak, előbb Sopronban, majd a győri szemináriumba való áthelyezése után Győrben.¹⁷

Az 1945-1946. évi előzmények ismertetésének befejezésül meg kell említenünk, hogy a VKM-ben parlamenti pártok és a pedagógus szakszervezet képviselőivel 1946 július- augusztusában folytatott egyeztetések után, az iskolák demokratizálása érdekében a 10 éven felüli általános iskolások és a középfokú és középiskolások számára *elrendelték diákönkormányzatok*

¹⁵ IMMN RI 30. d. 189. t. Iratok, visszaemlékezések, levelek, újságcikkek, 28-30.

¹⁶ Ribai, 1991, szerk. 72.

¹⁷ Lang, 2003. 27-28.

*megszervezését osztály és iskolai szinten egyaránt.*¹⁸ Ezek kulcsszerepet szerepet játszottak a későbbi tiltakozások megszervezésében.¹⁹

Ezzel tovább lépünk az Sopronban 1948. június 7-én és azt követően történtek közvetlen előzményeinek áttekintéséhez.

1.1.4. Az államosítások elleni soproni tiltakozások közvetlen előzményei

Történetírásunk többször, részletesen foglalkozott az 1948. évi iskolaállamosítás körüli vitákkal, harcokkal, azok lefolyásával.²⁰ Ezért dolgozatunkban megelégszünk a június 7-i soproni történések megértéséhez elengedhetetlenül szükségesnek látszó előzmények felidézésével.

Az 1946-1947. években a fakultatív hitoktatás bevezetésével és az állami tankönyvek általánossá tételével szemben kibontakozott egyháziak által szervezett országos tömegmozgalom hatására, – az 1947. évi választásokra készülve – a kormány átmenetileg levette a napirendről az egyházak és az állam kapcsolatát alapvetően befolyásoló kérdéseket. A „kékcédulás” választások és a polgári pártok meggyengítésére irányult, eszközökben nem válogató intézkedések nyomán a két munkáspárt immár az új országgyűlésben és a koalíciós kormányban domináns helyzetbe került, majd Magyar Dolgozók Pártja (MDP) néven egyesülni készült.

1.1.5. Országos és soproni előzmények az államosítás szándékának bejelentésétől a Pócspetriben történetekről Sopronba ért hírekig

Május 12-14-én került sor az MDP programtervezetének véglegesítésére s közzétételére. Ebben olvashatjuk: *„A demokratikus nevelés egységének biztosítására a párt követeli: egységes állami tankönyvek bevezetését valamennyi iskolában, valamennyi fokozatban; a tanügyigazgatás egységesítését és korszerű reformját, az egyházi iskolák államosítását, az egyház hitoktatási jogának és a papnevelőiskolák egyházi jellegének csorbítása nélkül. A párt sikraszáll a teljes vallásszabadságért, tiszteletben tartja a vallásos érzést, felhívja az egyházakat a bukott nagybirtokos és tőkés renddel való*

¹⁸ Tervezetek, 1946. 485-503.

¹⁹ A diákönkormányzatok működésével, az összekötő tanárok szerepével a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság is rendszeresen foglalkozott az AC-val együttműködve. (Lásd ehhez pl.: A KTF 1620/1947-48./E. sz. levelét a hatáskörébe tartozó iskolák igazgatóihoz. Budapest Főváros Levéltára VIII. 135. a. 469/1947-48.)

²⁰ Arató, 1976. szerk., Bolla, 1976., Dancs, 1979., Balogh S. & Izsák, 1980., Gergely, 1985., Balogh & Knausz, 1988, Kovács & Pócze, 1988., Salacz, 1988., Mészáros, 1989., Kardos & Kornidesz 1990. szerk., Németh, 1991., Szabó & Szigeti 2008. szerk., Balogh 2008., Donáth, 2008. stb.

szakításra, a népidemokrácia vívmányainak elismerésére, a demokratikus állammal való békés együttműködésre. Ugyanakkor a párt kijelenti, hogy *erélyesen fellép az egyház palástja mögé bújó reakciós irányzatok ellen és kíméletlenül leleplezi a vallásos érzéssel visszaélő népellenes politikát.*²¹

1948. május 15-én délben Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter sajtótájékoztatón közölte: „... A tegnapi minisztertanács bizottságot küldött ki, amelynek vezetésével engem bízott meg, hogy az egyházakkal megegyezésre jusson az egyház és állam kérdéseiben s többek közt olyan fontos kérdésben, mint amilyen a magyar iskolaügy demokratikus egységesítése, államosítása... Okom van hinni, hogy a római katolikus hívők demokratikus zöme ugyancsak megértéssel és reménykedéssel várja, hogy a magyar demokrácia és az egyház kérdéseit nemcsak az iskola terén a kölcsönös megértés és engedékenységgel szellemében megoldjuk... *Ha ellenállásba ütközünk, ha lelki terrorral és félrevezető izgatással próbálják megfélemlíteni népünket, ha harcolni kezdenek a magyar népi demokrácia és az ifjúság alapvető érdekei, jogai ellen, akkor természetesen azt is tapasztalni fogják, hogy a demokráciának nemcsak türelme, hanem eltökéltsége is van.* Én azonban meg vagyok győződve róla, hogyha csak a demokráciától függ, úgy ezt a kérdést is békésen, sokat szenvedett magyar népünk felemelkedésére és felvirágoztatására fogjuk megoldani.”²²

A miniszter egyidejűleg diplomatikusan békés és fenyegető megnyilatkozásából nem tűnik ki, ami az MDP programnyilatkozatának szövegéből nyilvánvaló: a kormány a sikeres tárgyalások feltételül szabtta „a bukott nagybirtokos és tőkés renddel való szakítást és a népidemokrácia vívmányainak elismerését”. Ortutay május 19-i tárgyalásra invitáló levelére 24-én Mindszenty József hercegprímás előfeltételekkel válaszolt. Elvárják kormánynyilatkozattal az államosítás napirendről való levételét, a felosztatott katolikus egyesületek felújításához vagyonuk visszaadását, egy napilap engedélyezését, s ahhoz papír biztosítását.²³ Ahogy várható volt: a két fél közötti tapogatózó tárgyalások a lényegi kérdéseket illetően eredménytelenek maradtak.²⁴

Mindkét fél a társadalom tömeges pró- és kontra mozgósítására, a tárgyalóasztalon kívüli erődemonstrációra koncentrált, a békeszerződés aláírása és a hidegháborús légkör kialakulása következtében nemzetközileg változott – az egyházak számára hátrányos – helyzetben.

Az Actio Catholica (a továbbiakban AC) vezetői ellen 1948. június közepén indult vizsgálat jegyzőkönyveiből, Mihalovics Zsigmond és Lénárd Ödön vallomásaiból tudható, hogy május közepén utasítást kaptak a püspöki

²¹ Rákosi & Szabó szerk., 1967. 601-602. (Kiemelések tőlem – D. P.)

²² Kardos & Kornidesz, 1990. szerk. 236. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²³ Kardos & Kornidesz, 1990. szerk. 237-238.

²⁴ Balogh, 2008. 90-99.

kartól, személyesen Mindszenty Józseftől a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének mozgósítására az államosítás elleni tiltakozások megszervezésére.²⁵ A miniszeri bejelentést követő napon, 1948. május 16-án Pünkösdi vasárnapján a Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége (a továbbiakban KSZVSZ) Országos Intézőbizottsága levelet intézett a hercegprímáshoz, helyi csoportjaihoz és Ortutay Gyulához.

A Mindszenty Józsefhez intézett levélből kitűnik, hogy milyen megfontolások alapján szervezkedtek: „A KSZVSZ Országos Intézőbizottságának tagjai a többi szülővel együtt igaz örömmel hallgatták a Magyar Püspöki Karnak és Eminenciádnak a Szentlélek ünnepén elhangzó intő szövegét. Mély hála tölti el szívünket, a katolikus Anyaszentegyház iránt, amely újra kifejezte, hogy *»ha a nevelésre természetfölötti síkon az Egyházé az elsődleges jog, természetes síkon a Tiétek (ti. a szülőké), és csak Tiutánatok jön az állam...«* A szülőknek erről a természetjogban gyökerező kötelességéről és jogáról a totalitárius uralomra törő államok nem akarnak tudni, mert ők az iskolákban is csupán politikai eszközt látnak céljaik elérésére. Utoljára Hitler járt ezen az úton. ... De megnyugtat bennünket, hogy miként akkor is, ma is a katolikus Anyaszentegyház rendíthetetlenül védelmébe veszi a mi természetjogunkat...”- írták a hercegprímásnak.²⁶

A katolikus egyházi szervezetek által ifjúkorában sokrétűen támogatott Ortutay Gyulának írt aznapi levelük elszánt hadüzenetet és a hívőtárs meggyőzésének – reménytelen – kísérletét mutatta:

„[M]egdöböntett bennünket, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának, ... programnyilatkozatában hivatalosan is szerepel az egyházi iskolák államosításának és az egységes állami tankönyvek bevezetésének terve. ...

Ugyanígy felemeljük szavunkat Miniszter Úrnak május 15-én délből elhangzott sajtónyilatkozatával szemben. ... A jelen helyzetben szülői jogainkat hanyagolnánk el és az Úristen előtt legsúlyosabban latba eső kötelességünkhöz bizonyulnánk hűtlennek, ha nem emelnénk Miniszter Úr előtt óvó szavunkat.

1. A KSZVSZ fentiek értelmében az isteni és emberi jogok legsúlyosabb megsértésének minősíti, hogy a nevelés körül zajló elemi fontosságú kérdésekben mindenki szóhoz jut, éppen csak a természetes jogon elsősorban érdekelt szülő nem. ...
2. A leghatározottabban tiltakoznunk kell az ellen, hogy a mi figyelembe nem vett jogunkat a Pedagógusok Szabad Szakszervezete sajátítsa ki és foglaljon állást az iskolák államosításának kérdésében. ...

²⁵ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) Mihalovics Zsigmond és társai ügyének vizsgálati anyagában: V-700/57. Lénárd Ödön június 18-i, Mihalovics Zsigmond június 21-i vallomásából. Lásd ehhez: Lénárd, 1994., Soós, 2008.

²⁶ ÁBTL V-700/57. C/1. b. és (Kiemelés tőlem – D. P.)

3. Magunk részéről pedig *megbízóinkhoz, a magyar katolikus társadalomhoz fordulunk és felszólítjuk, hogy a hitvallásos iskoláink államosításának és az egységes állami tankönyvek bevezetésének terve ellen minden lehető és megengedett törvényes eszközzel, a következményekre való tekintet nélkül haladéktalanul és egyemberként szálljon síkra. A magyar katolikus szülői társadalom szívvel-lélekkel azonosítja magát a Magyar Püspöki Karnak pünkösdi levelével és ebben a kérdésben a legteljesebb elszántsággal fogja megvívni a harcot, mert ez egyszerűen az Istennel, vagy Isten ellen kérdése*”-írták, majd személyesen a miniszterhez címezték szavaikat: „Mint a katolikus Egyháznak hű fiai... az evangéliumi testvéri intelem kötelezettségének teszünk eleget, amikor az ugyancsak katolikus vallású Miniszter Urat figyelmeztetjük mindannak következményeire is, amire a sajtónyilatkozat szerint készül.²⁷ Egyúttal arra kérjük, hogy lélekben szálljon vissza a múltba és gondoljon arra, hogy gimnazista és egyetemi hallgató korában mi mindent élvezett éppen azok részéről, akik ellen most támadásra készül. ... Az elveknek kijáró határozottsággal, de a tévedőért is aggódó felebaráti szeretettel írtuk e sorokat...”- írták,²⁸ a KSZVSZ OIB elnök Tóth Mikós aláírásával.²⁹

E két levelet is mellékeltek a KSZVSZ helyi csoportjaihoz Pünkösöd vasárnap írt levélhez. A KSZVSZ Országos Intéző Bizottsága „köszönettel vette a Magyar Püspöki Kar pünkösdi szózatát. [1948. május 11-i³⁰] Ebben a kérdésben kizárólag ez szabhatja meg mindnyájunk állásfoglalását. ...

²⁷ Lénárd Ödön könyvében közölt egy 1947. április 15-i Ortutay Gyulának címzett, a primási levéltárban őrzött levéltervezetet, mely szerint: „az Egyházra és a nevelésre szoruló gyermekekre sérelmes fakultatív hitoktatásról, a világi erkölcs tanításáról készülő törvényjavaslat benyújtása, vagy a rendelet kibocsátása napján hatályba lépően Címedet az *Egyházból kiközösítem*; az Egyházi Törvénykönyv 2220-2222 canon-jában gyökerező jogomnál fogva a 2334 és 2344 canon alapján”. A fakultatív hitoktatás bevezetése akkor lekerült a napirendről, így a kiközösítésre akkor nem került sor. A lehetséges következményekre való utalással a kiközösítésre utalhattak a levélben, ami később be is következett. (Lénárd, 1994. 187.)

²⁸ ÁBTL V-700/57. C/1. c. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd ehhez: Lénárd, 1994. 185-187.; Ortutay, 1973. 399-401.

²⁹ Mihalovics Zsigmond 1948. május 21-i Mindszenty számára írt feljegyzésében jelezte: „a kultuszminiszter valóságosan dühöng a Szülők Vallásos Szövetségére, azok levelei miatt, s mivel Tóth Miklós aláírása nehezen olvasható, azt a vádat emelte, hogy tulajdonképpen én írtam alá nevemet”- írta. (PL S 11 AC 1943-48.) Napokon belül Pro memoria-ban jelentette: „Minthogy a Szülőszövetség elnökét dr. Tóth Miklóst elfogták, valamint nálam is az Államrendészeti osztály felvilágosításokat kért a Szülőszövetség működéséről, lehetőnek tartom egy olyan belügyminiszteri rendelet megjelenését, amelyik a Szülőszövetség felosztatását, sőt további munkáját tilalmasnak mondja ki.” A hercegprímás május 25-én az esetleges állami beavatkozást az 1946. évi I. törvénycikkre hivatkozva a vallásszabadság megsértésének ítélte, s arra utasította a KSZVSZ OIB-t, hogy tevékenységüket változatlanul folytassák tovább. (Primási Levéltár a továbbiakban PL 8790/1948.)

³⁰ MNL OL M-KS-274. f. 7/268.

Határozott hangú levélben szögeztük le állásfoglalásunkat valamennyi országgyűlési képviselő, a kultuszminiszter és a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete előtt.³¹ ...

Felhívjuk a helyi csoport figyelmét arra, hogy ennek a kérdésnek eldőlésétől függ, hogy gyermekeink az Isten vagy az istentelenség szolgálatára nevelődnek-e rá. Ezért *felszólítjuk a helyi csoportot, hogy riadószerűen azonnal hívja össze tagjait, ismertesse ott jelen körlevelet és annak mellékleteit. Értessék meg a szülőkkel, hogy olyan ponthoz érkezünk amikor minden lehető törvényes és megengedett eszközzel ugyan, de ezen belül, ha kell foggal és körömmel, megvédjük gyermekeink jövőjét. Ezért a helyi csoport is hozzon a helyzet komolyságának megfelelő elhatározásokat és fejezze ki azokat a terület képviselői, közigazgatási hatóságok, a kultuszminisztérium és bármely más jónak látszó fórum felé is. Általában minél egyénibben a legvégső elhatározottság tudatában járjon el minden helyi csoport*”-írták a többezres példányban sokszorosított, országszerte a plébániáknak is megküldött, visszajelzést váró levélben.³²

A miniszteri bejelentést követően mozgósítási verseny indult egyfelől az állami szervek, koalíciós pártok, szakszervezetek, valamint az ezek befolyása alatt álló sajtó, rádió segítségével az államosítás követelése mellett; másfelől a katolikus egyház a KSZVSZ körlevelei, a plébániák, egyházi intézmények segítségével az államosítás terve ellen.

Az AC központjába befutó jelentések, jelzések szerint a Soproni Isteni Megváltó Leányai KSZVSZ szervezete már május 19-én tiltakozott az államosítás ellen.³³ Majd május 25-én készült a következő a miniszterhez címzett levél: „Tudomásunkra jutott, hogy a »Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége« kérvényt intézett a magyar ifjúság nevében Miniszter Úrhoz, melyben kéri a felekezeti iskolák államosítását. E kérvényt a mi tudtunk és beleegyezésünk nélkül terjesztették fel. SOPRON KATOLIKUS IFJÚSÁGA EZENNEL TILTAKOZIK ELLENE!!! NEM ENGEDHETJÜK ISKOLÁINK ÁLLAMOSÍTÁSÁT!!! Reméljük és biztosan tudjuk, hogy Miniszter Úr teljesen tisztában van azzal, hogy a fent említett Szövetség megnyilatkozása a magyar diákság nagy többségének – a felekezeti iskolák neveltjeinek – tudta és hozzájárulás nélkül történt. Mi, a magyar katolikus iskolák diákjai tiltakozunk iskoláink és nevelőintézeteink államosítása ellen! Bízunk Miniszter Úr többszöri nyilatkozatában, amellyel elismerte, milyen jól és hasznosan működnek a felekezeti iskolák, bízunk ígéretében, hogy a felekezeti

³¹ Tiltakozó levelüket lásd: PL 3790/1948.

³² ÁBTL V-700/57. C/1. a. és PL 3727/1948. (Kiemelések tőlem – D. P.)

³³ E listák olvashatók: ÁBTL V-700/57. a-2. 4., 6., 12-16.

iskolákat nem államosítják!” – 129 soproni diáklány, köztük több diákönkormányzati vezető aláírásával.³⁴

Ugyanaznap indult Sopronban az államosítás melletti sajtókampány: a kommunista *Sopronmegye* május 25-én első oldalon a két munkáspárt egyesülése, másodikon az államosítás mellett kampányolt.³⁵ Másnap első oldali címben állította: „Az egyházi iskolák államosítása a közvélemény általános követelése. Tömeges megnyilatkozások történnek országszerte.” Majd a 3. oldalon Sopronbánfalva Nemzeti Bizottságának államosítást támogató határozatáról tudósított.³⁶

Akkoriban *A Szív* újságban közölték a budapesti műegyetemisták katolikus egyház, Mindszenty József és az egyházi iskolák fenntartása melletti állásfoglalását.³⁷ Ezt az Isteni Megváltó Leányai iskoláiban tanórákon felolvasták. Hatására többen arra az elhatározásra jutottak, hogy hasonló szövegű állásfoglalást fogalmaznak, s ezt közölték osztályfőnökeikkel is. Németh Marianna a tanítónőképző diákönkormányzatának elnöke május 26-án azzal kereste fel osztályfőnökét, a diákönkormányzat összekötő tanárát, hogy mivel a szöveg elkészítését korábban vállaló műegyetemista visszalépett, s ő már nagyon fáradt, segítsen megszövegezni a másnapi Úrnapi körmenet után felolvasni szándékozott fogadalmat. Antoni M. Aristella nővér megfogalmazta a kívánt szöveget, s lediktálta Németh Mariannának.³⁸ A rendi irattárban megőrzött szöveg így szólt:

„Mi, soproni katolikus diáklányok, Isten és az emberek színe előtt kijelentjük, hogy katolikus iskoláinkhoz ragaszkodunk. Jogtalannak tartjuk a katolikus iskolák államosítására való törekvést és teljes lelkünkkel ragaszkodunk Krisztus földi helytartójának magyar képviselőjéhez, Mindszenty József bíboros hercegprímáshoz!”³⁹

A szöveget Németh Marianna elvitte a többi soproni katolikus leányiskola diákönkormányzati vezetőihez, akik diáktársaik megkérdezése után csatlakoztak a kezdeményezéshez, s a másnapi Úrnapi körmenet után – tanáraik ellenkező felszólítása és az eleredt eső ellenére – együtt maradtak, s Németh Marianna felolvasását követve maguk ismételték a szöveget, melyet azután papírra vetve, a következő napokon aláírtak az iskolákban.

³⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-I-1-j-3-3.t.-S/1948-49. 167. d.

³⁵ Megindul, 1948.

³⁶ *Sopronmegye*, 2. évf. 118. sz. 1., 3.

³⁷ Az 1948. május 3-i, 22 műegyetemi hallgató által aláírt kiáltvány a katolikus főiskolai, egyetemi, középiskolai hallgatókhoz, tanulókhöz intézett csatlakozási felhívással zárult. Az eredeti példány megőrződött az esztergomi Prímási Levéltárban (PL) 33/1948. sz. alatt.

³⁸ ÁBTL V-77813. Antoni M. Aristella 1948. június 9-i és Németh Marianna június 10-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyveiből, valamint a nővér Hetényi Károly kérdéseire 1997-ben adott válaszából. IMNN RI 30.d. 189. t.

³⁹ IMNN RI 30.d. 189. t.; Ribai, 1997.158-159. (Kiemelés tőlem – D. P.)

A műegyetemi nyilatkozat hasonló aktivitásra készítette *Horváth Terézt*, az Isteni Megváltó Leányai kereskedelmi iskolájának III. osztályos tanulóját. Részt vett a május 27-i úrnapi körmenet utáni fogadalomtételen, majd maga is megfogalmazott egy hasonló nyilatkozatot, melyet a másikkal együtt aláíratnak az azokkal egyetértő diákokkal az egyházi iskolákban, majd azokat *május 31-én az ipariskolás Fadgyas Sárával és két hasonló nyilatkozatokkal érkező szombathelyi diáktársukkal együtt átadták Mindszenty Józsefnek.*⁴⁰

Horváth Teréz erről így számolt be: „A hercegprímás úr személyesen fogadott. A hercegprímás úrnál cca. 5-6 percet időztünk, aki először elolvasta az általunk vitt hűségnyilatkozatot és azt helyeselve áldását küldte egész Sopron lakosságára. Ezután mi eltávoztunk és Sopronba való visszatérésünk után másnap közöltük a diáksággal a hercegprímás úrnak az üzenetét. Megjegyezni kívánom, hogy a nyilatkozat szerkesztése előtt Ludwiga nővérnek tudomására hoztuk, aki beleegyezését adta a nyilatkozat elkészítéséhez. ... [T]udomásom van arról, hogy a többi zárdában és intézetben is elkészítették ugyanezen formában a nyilatkozatot. ... [E]zeket a nyilatkozatokat magam vittem el Mindszenty hercegprímás úrhoz.”⁴¹ Mindezek híre nem jutott el az AC központjába, így be sem kerültek az ott készült kimutatásokba, melyekből tudható, hogy további soproni megnyilatkozások készültek az államosítás ellen. Május 29-én a soproni bencés gimnázium KSZVSZ csoportja, június 1-jén a Szent Mihály plébániához tartozó 600 fiú és leány, 3-án a Szent Margit egyházközség s végül 8-án a Szent Orsolya Rend iskoláinak KSZVSZ csoportja tiltakozott.⁴²

Mindezekről – egyházi napisajtó híján – csak aláíróik, résztvevőik, és a tevékenységüket figyelő hivatalos szervezetek⁴³ értesülhettek, ezért a katolikus közvélemény tájékoztatása és a további tiltakozások serkentése céljából a KSZVSZ központ későbbi leveleihez mellékeltek az addig hozzájuk beérkezett állásfoglalások listáit.⁴⁴

A nyilvánossághoz való hozzáférésük problémáiról és a pedagógus szakszervezetnek a katolikus pedagógusok államosítás mellé állítására irányuló törekvésére adott válaszról szólt a KSZVSZ 1948 Úrnapiján készült következő körlevele.

⁴⁰ ÁBTL V-77813. Rác Emília 1948. június 10-i kihallgatási jegyzőkönyvéből.

⁴¹ ÁBTL V-77813. Horváth Teréz 1948. június 10-i gyanúsított ki hallgatási jegyzőkönyvéből. E nyilatkozatok eredeti aláírt példányai megtalálhatók: a PL 3388/1948. sz. alatt.

⁴² ÁBTL V-700/57. a-2. 4., 6., 12-16.

⁴³ Fábán István soproni polgármester 1948. június 5-én átfogó jelentést tett az államosítás mellett és ellen állásfoglalókról, s a helyi koalíciós pártok és a sajtó erőfeszítéseiről. Jelentésében közölte az iskolafenntartó katolikus és evangélikus konventek, valamint a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület mellett a Szt. Orsolyarend és az Isteni Megváltó Leányai középiskoláinak növendékei (önkormányzatuk) is az államosítás ellen foglaltak állást. MNL OL M-KS-274.f. 7/273. 247-248.

⁴⁴ ÁBTL V-700/57. a-2. 4., 6., 12-16.

„.... Bizonyára egyetértene velünk kedves Szülőtestvéreink, hogy korántsem tettünk eleget katolikus és magyar kötelességünknek, ha Egyházunk tanítási jogának megfosztási kísérletével szemben csak pusztán tiltakozó hangunkat emeljük fel. E kérdés körül a küzdelem immár hónapok óta rohamosan fokozódó ütemben tart. Kötelességünknek kell éreznünk, hogy a sorainkban tömörülő katolikus szülői társadalmat és a Szövetségünk hatósugarába vonható helyi katolikus társadalmat *állandó* felvilágosítással tájékoztassuk a kérdés mindenkori állapotáról és erősítsük a kitartó küzdelem folytatására. Különösen arra kell törekednünk, hogy jóhiszemű és az ellenséges propaganda eszközeinek ismeretében járatlan tömegeket tájékoztassuk. *A hitvallásos iskolák fennállása és fenntartása ellen folytatott hírverés nem válogatós eszközeiben*, nekünk viszont hétmillió katolikus véleményének kifejtésére semminemű rádió és sajtó lehetőségünk nincs. ...

Bármennyi és bármilyen hitvallásos iskolánk feladása olyan rést ütne a katolikus társadalmi magatartáson, amelyen át betörne az egész katolikus iskolahálózatot elsöprő áradat. Ne tévesszen meg senkit egy esetleges olyan beállítás, hogy lényegében, vagy főképpen egyelőre csak a világi tanerőkkel működő egyházi iskoláink államosításáról volna szó. Igen természetes, hogy e koncentrikus támadás legnagyobb súllyal a katolikus iskolák nevelőire nehezedik rá. Számos és különböző kísérlet történt arra, hogy megtévesztéssel, álokoskodással vagy megfélemlítéssel a katolikus iskolák nevelőit megrendítsék hitükhöz, világnézetükhöz, Egyházukhoz való hűségükben. Érezze minden katolikus Szülőtestvérünk kötelességének teljes erejével mögé állni katolikus nevelőinknek... Érezhesse minden katolikus nevelő, hogy elvhű és gerinces magatartása esetén maga mögött tudhatja iskolája, községe és katolikus szülői társadalmának teljes támogatását.

Egyházunk kétezres éves története gazdag a súlyos és végeredményben mindig megtisztító és felemelő hatású megpróbáltatásokban. Hisszük, hogy Egyházunk és annak minden igaz, hű fia megerősödve, megtisztulva fog ebből a történelmi erőpróbából kikerülni...” -írták a KSZVSZ vezetői.⁴⁵

Sokszorosított levelekben, egyházi összejöveteleken közzé tett nézeteikkel egy központilag irányított intenzív gyűlés- és sajtókampány állt szemben a rádió, az országos és helyi lapok segítségével. A kommunista *Sopronmegye* május 27-i száma címében állította: „A nevelők elsőrendű érdeke a felekezeti iskolák államosítása. Megszabadulnak az iskolaszékek zsarnokoskodásától.” Majd hozzátette: „Semmiféle érvelés nem állhatja meg a helyét az iskolák államosításával szemben és a három érdekelt, a köznevelés ügye, a tanulók érdekei, nem kisebb mértékben éppen a tanításág érdekei

⁴⁵ ÁBTL V-700/57. C/2-1. és IMNN IR 25. d. 160/2.t.

parancsolóan előírják demokráciánk számára, mint következő egyik legfontosabb lépést, az iskolák államosítását.”⁴⁶

Május 29-én e lap első oldali főcímében hangsúlyozta: „A kötelező hitoktatás biztosítása igazolja, hogy a felekezeti iskolák államosítása nem vallásellenes intézkedés. Fertőrákos asszonyai és a rábatamási ifjak az államosítás mellett.”⁴⁷ Majd a volt hadigondozottak 120 tagjának véleményét tolmácsolta: „Az egyházi iskolákban Mindszentyék reakciós szellemű nevelése érvényesül.”⁴⁸

Ugyanaznap *Soproni Újság* első oldalán közölt cikket „Rémhírek és álhírek az iskolák államosításával kapcsolatban” – címmel.⁴⁹ Másnap, május 30-án e kisgazdákkal rokonszenvező lap az államosítás szükségességét magyarázva kifejtette: „... A mai egyházi iskolai rendszer nemcsak a tanítóságot sújtja, de sújtja a szülőket is. Nehéz terheket ró rájuk a drágább egyházi tankönyvek beszerzése és a különböző juttatások a tanerők fizetésére és az iskola fenntartására: fűtési hozzájárulás, építési és egyéb járulékok.” Majd a koalíciós pártok helyi szervezeteinek állásfoglalását közvetítve állította: „Az egész országban hatalmas tömegmozgalom indult meg az államosítás megvalósítása mellett. Egymásután foglalnak állást a pedagógusok, a diákok, a szülők. Így megyénkben a pedagógus szakszervezet intéző bizottsága, a műegyetem ifjúsága a megyei és városi Nemzeti Bizottság, a Hadifogoly Bajtársi Szövetség, a petőházi Nemzeti Bizottság a fertőrákosi asszonyok, a rábatamási ifjúság, mind-mind kiállnak az iskolák államosítása mellett, hiszen minden szülőnek, tanerőnek és tanulónak egyaránt érdekében áll az iskolák államosításának mielőbbi megvalósulása”.⁵⁰

A *Sopronmegye* május 30-i számában 6 cikket, tudósítást szentelt az államosítás kérdésének. Az akkori kommunista beállításnak megfelelően tudósított a református egyházakkal létrejött előzetes „megegyezésről”, az államosítás melletti nyilatkozatokról,⁵¹ s Révai József értelmiséghez intézett rádióbeszédéről. Utóbbiról „Mindszenty nem az egyházat, hanem a magyar reakciót védi” címmel számoltak be. „A reakció, amelynek helyzete a világ béketáborának növekedésével egyre jobban inog, itt nálunk az egyház palástja mögé bújva folytatja tevékenységét, s az egyházi reakció elleni küzdelem egyre inkább az ország központi kérdésévé vált. Az iskolák államosításának kérdése csak a demokrácia negyedik évében vetődött fel, s ennek éppen a klerikális reakció politikai magatartása az oka, s a helyzet kiélezője maga Mindszenty hercegprímás, aki már a múlt rendszerben is több

⁴⁶ A nevelők, 1948.

⁴⁷ A kötelező, 1948.

⁴⁸ *Sopronmegye*, 2. évf. 120. sz. 3.

⁴⁹ Rémhírek, 1948.

⁵⁰ Mit jelent, 1948.

⁵¹ A demokratikus, 1948.

alkalommal tett tanúságot antidemokratikus magatartásáról ... *Mindszentynek és híveinek politikája katasztrófa politika. Óvjuk őket! Nem az egyházak jogait védik, hanem a magyar reakciót védik, a magyar nagytőkések szolgáivá szegődnek akarva-akaratlan.* A harc lényegében már eldőlt. Az evangélikus és református egyházakkal létrejött megegyezés, s ami jó a magyar nép 30 százalékának, miért ne lenne jó a katolikus egyháznak is? Mindszentyék harcot akarnak, ám legyen harc, de nem kétséges, hogy ezt a harcot ... győzelemre vesszük!”⁵²

Még abban a számban az egyháziakra hárították a nyomásgyakorlás, manipuláció vádját: „Csalárd fondorlatot, félrevezetést, megfélemlítést alkalmaz a fekete reakció céljai elérésében. A katolikus hívők túlnyomó többsége az iskolák államosítása érdekében száll síkra. Ez történt Petőházán is” címmel pártosan tudósítottak a Petőházán az államosítás kérdésében kialakult küzdelemlről.⁵³

Június 1-jén a *Sopronmegye* főcímében állították: „Mindenhonnan érkező adatok bizonyítják: *Sopron megye dolgozói az ifjúság demokratikus nevelése mellett.*” „Mindez világosan mutatja, hogy megyénk népe tudatában van az államosítás döntő jelentőségének, s ... tudja, hogy szó sincs vallásellenes támadásról. A kötelező hitoktatás biztosítása, a felekezeti tanítók anyagi helyzetének javítása megmutatja, hogy a fekete reakció a maga sem vallásellenes kérdésnek, hanem *politikai* kérdésnek tekinti az államosítást; *a magyar reakció utolsó bástyája megkísérli elvégezni azt, amit elődei ... nem tudtak végrehajtani: a demokrácia hitelének megingatását és fejlődésének meggátolását*” - írták Révai útmutatásának megfelelően.⁵⁴

Majd ugyanazon címdoldalon dr. Szabó István tanfelügyelő vázolta „A tényleges helyzetet”: „legyen meggyőződve népünk arról, hogy a tervbe vett intézkedések az ő érdekeit hivatottak szolgálni. Ami történni fog ... az a magyar nép boldogulása, kultúrszínvonalának felemelése érdekében történik.”⁵⁵

Csak a hercegprímás által képviselt reakciós politika bujtogat a pedagógusok, szülők és a nép felemelése érdekében álló fenntartóváltás ellen – sugalmazták.⁵⁶ „Ma már Sopronmegye és Sopron város dolgozó népe is tisztán látja miről van szó. Mind kevesebben vannak, a hiszékenyek, de azokat is csak ideig-óráig, fondorlattal, félrevezetéssel csalással lehet a reakció faltörő kosaiként felhasználni.”⁵⁷

⁵² Mindszenty, 1948. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵³ *Sopronmegye*, 2. évf. 121. sz. 3.

⁵⁴ Mindenhonnan, 1948. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁵ Szabó I., 1948.

⁵⁶ A felekezeti, 1948.

⁵⁷ Erdei, 1948.

1.1.6. Országos és soproni előzmények 1948. június 3-június 6. között

Sopronban még napokig nem jutott el a nyilvánosságig, az 1948. június 3-án Pócspetriben történtek híre.

A rendőrség megkapta a június 4-i belügyminiszteri utasítást, melyet valamennyi vármegyei szemlélőnek megküldtek: „június hó 3-án 20 órakor Pócspetri községben a képviselőtestület az iskolák államosítása tárgyában való állásfoglalás végett összeült tárgyalni. Az ülés még folyt, amikor kb. 21 órakor, közvetlenül a templomi istentiszteletről, annak befejezése után 5-600 főnyi tömeg vonult fel a községházához, hogy megzavarja az ülést. Két rendőr a máriapócsi őrsről felszólította a tömeget távozásra. A tömeg a rendőröket lefegyverezte, azután ismeretlen fegyverrel agyonlőtték Takács Gábor rendőrőrzetetőt, meglőtték még Takács László községi segédjegyzőt a vállán és Királyfalvi Miklós községi kiségitőt a fején megszúrták. *A fenti esemény folytán felhívom, hogy hatósága területén fokozott készenlélet léptessen életbe, hívja fel fokozott éberségre a hatósága területén lévő kapitányságok és őrsök figyelmét.* Folyó hó 5-i hatállyal elrendelem, hogy a hatósága területén észlelt hangulatról és esetleges megmozdulásokról közvetlenül hozzám minden nap rádióon tegyen jelentést” -írták.⁵⁸

E rendeletet június 5-én 21 órakor, – rádióon – újabb követte: „*Mindennemű templomon kívüli katolikus egyházi jellegű felvonulás, demonstráció és gyűlés saját hatáskörben nem engedélyezhető.* Minden ilyen irányú kérelem előzetesen hozzám felterjesztendő.”⁵⁹ Majd néhány óra elteltével, 6-án 0 óra 15 perckor ezt egy kiegészítés követte: „Utasítom, hogy f. hó 6-án összes alárendelt szerveinél rendeljen el készséget, illetve szabadságot senkinek ne engedélyezzen. További intézkedésig a 286.460/1948. sz. rendeletemtől függetlenül hatósági területén előforduló mindennemű egyházi kezdeményezésre meginduló tömegmegmozdulást, demonstrációt közvetlenül hozzám jelentse”.⁶⁰

Eközben Pócspetriben majd Budapesten Rákosi Mátyás és Rajk László közvetlen utasításait követve a Péter Gábor, Décsi Gyula, Tímár István és Kádár János vezette nyomozás során, erőszakos eszközökkel folyt az első – még tárgyszerű – jelentésben foglalt tényállás politikai elvárások, koncepció jegyében történt meghamisítása, a napokon belül bekövetkezett Asztalos János plébános, Királyfalvy Miklós és társaik ellen lefolytatott statáriális bírósági eljárás előkészítése. Nem tartozik témánkhoz, ezért megelégszünk annak

⁵⁸ MNL-OL-XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d. (Kiemelés tőlem – D. P.) E BM utasítások megismeréséhez nyújtott segítségért hálával tartozom Dr. Mikó Zsuzsannának a MNL főigazgató-helyettesének.

⁵⁹ MNL-OL-XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁰ MNL-OL-XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d.

felidézésével, hogy 1989-ben a Fővárosi Bíróság megállapította: „A perújítási eljárás során bizonyítást nyert, hogy az ún. »pócspetri ügy« előre kitervelt és tudatosan ekként lebonyolított koncepció per volt, azzal a céllal, hogy a katolikus egyházat és híveit megfélemlítsék, és az egyházi iskolák államosítása elleni ellenállást letörjék.”⁶¹

Igazolja ezt Révai Józsefnek a Sopronban is terjesztett *Szabad Nép* 1948. június 6-i számának első oldalán megjelent vezércikke: „Pócspetrin június 3-án zendülés tört ki, a plébános uszítására a nép megtámadta a községházát, a szolgálatot teljesítő néhány rendőrtől elragadták a fegyvert, egy rendőrt lelőttek. Mindszenty vetése Pócspetrin kikelt. ... [E]nnnek a hazug és útszéli demagógiának a hangja főpásztori körlevelek hangjára hasonlít, állításait belőlük meríti, a benne rejlő felbújtó szándék nem Pócspetri, hanem Esztergom találmánya. A Pócspetrin megölt rendőr vére nemcsak a szabolcsi plébánost, hanem az esztergomi érseket is vádolja. *A fekete reakció szövetkezik itt a régi rend úri híveivel, a demokrácia feudális és fasiszta ellenségeivel és közösen fogják be szekereikbe, használják fel sötét céljaikra a falu népének kulturális és politikai elmaradottságát.* ... Az igazi mozgatóerők, a tragédia rendezői, a főszereplők, a felbújtók és gyilkosok ... a 160 holdas pap, Mindszenty katonája, a demokrácia közigazgatásába befurakodott, vitézi rokonsággal dicsekvő fasiszta, Horthy katonája, a spekuláns nagygazda, aki a zendülés és a gyilkosság után elbújtatja a papot egyszóval mindazok, akiknek van okuk, mégpedig nyomós, anyagi okuk: visszasírni a régi rendszert és gyűlölni a demokráciát. ... A szabolcsi zendülés is bizonyítja, hogy az egyházi iskolák államosítása elleni harc aktivizálja a régi rendszer minden rendű és rangú hívét, hogy az egyház védelme csak homlokzat, a vallás védelme csak jelszó, amely mögött a földreform ellenségei, a demokrácia ellenségei a nép ellenségei, Horthy és Habsburg, a nagybirtok és a nagytőke hívei rejtőznek el és vonulnak fel ...

Meg kell mondani, hogy mindenki, akit illet, értsen a szóból: a demokrácia sokáig türelmes volt még az uszító klérussal szemben is, de ennek a türelemnek immár vége. A pócspetri esetből le kell vonni a következtetéseket.

⁶¹ Mikó, 2008. 123. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lénárd Ödön felidézte első kihallgatójával Décsi Gyulával 1948 júniusában lezajlott párbeszédet. Miután tisztázták, hogy a „a pócspetri per” során mindketten jelen voltak, Décsi megkérdezte Lénárdtól mit szól a perhez? Mire Lénárd kifejtette: „Pócspetriben nem gyilkosság történt, hanem tömegverekedés folyt, ami közben elsült egy fegyver, és megölt egy rendőrt. Ezért Önök egy ártatlant [Királyfalvi Miklóst - D. P.] akasztottak föl, a plébánosnak [a halálos ítélet után kegyelemből életfogytiglanra ítélt Asztalos Jánosnak – D. P.] pedig annyi köze az egészhez, mintha ugyanezen idő alatt Borneó szigetén tartózkodott volna.” „Hát igen” – válaszolta Décsi „és utána részletesen elmagyarázta, hogy nem engedhető meg, hogy mikor az iskolák államosításának gyakorlati végrehajtása kezdődik, ilyesmi történhessék. *Példát kellett statuálni!*” (Lénárd, 1994. 184. Kiemelés tőlem – D. P.)

Aki a demokrácia törvényei ellen vét, azt a papi talár sem védi meg attól, hogy lesújtson rá a köztársaság igazságszolgáltatása. A köztársaság védelméről szóló törvény érvényben van és kiterjed a papi uszítókra is. A statáriális bíráskodásról szóló rendelkezések érvényben vannak és kiterjednek azokra is, akik az egyházi iskolák államosítása ürügyén zendüléseket szerveznek a demokrácia rendje ellen. Aki demokráciánk rendjére kezdet emel, annak lakolnia kell! ...

A magyar demokrácia nem a katolikus egyház ellen harcol... Nem Mindszenty József, a főpap, a bíboros, az esztergomi érsek ellen lépünk fel, hanem a zendülésre bujtogató, a régi rend bukott erőit mozgósító reakciós agitátor, a magyar nép ellenségeit szolgáló kalandor politikus ellen. ...

A fekete reakció Pócspetrin a sötétségre és az értelmetlenségre támaszkodva zendülést szervezett és gyilkosságra vetemedett. Ez ellen a gázság ellen – most és a jövőben – latba kell vetni a köztársaság erejét, karhatalmi és bírói szerveit. Meg kell mutatni, hogy büntetlenül senki sem boríthatja fel a demokrácia rendjét. De az uszító és lázító fekete reakció ellen nemcsak és nem elsősorban a demokratikus államhatalom szervezett erejére akarunk és fogunk támaszkodni. ... Nem fog sikerülni Pócspetri sötétségébe borítani az országot, ellenkezőleg: a demokratikus ország világosságát visszük el Pócspetribé is. Nem engedjük felgyújtani az országot, letörjük a zendülésre uszító fekete reakciót!” -írta a párt- és kormánysszervek álláspontját közvetítve.⁶²

A helyi lapok 1948. június 6-án, vasárnap még nem tűntek tájékozottnak a „pócspetri ügyről”, s az annak nyomán nyilvánosan is fenyegetőbbé vált kormányssati állásponttól. A *Soproni Újság* „Békességet az iskolák körül!” című vezércikkében az első oldalon közölte „A Kiszgzsda Párt vezető politikussai... Gyöngyösi János főtitkárral az élen felkeresték a katolikus egyház érsekeit és püspökeit, köztük Mindszenty bíboros-prímást is, hogy kötetlen és közvetlen tárgyalások során beszéljék meg az Egyház és a demokrácia között felmerült kérdéseket. Ez a nagyjelentőségű megbeszélés őszinte megnyugtatóssal szolgál minden vallásosan érző és demokratikusan gondolkodó magyarnak. Az állam és az egyház ugyanis sohasem állt egymással szemben a demokratikus Magyarországon és csak a bajkeverők, a nyugtalankodók, az izgékonyak suttogó propagandája élezte ki a helyzetet és kavarta fel a magyar lelkek nyugalmsát. Akár szántsándékkal tették, akár csak ügyefogyott ostobaságból, ennél nagyobb kárt nem okozhattak volna sem a demokráciának, sem a felekezeteknek, amelyeknek ügye pedig – állítólag – kedves előttük. ...A magyar társadalom immár belátta, hogy a kormány

⁶² Révai, 1948. (Kiemelések tőlem – D. P.)

iskolapolitikája helyes, mert a nagy célt szolgálja, hogy jó és hatékony iskolát adjon az ország minden iskolásának, minden falujának”-írták.⁶³

Majd a 3. oldalon „Hallatlan, véres verekedéssel párosult provokáció a demokrácia ellen. Ortutay erélyes levele a hercegprímáshoz” címmel – Pócspetri megnevezése nélkül – tudósítottak a miniszter hercegprímáshoz írt leveléről melyben „felkérte, hogy a magyar püspöki kar – hasonló esetek elkerülése érdekében – azonnal szüntesse be a demokrácia elleni izgatást és provokációkat. Amennyiben ez nem történik meg, – írja a miniszter – minden felelősséget a hercegprímásra és a püspöki karra hárít. *Ebben az esetben a demokrácia ellen uszítók és állásfoglalók a demokrácia erejével és törvényeivel találják magukat szemben.*”⁶⁴

A Sopronmegye június 6-i száma Erdei László „Emberi jogaink védelmében” című vezércikkében kifejtette: „A Magyar Köztársaság alkotmánya törvénybe iktatta a szabad véleménynyilvánítást minden magyar állampolgár jogaként. Most pedig, amikor szóba kerül az egyházi iskolák államosításának kérdése, egyszerre kiderült, hogy *a fekete reakció semmiféle módon sem hajlandó híveinek, papjainak állampolgári jogait, emberi szabadságát tiszteletben tartani.* Itt van dr. Kneif Tibor eszterházai iskolaigazgató esete, aki, mint haladó ember, állást mert foglalni az iskolák államosítása mellett és ezért felfüggesztették. ... Emlékeztet Mindszenty hercegprímás körlevele, amelyet valamennyi egyházi iskola megkapott és amelyben *megtiltja, hogy a felekezeti pedagógusok állást foglaljanak az államosítás kérdésében.*”⁶⁵ Vagyis kiátkozással fenyegeti azokat, akik *nem vallási, hanem közoktatási kérdésben* emberi jogukat érvényesíteni akarják. ... A fekete reakció jogtípró kényszere ellen pedig egyre nő a tiltakozók száma, éppen a *katolikus hívők között*” – írta Erdei László⁶⁶, aki két nap múlva, az MDP-ben agitátor feleségével együtt tanúskodott a rendőrségen a június 7-i tüntetésen szabad véleménynyilvánítás jogukkal élt tüntetők ellen.⁶⁷

Majd a Sopronmegye ugyanazon számában „Sopron összes felekezeti és állami iskoláinak diákankétja állást foglalt az iskolák államosítása mellett” címmel manipulatív tudósítást közöltek: „Pénteken délután diákanként volt a városháza tanácsstermében, amelyen részt vettek Sopron összes állami és felekezeti iskoláinak diákküldöttjei, valamint huszonegy pedagógus. A

⁶³ Békességet, 1948. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁴ Hallatlan, 1948. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁵ A Katolikus Tanügyi Főigazgatóság 1948. május 10-i 6060/1947-48/E. számú az összes igazgatóhoz címzett levelében olvashatjuk: „A Bíboros Hercegprímás Úrnak 1948. május 8-án kiadott 3800/1948. sz. rendelete alapján felhívom Igazgató Urat (Úrnőt), közölje a tanári testület tagjaival, hogy az egyházi iskolák államosításának kérdésével foglalkozó gyűléseken, vagy olyan tevékenységeken, melyek az Egyház jogait súlyosan sértik, nem vehetnek részt” (MNL BML VIII: 60. 12. 542/1947-48.)

⁶⁶ Erdei, 1948/2.

⁶⁷ ÁBTL V-77813. Erdei Lászlóné 1948. június 7-i és Erdei László 8-i tanúvallomásaiból

központi kiküldött beszámolója után több javaslat hangzott el, hogy foglaljanak állást az iskolák államosítása mellett, amelyet *egységesen, kisebbségi vélemény nélkül magukévá tettek*. Elhatározták, hogy az államosítás mielőbbi végrehajtásának keresztülvitelére táviratilag kéri Ortutay kultuszminisztert.”⁶⁸

Állították ezt azon a június 6-i vasárnapon, melyen a szentmiséken vagy a 6-ától előírt esti litániákon felolvasták a püspöki kar, Mindszenty hercegprímás által szignált pünkösdi (május 29-i) körlevelét:

„A hitvallásos iskolák államosításának tervéről apostolutódi tisztünkől és kötelességünkől a közelmúltban kétszer is megállapítottuk, hogy abban a szülők természetjogának súlyos sebé, továbbá az Egyház isteni, történelmi, az állam törvényeiben biztosított iskolajogának erőszakos megtiprását látjuk.

Az Egyház világos és indokolt álláspontjával szemben érveket felhozni nem tudnak, még csak meg sem próbálják; e helyett a kérdést mellékvágányra viszik. Elismerik az Egyház múltbeli iskolai érdemeit, de most újabban – mondják – az államosítás helyes. Ám vannak alapelvek, amelyek felett sohasem jár el az idő. Ilyen az egyszeregy, a Tízparancsolat, a valláserkölc. – Az érdemet meg kell becsülni. ...

Az iskolamonopóliumot akarják ránk kényszeríteni, ez az igazság. Minden erőnket megfeszítjük gyermekeink halhatatlan lelke ellen kinyúló erőszak ellen. Újból küldjük figyelmeztetésünket: ne nyúljanak a szülők emberi szabadságjogához, vallásszabadságunkhoz, ne vegyék el ősi, megbízhatóan nevelő iskoláinkat, ne tévedjenek a totális rendszerek útjára.

A hazugság, megtévesztés, erőszak – országunk nem kis szégyenére – a történelem folyamán soha ilyen hullámokat nem vert.

Mi az igazságot, annak védelmét nem hirdethetjük, ennek szükséges eszközei számunkra hiányoznak. Azokat a hírközlő eszközöket, amelyek a mi hitünkkel, elveinkkel, neveltetésünkkel ellenkező fogásokkal nem átallanak dolgozni, a családi szentélybe be ne engedjétek, mert annak tisztos levegőjét megfertőzik, megmérgezik.

Jézus Szíve vasárnapján, június 6-án este kezdjétek minden templomban kilencedet Jézus és Mária Szívéhez esti litániával iskoláinkért és gyermekeinkért”⁶⁹ – írták a kibontakozó küzdelem hevében, a másnapi demonstráció résztvevői közül többekre hatóan.

Mandák Magdolna tanuló szerint: „1948. június 6-án délelőtt a 8 órai szentmisén vettünk részt a Szt. József Intézet kápolnájában. *Takács Zoltán mise közben a szentbeszéd helyett felolvasta Mindszenty hercegprímás úrnak 29-én*

⁶⁸ Sopron összes, 1948.

⁶⁹ IMNN RI 25. d. 160/2. t. Kiemelések tőlem – D. P. Az aljára írva: „Felolvasandó: a legközelebbi vasárnapon minden istentiszteleti helyen minden szentmisében. Addig bizalmasan kezelendő, teljes titoktartással.

keltezett körlevelét. A körlevél szelleme nagy hatást gyakorolt az összes leányra.”⁷⁰

Emellett aznap a KSZVSZ asszonyai a városi templomokban és a belváros utcáin, a piacon és Jézus Szíve körmeneten suttagó propagandával szervezték a másnap 19,30 órára a Szent Mihály temetőbe tervezett – egyházi iskolák és Mindszenty melletti – gyűlésüket... Rácz Emília utóbb arról számolt be, hogy vasárnap délelőtt a Domonkos templom sekrestyéjében, délután az utcán, este az Irgalmasok kereskedelmi iskolájában két számára ismeretlen és egy általa Vilma néniként ismert hölgy szólt neki a hétfői megmozdulásról.⁷¹

1.1.7. Katolikus diákok és asszonyok tüntetése Sopronban 1948. június 7-én, annak körülményei és következményei

1.1.7.1. A tüntetés közvetlen körülményei

Ahogy a fentiekből láthattuk, a pócspetri véres történés meghamisításával a kormányzat az iskolák államosításának szándékával, vagyis a fennálló, és addigi törvényekben, jogszabályokban legitimált helyzet revideálásával kapcsolatos véleménynyilvánítást a demokratikus államrend elleni erőszakos támadásnak, a békés építőmunka veszélyeztetésének nyilvánította. Ezáltal jogot formált arra, hogy az államosítással szembe helyezkedő demonstrációkat ne engedélyezze.

Ennek szellemében a BM 1948. június 7-én 16,40-kor újabb rendeletet bocsátott ki, amely csak a soproni tüntetés ideje alatt jutott el rádión a kapitányságra: „az utóbbi napok eseményei alapján az alábbiakat rendelem el:

Mindennemű katolikus egyházi kezdeményezésre meghirdetett templomon kívül meghirdetett gyűlés, felvonulás, vagy egyéb demonstráció saját hatáskörben nem engedélyezhető. Minden ilyen irányú kérelem előzetesen hozzám felterjesztendő engedélyezés céljából.

Amennyiben a katolikus egyházi jellegű felvonulások, körmenetek előkészületei már olyan méreteket öltöttek, – pl. nagyobb tömegek más helyiségből útba indultak, vagy összegyűltek – és a megakadályozása káros politikai visszahatásokat vagy nyugtalanságot eredményezne, úgy a megtartást ne akadályozzák meg, de haladéktalanul előzetesen keresse fel a rendező egyházi személyt és közölje vele, hogy amennyiben bármilyen demokrácia-ellenes vagy kormányzat-ellenes demonstráció nyilvánulna meg, úgy ezért saját személyében felelős és a kormány teljes szigorának a következményeit

⁷⁰ ÁBTL V-77813. Mandák Magdolna június 8-i kihallgatási jegyzőkönyvében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷¹ ÁBTL V-77813. Egy június 12-i, a tüntetésről Budapesten készült összefoglaló jelentésből, valamint Radics Józsefné június 7-i., Németh Marianna, Horváth Teréz, Rácz Emília június 10-i vallomásaiból. Lásd ehhez: (Ribai, 1997. 155.)

fogja viselni, mert *a dolgozó magyar nép nyugalmát a kormányzat nem engedi háborgatni és minden ilyen irányú tevékenységet vagy kísérletet a legszigorúbban meg fog torolni*. Minden ilyen esetben haladéktalanul tegyen jelentést az esemény részletes leírásával és közölje a fent jelzett felelős személynek a nevét közvetlenül hozzám, hogy az illető felelősségre vonása tekintetében intézkedhessem.”⁷²

Az utasításból nyilvánvaló: ha rendészeti oldalon elég erő áll rendelkezésre, az ilyen jellegű demonstrációk feloszlatandók. Amennyiben a karhatalom ehhez nem elégséges, vagy bevetése a kormányzat szempontjából nagyobb politikai kockázatot jelentene, akkor az egyházi szervező megfenyegetésén keresztül kell a megmozdulásnak elejét venni. E taktika jegyében Círákon és Kapuváron a rendőrség már június 6-án megakadályozta a Jézus Szíve körmenet megtartását is⁷³. Az alábbiakban látni fogjuk Sopronban ez a taktika – megnevezhető klerikus szervező hiányában – nem volt alkalmazható.

Révai cikkéből, ezen utasításból is kitűnik, a kormányzat elszánta magát: a katolikus egyházzal való megegyezés híján, ellenszegülésük ellenére is keresztülhajtja elképzelését. Lényegében ez tűnt ki Ortutay Gyulának a püspöki kar május 29-i hozzá küldött levelére június 4-én írt válaszából is, melyben a velük folytatandó tárgyalások előfeltételül szabta, hogy „a Magyar Püspöki Kar... határozott és világos állásfoglalásban ismerje el a Magyar Köztársaság kormányát, a magyar demokrácia megtett intézkedéseit, különösen a földreformot és a gazdasági természetű államosításokat” -írta a miniszter, a püspöki karra hárítva a tárgyalások elhúzódásának felelősségét.⁷⁴

E levelet a püspöki kar június 7-i Budapesten tartott tanácskozásán ismertette a hercegprímás. Mire Czapik Gyula egri érsek megjegyezte: „minden tárgyalás nélkül, nélkülünk akarják terveiket megvalósítani, ... politikai síkra akarják lehúzni az egyházpolitikai kérdéseket” -mondta és bizottság kiküldését javasolta a követelt deklaráció megfogalmazására. Mindszenty József ezt aggályosnak tartotta, s néhány nap várakozást javasolt,⁷⁵

⁷² MNL-OL-XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷³ Binder & Németh 1991. szerk. 137-139.

⁷⁴ Beke, 1996. szerk. 342.

⁷⁵ Mindszenty József 1948. június 10-én válaszolt a püspöki kar korábbi tiltakozásait megismételve. Hangsúlyozta: „Nem az államformáról, nem a kormányformáról és nem is a szociális változások megítéléséről van szó, hanem az Egyház elalkudhatatlan jogairól, amelyek államformától, kormányformától és szociális változásoktól függetlenek. A magyar püspöki kar hajlandó az Egyház égő sebei, a maga mélységesen fájó érzései ellenére is az Egyház és állam egymáshoz való viszonya rendezése végett a tárgyalásokba belekezdni. Tárgyalóinkat már május 29-i konferenciánkon ki is jelöltük, a kormányzat felé megnevezésük már meg is történt volna, ha az álláspontunkat tartalmazó május 29-i levelünkre érdemleges válasz érkezett volna.” (PL 4366/1948.)

majd ismertette értesüléseit a pócspetri esetről, s az azt követő nyomozásról, a verések nyomán bekövetkezett „beismerésekről”.

Alaposan tárgyaltak az iskolaállamosítással kapcsolatos egyéb kérdéseket is. Számunkra ebből a tüntetés napján Budapesten megfogalmazódott kérdés fontos: „*Nem lenne-e jó a tárgyalásokhoz az utcákból előszüremelő emberekkel hatalmas tüntetést rendezni az iskolák államosítása ellen?*” Mire „*a püspöki kar többek hozzászólása után nemlegesen határoz[ott]*”.⁷⁶

A június 7-i budapesti püspökkari állásfoglalásról természetesen senki sem tudott aznap Sopronban, így *a demonstráció szervezői sem tudhatták, hogy törekvésüket momentán az állami szervek mellett, saját egyházuk vezetői sem támogatták...*

1.1.7.2. Amit forrásainkból a június 7-i soproni tüntetésről tudni lehet

A résztvevők és a hatóságok egyaránt a tüntetés kiindulópontjának az 1948. május 27-i fogadalomtételt tekintették. Szervezési nehézségek folytán abból kimaradtak a bencés gimnázium tanulói, s a katolikus szülők is. A fogadalomtételt szervező tanítónőképzős *Németh Marianna* úgy emlékezett, hogy június 5-én közölték vele, hogy a bencések készülnek ilyesmire, majd 7-én reggel *Horváth Teréztől* és *Ferenczi Gabriellától* az Isteni Megváltók kereskedelmi iskolájának tanulóitól szerzett tudomást a szülők kezdeményezéséről, amihez ők is csatlakozhatnának. Előbb úgy tudta, hogy a szülők hétfőn, a diákok kedden lépnek fel. 7-én délelőtt tisztázódott: hétfőn lesz a közös megmozdulás.⁷⁷

Özv. *Grans Cecilné* az AC női tagozata elnöke szerint: „Úrnap után pár nappal tartott a ... tagozat egy összejövetelt, ahol felmerült, hogy a diákság milyen szépen, bátran kiállt Mindszenty hercegprímás mellett és az iskolák államosítása ellen. Akkor több oldalról felszólítottak engem, hogy szóljak ehhez hozzá. Én először húzódoztam, majd később mégis vállalva mondtam, hogy mi is fogunk rendezni, de felhívtam előre a figyelmet a rendre és a nyugalomra. Így jutottunk el addig, hogy a június 7-ét, hétfői napot jelöltük meg dátumnak, hogy ezen a napon fogunk tartani egy összejövetelt a Szt. Mihály templom előtt. Csak a hétfői napon szereztem tudomást arról, hogy a diákságot is bevonták az általunk tervezett megmozdulásba.”⁷⁸

⁷⁶ Beke, 1996. szerk. 343-345. (Kiemelés tőlem - D. P.)

⁷⁷ ÁBTL V-77813. Németh Marianna 1948. június 10-i gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyvéből

⁷⁸ ÁBTL V-77813. Grans Cecilné 1948. június 9-i tanúvallomásából. Mihalovics Zsigmond május 31-i Mindszentynek küldött beszámolójában írt a KSZVSZ OIB értekezletéről, melyen megerősítették a helyi csoportok mozgósítására vonatkozó törekvésüket azzal, hogy a

6-án, vasárnap, ugyanis a KSZVSZ asszonyai több diákkal is közölték a városban hétfői terveiket. Emellett az orsolyiták KSZVSZ szervezetének vezetője *Radics Józsefné* 7-én délelőtt akcióba lépett: „az Orsolyiták gimnáziumába és általános iskolájába mentem be ... közöltem velük, hogy mondják meg az édesanyjuknak, hogy este fél 8 órára jöjjenek a felekezeti iskolák államosítása ügyében a soproni Szt. Mihály temető mellé. Délben $\frac{3}{4}$ 1-kor értem az Orsolyiták tanítóképző intézetéhez, ahol éppen jöttek ki a lányok az iskolából. Én bezártam a kaput, úgy ... közöltem velük az előbb elmondottakat.”⁷⁹

Akkorra a diáklányok már tudtak csatlakozásuk lehetőségéről. *Horváth Teréz* 6-án osztálytársától szerzett tudomást a 7-i megmozdulás tervéről. Hétfőn az első órák idején *Ferenczi Gabriellával* körbejártak valamennyi zárdai és bencés iskolát, s jelezték az önkormányzati vezetőknek az asszonyok megmozdulásához való csatlakozás lehetőségét 19,30-kor a Szent Mihály templomnál.⁸⁰

Tőlük értesült erről *Baumgartner Pál* a bencés diákönkormányzat vezetője is, aki, miután még a délelőtti folyamán megtudta, hogy este 19,30-kor számukra kötelező litánia lesz a bencés templomban, maga is körbejárta a lányiskolákat, hogy közölje: ők csak a litánia után tudnak csatlakozni a menethez.⁸¹ A gimnáziumba visszatérve társai jelezték, hogy „*a dologról Jávor tanár is tud, de lelkünkre kötötte, hogy akármilyen történik a tanári kart ne vonjuk bele.*”⁸²

E kérés mutatja: a május 27-i kezdeményezéstől eltérően, a június 6-án megjelent, a Révai cikkben klerikusoknak címzett statáriummal fenyegetés megtette a hatását. Bár egyetérthettek a június 7-i megmozdulás céljával, azt – a püspöki karral összhangban – nem tarthatták időszerűnek, célszerűnek: túlságosan kockázatosnak vélhették, így távol maradtak a kezdeményezéstől és diákjaikat visszatartani próbálták.

Erre utal, hogy amikor a kereskedelmi iskolások az esti tüntetésre az államosítás elleni s Mindszentyt éltető táblát akartak készíteni, az osztályfőnöknőjük megtiltotta azt.⁸³ Így csak kézzel, vagy írógéppel készített „Ragaszkodunk katolikus iskoláinkhoz”, „Tiltakozunk katolikus iskolánk államosítása ellen!”, „Miénk az iskola, miénk a jog!” stb. szövegű

szerzetesrendektől egy-egy fiatal tanár delegálását kérték az AC központjába e tevékenység megfigyelésére, támogatására. (PL S 11 AC 1943-48.)

⁷⁹ ÁBTL V-77813. *Radics Józsefné* 1948. június 8-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvéből.

⁸⁰ ÁBTL V-77813. *Horváth Teréz* 1948. június 10-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvéből.

⁸¹ ÁBTL V-77813. *Baumgartner Pál* 1948. június 8-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvéből.

⁸² ÁBTL V-77813. *Baumgartner Pál* 1948. június 8-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvéből.

⁸³ ÁBTL V-77813. *Schmidt Vera* 1948. június 8-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvéből

röpcédulákkal készülhettek, melyeket a tüntetés alatt akartak elszórni a városban.

Rövidesen új híreket kaptak: „Délután két órakor közölték velem a diáktársaim, hogy ... a rendőrség riasztva van, hogy nem engedik megrendezni a tervbe vett hűségnyilatkozati megmozdulást. Én akkor még továbbra is határozottan kitartottam amellett az álláspontom mellett, hogy meg kell tartani a tervezett megmozdulást. Délután tanulás közben jött be hozzám a rendház főnöknője, azaz az intézet főnöknője Mária Arimetia, aki a következő szavakkal tiltotta meg a készülő eseményt: tudomásomra jutott, hogy estére »zendülést« terveznek és az azon való részvételt megtiltom. Ne is kísérletezzen senki a kimenéssel mert az ajtókat be fogják zárni. Amennyiben azonban valaki mégis kimenne bármilyen körülmények között, azért a felelősséget nem vállalja. Én felvilágosítottam őt, hogy nem zendülésről van szó, csupán egy hűségnyilatkozat letételéről. Ő ennek dacára kitartott ... álláspontja mellett, hogy senki nem hagyhatja el az intézetet. Ezen beszélgetés után kb.10 perccel ismét hívtak, és a társalgóban találtam a házfőnöknőt és Grans méltóságos asszonyt, aki közölte velem, hogy valaki kapott egy névtelen levelet, amelyben az állt, hogy a rendőrség készenlétben áll és nem engedélyezik az esti megmozdulást. Én ezután elhatároztam, hogyha ez tényleg így van, akkor elállunk ettől a gondolattól. Ennek dacára magamhoz vettem a délelőtti folyamán elkészített röpcédulákat, és elindultam az iskolába azzal, hogy a jelenlévő diákokat, akikkel úgy beszélünk meg, hogy ott gyülekeznek, szét fogom osztatni. ... Amikor az iskolához értem, ott találkoztam diáktársaimmal, akikkel közöltem, hogy tekintve, hogy a rendőrség nem engedélyezi, így nem lesz semmi. Akik ... hevesen tiltakoztak az ellen, hogy ne legyen megtartva a megmozdulás, de ezalatt az idő alatt is szórtam röpcédulát. Majd később megláttam, hogy mégis összeverődött a tömeg, de akkor már láttam, hogy ennek tüntető jellege van, és magam is csatlakoztam és részt vettem a tüntetésben” -emlékezett Németh Marianna.⁸⁴

Özv. Grans Cecilné így számolt be erről: „A hétfői nap folyamán... szereztem tudomást arról, hogy Törökné ... egy névtelen levelet kapott, amelyben felhívják a figyelmet arra, hogy a rendőrség tud az általunk tervezett megmozdulásról és nem szándékozik engedélyezni. Én ezt hétfőn délután az árvaházban megtartott egyházközségi nőgyűlésen bejelentettem és felszólítottam a jelenlévő asszonyokat, hogy a gyermekeket tartsák távol ettől a megmozdulástól, nehogy valami rendzavarás történjen.”⁸⁵ Hétfőn este azután magam is csodálkozva láttam, hogy úgy a diákság, mint a felnőttek

⁸⁴ ÁBTL V-77813. Németh Marianna 1948. június 10-i gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyvéből. (Kiemelések tőlem – D. P.)

⁸⁵ Ezt Hobler Mária is megerősítette 1948. június 8-i tanúvallomásában. ÁBTL V-77813.

felvonulnak és így természetesen én magam is bekapcsolódtam, és itt láttam, hogy az egész felvonulásnak tüntető jellege van...”⁸⁶

Az Orsolya-templomban tartott esti litánia közben „a rendőrségről bizalmas értesítés jött az orsolyákhoz is: a rendőrség tudomást szerzett a készülő felvonulásról, s ezért nemcsak a rendőrséget, hanem a tűzoltókat is készenlétebe helyezték. Az illető rendőrségi alkalmazott figyelmeztette az orsolyákat, hogy növendékeiket tiltsák el a felvonuláson való részvételtől. Litánia után a jelenlévő *Tóth Nándor karkáplán* azonnal kiment az oltár elé és felszólította az intézeti növendékeket, hogy *este 7 óra után szigorúan tilos az utcára kimenniük*. Azt is megtudtuk, hogy a rendőrség a Szent Mihály utcában felsorakozott, hogy még csírájában megakadályozzon mindenféle tüntetést, illetőleg felvonulást” -emlékezett szemtanúként *dr. Németh Alajos* az orsolyiták hittantanára.⁸⁷

A bencés diákok sem maradtak figyelmeztetés nélkül. „Kb. hat- negyed hét tájban egy rendőr őrnagy hivatott át az iskolából a rendházba. ... *dr. Balázs Gyula* rendőr őrnagyot ismertem meg. Ő [egykori bencés diákként, egyházi iskolás lányát féltő apaként, katolikus egyházközségi elnökként aggódva – D. P.] megkérdezte tőlem, hogy mire készülünk. A felvilágosításomra azt a választ adta, hogy a tervüinktől álljunk el, mert *a rendőrségnek tudomása van a dologról és a felvonulást karhatalommal fogja felosztatni*. Ugyanakkor megkért arra, hogy menjek el a szürkékhez és nekik is adjam tudtukra ezt a körülményt. Én átmentem a lányiskolába, de ők akkor már tudomással bírtak ... a dologról. Hazafelé jövet láttam, hogy a Szt. Mihály templom felől nagy tömeg özönlik a Bencés templomba” – emlékezett másnap Baumgartner Pál.⁸⁸ Balázs Gyula – Kiss Gyula tanár jelenlétében – arra is kérte Baumgartnert, hogy amennyiben nem sikerül lefűjni az akciót, úgy legalább a rendőrség felszólítására oszoljanak szét, nehogy itt is Pócspetrihez hasonló erőszakos cselekményekre kerüljön sor.⁸⁹

A rendőrség már 7-én koradélelőtt tudomást szerzett a Szent Mihály templomhoz, temetőhöz szervezett megmozdulás előkészítéséről, így maga is felkészült annak fogadására. Engedélyt erre senki sem kért, de a BM rendeletek szerint, ha kért volna sem engedélyezhették volna saját hatáskörben.⁹⁰ Ezért a megakadályozására, ha az nem megy szétosztatására készültek.

⁸⁶ ÁBTL V-77813. Grans Cecilné 1948. június 9-i gyanúsított kihallgatásának jegyzőkönyvéből. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁸⁷ Németh, 1991. 8.

⁸⁸ ÁBTL V-77813. Baumgartner Pál 1948. június 8-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvéből.

⁸⁹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1948. július 9-i kihallgatási jegyzőkönyvéből, és ÁBTL V-77813. Baumgartner Pál 1948. július 14-i és Kiss Gyula július 26-i kihallgatási jegyzőkönyvéből.

⁹⁰ A BM-nek sem állt szándékában engedélyezni e megmozdulásokat. Mihalovics Zsigmond 1948. június 8-án jelentette Mindszenty hercegprímásnak: „Információim szerint a tegnapi

Liptay Lajos őrnagy a kapitányság helyettes vezetője Horváth Imrével a MDP közigazgatási felelőseivel és Szabó István rendőrfőhadnaggyal részletesen megbeszélte a szükségesnek látott intézkedéseket, és a karhatalom irányításával a főhadnagyt bízta meg. Ehhez kb. 70-80 fő állt rendelkezésükre. Előbb a Szent Mihály templom környékére vezényelték az erre kiszemelt rendőröket és tűzoltókat, miközben civilruhás nyomozók és pártmunkások, valamint kerékpáros rendőrök követték a tömeg gyülekezését, mozgását. Amikor világossá vált, hogy a tömeg a bencés templomnál gyülekezik, akkor a karhatalmi erőket átvezényelték oda, s megosztva az MDP székházához és a Mária szobor környékére, a tűzoltósággal együtt.

A bencés litánia után, kb. 8 óra felé a délutáni információk, tiltások nyomán elég tanácstalan tömeg gyülekezett ott a templomnál. Egyes megfigyelők szerint közel voltak ahhoz, hogy lemondjanak az akcióról, mikoris Radics Józsefné határozott szervezésbe kezdett, sorokba rendezte az összegyűlteket, majd elindította a menetet. Hamarosan egy rendőr raj állta útjukat, feloszlásra szólítva a diáklányokból, asszonyokból és bencés diákokból rekrutálódott felvonulókat. Akkor megint némi bizonytalanság érződött, de Radicsné, Mandák Magdolna és Baumgartner Pál biztatására a kissé megbomlott tömeg rendezve sorait tovább haladt, immár a bencés fiúkkal az élen.⁹¹ Ellentmondóak forrásaink arról, hogy mikor énekeltek egyházi dalokat, kiáltottak államosítás elleni és Mindszenty melletti jelszavakat.

Előbb az MDP székháza felé vették az irányt. A pártház ablakából Horváth Imre közeledésüket – alaptalanul – fenyegetőnek vélte és idegesen felhívta a kapitányságot. Balázs őrnaggyal beszélt, aki utóbb erről így számolt be: „Horváth Imre meglehetősen indulatos hangon közölte, hogy nem tudja megérteni, miért nem intézkedik a rendőrség a tüntető tömeg feloszlatása ügyében. Én közöltem vele, hogy a parancsnoksággal a tömeget kísérő Szabó főhadnagy van megbízva, aki részletes utasítást kapott a tennivalóra. Kértem Horváth Imrét, hogy az eredményesebb eljárás érdekében lehetőleg közvetlenül segítsen Szabó főhadnagyt értesíteni és a magam részéről is ígéretet tettem, hogy igyekezni fogok közölni vele a párt kívánságát. Horváth meglehetősen ideges hangulatban kifakadt, »hogy lehet, hogy mi tájékoztatjuk a rendőrséget, hogy kint mi történik.« »Akkor majd intézkedni fogunk a Belügyminisztériumban, ha nem tudja a rendőrség, hogy más rendőröket tegyenek ide.«”.⁹² Balázs őrnagy percekben belül továbbadta Szabó

főispáni értekezlet határozta el, hogy a belügyminiszter betölt minden kivonulást, körmentet és szülői értekezleteket. Ez utóbbit nem tudjuk pontosan, hogy a szülői értekezletekről van-e szó általában, vagy csak kifejezetten a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének üléseiről.” (PL S11 AC 1943-48.)

⁹¹ ÁBTL V-77813. Radics Józsefné június 11-i internálási javaslatából

⁹² Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1948. július 9-i kihallgatási jegyzőkönyvéből (Kiemelés tőlem – D. P.)

főhadnagynak Horváth üzenetét, aki megnyugtatóan közölte: a békés tömeg elfordult az MDP székháztól, s várkerületen át a Mária szobor irányába haladt tovább. Horváth Imre azonban még első mérgében jelentést tett a BM-be a rendőrség inkompetensnek vélt magatartásáról, aminek Balázs őrnagyra nézve súlyos következményei lettek a későbbiekben.⁹³

Az 1200-1500 fős tömeg⁹⁴ közben eljutott a Mária szoborhoz, ahol Szabó főhadnagy rendőri kontingenssel állította meg őket, és a felvonulási engedélyt kérte tőlük. Mandák Magdolna odament hozzá és megkérdezte: miért kell engedély egy templomhoz való felvonuláshoz? A főhadnagy visszakérdezett: kik a megmozdulás irányítói? Mire Mandák és Baumgartner jelentkeztek. Őket azonnal az őrszobára kísérték.⁹⁵ Közben a tömeg egyházi dalokat énekelt. Szabó főhadnagy kétszer is feloszlásra szólította őket, amire ők Radicsné kezdésére a Himnuszt és a Szózatot énekelték, s nem mozdultak.⁹⁶ Akkor tűzoltók vízsugarával próbálták feloszlítani a tömeget, amely ennek hatására hátrébb húzódott és államosítás és Ortutay elleni, Mindszenty melletti jelszavakat kezdett kiabálni. Ám a tömlők használtak, lyukasok voltak, a vízsugár csak gyengén permetezett,⁹⁷ a tömeg kitartott. Erre Szabó főhadnagy húsz rendőrnek többször sortüzet vezényelt a levegőbe. Ezek hatására a tömeg mellékutcákba menekült, s minden atrocitás nélkül feloszlani kezdett. Közben a rendőrök a hangoskodóknak, irányítóknak vélték közül sokakat – ellenállás nélkül – kiemelték és a rendőrségre kísérték.

Kihallgatás után többüket elengedték, míg kb. 30 főt, nagyrészt diákokat, asszonyokat átkísértek az államvédelmi osztályra. Még az éjjel néhány röplapokat szórót is bekísértek a városból köztük Németh Mariannát is. S megkezdődtek a június 11-ig tartó kihallgatások. Pócspetrihez képest itt a tüntetés is, a rendőri fellépés is viszonylag békés volt, hiszen a tüntetők nem álltak ellen a rendőri intézkedéseknek, s a kihallgatások során is többségükben együttműködők voltak. Így fizikai erőszak alkalmazására ritkán került sor.⁹⁸

⁹³ Balázs őrnagy meghurcolásának történetéről lásd külön írásunkat alább.

⁹⁴ Az MDP KV Közigazgatási Osztályának 1948. június 17-i összefoglaló jelentésében csak „több száz főnyi tömeg részvételéről” írtak a soproni tüntetés kapcsán. (MNL OL M-KS-276-65-339. öe. 4-14.)

⁹⁵ ÁBTL V-77813. Mandák Magdolna június 8-i kihallgatási jegyzőkönyvében

⁹⁶ ÁBTL V-77813. 1948. június 12. Budapesten készült jelentés az 1948. június 7-i soproni tüntetésről

⁹⁷ A tűzoltóparancsnokot „Csermely Ernőt... állásából azonnal elbocsátották, mert használt tömlővel jelent meg. A tüntetők a tömlőkre rá is léptek, a víz a sugárcső előtt is kiment, így a sugár ismételten erőtlen maradt. Kevésbé sikeresnek találták az eljárást, részben bojkottnak vették. Fizetését is megvonták. Munkanélküli maradt, kemény keresettel tudta csak a maga és felesége életét fenntartani” -olvashatjuk Nagy István társaskáptalani prépost-kanonok 1996. október 9-i írásában. (IMNN RI 30. d. 189. t.)

⁹⁸ Egyetlen ilyen esetről tudunk: a kezdetben félrevezető vallomást tett Radics Józsefné tenyerét és talpát verték. (Németh, 1991. 11.)

Ahogy a június 12-én született összefoglaló jelentésben olvashatjuk: „A hangulat a tüntetés és a nyomozás alatt is az volt, hogy a rendőrség erélyes intézkedéseket nem fog foganatosítani.”⁹⁹ Talán így is lett volna, ha a nyomozás a soproni rendőrök kezében marad. Nem így történt. Más városokból és Budapestről érkeztek kihallgatótisztek, akik a központi utasításoknak igyekeztek megfelelni.

1.1.7.3. A soproni tüntetés következményeiről röviden

A hatalom képviselői a pócspetriinél háromszor-négyszer nagyobb létszámú békés tüntetést komoly kihívásnak tarthatták az államosításért folytatott küzdelemben. Ezért június 8-án délután a kistarcsai rendőrtanoda növendékeinek fegyveres megszállása alá került a város.¹⁰⁰

„Sopron vármegye törvényhatóságának kedd délelőtti ülésén Kóczán Péter kisgazdapárti törvényhatósági bizottsági tag ... pártja nevében a felekezeti iskolák államosítása kérdésében javaslatot nyújtott be. ... Megállapította..., hogy *a Sopronban hétfőn lezajlott eseményeket semmi sem indokolta és a történetek fölött nyilvánítsa ki a törvényhatóság, a legteljesebb helytelenítését és felháborodását.* ... A határozat értelmében a törvényhatóság felír a kormányhoz. *Kéri a felekezeti iskolák sürgős államosításának törvénybeiktatását a kötelező vallásoktatás további fenntartása mellett, és a soproni tüntetés uszítóinak példás megbüntetését.*”¹⁰¹

A Sopronmegye 1948. június 9-i számának címdalán főcímben hirdette: „*Sopronból nem lesz Pócspetri.*” Majd a napokkal korábban az emberi jogokat, a szólásszabadságot védő Erdei László így tálalta a történeteket: „Felelőtlen uszítók aknamunkája nyomán tüntetés volt tegnap Sopronban. Iskolásgyermekek, megtévesztett asszonyok tüntettek, akiket zavarkeltésre, békétlenségre spekulálók nyomtak előtérbe, miközben *ők maguk eltűntek a háttérben.* A rendőrség és a tűzoltóság annak ellenére, hogy a tüntetés híre váratlanul érte őket, felelősségük magaslatán teljesítették kötelességüket és feloszlatták a gyerekek és asszonyok csoportját. ... Pócspetri megmutatta, hogy a fekete reakció féktelen uszítása nyomán félrevezetettek s a félrevezetetteket háttérül felhasználó fasiszták mire vetemednek. Hogy *Krisztus és az egyház nevében gyilkosságot szerveznek*, Pócspetrin magának *a plébánosnak beleegyezésével.*

S alighogy megérkezett a barbár és istentelen gyilkosság híre, máris kiderült, hogy a fekete reakció Sopronban is megkísérli a rend és nyugalom

⁹⁹ ÁBTL V-77813. 1948. június 12. Budapesten készült jelentés az 1948. június 7-i soproni tüntetésről

¹⁰⁰ Németh, 1991. 10.

¹⁰¹ Elítélte, 1948. (Kiemelés tőlem – D. P.)

megbontását. Ha sikerül, talán a *pócspetri gyilkosság megismétlését is!* Az uszítók persze csalatkoztak a számításaikban. Sopron nem Pócspetri és nem is lesz belőle az! Nyomatékosan felhívjuk a szülők figyelmét: ne engedjék, hogy gyermekeik lelkiismeretlen uszítók kezébe kerüljenek. A hétfői tüntetésen is *első vonalba a kisgyermeket nyomták* ezek, ha bármiféle istentelenség megismétlődne, *csak a gyermekek és a szülők szenvednék meg azt*. Ezért tartsák távol gyermekeiket mindenféle rendbontó tüntetéstől; a rendőrség ... minden egyéb kísérletet csírájában el fog fojtani. Mi pedig követeljük, hogy *a nyomozás a legrövidebb időn belül derítse ki, kik voltak a hétfői tüntetés értelmi szerzői, s a legradikálisabban torolják meg a békés építőmunka megakadályozását, a nyugalom felborítását*. Az igazságszolgáltatás kíméletlenül számolja fel az uszítókat, *s ne adjon felmentést ez alól a papi talár sem.*”¹⁰²

Június 10-én tudósítottak az előző délután tartott MDP nagyaktíváról, melyen „Sopronból nem lesz Pócspetri” és a „Megvédjük városunk nyugalomát, békéjét” feliratok alatt *Nógrády Sándor* miniszterelnökségi államtitkár értelmezését hallhatták a történetekről: „Az egyházi reakció tegnap Sopronban tüntetést rendezett, de ezen a tüntetésen ott voltak a fasiszták, a horthysták, valamennyien, akik a nép ellenségei. Mi velük szemben a végsőkéig el vagyunk szánva arra, hogy megvédjük a demokrácia vívmányait! A féktelen uszítás azonban *csődöt mondott*, mert ha mi azt mondjuk, hogy az iskolák államosításának kérdése el van döntve, akkor mi nemcsak arra gondolunk, hogy *a parlamenti többség megszavazza a törvényt*, hanem arra is gondolunk, hogy a magyar dolgozó nép, a munkás, paraszt és haladó értelmiségi *nemcsak helyesli, hanem követeli is az államosítást*. ... A reakció azonban nemcsak az egyházi reakciót jelenti. Szorosan sorakozik mellé a fasiszta nyugatos katonatisztek, B-listázott tisztviselők, kulákok csoportja, hogy együttesen folytassák gyalázatos aknamunkájukat, mint ahogyan azt a pócspetri esetből láttuk. Az iskolák államosításának kérdését a reakció úgy állítja be, mintha a vallás az egyház ellen mennénk harcba. Mindenki jól tudja, hogy itt *nem erről van szó*. Az államosítás a demokrácia önvédelmét jelenti, mert *nem lehet tovább tűrni, hogy gyermekeink nevelése a demokrácia legnagyobb ellenségének kezében maradjon*” -hangoztatta *Nógrády Sándor*, forgatókönyvet proponálva az éppen zajló nyomozáshoz.¹⁰³ Másnap 15 ezer fős nagygyűlésen hallhatták ezt a jelenlévők, az iskolák államosítását követelve. A hatósági fellépés és a tömegdemonstráció nyomán Sopron városában „helyreállt a nyugalom”.¹⁰⁴

¹⁰² Sopronból, 1948.

¹⁰³ Kíméletlenül, 1948.

¹⁰⁴ „A diákok tüntetésének erőyes és gyors leszerelése után, különösen az államosítás törvényre emelésével egy előre nem várt csend és nyugalmi helyzet alakult ki” -jelentette 1948. június 30-án Molnár József polgármesterhelyettes az MDP KV Közigazgatási Osztályának.

A „párt ökle”, az államvédelmi osztály – ha nehezen, erőltetetten és részlegesen is – eleget tett a Révai és Nógrády beszédekben vele szemben támasztott elvárásoknak: az alulról, a katolikus szülők és iskolai tanulók által kezdeményezett békés, mindenfajta erőszaktól mentes tiltakozó felvonulást, a tüntetéssel még csak kapcsolatba sem hozhatók berángatásával, rágalmazásával, emberéletek tönkretételével „sikerült” a napi politikai érdekek megfelelőnek vélt módon átkonstruálni.

A *Sopronmegye* június 12-i számának címlapján, főcímben közölte: „Értesülésünk szerint az államvédelmi osztály befejezte a hétfői tüntetéssel kapcsolatos nyomozást. ... A kirobbantó ok a »Hűségnyilatkozat« volt ... amelyet az úrnapi körmeneten olvastak fel. A nyilatkozatot *Antoni Mária Arisztella* nővér, az Isteni Megváltó Leánylíceum egyik osztályfőnöknője fogalmazta és egy diáklánynak *Németh Mariannának* adta át felolvasás végett. Ezt a példát követve, úgy látszik, az *Actio Catolica* női tagozata is elhatározta a tüntetésbe való bekapcsolódást. Az egyházi iskolák diákjai pedig tudomást szerezve a felnőttek terveiről ... iskolánkénti agitációval toboroztak vállalkozókat. ...

Eredetileg a Szent Mihály temetőben akarták megtartani, azonban hirtelen megváltoztatták elhatározásukat ... és a Szentháromság-téri Kecsketemplomba mentek. Itt meghallgatták a litániát, majd a különféle szervezők: elsősorban *dr. Németh Alajos* paptanár¹⁰⁵ és *Radics Józsefné* irányításával a felvonulás megindult. A rendőrség tudomást szerzett az eseményekről, mert semmiféle engedélyük a gyülekezésre, illetve tüntetésre nem volt, előírás szerint kötelességüket teljesítve fel akarták oszlatni a tüntetőket. Ezért a felvonulókat a Templom utca és Kolostor utca találkozásánál 4 rendőr megkísérelte feltartóztatni. *Határozott és udvarias* fellépésük azonban eredménytelen volt. A tüntetők a rendőrség jóakarátát nyilván gyengeségnek magyarázták és *Radics Józsefné irányításával* tovább haladtak.

Kijutottak a Széchenyi-térre és a MDP székháza előtt élesen visszakanyarodva a Várkerületre, lassított lépésben haladtak egészen a Mária-szoborig, ahol a rendőrség az időközben kivonult tűzoltósággal megállította a menetet. Ekkor *Radics Józsefné az iskolásgyerekeket, elsősorban a fiúkat*

(MNL OL M-KS-276-106. cs.-116. öe.) A nyugalom nem jelenthetett többségi egyetértést. AZ MDP KV Közigazgatási Osztályának 1948. június 15-i jelentése szerint: Sopron Vármegyében „a tanítók 25-30%-a van az államosítás mellett.” (MNL OL M-KS-276-65-339. öe.)

¹⁰⁵ Valójában Németh Alajos hitoktató csak a Mária szobornál érte utol a tüntetőket, s akkor is megfigyelőként, némán a járdán tartózkodott. Amikor a tömeg a vízsugár hatására hátrébb szorult, ő is besodródott közéjük, s amikor a sortüzek hatására a lányok sikoltozni kezdtek, megnyugtatókra annyit mondott: nem kell félni, a levegőbe lőnek. Azért keverték az ügybe, hogy legyen benne pap is. (Németh, 1991. és ÁBTL V-77813, 1948. június 10-i és 11-i kihallgatási jegyzőkönyvéből)

előrehozta az »első vonalba«, vagyis a gyerekeket állította szembe a rendőrséggel.¹⁰⁶

A karhatalom ismét szétoszlásra szólította fel a tüntetőket, akik azonban helyett zsoltárokat kezdtek énekelni. Ekkor működésbe lépett a tűzoltóság fecskendője, amely csakhamar visszanyomta a tüntetők egy részét. Az iskolások sorai megbomlottak, de *dr. Németh Alajos* paptanár további helytállásra buzdította a gyerekeket, aminek következtében a tüntetés *nagy mértékben elhúzódott*. Közben a tűzoltóság fecskendője kirepedt, s így elégtelenné vált a tüntetők végleges a szétoszlására. Ekkor a rendőrség sortűzet adott a levegőbe, amely azonnal megbontotta a tüntetők tömbjét és a mintegy ezer iskolásból, valamint ugyanannyi asszonyból álló tömeg szétoszlott, bár a Várkerület még hosszú ideig tömve volt a tüntetés részleteit megvitató izgatottan tárgyaló csoportokkal. ...

A ... rendőrség őrizetbe vette még *Grans Cecilnét*, egy horthysta ezredes özvegyét, aki a tüntetés egyik főszervezője volt. Őrizetbe vették továbbá *dr. Legény János* gimnáziumi tanárt, aki a felszabadulás óta közismert állandó demokráciaellenes tevékenységéről és *aki a tüntetéssel kapcsolatos nyomozásról a rendőrséget rágalmazó híreket terjesztett*.¹⁰⁷ Ugyancsak bekísérték a tüntetés két további szervezőjét: *Baumgartner Pál* és *Polán Géza* tanulókat, valamint *Albrecht Ferenc* rovottmúltú péksegédet, aki a tüntetés alatt sorozatosan gyalázta a köztársaságot és a rendőrséget.¹⁰⁸ ... A fentnevezettek valamennyien őrizetbe vannak véve. ... *Németh Marianna* a tüntetés egyik főszervezője a tüntetés után elmenekült hazulról *Antoni Mária Arisztella* nővér vállalkozott elbűjtetésére. ...négy esetben letagadta *Németh Marianna* ottlétét...¹⁰⁹

Az eddig őrizetbe vettek névsorát vizsgálva, azt már megállapíthatjuk, hogy a fekete reakció Sopronban is, miként Pócsperiben, *szövetkezett minden másfajta reakcióval*. A tüntetés szervezői és hangoskodói között éppúgy megtaláljuk a horthysta tisztcsalád tagját, mint a gazdag építész feleségét,¹¹⁰ a fekete reakció apostolait, sőt még egy rovottmúltút is. Nyilvánvaló hát, hogy

¹⁰⁶ Valójában Radicsné az iskolás lányok elé hívta a gimnazista fiúkat.

¹⁰⁷ Legény Jánosnak a tüntetéshez semmi köze sem volt. Azért rángatták bele az ügybe, tették tönkre évekre, ártatlanul, hogy legyen egy „reakciós gimnáziumi tanár is”. (ÁBTL V-77813. 1948. június 10-i kihallgatási jegyzőkönyvéből, és MNL OL XIX-I-1-g-56t-167962-Le-1948. 353. d.) Lásd róla külön írásunkat alább!

¹⁰⁸ A tüntetést a járdáról néző Albrecht Ferenc péksegéd egy rendőr felléptekor annyit mondott: „Ilyen demokratikus ember maga?» Ezt hangosan mondtam, úgy, hogy a közönség felfigyelt szavaimra. Tagadom azonban azt, hogy azt mondtam volna: »Szar ez a demokrácia!« Tagadom továbbá azt, hogy kiköttem volna a rendőrök felé.” Albrecht azért került az ügybe, hogy legyen egy „rovottmúltú” is. (ÁBTL V-77813, 1948. június 10-i kihallgatási jegyzőkönyvéből.)

¹⁰⁹ Majd mindketten önként jelentkeztek az államvédelmi osztályon.

¹¹⁰ Radics Józsefnét.

a reakció nem válogatja sem »fegyvertársait«, sem eszközeit és minden bizonnyal *csak a rendőrség erélyén és szilárdságán múlt az*, hogy a soproni tüntetés nem vált pócspetri méretűvé.”¹¹¹

Az ügy lezárásaként a *Sopronmegye* 5. oldalán számoltak be arról, hogy „Nyolcat internáltak, nyolcat rendőri felügyelet alá helyeztek a soproni tüntetés szervezői közül”.

„Tegnapi számunkban részletesen ismertettük azoknak a személyeknek a névsorát, akik a hétfői antidemokratikus tüntetés fő mozgatói voltak. Munkatársunknak most azt sikerült megállapítania, hogy az őrizetbe vettek Győrbe szállították, ahonnan rövidesen tovább viszik valamennyit. Sorsukat illetően a döntés megtörtént: *Antoni Mária Arisztella apácát, dr. Németh Alajos paptanárt, dr. Legény János gimnáziumi tanárt, Radics Józsefnét, Németh Mariannát, Baumgartner Pált, Polán Gézát és Albrecht Ferencet a rendőrség internálta. Özv. Grans Cecilnét* öreg korára való tekintettel nem internálták, csak rendőri felügyelet alá helyezték.”¹¹² Ugyancsak *rendőri felügyelet alá helyezték Rácz Emiliát, Horváth Terézt, Mandák Magdolnát és Laczkó Györgyöt*, akik a tüntetés további ifjúsági szervezői voltak, valamint *Gulyás Lajos tanítóképzőst, Bánfi Miklós* volt egyetemi hallgatót, és *Berta Józsefnét*, akik a tüntetésen hangoskodtak és demokráciaellenes kijelentéseket tettek. Ezzel lényegében lezárult a soproni tüntetés. Azok, akik uszításukért most magukon érzik a demokrácia igazságszolgáltatásának sújtó kezét, bizonyára elgondolkoznak arról, érdemes volt-e félrevezetett és becsapott embereket felvonultatniuk, elsősorban gyerekeket az államrend ellen. És azt hisszük: nem tévedünk túlságosan nagyot, amikor hozzátesszük, hogy ma már egészen másképpen látnak mindent, mint amikor a tüntetést szervezni kezdték.”¹¹³

1.1.8. Rövid epilógus

Befejezésül néhány tényyszerű kiegészítéssel zárjuk történetünket. A soproni és pócspetri tüntetések tárgya ugyanaz volt, de a résztvevők társadalmi összetétele, létszáma igencsak eltért. Pócspetriben többségükben kevéssé iskolázott felnőttek, jórészt férfiak tüntettek. Ott tömegverekedésre, erőszakos

¹¹¹ A reakció, 1948.

¹¹² Mihalovics Zsigmond az AC vezetője 1948. június 14-én jelentette Mindszenty József hercegprímásnak: „Biztos információink szerint a déli internálótáborba még csak egy új pap érkezett egy Németh nevezetű Főtisztelendő Úr. ... Minden valószínűség szerint a soproni diáktüntetéssel kapcsolatban került ide. ... Úgy hírlik a szűrőben van már egy soproni nővér az Isteni Megváltó rendjéből. Nevét nem tudjuk. Az internáló táborba került Sopronból még egy IV. éves tanítóképzős és két hölgy, egy idősebb és egy fiatalabb, akiknek neveit még szintén nem tudjuk.” (PL S 11. AC 1943-48.)

¹¹³ Nyolcat internáltak, 1948.; A soproni tüntetéssel, 1948.

incidensre, s közben – tisztázatlan körülmények között, és fegyverrel – emberélet kioltására, sebesülésekre került sor az istentiszteletet követően.

Sopronban ellenben középiskolás diáklányok és fiúk, valamint édesanyák tüntettek, klerikus pedagógusaik tiltása ellenére, kicsit kaotikus, spontán szervezéssel. A demonstráció nem lépte túl a békés véleménynyilvánítás akkor – legalábbis törvényben – biztosított határait. Ennek Pócspetrre hivatkozó tiltása indokolatlan és jogtalan volt. Pócspetriben a községházára akartak behatolni a tüntetők, Sopronban semmilyen politikai, közigazgatási centrumot nem támadtak, ahogy az állam egyetlen más szervét, legitim intézményét sem. Egy reformtervezetről nyilvánítottak békésen véleményt egy politikailag feszült helyzetben.

Így a rendőrség beavatkozására szükség sem volt, hiszen tervük mindössze az államosítás elleni véleménynyilvánításra, és a katolikus egyház iránti hűségnyilatkozat megújítására irányult. Karhatalmi beavatkozás nélkül, a felvonuló – nagyrészt lányokból és édesanyákból, kisebbrészt bencés diákokból álló tömeg – a megmozdulás végén incidens nélkül szétszéledt volna. Erre utalt, hogy amikor a rendőrség tüntetőket emelt ki a tömegből, azok minden ellenállás nélkül követték az utasításokat, együttműködőek voltak.

Ezért alaptalan volt az állítás, mellyel a rendőri szervek szinte minden internálást indokoltak: miszerint június 7-én este „csaknem véres következményekkel járó” megmozdulás lett volna Sopronban. Ennek esélyét maga a karhatalmi fellépés teremtette meg, ám szerencsére még így sem realizálódott. Fellépésük – a heves propagandakampánnyal együtt – nem a demokrácia védelmét, hanem éppen ellenkezőleg: a megfélemlítést szolgálta egy a lakosságot messzemenően érintő kérdésben.¹¹⁴

Szembetűnő, hogy milyen erőltetetten vontak be a politikai forgatókönyv igazolására klerikusokat, vétlen szereplőket az eljárásba. Németh Alajos paptanárnak és Antoni Mária Aristella nővérnek a tüntetés szervezésében semmiféle szerepe nem volt, utóbbi azon részt sem vett, ahogy az ugyancsak kimódoltan az ügybe bevont Legény János középiskolai tanár sem. A hosszabb-rövidebb szabadságkorlátozó intézkedésekhez: internáláshoz és rendőri felügyelet alá helyezéshez, munkahelyről történő elbocsátáshoz elegendő volt a rendőrhatalom önkényes megállapítása arról, hogy az illető

¹¹⁴ Egyértelmű ez az MDP KV Közigazgatási Osztályának 1948. június 17-én Farkas Mihályhoz intézett jelentéséből: „Az iskolák államosításával kapcsolatban a belügyminisztérium és a közigazgatási osztály [Sic!] mozgósította a közigazgatási apparátust a következő feladatok elvégzésére: a./ a rendőrséggel egyetértésben *mindenfajta zavargásnak, megmozdulásnak megelőzésére, illetve elfojtására*, b./ az államosítás melletti konkrét agitációra, c./ a kérdéssel kapcsolatos részletes adatszolgáltatásra. A fenti célok elérése érdekében a BM értekezletre hívta össze a főispánokat, alispánokat és polgármestereket, ahol Rajk elvtárs részletes utasításban szabta meg a közigazgatás tennivalóit, főként az a./ pont tekintetében.” (MNL OL M-KS-276-65-339. öe. 1. Kiemelés tőlem – D. P.)

veszélyes a demokráciára és intézményeire. Ezzel Sopronban akkor 16+2 esetben visszaéltek.

Jellemzőnek tekinthető, hogy 1948 júniusában a győri népbíróság – megfelelő jogi háttér hiányában – nem a tüntetés szervezéséért, hanem azzal közvetett összefüggésben álló „izgatásért” ítélte el Antoni M. Aristellát és Németh Mariannét azon feltételezésük miatt, hogy „az »Andrássy út 60-ban« mindenféle jampecokat eresztenek a nőkre”. „Ma már köztudomású, hogy a budapesti Andrássy út 60. szám alatt a demokratikus államrendőrség államvédelmi osztályának központja székel és az »Andrássy út 60« kifejezés alatt a közfelfogás általában a demokratikus államrendőrségnek ezt a fontos szervét érti. A II. r. vádlott s az I. r. vádlott ...kijelentéseiben ... az a burkolt tényállítás foglaltatik, hogy a rendőrség most említett szervénél az odakerülő gyanúsítottakkal általában durva visszaélések és felháborító erőszakosságok követtetnek el. Ez pedig alkalmas arra, hogy a nevezett intézményt s ezen keresztül a demokrácia egyik alapintézményét képező államrendőrséget meggyűlöltesse” -fejtegette a bíróság 1948. június 17-én, amikor „az 1946:VII. tc. 2.§-ának b. és d. pontjában meghatározott” izgatásért a nővért 1 évi börtönre, 3 évi hivatalvesztésre, a diáklányt 1 havi fogházra és 1 évi hivatalvesztésre, politikai jogaik ugyanilyen tartalmú felfüggesztésre ítélte.¹¹⁵

Tanulságosak Lénárd Ödönnek, az AC főtitkárának, a KSZVSZ főszervezőjének szavai melyeket népbírósági tárgyalásán 1948. július 27-én, az utolsó szó jogán, mondott: „*az iskolaállamosítás harcában az első áldozat egy hatgyermekes családapa [Királyfalvi Miklós] volt, azután talán mi következünk, azután a soproni leányintézet növendékei, aztán egy falusi nemzeti bizottság elnöke, s talán mások is. ... [K]ötelességem a magyar népért érzett felelősség tudatában megmondani, hogy itt a magyar demokrácia vizsgálzik véleménysszabadságról és vallásszabadságról.*”¹¹⁶ Valóban: sajnálatosan levizsgáztak az AC-perben, a soproni tüntetés ügyében, valamint sok-sok más esetben is.

A történetek idején 18 éves, egy hónapot fogházban, majd hosszabb időt rendőri felügyelet alatt töltött Németh Marianna 1996. december 12-én minderről ezt írta Ribai M. Elma nővérnek: „Boldog ifjúság! Olyan egyszerű az igazság, olyan egyértelmű, hogy mit kell tennünk és nem értjük az öregek fejcsóválását. Emlékszem a győri rendőrkapitány szavára, aki négy szemközt, fejcsóválva ezt mondta nekem: »Ejnye, ejnye kislány! Mi ez a türelmetlenség!? A törökök 150 évig voltak itt, és mi mégis itt vagyunk!« Volt, aki azt mondta, hogy fejjel mentünk a falnak. Stb. *Ma is úgy látom: Igenis tiltakozni kell! A nyilvánvaló rossz ellen, tiltakozni kell!*”¹¹⁷

¹¹⁵ ÁBTL V-77813. Nbk. 1198/1948/2. sz.; Ribai, 1997. 180-183.

¹¹⁶ ÁBTL V-700/57. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹¹⁷ IMNN RI 30. d. 189. t. Németh Marianna 1996. december 12-i kézzel írt leveléből. (Kiemelés tőlem- D. P.)

Irodalom

- A demokratikus (1948) pártok egységes állásfoglalása. Helyeseljük az iskolák államosítását. A Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a Magyar Dolgozók Pártja és a Szakszervezetek Sopron-megyei szervezetei az iskolák államosítása mellett. *Sopronmegye*, 2. évf. 121. sz. 1.
- A felekezeti (1948) reakció nem válogatós az eszközökben... Polgári ruhás pap „követelte” a kötelező hitoktatás eltörlését. *Sopronmegye*, 2. évf. 126. sz. 1.
- A kötelező (1948) hitoktatás biztosítása igazolja, hogy a felekezeti iskolák államosítása nem vallásellenes intézkedés. Fertőrákos asszonyai és a rábatamási ifjak az államosítás mellett. *Sopronmegye*, 2. évf. 120. sz. 1.
- A magyar katolikusok (1990.) szenvedései 1944-1989. Havasi Gyula dokumentumgyűjteménye. A szerző kiadása. 13., 20-21., 64-66., 70-72.
- A nevelők (1948) elsőrendű érdeke a felekezeti iskolák államosítása. Megszabadulnak az iskolaszékek zsarnokoskodásától. *Sopronmegye*, 2. évf. 119. sz. 3.
- A reakció (1948) minden válfaja részes a hétfői tüntetésben. Gazdag vállalkozó felesége, rovottmúltú uszító, horthysta tiszt örvége, gimnáziumi tanár, pap és apáca az őrizetbe vettek között. *Sopronmegye*, 2. évf. 132. sz. 1.
- A soproni tüntetéssel (1948) kapcsolatban őrizetbe vettek közül nyolcat internált a rendőrség. Nyolc további személy rendőri felügyelet alá került. *Soproni Újság*, 4. évf. 133. sz. 3.
- Az egyházi (1948) iskolák államosítása a közvélemény általános követelése. Tömeges megnyilatkozások történnek országszerte. *Sopronmegye*, 2. évf. 118. sz. 1.
- Az egyházi (1948/2.) iskolákban Mindszentyék reakciós szellemű nevelése érvényesül. *Sopronmegye*, 2. évf. 120. sz. 3.
- Balla Ernő (1945): Vietorisz Géza azonnali eltávolítását követeli a közvélemény. *Soproni Újság*, 1. évf. 27. sz. 3.
- Balogh Margit & Knausz Imre (1988): Az iskolák államosítása 1948-ban. *Párttörténeti Közlemények*, 1988. évf. 2. sz. 40-83.
- Balogh Margit (2008): Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Szabó & Szigeti (2008. szerk.) 65-102.
- Balogh Margit (2015): Mindszenty József (1892-1975). I. k. MTA BTK
- Balogh Sándor & Izsák Lajos (1980. szerk.): *Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944-1948*. Gondolat
- Baranyai Lenke (2009): *Az Isteni Megváltó Leányai Tanítónőképzője és jogutódja a Soproni Állami Tanítónőképző története 1899-1957*. Sopron, 2009. 34-40.
- Beke Margit (1996. szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között*. Argumentum, 301-395.
- Békességet (1948) az iskolák körül! *Soproni Újság*, 4. évf. 127. sz. 1.
- Bindes Ferenc & Németh László (1991): „Ha engem üldöztek...” *Válogatott dokumentumok a győri egyházmegye életéből 1945-1966*. Mécs László Lap- és Könyvkiadó, 137-139.
- Bolla József (1976): Az egységes állami iskolák kialakulása Győr-Sopron megyében. In: Arató Ferenc (1976. szerk.): *Az államosítás közoktatásunkban*. Tankönyvkiadó, 107-114., 108-109.

- Böck János internálása (1945) ellen többszáz tanítványa tiltakozott a főkapitánynál. *Soproni Újság*, 1. évf. 29. sz. 2.
- Diáklányok (1945) újabb tüntetése Victorisz főkapitány ellen. *Soproni Újság*, 1. évf. 31. sz. 3.
- Donáth Péter (2008): Súlyos következményekkel járó játszmák a katolikus tanító(nő)képzők államosítása körül. In: Szabó & Szigeti (2008. szerk.) 139-170.
- Elítélte (1948) a felelőtlen uszítást és példás büntetést követel Sopron vármegye törvényhatósági bizottsága. *Sopronmegye*, 2. évf. 129. sz. 1.
- Erdei László (1948): A kérdés lényege. *Sopronmegye*, 2. évf. 125. sz. 1.
- Erdei László (1948/2): Emberi jogaink védelmében! *Sopronmegye*, 2. évf. 127. sz. 1-2.
- Geiszbühl Mátyás (1985/3.) egykori sopronkőhidai börtönlelkész jegyzetei Hetény János (1985. szerk.): A csend foglya szól 3. Püspök és papjai nyilaskézen. *Új Ember*, 41. évf. 8. sz. 2.
- Geiszbühl Mátyás (1985/4.) egykori sopronkőhidai börtönlelkész jegyzetei Hetény János (1985. szerk.)
- A zárkából a zárdába – és haza (4.) *Új Ember*, 41. évf. 10. sz. 2.
- Gergely Jenő (1985): *A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971*. Kossuth Könyvkiadó, 42-73.
- Hallatlan (1948), véres verekedéssel párosult provokáció a demokrácia ellen. Ortutay erélyes levele a hercegprímáshoz. *Soproni Újság*, 4. évf. 127. sz. 1.
- Ilyen módszerekkel (1948) dolgoznak ők. Megfélemlítés, eltiltás, lelki terror a „fekete reakció” nyomában. *Sopronmegye*, 2. évf. 127. sz. 3.
- Kíméletlenül (1948) elsöpörjük azokat, akik a demokrácia ellen törnek – mondotta Nógrády elvtárs az MDP nagyaktíva ülésén. Rövidesen felemelik a közalkalmazottak fizetését is. *Sopronmegye*, 2. évf. 130. sz. 3.
- Kovács Éva & Pócze Gábor (1988): *Az állami iskolamonopólium kialakulása Magyarországon. (Viták az iskola államosításáról)*. Neveléstörténeti Füzetek, 9. OPKM
- Lang György (2003. szerk.): *Nem hátrálhattam. Böck János atya emlékezete*. Magyar Kolping Szövetség, 24-31.
- Lénárd Ödön (1994): *Erő az erőtlenségben. (2. Kor.12,9) Eszmélődés élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helytállása köréből a kommunista diktatúra alatt*. Országos Lelkipásztori Intézet, Márton Áron Kiadó
- Már megint...(1945) *Soproni Újság*, 1 évf. 30. sz. 3.
- Megindul (1948) a magas színvonalú vita. Sürgősen államosítani az egyházi iskolákat! *Sopronmegye*, 2. évf. 117. sz. 2.
- Mészáros István (1989): *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat 1945-1948*. Magánkiadás
- Mészáros István (1994): *Boldogasszony éve 1947/1948. Mindszenty bíboros evangelizációs programja*. Ecclesia, 157.
- Mészáros István (1997. szerk.): *Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938-1975*. Eötvös József Könyv és Lapkiadó Gt., 13-14., 24., 41-42.,
- Mészáros István (2002): *Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról*. 52-58., 59-68.
- Mikó Zsuzsanna (2008): A pócspetri per(ek). In: Szabó Csaba-Szigeti László (2008. szerk.) 123-137.

- Milkovics Veronika (2022): *Sopron „szürke megváltói”*. *Az Isteni Megváltó Leányai soproni oktatásképe*. Brenner János Hittudományi Főiskola, záródolgozat https://www.szerzetesek.hu/sites/default/files/csatolmanyok/Milkovics_Veronika_Zarodolgozat_kesz.pdf
- Mindenhonnan (1948) érkező adatok bizonyítják: Sopron megye dolgozói az ifjúság demokratikus nevelése mellett. *Sopronmegye*, 2. évf. 122. sz. 1.
- Mindszenty (1948) nem az egyházat, hanem a magyar reakciót védi. Révai József nagyjelentőségű rádióbeszéde az értelmiséghez. *Sopronmegye*, 2. évf. 121. sz. 2.
- Mindszenty József (1989): *Emlékirataim*. Az Apostoli Szentzség Könyvkiadója
- Mit jelent (1948) az iskolák államosítása? *Soproni Újság*, 4. évf. 121. sz. 3.
- Mózessy Gergely (2002. szerk.): *Shvoy Lajos: Önéletrajz*. Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből I. Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár
- Nyolcat internáltak (1948) nyolcat rendőri felügyelet alá helyeztek a soproni tüntetés szervezői közül. *Sopronmegye*, 2. évf. 133. sz. 3.
- Németh Alajos (1991): *Papok a rács mögött 1948-1950*. Szent István Társulat, 6-20., 50., 271-275.
- Ortutay Gyula (1948) miniszter közlése az iskolák államosításáról. A Szabad Nép 1948. május 16-i számából részleteit közli: Kardos József & Kornidesz Mihály (1990. szerk.): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből I. k. 1945.1953*. Tankönyvkiadó, 236.
- Ortutay Gyula (1973): *Fényes, tiszta árnyak. Tanulmányok, emlékezések, vázlatok*. Szépirodalmi Könyvkiadó
- Rákosi Sándor & Szabó Bálint (1967. szerk.): *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozata 1944-1948*. Kossuth Könyvkiadó, 601-602.
- Rémhírek (1948) és álhírek az iskolák államosításával kapcsolatban. *Soproni Újság*, 4. évf. 120. sz. 1.
- Révai József (1948): Pócspetri. *Szabad Nép*, 6. évf. 128. sz. 1.
- Ribai M. Elma nővér (1991. szerk.): *Az Isteni Megváltó Leányai Kongregáció iskoláinak története 1866-1948/49*. Győr, Kézirat
- Ribai M. Elma (1997. szerk.): A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében 1948. június 7. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1997. évf. 1-2. sz. 155-192.
- Röplapok. (1948) *Sopronmegye*, 2. évf. 131. sz. 2.
- Salacz Gábor (1988): *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948-1964)*. Görres Gesellschaft, 9-33.
- Sopron összes (1948) felekezeti és állami iskoláinak diákankétja állást foglalt az iskolák államosítása mellett. *Sopronmegye*, 2. évf. 127). sz. 2.
- Sopron törvényhatósága (1948) üdvözölte az iskolák államosítását. A műegyetem tanári kara az iskolák államosítása mellett. *Sopronmegye*, 2. évf. 123. sz. 2.
- Sopronból (1948) nem lesz Pócspetri. *Sopronmegye*, 2. évf. 129. sz. 1.
- Soós Viktor Attila (2008): Lénárd Ödön szerepe az egyházi iskolák államosítása elleni harcban. In: Szabó & Szigeti (2008. szerk.) 45-64.
- Súlyos megtorlás (1948) vár a tegnapi diáktüntetés felelőtlen felbujtóira. A rendőrség több egyént őrizetbe vett – Erélyes nyomozás folyik a felbujtók kiderítésére – Felhívás a szülőkhöz. *Soproni Újság*, 4. évf. 128. sz. 1.

- Szabó Csaba & Szigeti László (2008. szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve
- Szabó István (1948): A tényleges helyzet. *Sopronmegye*, 2. évf. 122. sz. 1.
- Szájer József (1978): A soproni alsófokú felekezeti iskolák államosításáért folyó harc emlékei (1945–1948) *Soproni Szemle*, 32. évf. 2. sz. 54-62.
- Tervezetek (1946) tárgyalások a VKM-ben a diákönkormányzati szervek létesítéséről és az ifjúság pártpolitizálásáról. In: Dancs Istvánné (1979. szerk.): *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról 1945-1948*. Kossuth Könyvkiadó, 485-503.
- Tizenötezer (1948) főnyi tömeg tett hitet a szerdai gyűlésen a demokrácia mellett. Egyhangúlag követelték a felekezeti iskolák mielőbbi államosítását. *Sopronmegye*, 2. évf. 131. sz. 3-4.
- Tovább folynak (1948) a kihallgatások a hétfői tüntetés ügyében. *Sopronmegye*, 2. évf. 130. sz. 2.
- Több, mint (1948) tizenötezen tüntettek tegnap az iskolák államosítása mellett. *Sopronmegye*, 2. évf. 131. sz. 1.
- Tüntetés (1948) Sopronban. *Sopronmegye*, 2. évf. 129. sz. 3.

Függelék 1: Vétlen soproni katolikus gimnáziumi tanár: Legény János kálváriája 1948-1957.

A 20. századi magyar oktatástörténet visszatérő eleme volt, hogy az egymástól világnézeti-politikai szempontból radikálisan különböző, egymás értékrendjét tagadó rendszerek messzemenő lojalitást vártak el a pedagógusaiktól, így a rendszerváltozások során sajnálatosan sok értékes pedagógust hurcoltak meg, távolítottak el pályájukról. Így volt ez 1918-1922-ben, 1945-1948-ban, majd 1956-1959-ben is.¹ Rövid írásunkban² dr. Legény János (1905-1982) „legendás” soproni nyelvtanár kálváriáját levéltári források megszólaltatásával ajánljuk olvasóink figyelmébe.

Legény János Balassagyarmaton, jeles eredménnyel érettségizett, majd 1923-1925-ig az egri érseki papnevelő növendéke volt. Novicius lett, de nem szentelték áldozópappá. 1927-1931-ig a Báró Eötvös József Collegium francia-latin szakos tagja volt, alap és szakvizsgáit jó és jeles eredménnyel végezte. Néhány hónapot ösztöndíjasként a Nancy-i Egyetemen töltött.³ Gombocz János szerint a családjában mélyen hívő, nagy tudású egykori Eötvös kollégistaként emlegették.⁴ Bölcsész doktorátust is szerzett. 1934-től francia-német szakosként tanított a soproni – változó nevű – Széchenyi István Gimnáziumban. Dákjai korszerű módszert alkalmazó franciatanárként, az érdeklődők számára délutáni ingyenes nyelvórákat tartóként emlékeztek rá.⁵ Aktív szerepet vállalt a Mária Kongregációban. Művelődéstörténeti témákkal a városi katolikus körök rendszeres, sikeres előadója volt.⁶ Barátai a bencés gimnázium szerzetes tanárai közül kerültek ki. A harmincas évek végén beiratkozott hittanhallgatója volt a budapesti egyetem hittudományi karának.⁷ A német megszállás idején terjedelmes tanulmányt publikált a Soproni Szemlében „A magyar nyelv és nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt” címmel.⁸

1945-ben rövid ideig a helyi kisgazdapárt aktivistája volt, ám a helyi vezetőkben csalódva kilépett a pártból. A Széchenyi Gimnáziumban kevés francia óra volt, ezért a bencés gimnáziumban is tanított, amiért annak éttermében étkezhetett. Így naponta többször megfordult ott. Tanári munkáját az 1946. évi minősítés során magasra értékelték: 1.1.2.1.⁹

¹ Donáth, 2008., 2020, 2022., 2023.

² Készült a Pukánszky Béla professzor 70. születésnapján tisztelgő kötetbe.

³ Az erre vonatkozó adatokat Garai Imre bocsátotta rendelkezésemre. Köszönet érte.

⁴ Gombocz, 2011.; Garai 2014.

⁵ Turbuly, 2009.; Dér, 2015.; Ruhmann, 2015.; Pluzsik, 2020.

⁶ T. A., 1939.; Schöbert, 2022.

⁷ A Budapesti Királyi, 1940. 10.

⁸ Legény, 1944.

⁹ MNL OL XIX-I-1-g-56t-167963-le-1948. A szombathelyi tankerület 4129/1/1947-48. sz. felterjesztése a VKM-hez.

Az 1948 március végi felügyeleti látogatáson szerzett tapasztalatait összegezve Kovács József tankerületi főigazgató Legény János franciaóráját dicsérte: „Rendkívül eleven óra volt. A tanár állandóan mozgásban tartotta az egész osztályt: mindenki szerepléshez jutott, még hozzá jó szerepléshez. Az osztály francia tudása jó... Beszédkészségük, kedvük megnyilatkozik a francia nyelv iránt: szívesen és eredményesen tanulják. Az alkalmazott módszer is jó: közös munkával, osztályfoglalkoztatással haladnak előre a nagyobb tudás felé.”

Kovács József a „Szabad beszélgetések” órákról is elismerően nyilatkozott: „*ez az óra a legalkalmasabb arra, hogy az iskola demokratikus világnézetre nevelő munkájának eredményeit rajta lemérhessük. A két meglátogatott óra e tekintetben megnyugtató módon tükrözte vissza az intézet szellemét. ... A [tanár úr által vezetett – D. P.] VI/A-ban komoly formában tárgyalták a falu problémáit... Látszott a hozzászólásokon, hogy őszinte megnyilatkozásoknak vagyunk tanúi. Megvolt az órákon mind a tanárok, mind a tanulók részéről a kölcsönös bizalom és az őszinte szólásszabadság. Az így folyó beszélgetések alkalmasak arra, hogy elvezessék a gyermekeket mindazon társadalmi ismertekhez, amelyek az emberi közösségben való élethez okvetlenül szükségesek*” -értékelte elismerően a főigazgató.¹⁰

Időközben a soproni államvédelmi osztályon készült egy ettől lényegesen eltérő értékelés is. Ezzel Legény János 1948. június 8-án szembesült. Az előző nap, június 7-én este a katolikus asszonyok és diákönkormányzatok szervezésére az egyházi iskolák államosításának terve ellen, és Mindszenty hercegprímás mellett lezajlott 1200-1500 fős, a tűzoltófecskendőkkel és rendőrség által levegőbe lőtt sortűzekkel felosztatott, békés tüntetést követő nyomozás során ugyanis őt is őrizetbe vették.¹¹

A tanár úrnak – néhány más őrizetbe vettéhez hasonlóan – semmi köze sem volt a tüntetés szervezéséhez. Erre a Pócspetri eset után kialakított azon koncepciós propaganda alátámasztására kerülhetett sor, melyet június 6-án Révai József deklarált a Szabad Népben, majd 8-án este Nógrády Sándor Sopronban. „A párt ökle” az ávó amennyire csak tudott, megfelelt a politikai elvárásoknak. Június 12-én a kommunista „Sopronmegye” első oldali címében harsogta: „*a reakció minden válfaja* részes a hétfői tüntetésben. Gazdag vállalkozó felesége, rovottmúltú uszító, horthysta tiszt örvegye, *gimnáziumi tanár*, pap és apáca az őrizetbe vettek között”.¹² Az akkor is törvényben deklarált szabad véleménynyilvánítási joggal élt diákok, anyák mellett szükség volt ugyanis klerikusokra (apácára, hitoktató papra) és egy a város katolikus köreiben aktív, polgári gondolkodású gimnáziumi tanárra is „a reakciós

¹⁰ MNL OL XIX-I-1-g-1282 – Le57-2/1949. 353. d. Az 1948. április 3-i értekezlet jegyzőkönyvéből. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹¹ Szájer, 1978.; Ribai, 1997., Donáth, 2024.

¹² Révai, 1948.; Sopronból, 1948.; A reakció, 1948.; Mikó, 2008.

szervezők, felbujtók” koncepciójának megjelenítéséhez. A vizsgálat lezárásakor, június 11-én 8 embert internáltak, 8-at rendőri felügyelet alá helyeztek, s hármát rövidebb-hosszabb börtönbüntetésre ítétek – valamennyit ártatlanul.¹³

Legény János már 1948. június 10-én, első gyanúsított kihallgatásán vitatta, tagadta az elé tárt vádak: „Emlékezem arra, hogy 1945-ben a helyi műegyetemi diákszállagban felszóltam. Határozottan emlékezem arra, hogy csupán az előadó azon megjegyzésére reflektáltam, hogy az egyház és a vallás viszonyáról véleményt mondani csak nagyobb látókörrel és nagyobb tapasztalattal lehet. Tagadom, hogy ez alkalommal, de akár máskor is felszólalásom során azt a kijelentést tettem volna, hogy a demokrácia felszabadítja a csőcseléket.

1946-ban megismerkedtem Sulyok Dezsővel a Bencés rendház ebédlőjében, de közöttünk semmiféle baráti kapcsolat nem volt. Pártszervezést nem folytattam, nyomtatásban megjelent négy beszédét baráti körben továbbítottam.

Azt ... sem ismerem el, miszerint kijelentettem volna (1947 tavaszán), hogy a győri zarándoklat a kommunistáknak nagy pofon volt, mert láthatták, hogy a klérusnak milyen nagy ereje van és így nem tudják minden tervüket megvalósítani. Az akkori rendőrség behívta az egész nyolcadik osztályt, akik közül minden egyes tanuló azt állította, hogy a fenti kijelentés a részemről nem hangzott el. A fakultatív hitoktatással kapcsolatban kijelentettem, hogy a kötelező hitoktatásnak vagyok híve a mert szükségesnek tartom az ifjúság neveléséhez.

1947. október 5-én, a soproni romai katolikus egyházközség által rendezett Mária-nap alkalmával a Katolikus Körben megtartott beszédemben kifejtettem, hogy az eddigi, különböző világnézetek közül a legigazságosabb és leghelyesebb az, amelyet kétezer évvel ezelőtt Jézus Krisztus alapított, és amelyet nálunk Szt. István honosított meg. Kifejtettem továbbá, hogy ez a világnézet erkölcsi romlottságunk miatt veszélyben van. Beszédem további része során idéztem Reményik »Nagy magyar télben picike tüzek« c. költeményét, a versnek azt a kitételét, hogyha a szétszórta égő kicsi magyar lángok most összefognának, akkor minden idegen szenny benne égne.¹⁴ A beszéd szerkezeti kitettsége alapján az erkölcsi erőink összefogására és bűneink kiirtására való törekvésre alkalmaztam, habár elismerem, hogy a felületes hallgató ezt esetleg félremagyarázhatja.

¹³ A soproni, 1948.; Donáth, 2024.

¹⁴ „Nagy magyar télben picike tüzek, /Jaj be szétszórva égtek, /Királyhágón, Kárpáton mindenütt! /De mondok egyet néktek, /Szelíd fények és szilaj vándorlángok, /Mit gondoltok, ha összefogódnának! Nagy magyar télben picike tüzek, /Soh'se volt olyan máglya, /Mintha most ez a sok-sok titkos láng /Összefogna egy láncba...! /Az égig, a csillagos égig érne, /És minden idegen rongy benne égne!” -olvasható a mű említett két versszakában.

Tagadom azt, hogy 1946 decemberében a városi moziban... megtartott matiné alkalmával André Gide nevét felemlítettem volna, ... illetve azt a megállapítását citáltam volna, amely szerint ő a kommunista világnézet azon törekvését ismerte volna fel, hogy az a szellemet gúzsba kötni és uniformizálni igyekszik. Témám egész más volt. A francia lelket rajzoltam meg történelmi távlatban, s vázoltam mai, új összetevőit.

1947 őszétől fogva a Bólyai népi kollégiumban [Sic] heti két franciaórát tartottam, amelyekben a fiúk felszólítására gyakran tárgyaltunk meg aktuális kérdéseket, amelyeket én a rendelkezésemre álló minden irányú újságok alapján ismertettem, amelyeknek egyikén De Gaulle-ról is beszéltem, akiről a tények alapján megállapítottam, hogy a francia politikai életnek jelentős tényezője, és a franciák egy jelentős százalékának nemzeti ideálja. Tagadom, hogy a de gaulle-i politikát felmagasztaltam volna, s hangsúlyoztam, hogy én csak a tényeket ismertetem...

Elismerem, hogy diákjaim előtt több ízben beszéltem francia összeköttetéséről és barátaimról, akik az ország különböző részeibe, rövidebb-hosszabb ideig meghívtak, s kijelentettem, hogy szeretnék ezeknek a meghívásoknak eleget tenni. De tagadom, hogy azt jelentettem volna ki, hogy akkor megyek oda ki, ha számomra meleg lesz a helyzet. ...

[A] felszabadulás előtt semmiféle politikai pártnak és egyesülésnek tagja nem voltam. ... 1945 őszén, beléptem ugyan a kisgazdapártba de 1947 tavaszán onnan is kiléptem. Kilépésem oka a helyi pártvezetőkben való fokozatos csalódásom volt. 1945-ben a választások előtt és után kb. két hónapon keresztül aktív pártmunkát végeztem. Így például választási körzeti elnök voltam.

Az 1948. június 7-én Sopronban lezajlott és a rendőrség által szétosztatott felnőtt és diák tüntetés az iskolák államosítása ellen, csak annak befejezése után jutott tudomásomra a helyi bencés székház ebédlőjében, ahol vacsorázni szoktam. ... Tanításom fejében ott étkezem. Tagadom, hogy a tüntetésről előre tudtam volna, annak megszervezésében akár felnőtt, akár diák vonalon részt vettem volna. Tagadom, hogy bárki ... előtt azt a kijelentést tettem volna a folyamatban lévő nyomozással kapcsolatban, hogy az abból áll: »behozzák a diákokat és zsidó fiúk megverik«¹⁵.

Még aznap két Bólyai kollégista műegyetemi hallgató tett terhelő vallomást Legényre. A 22 éves Bérces László szerint „az egyik óráját befejezve, mintegy nyolc-tíz hallgatóval vitát kezdett, a nyugati kapitalizmus virágzó voltát és életerejét bizonygatva. A hallgatók nyíltan szembe helyezkedtek vele, kiemelve a fejlődés egyedüli útvonalául a marxista államrendszert. Legény János erre fel,... igyekezett saját, erősen

¹⁵ ÁBTL V-77813. az 1948. június 10-i kihallgatási jegyzőkönyvből.

szélsőjobboldali érveit felsorakoztatni a mi álláspontunkkal szemben. Ellenvetéseinkre a következő szavakkal zárta le vitatkozásának e részét: »Majd az idő beigazolja az én tapasztalataimra épülő véleményem helyességét.« Én... látva Legény János meggyőzőhetetlen szélsőjobboldali magatartását, a vele való további vitatkozást célszerűtlennek tartottam és otthagytam a vitatkozó csoportot.»¹⁶

A 24 éves Fekete József szerint a tanár úr „az első nyelvórák alkalmával ... határozottan állást foglalt az amerikaiak franciaországi politikája mellett. ... [K]ülönösen hangsúlyozni igyekezett De Gaulle politikai vonalvezetésének helyességét. Habár kijelentette, hogy ő nem akar politikai agitációt folytatni, hanem csak felvilágosítani akar bennünket, a szerinte egyoldalú politikai nevelésben részesülő népi kollégistákat. ... [A]mikor látta, hogy nem tud minket meggyőzni és megvédjük álláspontunkat, akkor felhagyott a politikai problémák felvetésével... [E]gy alkalommal a szomszédos Berzsényi Kollégium előtt elhaladva arra lettem figyelmes, hogy Legény János dr. a népi kollégium kapujában cigarettázókat ... durva módon »csürhe« és egyéb hasonló jelzőkkel illette.»¹⁷

Másnap, június 11-én Somogyi János rendőrőrnagy internálásra javasolta a tanár urat:

„Dr Legény János ismerősei előtt, a nyomozó hatóságokat gyalázó fasiszta ízű kijelentéseket tett. Gyanúsított politikai magatartását vizsgálva megállapítást nyert az is, hogy a felszabadulás óta állandóan nyilvános gyűlésen és szűkebb baráti körben uszított a demokratikus államrend ellen.

A soproni államvédelmi osztály birtokában lévő 3 év alatt összegyűlt adatok szerint 1945-ben nyilvános gyűlésen kijelentette, hogy »a demokrácia felszabadítja a csőcseléket és ez nagy veszéllyel fenyegeti a kultúrát«.

1946 novemberében érintkezésbe került a külföldre szökött Sulyok Dezsővel és elvállalta a felosztatott Sulyok párt helyi szervezését. Ugyanezen év decemberében egy ifjúsági előadás keretén belül lelkesen dicsérte a francia neofasiszta mozgalmat és annak vezérét De Gaulle-t.

1947 áprilisában nyolcadikos diákjai előtt a kommunistákat rágalmazta és kijelentette a fakultatív hitoktatás problémájával kapcsolatban, hogy »csak a felsős diákjaiban bízik, mert azokba az új rendszert nem tudják belenevelni«.

1947 októberében a katolikus egyházközség egyik gyűlésén allegóriákkal teletűzdelt beszédében gyalázta a demokráciát. Politikai beállítottságához híven állandóan becsmérelte a demokratikus érzelmű diákokat magában foglaló népi kollégiumokat, azokat egyszerűen csürhének nevezte.

¹⁶ ÁBTL V-77813. Bérces László 1948. június 10-i vallomásából.

¹⁷ ÁBTL V-77813. Fekete József 1948. június 10-i vallomásából.

Vázlatosan ismertetett tevékenysége alapján kétségtelenül megállapítható, hogy dr. Legény János további szabadon hagyása államrendünkre feltétlenül káros és éppen ezért rendőrhatósági őrizet alá helyezését tartom feltétlenül szükségesnek.”¹⁸

Bár a nyomozóknak közvetlen tanúvallomásuk, „bizonyítékuk” csak a két fiatal, politikailag tapasztalatlan, akkor még naivan lelkes népi kollégistától volt, a korábbi titkos nyomozások során keletkezett – de az iratokhoz nem csatolt, ismeretlen forrásból származó, így ellenőrizhetetlen – információk alapján 1948. június 11-én őt 8 társával együtt Győrbe, majd onnan másnap a budapesti központi internálótáborba szállították. Bő egy év múlva, 1949. június 30-án rendőri felügyelet alá helyezve bocsátották el őt.¹⁹

Még internálása idején őt állásából felfüggesztették, s a tankerület, valamint a VKM középiskolai ügyosztálya a BM-től bekért információk és a Széchenyi Gimnázium tantestületének meghallgatásával vizsgálatot kezdett Legény János magatartásával kapcsolatban. A BM fenntartotta az internálási határozatban foglalt álláspontját.

A tantestület 1948. október 18-i meghallgatása során – a körülményeket figyelembe véve – bátran, kollegiálisan nyilatkozott Legény János tevékenységéről. Álláspontjukat Medveczky Lajos összegezte a tanfelügyelő számára: „június 7-én délután 6 órára szülői értekezlet volt összehívva, ... hogy az iskolák államosításának körülményeit és szükségességét a szülők előtt megfelelően ismertessék. Tanártársaim mellett a szülői értekezleten részt vett, és végig jelen volt dr. Legény János kartársam is. A szülői értekezlet egyhangúlag az iskolák államosítása mellett foglalt állást és a késő esti órákban rendben végződött.

A szülői értekezletről távozóban... jutott tudomásunkra, hogy az iskolák ifjúsága gyülekezik, illetve vonult fel egyházi énekeket énekelve. A szülői értekezlet megkezdésekor egyikünknek sem, így dr. Legény János kartársamnak sem lehetett tudomása arról, hogy tüntetés készül, illetve feltételezem, hogy erről Legény Jánosnak sem lehetett tudomása, miután nekünk sem volt. Hogy Legény János a tüntetés folyamán később jelen volt-e, illetve azon részt vett-e, erről nincsen tudomásom. ... Dr. Legény János letartóztatása június 8-án, kedden az esti órákban történt.

Június 9-én hivatalos ügyben Kovács József tankerületi főigazgató úr Sopronban tartózkodott. Sem közvetlen, sem közvetett tudomásom nincsen arról, hogy ebben az időben, tehát a nyomozás ideje alatt dr. Legény János kartársam a nyomozó hatóságokat súlyos kijelentésekkel becsmérelte volna. Magam 1945-ben kerültem Sopronba a Széchenyi gimnáziumhoz... *Legény*

¹⁸ ÁBTL V-77813. 38.246/1948. sz. Javaslat Legény János internálására.

¹⁹ ÁBTL V-77813. Belügyminisztérium IV/4. ellenőrzési ü. o. 505.909. IV. 1. sz. határozatával.

János kartársamat igen jó felkészültségű, eszes, és képzett pedagógusnak ismerem, akit diákjai egyformán szerettek és becsültek. Tudok arról, hogy Legény János ... járt Franciaországban és ápolja is franciaországi kapcsolatait. ... Kartársamat franciabarát és polgári felfogású és erősen szociális gondolkodású embernek ismerem. ...

Legény János ... erősen filozofáló és kiegyensúlyozatlan idegzetű ember, aki az igazgatói intézkedéseket is gyakran kifogás tárgyává tette... [A]mikor a diákokat erősebben érintő rendelkezésekről volt szó, akkor szociális szempontokat szem előtt tartva és az igazságosságot keresve éppen az előbb említett beállítottsága folytán ezt nem hagyta szó nélkül.

Kartársam egyébként is erősen zárkózott természetű ember, és mint ilyen az iskolában, vagy a szűkebben a tanári szobában tanártársai körében napi politikai eseményekkel kapcsolatos közléseket és megnyilatkozásokat nem tett és *nincs tudomásom arról, hogy tanártársai körében vagy bent az iskolában a demokrácia ellen izgatott volna.* Miután nevezett hivatalos rendelkezés alapján két intézetben is tanított, a Széchenyi gimnáziumban csak heti 13 órával, ... így ott ennek megfelelően keveset is tartózkodott. Tanártársaimmal együtt Legény János kartársamat *erősen németellenes beállítottságú embernek ismerjük*, ami miatt neki abban az időben kellemetlenségei is voltak. ...

Kárpáthy Károly hitoktató kartársamtól tudom, hogy Legény János ... De Gaulle francia tábornokot, mint a németellenes francia ellenállási mozgalom vezérét becsülte, és vele kapcsolatos állásfoglalása De Gaulle-ra, mint az ellenállási mozgalom korábbi vezérére vonatkozik. *Nincsen tudomásom arról, de kartársaimnak sincsen, hogy Legény János ... tett volna olyan megnyilatkozásokat, hogy csak a felső osztályos növendékekben bízik, akikben az új rendszert már nem tudják belenevelni. ... Legény János... csak a felső osztályokban tanított és így valószínűtlennek látszik az a neki tulajdonított kijelentés...*

Tudok arról, hogy kartársam korábban tagja volt a Kisgazda Pártnak, de hogy most tagja-e, és hogy a tüntetés idején tagja volt-e azt nem tudom. Hallomásból tudok arról, hogy kartársam, mint előadó szerepelt az egyházközség által megrendezett »Menyasszonyok, vőlegények iskoláján«, de hogy ott miről beszélt és milyen tárgyú előadást tartott, arról nincsen tudomásom. Nem tudok arról, miután nem is voltam ott, hogy Legény János ... 1947 októberében a katolikus egyházközség egyik gyűlésén gyalázta volna a demokráciát. Ilyenről kartársaimnak sincsen tudomása sem közvetve, sem közvetlenül, miután ezeken az egyházközségi gyűléseken egyik sem volt jelen. Nincsen tudomásom arról, hogy Legény János ... milyen kapcsolatot tartott fenn Sulyok Dezsővel és feloszlátott pártjával. A nyomozás során hallomásból értesültem arról, hogy lakásán a Sulyok Párt szervezésére vonatkozó iratokat találtak.

Arról tudok, hogy kartársam valóban a Bencés-rend konyháján étkezett, miután az neki javadalmazása volt. Arról is tudok, hogy ... *jóbaráti kapcsolatot tartott fenn Sümegh Lothár, Kuczogi Marcell, Jánosi Gyula és Jávör Egon bencés paptanárokkal*. ... Legény János ..., mint idegbeteg ember állandó orvosi kezelés alatt állt és ennek következtében tartott fent kapcsolatot dr. Pogácsa József és Simon Pál orvosokkal. Egyéb baráti kapcsolatairól nem tudok. Nincs tudomásom arról, ahogy kartársaimnak sincsen, hogy Legény János ... 1947 tavaszán agitációt folytatott volna a Sulyok Párt érdekében és elvállalta volna Sulyok lapjának terjesztését.

Tudok róla, és kartársaim is valamennyien tudnak arról, hogy 1947 tavaszán a rendőrség az akkori nyolcadik osztály növendékeit együttesen kihallgatta, de hogy őket milyen ügyben hallgatták ki arról tudomásom nem volt és ma sincsen. Tény az, hogy a rendőrségi kihallgatások befejezése után Legény János kartársunk változatlanul tovább tanított, amiből most arra lehet következtetni, hogy a lefolytatott vizsgálat, bármely ügyben volt is, eredménytelenül végződött.

Nincsen tudomásom arról és tanártársaimnak sincsen, hogy Legény János ... annakidején amikor a fakultatív hitoktatás kérdése szőnyegre került, tett-e volna olyan kijelentéseket, hogy ő mindenben a papság oldalán fog állni. Annak idején volt egy szülői értekezlet az iskolában, amelyiknek tárgysorozatán szerepelt a fakultatív hitoktatás kérdése, de emlékezetünk szerint ezen az ülésen és ebben a tárgybán Legény János kartársunk nem szólalt fel, tehát sem pro, sem kontra kijelentéseket nem tehetett. *Legény János kartársunkat azonban mélyen vallásos meggyőződésű katolikus embernek ismerjük*.

Tudunk arról ... hogy Legény János kartársunk felkérésre francia nyelvi órákat adott a Bolyai nép kollégiumban, de hogy ezeken a nyelvi órákon miről volt szó, és ott tett-e tanítványai előtt politikai ízű, vagy célzatú kijelentéseket és megnyilatkozásokat arról nincsen, és nem is lehet tudomásunk. ... [S]zükségesnek tartjuk ... jegyzőkönyvbe foglalni, hogy *Legény János ... abban az időben amikor a zsidókérdés előtérbe került és rendeletekkel nyert szabályozást, az egyébként zárkózott természetű kartársunk az intézkedésekkel szemben éppen vallásos meggyőződése, szociális és humánus gondolkodása alapján a legélesebben állást foglalt s ezeket az intézkedéseket élesen elítélte. Konkrét esetekről tudunk, amikor a sárgacsillag viselésére kötelezett növendékeit maga vette védelmébe*” – nyilatkozott a tantestület nevében, jelenlétükben az igazgatóhelyettes.

Majd dr. Pogácsa József egészségügyi tanár iskolaorvos kapott szót: „határozottan emlékszem... a Városi Moziban tartott gyűlésre, amelyen dr. Legény János a francia szellemről előadást tartott. Ezen az előadáson az előadó a francia szellem sajátos jellegéről, az európai kultúrának külön szint jelentő voltáról tartott előadást. Voltaire, Auguste Comte neveit említette és bizonyos

az, hogy André Gide munkásságáról és gondolkodásmódjáról nem nyilatkozott és azt nem érintette. Az előadás lényege a francia nép szellemének igazságkeresése és szabadságvágyának megrajzolása volt.”²⁰

A tanár úr munkáját 1948. március végén nagyra értékelő Kovács József főigazgató a vizsgálat eredményeit összegezve 1948. november 2-án a tanári kar véleményének összefoglalása után a rendőrség megállapításaira hivatkozva a fegyelmi vizsgálat megindítását indítványozta,²¹ melyet a VKM ügyosztálya a tanár úr fizetése 50%-ának letiltásával el is rendelt.²²

A Sopronvármegyei tankerület fegyelmi tanácsa 1949. december 5-én határozott a tanár úr ügyében: „Az 1874. évi Pénzügyi Szolgálati Szabályzat IV. fejezet 236.§ a/ pontja ellen elkövetett szolgálati vétség miatt (kötelességszerű hűség megszegése) 247.§ alapján a szolgálatból minden jogigény kizárásával 1950. I. 1-vel elbocsájtandó.

Indokolás: A terhelt fenti szolgálati vétséget azáltal követte el, hogy az iskolák államosításával kapcsolatban Sopronban 1948. június 7-én lefolytatott tüntetésből kifolyólag 1948. június 11-től 1949. július 1-ig internálás alatt állt. Nevezett jobboldali magatartása közismert. Népi demokráciánk intézményét (Népi Kollégium) becsmérelte. A Magyar Köztársasági Alkotmány 52.§ lefektetett nevelési elvek megvalósítására előző magatartása miatt képtelen, ezért a bíróság nevezettet állásvesztésre ítélte.”²³ Így ő 1950. január 1-jétől állását és illetményét elvesztette.

Legény János 1949. december 25-én formai és tartalmi kifogásokat sorakoztató hosszú beadványban kérte a minisztériumtól az általa joggal sérelmezett határozat felülvizsgálatát. Terjedelmi okból, csak a tanár úr egyéniségét plasztikusan megjelenítő részeket idézhetjük fel. Hangsúlyozta: a rendőrségi és fegyelmi vizsgálat alatt egyaránt tagadta, és tagadja bűnösségét. Bizonyítatlan maradt, hogy ő bírálta volna a rendőrség intézkedéseit, s az is, hogy bármi köze lett volna az 1948. június 7-i tüntetéshez.

„Ami azt a vádpontot illeti, hogy jobboldali magatartásom közismert, ... ez az ítéleti megállapítás nem fedi a valóságot. Továbbá egy fegyelmi ítéletet, amely egy emberi sors, egy tanári sors felett dönt nem lehet, de nem is szabad ilyen általános, semmitmondó s nem megfogható megállapítással indokolni. Az indokolásnak tényeket kellene itt felsorakoztatnia, azokkal

²⁰ MNL OL XIX-I-1-g-56t-167962-Le-1948. 353. d. Az 1948. október 18-i jegyzőkönyvből. (Kiemelések tőlem – D. P.)

²¹ MNL OL XIX-I-1-g-56t-167962-Le-1948. 353. d. Kovács József szombathelyi tankerületi főigazgató 1349/1947-48. számú felterjesztésében.

²² MNL OL XIX-I-1-g-56t-167962-Le-1948. 353. d. a VKM V. üo. 177.371 sz. határozata a fegyelmi vizsgálat megindításáról

²³ MNL OL XIX-I-1-g-56t-167962-Le-1948. 353. d. a Sopronvármegyei tankerületi fegyelmi bíróság 10/1949. sz. végzése

igazolnia, hogy itt olyan magatartásról van szó, amely ellentétben áll a Magyar Népköztársaság törvényeivel és szellemével.

Ezzel szemben közismert, hogy tanári működésem kezdetétől fogva a szegénysorsú munkás- s parasztyerekeket anyagilag és erkölcsileg támogattam, útjukat egyengettem, hogy egyetemre kerüljenek, s bármikor is nehéz helyzetbe kerültek, mellettük álltam. Közismert, hogy kezdettől fogva a legkeményebb németellenes irányt képviseltem, minden erőmmel irtottam a náci szellemet, amikor az a soproni iskolákban néha egész veszedelmesen felütötte a fejét; a nyilasokkal állandóan a leghevesebb harcban álltam a legutolsó időkig... [A] zsidóüldözések alatt, amennyire a lehetőségek megengedték, segítettem zsidó vallású növendékeimet, értékeiket rejtettem el. Közismert az is, hogy katolikus világnézeti alapon állok, de ezen jogomat az Alkotmány 54.§-a biztosítja.²⁴

Kizárja jobboldali magtartásomat egyszerű paraszti származásom, szegénységem és az a körülmény, hogy csak a legkeményebb küzdelmek s nélkülözések árán tudtam diplomámat megszerezni. Tanári működésem alatt is állandóan a legszerűebb körülmények között éltem. ... [V]ilágos továbbá, hogy büntetést soha nem lehet az esetleg a jövőben tanúsítandó magatartás miatt kiszabni, hanem csak olyasvalami vétség miatt, amit a vádlott bebizonyítottan valóban elkövetett.

Az Alkotmányunk 52.§-a kimondja, hogy Népköztársaságunk különös gondot fordít az ifjúság fejlődésére és nevelésére, következetesen védelmezi az ifjúság érdekeit. Nos én a nevelői pályára készültem, erre érzek hivatást és ebben a munkakörben az előbb idézett főigazgatói jegyzőkönyv tanulsága szerint is komoly eredményeket értem el. Egészen szokatlan tehát, s a tényeknek ellentmond a fegyelmi bíróságnak az a megállapítása, hogy azért ítélt állásvesztésre, mert képtelen vagyok az említett elvek megvalósítására.”²⁵

A tanár úr tartalmi és jogi szempontból is helytálló érvelése számunkra plasztikusan tanúsítja, hogy ő szilárd erkölcsi tartással rendelkező katolikus polgár, s elkötelezett, áldozatkész pedagógus volt. Jogállamban érvelése bizonyára meggyőzőnek bizonyult volna. Ámde 1950-ben a magyar állam már pártállami diktatúra volt. Így a VKM ügyosztálya 1950. január 2-i határozatával „indokai alapján jóváhagyta” a fegyelmi határozatot, s a tanár úr fellebbezését „mint indokolatlant” elutasította.²⁶

²⁴ „54. § (1) A Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát. (2) A lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól.” https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A/net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT

²⁵ MNL OL XIX-I-1-g-56t-167962-Le-1948. 353. d. Legény János 1949. december 25-i „felfolyamodása” a VKM-hez a fegyelmi határozat ellen.

²⁶ MNL OL XIX-I-1-g-56t-167962-Le-1948. 353. d. a VKM 1282-L57-2. sz. határozatában.

Soproni Horváth József portréja Legény Jánosról

Így Legény János 1950 elejétől 1952. december 31-ig a pedagógus szakszervezet beszerzőjeként a TŰZÉP telepen dolgozhatott csak. Majd óraadóként matematikát és nyelvet taníthatott. Idővel főállású nyelvtanárként is alkalmazták a soproni Berzsényi Dániel Gimnáziumban.²⁷ Kérvényére 1957-ben a miniszter eltörölte az 1949. évi fegyelmi határozatnak a nyugdíjigénye korlátozására vonatkozó kitételeit is.²⁸ Német nyelvkönyvei jelentek meg a Tankönyvkiadónál. Nyugdíjazása után pályáját Esztergomban a francia nyelvű primási levelezés bonyolításával és az ottani lelkészképző főiskolán görög és latin nyelv tanításával folytatta. Érseki tanácsosi címmel jutalmazták. 72 éves korában megvalósult ifjúkori álma: pappá szentelték. Egyik bemutatkozó miséjét Sopronban tartotta. Papi szolgálata ötödik évében Zürichben halt meg, majd Pásztón helyezték örök nyugalomba.²⁹

Irodalom

A Budapesti Királyi (1940) *Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja.*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940. 10.

A reakció (1948) minden válfaja részes a hétfői tüntetésben. Gazdag vállalkozó felesége, rovtommúltú uszító, horthysta tiszt örvegye, gimnáziumi tanár, pap és apáca az őrizetbe vettek között. *Sopronmegye*, 2. évf. 132. sz. 1.

A soproni (1948) tüntetéssel kapcsolatban őrizetbe vettek közül nyolcat internált a rendőrség. Nyolc további személy rendőri felügyelet alá került. *Soproni Újság*, 4. évf. 133. sz. 3.

²⁷ Dér, 2015.

²⁸ MNL OL XIX-I-1-g-56t-167962-Le-1948. 353. d. Legény János 1957. szeptember 13-i kérvénye nyugdíjigényjogosultsága elismeréséért a Művelődésügyi Minisztériumhoz.

²⁹ Beke, 2008. 426-427.

- Beke Margit (2008): *Az esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága (1892-2006.)* Szent István Társulat, Bp., 2008. 426-427.
- Dér Zoltán (2015): Egy különös átlagember élete <https://sopronanno.hu/irodalom/uj-szellem-az-iskolaban>
- Donáth Péter (2008): Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945-1960. Trezor Kiadó, Budapest
- Donáth Péter (2020) Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben. Trezor Kiadó, Budapest
- Donáth Péter (2022): Imre Sándor memoárja az 1918-1919. évi forradalmakat követő felelősségre vonásokról: Benedek Marcell, Dénes Lajos, Somogyi Béla és Czákó Ambró ügyéről. *Múltunk*, 67. évf. 3. sz. 67-110.
- Donáth Péter (2023): A budai tanítóképző tanárait és altisztjét érintő igazolási, B-listázási és népbírósi eljárások 1945-1949. I-II. r. Neveléstudomány, 11. évf. 3. sz. 65-88., 4. sz. 5-30.
- Donáth Péter (2024): „Sopronból nem lesz Pócspetri” Iskolakultúra, 34. 10. 34-66.
- Garai Imre (2014): A tanári elitképzés műhelye. A Bárány Eötvös József Collegium története 1895-1950. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest
- Gombocz János (2011): Az elitnevelés sikeres modellje. *Kollégium a Gellérthegyen*. Kalokagathia, 49. 2-4. sz. 344-355.
- Ilyen módszerekkel (1948) dolgoznak ők. Megfélemlítés, eltiltás, lelki terror a „fekete reakció” nyomában. *Sopronmegye*, 2. 127. sz. 3.
- Legény János (1944): A magyar nyelv és nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt. *Soproni Szemle*, 8. évf. 2. sz. 1-26.; 8. évf. 3. sz. 13-24.
- Legény János (1970): *Kurzgeschichte und Anekdoten*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Mikó Zsuzsanna (2008): A pócspetri per(ek). In: Szabó Csaba és Szigeti László (2008. szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. A Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány évkönyve 123-137.
- Németh Alajos (1991): *Papok a rács mögött 1948-1950*. Szent István Társulat
- Pluzsik Tamás (2020): Egy legendás nyelvtanár. *Soproni Téma*, <https://www.sopronitema.hu/hirek/varosi-hirek/egy-legendas-nyelvtanar>
- Révai József (1948): Pócspetri. *Szabad Nép*, 6. évf. 128. sz. 1.
- Ribai M. Elma (1997. szerk.): A leghűségesebb város hűségesei gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében 1948. június 7. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1997. évf. 1-2. sz. 155-192.
- Ruhmann Jenő (2015): Egy reálgimnazista osztály története. <https://sopronanno.hu/tortenet/egy-realgimnazista-osztaly-tortenete>
- Schöbert Miklós (2022): A Soproni Katolikus Kör története. V. fejezet. Az egyesület működésének kiértékelése, jellemzése. *Soproni Szemle*, 76. évf. 1. sz. 345-379. 365.
- Sopronból (1948) nem lesz Pócspetri. *Sopronmegye*, 2. évf. 129.sz. 1.
- Szájer József (1978): A soproni alsófokú felekezeti iskolák államosításáért folyó harc emlékei (1945–1948) *Soproni Szemle*, 32. évf. 2. sz. 54-62.
- T. A. (1939): Nagysikerű vetített képes előadást tartott Legény János tanár a soproni Katolikus Leányklubban. *Új Sopronvármegye*, 1. évf. 35. sz. 1.
- Turbuly Éva: Egy soproni polihisztor, 86 éves Sosztarich András. *Soproni Szemle*, 63. évf. 1. sz. 114-126.
- Tüntetés (1948) Sopronban. *Sopronmegye*, 2. évf. 129. sz. 3.

Levéltárak

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) Vizsgálati dossziék. ÁBTTL V-77813.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Középiskolai Főosztályának iratai MNL OL XIX-I-1-g-56t-167962-1948. 3

Függelék 2: Az 1948. június 7-i soproni tüntetést követő megtorlás vétlen áldozata: Dr. Balázs Gyula rendőrőrnagy

1948. június 7-én Sopronban 1200-1500 katolikus diák és asszony tüntetett az egyházi iskolák államosítása ellen, egyházuk, valamint Mindszenty József hercegprímás melletti hűségüket deklarálva. A békésen lezajlott tüntetést – az 1948. június 3-án Pócspetriben történt halálesetre való hivatkozással, BM rendelet folytán¹ – a helyi rendőrség nem engedélyezhette, s annak hiányában azt fel kellett oszlatnia. Ezt a tűzoltóság fecskendővel és levegőbe lőtt sortűzekkel meg is tette. E tüntetés körülményeit, lefolyását szakirodalmunk alaposan feldolgozta². Rávilágított arra is, hogy a tüntetést követő megtorlás során 8 személyt internáltak, 8-at rendőri felügyelet alá helyeztek, s az Isteni Megváltó Leányai tanítónőképzőjének tanárnőjét Antoni M. Aristellát 1 évi börtönre és hivatásától való 3 évi eltiltással, s diákönkormányzat elnökét Németh Mariannát 1 havi fogházra, s hivatásától való 1 éves eltiltással büntette a népbíróság. A városi lapok akkoriban részletesen, ám tendenciózusan tudósítottak az ügyről.³

Arról kevesebb szó esett, hogy 1948. július 5-én – vétlenül – lefoglák, s állásából felfüggesztették dr. Balázs (Rziha) Gyula (1899-1987) rendőrőrnagyot, a soproni kapitányság kihágási osztályának rendőrbíróját, a sopronbánfalvai katolikus egyházközség képviselőtestületének négygyermekes világi elnökét, akit a haditörvényszék 1 évi és 3 hónapi börtönre ítélt, s akit a rendőrség állományából is végleg eltávolítottak, s jogászként sem helyezkedhetett el a későbbiekben. Dokumentatív elbeszélésünkben az ő történetét ajánljuk a olvasóinak figyelmébe három levéltár, s egy rendi irattár anyagainak felhasználásával.⁴

¹ A BM 1948. június 6-i és 7-i rendeleteit erről lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d. Segítségéért köszönettel tartozom Mikó Zsuzsannának.

² Szájer József: A soproni alsófokú felekezeti iskolák államosításáért folyó harc emlékei (1945–1948) *Soproni Szemle*, 32. évf. 1978. 2. sz. 54-62.; Ribai M. Elma szerk.: A leghűségesebb város hűséges gyermekei. Tüntetés Sopronban az egyházi iskolák védelmében 1948. június 7. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1997. évf. 1-2. sz. 155-192.; Donáth Péter: „Sopronból nem lesz Pócspetri”, *Iskolakultúra*, 34. évf. 2024/10. sz. 34-66.

³ Lásd pl. A reakció minden válfaja részes a hétfői tüntetésben. Gazdag vállalkozó felesége, rovvottmúltú uszító, horthysta tiszt örvegye, gimnáziumi tanár, pap és apáca az őrizetbe vettek között. *Sopronmegye*, 2. évf. 132 sz. 1.p.; A soproni tüntetéssel kapcsolatban őrizetbe vettek közül nyolcat internált a rendőrség. Nyolc további személy rendőri felügyelet alá került. *Soproni Újság*, 4. évf. 133. sz. 3. p.; Kíméletlenül elsöpörjük azokat, akik a demokrácia ellen törnek – mondotta Nógrády elvtárs az MDP nagyaktíva ülésén. *Sopronmegye*, 2. évf. 130 sz. 3.p.; Nyolcat internáltak nyolcat rendőri felügyelet alá helyeztek a soproni tüntetés szervezői közül. *Sopronmegye*, 2. évf. 133. sz. 3. p. stb.

⁴ Eredetileg megjelent: *Soproni Szemle*, 78. évf. (2024.) 2. sz. 213-224.

Balázs Gyula útja a soproni rendőrtiszti szolgálatig

„Apám 7 gyermekes MÁV pályamester volt. A középiskolát úgy végezhettem el, hogy lakóhelyünkön Pápán helyben volt az iskola, másrészt a szükséges költségeket évközben instruktorkodásból, a nyári szünetben pedig napszámból szereztem meg. Az első világháborúban 18 éves koromban behívtak katonának, ahonnan mint 50%-os hadirokkant kerültem haza. Leszerelésem után a határrendőrséghez, majd megszűnése után az államrendőrséghez kerültem. A rendőri és nyomozói vizsga után kineveztek nyomozónak. Közben beiratkoztam az egyetemre abban bízva, hogy mint jogvégzettet át fognak minősíteni a fogalmazási karba. Sajnos az akkori felfogás szerint, aki már detektív volt, »fertőzöttnek« számított, tehát kénytelen voltam átmenni a községi közigazgatáshoz. Letettem a községi jegyzői vizsgát is, de abban reménykedtem, hogy majd idővel bejutok a »magas« vármegye közigazgatásába. De itt hiányzott a »hétszilvafa«, »proli« származásom miatt kénytelen voltam megelégedni a községi jegyzői állással, míg azután a felszabadulás nyitotta meg részemre is az utat, hogy képesítem magam megfélemlően a rendőrség fogalmazási karába bekerülhettem. Úgy érzem sem rendőrségi, sem községi szolgálatom alatt nem feledkeztem meg népi származásomról” -írta 1962. május 15-én a Kádár János miniszterelnökhöz címzett, a siker érdekében a kor elvárásainak megfelelően hangolt, s a tényeknek megfelelően „nyugdíjas vasöntödei munkásként” aláírt felülvizsgálati kérelmében.⁵

1982-ben keletkezett kéziratában Balázs Gyula részletesen beszámolt az 1919-1925 közötti határrendészeti, rendőri szolgálatáról, munka melletti jogi tanulmányairól, majd több kisebb-nagyobb községben végzett aljegyzői, jegyzői munkásságáról. Memoárjából kitűnik: hivatásának érezte a vezetésére bízott községek fejlesztését, közösségi életének alakítását, a helyi plébánosokkal, tanítókkal, intézőkkel összefogva.⁶

Joós Sándor rendőrszázados priorizálta 1945. augusztus 21-én addigi működését: „Dr. Balázs Gyula volt osli-i főjegyző ... működése alatt semmiféle politikai tevékenységet nem fejtett ki, a nyilaskeresztes pártnak tagja nem volt. ... [T]öbbek meghallgatása után megtudtam azt, hogy Balázs Gyula a községben a legnagyobb közmegebecsülésnek örvendett és a község csak köszönettel tartozik neki, annál is inkább, mert nagy része volt az elvonuló hadműveletek után a rend helyreállításában. A község népe lelkesen

⁵ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban HL) Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1962. május 15-én Kádár Jánoshoz írt, ügye felülvizsgálatát kérő levelében.

⁶ Hárs József: Egy jegyző életútja századunk első felében. É. n. H. n. https://harsjosef.hu/sites/default/files/irasok/palyazatok/1993_Egy_jegyzo_életutja_szazadunk_elso_feleben.pdf

beszél népszerűségéről és ma is szívesen látnák a község élén”-írta,⁷ minek következtében Balázs Gyulát alkalmazták az általa régen vágyott rendőrtiszti beosztásban. 1948-ban már őrnagyként, rendőrbíróként szolgált a soproni kapitányság kihágási osztályán. 1946-tól szociáldemokrata-, majd az egyesülés után MDP tagként, aktív katolikusként végezte munkáját.

A Balázs Gyula elleni vizsgálat dokumentumai

Az 1948. június 7-i tüntetést követő rendőrségi vizsgálat 11-én lezárult. 12-én a történekről összefoglaló jelentés készült, melyben egyebek közt az állt, hogy „hétfő délután a Szülők Szövetsége tudomást szerzett arról, hogy a rendőrség meg fogja akadályozni a tüntetést, ezért délután 5 órakor megkísérelte a felvonulás leállítását. Értesítette az egyes iskolákat, ahol, ha össze tudták hívni a diákokat, kihírdették, hogy ne vegyenek részt az estére tervezett tüntetésen. Ezzel magyarázható az is, hogy az iskolák tanárai, a szerzetesek és apácák nem vonultak fel. A tüntetés leállítása azonban az idő rövidsége miatt nem sikerült...”⁸

E jelentés nyomán június 14-én Décsi Gyula alezredes, alosztályvezető további vizsgálatra hívta fel a soproni államvédelmi osztályt: „Szigorúan bizalmas nyomozással pontosan rögzítse, mikor szerzett tudomást a rendőrség a június 7-i tüntetés előkészületeiről, milyen preventív intézkedéseket tettek és kik voltak azok a rendőrtisztek, akik nem hivatalosan a tüntetni akarókat a felvonulástól való elállásra hívták fel. Ezzel kapcsolatban tegyen véleményes jelentést, történt-e hivatali titok megsértése.”⁹

E vizsgálat lefolytatására küldték Sopronba Dr. Selymes László rendőrőrnagyot a BM felügyeleti osztályáról, aki július 5-én állásából felfüggesztette és letartóztatta Dr. Balázs Gyulát, akit csak július 9-én hallgatott ki. Ő a feltett kérdésre előadta:

„A kapitányság vezetője dr. Farkas Ferenc r. őrn. bajtárs szolgálatilag távol volt. Helyettese dr. Liptay Lajos r. őrn. bajtárs a déli órákban azt az utasítást adta nekem, hogy korábban menjek haza ebédelni, és jöjjenek vissza délután 5 h-ra ... [Du.] 5-h-kor a kapitányságról átmentem a megyeházára, és ott jelentkeztem... Liptay őrn. bajtárs ugyanis a főispánnál volt egy értekezleten... [K]ihívtam, ... tájékoztattott a helyzetről, közölte, hogy az estére várható tüntetéssel kapcsolatban a szükséges intézkedéseket megtette. A

⁷ HL Hb. 1490/49. Joós Sándor rendőrszázados 1948. július 12-i nyilatkozatában idézte saját 1945. augusztus 21-én Vietorisz Géza soproni rendőrkapitány számára készült jelentéséből.

⁸ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V-77813. Budapesten Bárd Károly rendőrhadnagy által 1948. június 12-én készített összefoglaló jelentésében.

⁹ ÁBTL V-77813. Décsi Gyula alezredes 4323/1948. sz. utasítása a győri államvédelmi osztály számára

karhatalom vezetésével Szabó István r. főhadnagy bajtársat bízta meg, aki mindenre részletes utasítást kapott. Erre én is tájékoztatást kértem...

Liptay r. őrn. bajtárs a következőket közölte: A Szt. Mihály utca végén lévő Szt. Mihály templom, vagy annak közelében lévő Szt. Mihály temetőben hűségesküt kívánnak tenni és onnan várható a tömeg lejövetele a Várkerület irányába. A rendészeti intézkedés pedig az, hogy a tömeget a Szt. Mihály utcán keresztül leengedjük a Fővényverem utca sarkáig, ott azonban már várja a karhatalom és szétoszlásra szólítja fel a tömeget. Ha ez a felszólítás eredménytelen lenne, akkor a tűzoltósággal vízsugár segítségével oszlatják szét őket. Azt az utasítást kaptam ... a saját személyemre vonatkozóan, hogy *addig tartózkodjam a kapitányságon, amíg ő a Főispánnal visszaérkezik, egyebekben pedig legyek az ügyeletes segítségére.*

Ezután átjöttem ... a kapitányságra és itt tájékoztattam Simon r. hadnagy bajtársat, aki az ügyeletes tiszt volt. ... *A kapitányság kapuja előtt beszélgettünk* Simon ny. hadnagy bajtárssal és a házmesterrel *arról, hogy Sopron nyugodt város, nem forradalmi lelkületű, s én kijelentettem, hogy nem tartom valószínűnek, hogy valami olyan esemény robbanjon ki, ami a békét megzavarni képes volna.* Említettem még azt is, hogy jó volna az illetékeseket tájékoztatni arról, hogy a rendőrség mindenről tud és mindenre felkészült. Úgy gondoltam, hogy egy esetleg erre járó pappal közlöm a helyzetet és rajta keresztül igyekszem letompítani a várható eseményeket. Erre azért számítottam, mert mint régi soproni, a papság nagyrésztét személyesen ismerem, és így közvetlenül beszélő viszonyban vagyok [velük].

Nem jött azonban senki, mire én ... átmentem a Bencés rendházba, illetve az abban az épületben elhelyezett internátusba, ... a diákönkormányzat vezetőjét kerestem. ... Baumgartner meg is érkezett ... bementünk egy szobába, ... ahol a tornatanár jelenlétében vázoltam Baumgartner előtt, hogy a rendőrség tájékozva van az estére tervezett tüntető felvonulásról és fel van készülve minden eszközzel annak szétoszlatására. Igyekeztem a fiatallembert arról is meggyőzni, hogy nagyon kellemetlen lenne a város szempontjából is, ha itt is esetleg a Pócspetrihez hasonló események robbannának ki. Utaltam Baumgartnernek a Pócspetriben kihullott magyar vérré és az ítélet után várható esetleges kivégzésekre és igyekeztem kifejtetni azt, hogy mennyire fölösleges és kárba vesztett magyar vérpazarlást jelentett az a meggondolatlan cselekedet. Abban a hitben távoztam az internátusból, hogy talán sikerül ezzel a beszélgetéssel is hozzájárulnom a tüntetés letompításához, bár határozott választ Baumgartnertől nem kaptam. Ezután visszatértem a kapitányságra, ahol tartózkodtam a további események során. Én senkinek a kapitányságon nem említettem, legalábbis emlékezetem szerint, hogy voltam figyelmeztetni a diákokat, hiszen olyan eseménydús volt az este, hogy erre nem volt alkalom.

Szabó főhadnagy bajtárs többször jelentette nekem a délután folyamán, hogy mi a helyzet. Ő kerékpáron ment ki a városba és vissza. ... Én a

kapitányság vezetőjének előszobájában és az ügyeletes tiszti szobában tartózkodtam... ablakai a városháza térre nyílnak. Mayer József r. hadnagy bajtárs, Kertész Ferenc r. hadnagy (ÁVO-s) és a bűnügyi nyomozócsoporthoz több tagja állandóan cirkált a városban és az ablak alatt megállva többször tájékoztattak az eseményekről. *Intézkedést én nem tettem, mivel Szabó főhadnagy bajtárs volt ezzel megbízva.*

Kb. $\frac{3}{4}$ 8 óra tájban észrevettem, hogy a nép több irányból beözönlik a Bencés templom irányába. A Bencés templom azonos az ún. Kecske templommal. Ekkor történt, hogy a rádiósok közül az egyik jelentette, hogy éppen a menetekkel és felvonulásokkal kapcsolatban a Belügyminiszter Úr rendeletet adott ki. ... Szabó főhadnagy bajtárs is éppen akkor bent tartózkodott, vele együtt bementünk a rádiószobába és nagyjából elolvastuk az egyébként hevenyészett ceruzairással vett rádiógrammot. ... Szabó bajtárs figyelmét felhívtam, hogy ennek a rendeletnek a szellemében intézkedjék. Ez a rendelet azt tartalmazta, hogy körmenetek stb. tartására engedélyt nem adhatunk, a már megszervezettek pedig csak az esetben tarthatók meg, ha szétosztatásuk politikailag káros következményekkel jár.¹⁰

Szabó főhadnagy bajtárs már ekkor közölte, hogy a Szt. Mihály templomban a tüntetés elmarad, éppen ezért onnan az embereket már behívta és másképp helyezte el. Mindkettőnket váratlanul ért az, hogy... a Szentháromság tér környékén gyülekezik a tömeg ... Mindenesetre Szabó főhadnagy bajtárs ... intézkedést tett, az emberek egy részét a Széchenyi tér környékére, a többi pedig a központba, illetve a kapitányságra vonta össze. Szabó ekkor a kapitányság előtt tartózkodó tűzoltó őrnaggyal és tűzoltó hadnaggyal értekezett. ...

A templomban litánia volt, amit az idehallatszó énekből állapítottam meg, majd jött a hír, hogy a tömeg a Templom utcán keresztül a Széchenyi tér felé tart. Kb. ebben az időben Simon ny. hadnagy bajtárs a telefonhoz hívott, mert a Magyar Dolgozók Pártjából Horváth Imre a megyei közigazgatás felelőse kéretett. Én Horváth Imrét személyesen nem ismerem, de hallomásból igen. Horváth Imre meglehetősen indulatos hangon közölte, hogy nem tudja megérteni, miért nem intézkedik a rendőrség a tüntető tömeg felosztatása ügyében. Én közöltem vele, hogy a parancsnoksággal a tömeget kísérő Szabó főhadnagy van megbízva, aki részletes utasítást kapott a tennivalóra. Kértem Horváth Imrét, hogy az eredményesebb eljárás érdekében lehetőleg közvetlenül segítsen Szabó főhadnagyot értesíteni és a magam részéről is ígéretet tettem, hogy igyekezni fogok közölni vele a párt kívánságát. Horváth meglehetősen ideges hangulatban kifakadt, *»hogy lehet, hogy mi tájékoztatjuk a rendőrséget, hogy kint mi történik.« »Akkor majd intézkedni fogunk a*

¹⁰ Az 1948. június 7-én délután kiküldött BM rendeletet lásd: MNL OL XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d.

Belügyminisztériumban, ha nem tudja a rendőrség, hogy más rendőröket tegyenek ide.»¹¹ Én megnyugtattam Horváthot, hogy Szabó főhadnagy kint van és tudja a kötelességét és mihelyt módomban lesz... közlöm ezt vele. ...

[T]alán fél perc sem telt el, amikor Szabó bejött és én közöltem vele a telefonbeszélgetést, egyidejűleg felhívtam arra, hogy szükség esetén intézkedjék belátása szerint. Ezután a következő eseményekről én már utólagosan értesültem az előállított emberektől, illetve a beérkező bajtársaktól. ... Szabó főhadnagy bajtárs részletes szóbeli jelentést tett. Horváth ny. hadnagy bajtárs az államvédelmi osztályról az események közben telefonon értesítette a győri államvédelmi osztály vezetőjét, Somogyi őrnagyot, aki kilátásba helyezte, hogy gépkocsival azonnal Sopronba jön. Ezt nekem Horváth jelentette.

Itt bent ... az a vélemény alakult ki, hogy ne várjuk be Somogyi őrnagy bajtársat, hanem távbeszélőn jelentsük a Belügyminisztériumba Szebenyi államtitkár úrnak.»¹² Ez meg is történt.

A vizsgálat során Baumgartner Pál önkormányzati elnök a Balázs Gyula által a bencés rendházban mondottakra így emlékezett: „Nem kell megjedni, nem, mint rendőr, hanem mint volt bencés diák jöttem ide. ... [K]özölte velem, hogy a rendőrség a tervezett felvonulásról tud és közbe fog lépni. Felkért arra, közöljem a diáksággal, *hogya a rendőrség közbelép az első felszólításra oszoljanak szét*, s megkért arra is, hogy menjek el a lányokhoz és velük is tudassam ezt. Említette még Balázs őrnagy azt, hogy most már a felvonulásban vegyünk részt, nehogy én jöjsek gyanúba, mert itt voltam.»¹³

A beszélgetésen szintén jelen volt Kiss Gyula tornatanár az elhangzottakról kissé másként szólt: „Balázs őrnagy tudomásunkra adta, hogy lányától, aki ... a szürkékhez jár, megtudta, hogy az esti órákban tüntető felvonulás készül. ... Említette azt is, hogy nemcsak, mint rendőrőrnagy hanem mint apa jött ide. Ő maga is felekezeti iskolában végzett és nem szeretne erőszakos eszközökhöz folyamodni. Ha azonban mégis tüntetésre kerülne sor, akkor ő annak megakadályozására mindent megtett és megtesz mert rendelkezésére áll a rendőrség, a határrendészet és a tűzoltóság személyzete is. Mondta még, hogy a gyülekezést is meg akarja akadályozni, de ha mégis felvonulásra kerül sor, akkor a rendőrség első felszólítására oszoljanak szét. ...

¹¹ Az MDP székház felé haladó tömeget Horváth Imre – aki délután részt vett a Liptay őrnagy, Szabó főhadnagy és az államvédelmi osztályvezető tüntetéssel kapcsolatos megbeszélésén, ahol a szétosztatás mikéntjét tervezték – ahogy utólag maga is elismerte, alaptalanul fenyegetőnek érezte, s indulatosan azonnal táviratozott a Belügyminisztériumba a rendőrség inkompetensnek vélt magatartásáról. Ez lehetett a Balázs őrnagy elleni eljárás egyik indítóoka.

¹² HL Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1948. július 9-i kihallgatási jegyzőkönyvéből. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹³ HL Hb. 1490/49. Baumgartner Pál 1948. július 14-i tanúvallomásából. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Balázs őrnagytól olyan kijelentést, hogy most már a felvonulásban vegyenek részt azért, nehogy ő jöjjön gyanúba, mert ott járt, nem hallottam. ... Balázs őrnagy ... atyai hangon igyekezett Baumgartner Pált a következményekre figyelmeztetni, amit az is bizonyít, hogy említette: sem a diákságnak, sem a rendőrségnek nem lehet célja az, hogy a Pócspetri esethez hasonló történjék. Érzésem az egész beszélgetés alatt az volt, hogy Balázs őrnagy jóindulatú atyai hangja mellett megfelelő módon és határozottan igyekezett Baumgartnert meggyőzni lépésük helytelenségéről. További benyomásom az volt, hogy szimpatikus, korrekt emberrel állok szemben” -mondta a tanár úr.¹⁴

Balázs Gyula az ügyészségek és bíróságok előtt

1948. július 18-án Balázs Gyulát Sopronból Győrbe, a népügyészség fogdájaiba szállították, ahonnan másnap szabadon engedték: „Balázs Gyula rendőrőrnagy terhelt fogvatartását a Bp. 157.§-ában foglaltak alapján megszüntetem és azonnali szabadon bocsátását rendelem el, mert a nyomozás adatai alapján ... terhelt bűncselekmény elkövetésével alaposan nem gyanúsítható, ezért fogvatartása nem indokolt” -írta Dr. Mikes István népügyész.¹⁵

Nem sokáig örülhetett ügye kedvező fordulatának. 1948. december 18-án dr. Balassa Gyula rendőraltábornagy a BM nevében bűnvádi feljelentést tett ellene a népfőügyészségen. „A 6750/1945. ME számú rendelet 1.§-ában meghatározott (1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 15.§-ának 7. pontjába ütköző) népellenes büntett elkövetésének alapos gyanúja miatt a soproni rendőrkapitányság állományába tartozó dr. Balázs Gyula r. őrnagy ellen bűnvádi feljelentést teszek és az esetleg szükségessé válható előzetes letartóztatásának foganatosításához hozzájárulok, mert nevezett alaposan gyanúsítható, hogy a Sopronban az iskolák államosítása ellen 1948. június 7. napján megrendezett tüntetés alkalmával, mint a soproni kapitányságnál szolgálatban lévő rendőrőrnagy, tehát közhivatalnok, hivatali kötelességét szándékosan súlyosan megsértette azáltal, hogy a tüntetők eredeti tervének megváltoztatása után beállott új helyzettel kapcsolatban a megfelelő intézkedéseket elmulasztotta és ezzel a demokratikus kormányzat rendelkezéseinek zavartalan végrehajtását súlyosan veszélyeztette. A győri népügyészség 1948. Nü. 1723/számú nyomozási iratait mellékeltem

¹⁴ HL Hb. 1490/49. Kiss Gyula 1948. július 26-i tanúvallomásából. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁵ HL Hb. 1490/49. Dr. Mikes István népügyész 1948. július 19-i határozata. (Kiemelés tőlem- D. P.)

visszaszármaztatom és kérem, hogy a bünvádi eljárás eredményéről annak idején értesíteni szíveskedjék.”¹⁶

A lényegében azonos iratanyag alapján született – a korábbi határozatával ellentétes megítélést tartalmazó – feljelentés alapján a győri népügyészség a BM állításait magáévá tette, s 1949. március 10-én 1948. Nü.1923/4. számú vádiratát benyújtotta a győri népbíróságnak: „A nyomozás iratai alapján *vádlott tagadása ellenére* a tárgyalásra idézendő tanúk vallomása alapján az indítványi részben vád tárgyává tett tényállás ... megállapítható és bizonyítható: *Amikor a vádlottat külön is figyelmeztették a szükséges intézkedés megtételére és ennek ellenére elmulasztotta azzal, hogy intézkedésre nem ő, hanem Szabó főhadnagy illetékes, akkor nyilvánvalóan, szándékosan nem teljesítette hivatali kötelességét*, amivel viszont a demokratikus kormányzat rendelkezéseinek zavartalan végrehajtását súlyosan veszélyeztette. Köztudomású ugyanis, hogy a tüntetés igen nagy méretű volt, amellyel kapcsolatban több személy előállítása vált szükségessé. Amennyiben hivatali kötelességét vádlott teljesítette volna, mindezt el lehetett volna kerülni” – állították¹⁷ néhány június 7-én szolgálatban volt ifjú rendőrtiszt és Horváth Imre állításai alapján, akik őrnagyi rendfokozata miatt Balázstól vártak intézkedést olyan karhatalmi ügyekben, melyekkel Szabó főhadnagy volt megbízva, s melyeket ő Balázssal való folyamatos információcsere mellett időben, elégségesen meg is tett.

1949. április 20-ai a vádirattal kapcsolatos észrevételeiben Balázs Gyula – tanúk megnevezésével – éppen erre hivatkozott: a BM aznap esti utasítását Szabóval együtt olvasták, Horváth Imre kérését azonnal továbbította a főhadnagynak, aki így „a felvonulás előtt már kb. 30 perccel ... közölte velem, hogy a karhatalmat új felállítási helyén már fel is állította és a tűzoltóság vezetőjével is értekezett hasonló eljárás végrehajtása iránt,” – így mulasztásról szó sem lehetett.¹⁸ A győri népbíróság a tárgyalás napját 1949. május 4-ére tűzte ki, ám időközben megjelent a 4172/949. kormányrendelet, amely előírta, a rendőrség tagjai elleni ügyeknek illetékességből a katonai bírósághoz való áttételét, ezért arra már nem kerülhetett sor.

1949. október 8-án készült el a Budapesti Központ Katonai Ügyészség ü.1850/49.XVI.B. számú vádirata, mely a BM feljelentésére való hivatkozással, az abban foglaltak szó szerinti átvételével emelt vádat Balázs Gyula ellen, mindössze azzal az „indokolással”, hogy „a terhelt tagadásával szemben a főtárgyalásra megidézni indítványozott tanúk vallomásával és a

¹⁶ HL Hb. 1490/49. Balassa Gyula rendőraltábornagy 1948. december 18-i feljelentésében. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁷ HL Hb. 1490/49. A győri népügyészség 1948. Nü.1923/4. számú 1949. március 10-i vádiratában Balázs Gyula ellen.

¹⁸ HL Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1949. április 20-i észrevételeiben.

főtárgyaláson felolvasni kért iratok tartalmával a vádbeli bűncselekmény elkövetése bizonyíthatónak ígérkezik.”¹⁹

Balázs Gyula szabadlábbon várhatta a tárgyalás napját, melyre a Budapesti Katonai Törvényszéken 1949. november 22-én került sor. A jegyzőkönyv szerint Balázs Gyula, Baumgartner Pál, Kiss Gyula megismételte az általuk korábban kifejtetteket. Szabó István egykori rendőrfőhadnagy a vádló kérdéseire kifejtette: „Fasiszta tüntetésnek minősült ez a felvonulás. 1 órával a tüntetés előtt érkezett a rádiógramm. Jelentést tett a vádlottnak arról, hogy az embereket hogyan és hol helyezte el. A rádiógramm hatására a vádlott rábízta az intézkedés jogát azzal, hogy ő látja milyen a tüntetés.” Simon Antal rendőrhadnagy a tárgyaláson azt állította, hogy „Balázs őrnagy... azt mondta, hogy nem tudja mit csináljon, mert nem tudja milyen parancsot adott Liptai, és ő nem tudja, hogy milyen intézkedést tettek eddig.”²⁰

A Budapesti Katonai Törvényszék Hb.1490/49.-IX. számú ítéletében igazolt tényállásként szó szerint megismételte a BM feljelentésében foglaltakat, ezért „őt az 1945:VII tc-el törvényerőre emelt 1440/1945. ME. sz. rendelet 11.§ 1. bekezdés b./ pontja és az 1440/1945. ME. sz. rendelet 1.§ 2. bekezdése alapján, a Btk. 92. § alkalmazásával *1 (egy) évi és 3 (három) hónapi börtönre, mint főbüntetésre, továbbá 3 (három) évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartamú felfüggesztésére, mint mellékbüntetésre*” ítélte. Az ítélet érdemi indokolásától – törvénytelenül – eltekintett. „A büntetés kiszabásánál a haditörvényszék súlyosbító körülményt nem érzékelt. Enyhítőként mérlegelte viszont 4 gyermekes voltát, aránylag idősebb korát, a tényállásban való beismerését. Minthogy az enyhítő körülmények olyannyira nyomatékosak és oly nagy számban forognak fenn, az ítélőbíróság úgy találta, hogy a büntetés kiszabásánál alkalmazandó a Btk. 92.§-ában írt rendkívüli enyhítő jog, és erre figyelemmel szabta ki a rendelkező részben írt büntetést, mert ezt találta alanyi bűnösségével és cselekménye tárgyi súlyával arányban állónak.”²¹

Az ítélet kihirdetését követően Balázs Gyula megkezdte börtönbüntetésének letöltését. 1949. december 23-án a szombathelyi IV. kerületi r. főkapitányság kebelében kialakított fegyelmi tanács véghatározatával az ítéletre való hivatkozással a dr. Balázs Gyula r. őrnagy ellen folyamatban lévő fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot a fegyelmi szabályzat 32. szakaszára való figyelemmel megszüntetni rendelte, egyben

¹⁹ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Központ Katonai Ügyészség ü.1850/49.XVI.B. számú vádiratában

²⁰ HL Hb. 1490/49. Az 1949. november 22-i tárgyalás kézzel írt jegyzőkönyvéből

²¹ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Katonai Törvényszék Hb.1490/49.-IX. számú ítéletében

*elrendelte nyugdíjának azonnali beszüntetését.*²² Így a négygyermekes Balázs Gyula állása mellett, nyugdíját is elvesztette.

Büntetéséből hat hónapot és négy napot letöltött, mikor a HM – egészségi állapotára tekintettel – annak két hónapra való megszakítását engedélyezte 1950. május 26-tól. Sopronba érve „*Dr. Székely belgyógyászfőorvos a Soproni Kórházba fektette be. Egy idő múlva jelentette, Dr. Balázs Gyula tüdőbetegsége fertőző, közösségbe nem helyezhető. Így menekült meg büntetése további töltésétől*”²³-melyre formálisan a Népköztársaság Elnöki Tanácsának kegyelme révén került sor.²⁴

Eljárási kegyelem révén csak börtönbüntetésének folytatásától mentesült, de ítélete hatályban maradt, ezért Balázs Gyula 1950. június 17-én – ügyvédje útján – perújrafelvételi kérelmet nyújtott be: „Most is határozottan kijelentem, hogy az elítéltetésem tárgyát képező bűncselekményben bűnösnek nem érzem magam, s ezt mindenkor ... hangoztattam is. ... Liptay alezredes tanúvallomása ... egyedül is meg kell, hogy döntse azt az ítéleti megállapítást, hogy én a karhatalommal nem intézkedtem megfelelően. Liptay alezredes nem arra adott utasítást nekem, hogy vegyem át a karhatalom feletti parancsnokságot, hanem csupán arra utasított, hogy a kapitányságon maradván szükség esetén legyenek segítségükre a fiatalabb bajtársaknak. ... Tekintettel arra, hogy Szabó főhadnaggyal azonnal közöltem is a Párt kérését, és a tömeg feloszlata meg is történt, sőt a feloszlattal kapcsolatban a rendőrkapitányságra 25 személyt előállítottak, meggyőződésem, hogy az adott helyzetben a magam részéről megtettem mindent, amit, mint rendőrnek és embernek is meg kellett tennem. ...A fentiek alapján megállapítható, hogy a hivatali kötelességemet szabályszerűen teljesítettem, azt egyáltalán nem sértettem meg” – írta egyebek között Balázs Gyula, elutasítás esetére kérve az előzetes letartóztatása idejének a kitöltött büntetésébe való beszámítását.²⁵

A Budapesti Katonai Törvényszék 1950. június 29-i feliratában „új bizonyíték” hiányában Balázs kérvényének elutasítását javasolta.²⁶ A Katonai Főtörvényszék ellenben 1950. szeptember 14-i levelében az újrafelvételi kérelemhez bizonyításfelvételt rendelt el: „*A bizonyításfelvétel során terjeszkedjék ki annak a kérdésnek a tisztázására, hogy melyek lettek volna azok a »megfelelő« karhatalmi intézkedések, melyeknek megtételét az elsőfokú ítélet rendelkező része szerint az elítélt elmulasztotta.* Egyben felhívja a katonai

²² HL Hb. 1490/49. A szombathelyi rendőrkapitányság 1054/27-1949. eln. sz. véghatározata Balázs Gyula nyugdíjának megvonásáról.

²³ Az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Rendi Irattára, Budapest (a továbbiakban: IMNN RI) 30. d. 189. t. Nagy István társaskáptalani prépost-kanonok 1996. október 7-i írásából

²⁴ HL Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1962. május 15-én Kádár Jánoshoz írt, ügye felülvizsgálatát kérő leveléből.

²⁵ HL Hb. 1490/49. Balázs Gyula 1950. június 17-i perújrafelvételi kérelmében

²⁶ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Katonai Törvényszék 1950. június 29-i felterjesztésében.

főtörvényszék arra, hogy a Hspb. 30.§-ának rendelkezéseit ugyanazon szakasz (5) bekezdéséhez képest tiszt ellen folyó eljárásban nem lehet alkalmazni, tehát *az ítélet részletesen indokolandó lett volna.*²⁷

A bizonyításfelvételtől nem állnak források a rendelkezésünkre, mint ahogy arról sem, hogy vajon valamilyen módon a BM beavatózott-e újra az eljárásba. Ezért ma még megválaszolhatatlan a kérdés, hogy a Katonai Főtörvényszék 1950. december 19-i határozatában miért tekintett el saját korábbi észrevételeitől, s találta „alaptalannak” az újrafelvételi kérelmet, arra hivatkozva, hogy „az alapeljárás során ... az újrafelvételi kérvényben új tényként megjelölt körülmények vizsgálat tárgyát képezték”.²⁸

1951. január 19-én, A Budapesti Katonai Törvényszék végzésében „a kérelem bizonyíthatóságának hiányára” hivatkozva még Balázs Gyula előzetes letartóztatása 13 napjának a büntetésbe való beszámítását sem támogatta.²⁹

Falakba ütközve Balázs Gyula 1962. május 15-ig nem próbálkozott tovább. Akkor azonban levéllel fordult Kádár János miniszterelnökhöz: *„szíveskedjék lehetővé tenni, hogy az 1948-1950. években igaztalanul történt meghurcolásom és bebörtönzésem ügye tárgyilagoss és elfogulatlan felülvizsgálat alá kerüljön,* és ezzel lehetőség nyíljék 14 éve tartó kipellengérezettségem megszűnéséhez. ... Büntetésemből 6 hónapot töltöttem le, amikor a Népközt. Elnöki Tanácsa ... büntetésem hátralévő részét kegyelemből elengedte. *Szabad lettem tehát, de megbélyegzett,* bárhol jelentkeztem, csak együttérzésükről és sajnálkozásukról biztosítottak, de a bírói ítélettel szemben sehol nem alkalmazhattak képzettségemnek megfelelő munkahelyre. De a 6 tagú családnak kenyér kellett, így fizikai munkás lettem. Voltam kubikos, fakitermelő, segédmunkás kőműves és cserepező mellett, végül 1951 novemberében a soproni vasöntöde fogadott be. Itt is mint segédmunkás dolgoztam, bár időközben 6 hónapos átképzőtanfolyamon lakatos szakképzettséget is szereztem. Innen mentem nyugdíjba 1957. március végével. Nehéz szerep volt ez számomra, de hasznos is, mert az üzemben sokszáz jóbarátot szereztem és megtanultam fokozottabban megbecsülni a fizikai munkást. ... Ma a büntetés után 14 év távlatából, 62 éves koromban szomorúsággal látom magam körül a megváltozott életet, a hatalmas fejlődést, ... mert abból talán legtermékenyebb éveimben nem vehettem ki képességeimnek megfelelően a részemet, mivel abból minden komoly ok nélkül, a szocialista humanizmus hiánya miatt, vagy talán túlbuzgóságból félreállítottak. Testileg- szellemileg ma is épnek, munkaképesnek érzem magam, szívesen is dolgoznék. Az a *kérésem: szíveskedjék ügyem*

²⁷ HL Hb. 1490/49. A Katonai Főtörvényszék I.353/1950/5. számú levelében a budapesti katonai törvényszékhez.

²⁸ HL Hb. 1490/49. A Katonai Főtörvényszék I.353/1950/8. számú határozatából.

²⁹ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Katonai Törvényszék 1951. január 19-i határozatából

újrafelvételét elrendelni, hogy a személyem körül font »széttéphetetlen fojtogató légkör« átszakadjon végre, és én »tiszta laphoz« jussak» -írta ügye ismertetése mellett.³⁰ Kérésének eleget tettek, ügyét felülvizsgálták.

1962. szeptember 6-án a Budapesti Katonai Bíróság tanácsvezetője így összegezte álláspontját: „A Katonai Főügyészség és a BM II/11. osztálya nevezett kegyelmi rehabilitációban való részesítését javasolja, mert az ügyben hozott ítélet erőltetett. Nem derül ki, hogy melyek lettek volna azok a megfelelő karhatalmi intézkedések, melyeket elmulasztott. Figyelembevétel, hogy a felszabadulás előtt, mint vezető jegyző rendesen viselkedett, s az ítélet indokolásából nem derül ki egyértelműen bűnössége, egyéni kegyelem alapján a hátrányos jogkövetkezmények alóli mentesítését javaslom”.³¹ Nem így történt.

1962. november 21-én a Katonai Főügyészség Balázs ítéletével szemben *törvényességi óvással* élt: „Indítványozom, hogy a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Törvényességi Tanácsa a törvénysértés megállapítása mellett a megtámadott ítéletet helyezze hatályon kívül és a Be. 282.§ (4) bekezdés értelmében hozzon maga új érdemi határozatot. *Indokok:* ... Iratellenes és törvénysértő a bírói állásfoglalás, mert az eljárás adataiból nem vonható le olyan következtetés, hogy terhelt hivatali kötelességét *szándékosan* megsértette volna. Az ítélet tehát megalapozatlan.”³²

1962. december 12-én került sor – Balázs Gyula részvételével – a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának fellebbezési tárgyalására, melyen így határoztak: „népellenes büntett miatt dr. Balázs Gyula volt r. őrnagy ellen indított bűnügyben megállapítja, hogy a Budapesti Katonai Törvényszék HB. 1490/49-IX. számú ítélete *törvénysértő*, ezért teljes terjedelmében *hatályon kívül helyezi*, és dr. Balázs Gyula volt r. őrnagy vádlottat az ellene népellenes büntett miatt emelt vád alól bizonyítottság hiányában *felmenti*.

Indokolás: ... A katonai törvényszék ítélete... megalapozatlan, s ennek folytán törvénysértő. Nem foglalkozott az eljáró katonai törvényszék azzal, hogy a vádlottnak beosztásánál és megbízatásánál fogva a büntetés alkalmával milyen karhatalmi intézkedéseket kellett volna tennie és mi bizonyítja, hogy azokat szándékosan elmulasztotta. A vádlott már az alapeljárás során is hivatkozott arra, hogy ő előjárójától semmilyen intézkedés megtételére nem kapott utasítást, s bár a cselekmény elkövetésének időpontjában a kapitányságon ő volt a rangidős tiszt, azonban a karhatalmi egységek Szabó r. fhdgy. parancsnoksága alatt álltak, aki a büntetés felosztásához szükséges intézkedéseket az ő közbelépése nélkül is megtette. Tekintve pedig, hogy sem

³⁰ HL Hb. 1490/49. A Kádár Jánoshoz írt 1962. május 15-i levelében.

³¹ HL Hb. 1490/49. A Budapesti Katonai Bíróság tanácsvezetőjének 1962. szeptember 6-i javaslatából.

³² HL Hb. 1490/49. A Katonai Főügyészség Bf. 560/1962. számú indítványa.

a katonai törvényszék ítéletéből, sem az ügy irataiból nem volt megállapítható, milyen intézkedések megtételét mulasztotta el a vádlott, sem azt nem lehetett megállapítani ennek folytán, hogy a mulasztás részéről szándékos lett volna, törvényt sértett az elsőfokon eljáró katonai törvényszék, mikor a vádlott bűnösségét megállapította.”³³

Tegyük hozzá: történt mindez ugyanazon megfontolások alapján, amelyeket a Katonai Főtörvényszék 1950. szeptember 14-én megfogalmazott, majd december 19-én semmibe vett.

Utószó

Az ügyét lezáró bírói ítélet elégtételt jelenthetett a vértlenül meghurcolt Balázs Gyula számára. Rosszul eshetett neki, hogy felmentését nem bűncselekmény hiányában, hanem bizonyítottság hiányában mondták ki, miközben ő joggal mindvégig ártatlannak tartotta magát. A történelmi távlatból visszatekintő olvasó a bemutatott dokumentumok alapján maga eldöntheti, hogy vajon miként ítéli meg Balázs őrnagy 1948. június 7-i tevékenységét. Jelen sorok írója – egy véleményként a lehetségesek közül – úgy látja: drámai helyzetbe került a mélyen katolikus, végre az élete álmát jelentő rendőrtiszti beosztásba került Balázs Gyula azon a hétfői napon.

A korábbi évtizedekben szorosan együttműködő, egymás iránt lojális állam és egyház az iskoláztatás kérdésében (is) szembekerült egymással. A bencéseknel érettségizett, lányát is egyházi iskolába járató, egyházközségi elnök aligha érthetett egyet az iskolák rapid államosítására törekvéssel. Másfelől lojális köztisztviselőként, rendőrként megszokta, hogy a felsőbb utasításokat végrehajtani és nem vitatni kell.

Ebben a csapdahelyzetben Balázs őrnagy egyetlen saját kezdeményezése a tüntetés megelőzésére, vagy legalább az első felszólításra önkéntes, békés feloszlására – vagyis a karhatalom és a tüntetők direkt szembeszegülésének elkerülésére – irányult. Erre próbálta rábeszélni Baumgartner Pálon keresztül a diákokat. Nem hallgattak rá. Kihágási bíróként ő nem foglalkozott karhatalmi kérdésekkel, nem is nagyon érthetett hozzá. Liptay őrnagy is így gondolhatta, amikor az intézkedést, az erre kiképzett Szabó főhadnagyra bízta, s őt csak a kapitányságon segítségre osztotta be. Ennek eleget is tett, miközben a lehető legkevésbé exponálta magát az általa feltehetően problematikusnak látott intézkedésekben. Jogászként jól láthatta: a szabad véleménynyilvánítás joga sérült a még csak tervezett államosítással kapcsolatos demonstráció korlátozásával. Ebben – középiskolás diákokkal és asszonyokkal szemben – aligha kívánhatott aktív, kezdeményező szerepet

³³ HL Hb. 1490/49. A Kat. Törv. III. 669/1962.

játszani. Ezért egymással konfrontálódó két úr szolgájaként, a lehetőség szerint megpróbált közvetíteni, majd annak sikertelensége után háttérbe húzódní.

Ezért ő börtönbüntetéssel, s de facto élete végéig a hivatásától: a jogászi, rendőri tevékenységtől való eltiltással; hattagú családja pedig hosszan tartó szegénységgel³⁴ „fizetett”. Balázs Gyulát nyugdíjasként is csak figuránsként alkalmazták...³⁵

³⁴ Nagy István sopronbánfalvai plébános 1996. október 7-i írt erről. IMNN RI 30. d. 189. t

³⁵ Hárs József: Egy jegyző életútja századunk első felében.

2. Az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjainak és tanárainak megpróbáltatásai az 1948. évi államosítás körüli küzdelmek kapcsán

A magyarországi tanítóképzés 20. századi történetében ritkán fordult elő, hogy egy-egy tanítóképző a diákjait és tanárait érintő politikai ügy a széles nyilvánosság figyelmét felkeltse: országos és megyei lapok vezető híradásai, kommentárjai közé kerüljön. Kutatásaink során eddig mindössze két ilyen esettel találkoztunk.

1908-ban a Győri Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet negyedéves növendékei tagadták meg a részvételt a Ferenc József császári trónra lépésének 40. évfordulója alkalmából 1908. december 2-án a győri székesegyházban tartott ünnepi szentmisén. Ezért a megjelenésüket előíró gróf Széchényi Miklós püspök az egész osztályt, s a velük szolidárisnak mutakozó alsóbb éveseket is kizárta a képzőből. Az évforduló kapcsán Magyarországon, s az örökös tartományok egy részében kialakult ambivalens, Prágában feszült politikai helyzetben, a témát érintő parlamenti- és sajtóviták hatására az idős császár – Apponyi Albert kultuszminiszter közvetítésével – arra kérte a hozzá maximálisan lojális püspököt, hogy minden fegyelmi következmény nélkül vegye vissza a kizárt diákokat az iskolába. Így az akkori konfliktus szerencsésen zárulhatott.¹

Nem így négy évtizeddel később, amikor az iskolák államosítása körüli politikai küzdelem során² 1948. június 19-július 15. között az esztergomi érseki tanítóképző diákjainak és tanárainak ügye került az országos, megyei és városi újságok címlapjára.³ Korántsem teljes kutatásunk szerint 32 tudósítás, híradás, riport jelent meg akkoriban letartóztatásukról, népbírószági tárgyalásukról (egyebek között a Torontóban megjelent Kanadai Magyar Munkásban is).⁴ Több lap saját tudósítójának beszámolóját, riportját közölte a népbírószági tárgyalásról, mások a belügyminisztérium és az igazságügyi minisztérium közleményeiből tájékozódtak. Így a Budapest Főváros Levéltárában (BFL) őrzött népbírószági anyagok, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) található vizsgálati dossziék, s a Magyar Nemzeti Levéltár Országos és Komárom Esztergom Vármegyei Levéltárainak (MNL OL, MNL KEVL) anyagai, valamint a Primási Levéltár (PL) dokumentumai mellett a korabeli – változó színvonalú, ám mindenkor tendenciózus – tudósítások is adhatnak némi képet a történet iránt

¹ Donáth 2019.

² Lásd erről pl.: Balogh & Knausz 1988.; Kovács & Pócze 1988.; Mészáros 1989.; Balogh 2008.; Donáth 2008.

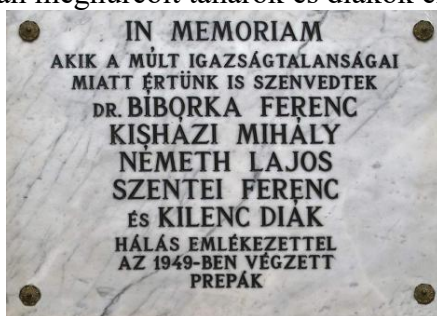
³ Eredetileg megjelent: Neveléstudomány, 12. évf. (2024) 3. sz. 110-135. és 4. sz. 33-61.

⁴ Felsorolásukat lásd az irodalomjegyzékben.

érdeklődőnek. Emellett a cselekvő kortárs Gábris Józsefnek az esztergomi tanítóképző és a népi kollégium történetére vonatkozó kötetei szolgálnak – esetenként pontatlan – információval a kutató számára.⁵ A történetek rekonstrukciójára törekvő mégis könnyű helyzetben a rendelkezésére álló források tendenciózussága, elfogultsága miatt.

2.1. Érintett kortárs Korencsi Ferenc visszaemlékezései 1994-ből

Az ügy diák érintettje, *Korencsi Ferenc* kezdeményezésére 1994. május 7-én egykori osztálytársai emléktáblát állítottak a tanítóképző földszinti folyosóján az 1948-ban meghurcolt tanárok és diákok emlékére.

(A szerző felvétele)

Az emléktáblán név szerint említett pedagógusok közül Kisházi Mihály (1911-1983) gyakorlóiskolai tanítót 1947-ben a Keresztény Női Tábor országgyűlési képviselőjévé választották, így akkoriban szabadságolva volt a képzőből. Őt 1948 decemberében, a Mindszenty ügygel kapcsolatban tartóztatták le, majd ítélték 7 év szabadságvesztésre.

Dr. Bíborka Ferenc (1905-1968) matematika-történelem-pedagógia szakos tanárt, osztályfőnököt, Németh Lajos (1917-1988) és Szeitei Ferenc (1918-1986) hittanár papokat, internátusi prefektusokat ellenben az általunk vizsgált 1948 júniusi ügy kapcsán vették őrizetbe 1948. június 17-én, majd hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték őket a június 22-i népbírószági tárgyaláson. Az emléktáblán név nélkül említett 9 képzős diákot június 14-én vették őrizetbe, majd hetüket 1-3 havi felfüggesztett fogházbüntetésre ítélték.⁶ Így már ezen az emléktáblán összemosódott két, egymástól független bírósági ügy, és a kilenc diák közül a hét elítélt és két tanú sorsa.

⁵ Gábris, 1986., 1996.

⁶ Az emléktáblaavatás ünnepi szónokának aláírás nélkül ránk maradt szövege szerint az előadó tévedett Szeitei Ferenc börtönbüntetését (4 évet mondott) és az elítélt diákok névsorát és büntetését illetően. Úgy vélte, hogy őket „a Magyar Népköztársaság erőszakos megdöntésével vádolták”. A táblán kilenc diákra utaltak, ő nyolcat sorolt fel, s büntetésük hosszát 3-8 hónapra vélelmezte. (A birtokomban lévő gépirat szerint.)

Ennek magyarázatát vélhetően az emléktáblaállítást kezdeményező, s az 1948-ban történtek históriáját 1994-ben felemlegető egykori érintett: Korencsi Ferenc sajátos helyzetében, motivációjában kereshetjük, aki az emléktáblaavatáshoz kapcsolódva másnap, május 8-án a *Magyar Rádió Vasárnapi Újság* című műsorában majd az *Esztergom és Vidéke* c. lap következő, május 12-i és 19-i számaiban, emlékezett az 1948-ban történtekekre.⁷

A rádióműsorban Lakatos Pál 1948. június 12-ére vonatkozó kérdésére válaszolva Korencsi kifejtette:

„- Az akkori hatalom célja az volt, hogy ezt a fényes központot, az érseki képzőt, meg kell szüntetni. és erre minden erőt bevetettek.⁸ Megmozgatták az akkori Belügyminisztériumot, a Rajk-fél társaságot. Provokáltak, *nótaszóval fölvonultak a katonák* az iskolánk előtt, s a diákok és a tanárok ellen azt hozták föl vádnak, hogy leköpdösték a diákok a felvonuló katonákat és gyalázkodó hangot ütöttek meg velük szemben. ... Huszonhármónkat⁹ – tanárokat és kilenc gyereket – innen Esztergomból Pestre vittek az Andrássy út 60-ba. ... Leírhatatlan tragédia. Senki sem gondolta, hogy ebből komoly ügy lesz, mert tudtuk, semmit sem csináltunk. Nem gondoltunk arra, hogy börtönbe kerülünk, hogy elítélnek bennünket évekre, hónapokra. Szörnyű tragédia volt ez, lelkileg teljesen összetörték bennünket.

...

-Mi történt az Andrássy út 60-ban? ...

- Amikor beléptünk az épületbe, az első volt a rúgás, az ütés, a fal mellé állítás, és az orunkat neki kellett tenni a falnak. Aki megfordult, megverték. Később az Andrássy út 60-ban a harmadik emeleti mélységbe vittek bennünket. Hihetetlen csatornazúgások hallatszottak. Hogy hol vagyunk fogalmunk sem volt.

- A kihallgatásokra jellemző, hogy önnek egyszer azt mondták, tessék hangosan beszélni, válaszolni a kérdésre, majd, amikor így tett pofon lett a vége.

- Az ember meg volt illetődve, mondtam a nevemet. Azt mondja erre a kérdező, nem tudsz hangosan beszélni? De már adtak is egy óriási pofont. Hangosabban mondtam, akkor meg kinyílt az ajtó, mi az, hogy nem hagysz bennünket aludni? Bejött két legény és jól megpofozott, hogy mit kiabálok. Elképzelhető, hogy milyen állapotban voltunk.

–Aztán ebből a pokolból csak kijöttek valahogy.

⁷ Korencsi 1994.; *Vasárnapi Újság*, 1994. május 8.

⁸ Nem a képzőt akarta megszüntetni, hanem annak egyházi jellegét kívánta az akkori hatalom államosítás révén megváltoztatni.

⁹ Valójában a június 14-én előállított 23-24 növendékből 9-et tartottak fogva a tárgyalásig, s három tanárt fogtak le 17-én.

– A vád olyan súlyos volt, annyira, hogy az ember tisztában volt vele, ha aláírja a jegyzőkönyvet, halálbüntetés a vége. *Azt állították, hogy a népköztársaság¹⁰ megdöntésére szervezkedtünk.¹¹ A legenyhébb büntetés, ebben a kategóriában az életfogytiglan volt.*

– Önöket ezzel vádolták?

– Igen, s ha ezt tényleg be tudják bizonyítani, és aláírjuk, akkor menthetetlenek vagyunk.¹² Kilencünk közül azonban volt kettő, aki nem írta alá. Igaz, ők is nagyon sokat kaptak, de nem írták alá. Van, aki bírja az ütést, van, aki nem.

– Végül aztán felfüggesztett börtönbüntetés lett a dolog vége.”¹³

Az *Esztergom és Vidéke* 1948. május 12-i és 19-i számaiban „1948: Miért rohamozta meg az ÁVÓ a tanítóképzőt” címmel megjelent visszaemlékezés kéziratát, kérésre 2002. június 28-án „Az iskolák államosításának előzményei Esztergomban (ahogy én láttam)” címmel küldte el számomra Korencsi Ferenc. Írását az 1948. évi politikai helyzet és az esztergomi előzmények többször pontatlan, utóbb a szerkesztőség által is korrigált leírásával kezdte, majd rátért a tanítóképzőben történetekre.

„Ilyen forrongó állapotban érkezett el június 12. napja. Ez a nap, iskolánk (Érseki Tanítóképző) leggyászosabb napja volt. Utolsó tanítási nap volt ez, mikor 10 óra körül,¹⁴ a második szünet idején kb. 2-3 szakasz katona vonult hegymenetben az iskola előtt. *Nem énekeltek. (Ez fontos!)*¹⁵

Az esztergomi tanítóképző épülete (ma a Pázmány Péter Katolikus Egyetemhez tartozik. A szerző felvétele).

Amint később megtudtam, ez az alakulat Esztergomtáborban szolgált. Tehergépkocsin behozták őket a városba, majd menetoszlopba felfejlődve elmentek az iskola előtt, ezt megkerülve az ún. kis Lévai közön visszamentek a gépkocsikhoz, majd a laktanyákba szállították őket.

¹⁰ Magyarország csak 1949-ben lett népköztársaság.

¹¹ „A tanárok korbácsoltak bennünket, amióta pedig szó van az iskolák államosításáról, fegyveres összeesküvésre és uszítottak bennünket” -olvasható „a diákok nyilatkozataként” a Március Tizenötödike 1948. július 5-i számában. (G. Gy., 1948.)

¹² A rendelkezésünkre álló kihallgatási jegyzőkönyvekben ennek nyoma sincs, izgatással vádolták őket.

¹³ Vasárnapi Újság, 1994. május 8. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁴ Valójában másfél órával később. „Feljegyzés! Esztergomtábor 1948. június 12-én. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) V-59109. 16.

¹⁵ Korencsi rádiónyilatkozata, a tanúvallomások és a vád szerint énekeltek.

Néhány diák kinézett az ablakon, de senki sem tett még egy halk megjegyzést sem. Következik június 14-e. Reggel elindultam az iskolába. Szentgyörgymezőn laktam, bejáró tanulója voltam az intézetnek. Nálunk lakott három rendőr albérletben. Ezek közül az egyik bizalmasan figyelmeztetett, hogy ma ne menjek az iskolába, nehogy valami bajom történjen. A másik rendőr, aki ezt hallotta, azt mondta, nyugodtan menjek, mert csak azokat viszik el, akiket felírtak. Ennek a megjegyzésnek én nem tulajdonítottam jelentőséget. A későbbi események bebizonyították, hogy előre megtervezett provokációról volt szó.

Elindultam nyugodtan az iskolába, Szentgyörgymező felől mentem. A baloldali kanonokház elején katonai őrség állt és csak azokat engedte tovább, akik az iskolába mentek. A többi járókelőt a Kis Lévai útra irányították. Amikor beértem az iskolába, a bentlakó osztálytársaim kérdezték, hogy mi van a városban, mert a város felől csak a tanárokat és diákokat engedik át, más gyalogosok nem közlekedhetnek az iskola felé. Osztálytársaimat még megnyugtattam, biztosan katonai gyakorlat van. A tanterem ablakán kitekintettem, az én bátorságom is inamba szállt az elem táru látványtól, s rögtön eszembe jutott a rendőr figyelmeztetése. Az iskolával szemben lévő dombon mintegy 30-40 álcázott lövésztechnőt, lövészgödröt láttam. Pontban 8 órakor »hurrá« kiáltással megrohmozták iskolánkat. Berohantak az osztálytermekbe, fegyverrel a kézben, nekünk feszes tartásban némán kellett a padokban ülni. *Egy tiszt közölte velünk, hogy az iskolában egy fegyveres, államellenes összeesküvő csoport van, ezt a csoportot ők felszámolják és az egész épületet át fogják kutatni.*¹⁶ Az intézet igazgatójának tiltakozását figyelmen kívül hagyták, mindenkit lehajtottak a díszterembe.¹⁷

A tanári kar már a díszteremben velünk szemben ült. Az egész teremben feszült csend uralkodott, csak az »előadást« tartó tiszt káromgása és szidalma harsogott. Ebben az ideges állapotban egyedül Lukszics tanár úr eregetett egyhangúan hatalmas füstkarikákat közismerten bűdös pipájából. A típuszövegű kommunista ömlengést magát Máténak nevezett százados tartotta, aki később engem is kihallgatott. Az események folyamán többször tudomásomra jutott, hogy ennek az egyénnek igazi neve nem Máté volt. A beszéd elhangzása után kiszólitottak 23 főt, akik későbbi megfigyelésem

¹⁶ Erről további forrásaink hallgatnak. A házkutatás valóban megtörtént, annak jegyzőkönyve ismert. 1948. június 14. Államrendőrség esztergomi kapitánysága, államvédelmi osztály Házkutatási jegyzőkönyv Budapest BFL VII. 5. e. B 20620/49. 100.

¹⁷ Petrovich Ede mb. lelkész igazgató 1948. június 15-i jelentése szerint 9-kor nyomultak be a katonák és rendőrök az intézetbe, s ő tiltakozás nélkül tüstént a vezető ezredes rendelkezésére állította az ifjúságot, s hozzájárult a házkutatás megtartásához. (466/1947-1948. számú jelentés „A tanulók elleni vizsgálatról” a Főtisztelendő Főegyházmegyei Hatóságnak. PL Mindszenty egyházkerületi iratok 4371/1948.)

szerint mind szürke kabátot viseltünk. Gépkocsira ültettek és az esztergomi rendőrkapitányságra szállítottak bennünket.

Mindnyájunkat egy nagy helyiségbe tereltek be, itt senkivel sem beszélhettünk, mert a velünk lévő katonák nem engedték. Az esztergomi kapitányságon tanárokat nem láttunk. Délután 3 óra körül került sor a kihallgatásomra, amit Máté (alias Tóth) szds. vezetett. A kihallgatás két civil elvtárs jelenlétében folyt, közülük az egyik szentgyörgymezei lakos volt, gyermekeivel évekig jó barátságban voltam. Tóth százados felolvasta a vádpontokat, *közölte velem, hogy hadsereggyalázást követtem el, mert 1948. június 12-én 10 órakor az iskola előtt nótaszóval [Sic!] vonuló katonákat leköpdöstük – leköpdöstem – és gyalázkodó kifejezéseket kiabáltunk – kiabáltam.* A következő vádpont az volt, hogy iskolánk padlásán Hitler és Göring képeket, valamint 4 db. kézifegyvert, lőszerhüvelyeket (tehát nem lőszert) és az egyik lakásban lőszerhüvelyekből készített feszületet találtak.¹⁸

A vádak elhangzása után megkönnyebbültem, hiszen ezek olyan primitív állítások, amit pillanatok alatt meg lehet dönten. A következőket válaszoltam: Százados Úr! Ha megtekinti az asztalon fekvő fegyvereket, azok lövésre nem használhatók, közönséges fából készült fegyverutánzatok, amit a leventék alaki kiképzésénél használtak. Lőszerhüvelyt a városban mindenütt kosárszámra lehet találni, mert itt több hónapig állt a front. A bemutatott feszületet valamelyik kollégiumi papfelügyelő lakásában láttam, amit a Felügyelő Úr tudomásom szerint valamelyik hadifogolytól kapott ajándékba. Akkor még nem tudtam, hogy Szentei felügyelő urat is letartóztatták.¹⁹ Az első vádponttal kapcsolatban felhívtam a százados úr figyelmét, hogy mint katonatisztnek tudnia kell, hogy hamisan tájékoztatták. Ahol a katonák elvonultak, rendkívül nagy emelkedő van és ilyen terepen nótaszóval nem lehet masírozni. Ha pedig valóban nótaszóval mentek, nem hallhatták a diákok állítólagos megjegyzéseit. A leköpdössel kapcsolatban megjegyeztem, hogy minket nem úgy tanítottak, hogy valakit is leköpdössünk, főleg nem magyar katonákat. (Ez utóbbi megjegyzést kár volt tennem, mert később ezt úgy használták fel ellenem, hogy a szovjet katonákat biztos leköpném.)

Védekezésem után síri csönd lett, úgy éreztem, hogy győztem és egy logikátlan, fanatikus bandát sarokba sikerült szorítanom. Nagyon tévedtem. A százados úr vöröslő arccal, ordítózva felugrott, irgalmatlanul elvert, megrugdosott, azt üvöltözte, hogy én egy fasiszta tiszt vagyok, s ne magyarázzam neki, hogyan kell a katonáknak vonulni. A verésben elfáradván elkészítette a jegyzőkönyvet. Az előbb ismertetett vádak mind bevallott tényként írta le. A fő vádpont az volt, hogy katonatiszt voltam. (A háború

¹⁸ Ezzel nem a diákokat, hanem az iskola vezetését vádolták. A talált tárgyakról lásd: Házkutatási jegyzőkönyv BFL VII. 5. e. B 20620/49. 100.)

¹⁹ A tanárokat, így Szentei Ferencet is később, június 17-én vették őrizetbe.

befejezésekor 17 éves voltam.) A jegyzőkönyv aláírását megtagadtam, ekkor ismét megvert. Mikor látta, hogy törekvése eredménytelen, megjegyezte: így is jó, mert olyan helyre kerülök, ahol könyörögni fogok, hogy a jegyzőkönyvet aláírhasam. A kihallgatás alatt kértem a jelenlévő civil kommunistát – akit, mint említettem, jól ismertem – hogy igazolja kilétemet. Ő azt válaszolta, hogy fasisztákat nem ismer.²⁰

A kihallgatás után visszavezettek a nagyterembe, [ahol] azt láttam, hogy a többi társam is gyanúsán piros arccal üldögél magában. 4 óra körül az iskola kollégiumi vezetősége ételmezt küldött számunkra. Mindnyájan éhesek voltunk, mert Te-Deumra készülve áldozni szerettünk volna. Este 10 óra körül katonai járműre ültettek – most már csak 9-en voltunk – és Budapestre, Andrassy út 60. sz. alá vittek bennünket. Tudtuk, hogy itt végtelen szenvedések sorozata fog következni. Ennek az épületnek az említése is mindenkit halálfélelemmel töltött el. Különválasztottak bennünket és elkezdődött az adatfelvétel. Megilletődve válaszoltam a feltett kérdésekre. Jól elverték, mert nem tudok hangosan felelni. Rám parancsoltak, hogy a kérdésekre hangosan válaszoljak. Amikor hangosan feleltem, átjött a másik helyiségből két egyenruhás személy, akik azért vertek el, mert kiabálásommal felébresztettem őket. Az adatfelvétel után lekísértek kb. három emelet mélyen fekvő folyosóra és belöktek egy sötét, büdös helyiségbe. Behúzódtam egy sarokba, a betonpadlóra ültem. A sötétségben semmit sem láttam, csak nyöszörgést hallottam. Reggel, amikor egy kis fény szűrődött be a 3x3 méteres cellában, alaposan összevert hat embert láttam, szintén a padlón ültek. ...

Érdekességgként említem, hogy a letartóztatott személyek partizánok, vagy régi kommunisták voltak, akik azt emlegették, hogy őket tévedésből hozták be és ha erről Rákosi tudomást szerez, őket rögtön szabadlábra helyezik. Szegények, akkor még nem tudták, hogy minden gonoszság kiagyalója és végrehajtója pont Roth Matyi (ez volt Rákosi neve) barátjuk volt. Ebben a cellában volt Kossa elvtárs is, akit később valóban kiengedtek.²¹ Ő lett a szakszervezeti országos főnök, majd 1956-ban miniszter. Ez a cellatárs mondta megérkezésem utáni második napon, hogy nekünk szerencsénk van és hamarosan elvisznek innen, mert akit itt nem hallgatnak ki az első napon, azt átadják a rendőröknek és nem ÁVO vonalon fut az ügye.

²⁰ Korencsivel kapcsolatban egyedül egy június 16-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv található anyagaikban, melyet Perényi Zoltán rendőrnagy készítetett, már a Mozsár utcában. Korencsi abban úgy nyilatkozott, hogy nem érzi magát bűnösnek. Azt a jegyzőkönyvet aláírta. (ÁBTL V-52619. 3-5.)

²¹ Ez aligha lehetett így: Kossa István neve szerepel az MDP alakuló kongresszusa küldöttjeinek névsorában, s a Szakszervezeti Tanács képviselőjében felszólalt 1948. június 12-én és 14-én is, illetve beválasztották az MDP Központi Vezetőségébe.

Ez igaz lett, mert harmadik nap²² szólítottak és autóval a Mozsár utcai rendőrkapitányságra szállítottak. Itt két napig tartott a kihallgatás, osztálytársaimmal itt találkoztam. A kihallgatást három civilruhás nyomozó vezette. Ugyanazokat a vádpontokat ismertették, amiket Esztergomban. A jegyzőkönyv már készen volt, felszólítottak, hogy írjam alá, amikor ezt megtagadtam, a jegyzőkönyvet a fiókba tették. Utána gumibottal irgalmatlanul elvertek, a verés egész ideje alatt csak jobb talpamat ütötték. Ennek következményeit máig viselem, mert azóta nem hajlik a jobb lábfejem. A kihallgatás után már együtt voltunk az osztálytársakkal, de nem beszélhettünk egymással, mert két goromba civilruhás nyomozó felügyelt ránk. Mindannyian egy folyosón ültünk, csak este vittek a cellába bennünket.

Amikor a folyosón tartózkodtunk, 2-3 alkalommal elvezették előttünk tanárainkat (dr. Biborka Ferenc, Szentei Ferenc, Németh Lajos tanárokat). Ezen nagyon elcsodálkoztunk, mert ha idegent kihallgatásra vezettek a folyosón, akkor mindenkinek a fal felé kellett fordulni. Ezt az eljárást biztosan lélektani nyomásnak szánták, mind a tanárok, mind a diákok megtörésére. Látható volt, hogy mindkét csoportot alaposan »helybenhagyták«. Az Andrassy útra már nem vittek vissza bennünket, a tárgyalás napjáig a Markó utcai börtönben tartottak. A börtön személyzetén kívül felváltva két fő civil is vigyázott ránk. Beszélgetés szigorúan tilos volt! A tárgyalás július 23-án²³ kezdődött és még aznap véget ért.

A tanácsvezető bírót dr. Nagy Kálmánnak²⁴ hívták. *Egy vádpont volt. A Magyar Népköztársaság erőszakos megdöntése.*²⁵ A bíró gonoszságban még a habzósájú ügyészt is túlszárnyalta. Asztalt csapkodva üvöltözte, hogy ilyen megrögzött fasisztáknak még a halálbüntetés is enyhe volna.²⁶ A kirendelt védőkkel mi soha nem beszéltünk, az érdekünkben elmondott védőbeszéd inkább súlyos vádbeszéd volt.²⁷ A feltett kérdésekre csak igen és nem szóval felelhettünk. Senki nem mondhatta el egyéni véleményét. Az utolsó szó jogán

²² Másnap, június 15-én.

²³ Valójában 1948. június 22-én. A Budapesti Népbíróság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948/ 1. számú Jegyzőkönyve. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 97-119.)

²⁴ Valójában az elnököt dr. Nagy Károlynak hívták.

²⁵ Valójában a demokrácia és a honvédség elleni izgatással vádolták a diákokat 1948. június 22-én az 1948. Nü. 5143-3. számú Vádindítványban (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 159.)

²⁶ Dr. Nagy Károly tanácselnök ilyen megnyilatkozásának sem a tárgyalási jegyzőkönyvben, sem az arról megjelent tudósításokban nincs nyoma. Előfordult, hogy a vádlottakkal szemben igen offenzív, gúnyos, lekezelő és kioktató volt. (A Budapesti Népbíróság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948/ 1. számú Jegyzőkönyve. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 97-119.; Súlyos büntetést, 1948.)

²⁷ Valójában a kirendelt védőügyvédek az alaposabb tárgyalás érdekében annak elhalasztását, s enyhe ítéletet kértek. (A Budapesti Népbíróság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948/ 1. számú Jegyzőkönyve. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 97-119.)

senki nem érezte magát bűnösnek.²⁸ Rövid tárgyalás után kihirdették az ítéletet. A városból, Esztergomból való kitiltást és a teljes vagyonelkobzást²⁹ mindhárom tanár esetében mellékbüntetésként alkalmazták. Főbüntetés: Németh Lajos 5 év, Szentei Ferenc 4 év,³⁰ ők kollégiumi nevelőtanárok voltak. Dr. Bíborka Ferenc 2 év és 3 hónapi börtönt kapott. Később úgy hallottam, hogy a büntetés letöltése után senkit nem engedtek szabadon. Dr. Bíborka Ferenc a recski táborba került, később a tatabányai Cement- és Mészműveknél dolgozott kényszermunkásként, mint rab.³¹ Ezt a hírt megerősítették azok a munkások, akikkel jómagam is 1957-59-ig dolgoztam a Cementgyárban az 1957-es internálásom után. A letartóztatott diákokat 3-8 havi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Az elítélt diákok névsora és kora: Schreiner M. 15 éves, Mahovitz J. 17 éves, Szatai Gy. 17 éves, Nagy Gy. 18 éves, Mohl J. 18 éves, Kovács T. 20 éves, Szalai Á. 20 éves, Korencsi F. 20 éves.³²

Az eseményről tájékoztatást nyújtó kommunista sajtó tele volt valótlansággal, dicshimnuszokat zengett az uralkodóosztály éberségéről. A cikkek lényege az egyházi nevelés megszüntetésének és az iskolák államosításának szükségessége volt. A velünk történt eseményekről szabadulásunk után soha senkivel, még egymás között sem beszéltünk. Felhívták a figyelmünket a szabadon bocsátáskor arra, ha a velünk történekről valakit tájékoztatunk, államtitok megsértése címén eljárnak velünk szemben. Ezt a hallgatást egy ízben szegtem meg. Felkeresett Kisházi Mihály akkor még országgyűlési képviselő – aki az érseki tanítóképző gyakorlóiskolájában tanított. A tanító úr elmondta, hogy Mindszenty hercegprímásnál kihallgatáson volt, s ott megbízást kapott, hogy szerezzen értesüléseket az eseményekről. Kisházi tanító úr és Groh³³ ügyvéd úr segítségével készítettünk egy beszámolót. Ezt úgy záradékoltuk, hogy elolvasás után azonnal elégetendő. A megsemmisítésre ígéretet kaptam, s ez meg is történt. Ezt onnan tudom, hogy a beszámoló nem került elő sem a Hercegprímás letartóztatásakor, sem a levéltárban nem fellelhető.³⁴

²⁸ Valójában a vádlottak valamennyien többé-kevésbé bűnösnek vallották magukat s megbánást mutattak. (A Budapesti Népbíróóság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948/ 1. számú Jegyzőkönyve. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 97-119.)

²⁹ Dr. Biborka Ferencre vagyona ¼ részének elkobzását mondta ki a népbíróóság, majd a Népbíróóságok Országos Tanácsa az ő börtönbüntetését 1 év 9 hónapra, a két lelkész vagyonelkobzását ½-re mérsékelte. A Budapesti Népbíróóság Különtanácsának Nb. IX. 2906/1948. sz. ítéletéből. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 124-137.; A NOT I. 2212/1948./10. sz. ítéletéből BFL VII. 5. e. B 20620/49. 138-140.)

³⁰ Szentei Ferencre 4 év és 6 hónap börtönbüntetést róttak ki.

³¹ Pontatlan megfogalmazás. Lásd alább.

³² Az elítélt diákokat 1-3 havi fogházra ítélték felfüggesztve. Korencsi Ferenc és Szalai Árpád nem volt köztük. A felsorolásból hiányzik: Csaba László 18 éves.

³³ Gróh József (1883-1969) ügyvéd, akkor Slachta-párti parlamenti képviselő.

³⁴ Valóban: nincs nyoma e beszámolónak a Primási Levéltárban.

A magyar nép törvénytisztelete és a bíróság pártatlanságába vetett hite 1948-ban még oly mélyen gyökerezett, hogy senki sem hitte ártatlanságunkat. Nem voltak képesek felfogni, hogy ilyen súlyos ügyet csak egyszerűen kitalálnak és ezt számos tanúval tudják is igazolni. Szegény naív népem néhány hónap múlva rájött, – mikor futószalagon gyártották az összeesküvéseket – és nyomtalanul tűntek el emberek, hogy milyen is a kommunista igazságosság.”³⁵

Ez áll a kortárs Korencsi Ferenc visszaemlékezéseiben. Az alábbiakban megkíséreljük, hogy narratíváját kiegészítsük, ütköztessük az akkoriban és a következő évek során keletkezett, a hatalom intézményeitől, orgánumaitól származó, ezért értelemszerűen tendenciózus egyéb forrásainkkal, hogy befejezésül néhány összefoglaló megjegyzéssel zárjuk dokumentatív elbeszélésünket.

2.2. Az 1948. június 12-14-én történtek előzményei

Mielőtt forrásaink megszólaltatásával megpróbáljuk rekonstruálni az esztergomi képzővel kapcsolatos ügy részleteit, célszerűnek látszik röviden összefoglalni, hogy milyen előzmények után, s körülmények között került sor az 1948. június 12-i incidensre, s az azt követő megtorlásra.

Az esztergomi érseki tanítóképzőt történetünk idején a hercegprímás által 1947. október 17-től megbízott igazgató Petrovich Ede vezette. Tantestülete 14 pedagógusból, köztük 6 tanulmányi alapi 90%-os államsegélyes tanárból, óraadókból és 3 gyakorlóiskolai tanítóból állt. Így léte az intézetet formálisan fenntartó érsekség mellett jelentős mértékben az állami támogatástól függött, s kettős kontroll alatt állt.

Az állam részéről 1948. február 24-én a gyakorló iskolát Putnoki Jenő állami gyakorlóiskolai tanító látogatta, május 3-án pedig Barabás Tibor tanügyi főtanácsos tanfelügyelő végzett (betegsége miatt megszakadt) felügyeleti látogatást a tanítóképzőben.

1948. április 22-24-ig Virágh Teofil katolikus tanügyi főigazgató érkezett általános felügyeleti látogatásra az intézetbe, melynek végén, az akkori szokásoknak megfelelően az április 27-i tanári értekezlet során értékelte az intézet munkáját, s fogalmazta újra a velük szembeni elvárásokat:

„... [A]z iskola igazgatója, tanári és nevelőtestülete igen katolikus szellemben nemes hivatástudattal törekszik feladatát betölteni, kötelességét teljesíteni. ... [M]ilyen embernek kell lennie a katolikus iskola tanárának, nevelőjének?

³⁵ Korencsi 1994. és annak gépirata, birtokomban. (Kiemelések tőlem – D. P.)

1. Egész és igaz embernek kell lennie. Az egész azt jelenti, hogy semmi lényegfunkció nem hiányozhat belőle, igaz: az életet tartsa komoly és valódi értéknek, amit Isten bízott ránk.
2. Komoly és szilárd valláserkölcsei nézet jellemzi a nevelőt, enélkül nem lehet egész ember sem; a társadalom pedig csak annyi hasznot meríthet munkájából, amennyi vallásosságot és erkölcsiséget visz bele.
3. A nevelő a szellem embere. Belőle szellem szól a szellemhez. Anyagi javak nélkül nem élhetünk, de az igazi pedagógus sohasem az anyagi emberek közül kerül ki.
4. Az igazi nevelőt jellemzi a felelősségérzet. Ez abban áll, hogy tetteinek, szavainak hatásait igyekszik tisztán meglátni és érettük meri a következményeket vállalni. A felelősségérzet szemében magasabb motívum a kötelességteljesítésnél.
5. Szellemi magaslaton kell állnia. Egy kissé mindenképpen művésznek kell lennie, aki intuitív megérzi, megérti a gyermek lelki világát. Szaktárgyain kívül a gyermek lelki tanulmányozására teszi minden gondját. Bár igazi pedagógusban a szakképzettség nem hiányozhat, mégis elsősorban ember és a gyermekismeret teszi alkalmassá a nevelésre.
6. Végül említem, hogy szükség van a nevelőben némi föléberendezésre, vezetői magatartásra, hiszen parancsokat kell osztogatnia, vezetnie kell. Nagyon üdvös, ha ez a vonás párosul a tekintéllyel. Ez bizonyos hódolatot jelent a másik fél részéről az erkölcsi és szellemi felsőbbség iránt és ez a hódolat követésre készíti. Más a hatalom és más a tekintély. A hatalom parancsol és eredménye az engedelmeskedés, a tekintély példát ad és vonz. Tekintély nélkül nincs nevelő.

A felsorolt tulajdonságok eszményképi jegyek. Mint minden eszmény, a nevelő eszménye önmagában is érték, de egyénileg csak annyi értéket jelent, amennyi életté válik belőle. Az életté válással azonban azt az értékgyarapodást viszi bele a katolikus iskolák színvonalába, amelyből a több és jobb, az eszményibb munka határozódik. Elismerésemet nyilvánítva az igazgató úrnak és a vezetése alatt álló tanári-nevelői testületnek a katolikus iskolaügy érdekében kifejtett szolgálatukért, Isten áldását kérem a további többet és jobbat akaró munkájukban...” -zárta értékelését a katolikus főigazgató.³⁶

Petrovich Ede igazgató az intézet évkönyvében ehhez hozzátette: „*A tanári testület az ifjúság valláserkölcsei életének és hazafias érzésének, valamint az igazi demokratikus lelkiületnek fejlesztésére felhasználta a tanítás és nevelés minden eszközét.* Elsősorban példával neveltük tanítványainkat. ...

³⁶ Az Esztergomi Tanítóképző Főiskola iratai, főigazgató látogatást záró 1948. április 27-i tanári értekezlet jegyzőkönyvéből. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL KEVL VIII. 1. f. 81. d.) Az Esztergomi Érseki, 1948. 9-10.

Kettős célkitűzésünk szolgálatában álltak az iskolai ünnepélyek, melyeknek hagyományos tartalmát a demokratikus szín és jelleg gazdagította.

A március 15-i nemzeti ünnepen a százéves évfordulót kettős megemlékezéssel ültük meg: részt vettünk a város közönsége által a negyvennyolcas hősök temetőjében rendezett nyilvános ünnepségen és az ünnepség énekszámaait ifjúságunk adta. Az intézeti március 15-i ünnep szónoka Végvári István tanár volt. Ugyancsak a centenárium emlékének és a márciusi gondolatok megvalósításának szenteltük május 30-án az esztergomi hitvallásos iskolák által rendezett nagyszabású sportbemutatót. Az árvízkárosultak javára rendezett ünnepély műsorszámát az egyes osztályok adták és annak erkölcsi és anyagi sikerét a gazdag és változatos műsor, de elsősorban Öminenciájának. a Hercegprimás Úrnak megjelenése biztosította.”³⁷

A kommunista befolyás alatt álló „Szabad Esztergom” c. lap 1948. április 25-i számának egy közleménye már bizonyos feszültségről tanúskodik a képző igazgatója és a városi pártvezetés között: „Az Érseki Tanítóképzőhöz szólunk akkor, amikor legnagyobb csodálkozásunknak adunk kifejezést, hogy passzív magatartást tanúsít a munkásosztály nagy ünnepével, május elsejével szemben. Nem tudjuk elképzelni, hogy mi kifogása van a Tanítóképző Igazgató Úrnak az ellen, hogy hogy diákjai, a többi iskolák diákjaival együtt nemes versenybe álljanak a májusi serlegért folyó stafétaküzdelemben. Mi úgy gondoljuk, hogy végre meg kell szűnjön a megkülönböztetés, amely a múltban oly nagy divat volt. *De ha az Igazgató Úr úgy gondolja, hogy továbbra is fenn tudja tartani a dogmatikus kasztrendszer, biztosíthatjuk arról, hogy a népidemokrácia talál rá módot, hogy ebben a kérdésben is végérvényesen rendet teremtsen.* Májusi Emlékbizottság”.³⁸

Majd a lap következő számában nyomatékosították fenyegetésüket: „*A 4. szabad május elsejét ünneplik most a dolgozók. ... Mindannyiunk ünnepe ez a nap. Amidőn május elsejéről elmélkedünk, azon reményünknek adhatunk kifejezést, hogy most városunkban végképp szétzúródik a közömbösség választófala. Reméljük, hogy május elsején azok is csatlakoznak az ünneplő dolgozókhoz, akik valamilyen oknál fogva közömbösek voltak a dolgozók nagy ünnepével és a demokráciával szemben. Akik még ma is távol maradnak, azok már nem számítanak, mert azokra a teljes megsemmisülés vár.*”³⁹

Ezt a kockázatot az intézet és igazgatója sem vállalhatta, így kényszerűen részt vettek az akkori ünnepségen. Növendékek 1948. június 15-i vallomásaiból tudható, hogy „Petrovich Ede igazgató május 1-jén, amikor a kis piros zászlókat osztogatták nekünk a rendezők, azt mondta, hogy a vörös szín izgató kommunista szín. Nehezményezte azt, hogy nekünk május 1-jén ki

³⁷ Az Esztergomi Érseki, 1948. 16-17. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁸ Az Érseki Tanítóképzőhöz 1948. 2. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁹ Szabad Esztergom, IV. évf. 18. sz. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

kell vonulni.” „Kocsis Lajos rajztanár az ez évi május 1-jei ünnepségre készülődve készítette el az intézet tábláját, melyet a felvonuláskor vittünk. A tábla készítése közben a következőket mondta: »Csak kényszerűségből csinálom a táblát«⁴⁰ – ami kétségtelenül az intézet és a helyi hatalmi szervek közötti feszültségre utalt.

A MKP Komárom- Esztergom Megyei Végrehajtó Bizottsága 1948. május 3-i ülésének jegyzőkönyvéből tudható: az erőszakos szervezéssel összehozott ünnepség „lényegében nem jól sikerült. Csődöt mondott az élmunkások szerepeltetése... cca. 20-22 ezer ember felvonulhatott, de a gyűlés alatt jórésze elszivárgott”.⁴¹

Két nappal később megszülettek az MKP Értelmiségi Osztályának tervei az iskolák államosításával kapcsolatos kampány szervezésére vonatkozóan: „A kampányt össze [kell] kapcsolni a klerikális reakció leleplezésével. *A klerikális reakciót bemutatni, mint akik a régi úri rend visszaállítására, felforgatásra törekednek, háborúra spekulálnak, lelki terrort gyakorolnak – a nép, a demokrácia, a béke ellenségei. (Mindszenty, Shvoy példák) Ezekre nem lehet bízni az ifjúság nevelését.* Az egyházi iskolákat államosítani, az egész nemzet érdeke. ... *Felvilágosítást kombinálni [kell] nyomással, erőmutatással, szükség esetén lázítók letartóztatásával*”⁴²–írták, az ezt követő koncepciós büntetőeljárások főbb téziseit megelőlegezve.

1948. május 14-én nyilvánosságra került a két munkáspárt egyesüléséből alakuló Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata, melyben „a demokratikus nevelés egységének biztosítására a párt követeli: egységes állami tankönyvek bevezetését valamennyi iskolában, valamennyi fokozatban; a tanügyigazgatás egységesítését és korszerű reformját, az egyházi iskolák államosítását, az egyház hitoktatási jogának és a papnevelőiskolák egyházi jellegének csorbítása nélkül. A párt síkraszáll a teljes vallásszabadságért, tiszteletben tartja a vallásos érzést, felhívja az egyházakat a bukott nagybirtokos és tőkés renddel való szakításra, a népidemokrácia vívmányainak elismerésére, a demokratikus állammal való békés együttműködésre. Ugyanakkor a párt kijelenti, hogy erélyesen fellép az egyház palástja mögé bújó reakciós irányzatok ellen és kíméletlenül leleplezi a vallásos érzéssel visszaélő népellenes politikát.”⁴³

Ennek szellemében május 15-én Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter bejelentette a közeli államosításra vonatkozó kormányhatározatot, közölve: „Ha ellenállásba ütközünk, ha lelki terrorral és félrevezető izgatással próbálják megtevesztetni népünket, ha harcolni kezdenek

⁴⁰ Kovács Tibor és Machovits János vallomása. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 68-70.; 71-73.

⁴¹ MNL KEVL XXXV. 23. f. 2. fcs. 45. öe. 140-141.

⁴² Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 274.f. 24/12. (Ma már az MNL OL-ben van az anyag.) (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴³ Rákosi-Szabó, 1967. 601-602.

a magyar népidemokrácia és az ifjúság alapvető érdekei, jogai ellen, akkor természetesen azt is tapasztalni fogják, hogy a demokráciának nemcsak türelme, hanem eltökéltsége is van.”⁴⁴

Erre az Actio Catholica egy osztályaként működő Katolikus Szülők Vallásos Szövetségének központja már másnap helyi szervezetei, s a plébániák teljes mozgósításával reagált, valamint nyilvánosságra hozott tiltakozó levelet írt Ortutaynak is: „A Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége... az isteni és emberi jogok legsúlyosabb megsértésének minősíti, hogy a nevelés körül zajló elemi fontosságú kérdésekben mindenki szóhoz jut, éppen csak a természetes jogon elsősorban érdekelt szülő nem. A 70%-ban katolikus Magyarországon ez elsősorban a katolikus szülő kell, hogy legyen. ... A leghatározottabban tiltakoznunk kell az ellen, hogy a mi figyelembe nem vett jogunkat a Pedagógusok Szabad Szakszervezete sajátítsa ki és foglaljon állást az iskolák államosításának kérdésében. ... Magunk részéről pedig megbízóinkhoz, *a magyar katolikus társadalomhoz fordulunk és felszólítjuk, hogy a hitvallásos iskoláink államosításának és az egységes állami tankönyvek bevezetésének terve ellen minden lehető és megengedett törvényes eszközzel, a következményekre való tekintet nélkül haladéktalanul és egyemberként szálljon síkra.* A magyar katolikus szülői társadalom szívvel-lélekkel azonosítja magát a Magyar Püspöki Karak pünkösdi levelével és ebben a kérdésben a legteljesebb elszántsággal fogja megvívni a harcot, mert ez egyszerűen az Istennel, vagy Isten ellen kérdése”-írták emlékeztetve a minisztert katolikus hitére és az ifjúkorában számára az egyház által nyújtott támogatásokra.⁴⁵

Másfelől az államosítás támogatására mozgósították az állami, önkormányzati és társadalmi szervezeteket, a rádió és sajtó munkatársait, s a pedagógus szakszervezet helyi csoportjait. Így felsőbb ösztönzésre május 19-én Esztergom Város Nemzeti Bizottsága „mélyen elítélte Mindszenty pásztorlevelét melyben fenyegető hangon igyekszik befolyásolni a katolikus hívők demokratikus jogát képező szabad elhatározásukat”, s kérte, hogy még a következő tanév előtt államosítsák a felekezeti iskolákat.⁴⁶

Aznap a pedagógus szakszervezet esztergomi csoportjának elnöke Fazsi Hugó levelet intézett az iskolaigazgatókhoz: „Értesítem a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete esztergomi csoportjának tagjait, hogy saját érdekükben jelenjenek meg a mai, 1948. május 19-én 6 órakor tartandó szemináriumi előadáson, minthogy *az előadás előtt fontos tanügyi kérdésekben kell állást foglalnunk, mégpedig személy szerint. A szakszervezeti tag meg nem jelenését olybá kell vennünk, mint aki a jövőjére nézve állást foglalt.* Kérem az

⁴⁴ Kardos-Kornidesz szerk. 1990. 236.

⁴⁵ A Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége Országos Intézőbizottságának 1948 pünkösdi vasárnapi levele Ortutay miniszterhez. ÁBTL V-700/57. C/1. c. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁶ Dancsné, 1979. 756.; PIL 274. f. 7/272. 99. o.

Igazgató Urat, (Úrnőt), hogy az értesítést közölje a szakszervezeti tagokkal és a tagok sajátkezű aláírásával láttamoztassa, s a jelzett időre a szakszervezeti elnöknek adja át.”⁴⁷

A nyíltan fenyegető hangú felszólításra kb. 160 pedagógus jelent meg a szemináriumon, melynek kezdetén Fazsi Hugó egy „táviratdiktátumot” olvasott fel az iskolák államosításának követelésével, melyet egyhangúan kívánt elfogadtatni. Mire Vértés Zoárd tanár a szabályzatokra és a téma súlyára hivatkozva a kérdés napirendről való levételét, elhalasztását javasolta. Az elnök nem reagált erre, ezért 120 többségében felekezeti iskolában dolgozó pedagógus, köztük a képző tanárai, elhagyták a termet. Majd Kisházi Mihály országgyűlési képviselő, a képző gyakorlóiskolájának szabadságolt tanítója szólt az eljárás ellen, hasztalan. A maradék fele volt hajlandó megszavazni a távirat szövegét. Így a kb. 20 állami, önkormányzati iskolában tevékenykedő nevelő által elfogadott szöveget küldték el még aznap az egész szeminárium nevében.⁴⁸

Aznap az államosítás ellen tiltakozó táviratok is születtek Esztergomban, ahogy a következő hetekben is, köztük – közelebről meg nem határozható időpontban – a tanítóképző tanárai és diákjai nevében a kultuszminiszterhez.⁴⁹ Ezeket a képző hittanára és igazgatója fogalmazta, s az egyes osztályok képviselői írták alá. A táviratok költségeire utóbb 10 fillért szedtek minden diáktól.⁵⁰

Esztergomban is sor került az államosítás ellen tiltakozó szülői memorandumok elfogadtatására. Biborka Ferenc tanár úr recski internálása idején, 1952. augusztus 19-én, újabb gyanúsított kihallgatása során, mihamarabbi szabadulását elősegítendő így vallott erről: „1948 májusában egy szülőgyűlést hívtunk össze, amelyen kb. négy-ötszáz szülő jelent meg. Célunk volt ezzel a szülőket a népidemokrácia intézkedése: az iskolák államosítása ellen hangolni. Annyit elértünk, hogy a gyűlésen egy memorandumot szavaztunk meg, amelyben tiltakoztunk a miniszterelnöknél az iskolák államosítása ellen, kértük ennek elvetését. Ezt az akciót Virágh Teofil katolikus tanügyi főigazgató kezdeményezte. Főszervezői Marton János a katolikus szülők szövetségének esztergomi elnöke, Kisházi Mihály Slachta-párti

⁴⁷ Az esztergomi pedagógusgyűlés hiteles lefolyása. Anonim beszámoló a PL Mindszenty egyházkerületi iratokban 3779/1948. (kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁸ Az esztergomi pedagógusgyűlés hiteles lefolyása. Anonim beszámoló a PL Mindszenty egyházkerületi iratokban 3779/1948.; Az iskolák államosítását követelik, 1948.; A MKP Komárom-Esztergom Megyei Bizottsága titkárnak jelentése 1948. június 1. az egyesítő taggyűlésekről és az államosítással kapcsolatos akciókról, hangulatról. PIL 274. f. 16/180. öe. 241-243. (Ma már az MNL OL-ben van az anyag.)

⁴⁹ ÁBTL V-700/57. és PL S11 AC 1943-48.

⁵⁰ A Budakörnyéki Kapitányság Államvédelmi Osztálya vezetőjének, Szöllösi György r. őrnagynak 19.428/1948. sz. június 16-i jelentésében „az Esztergomi Érseki Tanítóképző Intézet diákjainak és tanárainak ügyéről” (ÁBTL V-59109. 20-22.)

képviselő, Petrovich Ede tanítóképző igazgató, Mansberger István gimnáziumi igazgató voltak. Ezen a gyűlésen én jegyzőkönyvvezető voltam. Ezenkívül, amikor lehetőségem volt a szülőkkel érintkezni, így 1948 februárjában kb. 80-100 szülő részvételével megtartott szülői értekezleten, s havonta beszéltem a rám bízott osztály 25-30 szülőjével, úgy, hogy vagy ők kerestek fel engem, vagy én kerestem fel őket.” – emlékezett a tanár úr.⁵¹

A visszaemlékezők: Korencsi Ferenc és Gábris József egyaránt az államosítási tervek kapcsán a városban kialakult politikai feszültségről tanúskodtak, s arról, hogy a városi diákság zöme – korántsem csak a felekezeti iskolák növendékei – az államosítás ellen foglaltak állást.⁵² Korencsi – jelenleg más forrásainkkal igazolhatatlanul – az államosítást támogató és azt ellenző fiatalok közti nyilvános, tetteges összecsapásokra is utalt.⁵³ Az akkoriban népi kollégistaként államosítást aktívan támogató Gábris szerint tartottak attól, hogy a más állásponton lévő diáktársaik éjszaka megtámadják szálláshelyüket.⁵⁴

A városi légkör ilyen alakulása az országos fejlemények függvénye volt, márpedig az a felek közötti egyre élesebb konfrontáció képét mutatta. Május 28-án a Sportcsarnokban az államosítási kampányt indító értelmiségi nagygyűlésen Révai József Mindszenty politikáját, magatartását fókuszba állítva közölte: „az iskolák államosításáért folyó küzdelem nem kultúrharc, hanem politikai harc; harc a nagybirtokosok és nagytőkések, a külföldi imperialisták által támogatott reakció ellen, történetesen a nevelés terén. *Lehetetlenség, hogy a demokrácia ellenségeinek kezén hagyjuk a köznevelést, hogy az egyházi iskolák továbbra is reakciós állam legyenek a demokratikus államban.* ... Nemzetté egy nép egyebek közt úgy formálódik, hogy nem csak gazdasági és politikai, hanem szellemi vonatkozásban is felülkerekedik az egység eszméje. ... Vannak katolikusok, akik jól tudják, hogy Mindszentynek és híveinek politikája katasztrófa-politika, de hallgatnak erről. Sőt, most a harc kiéleződésekor azt mondják: már nemcsak Mindszentyről, hanem az egyház ősi jogairól van szó, amelyeket védeni kell, akár Mindszentyvel együtt is. Álljanak el ettől a balhiedelemtől. Nem az egyház jogait védik, hanem akarva-akaratlan a magyar nagybirtok és nagytőke restaurációs törekvéseit szolgálják, ha a klerikális reakció mellé állnak. Harcunkat győzelemmel fejezzük be” - szögezte le a kommunista pártvezető.⁵⁵

A központi iránymutatásnak megfelelően az esztergomi koalíciós pártszervezetek vezetői június 4-én deklarálták az államosítás melletti

⁵¹ Gyanúsított jegyzőkönyv dr. Biborka (Szebasztian) Ferenc kihallgatásáról. Recsk, 1952. augusztus 19. (ÁBTL V – 52724. 39-41.) Lásd ehhez: Gábris, 1976. 145.

⁵² Gábris, 1986. 41.

⁵³ Korencsi, 1994.; 2002.

⁵⁴ Gábris, 1986. 41.

⁵⁵ Az egyházi iskolák államosításáért, 1948. 3-4. (Kiemelés tőlem – D. P.)

elkötelezettségüket s megnyugtatóan azt állították, hogy „az iskolák államosításával a hitoktatás nem fog sérelmet szenvedni a történelmi hagyományokkal rendelkező iskolák önállósága is megmarad”.⁵⁶

Ekkor már tudomásuk lehetett az előző este Pócspetriben történekről. Az első rendőrségi vizsgálatok nyomán kiadott BM körrendelet így számolt be az esetről: „Folyó évi június hó 3-án 20 órakor Pócspetri községben a képviselőtestület az iskolák államosítása tárgyában való állásfoglalás végett összeült tárgyalni. Az ülés még folyt, amikor kb. 21 órakor, közvetlenül a templomi istentiszteletről, annak befejezése után 5-600 főnyi tömeg vonult fel a községházához, hogy megzavarja az ülést. Két rendőr a máriapócsi őrsről felszólította a tömeget távozásra. A tömeg a rendőröket lefegyverezte, azután ismeretlen fegyverrel agyonlőtték Takács Gábor rendőrvezetőt, meglőtték még Takács László községi segédjegyzőt a vállán és Királyfalvi Miklós községi kiségitőt a fején megszúrták.

A fenti esemény folytán felhívom, hogy hatósága területén fokozott készenlétet léptessen életbe, hívja fel fokozott éberségre a hatósága területén lévő kapitányságok és őrsök figyelmét. Folyó hó 5-i hatállyal elrendelem, hogy a hatósága területén észlelt hangulatról és esetleges megmozdulásokról közvetlenül hozzám minden nap rádión tegyen jelentést mindaddig, amíg ellenkező utasítást nem adok.”⁵⁷

A fokozott éberségre felhívott karhatalmi szerveket június 6-ára virradó éjjel utasították: „összes alárendelt szerveinél rendeljen el készséget, illetve szabadságot senkinek ne engedélyezzen.”⁵⁸ Majd az aznapi Szabad Nép vezércikkében Révai József konceptualizálta a történeteket: „A szabolcsi zendülés is bizonyítja, hogy az egyházi iskolák államosítása elleni harc aktivizálja a régi rendszer minden rendű és rangú hívét, hogy az egyház védelme csak homlokzat, a vallás védelme csak jelszó, amely mögött a földreform ellenségei, a demokrácia ellenségei a nép ellenségei, Horthy és Habsburg, a nagybirtok és a nagytőke hívei rejtőznek el és vonulnak fel, felhasználva a nép egyes rétegeinek anyagi és szellemi nyomorúságát. ...

Meg kell mondani, hogy mindenki, akit illet, értsen a szóból: *a demokrácia sokáig türelmes volt még az uszító klérussal szemben is, de ennek a türelemnek immár vége. A pócspetri esetből le kell vonni a következtetéseket. ... A köztársaság védelméről szóló törvény érvényben van és kiterjed a papi*

⁵⁶ Az iskolák államosításával, 1948.

⁵⁷ BM utasítás valamennyi vármegyei körzeti Szemlézőnek, valamint Szeged és Hódmezővásárhely kapitánysága vezetőjének. (Gépelte, kézi beszúrással MNL OL XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d.)

⁵⁸ BM utasítás 1948. június 6. 0,15-kor valamennyi vármegyei körzeti felügyelő szemlézőnek, Szeged és Hódmezővásárhely kapitányság vezetőjének, Szeged és Debrecen tanosztály/ávóosztály(?) parancsnokainak és összes alárendelt szerveinek. (kézzel lejegyzett. MNL OL XIX-B-1-r-286507/1948. 87. d.)

*uszítókra is. A statáriális bíráskodásról szóló rendelkezések érvényben vannak és kiterjednek azokra is, akik az egyházi iskolák államosítása ürügyén zendüléseket szerveznek a demokrácia rendje ellen. Aki demokráciánk rendjére kezet emel, annak lakolnia kell!”*⁵⁹

A rapid államosítást a társadalom többségi akarata ellenére erőltető kormány, koalíciós pártok, s utasításukra a rendvédelmi és igazságügyi szervek – a valótlan koncepcióban értelmezett, és statáriális úton justismord, és hosszú szabadságvesztés büntetések által megtorolt *pócspetri ügyre hivatkozva*⁶⁰ – az államosítás terve elleni szabad véleménynyilvánítást már a demokrácia intézkedései és szervei elleni támadásként, izgatásként minősítettek, s megtoroltak.

Így történt ez a soproni katolikus asszonyok és diákok által szervezett 1948. június 7-i 1000-1500 fős békés, a rendőrség és tűzoltóság által erővel feloszlattott, államosítás elleni tüntetéssel kapcsolatban is. „Sopronból nem lesz Pócspetri!” jelszót hangoztatva a résztvevők közül 8 főt internáltak, 8-at rendőri felügyelet alá helyeztek. Az 1944-45-ben Mindszenty Józsefnek és internált társainak szállást adó, – ezért a vendéglátásért hálás a hercegprímásnak kedves – Isteni Megváltó Leányai Zárda tanítónőképzőjének egy diákját és egy apáca tanárát népbírószági ítélettel rövidebb hosszabb fogház-, illetve börtönbüntetésre ítélték.

A június 11-én lezárult nyomozás során kiderült: a Révai cikk megjelenése után a soproni klerikusok – egy kivétellel – nemcsak, hogy nem vettek részt a tüntetés előkészítésében, szervezésében, vezetésében, hanem kifejezetten tiltották diákjaiknak a részvételt, s maguk is távol maradtak attól. Így azt a demonstrációt igencsak közvetetten lehetett Mindszentyvel, a klérussal, az egyházi iskolák szellemével kapcsolatba hozni, s az államosítás melletti érvként felvonultatni.⁶¹

A pócspetri per ítélethírdetésének és Királyfalvi Miklós jogtalan statáriális kivégzésének napján⁶² vélhetően ezért fordult a rendőrség figyelme az esztergomi érseki tanítóképző felé. A koncepcióos pócspetri és soproni ügyek nyomozásában vezető szerepet játszott Décsi Gyula (1919-1990) ávós alezredes akkor szembesült azzal a körülménnyel, hogy a soproni tüntetéssel kapcsolatos nyomozás nem hozta meg számukra az államosítás melletti propaganda szempontjából kívánatos eredményt.

Márpedig ismerte a velük szemben fokozottabban érvényes politikai elvárást, melyet Rákosi Mátyás az MDP alakuló kongresszusán így fogalmazott meg: „Itt az ideje aláhúzni mindenkivel szemben, akit illet, hogy a demokrácia türelmének vége, s aki szembeszáll a demokráciával, arra

⁵⁹ Révai József, 1948. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁰ Mikó 2008.

⁶¹ Donáth, 2024.

⁶² Asztalos plébánost és Királyfalvit, 1948.

gyorsan lecsap a demokrácia ökle. ... A köztársaság üdve ma az iskolák államosítását követeli ki és azt, hogy ne ismerjünk kíméletet a reakcióval szemben.”⁶³

2.3. Az 1948. június 12-i incidens és az azt követő őrizetbevételek, kihallgatások

Ez vezethetett a Korencsi Ferenc memoárjában említett június 12-i esztergomi provokációhoz: „1949-ben Esztergomtáborba kerültem, ahol az általánosiskolában tanítottam. Tanítványaim között volt egy fiú, akinek katonatiszt volt az apja. Ezzel a tiszttel jó barátságba kerültem. Egy alkalommal szóbakerült az »1948-as esztergomi diákügy«. Úgy próbáltam a beszélgetést irányítani, hogy megtudjam milyen szerepe volt ezzel kapcsolatban az esztergomi katonai alakulatoknak. A következőket tudtam meg: Decsi nevű ÁVO-s tiszt összehívott egy tiszti gyűlést, ahol azt a feladatot adta önként vállalkozó tiszteknek, hogy vállaljanak egy provokatív felvonulást az érseki képző előtt. Ennek a különítménynek Tóth százados⁶⁴ volt a parancsnoka. Arra a megjegyzésemre, hogy biztosan nagy karriert futott be ez a tiszt, azt a választ kaptam, hogy Tóth százados nagyon megbánta tettét, mert [június 12-én ők úgy tudták, hogy] Decsiék őt és társait csak egy kis ijesztésre akarták felhasználni, nem pedig ártatlan gyerekek elhurcolására.”⁶⁵

Egyéb forrásainkban említés sem történik Décsi Gyula esztergomi szerepléséről, s arról sem, hogy eredetileg „csak” az erődemonstráció szándékával vonultatták-e el az önként jelentkezett katonákat az érseki tanítóképző, s felette az egyéb egyházi intézmények, székesegyház előtt, vagy további céljaik is voltak ezzel. Ismerve az aznapi központi napilapok fenyegető hangvételét és közleményeit, mindkettő lehetséges.

A Korencsi Ferenc által említett provokációs célt alátámasztani látszik, hogy a képző előtt elvonult század katonái valójában az Esztergomtáborban állomásozó zászlóalj 2. és 3. századának tiszti akadémiára készülő honvédei voltak. Márpedig az aznap Radányi Ernő főhadnagy elhárító tiszt által az elvonult 9 katona közléséből készített feljegyzés szerint: „Az 1948 június 12-én 11,30-kor Esztergom városán keresztül gyakorlatra kivonult zászlóaljnak 2. százada az Érseki Tanítóképző Intézet előtt elhaladt. Az Intézetben lévő tanuló és valószínűleg tanári karból többen az ablakokon kihajolva a következő sértegető és gyalázkodó kijelentéseket kiáltották: ...»Hova mentek csürhék ez az a dicső néphadsereg! ...»Ezek akarják államosítani az iskolákat«, ...»Ezek a csürhék akarnak valamit csinálni«, ... »Hova mentek csürhék, ki vagytok

⁶³ Rákosi Mátyás beszéde, 1948. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶⁴ Forrásainkban nem szerepel sem Tóth, sem Máté százados neve.

⁶⁵ Korencsi, 1994., 2002.

dögölve.« ... »No csürhék hová mentek? Hogy néztek ki? Így néz ki a néphadsereg? Ezek akarnak« többet nem hallottam, mert énekelni kezdtünk és elmosódott a hang. ... »Vörös disznók szégyelljétek magatokat! Csürhe banda«, ... Az Érseki Tanítóképző előtt amikor meneteltünk az ablakban lévő fiatalemberek, egyre pontosan emlékszem, megismerném száz között is, sárga vászonöltöny volt rajta, pufók képű. »Nézzétek fiúk, egy aljas banda vonul itt alattunk«. A paptanár, aki mellette állt is hallotta és jól röhögött rajta” - sorolták, többen hozzátéve, hogy a képzősök kéz és kar mozdulatokkal drasztikusan be is intettek nekik.⁶⁶

A feljegyzés tehát csak a 2. századról szólt, holott a megszólaltatott honvédek a 2. és 3. századba tartoztak. Ez az önként jelentkezésre utal. Figyelemre méltó, hogy a feljegyzést nem az elvonuló egység parancsnoka készítette, hanem az elhárító tiszt. Korencsi Ferenc egyik memoárjában úgy nyilatkozott, hogy a katonák nem énekeltek, és a képzősök semmiféle megjegyzést nem tettek rájuk. „A magyar nép törvénytisztelete és a bíróság pártatlanságába vetett hite 1948-ban még oly mélyen gyökerezett, hogy senki sem hitte ártatlanságunkat.”⁶⁷ Eszerint a század – énekszóval, vagy anélkül – ugyan elvonult a képző előtt, de a képzősök semmiféle megjegyzést nem tettek rájuk. Ha így történt volna, akkor az egész egy előre megtervezett provokáció lehetett volna, azzal a céllal, hogy támadást indíthassanak az érseki képzőn keresztül az államosítás ellen mozgósító Mindszenty József ellen. Ez esetben a katonák hamis vallomást tettek volna a diákokra, ezzel kiindulóponttal szolgálva a támadáshoz.

Ellene szól ennek egyrészt Korencsi vallomása mely szerint ő csak 11,55-kor mehetett az ablakhoz, s akkor már csak az elvonuló katonák utolsó szakaszát látta távolodni. Lehetséges, hogy akkor már egyetlen diák sem tett megjegyzést a távolodókra, tehát ő jóhiszeműen állította, hogy nem tapasztalt beszólásokat. Attól még korábban lehettek ilyenek. Utóbbira utalhat, az idézett feljegyzésben az, hogy minden megszólaltatott katona megjelölte, hogy az intézet melyik ablakából kiabáltak, intettek nekik és hányan; másrészt az, hogy az utolsó megszólaló még személyleírást is adott egy ilyen diákról. Az is valószínűsíten látszik a katonák közléseinek valódiságát, hogy egyikük azt is jelezte, hogy amikor a köztársasági indulót énekelni kezdték, már nem hallotta a beszólás folytatását.

Akárhogy is történt, június 14-én erre hivatkozva Szöllősi György ávós őrnagy vezetésével rendőrök és „katonák” nyomultak be az intézetbe. Petrovich Ede igazgató másnapi jelentése szerint: „f. hó 14-én de. 9 órakor közvetlenül az évzáró ünnepély előtt megjelent a vezetésem alatt álló intézetben a Magyar Államvédelmi Rendőrség helyi vezetője, és kijelentette,

⁶⁶ Feljegyzés! Esztergomtábor 1948. június 12-én. (ÁBTL V-59109. 16.)

⁶⁷ Korencsi, 1994.

vizsgálatot kíván tartani a tanulók között, mivel a tanulók közül többen f. hó 12-én az osztályvizsgák befejezése után 11 és 12 óra között az iskola előtt elvonuló honvédalakulatokra a demokratikus honvédséget sértő megjegyzéseket tettek. Tüstént a vezető ezredes⁶⁸ rendelkezésére állítottam az ifjúságot, miközben honvédalakulatok megszállták az épületet és annak udvarát. A vezető ezredes úr felszólítására: lépjenek ki azok a tanulók, akik a jelzett időben az ablakoknál álltak, előlépett 24 tanuló. Házkutatás után⁶⁹ az államvédelmi rendőrség elvitte a tanulókat, de az est folyamán még a következő tanulók maradtak a rendőrség őrizetében: Machovits Gyula, Schreiner Mihály I. é., Csaba László, Kovács Tibor, Mohl József, Szatai György III. é. Korencsi Ferenc, Nagy Gyula, Szalay Árpád, IV. éves tanulók. A tanulók kihallgatásánál az intézet részéről nem volt jelen senki.”⁷⁰

Június 14-én az esztergomi rendőrkapitányságon került sor az oda bevitt 23-24 tanuló első kihallgatására és az idézett feljegyzésben név szerint szereplő honvédekkel való szembesítésekre. A rendelkezésünkre álló – valószínűleg nem teljes – tanúvallomások szerint ők valamennyien megmaradtak a feljegyzésbe foglalt beszólások, bemutogatások említésénél, s azokat a szembesítések során az általuk felismerni vélt tanulókhöz kötötték. Ily módon Csaba László, Machovits János, Mohl József, Nagy Gyula, Schreiner Mihály és Szatai György került beazonosításra dokumentumaink szerint. A többieket vélhetően a diákok kihallgatása során szerzett információ alapján választották ki. Ily módon aznap este 9 tanulót szállítottak Budapestre, Korencsi Ferenc szerint az Andrássy út 60-ba, ahol adataikat bántalmazás közben felvették, majd cellákba zárták őket.⁷¹

Kihallgatásukra az Államrendőrség Budapestkörnyéki Kapitányságának Államvédelmi Osztályán a Mozsár utca 16-ban került sor, melyet Szöllősi őrnagy vezetett. Korencsi Ferenc szerint e kihallgatások során úgy Esztergomban, mint Budapesten fizikai erőszakot alkalmaztak a kihallgatott diákokkal majd tanáraikkal szemben. Köztük vele szemben is:

⁶⁸ Az igazgató úr valószínűleg nem volt tisztában a tiszti rangokkal. Szöllősi őrnagy több hadnagy és alhadnagy rendfokozatú beosztottja vett részt a házkutatásban, majd a kihallgatásokban.

⁶⁹ A házkutatási jegyzőkönyvet lásd: Államrendőrség esztergomi kapitánysága, államvédelmi osztály. Házkutatási jegyzőkönyv (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 100.)

⁷⁰ Petrovich Ede mb. igazgató 466/1947-1948. számú jelentése „A tanulók elleni vizsgálatról” a Főtitiztelendő Főegyházmezei Hatóságnak. (PL Mindszenty egyházkormányzati iratokban 4371/1948.)

⁷¹ A Korencsi Ferenc által az Andrássy út 60-nal kapcsolatban leírtakatról semmilyen más írott forrás nem áll rendelkezésünkre. Ezért azt sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk. Két mozzanat mégis fenntartásra készlet. Korencsi arról írt, hogy egy cellában volt bezárva Kossa Istvánnal, ami akkor nem volt lehetséges. Kételyt ébreszt továbbá az is, hogy szerinte csak a 3. napon vitték őket a Mozsár utcába kihallgatásra, holott ott a kihallgatások már 15-16-án is folytak, egyebek között Korencsit is 16-án hallgatták ki.

jobb talpának gumibotozása folytán jobblábát attól kezdve képtelen volt behajlítani.⁷²

Más forrás erről nem áll rendelkezésünkre, hiszen a kihallgatottakkal aláíratott hivatalos jegyzőkönyvek mindig azzal a formulával zárultak, hogy „vallomásomat önként, az igazságnak megfelelően, minden kényszerítő eszköz alkalmazása nélkül tettem és elolvasás után aláírással megerősítem”.⁷³ Sőt, az ügyészségre áttéve ott is aláíratták velük: „a rendőrségen nem bántalmaztak, semmi panaszom nincs”.⁷⁴ E visszatérő nyilatkozatokat aligha tekinthetjük hiteles forrásnak.

Mindazonáltal lehetséges, hogy látszólag „baráti, atyai” hangnemmel, pszichikai nyomással, a várható büntetéssel való fenyegetéssel fizikai erőszak nélkül is együttműködésre bírták az előállított diákok egy részét. Ennek esélye csak nőhetett azáltal, hogy a várható súlyos büntetés helyett enyhe szankciót helyeztek kilátásba a számukra, amennyiben magatartásuk okaként tanáraik, a tanítóképző nevelési gyakorlatát hibáztatják, s azok „demokráciaellenes” megnyilatkozásait, gesztusait tanúsítják.

Ilyennek tűnik számunkra Machovits János, akkor 17 éves első képzős esete. Magyar László pártfogó – vélhetően az ügyészség felkérésére – környezettanulmányt készített több fiatakorú diákról, köztük Machovitsról is, melyben leírta: házasságon kívül született, „1939-ig nagynénje Machovits Józsa Budapesten nevelte, utána a menhely kötelékében Gyömrőn volt 1945-ig egy földművesnél, azután 1947 szeptemberéig a főjegyző özvegyénél. Földműves és házimunkát végzett, a népiskola VII. osztályát és a polgári iskola IV. osztályát végezte. 1947 nyarán egy bolgárkertészethen dolgozott. 1947 szeptember 1-jén belépett az esztergomi katolikus tanítóképzőbe, ahová Merényi Alujzia gyömrői polgári iskolai tanárnő segítette be. Az intézetben tanuláson kívül régi írók műveit olvasta. Az intézettel ment moziba, kirándulásra. *Iskolai bizonyítványa kitűnő általános osztályzatot mutat.*”⁷⁵

Machovits már az első gyanúsított kihallgatásán, június 15-én rendkívül együttműködőnek mutatkozott. Olyasmit is magára vállalt, amit az ellene tanúskodó katonák nem említettek,⁷⁶ s készségesen vádolta a tanári kar tagjait is: „A gyanúsítást megértettem. Bűnösnek érzem magam. 1948. június 12-én délelőtt kb. 11 órakor, miután a tanításnak vége volt, többi tanulótársaimmal együtt arra lettünk figyelmesek, hogy az utcán énekelve honvédek menetelnek. Odaszaladtunk az ablakokhoz és néztük az előttünk

⁷² „Lábam rossz állapotának sok köze van az átéltekhez” –írta 2002. június 28-án hozzám írt levelében Korencsi Ferenc

⁷³ ÁBTL V-52698. 30.

⁷⁴ BFL VII. 5. e. B 20620/49. 85-87.; ÁBTL V-59109. 23-26.

⁷⁵ BFL VII. 5. e. B 20620/49. 10. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷⁶ Ellene csak Botka Mihály honvéd vallott, aki ezt vélte hallani tőle: „Itt menetel egy aljas, csürhe banda”. (Feljegyzés! Esztergomtábor, 1948. június 12-én. ÁBTL V-59109. 16.)

elhaladó századokat. Én Szatai Györggyel, Schreiner Mihállyal és Metzker Jánossal álltam az iskola magasföldszintjének egyik ablakában. Én a lent elvonuló honvédeknek hangosan a következőket kiáltottam oda: *»Büdös kommunisták«*. Majd, amikor énekelték azt, hogy éljen a Köztársaság, akkor azt kiáltottam feléjük: *»Vigyen el a fene vele együtt«*. Ezután a többieknek megjegyeztem, hogy a múltrendszer katonasága fegyelmezettebb volt, mint a mai. Az ablakban lévő többi társaim nem kiáltottak semmit a honvédek felé. A hátam mögött álló Szatai György... nekünk azt mondta: *»Ha a nyilas rendszer visszajönne, ő is beállna közéjük«*.

Mentségemre előadom azt, hogy *szegénysorsú szülők gyermeke vagyok, édesanyámnak semmiféle vagyona nincsen, s az érseki tanítóképzőben is ingyen tanítanak*.

A feltett kérdésre előadom azt, hogy a fenti kijelentéseket azért tettem, mert ilyen kijelentéseket többször hallottam a tanáraimtól is.

Szentei Ferenc hitoktató, intézeti prefektus 1947 szeptemberében mondta nekünk: *»Sietek, mert meg kell hallgatnom az amerikai rádió híreit. Nem szeretem a magyar híreket, nem mondanak igazat...«* 1948 májusában egy este előttem, valamint Juhász István, Polyák Vilmos, Drovnyi László, Sáros Bálint VII. gimnazisták előtt Szentei Ferenc prefektus úr, miután az amerikai rádió híreinek adását előzőleg meghallgatta, előttünk a következő kijelentést tette: *»Oroszország sorozatosan utasítja vissza az amerikaiak békejavaslatára vonatkozó jegyzőkönyveket, valószínűleg háború lesz«*. Ebből azt érezte a prefektus úr, hogy a háborút a Szovjetunió akarja kirobbantani. Ezen kijelentésére a fiúk között egy olyan értelmű megnyilvánulás fejeződött ki, amit Polyák Vilmos nyíltan ki is mondott: *»legalább megváltozik a helyzet«*. Szentei prefektus úr egy alkalommal a következőt mondta: *»A jelenlegi magyar honvédség szellemileg elmaradott suhancokból áll«*. ...

Dr. Biborka Ferenc osztályfőnök 1948 márciusában egy osztályfőnöki órán a következőket mondta nekünk: *»A demokráciáról nekem muszáj beszélni, mert ez kötelező, s még akkor is beszélnem kell róla, ha én más nézetten vagyok«*. Miután ezt hallottuk, nem tartottuk érdemesnek, hogy az előadást figyelemmel kísérjük, de az osztályfőnök az érdeklődést nem is kívánta meg tőlünk. ... 1947 karácsony előtti napok egyikén az osztályfőnök úr a mindennapi kérdések óra keretében a következőt mondta: *»Ma a zsidóknak van a legtöbb pénzük és üzletük, azok meg tudnak venni mindent. Én nem járok zsidókhoz vásárolni, mert én nem bírom egyáltalán őket.«* ...⁷⁷ E vallomását Machovits június 19-én az ügyészség is megerősítette.

⁷⁷ Machovits János gyanúsítotti kihallgatási jegyzőkönyve, 1948. június 15. BFL VII. 5. e. B 20620/49. 68-70., 94. (Kiemelések tőlem – D. P.)

Tőle származik, egy kézzel írt, aláírás nélküli datálatlan szöveg, mely együttműködőkészségét tanúsítja, s egyben annak motívumaiba is némi betekintést enged:

„Kedves Örnagy Úr!

Amit most kaptam kedves személyétől azt most mind meggondolom. Átgondolom azt, hogy mennyivel magasabb lenne ennek az országnak a műveltségi szintje, ha mindenki tanulhat és nem kell tandíjat fizetni. Ez volt aztán az oka annak, hogy a magyar nemzetet belesodorták, belekényszerítették abba a förtelmes világégésbe, ami hazánkat félig elpusztította. Köszönöm, hogy fel tetszett világosítani a demokrácia előnyeiről, a demokrácia jóságáról.

Amit tetszett mondani, hogy azt, amit elkövettem azt csak meggondolatlanságból tettem? – Igen, elismerem, hogy olyan emberek ellen olyan megszólást tettem, amit azok egyáltalán nem érdemeltek meg.

Olyan jó volt hallani amint velem is elébb el tetszett beszélgetni. Jó volt, hogy egyszer olyan valakivel tudok beszélni, aki tényleg szívből-lélekből híve a demokráciának. Hogyha lehet ezután én is tényleges követője leszek a demokráciának. Kérem Örnagy Úr beszéljen még nekem a demokráciáról, annak tervéről. De még mintha én fia lennék, nekem azt mondja. Kár, nagyon bánom, hogy most találkoztam az Örnagy Úrral.

Igen, de most már ha megtörtént, azt jóvá tenni nem lehet. Hiszen csak akkor tudom ezt a hibát [jóvá tenni], ha ki tudok jutni az életbe, mint Tanító és ott a gyermekeknek, a fiatal magyar lelkeknek tudom majd én is magyarázni, mi a demokrácia. Evvel ellent állok annak, hogy valaha olyan történjen megint, mint most énvelem. Azt tudom és ígérem, *hogy még egyszer nem fog a számon rágalmozás jönni, pláne olyanok ellen, akik éppen úgy nőttek fel, mint én, úgy jöttek világra, mint én.* Nagyon kérem az Örnagy Urat, segítsen rajtam, ahogy tud. Tetszik látni nem tudtam, hogy ezzel a kijelentéssel a demokráciának támoszlopával a katonasággal kerülök szembe.

Kedves Örnagy Úr,

Amit tettem ... a nevelés miatt, a nevelés rosszoldalúsága miatt tettem. Itt az Intézetben még csak első éve vagyok, de már tudom, hogy melyik prefektus milyen világnézetű. Akit említettem, Szentei Ferenc főtisztelendő Urat inkább a »reakció« világnézetűek közé adom. Említette, hogy a kommunisták milyen jól tudnak szervezkedni. És hogy annyira szervezkednek ennek a vége az lett, hogy azzal fejezte be, hogy majd az amerikaiak segítenek. Meg, hogy forradalom lesz ennek a vége. Magyarországon nem tudja megvetni lábát a kommunizmus, és ehhez hasonlókat. A Hercegprímás Úr körleveleivel kapcsolatban is magyarázták, hogy még jobban ellene legyünk a demokráciának.

Amikor Ortutay Gyula VKM úr azt mondta, hogy ő elismeri a katolikus egyház érdemeit, akkor örültek, de mikor jött a rendelet az államosításról, azt meg tiltóan fogadták és tiltakoztak ellene. Mást nem tudok, de ez is elég ahhoz,

hogyan egy olyan fiút, mint én, a demokrácia fogalmával tévútra vezessen. Hallgatják az amerikai híreket és abból biztatják magukat, aztán bennünket is azzal biztatnak.

Egyebet nem tudok, de az biztos, hogy nem demokratikus érzelműek. Azt hiszem ezután, majd, ha megtörténik az államosítás akkor minden ilyen demokrácia ellen gondolkodó kilép a nevelők sorából.”⁷⁸

Mi készítette a szegénységben, család nélkül felnőtt, a tanítóképzőben közösséghez, mérsékelt felemelkedési lehetőséghez jutott 17 éves fiatalembert a látszólag teljes behódolásra, együttműködésre? Semmiképp sem szeretne volna elveszteni az ingyenes továbbtanulás lehetőségét. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a demokrácia mellett agitáló Szöllősi őrnagy egyes érvei valóban hatottak rá, s egy megjegyzéséből az is kiszűrődhetett, hogy az apa nélkül felnőtt fiút megérintette a vele/velük(?) szemben nevelő szándékkal fellépő, sorsuk iránt látszólag érdeklődést mutató felnőtt férfi fellépése. S persze az sem lehetetlen, hogy az egész Machovits részéről csupán az őrnagyot a maga irányába kedvezően befolyásolni szándékozó taktika volt, nem is eredménytelenül.

Erre utalhat a Március Tizenötödike c. lapnak a bírósági tárgyalás szünetében készített propagandisztikus beszámolója is: „furesán hangzik, az első előadást a demokráciáról a rendőrnymozóktól kaptuk -mondja Szatai György, egy négyholdas újjgazda fia.

-Mindig vártuk, hogy mikor leszünk agyonverve, mikor kezdődik az »elcsépelés«, de ehelyett felvilágosító előadásokat és könyveket, jó könyveket kaptunk. Én ajándékba kaptam a rendőrtisztől Makarenkó Új Ember kovácsa című csodálatos könyvét. Éjjel-nappal olvastam a cellában – mondta Machovits János. *Én már nem tanító, hanem tanár leszek. Mert a detektívek kifaggattak, volna-e kedvem egyetemre menni. És a detektívek bejuttatnak a Dózsa György Népi Kollégiumba. A rendőrségre kerültünk, mert gyaláztuk a köztársaságot, mert szidtuk a demokráciát. És engem börtön helyett egyetemre juttatnak!*” – mondta a Március Tizenötödike tudósítója szerint.⁷⁹ Ha így történt Machovits úgy gondolhatta: ha nem is Párizs, de az egyetem megér egy új misét/mesét.

Az őrizetbe vett diákok közül még hatan Machovitshez hasonlóan jártak el: vállalták a nekik tulajdonított beszólásokat, bűnösnek vallották magukat, s magatartásukat annak tulajdonították, hogy tanáraik rossz példát mutattak nekik. Ezt követően részletesen tanúskodtak a tanári kar több tagja és igazgatója ellen. Szalay Árpád és Korencsi Ferenc a rájuk nehezedő nyomás ellenére kitartottak amellett, hogy ők nem vettek részt a honvédség elleni beszólásokban, de tanáraik ellen ők is tanúskodtak.

⁷⁸ Datálatlan, aláírás nélküli kézzel írt szöveg Machovits Jánostól Szöllősi őrnagyhoz címezve. (ÁBTL V – 52724. 37-40. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁷⁹ G. Gy. 1948. (Kiemelés tőlem – D. P.)

Korencsi Ferenc az általa aláírt június 16-i gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv szerint – az említett talpverés ellenére – a következőket nyilatkozta Perényi Zoltán rendőrnagyhoz: „... *nem érzem magam bűnösnek*. 1948. június 12-én a vizsgánk 11,55-ig tartott, negyedmagammal, név szerint Dajcs Rudolf, Hábel József és Oszkai Miklóssal az ablakból az elvonuló honvédek utolsó szakaszát láttuk. *Az ablaknál elvonuló honvédekre megjegyzést nem tettünk*. Tekintettel arra, hogy kint lakó vagyok Dajcs Rudolffal az intézetből eltávoztam a Sötétkapu irányába. Az úton Dajcsnak a honvédségre vonatkozóan azt mondtam: »Szegény honvédek, ebben a nagy melegben abban a meleg ruhában cipelik azt a nehéz géppuskát«. A továbbiakban arról vitatkoztunk, hogy a géppuska állványa vagy maga a fegyver nehezebb.

Engem az osztálytársaim baloldali magatartású fiúnak ismernek, mert az osztálytársaimnak és Németh Lajos tisztelendőnek ki mertem fejteni egyéni véleményemet az államosításra vonatkozóan. Mire Németh tanár úr azt felelte: »Senki sem hívott, menj az állami iskolába, van ott hely a te számodra«.

Amióta az iskolák államosítása napirendre került, Németh tanár úr a hittanórák keretében többször is az államosítás ellen beszélt. Kb. f. év május első felében a tanóra megkezdése előtt mondta: »Ha az államosítás továbbra is így megy, az kolhoz fog eredményezni«. Néhány hittanórával később azt mondta: »Ha kolhozra vezet az államosítás, akkor a hátunkon cipelhetjük a csajkát«.

Tavaly, hogy a tandíjamat fizetni tudjam, kőművesmunkát kellett vállalnom. Mint MEMOSZ tag [Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége] az 1947. május 1-jei ünnepélyen felvonultam és egy »Éljenek a dolgozók« feliratú táblát vittem. Végvári István tanár úr engem a menetben felismert. Midőn vizsgára mentem, a felvonulás során tett észrevételét velem azonnal közölte és az osztály előtt azt mondta: »A táblát vinni tudod, de a német leckét nem tanulod meg«. Az idei vizsgák kezdetén óra közben Végvári tanár úr azt mondta, hogy: »a német az egy kultúrnyelv és rövidesen eljön az idő, hogy a középiskolákban kötelező lesz a németoktatás úgy, mint régen«.

Mint kint lakó, az intézet [az internárus] belső életéről nem tudok sokat, de f. év januárjában este 7 órakor bementem az intézetbe Dajcs Rudolffal egy füzetért, akkor azt láttuk, hogy egy fiú, akit megnevezni nem tudok, mert valószínűleg kereskedelmista a földön négykézláb mászik és Szentei Ferenc prefektus úr korbáccsal a kezében állt és nevetett. A diákok kérdésünkre, hogy mi történt, az elrendelt szilenciumra hivatkozva, felvilágosítást nem adtak.”⁸⁰

Terjedelmi okból lehetetlen, s redundáns is lenne a többi diák kihallgatási jegyzőkönyvét ismertetnünk. Dr. Bíborka Ferenc ellen négyen, Szentei Ferenc ellen heten, Németh Lajos ellen heten, Végvári István ellen

⁸⁰ ÁBTL V-52619. 3-5. (Kiemelések tőlem – D. P.)

ketten, Petrovich Ede igazgató ellen hárman tanúskodtak, többen ugyanazokat az eseteket, kijelentéseket felidézve.

Ezen – aligha mindenben hiteles – jegyzőkönyvbe foglalt vallomások korrekt összegzését adta *Szöllősi György őrnagy 1948. június 16-i összefoglaló jelentésében, néhány vitathatóan általánosító megjegyzéssel:*

„... f. hó 12-én szombaton délelőtt 11,30 h-kor az ott állomásozó 2. önálló lövész zászlóalj egy százada, mely kizárólag honvédkadémius jelöltekből állt, gyakorlatra kivonulóban az Esztergomi Érseki Tanítóképző előtt vonult el, a köztársasági indulót énekelve. Az intézet diákjainak egy része az ablakokhoz tódulva nézte az elvonuló honvédeket és többen a diákok közül trágár jeleket mutogatva, hangosan becsmérő kijelentéseket tettek a századra: »Kommunista csürhe, az oroszok csatlósai«. »Izzadtok csürhék? Piszkos pribékek, össze-vissza lépkedtek«. »Vörös banda, milyen tiszték lesznek ezekből?« »Hogyha a nyilas világ visszajönne, én is szívesen beállnék azokhoz katonának«. »Kis majmok vannak köztetek, büdös kommunisták«. – és a köztársasági induló éneklésekor: »Vigyen el a fene vele együtt«. »Ez az a dicső néphadsereg?« A század válasz nélkül tovább vonult, de a kijelentések mély felháborodást váltottak ki a honvédekből és később az esetről tudomást szerzett esztergomi lakosságból.

Régebbi jelentések alapján az osztálynak tudomása volt arról, hogy a fenti intézetben még abból az időből, amikor ott a Görgey Akadémia egy részlege volt nyugatra való szállítása előtt beszállásolva, a honvédkincstár tulajdonát képező anyagok vannak. F. hó 14-én utasításra rendőri karhatalommal házkutatást tartottam az intézetben, és őrizetbe vettem a provokáló diákokat, összesen 9 főt.

Házkutatás során, melyről a házkutatási jegyzőkönyvet mellékelem, kisebb mennyiségben találtunk honvédkincstár tulajdonát képező anyagot.... lőfegyvert és lőszert azonban nem. Találtunk azonkívül, főleg a könyvtárban, de az épület más részein is igen nagy mennyiségű be nem szolgáltatott fasiszta sajtóterméket, pl.: Signal folyóiratokat, a Magyar Futár több sorozatát, a Harc. c. hetilap majdnem teljes évfolyamát, a Magyarság c. lap évfolyamait, 2 db. Hitler, 1 db. Göring fényképet, és igen sok indexre tett könyvet. A könyvtár igen nagy méretei miatt és mivel szemmel láthatóan a fasiszta sajtótermékekre vonatkozó rendeletnek az intézetben egyáltalán nem tettek eleget, a tüzetes átvizsgálás helyett, mely napokat vett volna igénybe, utasítottam az iskola igazgatóját, hogy rendőri segédlettel az épület összes sajtótermékeit 3 napon belül rostálják át, és a fasiszta anyagot a helyi kapitányságnak szolgáltatassák be. (I. m.)

Részben saját beismerésük, részben a honvédekkel történt szembesítések alapján 9 diákot vettem őrizetbe, név szerint: Nagy Gyula Béla IV., Kovács Tibor, Mohl József, Csaba László, Szatai György, Korencsi Ferenc, III., Mahovics János és Schreiner Mihály I. éves tanítóképző

növendékek(et).⁸¹ *Fentiek közül kettő⁸² a jelzett időpontra távollétet tudott igazolni, a többi hét viszont őszintén beismerte a fent jelzett és általuk tett kijelentéseket.*⁸³ Gyanúsítottak közül egy 15 éves, a többiek 17-20 évesig terjedő korban vannak. Kettő kivételével, akik kulák parasztok gyermekei, a többi – az iskola tanulóinak általános szociális összetételének megfelelően – munkások, szegényparasztok gyermekei, sőt van köztük árva és lelenc is. Őszinte és őszintének látszó vallomásuk, szociális helyzetük és a nyomozás során felmerült egyéb adatok miatt *magatartásuk okát az iskola szellemében kellett keresni.* (II. m.)

Az őrizetbe vett gyanúsítottak vallomásuk során előadták, hogy *egyes tanáraik állandóan és folyamatosan antidemokratikus kijelentéseket tettek előttük, izgattak és lázítottak a demokrácia és alapintézményei ellen és ez a szellem áthatotta az egész intézet és a hozzátartozó internátus összes növendékeit.*

Németh Lajos hittanár, mind a hét őrizetbe vett diák egyöntetű tanúvallomása szerint – amit a nyomozás egyéb adatai is alátámasztottak – folyamatos demokráciaellenes izgatás közben a következő kijelentéseket tette: »Ha az iskolákat államosítják akkor 1-2 évig ne járjatok iskolába, ne hagyjátok lelketeket megfertőzni, mert 1-2 év múlva úgyis vége lesz ennek a rendszernek és akkor újra egyházi iskolába járhattok«. »A Szovjetunióban kiirtották a vallást«. »Az országban ma tatárjárás van«. »Az amerikai rádió bement, hogy nemsokára háború lesz Amerika és Oroszország között, és nem kérdéses, hogy az amerikaiak le fogják győzni a gyűlevész orosz hordákat«. »A Szovjetunió már többet elhurcolt az országból, mint amit az egész jóvátétel kitesz, így könnyű neki a felét elengedni«. »A munkásság és diákság közösen tervezett Szabadság sportünnepélyét elmosta az eső, mert az Isten sem akarja, hogy ez a két, annyira különböző társadalmi réteg egyetértésben legyen«. »Államosítják az iskolákat, államosítják a gyárakat, államosítani fogják a földeket is, kolhoz lesz«. (stb. lásd a jegyzőkönyvet.)

Szentei Ferenc az internátus prefektusa (paptanár). Rendszeresen ismertette a diákok előtt az amerikai rádió híreit: »Nem szeretem hallgatni a magyar rádiót, mert az csak hazudik«. »Oroszország sorozatosan utasítja vissza a békeajánlatokat, háborút akar, de nem baj, legalább megváltozik a helyzet«. »A jelenlegi magyar honvédség szellemileg elmaradott suhancokból

⁸¹ E felsorolásból Szalay Árpád IV. éves növendék kimaradt.

⁸² Szalay Árpádra és Korencsi Ferencre utalhat itt a jelentés.

⁸³ Az elvonult katonák nem, vagy nem úgy referáltak a fenti szövegben döntéssel jelzett beszólásokról. *A kommunistákra, orosz csatlósokra, nyilas hadseregre, és arra, hogy a köztársaságot egye meg a fene ők nem emlékeztek.* Ezekre a történetek politikai és jogi megítélése szempontjából fontos beszólásokra az elfogott tanulók a kihallgatások során – vallatóik nyomására – kezdtek „emlékezni”, márpedig ez az ügy koncepcióba rendezésének szándékát jelzi.

áll«. »A vatikáni rádióban egy magyar püspök bemondta, hogy megbukott a magyar kormány és Rákosi kimegy Moszkvába«. »Ez a rendszer nem maradhat fenn sokáig, nemsokára forradalom fog kitörni«. stb. stb. Szentekre vonatkozóan egyébként a tanúk előadták, hogy kábeldrótokból készült korbáccsal verte a legapróbb fegyelmezetlenségért a kisdíákokat, pl. akkor, ha rosszul sikerült valamelyik dolgozata és fegyelmező eszközül állandóan használta az ún. »fektetést« és »kúsztatást«. Az internátusban tilos volt a tanítóképzősöknek bármiféle újságot olvasni, kivéve az »Új Ember«-t és a »Szív Újság«-ot, amely hivatalból járt.⁸⁴ (Megjegyzés: az utolsó éves tanítóképzősök könyvárába egyetlen modern magyar regényt, vagy verses kötetet nem találtam, a most végzett jelölteknek Adyt csak megemlétték, de nem ismertették,⁸⁵ nincs kötete az intézetben, József Attilát egyikük-másikuk az intézeten kívül hallotta említeni, nem ismerik, és volt olyan most végzett jelölt, aki nem tudta ki a köztársasági elnök.)

Dr. Biborka Ferenc neveléstan tanár, mint osztályfőnök (világi tanár) következő kijelentéseket tette: »Ma a zsidóknak áll a világ, nekik van a legtöbb pénzük, az övék a legtöbb üzlet, én utálok őket és nem is járok hozzájuk vásárolni«. Mindennapi kérdések óráján a demokratikus rendszer ismertetését így kezdte: »A demokráciáról nem szívesen beszélek, de én is kényszerítve vagyok rá, mert kötelező és akkor is beszélnem kell róla, ha én más nézetem vagyok. Az, ami ma van Magyarországon, az nem igazi demokrácia«. stb.

Petrovich Ede igazgató (paptanár), 1947 októbere óta van az intézet élén, többször nyilatkozott hasonló szellemben, bár nem olyan élesen, mint a fentiek. Május 1-jére, a Kommunista Pártra tett félreérthetetlen sértő kijelentéseket és ő is emlegette a kolhoz és csajka mesét. Németh Lajos hittanárral együtt szövegezték meg az iskolák államosítása ellen a kultuszminiszterhez intézett tiltakozó táviratot, a mit aláírtak az osztálybizalmiakkal (akiket tilos volt így nevezni az intézetben, hanem kurátor elnevezést kellett használni) és a tiltakozó távirat megtörténtét csak utólag közölték a diáksággal annak kapcsán, hogy a távirat költségeit a diákoktól szedték össze. Feltétlenül ő felelős azonban az intézetben feltalált fasiszta sajtótermékekért, az intézetben uralkodó szellemért és nevelési módszerekért.

Fentiekhez hasonló kijelentéseket tettek *Végyári István és Lukszics János* világi tanárok, azonban nem sorozatosan (Valamennyi fentire lásd tanúvallomási jegyzőkönyv II. sz.)

⁸⁴ „A VKM adományából a következő folyóiratok jártak: Politika, Fórum, Új Magyarország, Magyarságtudomány. Az internátus növendékei számára az igazgató állította rendelkezésre az Új Ember, Vigília és Köznevelés folyóiratokat” -olvashatjuk az intézet évkönyvében. (Az Esztergomi Érseki, 1948. 17-18.)

⁸⁵ „Magyar dolgozatok: V. o. Ady Endre és a társadalmi kérdés. ... Nemzetiségi béke a Duna-medencében a múltban és a jövőben”. (Az Esztergomi Érseki, 1948. 15.)

Javaslat: Az őrizetbe vett diákok kihallgatása során beigazolódott, hogy beállítottságukért, elkövetett kijelentéseikért elsősorban nem őket terheli felelősség, őszinte megbánást mutatnak, nem egynél az iskolai nevelés ellenítben állt az otthoni demokratikus neveléssel, amit szociális helyzetük is alátámaszt. Ellenük rendőri eljárást még közigazgatási vonalon sem javaslok, mert ez elvenné továbbtanulási lehetőségüket.

Amennyiben ez a javaslat nem lenne elfogadható, úgy szociális helyzetükre és egyéb képességeik alacsony nivójára való tekintettel rendőri felügyeleti eljárást javaslok Kovács Tibor 20 éves 30 holdas kulákgazda fia, Mohl József 20 éves kulák-hentes fia ellen és iskolából való eltávolítást, Schreiner Mihály sváb származású 15 éves tanuló ellen, aki 20 holdas kulák fia. A többiek ellen nem javaslom a rendőri eljárást.

Javaslom ezzel egyidejűleg Németh Lajos, Szentei Ferenc paptanárok őrizetbevételét és a Népügyészségnek történő átadását, vagy közigazgatási eljárás alá vonását. Ugyanezt javaslom Biborka Ferenc dr. világi tanár esetében, Petrovich Ede igazgató-paptanár ellen pedig véleményezett rendőri eljárásra kérek utasítást.”⁸⁶

E jelentésből egyértelmű: Szöllösi őrnagy – mikor a tanárok, az érseki képző szellemisége elleni tanúvallomások már a rendelkezésére álltak – a maga részéről betartani szándékozott a vallomásért enyhe következményeket kilátásba helyező ígérletét, ahogy az is, hogy felelősséget érezhetett azért, hogy a tesztszteron fűtötte ifjak szerencsétlen beszólásai ne akadályozzák meg tanítónvá válásukat. Nem rajta múlt, hogy erre vonatkozó javaslatait akkor felettesei felülírták.

Még két – vélhetően összefüggő - említésre méltó fejlemény történ június 16-án. Biborka Ferenc lánya, Judit kérdésre a következőt írta számunkra: „Anyukámnak még van egy bizonyíthatatlan homályos emléke. Az események előtti nap csöngetett náluk egy sötétruhás férfi, apukámat kereste és azt mondta, hogy ő egy régi tanítványa. Azért jött Pestről, hogy beszéljen vele. Anyukám elküldte az iskolába, de nincs több hír, hogy találkoztak-e, beszéltek-e. Évekkel később Budapesten egy könyvesboltban már nem emlékszik hogyan elegyedett szóba egy férfivel, aki azt mondta, hogy annakidején ő volt Esztergomban, hogy figyelmeztesse apukámat és kollégáit.”

E figyelmeztetés nagy valószínűséggel célba juthatott, mert még aznap a tantestület az igazgatóval az élen magyarázkodó, elhatárolódó levelet írt a diákok által sértegetett katonák parancsnokának:

„F. hó 14-én intézetünkben a honvédség részvételével megtartott rendőri vizsgálat tudomásunkra hozott oka az a vád volt, hogy néhány

⁸⁶ A Budakörnyéki Kapitanyság Államvédelmi Osztálya vezetőjének, Szöllösi György r. őrnagynak 19.428/1948. sz. Jelentése Budapestről „az Esztergomi Érseki Tanítóképző Intézet diákjainak és tanárainak ügyéről” (ÁBTL V-59109. 20-22. Kiemelések tőlem – D. P.)

növendékünk a felvonuló honvédséggel szemben 1948. június 12-én sértő magatartást tanúsított.

A vizsgálat a gyanúsított tanulókkal szemben még folyamatban van, de mi, az intézet igazgatója és tanárai kötelességünknek érezzük, hogy legmélyebb sajnálatunknak és megbotránkozásunknak adjunk kifejezést már csak azért is, hogy növendékeink magaviseletükkel alkalmat adtak a jelzett vádra.

Annál nagyobb a felháborodásunk és sajnálkozásunk, mert mi a tanítványainkat a magyar nép és demokrácia szeretetére, intézményeinek, szervezeteinek megbecsülésére neveljük, és sem szóval, sem magatartással indítást nem adtunk arra, hogy ilyen magaviseletet tanúsítsanak.

Kérjük Parancsnok Urat, hogy ezt az általunk nagyra becsült honvédségnek tudomására adni szíveskedjék. Egyben kérjük honvédeinket, méltó felháborodásukat enyhítse annak a megfontolása, hogy *16-18 éves fiúk részéről talán nem is rosszakarat és ellenszenv, hanem gyerekes meggondolatlanság és éretlenség megnyilvánulása volt a sajnálatos és elítélendő viselkedés oka.*

Esztergom, 1948. június 16. Mély tisztelettel: Petrovich Ede igazgató” és 14 tanár aláírásával köztük dr. Biborka Ferencé és Németh Lajosé is.⁸⁷

Másnap megtudták: e gesztusuk érdemben nem befolyásolta az eljáró hatóságok lépéseit.

2.4. Tanárok letartóztatása, kihallgatása

1948. június 17-én szóbeli érettségi és képesítő vizsgák zajlottak az esztergomi tanítóképzőben miniszteri kiküldött jelenlétében. Ebéd után az ÁVÓ tisztjei őrizetbe vették és Budapestre a Mozsár utcai kapitányságra szállították dr. Biborka Ferenc matematika-neveléstan tanárt, az I. osztály osztályfőnökét, Németh Lajos hittanárt és Szentei Ferenc internátusi prefektust. Másfélnapos intenzív kihallgatások során ismertették velük lefogott diákjaik rájuk tett terhelő vallomásait, melyeket Szöllősi őrnagy június 16-i jelentésében foglalt össze. Több diákkal szembesítésre is sor került. Korencsi Ferenc memoárja szerint az előttük többször elvezetett tanárakon, internátusi felügyelőkön látszott, hogy „helybenhagyták” őket. Erről további információval nem rendelkezünk. Az tény, hogy már másnap mindhármukat rávették: írják alá az őket gyanúsító jegyzőkönyveket, és ismerjék el a bennük foglalt állításokat, kijelentéseket.

Németh Lajos és Szentei Ferenc emellett a bűnösségüket is elismerték: sorozatosan tettek olyan kijelentéseket, melyek a fennálló rend, intézkedések

⁸⁷ „Az Esztergomi Érseki Tanítóképzőintézet tantestülete a 2. Önálló Lövészszázalóalj Parancsnokságának. Esztergomtábor. 468/1947-48. sz. (ÁBTL V-52724. Kiemelések tőlem – D. P.)

stb. ellen hangoltak.⁸⁸ A népügyészségre való átadásukkor ezen finomítottak valamelyest. Szentei Ferenc leszögezte: „1948. június 18-án felvett ... vallomásomat fenntartom, azzal a kiegészítéssel, hogy *a diákokat én nem céltudatosan neveltem demokráciaellenesnek, vagy céltudatosan tettem előttük demokráciaellenes kijelentéseket, hanem alkalomszerűen egyes kérdéseikre adott válaszaim voltak meggondolatlanok*, mert befolyás alatt voltam, amit a terjedő hírek egyre jobban erősítettek.”⁸⁹

Németh Lajos a népügyész előtt kifejtette: „... bűnösnek érzem magam abban, hogy meggondolatlan kijelentéseket tettem. ... Az 1948. június 18-án felvett ... vallomásomat fenntartom, azzal az egyetlen módosítással, hogy a növendékeimmel való beszélgetéseim során *nem szisztematikusan és állandóan tettem demokráciaellenes kijelentéseket, illetve nyilatkoztam meg ilyen formában, hanem csak alkalomszerűen, egy-egy általuk felvetett kérdéssel kapcsolatban.*”⁹⁰

Biborka Ferenc sem a rendőrségen, sem a népügyészségen nem ismerte el bűnösségét. Június 18-án a rendőrségen ezt vallotta: „*nem érzem magam bűnösnek. ... A terhemre rótt kijelentések megtételét elismerem, és beismerem azt, hogy ezek alkalmasak voltak a gondjaimra bízott ifjúság antidemokratikus szellemben való nevelésére.* Tapasztaltam azt, hogy az általam tanított diákok kijelentéseikben, magatartásukban gyakran antidemokratikusan nyilatkoztak meg. Beismerem azt, hogy mint osztályfőnök a mindennapi kérdések óráján a demokratikus rendszerrel kapcsolatban előadásomban említést tettem arról, hogy ezt az anyagot kényszerűségből adom elő. Több osztályban beszéltem a zsidókérdésről és egyízben azt mondtam, hogy a zsidók a jelenlegi rendszerben nagyarányú gazdasági térhódításra tettek szert, gazdasági vonalon szervezkedni kell ennek ellensúlyozására. Beismerem, hogy ez a kijelentésem alkalmas antiszemitizmus felkeltésére.”⁹¹

Biborka tanár úr az ügyészségen is úgy nyilatkozott, hogy *nem érzi magát bűnösnek*, majd hozzátette: „Az 1948. június 18-án felvett... vallomásomat teljes egészében fenntartom... Annyit kívánok hozzáfűzni, hogy

⁸⁸ BFL VII. 5. e. B 20620/49. 60-62. és 64-65.

⁸⁹ BFL VII. 5. e. B 20620/49. 91.; ÁBTL V-52724. 17. (Kiemelés tölem- D. P.)

⁹⁰ BFL VII. 5. e. B 20620/49. 92.; ÁBTL V-52698. 29-30. (Kiemelés tölem- D. P.)

⁹¹ BFL VII. 5. e. B 20620/49. 66-67.; ÁBTL V52724. 12-13. Biborka Judit 2002. január 16-i írt levelében leszögezte: „Teljesen kizárt, hogy antiszemita nézetei voltak! Az 1930-as években Pesten tanított egy zsidó internátusban. Anyukámnak elmesélte, hogy akkor egy zsidó lánynak udvarolt. Én, mint kisgyerek úgy nőttem fel, hogy a bőrszín, a származás csak olyan tulajdonság, mint a soványág és a magasság.” Az édesapja iránt bizonyára elfogult Judit nyilatkozatát alátámasztani látszik, hogy Biborka Ferenc a harmincas években egy újpésti internátusban volt nevelő, majd Makón tanított egy kereskedő tanonciskolában kereskedelmi számtant. Abban az iskolában a gyerekek többsége zsidó hittanra járt. Onnan került a tanár úr Esztergomba.

a gyermekek memóriáját teljesen megbízhatónak nem tartom, és a kiragadott szövegből vett idézetek más értelmezést adnak, mint a teljes szövegben volt.”⁹²

A rendőrségen a nekik tulajdonított kijelentésekkel kapcsolatban ellentmondani nem mert pedagógusok ügyészségi, majd bírósági megnyilatkozásai azt sejtetik, hogy – bár valamennyien aláírták a „nem bántalmaztak” formulát – valójában nagyon is tartottak attól, hogy ellentmondásuk esetén újra „előveszik” őket.

A hármukat kihallgató Szöllősi őrnagy korábban ismertetett június 16-i jelentésével feletteseinél elutasítással találkozhatott. Közölhették vele: most a szigorú eljárás, kemény elbánás, az érseki tanítóképző kapcsán Mindszenty elítélésének ideje van, s nem a diákok iránti megbocsátásé. Így június 19-i jelentéséből már hiányoznak a diákokra vonatkozó korábbi javaslatai, tanáraikkal együtt őket is átadta az ügyészségnek. Emellett megjelent a szövegben a képző szellemének a korábbinál markánsabb elítélése.

„A kihallgatások, házkutatás, valamint az intézetben lefolytatott nyomozás során megállapítást nyert, hogy az intézet diákjai és tanárai között fasiszta szellem uralkodott. A diákok a házkutatás során megtalált felszabadulás előtti fasiszta sajtótermékeket olvasták és a demokratikus sajtó és irodalom nem juthatott az intézet falai közé. A tanárok nemcsak a már felsorolt pozitív uszító kijelentések útján érték el a diákok fasiszta hangulatának kialakítását, hanem passzív vonatkozásban is azon voltak, hogy a demokratikus ismeretek és az eddig elért demokratikus eredmények ismeretlenek maradjanak növendékeik előtt. A tanárok bizonyított tevékenységének mérlegelésénél súlyosbító körülményként kell mérlegelni azt a tényt, hogy a fasiszta nevelésen keresztül nemcsak a diákokra, hanem a diákok által nevelendő, fiatal nemzedékre kívántak hatást gyakorolni.”⁹³

Szöllősi őrnagy ezen értékelése még akkor is igaztalannak látszik, ha tudjuk: akkoriban a „fasiszta” jelző, minősítés az ellenzékiek, ellenségesek, a fennállóval bármely kérdésben szembenállók, elítélő tartalmú megbélyegzésére szolgált, s arra, hogy az így jellemzett intézetet kapcsolatba hozzák a fenntartó Mindszenty bíborosérsekkel.

Árnyaltabb véleményt fogalmazott meg 1948. június 20-i jelentésében az esztergomi tanítóképzőben szerzett tapasztaltakról Magyar László nyugalmazott főigazgató, pártfogó képviselő: „Az intézet két részből áll diákotthonból és tanítóképzőből, emellett gyakorlóiskola is van. ... Most mindkét intézményt Petrovich Ede hittudományokra és latin-történelem szakcsoportokra képesített középiskolai tanár az igazgatója. Petrovich Ede 17

⁹²BFL VII. 5. e. B 20620/49. 93.; ÁBTL V52724. 14. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁹³ A Budakörnyéki Kapitányság Államvédelmi Osztálya vezetőjének, Szöllősi György őrnagynak 19.428/1948. sz. jelentése „az Esztergomi Érseki Tanítóképző Intézet diákjainak és tanárainak ügyéről” (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 4-6.; ÁBTL V-59109. 17-19. Kiemelések tőlem – D. P.)

évig [Dombóváron és] Pécsen volt kinevezett állami gimnáziumi tanár. Akarata ellenére helyezték ide. Felsőbb parancsnak engedve 1947 október végén foglalta el új munkahelyét. Nem szívesen tette. Itteni munkája leginkább az iroda vezetésében és az intézet külső rendjének fenntartásában nyilvánult meg. Az iskola belső életével – saját bevallása szerint – nemigen foglalkozott, az egyes tanárok munkájáról, a tanítási órákon történelekről nem tudott. ... Beszéltem Rosta József tanárral, aki magyar nyelvet és történelmet tanít. Megnéztem néhány IV. és V. osztályú tanuló magyar dolgozatait. ... Rosta József a parasztpárt tagja, modern demokratikusan gondolkodó embernek tartom. Van a tanári testületben a Magyar Dolgozók Pártjának is tagja. Beszéltem továbbá Mészáros Ferenc testneveléstanárral, aki amint mondta, Szlovákiában nevelkedett, már magával hozta a demokratikus szellemet.

Az intézet tanári kara szervezte meg Esztergomban a Pedagógusok Szakszervezetét, és annak vezetésében is részt vesznek” -írta a nyugalmazott főigazgató, jelezve: *semmiképp sem helytállók az intézettel kapcsolatos sommás ítéletek.*⁹⁴

Később a bírósági tárgyaláson is kifejtett véleményét figyelmen kívül hagyták, ahogy az őrizetbe vett fiatalok diákokra vonatkozó javaslatát is, melyben megbánásukra hivatkozva velük szemben *a legalacsonyabb iskolai fegyelmi büntetést: dorgálást javasolt.*⁹⁵

2.5. Vádemelés

Napokon belül megszületett a népügyészség 1948. Nü. 5143. számú *Vádindítványa*,⁹⁶ mely a nyomozás során összegyűlt információk alapján az őrizetbe vett három tanár és 7 diák ellen izgatás miatt kezdeményezett büntető eljárást a Budapesti Népbíróság Külön Tanácsánál:

„Vádolom

- I. r. Szentéi Ferenc
- II. r. Németh Lajos
- III. r. dr. Biborka Sebastian Ferencet, 1-1 rendbeli folytatólagosan elkövetett az 1946. évi VII. tc. 2.§ b. pontjában meghatározott izgatás büntetével, III. r. Dr. Biborka Ferencet továbbá 1 rendeli az 1946. évi VII. tc. d. pontjában meghatározott izgatás büntetével.
- IV. r. (fiatalok) Machovits János
- V. r. Kovács Tibor
- VI. r. (fiatalok) Szatai György

⁹⁴ Magyar László nyugalmazott főigazgató, pártfogó képviselő jelentése az esztergomi római kat. tanítóképzőben tapasztaltakról 1948 június 20. No 5143. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 7.)

⁹⁵ Magyar László pártfogó 1948. június 21-i környezettanulmánya fiatalok tanulókról. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 8.)

⁹⁶ BFL VII. 5. e. B 20620/49. 122-123.; ÁBTL V-52724. 19-20.

- VII. r. (fiatakorú) Schreiner Mihály
- VIII. r. Nagy Gyula Béla
- IX. r. Csaba László
- X. r. Mohl József terhelteket az 1946. évi VII. tc. 2.§ b. pontjában meghatározott izgatás büntetével.”⁹⁷

Ezt követően a népügyész az I-II.-III. rendű vádlottak azon kijelentéseit, megnyilatkozásait sorolta, melyeket Szöllősi őrnagy június 16-i jelentéséből korábban ismertettünk, majd mindhármut tettét minősítette: „a terhelt(ek) egységes akaratelhatározásból a demokratikus államrend ellen gyűlöletre izgat(tak).” Majd a Biborka Ferencnek tulajdonított zsidókkal kapcsolatos megjegyzés ismertetését ezzel zárta: „a terhelt a zsidóság, mint felekezet ellen gyűlöletre izgatott.”

Ezt követően áttért a IV-X. rendű vádlottak tetteinek ismertetésére: „1948. június 12-én, mint az Esztergomi Érseki Tanítóképző Intézet növendékei az ablakon kinéztek akkor, amikor az Esztergomban állomásozó katonaság egy százada az intézet előtt elvonult a köztársasági indulót énekelve. Machovits János IV. r. terhelt az ablakon azt kiabálta ki »bűdös kommunisták«, majd, amikor az énekben az éljen a Köztársaság kitétel elhangzott, azt kiáltotta »vigyen el a fene vele együtt«. Kovács Tibor V. r. terhelt is a katonaság felé kiáltott az ablakból »ezek a katonák kommunisták, orosz csatlósok«. Szatai György VI. r. terhelt azt kiáltotta: »itt megy egy aljas csürhe banda«, amire Machovits újra kiáltozni kezdte: »piszkos kommunista csürhe banda, vörös brigantik«. Schreiner Mihály VII. r. terhelt szintén részt vett a honvédség elleni tüntetésben, és megállapíthatóan azt kiáltotta: »nézzétek milyen kismajmok is vannak közöttük«. Nagy Gyula Béla VIII. r. terhelt kiáltozva ezeket a kijelentéseket tette: »Izzadtok csürhék, piszkos pribékek, össze-vissza lépkedtek«. Csaba László IX. r. terhelt azt kiáltotta: »Piszkos csürhe banda, milyen tiszték lesznek ezekből«. Mohl József X. r. terhelt a tüntetés kapcsán ezt kiáltotta: »vörös hordák, úgy izzadnak, mint a konflislovak«, majd jobb karjával drasztikus jeleket mutatgatott a katonaság felé, amire Kovács Tibor újból kiáltozni kezdett: »kis seggdugaszok«. Mialtal terheltek a demokratikus államrend alapintézménye ellen gyűlöletre izgattak.

⁹⁷ A demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvénycikk hivatkozott részeiben ez áll:

„2. § Büntettet követ el, aki ... b) a demokratikus államrend vagy annak alapintézményei ellen gyűlöletre izgat,

d) az állampolgári szabadság vagy jogegyenlőség érvényesülése ellen, vagy nemzetiségi, faji vagy felekezeti gyűlölködésre izgat, illetőleg annak felkeltésére alkalmas más cselekményt követ el.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94600007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>

Vád tekintetében a tárgyalásra az 1946. évi VII. tc. 11.§-a és a Bp. 16.§-a alapján a Budapesti Népbíróság Külön Tanácsa bír hatáskörrel és illetékességgel.”

1948. június 21-én a Budapesti Ügyvédi Kamara is közölte a népbírósággal az általa kandidált védők neveit,⁹⁸ – ezzel a tárgyalás minden formai feltétele megteremtődött.

2.6. Népbírósi tárgyalás

1948. június 22-én a Markó utcai törvényszék esküdtszéki termében kezdte meg nyilvános tárgyalását a Népbíróság Külön Tanácsa. A zsúfolt tárgyalóteremben szép számban megjelentek a sajtó tudósítói is.

A képeken Biborka Ferenc, Szentei Ferenc és Németh Lajos a tárgyalás előtt a fogház udvarán, majd a tárgyalóteremben fordított sorrendben.⁹⁹

⁹⁸ ÁBTL V-52724. 19.

⁹⁹ A képek forrásai: Ma tárgyalják, 1948.; Súlyos büntetést, 1948.

*A tárgyalás jegyzőkönyve szerint*¹⁰⁰ dr. Nagy Károly kúriai tanácselnök, a Külön Tanács elnöke, mellett Dénes Béla a Magyar Kommunista Párt, Kiss Jenő a Szociáldemokrata Párt, Komlóssay Vilmos a Független Kisgazda Párt, Bernáth Kálmán a Nemzeti Parasztpárt által delegált népbírák, a jegyzőkönyvvezető, dr. Bodonyi Márton a Budapesti Népjogászság vezetője és a vádlottak voltak jelen. A tárgyaláson részt vett még: dr. Siposs Sándor ügyvéd az I.-III. r. vádlottak védője, dr. Gundelfinger Ödön ügyvéd, a IV.-X. r. vádlottaké, Magyar József pártfogó tisztviselő, és a két elővezetett tanú: Szalay Árpád, Korencsi Ferenc tanítóképzős növendékek.

A népbíróság – mint első fokon általában – az elnökön kívül a koalíciós pártok jogászai végzettséggel nem rendelkező képviselőiből állt, ami előrevetítette: korántsem hagyományos igazságszolgáltatásra, hanem politikai propagandacélok vezérelte rapid ítélkezésre kerülhet sor. Már a tárgyalás elején nyilvánvalóvá vált ez, amikor az ügyész azonnali egyszerűsített tárgyalásra és ítélkezésre vonatkozó indítványával szemben a kirendelt védők, akiknek semmi idejük sem volt a tárgyalás alapjául szolgáló dokumentumok megismerésére, a felkészülésre, az egyszerűsített, gyorsított eljárás helyett, a tárgyalás elhalasztását és rendes – részletes – menetben való megtartását kérték.

A népbíróság kérésüket a tárgyalta ügy „egyszerűségére, könnyen megítélhetőségére” hivatkozva elutasította, mire a védők semmisségi okot jelöltek meg a folyamattal kapcsolatban, amit a bíróság tudomásul vett.

A szokásos adategyeztetés, majd a népjogász vádindítványának elhangzása után került sor a vádlottak egyenként – a többi terhelt és a tanúk távollétében – történt meghallgatására.¹⁰¹

Elsőként az I. rendű vádlott *Szentei Ferenc*re került sor: „A vádat megértettem, *bűnösnek érzem magam*. A vád szerinti kifejezésekhez hasonlókat használtam, értelmileg, a szavakban talán lehet némi eltérés. Az Esztergomi Érseki Tanítóképző Intézethez tartozó internátus prefektusa vagyok, s mint ilyen az intézet növendékeivel állandó érintkezésben álltam. A növendékeket nem tanítottam, csupán az internátusban lakók feletti fegyelemtartás volt a kötelességem. Fegyelemtartás során a növendékekkel szemben néha tettelegességet is igénybe vettem, amit tudomásom szerint a szülők nem kifogásoltak, sőt egy konkrét esetben még helyeslést is kaptam.”¹⁰²

¹⁰⁰ A Budapesti Népbíróság Külön Tanácsának Nb. IX. 2906/1948/ 1. számú Jegyzőkönyve. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 97-119. Kiemelések végig tőlem – D. P.)

¹⁰¹ Az tárgyalás jegyzőkönyvének szövegében a kiemelések végig tőlem – D. P.

¹⁰² „Szentei fegyelmezte a tanítóképző mintegy 120 növendékét. [?- D. P.] A fegyelmezés, mint bevallotta, többnyire korbáccsal történt. Elnök: Hogyan tudta ezt a brutalitást összeegyeztetni a modern pedagógus elveivel? Szentei: Belátom, hogy ez helytelen volt. Elnök: Miért oltott gyűlöletet a demokrácia minden intézménye, elsősorban a honvédség ellen a fiatal diákokba? Szentei szemét lesütve hallgat. Nem felel az ügyész további kérdéseire sem, s ezzel

Az internátusban 120 növendék volt, különböző korúak, így feltétlenül nagy szükség volt a fegyelem megtartására.¹⁰³ A 120 növendék közül kb. 80 tanítóképzős volt.

A vád tárgyává tett kijelentéseket... értelmileg megtettem. Ezeket a kijelentéseket nem céltudatosan, nem megfontolva tettem meg s jelenleg már belátom, hogy ezek elhangzása részemről helytelen volt. Attól nem kellett tartanom, hogy a kijelentéseim miatt az internátusban megtorlásban részesülök, sőt lehetséges, hogy kijelentéseimnek értelme felettes hatóságaimnak tetszésével találkozott, de az utóbbi szempont soha nem volt nálam tudatos, és nem motivált a kijelentések hangoztatására. Arról nincs tudomásom, hogy felettes hatóságaim a vád tárgyává tett kijelentések szelleme ellen bármikor tiltakoztak volna.

A katonaságról talán egy alkalommal beszéltem a tanulókkal, emlékezetem szerint akkor elhangzott kijelentésem nem volt oly súlyos, mint az vád tárgyává tétetett.

A tanács elnökének ama kérdésére, hogy a vád tárgyává tett kijelentéseket önszántából, avagy felsőbb hatóságainak utasítására, esetleg sugalmazására tette-e, a terhelt ismételt kérdésre sem válaszolt. További kérdésekre a terhelt: A katolikus vallás lényege a szeretet, amellyel a gyűlölet semmiképpen nem egyeztethető össze.

Állami iskolában tanítottam hittant, a tanításban semmiféle akadályoztatás nem történt.

Fegyelmeztetés során a növendékeket lehajoltattam és néha korbáccsal egy fenekést adtam nekik.”

Majd a II. rendű vádlott *Németh Lajost* hallgatták meg: „A vádat megértettem, *nem érzem magam bűnösnek, mert a nekem tulajdonított kijelentések nem a vádszerinti súlyosságban hangzottak el.*¹⁰⁴

dokumentálja, hogy érzi: az ő cselekménye okozta azt, hogy nyolc [? – D. P.] diák a vádlottak padjára került” – értelmezte a hallgatást a Szabad Szó riportere. (Börtönbüntetésre, 1948.)

¹⁰³ „Meg szoktam fenyíteni a fiúkat – vallja a paptanár – korbáccsal. Muszáj volt fegyelmezní őket. -Nem gondolja, hogy ezek kissé középkori pedagógiai módszerek? – hangzik az egyik népbíró kérdése. – Megkérdeztem több esteben a fiúktól, válasszanak, mit akarnak korbácsot, vagy, hogy nem mehetnek moziba. A korbácsot választották, nem tehetek róla – mondja cinikusan a szeretet vallásának fölszentelt papja” – tudósított a Népszava. (Súlyos büntetés, 1948.)

¹⁰⁴ „Németh Lajos... Konokul tagad és igyekszik elbagatellizálni a vádpontokat. Hosszas bizonyításra vallja csak be, hogy mondta: »A földreform és a gyárak államosítása után sor kerül a templomok államosítására.« –Ezt hogyan képzelte? –kérdezte a tanácselnök. – Gondoltam, hogy állami kezelésbe veszik a templomokat és hivatalnokok intézik az egyház ügyeit. -Szégyellheti magát, hogy ilyen kiáltóan hazug, idióta elképzelésekkel tölte diákjai fejét. Talán azt képzelte, hogy az állam szenteli fel a papokat ezután? – Nem, ezt nem gondoltam, ezeket, csak, mint lehetőségeket mondtam a fiúknak. ... – Kiktől kaptak utasítást,

Az Esztergomi Érseki Tanítóképző Intézet hittanára vagyok, azonkívül egy állami iskolában is tanítok hittant, heti négy órában. A vád tárgyává tett kijelentések a tanítóképzőintézeti növendékek előtt hangzottak el, a velük folytatott beszélgetés alatt. A keresztényüldözésre vonatkozó kijelentés elhangzott a részemről, de kijelentésemben nem a véres üldözésre gondoltam, hanem csak a kereszténység világnézeti harcára. Elismerem, hogy mondanivalómat rossz fogalmazásban tettem meg, mert azzal csak azt akartam kifejezni, hogy a kereszténységet minden időben üldözték, üldözték már 2000 éve.

Az iskolák államosítására vonatkozó kijelentést is megtettem, mindössze azonban egy-két növendék előtt. Ez részemről egy felelőtlen megjegyzés volt, mert magam sem vagyok abban a hitben, hogy 1-2 év múlva másik rendszer következik. *Lehetséges az is, hogy a növendékek nem egészen pontosan emlékeznek arra a kijelentésemre.*

A templomok államosításával kapcsolatban is tettem megjegyzést, oly értelemben, hogy a földreform után az egyházat és az egyházi szervezetet is államosítják. A templomok államosítását ugyanúgy képzeltem el, mint ahogyan az iskolák államosítása történt meg. Ezzel a kijelentéssel kapcsolatban nem emlékszem, hogy a kolhozrendszert említettem volna.

Az ifjúsági sportünnepéllyel kapcsolatban, amikor azt Budapesten az eső miatt nem lehetett megtartani, oly értelmű kijelentést tettem, hogy ez valószínűleg Isten akaratából történt így. Alapul erre a megjegyzésre az szolgált, hogy Esztergomban a Jézus-szíve litánia, valamint a katolikus iskolák sportünnepélye ragyogó, verőfényes időben tartatott meg, míg a budapesti ünnepséget az eső elmosta. A sportünnepéllyel kapcsolatban emlékeztem szerint mást nem mondtam.

Fenti kijelentéseket egy- egy alkalommal a növendékek előtt tettem meg. *Az intézetnek érsekségi felettsége van, onnan azonban sohasem kaptunk oly irányú utasítást, hogy fenti értelmű megjegyzéseket, kijelentéseket tegyünk, a katolikus papnak azonban természetesen főpásztora álláspontján kell állnia. Arról nincsen tudomásom, hogy az érsekség az én álláspontommal tisztában volt, illetve arról tudomást szerzett; mindenesetre, ha viselkedésem ellenkezésre talált volna, úgy a fenti kijelentések részemről nem hangzottak volna el. A földi igazságszolgáltatás előtt bűnös vagyok, de az isteni igazságszolgáltatás előtt nem érzem magam annak.*

További kérdésekre a vádlott: Magánvéleményem szerint a földreform, mint államosítás helyes volt, ezekben a kérdésekben elvileg nem helyeseltem

irányvonalakat a nevelésre? A hittanár rövid ideig gondolkodik, majd megfontoltan felel: Egy katolikus pap mindig főpásztora álláspontján van. Az esztergomi érsekség tudta, mi történik az iskolákban. Ahogy mi tanítottunk, az nemcsak megtört, hanem kedvelt módszer is volt.” (Súlyos büntetést, 1948.)

az egyház álláspontját. A földreformmal kapcsolatban csak azokat a földeket kívántam meghagyni, amelyek szervezeti célokat szolgálták, a többi felosztását már csak azért is helyeselnem kellett, mert a földeket a kisemberek kapták meg. Tudomásom van arról is, hogy a demokrácia számtalan helyen helyreállította a templomokat. Ki kell azt is jelentenem, hogy az állami iskolában a hittan tanításában semmiféle módon nem korlátoztak.”

A III. rendű terhelt *dr. Biborka Ferenc* kitartott korábbi álláspontja mellett: „A vádat megértettem, *nem érzem magamat bűnösnek, legalábbis oly mértékben nem, mint a vád súlya rám irányul.*¹⁰⁵ Az esztergomi tanítóképzőintézet tanára vagyok. Matematikát és pedagógiát adtam elő, s az I. osztálynak osztályfőnöke voltam. Az I. osztályban a »mindennapi kérdések« óráján a demokráciáról tartottam előadást. Ezen az órán a vád tárgyává tett kijelentés valóban elhangzott részemről, de emlékezetem szerint a növendékekhez intézett *»akkor is beszélni kell, ha ez nektek nem tetszik« kitételrel, vagyis nem abban az értelemben, hogy az erről való beszéd, illetve előadás nekem nem tetszik.*

A IV. osztályban, az egyik óra végén, az ún. »szabad ötperc«-ben a pénzről és a zsidóságról került szó. A zsidóságra vonatkozóan akkor tettem a vád tárgyává tett kijelentést, mintegy a vitát lezárni akartam vele. *Arra azonban nem emlékszem, hogy kifejezésemben azt is említettem volna, miszerint én zsidó üzletbe nem járok. Ez utóbbira vonatkozó kitételre semmiképpen nem emlékszem, erre vonatkozóan megbízhatatlannak tartom a növendékek emlékezetét.*

Az 1948. június 12-i eseményekhez semmi közöm nem volt, már előzőleg áprilisban betegszabadságra mentem.

További kérdésekre vádlott: *A tanítóképzőintézeti tanárok, velem együtt demokratáknak tartottuk magunkat.*¹⁰⁶ Én magam nagy örömmel üdvözöltem

¹⁰⁵ „Biborka Ferenc osztályfőnök körmönfontan, kertelve válaszolgat. Nem érzi magát olyan mértékben bűnösnek, amennyire a vádirat azt megállapítja. Az elnök megkérdezi, hogy a demokráciáról tartott-e előadásokat növendékeinek? Biborka így válaszolt: Eleinte csak beszélgettünk az órákon, később, amikor hivatalos rendelkezést kaptam, hogy miről tartsak előadást, kijelentettem: »Fiúk, vége a szabad lötyögésnek, ezután a demokráciáról muszáj beszélni, akár tetszik, akár nem«. Elnök: A zsidókról milyen kijelentést tett? Biborka: Sajnos egyízben kijelentettem, hogy ma igen kevés pénz van forgalomban, a zsidónál azonban akad bőven. Arra a kérdésre, hogy ennél határozottabb antiszemita kijelentést tett-e, Biborka tagadóan válaszolt” – jegyezte le a Szabad Szó riportere. (Börtönbüntetésre, 1948.)

¹⁰⁶ „Farizeusi szemfogatással pislog a népbíróság felé a harmadik vádlott, Biborka Ferenc osztályfőnök. Mélyen elítéli a június 12-én történeteket. Beismeri, hogy nevelési módszerük alkalmas volt az események felidőzésére, arra, hogy diákjaik morálisan ocsmány és törvénybeütköző szidalmakat szórjanak a magyar katonákra. –Felsőbbségünk szellemében neveltük az ifjúságot. Biborka katolikus »osztályfőnök úr« nemcsak a demokrácia, de a zsidóság ellen is uszított. Kijelentette, hogy senki ne vásároljon zsidó üzletben, mert ő is elkerüli azokat a helyeket. Ezt vallották a diákok. Ezzel szemben Biborka tagadott,

a felszabadulást, azonnal munkához láttam s helyreállítottam az esztergomi kereskedelmi szakiskolát, melynek azt követően két és fél éven keresztül igazgatója voltam. *Roppant sajnálom és mélyen bánt, hogy a demokráciával ellentétbe kerültem, még az esetben is, ha a vád tárgyává tett kijelentéseim nem is ilyen súlyosságban hangzottak el.* Belátom, hogy helytelenül cselekedtem, helytelenül neveltem. *Ha mi tanárok, a növendékek nevelését helyes irányban tartottuk volna, akkor talán a június 12-i események nem következtek volna be, bár tagadhatatlan, hogy ebben más motívum is szerepelt, nemcsak az intézeti nevelés, így pl. a magukkal hozott elvek, barátok stb.*

Népügyész kérdésére a terhelt: Tudjuk, hogy sok esetben a hibák nem a demokrácia hibái, hanem általános hibák: ezeket nem volt szabad ebben a beállításban feltűntetni.

Az intézet tanári kara egy nyilatkozatot juttatott el a katonasághoz, melyben a történeteket elítéli s egyúttal sajnálkozását fejezi ki.¹⁰⁷ Ezt a nyilatkozatot Németh terhelt is aláírta. Szentei nem volt tagja a tanári karnak, így az ő aláírása nem szerepelt.

Védő kérdésére a terhelt: Felszabadulás után először a Polgári Demokrata Pártnak, majd a Nemzeti Parasztpártnak lettem tagja. Igazolásom simán történt, utána az egyik igazolóbizottságnak lettem tagja. A »mindennapi kérdések« óráján eleinte közgazdaságtannal, később szociológiával foglalkoztam, majd sor került a demokráciával kapcsolatos kérdésekre. Utóbbira vonatkozó előadásaimat már nem tudtam befejezni, mert időközben beteg lettem.”

Ezt követően a diák vádlottak meghallgatására került sor terhelti státuszuk sorrendjében. Ők valamennyien bűnösnek vallották magukat, elismerték a vádiratban nekik tulajdonított honvédekre tett megjegyzéseket. Megismételték a korábbi vallomásaikban elmondottakat, melyek a rendőrségi jelentések és a vádirat alapjául szolgáltak. Ezért ismertetésük nem szolgálna

bizonyosságul azt hozta fel, hogy folyószámlája van egy zsidó kereskedőnél. – Szóval maga a zsidók ellen uszított és ugyanakkor mást tett, mint amit mondott. A többi tanárok is így gondolkoztak? – Valamennyien úgy érzetük, hogy demokraták vagyunk- mondja álszent arccal a vádlott” – értelmezte a Népszava tudósítója. (Súlyos büntetést, 1948.)

¹⁰⁷ „Dr. Biborka Ferenc, a harmadik vádlott az elnöki kérdésre kitérően úgy felelt, hogy bűnösnek érzi magát, de nem azzal a súllyal ahogy azt a vád reá helyezte. Amikor kötelező lett, hogy a demokráciáról oktassuk az ifjúságot, én elismerem, elég pongyolán ezt mondtam: »Most már vége a szabad lötyögésnek, akár tetszik nektek, akár nem«.

A növendékek nem így tudják. Majd szemébe mondják Önnek. Az elnök végül megkérdezte, hogy megbánta-e tettét? Roppant sajnálom, és roppant meg vagyok bántva – mondta, majd gyorsan helyesbítette elszólását – megbántam, hogy ilyen kijelentéseket tettem. Elismerem, hogy helytelen irányba vezettem az ifjúságot. Az egyik népbíró kérdésére előadta, hogy ő olyan szellemben nevelte a tanulókat, amilyenre utasítást kapott.” (Ítélet az esztergomi, 1948.)

olvasóink számára új információval. Valamennyien az intézet egyoldalú nevelésének, sajátos szellemiségének tulajdonították annak okát, hogy ők késztetést éreztek a katonáknak való bekiabálásra. Meggondolatlanságukat „nagyon bánták”. Elmondták, hogy Szeitei Ferenc hányszor és miként bántalmazta őket. Többen fogadkoztak, hogy meg kívánják ismerni a demokráciát, s jóvá teszik, amit tettek.

Alkalmanként a bíróság szembesítésre szólította őket. Így történt Machovits János esetében, aki megismételte Biborka Ferencre tett terhelő vallomását: „Egy alkalommal, amikor a tanítási órán a demokráciát kezdte ismertetni megjegyezte: »Nem szívesen beszélek a demokráciáról, csak kényszerűségből teszem, kell erről akkor is beszélnem, ha más nézetem vagyok!«

A tanács elnökének kérdésére Biborka III. r. terhelt: Nem tudok már visszaemlékezni pontosan megjegyzéseimre.

Machovits IV. r. terhelt folytatja: Egy másik órán Biborka a zsidóságra vonatkozóan tett megjegyzést, mely szerint a pénz a zsidóságnál van, nekik van a legtöbb vagyonuk, ők jutnak mindenhez hozzá; ő ezért nem is szereti a zsidókat és nem jár hozzájuk vásárolni.”

Schreiner Mihály is megerősítette: „Biborka Ferenc ... előadása előtt kijelentette, hogy nem szívesen beszél a demokráciáról, de kényszerítve van rá. A továbbiakban annak a nézetének adott hangot, hogy ami ma Magyarországon van, az nem demokrácia.”

Majd Nagy Gyula Béla terhelt állította: „Biborka Ferenc tanárom egyik órán kijelentette, hogy a zsidóké a világ, azoké a gyár, s ő annyira utálja őket, hogy nem is megy hozzájuk vásárolni.”

Németh Lajos védekezésével szemben, miszerint a növendékek talán rosszul emlékeznek az általa elmondottakra, Mohl József vádlott a bíróság előtt is megismételte: „arra biztatott, hogy az államosított iskolába egy-két évig ne járjunk, addigra a rendszer megváltozik s újra egyházi iskolába járhatunk.”

A két pedagógussal szemben nyilatkozott a tanúként meghallgatott Szalay Árpád is. Szeiteinek tulajdonította a felszólítást: „az iskolák államosítása esetében egy-két évig ne járjunk iskolába, mert ez idő alatt az erkölcs nagyon háttérbe fog szorulni, pár év múlva pedig úgyis újra egyházi iskolába járhatunk. dr. Biborka Ferenc tanár múlt év őszén a zsidóságra tett megjegyzést, mely szerint az egész világ a zsidóságnak áll, nekik megvan mindenük, ő utálja őket s nem is jár hozzájuk vásárolni.”

Végül: Korencsi Ferenc tanú – egyebek között – közölte: „1946. évben egy barátom bevitt a Kommunista Pártba, ettől kezdve bizonyosan elővigyázattal bántak velem, kijelentéseket nem tettem előttem. ... Dr. Biborka tanár egy alkalommal a zsidóságra tett megjegyzést, hogy minden vagyon azoknál van, náluk van a hatalom, pénzért mindent meg tudnak venni, ezért haragszik rájuk.

További kérdésre a tanú: Az iskolában el volt ferdülve a szellem, de nem tudtunk ellene semmit sem tenni. Én magam idén nyáron átképző táborba készültem, de az iskolában nem mertünk a szellem ellen semmit tenni. *Szenteit tudomásom szerint nem szerették a diákok, Németh Lajos sokkal rokonszenvesebb tanár volt, míg Biborka Ferencet kimondottan szerette mindenki, mert csak a diákságnak élt.*”

A tárgyalás Magyar László nyugalmazott főigazgató meghallgatásával folytatódott, aki megismételte véleményét. A fiatalokú vádlottak apái és gyámja védték gyermekeiket: engedelmes, szorgos, dolgozó fiúk, akik otthon sohasem tettek demokráciaellenes megjegyzéseket.

A tárgyalás végén a népügyész fenntartotta vádjait: az „I. II. és III. r. terheltekkel szemben súlyos büntetést kér, míg a többi terhelttel szemben oly büntetést kér, hogy azoknak legyen módjuk még a demokrácia építésében részt venni.”¹⁰⁸

A védők az I-III. rendű vádlottak számára enyhe ítéletet kértek, a IV-X. rendűek számára „oly ítéletet..., mely lehetővé teszi a terhelteknek, hogy hibájukat jóvá tegyék.”

Tanácskozást követően a bíróság ítéletet hirdetett, melyet a IV-X. rendű vádlott diákokra vonatkozóan mind a népügyész, mind a védő elfogadott, így az jogerőre emelkedett.

Az I-III. rendű vádlottak ítélete ellen mind a súlyosbítást kívánó népügyész,¹⁰⁹ mind az enyhítést és új tárgyalást kívánó védő semmisségi panaszt és fellebbezést jelentett be, amit a népbíróság tudomásul vett.

¹⁰⁸ „Rendkívül súlyosbító körülménynek kell minősítenem azt, hogy az első két terhelt pap – folytatta az ügyész. Mi a papot az oltár előtt, összekulcsolt kézzel képzeljük el, nem pedig korbáccsal a gyermekek között. Éppen ez a bűnper bizonyítja a legjobban, hogy minő szükség volt az iskolák államosítására. Ezt a három megtévedt tanárt szigorúan meg kell sújtania a bíróságnak és minél hosszabb időre meg kell tőlük vonni annak lehetőségét, hogy újra katedrára kerüljenek. Jellemző rájuk, hogy amikor egyes tanítványaik húzódoztak a demokráciaellenes tanoktól azt mondták nekik: »Mi az, ti is bűdös parasztok vagytok?« A diákokat meg kell menteni a demokrácia számára, éppen ezért nem ellenzem, hogy a Népbíróság enyhítő körülmények betudásával lehetőséget nyújtson számukra arra, hogy még derék tagjává legyenek a demokráciának” -idézte a Szabad Szó tudósítása. (Börtönbüntetésre 1948. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁰⁹ Nü. 5143-3. szám Vádindítvány (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 159.)

2.7. Propaganda és megfélemlítési céllal született ítélet¹¹⁰

A „... vádlottak bűnösök egy-egy rendbeli az 1946. évi VII. tc. 2.§-ának b. pontjába ütköző és a Btk. 92.§-ának alkalmazása folytán a Btk. 20.§-a szerint minősülő izgatás vétségében. A Népbíróság Külön Tanácsa ezért:

Szentei Ferenc I. r. vádlottat (29 éves) 4 évi és 6 hónapi,

Németh Lajos II. r. vádlottat (31 éves) 5 évi börtönre

mellékbüntetésként pedig nevezett vádlottakat 10-10 évi hivatalvesztésre és politikai jogaik gyakorlatának ugyanilyen tartalmú felfüggesztésére, ezenfelül Esztergom megyei város területéről 10-10 évi kitiltásra, valamint teljes vagyonek kobzására;

dr. Biborka (Sebastián) Ferenc III. r. (43 éves) vádlottat az említett törvény 10.§-ának 3. és 5. bekezdése alapján a Nbr. 2. § 3. bekezdésének alkalmazásával a Btk. 96. és 99. §-ainak felhívásaival összébüntetésül 2 év és 3 hónapi börtönre, mint főbüntetésre, továbbá 10 évi hivatalvesztésre és politikai jogai ugyanilyen tartamú felfüggesztésére, ezenfelül vagyona ¼ részének elkobzására, mint mellékbüntetésre;

az említett törvény 10.§-ának 3. és 5. bekezdése alapján a Btk. 92.§-ának alkalmazásával a

fiatalkorú Machovits János IV. r. (17 éves) és *Kovács Tibor V. r.* (20 éves) 2-2 hónapi,

fiatalkorú Szatai György VI. r. (17 éves) 3 hónapi,

fiatalkorú Schreiner Mihály VII. r. (15 éves) 1 hónapi,

Nagy Gyula Béla VIII. r. (18 éves) 3 hónapi,

Csaba László IX. r. (18 éves) 2 hónapi,

Mohl József X. r. (20 éves) 3 hónapi

fogházra, mint főbüntetésre, továbbá IV-X. r. vádlottakat fejenként 3 évi hivatalvesztésre és politikai jogaik gyakorlatának ugyanilyen tartalmú felfüggesztésére, ezenfelül vagyonuk 1/20-ad részének elkobzására, mint mellékbüntetésre ítéli.

A fogházbüntetés végrehajtását azonban a Bn. 1. §-a, a T. E. 124. § alapján IV-X. r. vádlottakkal szemben 3 évi próbaidőre felfüggeszti.

A szabadságvesztés büntetésből I-X. r. vádlottak előzetes letartóztatásával a Btk. 94. §-a alapján fejenként 3 napot kitöltöttnek vesz.

A szabadságvesztés büntetést megkezdésének napjától, a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztését I-III. r. vádlottakkal szemben a szabadságvesztés büntetés, vagy a szabadságvesztés büntetés elévülésének befejezésétől (Btk. 57. § 2. bek.) IV-X. r. vádlottakkal szemben pedig az ítélet jogerőre emelkedésétől kell számítani.”

¹¹⁰ A Budapesti Népbíróság Külön Tanácsának Nb. IX. 2906/1948. sz. ítéletéből. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 124-137. Kiemelések végig tölem – D. P.)

Az ítélet indokolását „a tényállás” rögzítésével kezdték az I. pontban. Az I., II. és III. rendű vádlottak intézeti beosztását, feladatát ismertették, majd a tanítóképzőről nyilatkoztak:

„A tanítóképző intézet és az ahhoz tartozó internátus az esztergomi érseki palota közelében van. Az intézetben működő tanerők egyrésze világi, másik része egyházi (pap) tanárokból állt, és az iskola igazgatója katolikus pap. Az intézet és az internátus az egyházi hatóságnak is alá volt rendelve.

Úgy a tanítóképző intézetben, mint az internátusban a felszabadulás óta a nevelők ajkáról nem hangzott el egyetlen elismerő szó a demokrácia eredményéről, sőt a demokratikus intézmények állandó becsmérlése volt napirenden.¹¹¹ Így az intézet igazgatója (nem vádlott) egy alkalommal a növendékek előtt azt a megjegyzést tette, hogy: »jön a kolhozrendszer s majd csajkával a hátukon mehetnek ennivalóért«. A május elsejei ünnepséggel kapcsolatban pedig azt a kijelentést tette: »minek zaklatnak bennünket a kommunisták, mikor nekik van ünnepük«.

A tanári kar nagyobb része ugyanilyen szellemű megnyilatkozásokat tett, aminek eredményeként hasonló szellem hatotta át az intézetet, s a növendékek nagyrésztét.

A demokratikus sajtó nem juthatott be az internátus falai közé, csupán az Új Ember és a Szív Újság olvasása volt megengedve a növendékeknek.¹¹² Ezzel szemben nagyszámú fasiszta könyv, folyóirat és napilap volt az intézetben...”

Ezt követően „a vádlottak cselekvősegeire” tértek át. Először a vádlottanként újra felsorolták a rendőrségi jelentésben s a vádiratban velük szemben felhozott állításokat, majd hozzátették:

„II. Vádlottak a megállapított tényállással lényegében megegyező beismerő vallomást tettek.

Csupán dr. Biborka Ferenc III. r. vádlott tagadta, hogy a demokráciáról akként nyilatkozott volna, miszerint erről neki beszélnie kell, akkor is, ha más nézet van. Vallomása szerint ez a kijelentés abban a formában hangzott el, hogy a demokráciáról akkor is beszélnie kell, ha ez a növendékeknek nem tetszik.

Ez az előadása III. r. vádlottnak Machovits János IV. r. és Schreiner Mihály VII. r. vádlottnak a tárgyalás során tett határozott vallomásával megcáfolást nyert, ezért a Külön Tanács a tényállást ebben a vonatkozásban is a fentiek szerint állapította meg. Egyébként a III. r. vádlott a IV. r. vádlottal történt szembesítése során már maga sem tartotta fenn határozott formában

¹¹¹ Az intézetnek a nyomozás idejére már kefélenyomatban elkészült és a nyomozati iratokhoz mellékelte évkönyvében alapvető nevelési célként szerepelt az ifjúság „igazi demokratikus lelkületének fejlesztése”. (Az Esztergomi Érseki, 1948. 16-17.)

¹¹² Valótlan állítás, lásd ehhez tanulmányunk 84. jegyzetét, valamint: Az Esztergomi Érseki, 1948. 17-18

korábbi vallomását, hanem akként nyilatkozott, hogy megjegyzésére már nem tud pontosan visszaemlékezni.

III. A megállapított tényállásból kitűnő tanári kijelentések gondolkozásra készítettek a Külön Tanácsot elsősorban abban az irányban, hogy *mi lehetett az oka annak, miszerint a népidemokráciában Magyarországon egy római katolikus tanítóképző intézetben egyetlen jó szó sem esett a demokráciáról, hanem ellenkezőleg, annak tervszerű, tendenciózus ócsárlását kellett a növendékeknek úgyszólván naponként hallaniuk.*

A Külön Tanács mérlegelve az eléje tárult összes körülményeket arra a megállapításra jutott, hogy az intézet tanárai, s így különösen I., II. és III. r. vádlottak magyarországi felsőbb katolikus egyházi szervek sugallatára vettek működésükben olyan irányt, amely állami iskolában elképzelhetetlen lett volna.

Lehetséges, hogy a tényállásból kitűnő demokráciaellenes szellem kialakítására nem kaptak a tanárok kifejezett utasítást, de a felsőbb egyházi szervek magatartásából merítettek nyilvánvaló ösztönzést irányvonaluk kialakításakor. Kérdésre a tanár vádlottak előadták, hogyha arra kellett volna gondolniuk, hogy tanítási, nevelési irányuk nem felel meg a felügyelő egyházi szervek intenciójának, nem követték volna a tényállásból következő irányzatot.

Tehát akár spontán, akár a felsőbb egyházi szerv utasítására cselekedtek az I., II. és III. r. vádlottak, *súlyos beszámítás alá esik cselekvésük, mert semmi tárgyi alapjuk nem volt arra, hogy a demokráciát, annak intézményeit ócsárolják.*

Az I., II. és III. r. vádlottak sohasem tapasztalhatták, hogy a magyar demokrácia a vallás hittételeit támadta volna, vagy az egyházak megsemmisítésére tört volna. Ezzel szemben az egyházaknak nyújtott jelentékeny anyagi támogatás, a templomok újjáépítéséhez nyújtott segítség mind arra mutatnak, hogy a népidemokrácia az egyházak fennállását és működését közérdekűnek tartja. Amennyiben a népidemokrácia részéről támadásról lehet beszélni, az sohasem a vallás és az egyházak ellen irányult, hanem csupán egyes egyházi személyek ellen, akik működésükben és megnyilatkozásaikban politikai megfontolásból nyíltan, vagy burkoltan szembe helyezkedtek a demokratikus államrenddel és annak intézményeivel. Az alsópapság nagy része, s a felsópapság köréből is többen hirdették a demokrácia és az egyházak közötti megegyezés szükségességét. Senki sem állíthatja, hogy ezek a papok ne lennének hűséges lelki fiaik egyházuknak, nyilvánvaló tehát, hogy *egyes vezető egyházi személyek szembefordulása a demokráciával nem hitelvi okokból, hanem más, nyilván politikai állásfoglalásból ered.* Azt, hogy a jelenlegi államrendszer és a katolikus egyház közötti megegyezésnek nem lehetnek az egyház hittételeiben rejlő akadályai, világosan bizonyítja az a körülmény, hogy más országokban

megtörtént a megegyezés a katolikus egyház és a magyar népidemokráciával azonos irányvonalat követő államok között.

Az I., II. és III. r. vádlottaknak, mint egyetemet, illetve főiskolát végzett, tehát az átlagosnál magasabb műveltségű és széles látókörű egyéneknek, világosan kellett látniuk ebben a kérdésben, különösen *az I. és II. r. vádlottaknak, akik, mint az egyik állami iskola hitoktatói meggyőződhetek arról, hogy a jelenlegi államrendszer nem gördít semmiféle akadályt a szabad vallásoktatás elé. Szembefordulásuk tehát a népidemokráciával nem a vallást féltő pap, illetve hithű pedagógus megnyilatkozása volt, hanem a demokráciának – a vallás kérdésével össze nem függő – megnyilvánulásaival szemben érzett ellenszenv folyománya.*

IV. A tényállásból kitűnő kijelentések I. és II. r. vádlottakkal kapcsolatban kétségtelenül

megvalósítják az 1946. évi VII. tc. 2. § b. pontjába ütköző izgatás büntettének tényálladási elemeit.

Az említett vádlottak lényegében azzal védekeztek, hogy a vád tárgyává tett kijelentéseket nem tudatosan, azaz izgatási szándékkal tették, hanem a növendékekkel folytatott beszélgetés során felmerült kérdésekhez fűzött megjegyzés formájában.

A Külön Tanács ezt a védekezést nem fogadja el, mert az *állandó bírói gyakorlat szerint az izgatásnak nem alkotó eleme az izgatásra irányuló különös szándék. Elég annak tudata, hogy a használt kifejezések a hallgatóban gyűlölet érzésének felkeltésére alkalmasak.* Ennek a tudatnak a megléte pedig I. és II. r. vádlottaknak már csak az átlagon felülemelkedő műveltségükre tekintettel is, külön bizonyítást nem igényel.

Kétségtelen az is, *hogy az említett vádlottak által használt kifejezések alkalmasak voltak a demokratikus államrend, illetve annak egyik alapintézménye, a honvédség elleni gyűlölet felkeltésére,* mert az olyanak beállított államrend, amely rövidesen meg fog dőlni, amelynek hadserege nem elég erős, hogy a rendszert megvédje, amelyben demokráciaellenes hangulat uralkodik, amely eltűri, hogy szegény embereket hontalanná és vagyontalanná tegyenek, amelynek honvédsége szellemileg elmaradott suhancokból áll, ahol a kereszténységet üldözik és a vallást el akarják törölni, melynek iskoláiban az ifjúság lelkét megfertőzik, ahol a templomokat is államosítják, s amelynek illetékes szervei által tervezett sportünnepély az Istennek nem tetsző – mindenki előtt gyűlöletes lehet, de különös gyűlölet támadhat az ilyenek beállított államrend ellen azokban, akik előtt a tényállásban leírt kijelentések történtek. Ezek mind tanítóképzőintézeti növendékek [akik] lelki alkatuknál s fiatal koruknál fogva különösen fogékonyak voltak a nevelőiktől eredő minden behatással szemben és így a demokratikus államrend állandó ócsárlása I. és II. r. vádlottak részéről, akiknek tekintélyét még papi mivoltuk is növelte,

fokozottabb mértékben volt alkalmas arra, hogy bennük a demokratikus államrenddel szemben ellenérzést, sőt gyűlöletet váltson ki.

Az izgatás fogalmilag veszélyeztető bűncselekmény, amely létrejött, mihelyt a gyűlöletkeltésből származható veszély felismerhető s a cselekmény fogalmán kívül esik az, hogy a gyűlölet létrejött-e a címzettben, még kevésbé, hogy annak eredményeként az valamely cselekedetre ragadtatta magát.

Az adott esetben azonban kétségtelenül megállapítható, hogy I. és II. r. vádlottak kijelentései nem csupán a gyűlöletkeltés veszélyét idézték elő, hanem cselekményekben megnyilvánuló eredményre vezettek akkor, amikor IV-X. r. vádlottak e kijelentések hatása alatt az intézet előtt felvonuló honvéd alakulatot különböző becsmérő szavakkal illették. Nem állítható ugyan, hogy e magatartásukat kizárólag I. és II. r. vádlottak által tett kijelentések váltották ki, de nyilvánvaló, hogy cselekvésük egyik indítóoka nevelőik részéről a demokratikus államrenddel szemben szított gyűlölet volt.

A II. r. vádlott kijelentései közül a Külön Tanács a növendékekhez intézett ama felhívását emelik ki, mint különlegesen súlyos beszámítás alá esőt, amely szerint az iskolák államosítása esetén egy-két évig ne járjanak iskolába, ne hagyják lelküket megfertőzni, mert egy-két év múlva úgyszólván vége lesz ennek a rendszernek, és akkor úgyszólván járhatnak megint egyházi iskolába. Hogy II. r. vádlott részéről e kijelentés mennyire rosszhiszemű volt, azt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy kérdésre a tárgyaláson kijelentette, miszerint maga sem hitte el azt, hogy egy-két éven belül a helyzet megváltozik.

Az a megjegyzése pedig II. r. vádlottnak, hogy az Isten nem akarja az értelmiségi és munkás ifjúság összefogását, ezért mosta el az eső a közösen tervezett sportünnepélyt, egyenesen elvetemültségre mutat.

Legenyhébb elbírálás alá III. r. vádlott cselekvősege esik, viszont kétségtelen, hogy a két alkalommal tett kijelentései maradéktalanul megvalósítják az 1946. évi VII. tc. 2. § b. illetve d. pontjában meghatározott izgatás büntettének kritériumait, mert a mai viszonyok között, amikor még a demokratikus államrend helyességének tudata teljes mértékben nem hatotta át az ország népének minden rétegét, amíg az antiszemitizmus maradványai teljesen kiirtva nincsenek, a III. r. vádlott kijelentései gyűlölet felkeltésére alkalmasak.

V. A kifejtettekre tekintettel az I., II. és III. r. vádlottak bűnösségét a rendelkezőrészen foglaltak értelmében meg kellett állapítani. I. és II. r. vádlottak cselekményeit a Külön Tanács egy-egy rendbeli folyamatosan elkövetett izgatás büntettének minősítette, mert az általuk tett kijelentések egységes akaratelhatározás folyamányaként jelentkeznek, egymásba kapcsolódnak és egyetlen összeredményt létesítenek, márpedig az állandó bírói gyakorlat szerint ezen együttes feltételek fennforgása esetén folytatólagos bűncselekmény állapítandó meg.

VI. A büntetés kiszabásánál I., II. és III. r. vádlottakkal kapcsolatban enyhítő körülményként

vette figyelembe a Külön Tanács azt, hogy felettes egyházi hatóságuk intenciójának megfelelően jártak el, III. r. vádlottnál ezenfelül enyhítő körülményként mérlegelte kétgyermekes családi állapotát, valamint az általa tett kijelentéseknek viszonylag csekélyebb súlyát.

Viszont *rendkívüli súlyosbító körülményként vette figyelembe a Külön Tanács a három vádlottnál azt, hogy fiatal tanítóképzőintézeti növendékek lelkébe oltották a demokrácia iránti gyűlöletet, akik ilyen nevelés hatása alatt hasonló szellemben mételyezték volna meg a gondjaikra bízott iskolás gyermekeket, s tették ezt a magyar bíborosérsek felügyelete alá tartozó intézetben, tehát katolikus iskolában, ahol a gyűlölet szelleme helyett a keresztényi szeretet elvét kellett volna hirdetniük.* I. r. vádlottnál ezenkívül súlyosbító körülményként mérlegelte a felügyeletére bízott növendékekkel szemben tanúsított, tettegességben nyilvánuló durva bánásmódját. A súlyosbító és enyhítő körülmények gondos mérlegelése után a Külön Tanács úgy találta, hogy a rendelkezőrészben megállapított büntetés áll I., II. és III. r. vádlottak bűnösségével arányban.

VII. IV-X. r. vádlottak bűnösségét a rendelkezőrészben foglaltak szerint ugyancsak meg kellett állapítani, mert kétségtelen, hogy a tényállásban részletezett kijelentéseikkel a demokratikus államrend egyik intézménye, a honvédség ellen gyűlöletre izgattak.”

Ezt követően azt fejtegették, hogy fiatakorúak esetében jogilag miként alkalmazható a fogházbüntetés felfüggesztése, majd így folytatták:

„IV-X. r. vádlottakkal szemben a Külön Tanács súlyosbító körülményt nem észlelt. Viszont *rendkívüli nyomatékú enyhítő körülményként vette figyelembe azt, hogy mint fiatal tanítóképzőintézeti növendékek a nevelőik részéről következetes állandósággal megnyilvánuló demokráciaellenes szellem hatása alatt álltak, amely alól magukat menthetően kivonni nem tudták. De a Külön Tanács a tárgyalás során megnyilvánuló őszinte megbánásukat, azt a készségüket, hogy a demokratikus államrenddel szemben elkövetett hibájukat a majdan nevelésük alá kerülő növendékek demokratikus szellemben való nevelésével jóvá tenni igyekeznek,* olyan különös méltánylást érdemlő oknak tekintette, melynek alapján a velük szemben kiszabott szabadságvesztés felfüggesztését tartotta méltányosnak, figyelemmel arra is, hogy ettől nevezett vádlottak magaviseletére, egyéniségüknek, életviszonyaiknak és az eset összes többi körülményeinek figyelembevételével kedvező hatást várt.”

Végül a védelemnek az egyszerűsített azonnali tárgyalással szemben az elnapolásra, és rendes eljárásra vonatkozó javaslatának elutasítását magyarázták:

„A Külön Tanács az elnapolásnak nem adott helyt, mert álláspontja szerint a tárgyalás nyombani megtartásának semmi akadálya nem volt. A

népügyész a vádlottaknak a közelmúltban tett különböző kijelentéseit tette vád tárgyává. Ezeknek a kijelentéseknek meg, vagy meg nem tétele a vádlottak, illetve az előállított tanúk vallomásával nyomban tisztázható volt, tehát a vád tárgyává tett cselekmények térbeli megítélése nyilván egyszerű volt, ugyanígy nyilvánvaló volt a tényállásból, hogy az ügy jogi elbírálása nem igényel hosszabb előkészületet.”

-.-

Eddig a rendkívül sok politikai és értékrendi elemet, rendszert magyarázó, legitimáló előfeltevést tartalmazó, s a vádlottak mellett láthatóan az érseki képző egész tevékenységét, szellemiségét értékelő, elmarasztaló ítélet. A szövegből nyilvánvaló annak sejtetése, hogy a vádban idézett megnyilatkozások végső soron a fenntartó Mindszenty hercegprímás tevékenységének, egyházpolitikájának következményei. Az elmarasztalt tanárok ezen deklarált vagy hallgatólagos egyházi irányvonal képviselőiként, követőiként cselekedtek, s rontották növendékeiknek – az ítéletben alaptalanul idealizált „demokráciához” – való viszonyát. A mai olvasó számára nyilvánvaló: az I-III. rendű vádlottak az egyház-állam viszony, a vallásszabadság és a hitoktatás várható lehetőségei szempontjából reálisabban látták, félték a következő évek magyarországi fejleményeit, mint a róluk fölényesen és kioktatóan ítélezők.

A szöveg végén a népbírók nem jelezhették, hogy valójában miért ragaszkodtak annyira a tárgyalás azonnali megtartásához. Márpedig az időzítésből nyilvánvaló: néhány nappal az államosítási törvény elfogadását követően, az iskolák stb. állami kezelésbe vétele folyamatának kezdetén érvet akartak szolgáltatni annak bizonyításához, hogy az államosítás szükséges és elengedhetetlen. Ezen – a tárgyalás során a népügyész által említett – következtetés széleskörű hirdetése az országos sajtókampány feladata volt.

2.8. Példák az országos sajtókampány cikkeiből

E kampány 1948. június 19-20-án indult a Belügyminisztérium (a továbbiakban: BM) aznapi közleményéről szóló beszámolókkal, melyekből rendre kimaradt, hogy aznap az ügyességre vitt 9 diákot is letartóztatásba helyezték.¹¹³

E híradások közhangulatot manipulálni szándékozó, prejudikáló címei magukért beszélnek:

- „Őrizetbe vettek három tanárt, mert a demokrácia ellen lázították tanítványaikat” (Szabad Szó).

¹¹³ ÁBTL V-52724. 15.

- „Az esztergomi tanítóképzőben: a tanárok a demokrácia ellen uszítottak. Kábeldróttaal verték a diákokat. Hitler és Göring képet rejtegettek” (Népszava)
- „Az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjai becsmérelték a honvédséget. Őrizetbe vettek három uszító tanárt.” (Szabad Nép)
- „Hitler és Göring képe az esztergomi érseki tanítóképzőben.” (Dunántúli Napló)
- „A honvédséget és a köztársaságot gyalázták az esztergomi fasiszták. Az esztergomi tanítóképző lázító tanárai a népügyesség elé kerültek.” (Tiszántúli Néplap)
- „Hitler fényképe, Amerika Hangja és fasiszta előadás az esztergomi érseki tanítóképzőben, ahol nem tudják kicsoda Ady és József Attila” (Szabadság)
- „Az amerikai rádió híradásait tanították az esztergomi tanítóképzőben” (Kis Újság) stb.

Majd a tárgyalásról szóló tudósítások híradások következtek, melyek hangneme és szemlélete – mint a korábban idézett részletek is tanúsítják – távol állt a tárgyszerű, tisztességes informálás követelményétől. A tényekre, a pontosságra kevésbé ügyeltek, inkább a bírósági ítéletet követő méltatlan hangulatkeltést szolgálták és az államosítást igazolták. Nézzünk három példát ezek közül:

„Három paptanár [?] ül a vádlottak padján. Papok, akiknek a szeretetet kellett volna hirdetniük, tanárok, akik az új tanítónemzedéket nevelik. És ott ülnek mellettük tüntető, gyalázkodó tanítványaik: méltók mestereikhez. Szeretet? Szentei Ferenc korbáccsal verte a rábízott növendékeket. Tanítás? Amerika Hangjának rágalmaait terjesztették, és olyan emberek, akik néhány hét múlva tanítók lennének, nem ismerik a magyar szellemi élet nagyjait.

Ennek a tárgyalásnak a vallomásai bizonyítanak. *Nemcsak azt bizonyítják, hogy bűnös kezek nevelik félre az ifjúságot, hanem azt is, hogy ideje volt változtatni, ideje volt államosítani iskoláinkat. Az iskola legyen végre valóban iskola. A tanár emberséget, műveltséget tanítson, a diák ne ellenforradalomra és lázadásra készüljön, hanem békés, dolgozó életre. Valóban a népet szolgálja végre az iskola és ne nevelhessenek benne senkit saját szülei, saját népe ellen!”* – kezdte tudósítását a Szabad Szó.¹¹⁴

A Szabad Nép június 23-án *Kétféle iskola, kétféle ifjúság címmel* megjelent – a tényeket illetően igencsak pontatlan – *cikke adta meg az egész koncepció eljárás forgatókönyvének kulcsát, „tanulását”*:

„Középkori szellem kísértett a népbíróság tárgyalásán... Mint a vádlottak vallomásaiból egyöntetűen kiderül, az intézetben [?] a botbüntetés és a testi fenyegetés minden fajtája járta. A fiókban Hitler, Göring, Imrédy, a magyar nép hőhérainak arcképét őrizték. A könyvtár polcait ... fasiszta szennyíratok

¹¹⁴ Börtönbüntetésre, 1948. (Kiemelés, kérdőjel tőlem – D. P.)

sorozatai borították, de a modern magyar, külföldi irodalom klasszikusaiból még mutatóba sem akadt egy-egy példány. A diákok nem ismerték Ady Endrét, József Attilát, és Kossuthot »gőzfejű« lázadóként intézték el a tanárok. A történelem hivatalos tanítása általában 1944-gyel zárult.

A legújabb események ismertetésére Szentei prefektus az Amerika Hangja ... magyarellenos rágalmozó rádióadás tömeges hallgatását szervezte meg [?]. Németh Lajos hittanár tartotta a kötelező órát a demokráciáról, de annak elején és végén minden alkalommal hangsúlyozta, hogy amit az órán kötelességszerűen elmondott, azzal nem ért egyet. [?] Ilyen szellemben nevelték a diákokat, a magyar ifjúság jövőbeli pedagógusait az Érseki »tanítóképzőben«. Az intézet diákjai nagyobbbrészt a dolgozó nép gyermekei voltak, akiket szüleik a vallásos nevelés reményében küldtek el a papi iskolába. *Az Érseki Tanítóképző Intézetben azonban nem is tanítókat neveltek, hanem janicsárokat.* A félrevezetett, elbutított diákok csak gúnyolni, szidalmazni hallották a demokráciát, amely földet, emberibb megélhetést biztosított szüleiknek. *Így történhetett meg az, hogy amikor demokráciánk egyre izmosodó önvédelmi szervének, új honvédségünknek egy százada a köztársasági indulót dalolva vonult el az intézet előtt, a megvadított diákok szitkokat, trágárságokat, gyalázkodást szórtak feléje.*

A félrevezetett diákok a felelősségre vonáskor rádöbbenek bűnükre. Az egyik vádlott, kinek szülei a felszabaduláskor négy hold földet kaptak a demokráciától, megtörve vallotta: »Nagyon megbántam, amit tettem, most látom, hogy mennyire félrevezettek.« A felelősség elsősorban a világégésre spekuláló, háborúra uszító reakciós tanárookra hárul, akiknek a világtól elzárt Érseki Tanítóképzőben sikerült annyira félrevezetni diákjaikat, hogy azok a magyar béke és rend védelmezői ellen tüntettek. Szentei prefektus és társai elvették méltó büntetésüket lélekrontó, nemzetellenes munkájukért, de az esztergomi tüntetésből okulhat az egész magyar ifjúság.

Az esztergomi provokáció egyik fejezete volt annak a felelőtlen kampánynak, amelyet a klerikális reakció az iskolák államosításával kapcsolatban indított a demokrácia ellen. A provokáció visszafelé sült el, mert a vádlottak padjára került megtévesztett szerencsétlen diákok vallomásaiból kiderült, hogyan fordul saját népe ellen az az ifjúság, amely szellemi és testi terrornak kiszolgáltatva, elnyomatásban nő fel. Az Esztergomi Érseki Tanítóképző falai között a Horthy-katonaság, a gyűlölet, ostobaság, néparulás szelleme uralkodott. [?] Néhány esztendővel ezelőtt még az egész magyar ifjúság ennek a nevelőrendszernek vált áldozatává az iskolákban és a hadseregben.

Azóta nagyot fordult a világ. A vádlottak padján ülő diákok ifjúságunk kis töredékének képviselői... A magyar ifjúság nagytöbbsége már megtalálta a helyes utat. Ennek a felszabadult ifjúságnak voltak képviselői azok a honvédek, aki vidám énekszóval vonultak végig az esztergomi utcákon. A

néphadsereg, az egész magyar nép, különösen az ifjúság új, nagy iskolája neveli őket öntudatos, büszke, szabad magyar emberekké, a legjobb hagyományok szellemében.¹¹⁵ ... A béke szeretetére, az építőmunkára, és ha kell, a béke fegyveres megvédésére neveli őket a demokrácia” – írták a MKP Értelmiségi Osztálya május 5-i tervezetében meghatározott irányvonallal összhangban.¹¹⁶

A Népszava június 23-i, a tárgyalásról szóló tudósítását követően Alexits György VKM államtitkár véleményét közölte *Rövidesen nyoma sem lesz a diákságban az egyházi reakció hatásának* címmel: „... az ifjúsági szervezetek az általános iskolában az Úttörők, középiskolákban a Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége akadálytalanul elősegíthetik a demokratikus haladást. ... a legfontosabb meggyőző erő a népidemokrácia igazságának nagy ereje.”¹¹⁷

A kommunista Szabad Esztergom c. lap június 27-én „Fasiszta szellemben nevelték a diákokat az esztergomi tanítóképzőben. Súlyos büntetést kaptak a demokrácia ellen uszító tanárok” címmel tudósított,¹¹⁸ szigorúan a BM közleménye alapján, bár helyismeretük folytán bizonyára ismerték a helyi tanítóképző valós tevékenységét...

2.9. Az esztergomi érsekség és a tanítóképző igazgatójának tájékoztatói kísérletei

Az akaratlanul az állambiztonsági szervek és a sajtó barátságtalan figyelmének központjába került, immár államosított esztergomi tanítóképző semmiféle hivatalos tájékoztatást nem kapott lefogott tanáraik és diákjaik sorsáról.

Az 1948. június 26-i tanári értekezleten Petrovich Ede igazgató¹¹⁹ közölte a tantestülettel: „az elmúlt hetekben őrizetbe vette az államvédelmi

¹¹⁵ „Mi tudjuk, hogy félrevezetés áldozatai vagytok! – mondja az egyik honvéd-, nem lecsukadni akarunk benneteket. Csak azt akarjuk, hogy megismerjétek az igazságot! A megsértett lövészszázad parancsnoka ezt mondja: Ti kiszabadultok, mert ártatlanok vagytok. Meghívunk benneteket esztergomi táborunkba. Ismerkedjétek meg velünk, ismerjétek meg, hogyan élünk, hogyan művelődünk mi, a nép katonái, azok, akiket ti »csürhének« bélyegeztetek. A fiúk örülnek, és bár még ítélet előtt állnak, mintha felszabadultabbnak éreznék magukat. Bocsánatot kérnek, hosszan rázzák a honvéd kezeket” – olvasható a Március Tizenötödike tudósításában. (G. Gy. 1948.)

¹¹⁶ Kiemelések, kérdőjelek tőlem – D. P. Lásd továbbá: PIL 274. f. 24/12. (Ma már az MNL OL-ben van az anyag.)

¹¹⁷ V. E. 1948.

¹¹⁸ Fasiszta szellemben, 1948.

¹¹⁹ Petrovich Ede igazgató akkor már kérdést intézett a pécsi püspökséghez: elleneznék-e visszahelyezését a városba? Amire a VKM-felé azt válaszolták, hogy nincs kifogásuk Petrovich visszatérése ellen. (A Pécsi Egyházmegyei Levéltárból Damásdi Zoltán levéltáros kolléga 2024. április 9-i szíves közlése.)

hatóság dr. Biborka Ferenc és Németh Lajos tanárokat, valamint kilenc tanulót antidemokratikus magatartásukért. *Le kell szögezniünk, hogy a tanulók tőlünk ilyen irányítást nem kaptak, és a demokratikus honvédség megsértését magunk is a legélesebben elítéljük.*”¹²⁰

Mindszenty József 1948. július 8-án érdeklődött Petrovich igazgatónál: „Kérem Igazgató Úr pontos jelentését arra vonatkozóan, a Tanítóképző előjárói és növendékei mennyi időre lettek elítélve és jelenleg hol vannak fogságban.”¹²¹

Petrovich Ede igazgató július 11-én meglepően tájékozatlanul, pontatlanul válaszolt a prímásnak: „a Tanítóképző-intézet előjáróinak és növendékeinek elítéltetéséről hivatalos értesítést nem kaptam, hisz az ítélet tudomásom szerint még nem jogerős. A napilapokból nyert értesülésem szerint Dr. Biborka Ferenc 2 évre [?], Szentei Ferenc 3 évre [?] és Németh Lajos 5 évre lett elítélve. A növendékek közül 6 kapott 1-2 havi büntetést [?], de a bíróság ezt is felfüggesztette, a növendékeket szabadlábra helyezte. Az előjárók jelenleg Budapesten, a Gyűjtőfogházban... vannak fogságban. Legutóbb, f. hó 9-én Németh Lajos nővérével beszéltem, aki ugyanazon a napon találkozhatott a bátyjával. Tőle tudom, hogy mindhárman együtt vannak, hetente egyszer írhatnak, hat hetenként látogatót fogadhatnak, egészségesek.”¹²²

A Hercegprímás július 8-án Witz Béla budapesti helynöktől is érdeklődött arról, hogy milyen állapotban van Németh Lajos a Gyűjtőfogházban?¹²³ Witz Béla július 16-án jelentette a börtönlelkésztől nyert információját: „jól vannak. A lelkész ellátja őket olvasmánnyal. Még nincsenek ugyan beosztva munkára, de nem a legszigorúbb beosztásban vannak.”¹²⁴

2.10. Siposs Sándor kirendelt védő semmisségi panasza a Népbíróságok Országos Tanácsához – annak ítélete

1948. július 22-én nyújtotta be Siposs Sándor – Németh Lajos és Biborka Ferenc kirendelt védője – az elsőfokú eljárás és ítélet alapos és átfogó bírálatát

¹²⁰ Gábris, 1996. 82. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹²¹ PL Mindszenty egyházkormányzati iratok 4371/1948. kézzel írt fogalmazvány. (Kérdőjelek tőlem – D. P.)

¹²² PL Mindszenty egyházkormányzati iratok 4899/1948.

¹²³ PL Mindszenty egyházkormányzati iratok 4371/1948. kézzel írt fogalmazvány)

¹²⁴ PL Mindszenty egyházkormányzati iratok 4899/1948.

tartalmazó semmisségi panaszát a Népbírószágok Országos Tanácsához (a továbbiakban: NOT).¹²⁵

Érvelését az egyszerűsített eljárás bírálatával és a rendes, alapos eljárás szükségességének magyarázatával kezdte: „egyszerűsített eljárás abban az esetben alkalmazható, amelynek jogi és ténybeli megítélése egyszerű. A védelem szerint ... lényegileg arról volt szó, hogy a szóban lévő tanítóképző intézet tanítási és nevelési szelleme milyen volt, megfelelt-e a demokrácia igényeinek, illetve mennyiben ütközött a demokrácia alapelveibe. ... [N]ézetem szerint ... egy középfokú iskolának szellemét 14 tanár közül 3 vádlott tanárnak és az ott tanulók elenyésző kis hányadát képező, ugyancsak vádlott gyermekeknek vallomásai alapján megállapítani és akár erkölcsi, akár büntetőjogi értékelés alá vonni nem lehet. ... [A]hhoz, hogy az iskola szelleme felett erkölcsi szempontból akár elismerő, akár marasztaló értékelés legyen kimondható, valamennyi tanárának, a növendékek, mégpedig elsősorban a nem vádlott tanulók kihallgatása, s főként az illetékes egyházi és tanügyi hatósági személyek meghallgatása elengedhetetlen. ... [A] magyarországi középfokú tanintézetek felett, ha azok nem államiak, a kormányhatósági felügyeletet a tankerületi főigazgatóság útján a vallás és közoktatásügyi miniszter gyakorolja. A hatályos jogszabályok a felügyeleti jog gyakorlására széleskörű lehetőséget biztosítanak. A miniszter és a tankerületi főigazgató, valamint kiküldöttjei az iskolák tanulmányi és nevelési eredményeit állandóan ellenőrizhetik, a tanulmányi felügyelők ugyane célból a mondott tanintézeteket rendszeresen látogatják, észleleteiket a tanári karral megtárgyalják, azokat jegyzőkönyvbe veszik és mind erről a tankerületi főigazgatót, valamint a minisztert állandóan tájékoztatják.

Abban az esetben tehát, *ha az iskola szelleme valóban annyira antidemokratikus lett volna*, hogy az, ha büntetőjogilag nem is, de erkölcsi szempontból értékelhetően a vádlott tanulók eléggé el nem ítélt magatartásáért felelőssé lett volna tehető, *erről a szellemről a tanügyigazgatásnak a felszabadulás óta eltelt időben a felügyeleti jog gyakorlása közben tudomással kellett bírnia és kifogásait az iskolát fenntartó egyházi főhatósággal közölnie kellett volna.* ...

Ilyen megfontolások alapján ... tisztelettel kérem, hogy ... a nagytekintetű Országos Tanács a Népbírószág Külön Tanácsát utasítsa új eljárásra, amelyet a Külön Tanács a bűnvádi perrendtartás rendes szabályainak alkalmazásával folytasson le. Ennek keretében ... kérem az iskola valamennyi tanárát, növendékeinek jelentékeny részét, az illetékes tankerületi főigazgatót,

¹²⁵ 1948. július 22-én iktatták a IX. Nb. 2906/948. sz. alatt dr. Siposs Sándor ügyvéd semmisségi panasza indoklását. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 165-172. Kiemelések végig tölem – D. P.)

az eljáró tanulmányi felügyelőt, a vallás és közoktatási minisztert, a minisztérium tanítóképzői ügyosztályának vezetőjét, és vezető illetékes előadóját meghallgatni méltóztassék.

Ugyancsak ... méltóztassék beszerezni a mondott tanítóképző intézetnek a hivatkozott állami szervek részéről történt meglátogatásakor felvett jegyzőkönyveket, s mindazokat az okmányokat, valamint iratokat, amelyek tanügyi hatóságoknak az iskola életével, munkájával kapcsolatos tapasztalatait, valamint észrevételeit tartalmazzák. ...

A tárgyalási jegyzőkönyvből kétségtelenül megállapítható, hogy *a vádlottak az ítéletben terhükre megállapítottak vett, bűncselekmény tényálladékat kimerítő nyilatkozatokat nem, illetve nem abban a formában tették meg, amely miatt a tisztelt Külön Tanács bűnösségüket megállapította. ... [N]éhány, ugyancsak vádlott tanulónak a vallomása a II. és III. r. vádlott vallomásával szemben semmiesetre sem elegendő, hogy a vádlottak bűnössége tagadásukkal szemben megállapíttassék, különösen akkor, amikor a vádlott tanulók minden érdeke ahhoz fűződik, hogy a kamaszkori, enyhén szólva eltévelyedésükért a felelősséget lehetőleg nevelőikre hárítsák át. ...* A védelem tehát a rendes eljárás keretében a tanárok és tanulók kihallgatását arra nézve is indítványozza, hogy a II. és III. r. vádlott bűnösség megállapítására szolgáló nyilatkozatokat abban a formában tették-e meg, amint azt az ítélet tényként megállapította, s amely megállapítás a vádlottárs tanulók vallomásán nyugszik, vagy pedig abban a formában, amint azt a főtárgyaláson vallották. ...

A II. r. vádlott bűnösségét megállapító kijelentések tekintetében a védelem a főtárgyalás adatai alapján a következőket adja elő.

Németh Lajos az ítélet 4. oldala b. pontja 1. bekezdésében foglalt kijelentést ... tartalmilag akként tette meg, hogy azt mondta: »az egyházat és kereszténységet a történelem folyamán igen sokszor üldözték.« Németh Lajos nem a 2. világháború végén bekövetkezett tatárdúlásról, sem pedig arról nem nyilatkozott, hogy a vallást el akarják törölni. A hivatkozott rész 2. bekezdésében említett nyilatkozatot abban a formában tette meg, hogy kijelentette: »ha az iskolákat államosítják egy-két év múlva újból egyházi iskolába járhattok«. Arról, hogy ennek a rendszernek, vagyis a demokráciának vége lesz említést nem tett, amint az egyébként a főtárgyaláson tett nyilatkozatából, nevezetesen a demokrácia erejére vonatkozó kijelentéséből félre nem érthetően megállapítható. Egyébként is aligha mondhatta, illetve tanácsolhatta volna az iskolakerülést azoknak a növendékeknek, akik tanulmányaik végéhez közeledtek, hogy az államosítás után ne járjanak iskolába. ... Németh Lajos azt mondta, hogy *egy-két év múlva esetleg újra egyházi iskolába járhattok, ami a védelem álláspontja szerint csakis akként értelmezhető, hogy az egyház idővel középfokú iskola fenntartásához jogot nyer*, mint ahogy a napisajtó a protestáns egyházakkal folytatott tárgyalások ismertetett közléseiből megállapítható, hogy az egyházak középfokú iskoláikat

továbbra is fenntarthatják, valamint megállapítható az is, hogy középfokú iskolák fenntartásának a lehetősége a katolikus egyház esetében sincs a mai napig kizárva.

A 3. bekezdésben említett nyilatkozat akként hangzott el, hogy a vádlott valóban elmondta az eddigi államosítások menetét, szólt a kolhozrendszerrel is, nem mondta azonban azt, hogy államosítják a templomokat, hanem a további államosítások tekintetében más egyházi intézetekre, így a hittudományi főiskolákra, valamint az ezzel kapcsolatos szemináriumra gondolt.

Ami az utolsó bekezdésben említett és valósága esetében a legsúlyosabb elbírálás alá eső nyilatkozatot illeti, Németh Lajos vádlott azt a nyilatkozatot a főtárgyalási vallomása szerint egyáltalán nem tette meg. Németh Lajos a minden év június első vasárnapján rendezendő Jézus Szíve körmenet kapcsán tette azt a kijelentést, hogy a közismerten rossz időjárás közben, pontosan a körmenet megtartása idején két órára Esztergomban az idő kitisztult és a körmenetet, amelyen, mint minden évben ezúttal is 10.000-15.000 ember vett részt, megtartották. Ugyanebben az időben tervezték Budapesten az ifjúsági sportünnepélyek rendezését. Ezeket azonban az állandóan szakadó eső miatt egy héttel el kellett halasztani. Németh Lajos ezzel kapcsolatban az elhalasztás miatt, mint vérbeli sportember sajnálkozásának adott kifejezést és a Gondviselésnek eme emberi elme által meg nem értett elhatározását kifürkészhetetlennek és különösnek találta. Németh Lajos azt semmiképp sem mondta, hogy az Isten sem akarja, hogy a munkásság és a diákság között egyetértés legyen. ...

A katolikus alsópapság népi, elsősorban paraszti származású. A helybeli katolikus iskolában tanulmányait befejezve, valamelyik közeli város szerzetesi intézetébe kerül, majd rendszerint a V. osztálytól kezdve szemináriumi bentlakó, az érettségi után pedig a püspöki székhely hittudományi főiskoláján folytatja tanulmányait. A pap nevelése tehát népiskolai tanulmányaitól kezdve főiskolai tanulmányainak befejezéséig katolikus. Életében tehát úgyszólván kizárólag a katolikus világnézettel telítődik, az élet megnyilvánulását ebből a világnézetből ítéli meg, és ebből a világnézetből foglal állást minden társadalmi és politikai kérdéssel szemben. A védelem saját személyében is annak a meggyőződésnek híve, hogy a katolikus világnézet és a szocializmus, mint világnézet nem ütközik és mindkettő harmonikus egységben vezetheti a társadalmi osztályokat magasabb rendű élet felé. Minden világnézet meggyőződéses hívei között azonban túlzások jelentkezhetnek és jelentkeznek is, amelyek a más világnézetűekkel vagy egyéb világnézetekkel szembeni türelmetlenségben nyilvánulhatnak meg. Különösen áll ez akkor, ha valaki az élet minden egyes, még a legapróbb részletkérdéseit is hosszantartó egyirányú nevelésénél fogva, egyetlen

ideológia, a katolikus ideológia oldaláról tekinti és értékeli. Ez azután sokszor torz elképzelésekhez és kisiklásokhoz vezethet.

Ha tehát Németh Lajos bűnös nyilatkozataiban, akkor ez a bűnössége a most kifejtett nevelésének a saját személyében kialakított és téves felfogásából származik, nem rosszhiszeműségből fakad, de legkevésbé sem elvetemültségből, annál kevésbé, mivel a munkásság és diákság tekintetében terhére rótt kitételhez még csak hasonlót sem mondott. Németh Lajos a maga népi származásában bizonyára minden erejével beilleszkedni kíván a demokráciába és ezúttal hivatkozom a főtárgyalás végén tett nyilatkozatára, amelyben belátja tévedését s nyilván e tanulással jobb útra térve folytatná élethívását. Tisztelettel kérem, hogy bűnössége fokának megállapításánál ezt különösen mérlegelni és sorsa feletti ítélkezésnél mindezeket tekintetbe venni szíveskedjék.

Dr. Biborka Ferenc III. r vádlott az ítélet c. pontjában foglalt rész szerint 1948. március havában a tanítóképzőintézet I. osztályában a mindennapi kérdések c. órán demokráciával kapcsolatosan tett kijelentést. A főtárgyaláson elhangzott vallomása szerint a tanév elején a mindennapi kérdések c. órán kezdetben a diákok által választott tárgyköréről volt szó. Az illetékes tanügyi hatóság rendelkezése értelmében a mindennapi órák szabad kezelése megszűnt és az előírásnak megfelelően a tanárnak a demokráciáról kellett a tanulók előtt beszélnie. *Dr. Biborka Ferenc vádlott a rendelkezés kézhezvétele után a főtárgyalás adatai szerint a tanulóknak ezt mondta: »most már vége a lötyögésnek, a főigazgatóság rendelkezésére nekem a demokráciáról kell beszélnem.« Dr. Biborka Ferenc sem azt nem mondta, hogy akár tetszik neki, akár nem, hanem azt, hogy a demokráciáról beszél akkor is, ha a fiúknak a szabadon választott témákról történő beszélgetés megszűnése nem is van kedvükre.* [Sic! – D. P.] A főtárgyalási anyag szerint – Biborka vallomása – arról szó sem esett, hogy a mai demokráciáról azt mondta volna, hogy ez nem demokrácia.

A c. pont 2. bekezdésében említett nyilatkozat elhangzása a IV. osztályban történt, ebben a tekintetben tehát az ítéleti indokolás megállapítása iratellenes. A tanulók vetették fel azt, hogy a zsidóknak a gazdasági helyzetük az átlagosnál jobb, s nekik van a legtöbb pénzük. Beismerem, hogy vádlottnak a gyerekek eme állítására, az antiszemitizmus csíráját rejtő állításra a legerélyesebb felvilágosításokkal kellett volna szolgálnia. A vádlott erre azt mondta, igen, az övék (zsidóké) igen sok üzlet és ők igen sok mindent meg tudnak venni. *Azt azonban, hogy egyáltalán nem bírja a zsidókat, utálja őket és ezért nem jár hozzájuk vásárolni, egyáltalán nem mondta, annál kevésbé, mivel maga és felesége is jelentékeny részben éppen zsidó üzletekben vásárolnak.*

A védelem álláspontja szerint dr. Biborka vádlottnak első kijelentése vagy nem meríti ki egy bűncselekmény tényálladási elemeit sem, vagy pedig

legfeljebb az 1946. évi VII. tc. 4.§ 1 pontjába ütköző vétségnek tekinthető.¹²⁶ A második kijelentése ugyane törvény 2.§ d. pontjába ütköző bűncselekmény tényálladási elemeit valóban kimeríteni látszik.

Biborka esetében azonban tekintetbe kell venni, hogy ez egyetlen kijelentésen felül a demokráciával szemben terhére semminemű más magatartás nem mutatkozik. A felszabadulás után azonnal, mint igazolóbizottsági tag beállt a demokrácia építőmunkásai közé. Közreműködésének köszönhető, hogy az esztergomi kereskedelmi iskola hamar megkezdhette működését. Demokratikus meggyőződésének azzal is kifejezést adott, hogy a Nemzeti Parasztpárt soraiba lépett. Egyéb módon is kifejezésre juttatta építő és a demokráciát becsülő érzelmeit, így 1948 januárjától letartóztatásáig előadója volt egy pedagógusok számára rendezett és az annyira fontos szövetkezeti gondolatot népszerűsítő tanfolyamnak. Családja és két gyermeke van, egyedül és kizárólag munkájának és hivatásának élt, tanítványai szeretettel csüngtek rajta, így tehát mindenképpen megérdemli, hogy ez az egyetlen kisiklása a nyomatékos enyhítő körülmények alkalmazásával méltányosan akként bíráltsák el, hogy mihamarabb visszatérhessen hivatásához és családjához. ...

A védelem ... nem tartja meggyőzőnek a bizonyítási anyagot arra nézve, hogy növendék vádlottak bűncselekményeiket az iskola szellemében érvényesülő nevelés és tanítás hatására követték volna el. ... Mindenesetre szükségesnek tartotta, hogy ebben az esetben a tanulók e bűncselekménynek indokait legalább gyanítani tudhassa.

A tanítóképzőintézeti internátus Esztergomban egy kisebb dombon fekszik. Akkor amikor a Kossuth akadémia fiatal hallgatói az internátus előtt elhaladtak, éppen a legnagyobb szögű emelkedőn mentek felfelé, így soraik, a dolog természeténél fogva nem lehettek olyan tökéletesen egyenesek, mint ez a sikerterületen való menetelésnél fennáll. A kamaszkorban lévő diákok, akiknél a fegyelmelés érdekében kivonulások esetén a legtökéletesebb rendet követelték meg, magukét a diák szokott nagyravágásával az akadémiai hallgatók menetelésével hasonlították össze és abban a meggyőződésben, hogy az ő menetelésük tökéletesebb, kiabálták az ítéleti tényállásban foglalt nyilatkozatokat a hallgatók felé. Ez volt a bűncselekménynek közvetlen oka, illetve alkalma. Ehhez hozzátehetjük azt, hogy a kamaszkorú fiúnövendékek előtt semmi sem szent, minden kritika alá esik és a férfiúi gondolkodásuk nagy indulatával, mindent, ami azelőtt előttük becsülendő volt, bírálják és ez a

¹²⁶ A hivatkozott törvényhely: „4. § (1) Vétséget követ el, aki két vagy több személy jelenlétében olyan valótlan tény vagy való tény olyan módon állít vagy híresztel, amely alkalmas arra, hogy az 1. § (1) bekezdésében meghatározott államrend vagy köztársaság iránt megvetést keltsen vagy nemzetközi megbecsülését csorbítsa.” <https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=94600007.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42>

bírálat a leggyakrabban ilyen nyilatkozatokban is jelentkezik, mint amit az ítélet megállapít. Nem csupán a honvédséggel, de tanáraikkal, más felettes személyeikkel és hatóságaikkal, a szüleikkel, a vallással, és sok más olyan intézménnyel szemben nyilatkozik meg a kamasz olyan hangon, aminek korlátokba szorítása, lenyesegetése a nevelőnek feladata. *A magam részéről a tanuló vádlottak eme magatartását ilyen kamaszkori megnyilatkozásnak tekintem, mert meggyőződésem szerint egy részletes bizonyítási eljárás folyamán kiderülne, hogy hasonló nyilatkozatokat nemcsak a Kossuth Akadémia fiatal hallgatóival szemben, hanem vallásukkal, tanáraikkal szemben és minden más olyan személlyel vagy intézménnyel szemben tettek, akiknek tisztelet és megbecsülése elsőrendű kötelességük.*

Nagytekintetű Országos Tanács! Tisztelettel kérem, hogy ... a II. és III. r. vádlottakat az általam hivatkozott törvényszakaszok alapján részben felmenteni, részben pedig csupán legenyhébb büntetéssel sújtani méltóztassék.”

.-

Siposs Sándor beadványa nyilvánvalóvá teszi: Korencsi Ferenc visszaemlékezése a kirendelt védőügyvédek viselkedésére vonatkozóan semmiképp sem állja meg a helyét. Egyben rávilágít arra a különös helyzetre, melyben 1948 nyarán volt az ország. Az akkori jogrend még lehetővé tette, hogy a politikailag motivált perben egy – 1945 előtt a VKM-ben miniszteri titkárként szolgált – ügyvéd alapvető, érdemi ellenvetéseket tegyen egy olyan az ÁVO által előkészített perrel és ítélettel kapcsolatban, mely lényegében az őrizetben intenzív pszichikai-fizikai nyomásnak kitett gyanúsítottaktól kikényszerített vallomásokon alapult. Semleges tanúk vagy tárgyi bizonyítékok nélkül.

Egy olyan – nyilvánosan természetesen kimondatlan – megállapodás alapján, melynek nyomán előbb a diákok magukra vállaltak olyan politikai jellegű beszólásokat is, melyekről a címzett katonáknak előzőleg nem volt tudomása. A katonák első feljegyzésében ugyanis nyoma sem volt kommunistázásnak, orosz/szovjet bérencezésnek, a köztársaság fenébe küldésének, nyilas hadsereg emlegetésének. Az ÁVO vizsgálata során az elfogott diákok előbb ezekre kezdtek „emlékezni”, majd a tanáraikkal kapcsolatos „emlékeik gazdagodtak” a vizsgálatot folytatók elvárásainak megfelelően, az általuk forszírozott koncepció alátámasztására – a gyors szabadulás reményében.

Siposs Sándor a per ezen alapvonását kérdőjelezte meg, tisztességes eljárást kérve az új perben. Szélesebb körű vizsgálatot, semleges tanúkat, korábban keletkezett vizsgálati anyagokban testet öltő tárgyi bizonyítékokat igényelt. Egyebekben pedig – védőügyvédi feladatának megfelelően – a védenecsei számára legkedvezőbb megítélést biztosító elbeszélést forszíroszta az

enyhébb ítélet érdekében. Ha sikert ér el, kiderülhetett volna, hogy a „a király meztelen”: az esztergomi érseki tanítóképzőről és annak tanáiról, diákjairól propagandacélból kialakított kép elnagyolt és hamis. Az akkori, az idő előrehaladtával csak romló politikai helyzetben erre esély sem volt. Ügyvédi hivatástudatból mégis megtette. Reménytelen kísérletet¹²⁷ tett védenecinek szabadlábra helyeztetésére is a NOT tárgyalásig, amit 1949. április 20-án elutasítottak.¹²⁸

A NOT tárgyalására 1949. május 30-án került sor, Jankó Péter tanácselnök,¹²⁹ Horányi Nándor előadó, Lázár Miklós, Fadgyas András, Biczó Sándor szavazó bírák, Polonyi Jenő népfőügyész helyettes, Altorjai Sándor I. r. védője, Siposs Sándor II-III. r. védők részvételével.

A korábbi ítélet rendelkező részét annyiban módosították, hogy a Szentei Ferenc és Németh Lajos teljes vagyonelkobzására vonatkozó határozatot vagyonuk felének elkobzására csökkentették. Dr. Biborka Ferenc börtönbüntetését 1 év 9 hónapra mérsékeltek. Mindhárom vádlott esetében börtönbüntetésükből 11 hónapot kitöltöttnek vettek. Egyébként a semmisségi panaszt elutasították.

„Az Országos Tanács ítélkezésének¹³⁰ alapjául az elsőbírói ítéletben hiányosság, homályosság, irat ellenesség és helytelen ténybeli következtetés nélkül megállapított tényállás szolgált. E tényállás alapján úgy az I-III. r. vádlottak bűnösségének megállapítása, mint a cselekményeik minősítése törvényszerű. Alaptalan tehát a bűnösség megállapítása miatt bejelentett perorvoslat.

Az Országos Tanács is magáévá teszi az elsőfokú bíróság ítéletében a bűnösség megállapítására és a minősítésre vonatkozóan hivatkozott indokokat. Ezeket kiegészíti azzal, hogy álláspontja szerint, amelyet már más ügyekben ismételten elfoglalt, önmagában a jelenlegi demokratikus államrenddel szemben egy ezzel ellentétes rendszer bekövetkezésének jószolgatása a fennálló demokratikus államrend ellen való gyűlöletre izgatásra alkalmas. Ilyen ellentétes rendszerben való reménykedés szükségképpen kapcsolatos a fennálló rendszer elleni gyűlölettel.

¹²⁷ 1948. november 11-én még azt írta Mindszenty Józsefnek: „Védenceim szabadlábra helyezése a népbíróságok és a NOT állandó gyakorlata alapján időközben aligha lehet sikeres. Ezért ezt nem is szorgalmazom.” 1949. március 26-án mégis megtette. (Siposs Sándor védőügyvédi jelentése a Főegyházmegyei Hatóságnak. PL Mindszenty egyházkormányzati iratokban 5089/1948.; BFL VII. 5. e. B 20620/49. 164.)

¹²⁸ A NOT I. 2212/1948. számú végzésével a szabadlábra helyezést elutasítja (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 141., 145.)

¹²⁹ Jankó Péter (1907-1955) akkor már túl volt az Endre László, Szálasi Ferenc, a Magyar Közösség elleni perekén, majd 1949 szeptemberében első fokon ő vezette a Rajk-per tárgyalását is.

¹³⁰ A NOT I. 2212/1948./10. sz. ítéletéből (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 138-140.)

Tehát akkor, amikor I. és II. r. vádlottak a jelenlegi demokratikus államrendről egy ellentétes, reakciós államrendre áttérést javasoltnak, izgatást valósítottak meg, mert az ez irányú reménykedést és a demokratikus államrend elleni ezzel kapcsolatos gyűlölettel erősítették. Dr. Biborka Ferencnek ez a kijelentése: »a demokráciáról nekem muszáj beszélni, mert ez kötelező és még akkor is beszélnem kell róla, ha én más nézetten vagyok«, kétségtelenül a fennálló demokratikus államrend elleni állásfoglalásként, megnyilatkozásként, az ezzel szemben érzett gyűlölet kinyilvánításaként jelentkezik. A gyűlöletnek ez a nyilvánítása pedig érzelmi élet törvényszerűségénél fogva alkalmas nevelésére másokban is, különösen a vádlott tanítására bízott fiatalokban hasonló gyűlölet felkeltésére.

A büntetés kiszabásánál lényegileg magáévá tette az Országos Tanács az elsőbírói ítéletben felhívott bűnösségi körülményeket. A vádlottak cselekményeinek tárgyi súlyát azonban rendkívül fokozottnak látja annál a további oknál fogva is, mely szerint a vádlottak állásfoglalása a nevelésük és gondozásuk alatt álló fiatalokra a tanító és a tanítvány közötti viszony természetéből következethetően különösen mély hatással lehetett, mint ezt jelen ügyben már jogerősen elítélt IV-X. r. vádlottak példája mutatja. A cselekmények tárgyi súlyát tehát az eredményességnek ez a fokozott veszélye is növeli. Az I. és II. r. vádlottakkal szemben további jelentős súlyosbító körülmény a tanári nevelői tevékenységüket mondhatni egészen behálózó nagykiterjedésű folytatólágosság.

Viszont a III. r. vádlottal szemben a hivatkozottakon felül enyhítő körülményként értékelte az Országos Tanács, hogy az ő izgató kijelentései tartalmilag viszonylagosan csökkentebb tárgyi súlyt mutatnak az izgatásra való alkalmasságnak tartalmukban alsó határán mozognak. Továbbá jelentős enyhítő körülmény javára, hogy cselekményét nemcsak a közvetlenül jelen nem lévő magasabb egyházi hatóságok motiválták, hanem a közvetlenül mellette működő papi tanerők állandó közvetlen ellenőrzése és befolyása is. Ekként a III. r. vádlott főbüntetését ... a rendelkező rész szerint mérsékelte. Ezzel szemben az I. és II. r. vádlottak büntetését bűnösségi körülményekkel arányosnak találta, csupán az I. és II. r. vádlottakkal szemben mellékbüntetésként megállapított vagyonek Kobzás mértékét szállította le az alanyi bűnösségükkel és a tárgyi súllyal arányban.”

Ezt az ítéletet csak 1949. október 10-én hirdették ki, a perorvoslati kísérlet elutasításakor, az ítélet jogerőssé válásakor.¹³¹

¹³¹ Nb. XIII. 2906./1948. 12. sz. alatt. (BFL VII. 5. e. B 20620/49. 138-143.)

2.11. Néhány kiegészítés és zárógondolat

Az ügyben érintett 9 diák akkor már egy tanévvel előre haladt tanulmányaiban. Ugyanis – a bíróság 3 évre szóló hivatásuktól való eltiltása ellenére – a helyi ÁVÓ parancsnokának és a felsőbb oktatásirányítási szerveknek jóváhagyásával 1948 szeptemberében visszavették őket az immár államosított intézetbe, ahol az akkori igazgatói jelentés szerint „az államosítás tényét már mindenki elfogadta”, ám „a júniusban történtek olyan légkört, feszültséget teremtettek az ifjúság körében, melynek következményei továbbra is érezhetőek voltak”.¹³²

Börtönbüntetésekre ítélt tanáraik élete, pályája komolyabb sérülést szenvedett.

Leginkább – a nagy valószínűséggel alaptalanul, mondanivalóját torzító neki tulajdonított félmondatok alapján elítélt – nevelői hivatásának élő, magát demokratának tartó *dr. Biborka Ferenc* élete alakult szomorúan. A tárgyaláson tanúsított őszinte vívódását, védekezését a bíróság és a korabeli sajtó egyaránt álszent színjátéknak minősítette, s keményen elítélte. Pedig drámai helyzetbe került: ő, aki minden energiáját, figyelmét a növendékeknek szentelte, akit deklaráltan tanítványai bálványoztak, most azzal szembesült, hogy azok ellene tanúskodnak. Amikor az csúszott ki a száján, hogy „nagyon meg vagyok bántva”, bizonyára erre utalhatott. Börtönbüntetése 1950 májusában telt ki váci fegyházban, ám szabadon bocsátás helyett őt Recskre internálták.

Ott 1952. augusztus 19-én „gyanúsítottként” hallgatták ki. A fogságaiba belefáradt, a családjához mihamarabb visszatérni szándékozó tanár úr, a közeli szabadulása reményében hajlandó volt korábbi tevékenységét a kihallgatói által megkívánt terminológiával jellemezni: „klerikális reakciós demokráciaellenes meggyőződésemnek megfelelően agitációt fejtettem ki az iskolák államosítása ellen”.¹³³ Kihallgatói jelentették: „Kihallgatása folyamán őszinte volt, feltárta cselekményeit és kapcsolatait. Esztergomban él családjával 1940 óta, az ottani katolikus érseki tanítóképzőben tanított. Esztergomi kanonokkal és vezető papokkal, ezenkívül hasonszőrű papi és egyéb reakciós pedagógusokkal és helyi kereskedőkkel áll kapcsolatban. A fentiek alapján megfelelőnek tartjuk Biborka Ferenc internáltat hatóságunk hálózatában ügynökként való felhasználásra, javasoljuk tatabányai osztálynak beszerzésre”.¹³⁴

¹³² Gábris, 1996. 84.

¹³³ Gyanúsított jegyzőkönyv dr. Biborka (Szebasztian) Ferenc kihallgatásáról 1952. augusztus 19. (ÁBTL V – 52724. 39-41.)

¹³⁴ 1952. augusztus 19. Recsk, Javaslat dr. Biborka (Szebasztian) Ferenc beszerzésére. (ÁBTL V – 52724. 38.)

Biborka tanár úr erre nem vállalkozott, ezért Recskről csak 1953. szeptember 17-én szabadulhatott. Az Országos Rendőrkapitányság határozata akkorra már kitiltotta őt Esztergomból és a dorogi járásból, s kényszerlakhelyül Tatabányát jelölte ki a számára. Ott a Cement- és Mészműveknél dolgozott betanított munkásként. Családjától továbbra is távol, munkásszállón lakott.

1956 augusztusában kérvényezte a BM-nél, hogy engedjék őt családjához költözni Makóra. A BM értekezlete a kérvényt így véleményezte: „Bár ellenséges cselekménye bizonyítva van, de tekintettel az eltelt időre, valamint arra, hogy Makóra költözésével államunkra semmi hátrány nem származik, javasoljuk átírni az Országos Rendőrkapitányság IX. osztályának, hogy dr. Biborka Ferenc helyhez kötöttségét szüntesse meg.”¹³⁵ Így a tanár úr a családjához költözhetett. 1957. februárjától a makói József Attila Gimnázium és Szakközépiskola állományába került, előbb nevelőként, majd középiskolai tanárként.¹³⁶ Munkaviszonya nyugdíjazásával 1968. február 23-án szűnt meg. Betegsége folytán néhány hónap múlva, 1968. június 18-án hunyt el.¹³⁷

Szentei Ferenc 1952 végén szabadult, káplán lett Budapesten a Béke Királynéja templomban, s különböző szolgálati helyeken folytatta lelkészi pályáját 1983-ban bekövetkezett nyugállományba vonulásáig. 1986. július 16-án hunyt el.¹³⁸

Németh Lajos 1952. december 24-én szabadult a váci börtönből. 1953-tól káplán volt a budapesti Szent Imre kápolnában, ahol 1957-től vezető lelkész lett. 1962-ben főegyházmegyei tanácsosi címmel tüntették ki. 1983-ban nyugdíjba vonult. 1988. február 17-én hunyt el.¹³⁹

Így a hosszabb börtönbüntetésre ítélt lelkész kollégái jóval korábban visszatérhettek eredeti hivatásukhoz, mint Biborka tanár úr.

Életükben ügyüket senki sem vizsgálta felül. Konceptiós perben született ítéletük csak az 1945 és 1962 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1990. évi XXVI. tc. 1.§ 1. bekezdésében írt rendelkezés alapján lett törölve.¹⁴⁰

–.-

Végül néhány észrevétel a történetet 1994-ben felelevenítő Korencsi Ferenc tanulmányunk elején idézett visszaemlékezéseihez. Az esztergomi és budapesti kihallgatások körülményeiről, az Andrássy út 60-ban vele történetekről plasztikus képet festett. Erről más forrás nem áll rendelkezésünkre. Ugyanakkor a memoároknál szinte elkerülhetetlen, hogy

¹³⁵ 1956. augusztus 7. 10-1642-/1956. sz. Belügyminisztériumi jegyzőkönyv Biborka kérvényéről, hogy Makóra költözhessen (ÁBTL V – 52724. 47-48.)

¹³⁶ Biborka Ferenc munkakönyve alapján.

¹³⁷ Biborka Judit 2002. január 16-i levele alapján.

¹³⁸ ÁBTL V – 52724. 43-44., 54.; Beke, 2008. 706.

¹³⁹ ÁBTL V – 52724. 42.; Beke, 2008. 530.

¹⁴⁰ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99000026.tv>; BFL VII. 5. e. B 20620/49. 209-210.

évtizedek múltán bizonyos részletekre pontatlanul emlékezik a szerző, s az is, hogy az illető a maga és egyes társai szerepét kedvezőbb színben igyekszik feltüntetni.¹⁴¹

Az sem meglepő, hogy a visszaemlékező a memoár időpontjában a témával kapcsolatos domináns nyelvezettel, fordulatokkal ír a hajdan történekekről. Jelen esetben ilyennek tekinthető az, hogy – igaz következtetlenségül – sokkal súlyosabb vádakról referált, mint amik az ügy során elhangzottak, s az is, hogy a tényekkel ellentétben úgy vélte: a tárgyaláson senki sem vallotta magát bűnösnek, holott az utolsó szó jogán valamennyi vádlott többé-kevésbé annak mondta magát, s „megbánást tanúsított”. A kilencvenes évek hangulatának való megfelelés szándéka vezethette a szerzőt, amikor a kirendelt védők tevékenységéről – a későbbi koncepciók perekre jellemzően, ám – esetükben tévesen nyilatkozott. Azzal, hogy Korencsi Ferenc magát a bírósági procedúra során tanú helyett elítélt vádlottként mutatta be, abban a történetek átírására irányuló törekvése jelentkezett. Ahogy abban is, hogy elbeszélésében elhallgatta a történetek tragikusan drámai központi elemét: az elfogott diákoknak kihallgatóik azt ajánlották, hogy vélelmezett, vagy valós tetteikért felelősségüket hárítsák nevelésükre, tanáraikra, s az Érseki Tanítóképző szellemiségére, cserébe hamar szabadulhatnak

*A három tanár elleni vádak ugyanis kizárólag a diákok kényszerűen kicsikart terhelő tanúvallomásaira támaszkodtak, amelyekre hivatkozva őket e kirakatperben súlyos börtönbüntetésekre ítélték, míg a tárgyalás végén az ellenük tanúskodó vádlott és tanú diákokat egyaránt szabadon engedték. A koncepciók perben játszott kényszerű szerepükért őket terhelő késői lelkiismeretfurdalásuk csak tovább nehezíthette, bonyolíthatta az 1948-ban a Mindszenty hercegprímás elleni és az iskolák rapid államosítása érdekében folytatott harc keretében elszenvedett súlyos megpróbáltatásaikat. Korencsi Ferenc visszaemlékezései e lelki és fizikai dráma sajátos megnyilvánulásai voltak.*¹⁴² Az egykori diákok részéről jóvátételi gesztus lehetett, hogy 1994-ben az emléktáblán név szerint megörökítették a – ki tudja mennyire valós – vallomásaik alapján elítélt, bebörtönzött, s a tanári pályáról hosszú időre eltávolított nevelőik emlékét.

Ma már kétségtelen: az ügyben szerepelt tanárok, diákok valamennyien egy eszközökben nem válogató politikai kampány áldozatai voltak.

¹⁴¹ Pataki, 2000.

¹⁴² Erről a vívódásról tanúskodik Korencsi Ferenc 2002. június 28-i hozzánk írt levelének részlete: „Nehezen született meg a döntésem, végül úgy határoztam, hogy visszaemlékezésemet elküldöm Önnek. Nagyon remélem, hogy ebből sem a Tanár úrnak, sem Utódaimnak kára nem származik, hanem az események tisztánlátását segítem elő.”

Irodalom

- A drótkorbácsos „hittanárt” (1948) és két társát súlyos börtönbüntetésre ítélte a népbíróság. A félrevezetett diákok büntetésének végrehajtását felfüggesztették. *Zala* (Nagykanizsa) 53. évf. 143. sz. 1948. június 24. 1.
- A honvédséget és a köztársaságot gyalázták az esztergomi fasiszták. Az esztergomi tanítóképző lázító tanárai a népügyészség elé kerültek. *Tiszántúli Néplap*, V. évf. 138. sz. 1948. június 19. 1.
- A Szegedi (1948) Katolikus Tanítóképző Intézet összes diákjainak határozata. *Március Tizenötödike*, II. évf. 17. sz. 1948. június 5. 4.
- Asztalos plébánost és Királyfalvit (1948) halálra ítélte a statáriális bíróság. A plébánosnak megkegyelmezett az államfő, Királyfalvit felakasztották. *Magyar Nemzet*, IV. évf. 133. sz. 1948. június 12. 1. és 5.
- Az Esztergomi Érseki (1948) Róm. Kat. Líceum és Tanítóképzőintézet évkönyve az 1947-48. iskolaévről. Az iskola fennállásának CVI. évében.* Szerk.: Petrovich Ede mb. igazgató. Esztergom, 1948.
- Az amerikai rádió (1948) híradásait tanították az esztergomi tanítóképzőben. *Kis Újság*, 2. évf. 140. sz. 1948. június 20. 3.
- Az egyházi iskolák államosításáért (1948) folyó harc máris eldőlt. Révai József hatalmas előadása a Sportszarnokban tartott értelmiségi nagygyűlésen. *Szabad Nép*, VI. évf. 122. sz. 1948. május 30. 3-4.
- Az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjai (1948) becsmérelték a honvédséget. Őrizetbe vettek három uszító tanárt. *Szabad Nép*, VI. évf. 139. sz. 1948. június 19. 5.
- Az esztergomi érseki tanítóképző három (1948) tanárát őrizetbe vették. *Magyar Nemzet*, IV. évf. 139. sz. 1948. június 19. 1.
- Az esztergomi ítélet. (1948) Büdös parasztoknak nevezték a katonákat. *Független Újság*, 2. évf. 142. sz. 1948. június 24. 2.
- Az esztergomi tanítóképzőben (1948): a tanárok a demokrácia ellen uszítottak. Kábeldróttal verték a diákokat. Hitler és Göring képet rejtegettek. *Népszava*, 76. évf. 130. sz. 1948. június 19. 6.
- Az Érseki Tanítóképzőhöz (1948) Szabad Esztergom, IV. évf. 17. sz. 1948. április 25. 2.
- Az iskolák államosítását követelik (1948) az esztergomi pedagógusok a szakszervezeti szemináriumon, szakszervezeti csoportjuk nevében. *Szabad Esztergom*, IV. évf. 21. sz. 1948. május 23. 1.
- Az iskolák államosításával (1948) a hitoktatás nem fog sérelmet szenvedni a történelmi hagyományokkal rendelkező iskolák önállósága is megmarad – szögezi le a koalíciós pártok által hozott határozat. *Szabad Esztergom*, IV. évf. 24. sz. 1948. június 13. 1.
- Az országgyűlés (1948) megszavazta a felekezeti iskolák államosítását. *Magyar Nemzet*, IV. évf. 137. sz. 1948. június 17. 1.
- Az uszító tanárok súlyos büntetést kaptak. *Kanadai Magyar Munkás*, (Torontó) XX. évf. 1. sz. 1948. július 15. 11.
- Balogh M.t & Knausz I. (1988): Az iskolák államosítása 1948-ban. *Párttörténeti Közlemények*, 1988(2), 40-83.
- Balogh M. (2008): Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapi Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Szabó & Szigeti (2008. szerk.) 65-102.
- Beismerő vallomás (1948) után súlyos börtönbüntetésre ítélték a fasiszta esztergomi tanárokat. A tanulók büntetését próbaidőre felfüggesztette a népbíróság. *Dunántúli Napló*, 5. évf. 141. sz. 1948. június 23. 1.
- Beke M. (1996. szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között.* Argumentum, 301-395.

- Börtönbüntetésre (1948) ítélték a demokráciát és a honvédséget gyalázó esztergomi paptanárokat. A fiatakorúak feltételeesen 1-3 havi fogházat kaptak. *Szabad Szó*, 50. évf. 142. sz. 1-2.
- Börtönbüntetést kaptak (1948) az esztergomi paptanárok. A bíróság súlyos megállapításai. *Kis Újság*, 2. évf. 143. sz. 1948. június 24. 3.
- Bűnös vagyok! (1948) – vallotta Szentei paptanár az esztergomi fasiszta tüntetők mai népbírószági tárgyalásán. *Világosság*, 4. évf. 142. sz. 1948. június 23. 1.
- Csütörtökön (1948) ül össze a püspöki konferencia, hogy döntsön a szerzetesi iskolák tanerőinek magatartása felől. *Zala*, (Nagykanizsa) 53. évf. 143. sz. 1948. június 24. 1.
- Donáth P. (2008): Súlyos következményekkel járó játszmák a katolikus tanító(nő)képzők államosítása körül. In: Szabó & Szigeti (2008. szerk.) 139-170.
- Donáth P. (2019): "Botrány" az 1908. évi császárbürokrácia körül a Győri Királyi Katolikus Tanítóképzőben. *Egyháztörténeti Szemle*, 19.: 4 pp. 39-67., 29 p.
- Donáth P. (2024): „Sopronból nem lesz Pócspetri”, *Iskolakultúra*, 34. évf. 10. sz. 34-66.
- Drótkorbáccsal verték (1948), a demokrácia gyűlöletére, a »régí úrrend« visszavárására tanították a diákokat az esztergomi érseki tanítóképzőben. A bíróság súlyos börtönbüntetésre ítélte az uszító tanárokat. A diákok büntetésének végrehajtását felfüggesztették. *Szabad Nép*, VI. évf. 142. sz. 1948. június 23. 3.
- Elfogadta a minisztertanács a felekezeti iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot. Kedden az országgyűlés elé kerül a felekezeti iskolák államosításáról szóló törvényjavaslat. Zár alá vették a nem állami iskolák vagyonát. Az állam és az egyház tárgyalásainak elhúzódságáért nem a kormányt terheli a felelősség. Ortutay miniszter válasza Mindszentynek.; A főtárgyalás tanulságai. *Szabad Nép*, VI. évf. 133. sz. 1948. június 12. 1., 3. 5.
- Elhangzott az ítélet. *Dolgozók Lapja*, III. évf. 26. sz. 1948. június 27. 1.
- Esztergom megyei város (1948) képviselő testületének állásfoglalása az iskolák államosításáról. *Szabad Esztergom*, IV. évf. 24. sz. 1948. június 8. 1.
- Esztergom Nemzeti Bizottsága (1948) mélyen elítéli Mindszenty pásztorlevelét és követeli az iskolák államosítását. *Dolgozók Lapja*, III. évf. 22. sz. 1948. május 30. 3.
- Fasiszta szellemben (1948) nevelték a diákokat az esztergomi tanítóképzőben. Súlyos büntetést kaptak a demokrácia ellen uszító tanárok. *Szabad Esztergom*, IV. évf. 26. sz. 1948. június 27. 1.
- Gábris J. (1986): *Emlékek és tanulságok. Az esztergomi népi kollégium története*. Esztergomi Tanítóképző Főiskola, Kiskönyvtár 7.
- Gábris J. (1996): *Az esztergomi nevelőképzés krónikája. I. Az Esztergomi Tanító- és Óvónőképző Öregdiákjainak Egyesülete-Balassi Bálint Alapítvány a Tanítóképzésért*
- G. Gy. (1948): „Lehullott a hálgyog a szemünkről” – mondják a korbácsos tanítóképző diákjai. *Március Tizenötödike*, II. évf. 19. sz. 1948. július 5. 5.
- Hatalmas tiltakozó tüntetést rendezett a diákság Esztergomban, követelve Mindszenty eltávolítását. *Szabad Esztergom*, IV. évf. 51. sz. 1948. december 19. 2.
- Hitler fényképe, Amerika Hangja, és fasiszta előadás az esztergomi érseki tanítóképzőben, ahol nem tudják kicsoda Ady és József Attila. *Szabadság*, 4. évf. 140. sz. 1948. június 20. 5.
- Hitler és Göring képe (1948) az esztergomi érseki tanítóképzőben. *Dunántúli Napló*, 5. évf. 138. sz. 1948. június 19. 2.
- Isten szolgája (1948) korbácsot használt nevelőeszközként az esztergomi érseki tanítóképzőben. *Szabad Esztergom*, IV. évf. 26. sz. 1948. június 27. 2.
- Ítélet (1948) az esztergomi perben. *Magyar Nap*, 2. évf. 144. sz. 1948. június 24. 4.
- Ítélet az esztergomi (1948) reakciós tüntetők bűnperében: 5, 4 és fél, 2 év 3 hónap börtön, 10 év hivatalvesztés. *Kossuth Népe*, IV. évf. 142. sz. 1948. június 23. 1.
- Ítélet az esztergomi tüntetők (1948) pörében. *Világ*, 918. sz. 1948. június 24. 3.
- Izgatás miatt (1948) őrizetbe vették az esztergomi érseki tanítóképző három tanárát. *Miskolci Hírlap*, IV. évf. 139. sz. 1948. június 19. 2.

- Kardos J. & Kornidesz M. szerk. (1990): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből I. k. 1945-1953*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Korbáccsal (1948) verte a diákokat? – Igen, nevelni kellett őket. Megdöbbenő vallomás az esztergomi tanítóképző bűnperében. *Világ*, 917. sz. 1948. június 23. 5.
- Korencsi F. (1994): 1948: miért rohamozta meg az ÁVO a tanítóképzőt. *Esztergom és Vidéke*, 1994. május 12. 19. sz. 6.; 1994. május 20. 20. sz. 6.
- Kovács É. & Pöcze G. (1988): *Az állami iskolamonopólium kialakulása Magyarországon. (Viták az iskola államosításáról)*. Neveléstörténeti Füzetek, 9. OPKM
- Ma tárgyalják (1948) az esztergomi szeminárium népellenes bűnügyét. A törökbálinti összeesküvők is ma állnak bíróság elé. *Magyar Nap*, 2. évf. 143. sz. 1948. június 23. 4.
- Mészáros I. (1989): *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat 1945-1948*. Magánkiadás
- Mikó Zs. (2008): A pócspetri per(ek). In: Szabó Cs. & Szigeti L. (2008. szerk.) 123-137.
- Mindszenty nevelői. *Gyöngyösi Néplap*, V. évf. 30. sz. 1948. június 27. 1.
- Nem tesz jó szolgálatot az egyháznak és a demokráciának sem, aki ellentétet szít az egyház és a demokrácia között – mondotta Pikler György a MDP esztergomi értelmiségi nagygyűlésén. *Szabad Esztergom*, IV. évf. 29. sz. 1948. július 18. 1.
- Ortutay Gyula (1948) miniszter közlése az iskolák államosításáról. A Szabad Nép 1948. május 16-i számából részleteit idézi: Kardos József & Kornidesz Mihály (1990. szerk.): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből I. k. 1945.1953*. Tankönyvkiadó, 236.
- Őrizetbe (1948) vettek három tanárt, mert a demokrácia ellen lázították tanítványaikat. *Szabad Szó*, 50. évf. 139. sz. 1948. június 19. 2.
- Őrizetbevételek az esztergomi katolikus tanítóképzőben. *Független Újság*, 2. évf. 139. sz. 1948. június 20. 2.
- Pataki F. (2000): Életünk a történelemben. In: Pataki Ferenc: Rendszerváltók és bűnbakok. Társadalom-lélektani metszetek. Osiris Zsebkönyvtár, Osiris, 177–187.
- Pál L. (2017): *Tanárok, tanítók az esztergomi tanítóképző intézetben 1842-1948. Életrajzi adatok, bibliográfia.* Kézirat, https://btk.ppke.hu/uploads/articles/1384666/file/P%C3%A1l%20Lenke_EG_bibliogr%C3%A1fia.pdf
- Rákosi Sándor -Szabó Bálint szerk. (1967): *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozata 1944-1948*. Kossuth Könyvkiadó
- Rákosi Mátyás beszéde (1948) az egyesülési kongresszuson. *Szabad Nép*, VI. évf. 134. sz. 1948. június 13. 1.
- Rákosi Mátyás (1948) az egyesülési kongresszus zárónapján. *Magyar Nemzet*, IV. évf. 135. sz. 1948. június 14. 4.
- Rendben (1948) folyik a felekezeti iskolák átvétele. *Szabad Esztergom*, IV. évf. 27. sz. 1948. július 4. 2.
- Rendelet (1948) a nem állami iskolák átvételéről. *Magyar Nemzet*, IV. évf. 136. sz. 1948. június 16. 1.
- Rendkívüli közgyűlésen (1948) foglalt állást a felekezeti iskolák államosítása mellett a vármegyei törvényhatósági bizottság. *Szabad Esztergom*, IV. évf. 25. sz. 1948. június 20. 2.
- Révai József (1948): Pócspetri. *Szabad Nép*, 6(128.), 1.
- Súlyos börtönbüntetésre (1948) ítélték az esztergomi lázítókat. *Tiszántúli Néplap*, V. évf. 141. sz. 1948. június 23. 1.
- Súlyos büntetést (1948) kaptak az esztergomi uszító paptanárok. A félrevezetett diákok fogházbüntetését próbaidőre felfüggesztették. *Népszava*, 76. évf. 142. sz. 1948. június 23. 2.
- Súlyos ítéletek (1948) az esztergomi ügyben. *Magyar Nemzet*, IV. évf. 142. sz. 1948. június 23. 1.
- Súlyos ítéletek az esztergomi (1948) ügyben. *Fehérvári Kis Újság*, III. évf. 143. sz. 1948. június 24. 3.

- Szabó Cs. & Szigeti L. (2008. szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve
- Tervezetek (1946) tárgyalások a VKM-ben a diákönkormányzati szervek létesítéséről és az ifjúság pártpolitizálásáról. In: Dancs Istvánné (1979. szerk.): *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról 1945-1948*. Kossuth Könyvkiadó, 485-503.
- Vasárnapi Újság, 1994. május 8. In: Lakatos Pál (1999): Esztergomi diákok kiszolgáltatottsága. In: Lakatos Pál (1999): *Bűnünk és bajunk Trianon*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc <http://www.lakatospal.hu>
- V. E (1948): Rövidesen nyoma sem lesz a diákságban az egyházi reakció hatásának. Alexits György nyilatkozata a Népszavának az iskolák államosítás utáni helyzetéről. *Népszava*, 76, évf. 142. sz. 1948. június 23. 3.
- V. M. (1948): Kétféle iskola, kétféle ifjúság. *Szabad Nép*, VI. évf. 142. sz. 1948. június 23. 3.

VI. Két epizód az államosított iskolák diákjainak spontán reakcióiból az 1948 őszén-telén az oktatásirányítás által oktrojált politikai-világnézeti kampányra – s azok megtorlása

1. Rapid minisztériumi utasítás néhány órát „sztrájkoló” tanítóképzős diáklányok megtizedelésére, tanárok eltávolítására *Zalaegerszeg, 1948. október-december 11.¹*

1.1. Az előzményekről, körülményekről röviden

Hónapokon át húzódó politikai küzdelem után, mely során az állam részéről az erőszakszervezeteket is bevetették, 1948. június 16-án az országgyűlés az 1948. évi XXXIII. törvénycikkkel államosította a magyarországi egyházi iskolák döntő többségét, a hozzájuk tartozó ingatlanokkal és ingóságokkal együtt. Ez történt a Zalaegerszegen Pehm József apátplébános által behívott Notre Dame nővérek 1929-ben felszentelt tanítónőképzőjével is. A nevét 1942-ben Mindszenty Józsefre változtató alapítóval egészen 1944-ig szoros kapcsolatban maradtak. A primássá lett egyházfő még 1946-ban is meglátogatta az intézményt, az apácák vendégszeretetét igénybe véve.

Így 1948 szeptemberében immár – apácák nélkül – állami tanítónőképzőként kezdte régi, a kolostortól csak jogilag leválasztott épületében a tanévet, új igazgatóval, néhány régi és új világi tanárral, egy hitoktatóval az intézet 240 diákja.² A korábbi években katolikus képzőbe jelentkezett, hívő családokból származó II-V. osztályosok³ többségét még apácák nevelték, képezték éveken át. Számukra szokatlan helyzetbe kerültek, a – központi utasításokra – egyre markánsabban új szellemiségű iskolában.

Már a tanév elején, 1948. szeptember 7-8-án tapasztalniuk kellett, hogy a VKM államtitkárának utasítására Mindszenty József zalaegerszegi

¹ Megjelenésre elfogadva a *Polymatheia*, XXII. évf. 2025/1-2. számába.

² Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára – a továbbiakban: MNL ZVL – VIII. 57. 299-1/1948-49.

³ A tanítóképzők akkori sajátos helyzetében az elsőosztályosokat V. osztályos gimnazistáknak, a II-IV. éveseket liceumi tanulóknak, míg az V. éveseket tanítónőképzősöknek hívták. Dolgozatunkban – a szó szerint idézett dokumentumok kivételével – az egyszerűség kedvéért eltekintünk e különböző megnevezésektől.

látogatása, programjai⁴ idejére tanítást rendelték el⁵ s egyéb rendezvényeken kellett részt venniük,⁶ megakadályozva ezzel, hogy személyesen viszontláthassák iskolájuk alapítóját, hallhassák megnyilatkozásait. Az országos és helyi újságok híradásaiból, tudósításaiból tudhatták: az országot uraló vezető pártok, szervezetek politikai ellenfélként, a klerikális reakció megtestesítőjeként tekintettek a város szellemiségét évtizedeken át befolyásolt egyházfőre. Ugyanakkor tudhatták: egykori káplánja, követője Galambos József apátplébános⁷ és munkatársai szervezték az eső és ellenszervezés mellett is 20-25.000 fő részvételével zajlott Mindszenty látogatást a városban. Galambos József volt, aki a Mária Magdolna főplébániatemplomban a tanévnyitó Veni Sancte beszédet tartotta számukra. Így az istentiszteleteken, hittanórákon még a korábbival rokon befolyás is érte őket.

Szeptember végén, október elején minisztériumi utasításra a zalaegerszegi képzőben is elkezdtek szervezni a Diákszövetséget és a tanulóköröket. Terjeszteni kezdték a Diákszövetség lapját a Március Tizenötödikét. Tanácsadó tanárt jelöltek ki a szervezet munkájának elősegítésére, s az igazgatót, a tanárokat kötelezték annak támogatására. A Diákszövetség és a tanulókörök céljáról, a Március Tizenötödike c. lap szellemiségéről szerzett információik alapján a felsőbb évesek úgy vélték, hogy ezek addigi, még legálisan működő Mária Kongregációjukat veszélyeztethetik, ezért idegenkedve fogadták ezeket. A szervezet nyilvános céljainak ismertetését a IV. és V. osztályosok morgolódva, megjegyzéseket téve hallgatták, majd nehezen választottak tisztségviselőket az osztályokban.⁸ Néhány hét múlva ugyan formálisan valamennyien a szervezet tagjaivá váltak, de a tanulókörök megalakítására csak az első évesek mutattak hajlandóságot.⁹ A negyedéves Kováts Anna és Beledi Mária még körlevelet is fogalmaztak a

⁴ E látogatásról lásd: Mészáros István (1994): Boldogasszony Éve 1947/1948. Mindszenty bíboros evangelizációs programja. Ecclesia, Budapest, 192-198.

⁵ Szeptember 6-án még minden városi iskolában szünetet engedélyeztek, majd másnap – Alexits György a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) államtitkárának szóbeli utasítására – 113/1/1948. sz. értesítéssel közzétették, hogy mégis tanítani kell. A tanfelügyelő 5807/1948. sz. alatt az igazgató fegyelmi felelősségét hangsúlyozta a végrehajtásért. (MNL ZVL VIII. 57.)

⁶ Zalaegerszeg 700 éves, centenáris hetével kapcsolatban 61 helyen rendezett ifjúsági sportünnepségeken. (A Magyar Dolgozók Pártja – a továbbiakban: MDP – megyei pártbizottságának augusztus havi jelentésében a Mindszenty látogatásról (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – a továbbiakban: MNL OL – M-KS-276. f, 106. cs. 138. öe. 927.)

⁷ Lásd róla: Varga Péter (2019): Egy elfeledett plébános. In: „Az Isten szeretőknek minden a javára válik”. Tanulmánykötet, Brenner János Hittudományi Főiskola, Győr, 2019. 26-43.

⁸ Simon József áll. polg-i isk. ig., központi szolgálatban jelentése a VKM-nek zalaegerszegi kiküldetéséről 1948. november 6. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

⁹ Komáromy László főigazgatóhelyettes 1948. november 2-ai felügyeleti jelentése a tankerületi főigazgatónak vizsgálatáról. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

tanulókörökkel szemben, aláírásokat is gyűjtöttek hozzá, majd megkísérelték átadni az igazgatónak, aki nem volt hajlandó átvenni azt.¹⁰

Utóbb Kováts Anna úgy nyilatkozott, „hogy a tanulókörök ismertető előadása után, amelyen az egyik előadó szerint a tanulókörök munkájába fel van véve az MDP programjának megismertetése, az osztályok termeikbe vonultak. Az osztályban majdnem mindenki ellenezte a tanulókör munkájában való részvételt. Minthogy énekóra következett, füzeteinkkel valamennyien átmentünk a zeneterembe. Itt látva az osztály hangulatát, közösen elhatároztuk, hogy *együtt, és nem külön fogunk írásbeli nyilatkozatot tenni arról, hogy a tanulókörökben nem akarunk munkálkodni, mert mi politizálni nem akarunk, meg kevés időnk maradna az otthoni tanulásra. A nyilatkozatot elkészítettük és azt hiszem, hogy én, bár biztosan nem emlékszem rá, olvastam fel a rövid szöveget. Beledi mellettem állt. Mi mondtuk az osztálynak, hogyha együtt nyilatkozunk abból kisebb baj származhat, mintha külön-külön adnánk nyilatkozatot.*”¹¹

Tartózkodásuk korántsem volt megalapozatlan. (Erről Anna édesapja, a Galambos apátplébánossal együttműködő Kováts Ferenc Barankovics-párti parlamenti képviselő útján szerezhettek tudomást.¹²) Nyilvánvaló ez a Diákszövetség központjának egy korabeli bizalmas beszámolójából:

„Feladatul tűztük ki:

1. A klerikális reakció szervezetét és befolyását a középiskolás diákok között szétverjük, illetve meggyengítjük.

2. Azokban az iskolákban, ahol a Diákszövetség gyenge, megakadályozzuk, hogy a klerikális reakció a diákságot mozgósítani tudja.

Mindezt elérjük azzal, hogy megerősítjük a Diákszövetség szervezeteit, jó munkájukkal vonzóvá tesszük azokat a diákság előtt és felvilágosító munkánkkal a tanulás, a diákság jövője és *az igazi diákélet védelmezése közben leleplezzük a klerikális reakciót. E munkánk összekapcsolódik a kongregáción*

¹⁰ „A tanulókör felállítása ellen szervezkedtek, közösen tiltakozó átiratot szerkesztettek az igazgatóhoz, és nem engedték, hogy a II., III., IV., V. osztályban ezek működhessenek. Valószínűleg külső sugalmazás folytán bevitték az iskolába, hogy a tanulókörök nem egyebek, mint a Magyar Dolgozók Pártjának iskolán belüli szervezetei” -írta jelentésében Simon József 1948. november 6-án. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

¹¹ Kováts Anna 1948. november 2-i kihallgatásának jegyzőkönyvében. Akkori kihallgatásai során Beledi Mária és Gáspár Ferencné énektanárnő lényegében ugyanezt tanúsították. (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára a továbbiakban: MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹² „Barankovicséről és itteni megbízottairól megállapítható, hogy azok teljesen feloldódtak és teljesen azonos magatartást tanúsítanak, Galambos plébánossal és a fekete reakcióval” - olvashatjuk az MDP zalaegerszegi városi titkárságának 1948 augusztusáról készült beszámolójában. (MNL OL M-KS-276/13. öc.)

belül folyó reakció és demokratikus kongreganisták közti harccal” - olvashatjuk egy december 1-jén készült visszatekintő beszámolóban.¹³

1948. október 20-án a Diákszövetség Országos elnöke Kerek Gábor körlevelet intézett a szervezet iskolai tanácsadó tanáraihoz: „A Szovjetunió Kommunista Ifjúsági Szövetsége október 29-én ünnepli fennállásának 30 éves évfordulóját. ... A Komszomol ma példaképe, iránymutatója az egész világ haladó ifjúságának, így a magyar ifjúságnak is. Éppen ezért azzal a kéréssel fordultunk az iskolákat fenntartó minisztériumokhoz, hogy rendeletet adjanak ki az iskolai Komszomol ünnepségekre vonatkozólag. ...

Az október 18-tól 23-ig terjedő héten a VKM középiskolákban a Szakszervezet és a Komszomol... lesz a mindennapi kérdések óráinak témája.

Az október 23-tól október 31-ig terjedő héten a VKM középiskolákban a Komszomolról szóló előadás... a mindennapi kérdések órájának anyaga.

November 1-től november 7-ig terjedő héten a VKM középiskolákban valószínűleg az októberi forradalom ismertetésére kerül sor a mindennapi kérdések óráján. Így ezekben az iskolákban a Komszomol dolgozatokat a következő héten, november 7-11 között írják meg. Iskolánként a 3 legjobbat jutalmazták.”¹⁴

Így is történt, a VKM a tankerületi főigazgatókon keresztül elrendelte az egymást követő októberi és novemberi hetekre e témák tárgyalását a mindennapi kérdések óráin, vagy az utolsó órák egyikén.¹⁵ *Az addig hazafias vallásos nevelésben részesült diáklányok nagyhirtelen szovjet évfordulókról, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomról, és a példaképpül állított ateista Komszomol megalakulásáról szóló megemlékezésekkel szembesültek, oly módon, hogy a tanár ismertetése után kötelező dolgozatot kellett írniuk: „Mivel nyerte meg rokonszenvet a Komszomol?” címmel. Az egyik osztályban egy diáklány megkérdezte: „És akinek nem rokonszenves a Komszomol, az miről írjon?” A politikailag kényes helyzetben lévő tanárnő mérgesen válaszolt: „Az ne járjon liceumba, nem kötelező idejárni! Az menjen*

¹³ Központi jelentés a Diákszövetség munkájáról és közvetlen feladatairól. (MNL OL XXVI-I-1-a 25. t. 5. d. Az ONI anyagában az Ifjúsági Bizottság iratai között. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁴ Dr. Kerek Gábor a Diákszövetség országos elnöke valamennyi tanácsadó nevelőnek. (MNL ZVL VIII. 57. ad 139/1948. X. 23.)

¹⁵ Az iskolába a következő számú rendeletekkel érkeztek főigazgatói utasítások: 178.751/1948. V. „A világ ifjúsága a békéért harcol” körirat. 1293/1948-49. A Magyar Szakszervezeti Mozgalom ismertetése. 1433/1948-49. Megemlékezés a Nagy Októberi Forradalomról, 253/1948-49. Mivel nyerte meg rokonszenvet a Komszomol? c. dolgozat írása. 1604/1948-49. Az iskolai diákönkormányzatok ellenőrzése. 1605/1948-49. Makarenko: Az új ember kovácsa c. mű megrendelése. (Az 1948. november 30-i félévi ellenőrző értekezletének jegyzőkönyve. MNL ZVL VIII. 57. 301/1948-49.)

el mosogatni vagy utcát seperni. Van sok tiszteletre méltó foglalkozás, amihez nem kell érettségi.”¹⁶

Ha ehhez hozzátesszük, hogy *faliújságot készítettetek az elsősökkel a Diákszövetségnek s lapjának a Március Tizenötödikének,*¹⁷ melynek terjesztését szorgalmazták az osztályokban, s hogy a Mária Kongregáció addigi fekete tábláját is e célra használták, érezhető, hogy milyen számukra ismeretlen nyomás alá kerültek a zalaegerszegi képzős lányok ezekben a hetekben.

Az általában kevésbé politizáló középiskolás lányok családjaik köréből, illetve a helyi lapokból értesülhettek 1948. október 24-én arról is, hogy a város képviselőtestülete a megyei szervezethez hasonlóan határozatot fogadott el melyben: „mélységes felháborodással állapítja meg, hogy Mindszenty hercegprímás magatartása népi demokráciánkkal és annak le nem tagadható eredményeivel szemben sem a katolikus hívek lelki építését és nyugalma, sem az ország érdekeit nem szolgálja, sőt azzal, hogy a katolikus lelkek feletti hatalmával visszaél, mélyen megsérti vallásos érzésünket és népi demokráciánk békés építőmunkájának menetét akadályozza. Meggyőződésünk, hogy Mindszenty prímás nem azt az egyházat szolgálja, melyhez minden katolikus hívő ragaszkodik, hanem a népi demokráciánkkal mindenkor szembehelyezkedő volt nagybirtokosokat, nagytőkéseket, így mindinkább nem a magyar katolikus egyház feje, hanem az ellenforradalomra számító erők vezetője lesz. ... Csatlakozva Zala vármegye törvényhatósági bizottságának határozatához, követeljük a vallásos gyülekezések leple alatt megrendezendő politikai tüntetések betiltását és a templomi szószékekről elhangzó politikai irányzatú, békebontó, demokráciaellenes megnyilatkozások megszüntetését.” Bacsí Ferenc kisközségi képviselőtestületi tag az ülésen ehhez hozzátette: „Különösen itt Zalában... a katolikus egyház hivatalból közölte Mindszenty beszédét és válaszára elé akar állítani bennünket az utóbbi időben, mert a vallásos ténykedések leple alatt megrendezett politikai megnyilatkozások sorozata ezt a célt szolgálja. Ez ... arra akar bennünket katolikusokat kényszeríteni, hogy vagy az egyház, vagy a népi demokrácia oldalára álljunk. A Kisközségi tagjainak azonban az a meggyőződése, hogy a jó katolikusnak egyben jó demokratának is kell lenni, éppen ezért

¹⁶ Bicsák Istvánné (2012): A mi kis „forradalmunk”. *Pannon Tükör*, 17- évf. 5. sz. 7-12. (A továbbiakban: Bicsákné, 2012.) Az osztályfőnöknő ezzel le is zárta az ügyet, így annak nem lett további következménye.

¹⁷ Kovács József mb. főigazgató kézzel írt feljegyzései 1948. október 30-án. A Szombathelyi Tankerületi Főigazgatóság iratai. Bizalmas iratok. MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.

helytelenítjük és mélyen elítéljük Mindszenty érseknek és körének a vallás leple alatt kifejtett mesterkedéseit”¹⁸-olvashatták a Zala c. lap első oldalán.

Majd a kommunista lap október 29-i számában a 30 éves Komszomol dicsőítéséről láthattak vezércikket. 30-án pedig arról, hogy „Fényesen és bensőségesen ünnepli meg Nagykanizsa ifjúsága a Komszomol 30. évfordulóját.”¹⁹ Majd 31-én a zalai ifjúság nevében arról írtak, hogy „miért példakép nekünk a szovjet ifjúság?”²⁰

Ebben a hatalmat gyakorló ún. „népi szervek” és a Mindszenty vezette katolikus egyház közti – Zalában különösen – feszült légkörben, a szovjet évfordulók, ünnepek erőltetett előtérbehelyezése napjaiban már egy szikra is elég volt ahhoz, hogy az addigi neveltetésük során kialakult világnézetüket, iskolai szervezeteiket, szokásaikat féltő diáklányok valamilyen módon hangot adjanak aggodalmaiknak, félelmeiknek, ellenérzéseiknek.

1.2. Kísérlet a tanítónőképzőben 1948. október 30-a előtt történetek rekonstruálására

A képzőben konfliktust kiváltó történetek rekonstruálásához a Magyar Nemzeti Levéltár Országos- és Vas- és Zala Vármegyei Levéltáraiban,²¹ valamint az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Rendi Irattárában (IMNN RI) Budapesten őrzött iratok, részben publikált visszaemlékezések nyújtanak segítséget,²² bár a történet sorrendjét illetően marad némi bizonytalanság.

Tényként rögzíthetjük, hogy azon a héten, amikor a Komszomol megalakulásának 30. évfordulójára emlékezve a Zala c. helyi lapban, s a kötelezően előírt órákon a szovjet kommunista, ateista ifjúsági szervezetet, követendő példaként méltatták, dicsőítették, jelezve, hogy erről majd dolgot kell írniuk az elkövetkező hetekben; amikor a kongregáció addigi fekete tábláját már diákszövetséginek minősítették, s rá egy újabb

¹⁸ Zalaegerszeg képviselőtestülete egyhangúlag tiltakozott Mindszenty primás és a köréje csoportosult reakciós egyházi vezetők demokráciaellenes magatartása miatt. Zala, 53. évf. 246. sz. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁹ 30 éves a Komszomol. Zala, 53. évf. 250. sz. 1.; Fényesen és bensőségesen ünnepli meg Nagykanizsa ifjúsága a Komszomol 30. évfordulóját. Zala, 53. évf. 251. sz. 2.

²⁰ Németh József: A zalai ifjúság hangja. Miért példakép nekünk a szovjet ifjúság. Zala, 53. évf. 252. sz. 4.

²¹ Köszönettel tartozom az anyaggyűjtéshez nyújtott segítségért a felsorolt levéltárak munkatársainak, valamint Egyed Georginának, Vizkeleti Juliannának.

²² Notre-Dame Női Kanonok és Tanító Rend Irattára In: Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek Rendi Irattára 30. d. 190. t.; Major Márta: Lecke a hatalom megszilárdításának módszertanából. „Diáksztrájk” és megtorlás Zalaegerszegen 1948. október 30. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1997/3-4. sz. 157-191. (A továbbiakban: Major szerk. 1997.) Bicsákné, 2012.

megemlékezést előkészítendő a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat reklámozó plakátot rögzítettek rajzszögekkel, – tanácsadó tanári és igazgatói engedély nélkül – egy jelmondat került. A IV. osztályos Simon Margit osztálytársa Sipos Klára diktálására krétával felírta a Galambos apátplébános által a Veni Sancte alkalmával figyelmükbe ajánlott, (egy tihanyi szobron olvasható) jelmondatot: „Mindent lehet Krisztus nélkül, csak magyarnak lenni nem”.²³

Az erre visszaemlékezők arra is utaltak, hogy a kongregációban szokás volt, hogy minden héten felírtak egy-egy megszívlelendőnek tartott jelmondatot. Ők ezt a gyakorlatot folytatták azon a táblán, amelyen azt korábban is tették. Arra hivatkoztak, hogy a diákszövetséget patronáló tanárnő azt mondta: hogy semmilyen a táblán lévő feliratot nem szabad eltávolítani, megrongálni, de minden diákszövetségi tag ráírhatja a véleményét. Ők úgy emlékeztek, hogy a felirat az új tanárok körében feltűnést keltett. Volt akinek nem tetszett, de nem töröltették le a szöveget a tábláról. Az 1919-es szerepvállalása miatt a Horthy-korszakban sokáig mellőzött Ballenegger Henrik idős kommunista óraadó tanár felháborodott a feliraton, s ebből következett, hogy egy helyettesítő óráján vitába szállt a diákokkal e témáról. Ez esetben a feliratnak már 29-e előtt, vagy legkésőbb aznap reggel a táblára kellett kerülnie.²⁴

Kihallgatásakor Sipos Klára másként emlékezett: „A jelmondatot nem azért íratta fel, hogy a Diákszövetséget ezzel támadja, hanem egyszerűen azért, mert Fábián Lujza tanárnő azt mondta, hogy a Diákszövetség plakátjait letépni nem szabad, de az ifjúság is nyilváníthatja véleményét a táblán. Tagadja, hogy ezzel a felírással a Diákszövetséget helytelen beállításban akarta volna feltüntetni. A jelmondat felírására részben az is ösztönözte, hogy előző nap az egyik órán szociális kérdések tárgyalásánál Ballenegger igazgató úr azt a kijelentést tette, hogy Isten és a természet az egy. Ez a kijelentés sértette a vallásos felfogását, és részben ez is oka volt annak, hogy a jelmondatot felíratta.”²⁵

Ballenegger tanár úr szerint: „a természetrajzi órát helyettesítette és mivel tudta, és meggyőződött róla, hogy a növendékek tudása a szocializmusról felette hiányos, elhatározta, hogy a szocializmusról fog a növendékekkel beszélgetni. Az óra végéig a tanítás a legnagyobb rendben folyt. A tanár rávezette a növendékeket az alapvető igazságokra, amelyeket a növendékek egy pár hozzászólás után, mint megdönthetetlen igazságokat

²³ Simon Margit nyilatkozata kihallgatásakor 1948. november 2-án. (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.)

²⁴ Holczer Jenőné, szül. Beledi Mária akkor IV. osztályos tanítónőképzős tanuló visszaemlékezése 1997. március 26-án. In: Major szerk. 163.; Bicsák, 2012. 7-8.

²⁵ Sipos Klára 1948. november 3-i kihallgatási jegyzőkönyve. (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.)

ismertek el. Közvetlenül a csöngetés előtt egy növendék megkérte a tanárt, hogy szóljon valamit az emberek közötti egyenlőségről. A tanár megmagyarázta, hogy a természet szempontjából az emberek között nincs egyenlőség, mert a természettől különböző képességeket kaptunk. Erre egyik növendék bekiabálta, hogy »nem a természettől, hanem az Istentől« [Beledi Mária hozzászólása]. A tanár erre, nem akarván hosszabb vitába bocsátkozni azt mondta, »jól van, Maga mondhatja, hogy Isten, mi természettudományi alapon azt mondjuk, hogy a természet«. Erre Beledi növendék újra bekiabált »Isten és természet teljesen különálló dolgok«. Erre a tanár a következőt mondta: »Hagyjanak fel ezzel az elavult felfogással, mert Isten és természet egységet alkot.« Ezzel a vitát le is zárta a tanár. A továbbiakra nézve elmondja, hogy az osztályban nem volt észlelhető általános felindulás, Beledi tanuló körül néhányan Beledi kijelentéseit ismételték hangosan.”²⁶

Dr. Jászné Hiás Margit 1997. évi visszaemlékezése szerint „e napon a IV. osztályban valamelyik tanárt ... Ballenegger tanár helyettesítette, aki francia szakos volt. Franciát csak néhányan tanultak, a többség németet. Ezért a tanár e lyukas órán beszélgetett a lányokkal. Mint 1919-es kommunista és ateista először a panteizmus elméletét fejtegette, később saját világnézetét és politikai nézeteit. A diákok közül többen vitába szálltak vele, legélesebben Kováts Anna és Beledi Mária. Kováts Anna elég sokat olvasott a különböző valláselméletekről, a politika sem volt ismeretlen számára és így valóságos előadást tartott.”²⁷

Bicsák Istvánné szerint „az iskola folyosóján egy fekete tábla függött, amelyre a kongregáció híreit, információit írhattuk fel. A korábbiak szerint minden héten választottunk egy jelmondatot, amelyre egész héten át figyeltünk, megszívleltük. Október utolsó hetében ez volt a táblán: »Ma mindent lehet Krisztus nélkül, csak magyarnak lenni nem.« Az új tantestület felháborodott ezen a mottón, de nem töröltették le, csak B.[allenegger] Henrik kifogásolta hevesen az említett helyettesítési órán. Mi akkor már negyedik évfolyamú tanítóképzősök voltunk, nem hagytuk magunkat. »Micsoda helytelen szemléletet tükröz ez a mondat, és micsoda butaságot?« – mondta a tanár úr. »Magukat, kisasszonykáim, nagyon félrenevelték az elmúlt években. Majd rájönnek maguk is, hogy a vallás csak butítja az embereket, és az úri rendszert szolgálja.« Természetesen tiltakoztunk, közbekiabáltunk, hogy nekünk ilyet ne mondjon, ne sértsen meg valamennyiünket. *Különösen Kováts Anna és Beledi Mária védte a legbátrabban hitünket az ateista vélemény, a felháborodott veterán gyalázkodó kijelentéseivel szemben.* Kováts Anna sokoldalúan tájékozott, művelt családból származó, vallásos leány volt.

²⁶ Ballenegger Henrik 1948. november 5-i kihallgatási jegyzőkönyvében. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-z-178041/1948. 252. d.)

²⁷ In: Major szerk. 188.

Édesapját, a Barankovics-párti országgyűlési képviselőt, köztisztviselőként álló személyiségként ismerték, nemcsak a városban, hanem országszerte. Anci szinte kiselőadást tartott hitünk védelmében. Sokan kifejezték véleményünket, de B.[allenegger] tanár úr mindegyikünket leszólt, mindig övé volt az utolsó szó. Provokálta az egész osztályt, hogy minél többet tudjon ártani nekünk. Pl. odaállt Beledi Mária padja elé, és megkérdezte: »Mondja, Beledi kisasszony, hisz maga Istenben?« »Igen, tanár úr« – felelte ő.²⁸ B.[allenegger] ateista szellemben őt is jól kioktatta.”²⁹

Ellentmondásos forrásaink miatt nehéz eldöntenünk, hogy vajon a felirat provokálta-e Ballenegger tanár úr fellépését, vagy fordítva. Komáromy főigazgatóhelyettes jelentése szerint 30-án reggel került az új tantestület számára kellemetlen felirat a táblára, vagyis az említett órát követő napon.³⁰ Bárhogy is történt, annak szomorú, súlyos következményei lettek. De ne siessünk annyira előre.

Október 29-én történt még három – a tanulók egy részének hangulatát tükröző – cselekmény. 17 és 18 óra között Bogár Piroska kezdeményezésére II. osztályosok vörös tussal bemázolták a Diákszövetség tanulókörökre vonatkozó faliújságjának egy részét.³¹ November 2-i kihallgatásán Bogár Piroska úgy emlékezett, hogy „négyen indultak a tanulószobából az első emeleti folyosón lévő faliújsághoz, hogy azt, (a II. osztályra vonatkozó részét) tussal bemázolják. Velük tartott Tóth Krisztina lic. III. o. tanuló is. Ő csak a »II. líceum« feliratot húzta át ecsettel az ironizáló rajzon. Egyáltalán nem gondolt arra, hogy a tanulókört, vagy a demokráciát megbántsa. Gyerekes csínynek gondolta az egészet.”³²

A korábban a krétás jelmondat kapcsán említett fekete táblára rögzített, a Március Tizenötödike c. lap által terjesztett november 7-ről szóló plakátot az elsős Duray Veronika közelebből meghatározhatatlan időpontban letépte, majd miután társai a lehetséges következményekre felhívták a figyelmét, a plakátot visszahelyezte. Akciója mégsem maradt észrevétlenül. Amikor a vizsgálat során tettének okát firtatták így válaszolt: „azért szakította le, hogy

²⁸ „A tanár úr eléggé ismerte otthoni neveltetésem körülményeit, családjunk világnézetét” -írta Holczer Jenőné, szül. Beledi Mária akkor IV. osztályos tanítónőképzős tanuló visszaemlékezésében 1997. március 26-án, megerősítve azt, hogy a felirat hívta ki Ballenegger tanár reakcióját. (Notre-Dame Női Kanonok és Tanító Rend Irattára, IMNN RI 30. d. 190. t. és Major szerk., 1997. 163-164.)

²⁹ Bicsák, 2012. 7-8. (Kiemelés tőlem- D. P.)

³⁰ Komáromy László felügyeleti jelentése a főigazgatónak vizsgálatáról. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

³¹ Ebben különböző szerepben Bogár Piroska, Magyar Ili, Kovács Irma és Iványi Sarolta vettek részt. (Komáromy jelentése. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

³² Bogár Piroska 1948. november 2-i kihallgatási jegyzőkönyvében. (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.)

jobban lássék a [krétás] felírás a táblán. A plakátot ledobta a földre. Később tanuló társai figyelmeztetésére felvette. *A Március 15-e [c. lap] iránti ellenszenv abból származik, hogy az több ízben támadást intézett a kongregációk ellen, a benne rejtőző reakciók miatt. Ő ugyanis nem hiszi, hogy ilyenek vannak a kongregációban.*³³

A Diákszövetség/tanulókörök és a kongregáció közti feszültséget tanúsítja, hogy a negyedikes Kósa Angéla egy névtelen levelet írt osztálytársának, melyről november 3-i kihallgatása során ezt vallotta: „a levelet tréfából, minden mellékgondolat nélkül írta. A »kétkulacos politika« alatt azt értette, hogy Bokor Kornélia nem lehet egyszerre a Diákszövetség és a kongregáció híve. Az írásnál senki sem befolyásolta.”³⁴

1.3. Az 1948. október 30-i „diáksztrájk” közvetlen előzménye, lefolyása

A tankerületi főigazgatónak írt – a történeteket „reakciós demonstrációnak” minősítő – jelentése szerint Baranyai Sándor mb. igazgató néhány perccel 8 óra előtt érkezett az intézetbe azon a szombati napon. Tanár kollégái a faliújság bemázolásának, a plakát letépésének és visszahelyezésének, valamint a Galambos apátplébánostól származó szöveg falitáblán való megjelenésének hírével fogadták.

Tájékozódása során arra jutott, hogy „Kováts Anna $\frac{3}{4}$ 8 után a folyosón az esetleges következmények miatt aggódó társait azzal buzdította, hogy a diákságnak össze kell fogni és akkor nem lehet bajuk. Hasonló kijelentéseket tett Beledi Mária IV. o. tanuló néhány héttel ezelőtt a tanulókörök megalakulása idején, midőn a tanári testület a diákság részéről nagy passzivitást tapasztalt.”³⁵

A tájékozódó jellegű nyomozást azonnal megindítottam és kb. 45 perc leforgása alatt a következőket állapítottam meg: Kováts Anna bár nem tagadja, de nem emlékszik a neki tulajdonított kijelentésre. Beledi Mária beismerte, hogy tett olyan kijelentést, hogy az egész intézetet nem lehet kizárni, ha azok

³³ Duray Veronika 1948. november 4-i kihallgatási jegyzőkönyvében. (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d. Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁴ MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁵ Az igazgató információi az abban az évben az intézetbe került negyedéves Bokor Kornéliától származhattak. Ő november 3-i kihallgatásán így írta le a történeteket: október 30-án „nyolc óra előtt néhány perccel ment fel az osztályába. A tanulók nagyrésze a folyosón tolongott, ahol Beledi Mária és Kováts Anna beszéltek. Ő a következő kijelentéseket hallotta: az egész iskolát nem csaphatják ki. Ilyenfajta kijelentéseket már más alkalommal is tettek. Sipos Klára állandóan ellenséges magatartást tanúsított a Diákszövetség munkájával szemben. Ha a Diákszövetség érdekében Bokor Kornélia bármit is akart szólni, ez a három élesen ellenezte és így az ő jóindulatú munkája mindig kudarcot vallott.” (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.)

nem lépnek be a tanulókörbe. Egyben bevallotta, hogy a szöveget a fekete táblára Simon Margit IV. o. tanuló írta fel.

Az azonnal behívott Simon Margit a tett elkövetését beismerte.³⁶ Azonban jóhiszeműségére hivatkozott. Nem ismerte fel az idézet célzatosságát.

Duray Cecília IV. o. t. határozottan tagadta, hogy a hirdetést ő letépte volna. A nyomozás későbbi folyamán, kiderült, hogy ezt húga, Duray Veronika követte el.

Beledi Máriát, minthogy tettét elismerte, az osztályból eltávolítottam. Simon Margitot nem küldtem haza, mert Bocföldén lakik, és vonata csak 14 órakor indul, a közbeeső időt nincs hol töltenie.

A faliújság átfestésével gyanúsított Bogár Piroska II. lic. o. tanuló tagadta tettét. Így a 9 órai tízpercben a tanulóotthon növendékeit összehívtam az ebédlőben és felszólítottam őket, hogy jelentkezzék az, aki a tettet elkövette. Közöltem, hogy enyhítő körülménynek fog számítani, ha az illető jelentkezik. Rövid gondolkozás után Magyar Ilona II. lic. tanuló jelentkezett. Előadta, hogy azt nem tekintette a tanulókör elleni cselekedetnek, csupán tréfa akart lenni. Ezután a tanulóotthoni növendékeket az osztályokba küldtem, mikor magam is a folyosóra akartam lépni, ott nagy tömeg diáklánnyal találkoztam. Ezek élén Császár Irén IV. o. tanuló kifejezte a tömeg kívánságát, amely befolyásolni akart fellépésével a három főbűnösre szabandó büntetés tekintetében. Én kijelentettem, hogy ily módon nem hagyom magam befolyásolni, és felszólítottam őket, hogy térjenek vissza osztályaikba. Erre kiabálni kezdtek, hogy akkor ők is elmennek az intézetből.

Én figyelmeztettem őket a következményekre, amely rájuk és a terheltekre hárul, minthogy ezzel még jobban bebizonyul vétkességük. Egyben közöltem velük, hogy ötperc múlva az osztálylétszámot ellenőrizni fogom. Figyelmeztetésem hiába volt, eltávoztak. A létszámot ellenőriztettem és megállapítottam, hogy az V. gimnáziumi osztályban nem volt hiányzó, a többi osztályokban pedig a tanulók legnagyobb része hiányzik.

Ezután jelentést tettem felettes tanügyi hatóságomnak. A délelőtti folyamán néhány tanuló visszatért, azonban ez csupán szórványos jelenség volt.

³⁶ „A vallásos tartalmú mondatot Simon Margit IV. osztályos leány írta fel, ő írt ugyanis a legszebben. Ezt nem kellett nyomozni, nem titokban történt. A tábla a Mária Kongregáció hirdetőtáblája volt, akkor még nem vették le és a régi szokás szerint hetenként egy-egy mondatot írtunk fel. Simon Margitot ezért, s amiért részt vett a sztrájkban, ugyancsak kizárták a Zalaegerszegi Tanítónőképzőből. Másutt folytatta azután tanulmányait. (Major szerk. 187.)

Posta útján felszólítottam a növendékeket, hogy a legközelebbi tanítási napon a tanítási órákon a következmények terhe alatt jelenjenek meg” - jelentette az igazgató.³⁷

Baranyai Sándor jelentéséből kimaradt, hogy Kováts Annát is hazaküldték, s hogy a történeteket azonnal jelentette az MDP Zala Megyei Bizottsága titkárának.

Mielőtt követnénk a hivatali eljárás, vizsgálatok útját adjunk szót az érintett diákoknak is. Kováts Anna a történetekre úgy emlékezett, hogy „az iskolában reggel lehívatott az igazgató az irodába. Német óra következett, Winkler Klára tanárnővel. Nem tudom, Ballenegger tanár úr vagy Horváth Mária igazgatóhelyettes volt-e ott az igazgatói irodában, aki közölte velem: további intézkedésig azonnal hagyjam el az intézetet. Semmi magyarázat, semmi indok. Mire visszatértem az osztályba, már folyt az óra. Olyan zavart voltam, hogy elkezdtem csomagolni anélkül, hogy a tanárnőnek mondtam volna, miért. Csak, amikor rákérdezett, mondtam hangosan, hogy az osztály is hallotta: el kell hagynom az iskolát, mert kicsaptak. (Az igazgatói szobában ez a kifejezés nem hangzott el, de a szituációból egyértelmű volt számomra.) Az osztály zajongott, eljöttem. Amikor kijöttem az iskolából, még nem volt szó semmiféle kivonulásról, sztrájkról” - emlékezett Kováts Anna, nem említve, hogy az igazgató jelen volt-e az irodában akkor, intézett-e hozzá kérdéseket, s azt sem, hogy Beledi Máriával ő küldte-e el őket az iskolából.³⁸

Távozásuk és „az első óra végét jelző kicsengetés után hozzám jött a negyedikes Sipos Klári. Izgatottan elmondta, hogy Kováts Ancit és Beledi Máriát minden különösebb indoklás nélkül hazaküldték és kizárták az iskolából. Igen felháborodtunk és gyorsan döntöttünk: szolidaritást vállalunk velük és diáktársainkkal együtt levonultunk az igazgatói irodához tiltakozni és kérni két társunk visszavételét. Ez meg is történt. Az első osztályok kivételével levonultunk az igazgatói irodához. A folyosó tele volt a diáklányokkal, az első sorban álltunk Sipos Klárral. Az igazgató urat kértük, hallgasson meg bennünket.

Az igazgatóval együtt jött ki Ballenegger tanár úr is, aki nem is nagyon hagyott szóhoz jutni bennünket. Ennek ellenére *elmondtuk; kérjük két társunk visszavételét, mert kizárásukat törvénytelennek, jogtalanak tartjuk, és kijelentettük: szolidárisak vagyunk velük, mi is hazamegyünk, ha ők nem maradhatnak.* Ballenegger tanár úr az igazgató helyett válaszolt, igen keményen, szemteleneknek nevezett bennünket, és felszólított, menjünk vissza

³⁷ Baranyai Sándor mb. igazgató 159/1948-49. sz. 1948. október 31-i jelentése a tankerületi főigazgatóhoz „az intézetben október 30-án megtörtént reakciós demonstrációs megmozdulásokról”. (VAVL XXVI. 501. biz. 159/1948-49.)

³⁸ Kapiller Imréné, szül. Kováts Anna akkor IV. osztályos tanítónőképzős tanuló visszaemlékezése 1997. márciusában. (Major szerk. 165-166.)

az osztályokba, mert azt, aki az öt perc múlva kezdődő névsorolvasáson nem lesz jelen, ugyancsak kizárják.

A lányok többsége a kollégisták kivételével vette a táskáját és elhagyta az iskolát” -emlékezett az akkoriban kitűnő tanuló, Mária Kongregációt vezető V. éves Major Márta.³⁹

1.4. A „diáksztrájkot” követő első vizsgálatok, intézkedések

Az október 30-án és az azt követő napokon történekről bőséges forrás áll rendelkezésünkre. A megyei MDP Bizottság november 1-jei ülésén Lakatos Dezső titkár említette, hogy a lányok kivonulása után október 30-án „az igazgató hozzám jött, telefonáltam Szombathelyre, a főigazgató leküldte Komáromy elvtársat az ügy kivizsgálására. Természetesen az ÁVO-t is értesítettük”.⁴⁰

Kováts József mb. tankerületi főigazgató aznap kézírásos rövidítésekkel teli kézírásos feljegyzést készített a történekről, melyből óráról órára nyomon követhető, hogy azon szombat délelőtt mikor, mi történt ez ügyben.

„*Délelőtt 10 óra tájban* Lakatos [párttitkár] telefonon: „Baranyinál az intézetben a faliújságot leszaggatták stb.

Kik: Kováts Dem. Népp. intézeti lánya. 100 leány elhagyta az intézetet.

Szele [ÁVO-s örnagy]: Sarlós Mihály hitoktató bent lakik az intézetben.

Krisztus nélkül nem lehet magyarnak lenni.

V. gimn. oszt. [bent maradt], V. tanítónőképzős osztály, a líceumi osztályok elmentek.

Délelőtt 11 óra jelentés [telefonon a VKM-be] *a zalaegerszegi áll. leánylíceum és tanítónőképző intézet* növendékeinek zavargásáról

1. Mintegy 100 növendék elhagyta az intézetet – engedély nélkül, tanítási időben.
2. A növendékek letépték és eltávolították [?] az iskolai faliújság demokratikus tartalmú cikkeit és »Krisztus nélkül nem lehet magyarnak lenni« feliratot helyeztek el az intézet falán.
3. A tettesek – Kováts nevű Barankovics-párti képv. leánya és egy internált egyén leánya – beismerő vallomást tettek.
4. Algimn. V. o. helyén maradt – ők készítették a demokratikus faliújságot, a líceumi osztályok részben, a tónőképző V. osztálya egészében elhagyta az intézetet.

³⁹ Major Márta visszaemlékezése 1997. április 7-én. (Major szerk. 167-168. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁰ Az MDP Megyebizottságának Zalaegerszegen tartott 1948. november 1-jei ülésének jegyzőkönyve. (MNL ZVL XXXV. 57. 1. 10. öe. 39-40.)

5. Érintkezésben léptem: a./ MDP megyei bizottság titkárával, Lakatos elvtárrsal.

b./ Baranyai Sándor intézeti igazgatóval, [aki] a megyei ped. szaksz. titkára is.

Utasítottam Baranyai igazgatót, hogy haladéktalanul hívja fel az eltávozott növendékeket – kiértésítés és újság útján is – az intézetbe való visszatérésre fegyelmi felelősségre vonásuk közlése mellett. (Igazolatlan mulasztás)

Felhívtam az igazgatót, hogy a további fejleményekről telefon útján értesítsen, az intézetben maradt tanulók számára a tanítást biztosítsa, folytassa.

c/ A zavargásról értesítettem a szombathelyi Államvédelmi Osztály vezetőjét Szele Miklós rendőrőrnagyot.

d/ A Zala megyei tanfelügyelő és Baranyai ig. útján utasítottam az éppen Zalaegerszегre érkező Komáromy László főig. helyettest, hogy az eseményeket kísérje figyelemmel, s ha szükséges, intézkedjék, s nekem jelentést tegyen. Ugyanerre felhívtam Karácsony tanfelügyelőt is.

Tel: 12,15 körül Pálffytól:⁴¹ [VKM főosztályvezetőtől]

1. Kb. 10 tanulót kizárni, akik a kezdeményezők

2. Felvilágosító előadás a szülőknek

3. A tanári kar összetételét megvizsgálni és akik gyanúsak áthelyezéssel eltávolítani (Továbbítottam Karácsony tanf. útján Komárominak 12,20-kor)⁴²

Utóbb Lakatos Dezső megyei párttitkár ehhez hozzátette: „A Kultuszminisztériumtól utasítást kaptunk az ügy kivizsgálására és ha szükséges zárjunk ki 10 növendéket. Tartsunk szülői értekezletet és felhatalmazást kaptunk, hogy Sarlós hitoktatót lakoltassuk ki az intézetből. Ezzel kapcsolatban az az utasítás, hogy azok az apácák és papok, akik nem írták alá az államosítást, nem taníthatnak az iskolában hittant és fel fogják szólítani az egyházat, hogy ezek helyett másokat küldjenek.⁴³

Megdöböntő dokumentumok: a VKM főosztályvezető, vagy az ő főnökei úgy utasítottak kb. 10 leány kizárására, hogy a történekekről csak annyit tudtak, amit Kováts főigazgató jelentett nekik. A 100 eltávozott diákból 10 kizárására, vagyis a „sztrájkolók” megtizedelésére, tanárok elleni fegyel mire

⁴¹ Pálffy Endre (1908-1975) gimnáziumi igazgató, akkor VKM főosztályvezető, irodalomtörténész

⁴² Kováts József mb. főigazgató kézzel írt feljegyzései 1948. október 30-án (A Szombathelyi Tankerületi Főigazgatóság iratai. Bizalmas iratok. MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d. Kiemelések tőlem – D. P.)

⁴³ Az MDP Megyebizottságának Zalaegerszegen tartott 1948. november 1-jei ülésének jegyzőkönyve. (MNL ZVL XXXV. 57. 1. 10. öe. 39-40.)

és a hitoktató eltávolítására utasítottak a részletek, a valós tények ismerete nélkül, hiszen az azok felderítésére vonatkozó vizsgálat akkor még éppen, hogy elkezdődött. Az pedig, hogy – mint Mészáros István professzor is rámutatott⁴⁴ – egy ilyen pedagógiai eszközökkel, megfelelő tapintattal, türelemmel megelőzhető, jól kezelhető iskolai ügybe még az államvédelmi osztályt is bevonták, a korszakra jellemző erőszakos, hisztérikus aránytévésztsést, megfélemlítő szándékot, erődemonstrációt jelez abban a városban, amelyről jól tudták, hogy abban Mindszenty elleni propagandájuk kevésbé hatott.⁴⁵

De térjünk vissza az említett utasítások nyomán Zalaegerszegen történetekhez! Baranyai Sándor igazgató október 30-án délután két órára összehívta a tantestület néhány tagját, a hitoktatót, és visszahívatta az iskolába az általa, akkori információi alapján a történetek kezdeményezőinek, vezetőinek, résztvevőinek tartott diákokat.

Az édesapja okán „főkolomposnak” beállított Kováts Anna évtizedek múltán így számolt be a történetekről: „Dél körül jött az utasítással a takarítónő vagy a pedellus, hogy délután két órára menjek az iskolába. Amikor beértem, már többen is ott voltak, tanárok, diákok és ávósok, akik kihallgattak bennünket. *Valami plakátról faggatóztak, se tudója, se látója nem voltam, leöntésről vagy letépésről volt szó.*

Közben Apám hazaért és megtudva a dolgot, azonnal bejött az iskolába és nagyon feldúltan azt kérdezte: mi folyik itt?

Az egyik ávós nagyon szemtelenül válaszolt, mire Winkler tanárnő lépett hozzá és kérte, hogy menjen ki vele a folyosóra. Apám nem ismerte őt és nem éppen kedvesen nézett rá. Akkor fölkeltem és kértem, hogy menjen a tanárnővel. Erre megengyhült és kimentek a folyosóra, majd később már kicsit megnyugodva visszajöttek. Arra nem emlékszem már, hogy amikor kísértek át az ávóra, hol volt, de amikor be akart jönni velünk együtt, a fegyveres ávós nem engedte be az épületbe.

Ott egy nagy terembe vezettek minket, de még előbb: *kettes sorokban kísértek bennünket át, fegyveresek között, leghátul ment Sarlós Mihály hittanárunk.* Inkább komikus volt a dolog, nem éreztem a tragikumát. ... Arra mégis nagyon emlékszem, hogy a vallatók nagyon gorombák voltak. Az egyik kihallgató (talán Szűcs nevű) megállt előttem, mint egy Gólem, szétvetett lábakkal, kezében törrel vagy ilyesmivel hadonászva, egyik tenyerét csapkodta

⁴⁴ Mészáros István (1997): „Diáksztrájk” és megtorlás Zalaegerszegen 1948. október 30. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1997/3-4. sz. 157-161.

⁴⁵ Potoczky Kálmán osztályvezető a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Országos Központjából november 2-án Ortutay Gyulához. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

a tőrrel és azt ordította: »El fogjuk tiporni, mint egy férget az apjával együtt!« Kicsi szoba volt, rettenetesen erős villanyfénnyel.»⁴⁶

Beledi Mária szerint „a kihallgatásokat nyomban megkezdtek és folyamatosan végezték október 30-án egész délután, majd este és a teljes éjszakai időben. A kihallgatás módszerében nagy gyakorlattal rendelkeztek. Egy-egy nyomozó egy-egy diáktársammal a kijelölt kihallgató szobát foglalta el. Az íróasztal előtti széken ültünk. Az asztalon elhelyezett lámpa felénk vetített erős fényében záporoztak ránk a kérdések: *ki szervezte a sztrájkot? Kik bújtatták fel a diákokat?* A nyomozók azután válaszainkat értékelték, egyeztettek. Ezt követően kialakult a kihallgatások második, majd többszörös köre.»⁴⁷

Sarlós Mihály hitoktató így emlékezett: „Engem teljesen külön hallgattak ki. A kihallgatók váltották egymást, név szerint csak bizonyos Buchwaldra és Gál nevűre emlékezem. *A vallasznál zűrzavaros módon különböző kérdéseket tettek fel. Fő célja a vallasznak az volt, hogy ismerjem be: én szerveztem a diáksztrájkot, de legalább is részem volt a szervezésben.* »Nem volt részem a szervezésben, nem szerveztem sztrájkot, sem más egyebet, nem ismerek be semmit, becsületes, tisztességes ember vagyok, engedjenek szabadon haza« - válaszoltam. »Különb is, fél 6-kor litánia van a zárdában, nekem el kell mennem« - mondtam nekik. Nem lehet elmenni, mondták és átkísértek egy kisebb helyiségbe azzal, hogy várjak, és bezártak. Amikor észrevettem, hogy bezártak, elkezdtem döngölni az ajtót. Kikértem magamnak, hogy bezárjanak; tisztességes ember vagyok, nem követtem el semmit sem. Ekkor öten-hatan jöttek be, körbe vettek, különböző kérdéseket tettek fel össze-vissza, hogy megzavarodjak. Lökdöstek, szinte inzultáltak. Elém tettek egy szöveget, hogy írjam alá. Valami vád volt valaki ellen. Nem írtam alá és kijelentettem: semmit nem írok alá. Amikor a külön cellából kiengedtek, este volt. Átkísértek a legénységi szobába. Rendőrök, ávosok ültek mellém kérdegettek, jöttek-mentek. Egyikük egy ágyon feküdt és rózsafüzért lengetett a magasban a hátam mögött. Többek között bejött egy főhadnagy is, aki korábban már a Városi Leánykongregáció egyik gyűlésén is megjelent. Megismert és azt mondta a többieknek: »Ha nem tudnám, milyen becsületes ember – mármint én –, elbánnék vele.« Végre valamikor éjszaka kiengedtek.»⁴⁸

Az ÁVO laktanyába átkísért kb. 10-12 diáklányt felemelt hangon, fizikai bántalmazás nélkül, több menetben egész délután és éjjel faggatták.

⁴⁶ Kapiller Imréné, szül. Kováts Anna akkor IV. osztályos tanítónőképzős tanuló visszaemlékezése 1997. márciusában (Major szerk., 165-166. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁷ Holczer Jenőné, szül. Beledi Mária akkor IV. osztályos tanítónőképzős tanuló visszaemlékezése 1997. március 26-án. Major szerk., 163-164. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁸ Sarlós Mihály hittanár visszaemlékezése 1997. július 15-én Hévízen Major szerk., 171. Kiemelés tőlem – D. P.

Csak reggel 6-7 órakor engedték el őket. Kihallgatásukon a rendőrtiszteken kívül jelen volt Komáromy László főigazgatóhelyettes is. A kihallgatásokról jegyzőkönyveket vettek fel, s a diákokkal néhány nap múlva aláírtatták azokat. A tankerület nevében Komáromy László kérte a jegyzőkönyvek egy példányának rendelkezésükre bocsátását, de azt megtagadták tőle,⁴⁹ ami sajnálatos, mert az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában több alkalommal is, sikertelenül kerestük az erre az ügyre vonatkozó iratokat. Mire a főigazgatóhelyettes utasította Baranyai igazgatót, hogy az iskolai Rendtartás szabályainak megfelelően hallgassák ki újra az érintetteket, és a jegyzőkönyveket terjesszék fel hozzájuk. Így is történt. Ezen jegyzőkönyvek többsége megőrződött és nagy segítségünkre van a történetek rekonstruálása során. Ismeretükben magállapítható: az október 30-án déltől 31-e estig lezajlott faggatózások nyomán Komáromy László az azokban foglaltaknak megfelelően, ám ideológiai-politikai elfogultsággal foglalta össze a történeteket.

„A f. hó 31-én reggel 6 óráig tartó kihallgatások során az alábbi kép alakult ki:

A faliújság bemázolásában ... 4 tanuló vett részt: Magyar Ili, Bogár Piroska, Kováts Irma és Iványi Sarolta a líceum II. osztályos tanulói.

A Március 15-e plakátját letépte Duray Veronika a gimnázium V. osztályos tanulója.

A Diákszövetség táblájára a fent idézett mondatot felírta Simon Mária IV. osztályos tanuló, diktálta Sipos Klára IV. osztályos tanuló.

A kihallgatás az elkövetett és a Diákszövetség elleni vétségek közvetlen elkövetőinek felderítésén túl arra irányult, hogy az ifjúság szervezettsége mögötti rugókat, a feltehető klerikális reakciót leleplezze. Ezzel kapcsolatban a kihallgatások során megállapítást nyert, hogy a tanulók nagy csoportokban részesülnek korrepetálásban az államosított intézet volt tanárai, az apácák részéről. *A volt egyházi nevelőikkel az előzőekben konkrét, más esetekben vélt kapcsolataikban látom annak okát is, évekre visszamenő egyoldalú, szemellenzős, kétségkívül reakciós nevelésük mellett, hogy a Diákszövetség, tanulókörök gondolatát annyi praejudiciummal [elfogultan, előítélettel] fogadták.*⁵⁰ ... A tanulókörök, a gimnázium I. osztályát leszámítva a líceum és tanítónőképző osztályaiban nem is alakultak meg. A kihallgatások során, valamint az általam végzett külön kihallgatások (tanácsadó tanár,

⁴⁹ Komáromy László felügyeleti jelentése a főigazgatónak vizsgálatáról. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

⁵⁰ Horváth Mária a harmadikosok osztályfőnöke 1948. október 31-i kihallgatásán úgy vélte: „a tegnapi tüntetéssel is kapcsolatos magtartásukat véleménye szerint az motiválja, hogy egy jöttányit sem engednek abból az ellenzős és egyoldalú életszemléletből, amelyet a múltban ennek az iskolának a falai között éltek.” MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.

osztályfőnökök) tanulóifjúsági viszonylatban felderítették azt, hogy *a támadó passzivitásnak, [?] a tanulóifjúság egységes szervezkedésének osztályonkénti és iskolai viszonylatban kik az értelmi szerzői*. Ezek: II. osztályban Bogár Piroska, III. osztályban a két Tóth Krisztina, IV. osztályban Beledi Mária és Kováts Anna. Az V. osztályban annyira rossz a diákszellem, hogy a Diákszövetség még osztálybizalmat sem kapott tőlük, a tanácsadó tanár a tanulóifjúság ellenséges magatartása és ellenséges szervezettsége mögött az egész V. osztályt tudja. Megállapítottam továbbá azt, hogy *az intézetben erősen intenzív kongregációs élet folyik, tanulók kéthetente jönnek össze kongregációs gyűlésekre. A népi demokrácia állásfoglalását a klerikális reakcióval, a mindszentizmussal szemben feltehetően volt nevelők értelmezésében vallásüldözésnek minősítik*. A kihallgatások során nyert megállapítást az is, hogy a kongregációs gyűlések mellett egy másik név nélküli szervezete is van a katolikus lányoknak, amelyet a Jókai-utcai ált. iskola hitoktatója, páter Ják vezet. Ez a szervezet a Szt. Ferenc III. rend egy termében szokott összejönni.

A kihallgatott leányok arra kérdésre, hogy miért nem vesznek részt a Diákszövetség, főleg a tanulókörök munkájában, nagyobb rész azzal válaszolt, hogy erre nincs ideje. Kováts Irma IV. osztályos tanuló azért nem lép be, mert a tanulóköröknek az a feladata, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának a programját ismertesse.

Az államvédelmi tisztekkel együtt végzett kihallgatások során igyekeztünk lemérni a tanulók szaktudását, főleg a világnézeti tárgyakban, mint a történelem, irodalom, szabad beszélgetések órái, földrajz. Egységes kép alakult ki, és pedig az, hogy a tanulók előtt a történelemnek azon fejezetei, amelyek a nép küzdelemét igazolják, a történelem és az irodalom korszerű hagyományai úgyszólván teljesen ismeretlenek. Ugyanakkor a történelemnek azon a fejezeteit, amelyek a »történelmi Magyarország« létjogosultságát demagógizálják, nem beszélve a Habsburg kapcsolatokról, tökéletesen ismerik.

Jellemző a fenti fegyelmi vétséget elkövető tanulók szociális összetétele is. Kováts Anna, aki a legnagyobb felbujtónak bizonyult Kováts Barankovics-párti képviselőnek a lánya, Beledi Mária egy politikai magatartása miatt B-listázott vasúti tisztviselő gyermeke, Duray Veronika és Cecília édesapját a közelmúltban internálták közellátási visszaélések miatt, de a többieké is mind kulák, malomtulajdonos stb.

F. hó 31-én reggel 9 órakor a tanítóképzőintézet tantestülete számára rendkívüli értekezletet tartottam. *Az értekezleten tájékoztattam a tantestület tagjait az iskolában bekövetkezett eseményekről és rámutattam arra, hogy azokat természetes következményének látom a vallásos mezbe öltözött reakció és a különösen Zalaegerszegen eleven mindszentizmusnak*. Felhívtam a tantestület figyelmét a legnagyobb éberségre és segítségét kértem a vizsgálatok során, hogy a kórokozókat, legyenek azok a tanulóifjúságból valók, főleg

azonban azokat, akik alattomosan háttérből irányítják az ifjúságot, leplezzék le.

A tantestületi értekezlet után Zala vármegye tanfelügyelőjével volt megbeszélés alapján *összehívtuk a VKM f. évi október hó 14-én kelt 184.291/1948. sz. rendeletével meghatározott szuperrevíziós bizottságot. A helyi Nemzeti Bizottság Gerencsér György országgyűlési képviselőt küldte ki. Ez a bizottság különös figyelemmel az intézetben bekövetkezett ellenséges megnyilatkozásra, amely feltehetően egyházi reakciós körök irányításának az eredménye is, elhatározta, hogy az intézet épületeinek és udvarának megosztásánál rendkívüli súlyt helyez a tanulóifjúságnak a rend tagjaitól való tökéletes elszigetelésére. ...*

Október 31-én délután 4 órakor ... az intézet tornatermében *szülői értekezletet tartottam. A szülői értekezletre intézkedésemre az iskola igazgatója a szülőkön kívül meghívta a helyi népi szervek képviselőit is. Igazgató közlése szerint a szülők kb. 2/3-a vett részt az értekezleten, demokratikus szervek kivétel nélkül képviseltették magukat.*

Az értekezletet az iskola igazgatója nyitotta meg. Előadásában rámutatott a népi demokrácia 3 éves fejlődésére, azokra a produktumokra, amelyek a népi demokrácia erejét és hitelét igazolják. Utalt arra, hogy a népi demokrácia útját nemcsak az 1945-ben bekövetkezett események jelölték meg számunkra, hanem történelmünknek mindazok a szakaszai, amelyek a népért való, amelyek a népnek a harcát mutatják. A tanulóifjúság magatartásával ezt a korszerű történelmet csúfolta meg. Rámutatott arra, hogy a népi demokrácia a lelkiismereti szabadságot hirdeti, ahol mindenkinek jogában van vallásos életet élnie, ebben az iskolában is. *Kijelentette, hogy sem a vezetése alatt álló tantestület, sem az iskolában megfordult előadók sem bántották az ifjúság vallásos érzületét. Az ifjúság demonstratív magatartása mögött a kellően el nem ítélt klerikális politikát látja, amely íme jóhiszemű gyermekeket küld maga helyett politikai harcba, nem törődve azzal, hogy azok erre a harcra ártatlanul ráfizetnek. ...*

[M]agam is szóltam a szülőkhöz, ... dokumentáltam azt, hogy intellektuális újjáépítésünk során a népi demokrácia mit produkált. Rámutattam arra, hogy azt az erkölcsi tőkét, amit a magyar munkásság, parasztság, és dolgozó értelmiség munkabefektetése eredményezett, mily mértékben marasztalta el és támadta 3 év alatt az egyházi reakció, amely iskoláiban ennek a túlfeszített munkának az eredményeit (dologi és személyi állományok) élvezte. Utaltam az általános iskola és a dolgozók iskoláinak a megteremtésére. Megemlítettem a »Dolgozók az iskoláért« mozgalmat és beszéltem népidemokratikus művelődéspolitikánk nevelési alapelveiről és igényeiről, a közösségi nevelés, a közösségi életre való nevelés szükségességéről.

Beszéltem a népidemokratikus ifjúsági szervezetekről, mint olyanokról, amelyek ezeket a nevelési elveket végrehajtani, gyakorlatosítani vállalták az iskolában. Beszéltem arról, hogy az általános iskolát, a dolgozók iskoláit, az ifjúsági mozgalmat még rendszerezésük előtt ... támadta a klerikális reakció és a közvélemény előtt igyekezett praejudicálni azokat. A legfőbb és a zalaegerszegi eset is bizonyítja a közvélemény előtt legnagyobb hitelre talált érv az iskolák, mozgalmak istentelen szellemének, vallásüldöző magatartásának az elhitetése. *A magyar népet ez a magatartás kényszerítette arra, hogy azokat az iskolákat, amelyekben törekvési ellenségeivé nevelik gyermekeit [Sic!] birtokába vegye. Ez az egységes népakarat szülte meg az egységes közoktatást. [?] Az iskola a nép és ez a nép elvárja, hogy az iskolában a népidemokráciának megfelelő nevelés folyjon.* A nép meg is teheti, és meg is teszi, hogy az iskola munkáját e szempontból ellenőrizze és ugyanakkor segítse. Ennek a feladatnak a megoldására valók a Szülői Munkaközösségek. ...

Rámutatam a Galambos apáttól származó felirat demagóg voltára, valamint az iskolának a népidemokráciával szemben külső jegyeiben, meztelen falain is megmutatkozó passzivitásra. Ezeken a falakon kifüggesztett fekete kereszt politikum, ellentétben azon iskolákkal szemben, ahol a népidemokratikus tartalmú és szellemű képek, feliratok igazolják az új utat, amelyre az államosított iskola lépett. Ezekben az iskolákban a kereszt a népidemokráciában is szabad vallást és vallásgyakorlatot igazol, tehát feltétlenül helye van a szabadság jelvényei között.

A szülők részéről hozzászólás nem hangzott el, népidemokratikus szervek részéről megnyilatkozott Gerencsér képviselő és Ballenegger Henrik ny. középiskolai tanár. Hozzászólásaikban megdöbbenésüket fejezték ki a bekövetkezett események felett, a bajok azonnali radikális orvoslását és az iskola tantestületének fokozottabb ellenőrzését, demokratikusabb munkáját, éberségét kérték.

A szülői értekezlet után a csatolt jegyzőkönyvek szerint kihallgattam az iskola tanácsadótanárát, valamint az I-V. osztályok főnökeit.⁵¹ *A tanácsadótanár tájékoztatása,⁵² de még az érdekeltek vallomása is azt igazolja, hogy a tantestületben Turcsányi Sipos Margit áll. tanítóképzőintézeti tanár és Winkler Klára beosztott állami gimnáziumi tanár nem vállalják azt a munkát, amit tőlük a népidemokratikus szellemű nevelés igényel. Passzivitásuk, amely*

⁵¹ Fábíán Lujza tanácsadó tanár és az osztályfőnökök kihallgatási jegyzőkönyveit lásd: MNL OL XIX-I-1-g-57-2-z-178041/1948. 252. d. és MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.

⁵² Komáromy főigazgatóhelyettes által történt 1948. október 31-i kihallgatása alkalmával Fábíán Lujza tanácsadótanár kérdésre úgy vélte, hogy „munkatársai közül Csizsár Jolán, Horváth Mária, valamint Gáspárné jószándékkal segítették munkájában. Winkler Klára és Turcsányi-Sipos Margit, akiket igen precíz és jó felkészültségű pedagógusoknak tartok, passzívan viselkedtek.” (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-z-178041/1948. 252. d.)

*a klerikális kapcsolataiknál fogva feltehetően támadólagos is, [?] nagyban irányíthatja osztályaik szellemét, de az egész tanulóifjúság magatartását is. A tantestületből való kivonásukat tisztelettel javaslom.”*⁵³

Így is történt: Turcsányi Sipos Margitot november 3-án, Winkler Klárát két nappal később állásukból felfüggesztették és fegyelmi vizsgálatot kezdeményeztek velük szemben.⁵⁴

A vélelmezett, de a tendenciózus kihallgatások, ÁVO-s nyomás ellenére sem bizonyítható „klerikális reakció” hatás kiküszöbölésére gyors intézkedéseket tettek az apácák és Sarlós hitoktató diákokkal való érintkezésének megszakítására.

Főigazgatói utasításra Baranyai igazgató november 1-jén levélben közölte a Notre Dame apáca rendház főnöknőjével, hogy „az állami iskolák növendékei az államosítást el nem fogadó szerzetesektől sem csoportosan sem egyenként magánórákat nem vehetnek.”⁵⁵

Másnap városi alpolgármester (1 órás határidőt adva a kiköltözésre), Baranyai igazgató számára igénybe vette Sarlós hitoktató kollégiumbeli lakását.⁵⁶ Ő akkor már az ÁVO-tól tartva – püspöke egyetértésével – elhagyta a várost, két hónapos betegszabadságra ment,⁵⁷ a helyére rövidesen új hitoktatót neveztek ki.⁵⁸

Kováts József tankerületi főigazgató november 1-jén bizalmas körrendeletet küldött az iskolák igazgatóinak és a megye tanfelügyelőinek, amelyben egyebek között kifejtette: „A római katolikus egyház vezetőinek elutasító magatartása napjainkban arra az aggasztó gyakorlatra vezetett, miszerint a klerikális reakció az egyház palástja mögött megbújva az egyes egyházközségekben, sőt az iskolákban is politikailag szervezkedik. A kultuskormányzatnak tudomására jutott, hogy az egyházi vezetők bérmentési útjaikon az eltiltott katolikus ifjúsági politikai ügynökségek... esetleges

⁵³ Komáromy László felügyeleti jelentése a főigazgatónak vizsgálatáról 1948. november 2-án. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d. Kiemelések, kérdőjelek tőlem – D. P.)

⁵⁴ Baranyai Sándor mb. ig. 163/1948-49. sz. felterjesztése Turcsányi Simon Margit működétől való felfüggesztéséről november 3-án. (MNL VAVL VI. 501. b. 861-3073/1948-49.) Simon József kiküldött jelentése a VKM-nek zalaegerszegi kiküldetéséről, Winkler Klára felfüggesztésével. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

⁵⁵ Baranyai mb. igazgató a Notre-Dame kanonokrend főnöknőjének MNL ZVL VIII. 57. 160/1948-49.)

⁵⁶ Zalaegerszeg megyei jogú város polgármestere L 1622/ 1948. sz. véghatározatával a VKM utasítása alapján (MNL ZVL VIII. 57. 161/1948. XI. 2.)

⁵⁷ Sarlós Mihály hittanár visszaemlékezése 1997. július 15-én. (Major szerk., 1997. 171-172.)

⁵⁸ Kováts Sándor szombathelyi püspök 2678/1. 1948. sz. alatt értesíti a tanítónőképzőt, hogy Sarlós Mihály önálló hitoktatónak kéthavi betegszabadságot engedélyezett., helyette Pap Lajos áldozópapot bízta meg helyettesítéssel. (MNL ZVL VIII. 57.)

földalatti működése felől érdeklődnek és egyidejűleg megvádolják az államhatalmat egyéb hitbuzgalmi egyesületek (Szívőárda, Mária Kongregáció, Credo, Oltárőrség, A. C.) működésének lehetetlenné tételével. Ugyanakkor ... tűrik, sőt örömmel veszik, ha ezekben az egyesületekben államellenes politikai agitáció folyik mind a szűlők, mind a tanulók felé. Gyakran megesik, hogy a hittanórák ellátására hitoktatásra nem kötelezett lelkészeket és segédlelkészeket alkalmaznak, és pedig állami szolgálatból kivált szerzeteseket és apácákat, sokszor fölös számban is. ... Minthogy ilyen cselekmények kifejezetten a hatályba lépett 1948. XXXIII. tc. és a VKM úr intencióinak a végrehajtása ellen irányulnak, ezért szigorú miheztartás véget az alábbiakat rendelem el:

1. A fent vázolt ellenséges szándék szem előtt tartásával Igazgató Úr, Úrnő minden téren résen legyen, hogy a jobboldali reakciós réseken beszivárgó vadvizek felszívódásától a tanulóifjúságot megóvhassa.
2. Mindenekelőtt *ügyeljen arra, hogy intézetében a szocialista minőségi munkaerkölcs a tanításban és tanulásban egyaránt gyökeret verjen.*
3. Legyen éber és ragadjon meg minden lehetőséget arra, hogy az egyházi reakció politikai aknamunkájának a tanulóifjúság, a tantestület és a Szűlők Munkaközössége körében elejét vehesse. E célból a Diákszövetség munkáját *tevélegesen támogatassa.*
4. Céltudatosan és következetesen akadályozza meg, hogy a klerikális reakció a különböző ünnepségeket, körmeneteket, felvonulásokat és más alkalmakat politikai célzatú, népi demokráciaellenes tüntetésre használja fel.
5. *A tanulóifjúság csak a Rendtartásban előírt gyónásokon, lelkigyakorlatokon, istentiszteleteken vehet részt.*
6. *A hittanórák csakis az iskolai termekben tarthatók, hogy ellenőrizhetők legyenek.* A hitoktató csak a hittani anyaggal foglalkozhat az órán. A használatban lévő hittankönyvet szigorúan ellenőrizték.
7. Szigorúan tilos felekezeti osztályok létesítése vagy fenntartása.
8. Tanulók a hitoktatók és az állami alkalmazást nem vállalt szerzetes tanerők lakására nem járhatnak.
9. *A meglévő vallásos jellegű (hitbuzgalmi) iff. egyesületek működését olyképpen szabályozom, hogy azok az iskolán belüli és iskolán kívüli működését Igazgató Úr, Úrnő ellenőrzése alá rendelem s az ellenőrzést az Igazgató Úrnak, Úrnőnek fegyelmi felelősség terhe mellett köteleességévé teszem.*
10. Új hitbuzgalmi egyesület szervezése nem engedélyezhető.
11. Bármilyen iskolán kívüli előadást csak az igazgató engedélyével tekinthet meg a tanulóifjúság.
12. *A tanulók iskolán kívüli elfoglaltságát is ellenőrizze az igazgató olyan irányban is, hogy nem részesülnek-e a tanulók szerzetesek és apácák részéről intonálásban.* Fennforgó eseteket azonnal jelentsen az igazgató.

13. A tanulók köszöntése iskolán kívül a »Jónapot kívánok!«. Erre természetesen szoktatni kell a tanulókat. Az osztályban a tanulók néma felállással köszöntenek minden fellebbvalót.
14. Képek, szobrok, kereszt alkalmazása, valamint a hivatalos (rendtartási) imádságot kísérő esetleges hangos keresztvetés a helyi körülmények (érzékenységek) gondos mérlegelésével történjék. Általában óvakodjék az Igazgató Úr, Úrnő olyan túlkapásoktól, melyek a klerikális reakciónak népi demokrácia elleni vádaskodásra tápu! szolgálhatnak. ...»⁵⁹

Az időzítésből nyilvánvalóan a zalaegerszegi képzőben történetekre (is) reagáló rendelet nyilvánvalóvá tette, hogy az ott történeteket milyen kontextusban, oktatáspolitikai síkon kezelik.

Ezt tanúsítja, hogy még aznap, 1948. november 1-jén a megyei MDP bizottság ülésén, Lakatos Dezső titkár leszögezte: „Holnap kizárunk 9-10 lányt, ha szükséges, többet is. *Úgy néz ki, hogy ez a kérdés országos. ... Ez komoly harc lesz.* Meg fogjuk vizsgálni, kik azok, akik már otthon is demokráciaellenes kijelentéseket hallanak. Ezt az esetet tudatosítani fogjuk, nehogy ferde beállításban legyen tárgyalva.” F. Szabó Béla ehhez hozzátette: „A tanulókörök megszervezése nagyon helyes, mert el tudjuk őket vonni a kongregációtól. *Ez a sztrájk nem lesz rossz ránk nézve.*” Majd Lakatos Dezsőt, és Gerencsér György országgyűlési képviselőt, a keszthelyi járás párttitkárát bízták meg a tanítónőképzőben kialakult helyzet politikai rendezésével.⁶⁰

Korántsem csak ők kezelték politikai ügyként a tanítónőképzőben történeteket. A helyi kiskazda pártszervezet is akcióba lépett, s az országos pártközponton keresztül próbálta Ortutay Gyula – formálisan kiskazda, valójában titkos kommunista minisztert – befolyásolni.

Potoczky Kálmán a kiskazda országos központ osztályvezetője bizalmas levéllel fordult a miniszterhez: „Mellékelek egy feljegyzést, amit a zalaegerszegi pártszervezetünkől kaptam. Zalaegerszegen 29-én Ballenegger Henrik tartott egy előadást a volt »Notre Dame« leánylíceumban. Az előadásban azt vitatta, hogy nincsen Isten. Az előadást a tanulók zajjal fogadták és vitába szálltak. ... A lényeg az, hogy ebbe a líceumba a vármegye minden részéből bejárnak a tanulók, úgyhogy a történetekről órákon belül az egész vármegye értesült. *Nem kell hangsúlyoznom, hogy Zalamegyében milyen nehézséget jelent egy-egy ilyen akció akkor, amikor itt a legnagyobb erőfeszítések árán sem tudtuk a reakciós frontot áttörni.* Nagyon kérek, hogy információimat kezeld bizalmasan, kizárólag azért juttatom el Hozzád, hogy a

⁵⁹ Kováts József tankerületi mb. főigazgató 1948. november 1-jei, 21/1948. biz. sz. bizalmas utasításai igazgatók és vármegyei tanfelügyelőségek számára (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 21/1948.; MNL GYMSVL XXVI.61. 1. d. Kiemelések tőlem – D. P.)

⁶⁰ Az MDP Megyebizottságának Zalaegerszegen tartott 1948. november 1-jei ülésének jegyzőkönyve. MNL ZVL XXXV. 57. 1. 10. öe. 39-40. Kiemelés tőlem – D. P.)

hivatalos jelentéssel a mellékelt jelentést összeegyeztetve helyes információid legyenek, mert arról értesültem, hogy Kováts Ferenc, akinek a lánya szintén a letartóztatottak (?) között volt, a parlamentben is szóvá kívánja tenni az ügyet. *Helyesnek tartanám azt, ha Balleneggerrel szemben élesen állást foglalnál, mert túlzásai és magatartása alkalmatlanná teszik arra, hogy Zalaegerszegen továbbra is funkciót töltsön be.*⁶¹

Ortutay Gyula válaszában (november 12-én) más politikai jelentést tulajdonított az ügynek: „Könnyen lehetséges, hogy zalaegerszegi pártszervezetünk a barankovicsista Kováts Ferenc ügyét támogatta abban a szerencsétlen zalaegerszegi ügyben. Ez is csak azt mutatja, hogy a Barankovics-párt a Dunántúlon, nem is egy helyen mennyire beépült a mi pártunkba. Természetesen a Barankovics-párt szemszögéből nagyon helyes és jó az a nyugtalanság és az a sztrájk, az egész antidemokratikus eljárássorozat, amit ott provokáltak, azonban lehetséges persze az is, hogy a kiküldöttünk hibákat követett el. Ezt meg fogjuk vizsgálni. Hálásan köszönöm a küldött adatokat.”⁶²

Ortutay Gyula akkor már tudta, hogy a VKM kiküldöttje újra megvizsgálta a zalaegerszegi képzőben történeteket, s tapasztalatairól, javaslatairól jelentést is tett a minisztériumban. De ne szaladjunk annyira előre.

November 2-tól 4-ig tartottak a képzőben a történetekkel kapcsolatos kihallgatások, jegyzőkönyvfelvételek. November 4-én Baranyai igazgató rendkívüli tanári értekezleten ismertette azok tartalmát, s az osztályfőnökök véleményének meghallgatása után javaslatot tett a büntetésekre, azzal „hogy az alkalmazandó büntetésnek példát mutató szigorúságúnak kell lenni, de egyben javító célzatúnak is ott, ahol úgy látszik, az illető nem szándékosan cselekedett és a kihallgatások folyamán őszinte megbánást mutatott. Ezeknél enyhébb büntetés alkalmazását javasolja.

Megállapítja, hogy Kováts Anna, Beledi Mária, Császár Irén és Major Márta, mint vezetők, hangadók hozzájárultak a szombati eseményekhez. Sipos Klára, aki a szöveget diktálta, teljesen tudatában volt annak, mit cselekszik. A kihallgatás folyamán is agresszív módon viselkedett. Magyar Ilona, Bogár Piroska és Tóth Krisztina tevőlegesen vettek részt a faliújság bemázolásában. Ezen növendékek részére *VIII. fokú fegyelmi büntetést javasol.*

Duray Veronika részére, aki leszakította a Március Tizenötödike plakátját, *VI. fok* alkalmazását javasolja. Javaslatát azzal indokolja, hogy nevezett növendék még igen fiatal és remény van arra, hogy a környezetének megváltozása esetén helyes irányba terelhető lesz. Duray Cecília részére, aki

⁶¹ Potoczky Kálmán osztályvezető a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt Országos Központjából Ortutay VKM-nek 1948. november 2-án. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d. Kiemelés, kérdőjel tőlem – D. P.)

⁶² Ortutay Gyula válasz Potoczky Kálmánnak 1948. november 8-án. MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d. Kiemelés tőlem – D. P.)

az igazgatóval szemben más növendékek előtt minősíthetetlen, szemtelen, agresszív módon viselkedett, szintén *VI. fokozat* alkalmazását javasolja.

Iványi Sarolta és Kováts Irma ügyét, akik a faliújság bemázolásában tevőlegesen nem vettek részt, sőt, amikor látták, hogy a társaik mit csinálnak, elszaladtak, kéri igazgatói hatáskörbe utalni. Javasolja a testületnek, hogy Kósa Angéla ügyét igazgató hatáskörbe utalja. Kósa Angéla, bár névtelen levelet írt osztálytársnőjének, azonban azonnal jelentkezett, és a kihallgatása folyamán úgy látszott, hogy félre volt vezetve, nem is volt tudatában annak, hogy mit fejez ki a levele. Simon Margit ügyét, aki Sipos Klára utasítására írta fel a szöveget a táblára, szintén igazgatói hatáskörbe javasolta utalni. Simon Margit a kihallgatások folyamán feleleteivel bebizonyította, hogy fogalma sem volt arról, mily célzattal diktálták neki a feliratot”. Az osztályfőnökök apjuk foglalkozása, tanulmányi eredményük, és magatartásukról kialakult időnként igen sommás véleményük alapján jellemezték a tanulókat. Majd a javaslatot a tantestület egyhangúan elfogadta.⁶³

A szigorúbban megítélt 8 tanulóra vonatkozó döntésükben próbáltak a kizárandók jövőjére is tekintettel lenni: senkit sem zártak volna ki az ország összes középiskolájából. „Csak” az ország összes liceumából javasolták kitiltani őket, nyitva hagyva előttük a más típusú középiskolákban való továbbtanulás lehetőségét. Két tanulót az iskolából való kizárásra javasoltak, azzal, hogy más intézményben a városban is folytathatták volna tanulmányaikat. E javaslat az akkori körülmények folytán mindössze egy napig maradt érvényben.

Az értekezlet napján november 4-én ugyanis Zalaegerszeg Nemzeti Bizottsága is foglalkozott a képzőben történetekkel, s úgy határozott, hogy „a tényállást röviden szerezze be a bizottság és küldje meg a helyi sajtónak és foglaljon állást, mégpedig elítélő álláspontot a történetekkel szemben és óva intse úgy a szülőket, mint a gyermekeket, valamint a tanárokat, hogy többé ilyen ne történjen meg”.⁶⁴

1.5. Politikai koncepcióba illesztés, újabb vizsgálatok, drasztikus fegyelmi döntések

1948. november 5-én reggel a *Népszava* aznapi számából nyilvánvalóvá vált, hogy a „diáksztrájk” ügyét országos politikai üggyé transzformálják. A szerző megjelölése nélkül megjelent cikk minden elemében hamis címe – „*Fasiszta diáktüntetésre uszította Sarlós paptanár a zalaegerszegi nővérek államosított*

⁶³ Jegyzőkönyv a zalaegerszegi áll. tanítónőképző intézet tanári testületének 1948. november 4-i rendkívüli értekezletéről MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d. 1615/1948. sz.; MNL OL XIX-I-1-g-57-2-z-178041/1948. (252. d. Kiemelések tőlem – D. P.)

⁶⁴ Zalaegerszeg Nemzeti Bizottsága 1948. november 4-i ülésének jegyzőkönyvéből. (MNL ZVL XVII. 57. 1948-49. évi jegyzőkönyvek)

*tanítónőképzőjének növendékeit” – és téves információktól hemzsegő tartalma egyértelművé tette ezt. „A megindult vizsgálat kiderítette, hogy a kegyelemből az intézetben lakó *Sarlós tisztelendő úr rendszeres antidemokratikus propagandát folytatott a fiatal növendékek közt. A faliújság összefirkálását megszervezte, tízes csoportokban hívta maga elé a hallgatókat és buzdította a sztrájkra.* – Ha együtt, összetartva lépnek fel, – biztatta őket –, nem lehet semmi baj. Kitartó antidemokratikus agitációjának köszönhető, hogy a félrevezetett zalaegerszegi tanítónőképzős lányok erre a tetre vetemedtek. [?] ... Megállapította ... a vizsgálat, hogy sztrájk szervezésében résztvevő növendékeknek nem is kellett sok buzdítás sz antidemokratikus kihíváshoz. Az egyik főkolompos, Kováts Anna növendék Kováts Ferenc Barankovics-párti képviselő lánya. Beledi Mária B-listás vasúti tisztviselőt tisztelhet édesapjában. Duray Veronika és Cecília a MOSZK panamista internált igazgatóhelyettesének a gyermekei. Sipos Klára apja sokszoros malomtulajdonos. Ezek a növendékek nyilván *már a szülői házban olyan nevelést kaptak, amely előkészítette őket arra, hogy Mindszenty ügynökének felszólítására demokráciánk és népi közoktatásügyünk ellen szervezzenek provokációt.* [?] A vizsgálat után Sarlós főtisztelendő urat eltávolították az intézetből és Turcsányi Sipos Mária tanárnőt, aki szintén tudott a növendékek szervezkedéséről, [?] felfüggesztették. ...*

A fenti példátlan botrány ismét megmutatta, hogy Mindszentyék nem akarják belátni: ez az ország és ez a nép ma már nem az, amelyet a Horthy-féle reakciós időszakban dróton rángattak. ... [A]z MDP és a koalíciós pártok segítségével, kérlelhetetlenül végrehajtják programjukat, a reakciós elemek háttérbeszorítását még akkor is, ha az egyház palástja mögé bújnak. ... A magyar népi demokrácia is megtalálja a védekezés módját és még fokozza éberségét a többi között *az iskolákban is.*”⁶⁵

Másnap, november 6-án reggel a *Szabad Nép* közölt cikket „*Kiküldött tudósítónk jelentése Zalaegerszegről: Diáksztrájkot szervezett a klerikális reakció Mindszenty »legkedvesebb iskolájában«*” – címmel, immár 150 diáklány részvételét állítva. Varga Domokos láthatóan beszélt az iskola igazgatójával, s a történetekről az ő verzióját variálta az akkori propaganda valótlan elemeivel, politikai intencióival: „*75 apáca elveti a magot.* Sok gondos vetés ért be ezzel a sztrájkkal. Pehm Józsefből Mindszenty lett, azután primás. De szelleme a zárdában továbbra is hatott. 1946-ban oda is szállt a kedves nővérekhez, mikor Egerszeget meglátogatta. Gondja volt rá, hogy az ifjúság meghallgassa »szent« beszédeit.

Idén nyár óta állami iskola. De egybe van épülve az intézet és a zárdá. És a zárdában 75 apáca lakik. Nagyobb »gondjuk« van az ifjúságra, mint

⁶⁵ Fasiszta diáktüntetésre uszította Sarlós paptanár a zalaegerszegi nővérek államosított tanítónőképzőjének növendékeit. *Népszava*, 76. évf. 255. sz. 1948. november 5. 5. (Kérdőjelek, kiemelés tőlem – D. P.)

valaha. Instruálják, zongorázni, kötni tanítják őket, vagy csak úgy barátságból beszélgetnek velük. De közben folyton hullatják lelkükbe a magvakat. Élesztik bennük az elégedetlenséget a demokratikus iskola ellen és kíváncsát velük vissza a régit. Mikor még a máterek voltak a minden. [?] S magát Mindszentyt láthatták vendégül jóformán minden második héten. »Ó, ha ti azt tudnátok, hogy az milyen drága ember!«

Barankovics-párti képviselő lánya a főkolompos. ... Az egyik legfőbb: Kováts Anna. A tanulókörök elleni íveknek ő diktálta a szövegét. Mert szerinte a tanulókörök célja nem a tanulás, hanem a vallásellenes propaganda. ... Ki taníthatta ki ezt a Kováts Annát a tanulókörök felől? Ezt rajta kívül talán csak az apja tudná megmondani. Kováts Ferenc, Barankovics-párti képviselő, aki a zalaegerszegi katolikus legényegyletnek Pehm József papsága idején volt az elnöke. Ma is a primás személyi híve. ...

Malmosok, feketézők, internáltak gyerekei. ... Beledi apja B-listás vasúti tisztviselő. Sipos Klárának két malmuk volt, feketezés miatt vették el tőlük. A két Duray-lány apja súlyos gazdasági bűncselekményekért ül internálótáborban. Ezekbe helyezték bizalmukat az állami iskola ellen lázító nővérek. S az elszédített lányok ezek után mentek. [?]

A tanári kar csütörtökön délután ítelt. Tíz lányt az ország összes középiskoláiból örökre kizártak. [?] Turcsányi Sipos tanárnőt állásából felfüggesztették. A tanítás hétfőn [valójában: kedden] már újra megindult. Az élet megy tovább. De ezzel minden el van intézve? Tíz lány és egy tanárnő a bűnös és más senki? A felbujtók, kitanítók, a suttogók, a szédítők futnak és működnek tovább?

Sarlós paptanár végre kiköltözött a leánygimnáziumi szállásról, ahova csoportosan jártak be hozzá a diákok.⁶⁶ De úgy ment el, mintha a fellázadt lányokat bizalmas beszélgetésekben nem ő is tanítgatta volna. [?] ...

Nem lehet elszigetelten, nézni a zalaegerszegi diáksztrájk ügyét. A Mindszenty-vezette klerikális reakció országszerte elkeseredett kísérletekkel akarja megtartani magának a még szavára hajló fiatalokat. Ebből erednek a titkos szervezkedések, az állami iskolákat gyalázó beszélgetések, a tanulás elleni törekvések és ha elérkezettnek látják az időt – ebből lesznek a lázadások. Ezért nem állhat meg Zalaegerszegen a megtorlás egy tanárnő elküldésével, és tíz diáklány kicsapásával. ... Lehetetlenné kell tenni végre Zalaegerszegen, de minden más magyar iskolában is a klerikális reakció aknamunkáját.”⁶⁷

⁶⁶ „Sarlós Mihályhoz senki sem járt, nem járhatott be. Ő olyan egyéniség volt, akivel csak a folyosón, az udvaron vagy a tanteremben lehetett beszélni, a lakásán nem fogadott diáklányokat” -emlékeztek az egykori tanítványok. (Major szerk., 188.)

⁶⁷ V. D. [Varga Domokos]: Kiküldött tudósítónk jelentése Zalaegerszegről: Diáksztrájkot szervezett a klerikális reakció Mindszenty „legkedvesebb iskolájában”. *Szabad Nép*, VI. évf. 256. sz. 1948. november 6. 5. (Kérdőjelek, kiemelések részben tőlem – D. P.)

A központilag irányított országos sajtókampányt követték a helyi lapok. A Független Zala c. kisgazda lap november 6-án „*Demokráciaellenes megnyilatkozások a zalaegerszegi líceumban*” címmel közölt rövid tudósítást, melyben a fentiekben idézett szülői értekezleten Baranyai igazgató által mondottakra hivatkozva közölte: „A jelek arra engednek következtetni, hogy szervezett ellenállásról van szó.”⁶⁸

A kommunista befolyás alatt álló Zala c. lap november 7-én közölt hosszú cikket a kommunista párttitkár, országgyűlési képviselő Gelencsér György szövegével, a Szabad Nép irányvonalát követve, tényferdítésben, manipulációban azt felüllicitálva. A „*Mindszenty árnyéka demokratikus iskolánkban*” című írásban tényként állította be a feltételezést, miszerint az apácák és Sarlós hitoktató befolyása érvényesült a diákok cselekedeteiben. A fentiekben említett tanulók szüleinek politikai és társadalmi helyzetére hivatkozva állította, hogy „itt is ugyanaz a kép, mint más területeken, ahol a demokrácia ilyen vagy olyan ellenségei a klerikális reakcióval közös frontot alkotva intézik támadásaikat a dolgozó nép ellen. ... Államosított iskoláinkban a kötelező vallásoktatás órái politikai agitáció óráivá lesznek és a demokráciaellenes gyűlölet jelképes beszédek mögül, vagy mint Gőcze⁶⁹ hitoktató példája mutatja, nyíltan törekszik lerombolni a tanulói ifjúság lelkében azt, amit a demokratizálódó nevelés lassan felépít.

A fekete reakció nem válogatós sem eszközeiben, sem módszereiben. Fiatal, félrevezetett gyermekeket használ föl céljaira, ő maga sötétben lapul a háttérben, s mint valami bábjáték figuráit mozgatja őket. Itt a diáklányokat a nemzetgyalázás szintjére süllyeszti: letépeti velük a márciusi plakátot, [?] mely legdicsebb nemzeti hagyományaink hirdetője. Másutt szovjet emlékművek robbantására és gyilkosságokra bújtat, a gyilkosjelöltnek már előre biztosítja a teljes papi bűnbocsánatot. ... [A] *múlthéten lejátszódott szomorú és botrányos esemény szolgáljon egyszer és mindenkorra tanulságul szülőnek és diáknak egyaránt és ugyancsak szolgáljon intelmül azoknak a pedagógusoknak, akik esetleg még ezekután is azt hiszik, hogy lehet gerinctelenül tessék-lássék módon kiszolgálni a demokráciát, de ugyanakkor szívvel-lélekkel odaadni magukat a reakciónak, a rájuk bízott ifjúság tönkretételére. ... Nem tűrjük, hogy Mindszenty sötét szelleme kísérthessen még demokratikus iskoláinkban!*

⁶⁸ Demokráciaellenes megnyilatkozások a zalaegerszegi líceumban. *Független Zala*, 1948. november 6. 2.

⁶⁹ „Gőcze István r. kat. önálló hitoktató ellen már a szombathelyi tankerületi főigazgató intézkedést kért. A hitoktató, aki a fiúgimnáziumban tanít, nemcsak a fiútanulókat pasztorizálja, hanem a leánytanulókat is. Lakására járnak, és ott állítólag gyónnak. Gőcze könyveket és folyóiratokat kölcsönöz magánkönyvtárából a tanulóknak, állandóan ellentétet szít a tanulók között” -állította november 6-i jelentésében Simon József VKM kiküldött. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

Nem érjük be többé tiltakozásokkal, továbbmegyünk, *a demokrácia ellenségeit kiverjük iskoláinkból is!*”⁷⁰

Ebben a politikai propaganda céljából a tényleges történésekből, a 15-18 éves diáklányok iskolai szintű békés tiltakozásából „fasiszta tüntetést”, „Mindszenty ügynökeinek” hatását, a nép, a demokrácia ellenségeit vízionáló légkörben került sor a tanulók és tanárnők elleni vizsgálat lezárására, megbüntetésükre. November 5-én Simon József VKM kiküldött, Kováts József tankerületi főigazgató és Baranyai igazgató alkotta bizottság a történetek sajátos értelmezése mellett felülbírált a tanári testület által javasolt büntetéseket, súlyosbítva azokat.

„A bizottság megállapítja, hogy az 1948. október 30-án lefolyt reakciós demonstratív tüntetésre már huzamosabb ideje készültek a növendékek. A Diákszövetség faliújságjának átfestése és a felírt szöveg provokatív előkészítése volt egy elkövetkezendő demonstratív kiállásnak. [?] A tanulók vallomásai azt bizonyítják, hogy már régebben is beszéltek egy olyan lehetőségről, hogyha kollektívan állnak ki, akkor bántódásuk nem történhet. Az előre felkészültséget mutatja Beledi Mária kijelentése: »Egynek minden nehéz, soknak semmi sem lehetetlen«. Maga a felírt idézet is azt mutatja, hogy előre elkészültek a faliújság átfestésére. Úgy a tanulók vallomásából, mint a tanárok vallomásából nyilvánvalóvá vált, hogy a tanári testületből Turcsányi-Sipos Margit és Winkler Klára tanárok helyeslőleg szemlélték az előkészületeket, majd pedig a történeteket, és feltehető, hogy ezekről előzőleg már tudtak. [?]

Ezért a tanulókra vonatkozóan a tanári kar által hozott javaslatokat felülbírálván a tanulók nagyobb fokú felelősségét állapítottuk meg és ezért a javaslatokat a következőképpen módosítjuk:

IV. o. Kováts Anna IX. fokú fegyelmi büntetésben [az összes középiskolából való kizárás]

IV. o. Beledi Mária IX. fokú

V. o. Major Márta IX. fokú

IV. o. Sipos Klára IX. fokú

II. o. Bogár Piroska IX. fokú

IV. o. Császár Irén VIII. fokú fegyelmi büntetésben [az összes líceumból való kizárás]

III. o. Tóth Krisztina (anyja Beke Mária) VIII. fokú

II. o. Magyar Ilona VIII. fokú

IV. o. Kósa Angéla VIII. fokú

⁷⁰ Gerencsér György (1948): Mindszenty árnyéka demokratikus iskolánkban. *Zala*, 53. évf. 257. sz. 1948. november 7. 5. (Kiemelések, kérdőjelek tőlem – D. P.).

gimn. V. o. Duray Veronika VII. fokú fegyelmi büntetésben [a zalaegerszegi középiskolákból kizárás]

III. o. Duray Cecília VI. fokú [kizárás az intézetből]

IV. o. Simon Margit VI. fokú

II. o. Iványi Sarolta IV. fokú [ők folytathatták tanulmányaikat]

II. o. Kováts Irma IV. fokú

*A diákoknál súlyosabbnak minősül a tantestület két tagjának, név szerint Turcsányi-Sipos Margit és Winkler Klára tanároknak a demokrácia érdekei ellen tanúsított magatartása. [...] A bizottság egyhangúlag helyeslően veszi tudomásul a tanker. főig. azon intézkedését, amellyel Turcsányi-Sipos Margitot 1948. november 3-án a tanítás alól felfüggesztette. Azonosan határoz Winkler Klára tanárra vonatkozólag is. Ezen határozat a főigazgató által nevezettek ellen kért fegyelmi vizsgálat lefolytatásáig van érvényben. ...*⁷¹

Másnap, november 6-án Simon József kiküldött elkészítette jelentését a VKM számára: „Zalaegerszeg Mindszenty József hercegprímás városa, s ez a körülmény nyilvánvalóan megmutatja azt, hogy rossz szelleme ma is ott lebeg. A reakciós szellem terjesztője méltó utódja Galambos⁷² apát-plébános. Ennek szellemi terrorja alatt nyög úgy a város felnőtt lakossága, mint az ifjúság. Ebben hű segítőtársai a hitoktatók és a szerzetesrendiek. *A vizsgálat tényyszerűen a kapcsolatot a reakciós demonstratív megnyilvánulás és a papság között bizonyítani nem tudja, de a jelek és a tanulók magatartása arra mutat, hogy ezek befolyása alatt készültek fel.*

Az államosítás után az intézet szelleme semmiben sem változott, mert az intézet s a rendház szétválasztása oly módon történt, hogy megmaradt a szoros kapcsolat a volt szerzetesrendi tanárnők és a tanulóifjúság között. Az apácák magántanítás ürügye alatt a növendékek jórésztét instruálhatták. Ugyanez vonatkozik azokra a világi tanárnőkre, akik az államosítás előtt is az intézetben tanítottak. A tanulók magatartására jellemző, hogy a demokratikus nevelőintézményeket nem fogadták el, vagy megakadályozták azok bevezetését. ... Ez a reakciós ifjúság kimutathatóan már hetekkel ezelőtt készült egy demonstratív ellenállásra. Egyik tanúvallomás bizonyítja, hogy már régebben beszéltek egy közös megnyilatkozásról. Beledi Mária például azt mondta »egynek minden nehéz, soknak semmisem lehetetlen«.

Ez a tömör mondat is arra mutat, hogy a tanulókat erre előkészítették és a szólamra betanították. *A Diákszövetség táblájának megcsúfítása, az arra írt jelmondat »mindent lehet ma Krisztus nélkül, csak magyarnak lenni nem«*

⁷¹ A Simon József VKM kiküldött, Kováts József tanker főig. Baranyai Sándor az intézet igazgatója alkotta bizottság jegyzőkönyve 1948. november 5. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d. Kiemelések, kérdőjelek tőlem – D. P.)

⁷² Dr. Galambos Miklós (1906-1970) 1929-ben szentelték pappá, doktorált, 1930-1935 között Mindszenty mellett káplán. 1944-1952. zalaegerszegi plébános, 1946-tól címzetes apát, 1952-ben letartóztatták, börtönbe zárták.

*Galambos apát-plébános múlt heti beszédéből vett idézet, [?] mind azt bizonyítják, hogy kívülről irányították a megmozdulást és belülről a tanári karból támogatták. A tanári karból... Turcsányi-Sipos Margit és Winkler Klára tanárok vallomásaik alapján feltételezhetően helyeslőleg szemlélték az előkészületeket, valószínűleg tudtak róla.*⁷³

Turcsányi-Sipos Margit már régebben is az intézetben tanított. Mélyen vallásos, a klerikalizmus vak híve.⁷⁴ Az államosítás előtti harcokban az egyik tornaünnepélyen részt vettek az intézet tanulói is az ő vezetésével. Amikor az ünnepi szónok az iskolák államosításáról kezdett beszélni, Turcsányi-Sipos Margit a már a tornamutatványokra felállított tanulóifjúságot levezette a sportpályáról, azzal, hogy ezt nem hallgatja meg. Az államosítás után, mint világi tanár ő vezette az intézetet és működésére jellemző, ha demokratikus tanárt akartak az intézetbe helyezni, tiltakozott ellene. A Diákszövetség és a tanulókörök megalakításával kapcsolatban passzívan viselkedett. Vallomásából kitűnik, hogy a népi demokrácia harcát a belső reakció ellen, a katolicizmus és a demokratikus erők harcának tekinti. Mindszentyt azonosítja a katolicizmussal és a demokráciát a vallásellenességgel. A tanulók kivonulását a vallás védelmének fogja fel, melyet a materializmus ellen vívnak, ennél fogva a diákok demonstratív magatartása helyes volt. Ez kifejeződött abban is, hogy az egyik ottmaradt tanulónak nekiszegezte a kérdést: »ni kis Farkas érdemeket akarsz magadnak szerezni, hogy itt maradtál? Minden igyekezetében azon volt, hogy az egyik haladó gondolkodású tanár ellen hangolja az ifjúságot, éppen ezért hangsúlyozta, hogy a diákság megmozdulásának egyik oka a katolikus vallás védelme.⁷⁵ Az ő felfogása tükröződik vissza a tanulók vallomásából is, amikor a tüntetés okát Ballenegger Henrik óraadó tanár egyik

⁷³ Aporfi Lászlóné, szül. Winkler Klára 1997 márciusában így nyilatkozott erről: „Az »eseményekről« fogalmam sem volt előzőleg. Óráim után lementem a tanári szobába. Ott mondták a tanárok, hogy valaki felírta a folyosói táblára: »Krisztus nélkül magyarok sem lehetünk.« Senki sem tudta, hogy ki követte el ezt a nagy »bűnt.«” (Major szerk., 1997. 169.)

⁷⁴ A tanárnő édesapja, Turcsányi Sipos József törvényszéki bíró volt Zalaegerszegen. Családja köztisztvisletben állt, gyermekei közül egy pap, három tanárnő és egy jogász lett. Turcsányi Sipos Margit 1945 óta tanított a Notre Dame-nővérek tanítónőképzőjében, tanítványai tisztelték, szerették.

⁷⁵ Ballenegger Henrik 1948. november 5-i kihallgatásáról készült jegyzőkönyvben olvashatjuk: az általa „tartott óra utáni napon Turcsányi-Sipos tanárnő tartott órát ugyanabban az osztályban, akkor a növendékek legnagyobb része kivonult az intézetből. Az ottmaradt növendékekkel a tanárnő beszélgetett az előző napon Ballenegger igazgató által tartott órán történelekről. A növendékek beszámolója után megütközéssel kérdezte, hogy Ballenegger ig. az istent tagadta? Mire a növendékek kijelentették, hogy igazgató úr Isten létét egyáltalán nem tagadta, hanem azt jelentette ki, hogy Isten és természet elválaszthatatlan fogalom. ... Feltett kérdésre előadja még, hogy Turcsányi-Sipos Mária magatartása táplálta ... a növendékek antidemokratikus magatartását, és láthatóan örült az események ilyen alakulásának.” (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-z-178041/1948. 252. d.)

órájára vezetik vissza, állítva azt, hogy nevezett tanár Isten ellen nyilatkozott volna.⁷⁶ Ballenegger Henrik erre vonatkozó vallomását mellékelem.

Winter [helyesen: Winkler] Klára tanítónőképzőintézeti tanár bagatellizálni akarta az egész ügyet, mint gyermekes csíny, meggondolatlanságot. Winkler Klára kulák családból származik, a család szélsőjobboldali beállítottságú. Egyik bátyja nyilas tiszt volt, jelenleg nyugaton tartózkodik. Már ez is meghatározza nevezett tanár iskolán belüli magatartását. Az egész ügynek lekicsinylése, diákcsinnyé minősítése ugyancsak megmutatkozik a gyermekek tanúvallomásaiban is. Ők is mint gyermekes diákmegmozdulásról beszélnek erről. Március 15-e ifjúsági lapról úgy nyilatkozott, mint a katolicizmus ellenségéről és szinte jogosnak vélte, hogy a diákszövetség munkájában éppen ezért ne vegyenek részt a tanulók. Elegendőnek tartja, hogy a diákok a kongregációban csoportosuljanak, mint legjobb diákalakulat.⁷⁷

A tanulók vallomásából kitűnik:

1. Huzamosabb ideje készülődtek egy együttes tüntetésre a Diákszövetség ellen.
2. Értelmi szervezőket állítottak fel, akik előre elkészítettek mindent. A vezető tanulók egy Barankovics-párti képviselő, egy politikai okból B-listázott köztisztviselő, gazdasági szabotázs miatt internálásra ítélt nagykereskedő, közismert jobboldali beállítottságú családok gyermekei voltak. Ezek magukkal ragadták azokat a kevésbé öntudatos proletárgyermekeket is, akik már évek óta ebben az intézetben nevelkedtek.
3. A tanulók magatartása a vallomástétel ideje alatt is arra mutatott, hogy ezeket betanították. Konok szembenállásuk a hatóságokkal úgy az államvédelmi, mint a tanügyi hatóságokkal arra mutat, hogy mártírok akarnak lenni, a katolicizmus mártírjai.

Mindezekből kitűnik, hogy a reakció romboló szelleme mélyen behatolt az iskola életébe. Szemtelenségében oly erősnek vélte magát, hogy támadólag mert fellépni. A demokrácia védelme, az ifjúság egészséges fejlődésének megköveteli az erélyes ellenintézkedéseket. Ezért tartottam helyesnek a szombathelyi tankerületi főigazgató előzetes intézkedését és a további rombolás megelőzésére a legszigorúbb fegyelmi intézkedések megtételét. Ezek szerint Turcsányi-Sipos Margit és Winkler Klára intézeti tanárokat állásukból azonnal felfüggeszti a fegyelmi eljárás befejezéséig.

⁷⁶ Vö.: Turcsányi-Sipos Margit 1948. november 24-i vallomásával. (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.)

⁷⁷ Vö.: Winkler Klára 1948. november 24-i vallomásával. (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.)

A demonstratív kivonulás és a diákszövetség elleni harc értelmi szerzőit, valamint akik tevőlegesen vettek ebben részt, a jegyzőkönyv szerinti büntetést mértük.

Megállapítottam, hogy a tanári karból hiányzott a köteles éberség, mely az államosított iskolákban kötelező számukra. A hetek óta készített tüntetésre nem figyeltek fel, nem ismerték fel előjeleit és nem igyekeztek a diákságot felvilágosítani. Az igazgató gyenge magatartása, csak növelte a reakció szilárdságát. Ezért az igazgatót és az egész tanári testületet figyelmeztettem az éberségre és az elővigyázatra. Hiányzott a tanári testületből a tanulókkal való egyéni és intenzív foglalkozás. Ennek határozott megváltoztatását követeltem tőlük. ...

Tisztelettel javaslom a következőket:

1. *A tanítóképzőintézetek felső osztályai szerte az országban mótelyezettek a klerikális reakció szellemétől. Ezek a tanulók ilyen szellemmel, ilyen felkészültséggel nem mehetnek iskolába tanítani. Szükségesnek tartom olyan nyári átképző tanfolyamok felállítását, ahol ezeket a jövőendő tanítókat átnevelik.* Csak azok mehetnek jövőre iskolába tanítani, akik itt megállták helyüket és biztosítékot kapunk, hogy demokratikus szellemben fogják a rájuk bízott ifjúságot nevelni.
2. A zalaegerszegi tanítóképző- és líceum tanári karába osztályöntudatos, haladó szellemű tanárok behelyezését, akik a tanulóifjúság szellemét megváltoztatni képesek. Az igazgató ugyan haladó szellemű, de kissé gyenge, ezért feltétlen segítségre van szüksége.
3. Tisztelettel kérem intézkedésem jóváhagyását.
4. Turcsányi-Sipos Margit és Winkler Klára ellen fegyelmi eljárás megindítását.”⁷⁸

A következő napokban a VKM illetékes osztálya foglalkozott a kérdéssel. Jóváhagyta a tanulókra vonatkozó fegyelmi javaslatokat, *így az intézetből az eredetileg elvártnál több 12 tanulót zártak ki.* Ötöt az ország összes középiskolájából, négyet a líceumokból, egyet a zalaegerszegi középiskolákból, s kettőt az intézetből. Az alacsonyabb büntetésre ítéltkre vonatkozó előterjesztést azzal egészítették ki, hogy *valamennyi a kivonulásban részt vett tanulót IV. fokú fegyelmi büntetésben kellett részesíteni, ami magatartásból elégséges „tűrhető” osztályzattal járt, s erről külön értesíteni kellett a szülőket.*⁷⁹

⁷⁸ Simon József 1948. november 6-i jelentése a VKM-nek zalaegerszegi kiküldetéséről. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d. Kiemelések tőlem – D. P.)

⁷⁹ 1948. november 8. A VKM fogalmazvány Rozsondai Zoltán, Szávai Nándor aláírásával, a szombathelyi tankerületi főigazgatónak címezve. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d.)

A Köznevelésben a VKM 178.041/1948. V. fő. sz. rendeletként közltek a kizárási határozatokat „súlyos fegyelmi vétségre” hivatkozva, annak mibenlétét homályban hagyva.⁸⁰

Az érintett diákok szüleit Horváth Mária igazgatóhelyettes által aláírt egyenszöveggel értesítették: „Értesítem, hogy leánya ... oszt tanuló a zalaegerszegi áll. tanítónőképző intézetben 1948. október 30-án történt eseményekben való tevőleges részvétele miatt ... fokú ... fegyelmi büntetésben részesült”.⁸¹

1948. november 11-én a Zala c. lap „Örökre kizárták az ország iskoláiból a tüntetést szervező diáklányokat. Ki kell irtani az egerszegi zárdából Mindszenty szellemét” címmel írt az eljárásokról, s azt állította, hogy „Sárai paptanár és Turcsányi Sipos Mária tanárnő biztatására az intézet 150 leánynövendéke sztrájkot kezdett, és az utcán tüntetett a tanulókörök ellen.”⁸² ... A tanári kar most hozott ítéletében azt a tíz leányt, akik a tüntetésben vezetőszerpet játszottak az ország összes középiskolájából kizárta. [?] Az ítéletben azt is leszögezték, hogy a kizártak Barankovics-párti képviselők, malmosok, feketézők és internáltak gyermekei, akik az iskola szellemét állandóan fertőzték. [?] A leányokkal együttműködő Sipos Mária tanárnőt állásából felfüggesztették.

A zalaegerszegi Nemzeti Bizottság legutóbbi ülésén mélységesen elítélte a zárdában történeteket... Megállapítja, hogy a zárdát ma is körül lengi alapítójának, Mindszentynek a szelleme és ez a szellem kísért az államosított iskolában is. Sajnos a mindszenizmus egyes szülőknél és egyes pedagógusoknál jó talajra talál. Kéri a Nemzeti Bizottság a kultuszminisztert, hogy a fiatalság demokratikus nevelése érdekében irtsa ki ezt a szellemet és a nem demokratikus nevelőket távolítsa el az iskolákból.”⁸³

Tíz nap múlva, a téma lezárásaként a Zala „Lemossuk a Mindszenty ügynökei által arcunkra süített szégyent! -fogadja a zalaegerszegi Diákszövetség I. ankétjának 220 résztvevő diákja. Határozatban tiltakoztak a klerikális reakció aljas uszítása ellen” címmel tudósított a Diákszövetség által a vármegyeháza nagytermébe összehívott diákgyűléséről, melyen Kerek Gábor országos elnök részvételével Mindszenty-ellenes határozatot fogadtattak el. „Tudjuk, hogy Mindszentivel az élen »magasabb egyházi

⁸⁰ A VKM 178.041/1948. V. fő. sz. alatt a Köznevelés Szerkesztőségének küldte közlésre Szávai Nándor államtitkár (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.)

⁸¹ MNL ZVL VIII. 57. 185/1948.

⁸² Valójában a vidékről bejáró hallgatók tartózkodtak csoportosan a város utcáin mindaddig, amíg kora délután járataikkal hazaindulhattak. A történetekről beszélgettek, de semmiféle utcai demonstrációra nem került sor.

⁸³ Örökre kizárták az ország iskoláiból a tüntetést szervező diáklányokat. Ki kell irtani az egerszegi zárdából Mindszenty szellemét. *Zala*, 53.évf. 259. sz. 3. (Kiemelések, kérdőjelek tőlem – D. P.)

körök» helytelen politikát folytatva, a népi demokráciánk és a Diákszövetség ellen uszítanak. Elég volt! A népi demokrácia rövidesen lesújt mindazokra, akik ellene felemelik kezüket. Követeljük, hogy a kormányzat ez irányban a legsürgősebben intézkedéseket foganatosítsa. *Ígérjük, hogy Zalaegerszezen soha többé nem fordulhat elő olyan botrányos eseménysorozat, mint amilyen a tanítónőképző intézetben lezajlott.*” Megszólaltatott a lap két tanítónőképzőst is, akik a jelenlévő 35 kongreganistával együtt fogadkoztak, hogy „lemossák a Diákszövetségen esett szégyent.” Felszólalt „Szaksz Katalin líceumi tanuló, a Mária Kongregáció tagja: Rágalom az, hogy a népi demokrácia vallásellenes. Tiltakozunk az ellen, hogy bennünket hamis szavakkal a vallás leple alatt demokráciánk ellen uszítsanak. ... Bokor Katalin [helyesen: Kornélia] líceumi tanuló.⁸⁴ »Érdemes tanulni!« - ez a jelszavunk. Igen! Ezt várja tőlünk a szülő, ezt várja a haza. Nem ülünk fel többé a klerikális reakció hazug szavainak, hanem becsületes munkánkkal szolgáljuk a bolderabb jövőt.”⁸⁵

Ezzel „diákvonalon” a hatalom részéről az ügyet lezárták. Hátra volt még a két felfüggesztett tanárnő elleni fegyelmi eljárás lefolytatása. Három nap múlva, 1948. november 24-én Komáromy tankerületi főigazgatóhelyettes, vizsgálóbiztos és Baranyai igazgató hallgatta ki egyenként a két pedagógust.

Turcsányi-Sipos Margitot szólították először. A ránk maradt jegyzőkönyv szerint:

„Vizsgálóbiztos ismertette a felügyeleti vizsgálat során felmerült vádakát, melyekkel kapcsolatban feltett kérdésekre a kihallgatott az alábbi választ adta:

Nem tudja megmagyarázni a vezetése alatt álló V. osztályos növendékeknek a tanulókörökkel szembeni passzív magatartását, amelyre egyébként beszélgetéseik alkalmával a többi kartársak is – saját osztályaikra vonatkozóan – panaszkodtak. Az ellenállás okát nem ismeri, de *véleménye szerint vallásukat féltették*. Felfüggesztéséig olvasta a Március Tizenötödike című ifjúsági lap kiadványait és azokban mint pedagógus erősen színes és bíráló hangot látott a vallási egyesületek ellen is. A klerikális reakcióval kapcsolatosan pozitívumot nem tud mondani, valószínű, hogy van, mert sokat hallott róla. *Az említett ifjúsági lapban a kongregációs egyesülettel kapcsolatban írt cikk feletti kép* (Keszeg-féle karikatúra kongregációs jelvénnnyel) *ami a gyermekeket sértette. A gyerekek demonstratív magatartását annyiban minősíti reakciónak, amennyiben egy gyerek reakción lehet, lényegében az elvonulást gyerekes meggondolatlanságnak minősíti. A vallásos*

⁸⁴ „A cikkben említett Bokor Katalin tanítónőképzős tanuló helyesen Bokor Kornélia IV. osztályos tanuló, aki 1948 szeptemberében jött az iskolába.” (Major szerk, 187.)

⁸⁵ Lemossuk a Mindszenty ügynökei által arcunkra sült szégyent! -fogadja a zalaegerszegi Diákszövetség I. ankétjának 220 résztvevő diákja. Határozatban tiltakoztak a klerikális reakció aljas uszítása ellen. *Zala*, 53. évf. 268. sz. 1948. november 21. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

feliratban a gyermekek kb. azt akarták kifejezni, hogy Istennel kívánnak magyarok lenni. Ebben a cselekedetben vallásos motívumot talál, de az elvonulásban a plakát letépésében és a faliújság befestésében nem lát vallás melletti tüntetést. A Farkas Margit növendéknek őt az osztályban találva következő megjegyzést tette: No megjött az eszed, hála Isten, hogy itt vagy.⁸⁶ A leghatározottabban állítja, hogy az események napján az iskola folyosóján V. osztályos, de más növendékek sem kértek tanácsot tőle arra nézve, hogy a kivonulókhöz csatlakozzanak-e.⁸⁷ A gyerekek magatartása bizonyos mértékig magyarázható, illetve vetülete a nagypolitikában folyó világnézeti harcnak. Arra a kérdésre, hogy kik között folyik ez a harc, azt válaszolja, hogy a spiritualista világszemléletet vallók állnak szemben a materialistákkal. Véleménye szerint a szocializmus és a kereszténység, a népi demokrácia és a kereszténység, de a népi demokrácia és az egyház sem állnak szemben egymással. Ha Mindszenty azt a politikát folytatja, amit az újságok írnak róla, akkor rossz politikát folytat, ezt a politikát azonban áttekinteni nem tudja.”⁸⁸

A pedagóguspályán megmaradni szándékozó, szorult helyzetbe került tanárnő a helyzetnek megfelelően, taktikusan viselkedett. Tudta: nem gyóntatószékben van, s azt is, hogy kihallgatói részéről nem számíthat jóindulatra. Vádltként nem volt köteles önmaga ellen vallani. Ezért a Farkas Margit-ügyben „pontatlanul emlékezett”. Az ideológiai-politikai szempontból kényes kérdésekre kitérő választ adott. A diákok „reakciónak” minősített demonstrációjáról azt mondta: már amennyire egy gyerek reakciós lehet. A Mindszenty kérdést is diplomatikusan kerülte: ha igaz, amit írnak róla, akkor rossz politikát folytathat, de én ezt nem tudom. Egyetlen kérdésben nem tett engedményt: a valláshoz és magyarsághoz való viszonyt illetően: érthetőnek vélte, hogy a diákok ragaszkodtak ilyen elkötelezettségükhöz. Ám taktikusan hozzátette: a szocializmus és a kereszténység, a népi demokrácia (ha valóban az) nem áll szemben az egyházzal.

Másfél óra múlva *Winkler Klára* tanárnőt szólították kihallgatásra.

⁸⁶ 1997 márciusában Aporfi Lászlóné, szül. Winkler Klára erre így emlékezett: „Kolléganőm, Sipos Marica - Turcsányi Sipos Margit - mesélte, hogy ő megkérdezte az osztályában maradt néhány gyereket: »Ti miért nem mentetek haza? Érdemeket akartok szerezni?« Ezért a két rövid mondatért kitették az állásából.” (Major szerk. 1997. 170.)

⁸⁷ Kalmár Piroska tanuló 1948. november 19-i kihallgatásán állította: „Látta és hallotta, hogy az V. képzős növendékek a folyosón tartózkodó Turcsányi-Sipos Margit tanárnőhöz mennek, és tanácsot kérnek tőle, hogy tartsanak-e többi társaikkal, akik az intézetet már elhagyták. Turcsányi tanárnő azt a tanácsot adta nekik, hogy tartsanak a többiekkel, mert ha összetartanak, úgy nem lesz baj. Utána bement az osztályba, hogy az ottmaradt növendékeknek az órát megtartsa. Tőle is megkérdezte, hogy mit keres a folyosón, miért nem ment a többiekkel haza?” (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d.)

⁸⁸ Turcsányi-Sipos Margit 1948. november 24-i kihallgatási jegyzőkönyve. (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d. Kiemelések tőlem – D. P.)

„Vizsgálóbiztos ismertette a felügyeleti vizsgálat során felmerült vádakat, melyekkel kapcsolatban feltett kérdésekre a kihallgatott az alábbi választ adta: Heti 24 óra mellett tandíjkezelés, órarendkészítés, helyettesítések beosztása oly mértékben elfoglalták, hogy osztályát, amelyet csak szeptember 6 óta vezetett, valóban nem ismerhette meg. Mindennapi kérdések óráját szintén ő látta el, bár hibáján kívül azokból sok elmaradt. ... *A tanulók kisebbik része haladoszellelű megnyilatkozásokkal kapcsolódott az órába, a zöme azonban tartózkodó volt. A tartózkodás azonban nem volt támadójellegű. Éppen ezért meglepte őt az osztálynak október 30-án tanúsított magatartása. Nagyfokú meggondolatlanságnak minősítette a faliújság befestését, az elvonulást pedig a tömegpszichózis érvényesülésének. A faliújság befestésének, valamint az elvonulásnak okát adni nem tudja. A vallásos feliratban a klerikális reakció megnyilatkozását látja, de hogy ez honnan került az iskolába azt nem tudja.* Nem érti, hogy az ezelőtt nem hallott (ő nem hallotta) jelmondatot miért írták a táblára. Felelősnek, mint osztályfőnök az osztályáért érzi magát, de kötelességét nem mulasztotta el, mert tantárgyait demokratikus szellemben tanította, a tanulóköröket osztályában népszerűsíteni igyekezett, egy tanulókör magalakulásáról tud az osztályában. Az ellenőrzéssel kapcsolatban egy alkalommal kérte az elvégzett anyagot feltüntető jegyzetet, ez azonban nem volt kész, mert a tanulókör vezetője szerint tanulókör vezetői tanfolyamon vett részt. A tanulókört nem látogatta. Még október 30-án 10-11-ig magyar órám volt osztályomban, ahol Magyar Ilonát felelősségre vontam, valamint a többi gyermekek felé is szóltam: *Látjátok gyerekek, milyen meggondolatlanságot követtetek el, miért kellett nektek a faliújságot bántani, amikor a tanulókörbe nem kényszerített benneteket senki. Az elvonulással kapcsolatosan arra mutattam rá, hogy bajt csinálnak maguknak, az osztálynak és az iskolának is.*”⁸⁹

A fegyelmi tárgyalás helyzete Winkler Klárát is óvatosságra, diplomatikusabb megfogalmazásra ösztönözte. Első – még tanúként, a II. osztály főnökeként – október 31-én tartott meghallgatásakor a történekről így nyilatkozott: „a faliújságot befestő és az osztályába tartozó négy tanulót közelebbről nem ismeri, mindössze kéthónapja tanít az osztályában. Órán kívül a tanulókkal nem szokott beszélgetni. *A tanulóifjúság tegnapi magatartását fiatalos meggondolatlansággal, az elvonulását tömeghisztériával magyarázza. A faliújság, a falitábla, a letépett Március Tizenötödike nem annyira demokráciaellenes gesztusok, hanem katolikuspárti megnyilvánulások. A tanulókörök szervezésével kapcsolatban megjegyzi, hogy a tanulók a körtől*

⁸⁹ Winkler Klára 1948. november 24-i kihallgatásának jegyzőkönyve. (MNL VAVL XXVI. 501. biz. 66. d. Kiemelés tőlem – D. P.)

azért félték, hogy onnan támadást kapnak a kongregáció ellen, amint azt a Március Tizenötödike számaiból a gyerekek olvasták.”⁹⁰

A VKM-be került két megnyilatkozás különbségéből, s abból, hogy Winkler Klára a vallásos – a nem keresztényeket a magyarságból kirekesztő – feliratot hajlandó volt a klerikális reakció megnyilatkozásának minősíteni, a december 11-én összeült elsőfokú fegyelmi bizottság nagyobb alkalmazkodásra, kompromisszumkészségre való hajlandóságot érzékelt, mint Turcsányi-Sipos Margitnál.

Ezért „a fegyelmi bizottság *Turcsányi-Sipos Margit* zalaegerszegi állami tanítóképzőintézeti tanárt ... a kötelezettségszerű hűség megszegésében álló többrendbeli, sorozatos legsúlyosabb szolgálati vétség elkövetésében vétkesnek mondta ki és emiatt a nevezett tanárt összbüntetesképpen ... *szolgálatból való elbocsátásra ítélte.* ... A fegyelmi bizottság bizonyítottan látta azt a vádat, hogy a nevezett tanár, mint osztályfőnök nem vállalta azt a munkát, amelyet tőle a népidemokratikus szellemű nevelés igényel. Ezt állapította meg a felügyeleti vizsgálat lefolytatására kiküldött miniszteri bizottság és az intézet igazgatója is. Megállapítást nyert az is, hogy *a nevezett tanár, jó szakképzettsége ellenére a népi demokrácia alapelveivel és így a népidemokratikus kultúrpolitika és nevelés törekvéseivel nincsen tisztában. Ezentúl a fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyvéből kitűnik az is, hogy a nevezett tanárnak a népidemokrácia nevelése rendszere, módszere, eszközei, tényezői (pl. diákszövetség, tanulókörök, Március Tizenötödike) ellenszenvesek. Ilyen lelki beállítottsága folytán nevezett tanár hosszabb időn át sorozatosan elmulasztotta a rábízott osztály tanulónak demokratikus irányú nevelését, sőt helyesléssel fogadta a tanulónak a múlt nevelési rendszeréből származó reakciós megnyilvánulásait.* A fegyelmi bizottság bizonyítottan látta azt a vádat is, amely szerint a nevezett tanár az osztályban visszamaradt Farkas Margit líceum IV. osztályos tanulóától ezt kérdezte: »Na kis Farkas, érdemeket akarsz szerezni?« E vád valóságát két tanún kívül bizonyítja az a körülmény is, hogy a kijelentést – érezvén annak súlyosságát – maga a vádlott is enyhíteni igyekezett, annak hangsúlyozásával, hogy ezt csak tréfából tette. A harmadik vádat, ti. hogy nevezett tanár a tőle tanácsot kérő V. osztályos növendékeknek azt ajánlotta, hogy tartsanak az elvonulókkal, a fegyelmi bizottság nem látta bizonyítottan, mivel egyetlen tanú állításával szemben állt a vádlott tagadása.”⁹¹

⁹⁰ Winkler Klára 1948. október 31-i meghallgatásának jegyzőkönyve. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-Z-178041/1948. 252. d. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁹¹ Az 54/1948. biz. főig. sz. rendelettel megalakított háromtagú elsőfokú fegyelmi hatóság határozata a VKM nov. 8-i 178.041/1948. V. fő. sz. fegyelmi vizsgálat alapján, Turcsányi-Sipos Margit ügyében. (MNL OL XIX-I-1-g-57-1-T-174606-1948. (163.048-1948.) 246. d.; MNL VAVL VI. 501. b. 861-3073/1948-49. Kiemelés tőlem – D. P.)

Így Turcsányi-Sipos Margitot állásából minden szerzett jogosultsága elvesztésével elbocsátották. Sokáig csak magán gép- és gyorsírás tanítással foglalkozhatott. Csak 1961 után adtak neki tanítási lehetőséget a zalaegerszegi Petőfi Sándor Általános Iskolában.

Egykori tanítványa, a kitűnő rendűsége ellenére tanulmányai utolsó, V. évében kicsapott kongregációvezető Major Márta, az ügy egyik koronatanúja 1997-ben joggal jegyezte meg: „ítéletének vádpontjai közül az első csupa általánosság: emiatt a korszak pedagógusainak nagyrészt el lehetett volna ítélni; ugyanakkor ennek semmi konkrét köze nem volt a diáksztrájkhoz. A második – nagyon szerény és semmitmondó – vádpontból esetleg következtetni lehet arra, hogy a vádlott érzéseiben szimpatizált a diákok eltávozásával. S ezért kapta a legsúlyosabb, legmegalázóbb fegyelmi büntetést: nem konkrét, elkövetett tett miatt, hanem érzésekért, szimpátiáért. Ez akkor is törvény- és jogellenes volt. S szembeszökő csúsztatás: *nem a tanárnő által elkövetett állítólagos »szolgálati vétség« következménye volt – ahogy a vádlók állítják – a diáksztrájk, ahhoz neki semmi köze nem volt.*”⁹²

Ugyanazon fegyelmi bizottság 1948. december 11-én „Winkler Klárát ... a kötelezettségszerű hűség megszegésében álló többrendbeli, sorozatos legsúlyosabb, de a mulasztások elkövetésének körülményeinél fogva csak súlyosnak minősített szolgálati vétség elkövetésében vétkesnek mondta ki, és emiatt a nevezett tanárt főbüntetésként ... büntetésből saját költségén való áthelyezésre és mellékbüntetésként ... a fokozatos előléptetésnek két évi időtartamra való megvonására ítélte. ... *A fegyelmi bizottság azt a vádat, hogy a nevezett tanár nem vállalta azt a munkát, amelyet a népidemokratikus szellemű nevelés igényel, oly alakban látta bizonyítottnak, hogy a nevezett tanár az említett munkát nem teljesítette.* A bizottság tehát nevezett mulasztásaiban a szándékosságot nem látta bizonyítottnak, sőt ezen túl a felügyeleti és fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyvei alapján azt állapította meg, hogy *nevezett tanár irányítás mellett a népidemokratikus és szocialista nevelés szolgálatába állítható.* A bizottság ezen az alapon a tanár legsúlyosabb szolgálati vétségét korrekcionálizáció útján csak súlyosnak minősítette.”⁹³

A kommunista Szávai Nándor VKM államtitkár ezt a döntést túl enyhének találta, s utasította a főigazgatót, hogy éljen fellebbezéssel a döntés szigorítása, a fokozatos előléptetésből 5 évre való kizárás érdekében.⁹⁴ Forrásainkból nem derül ki, hogy mi lett e fellebbezés következménye. Aporfi Lászlóné, szül. Winkler Klára 1997. évi visszaemlékezésében csak az előléptetésből 2 évre történő kizárásról tett említést, és arról, hogy 1949 április

⁹² Major szerk. 1997. 185. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁹³ Az 54/1948. biz. főig. sz. rendelettel megalakított háromtagú elsőfokú fegyelmi hatóság határozata a VKM nov. 8-i 178.041/1948. V. fő. sz. fegyelmi vizsgálat alapján, Winkler Klára ügyében. (MNL OL XIX-I-1-g-57-1-W-162890-1948. 246. d. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁹⁴ MNL OL XIX-I-1-g-57-1-W-162890-1948. 246. d.

végén áthelyezték őt a szentgotthárdi gimnáziumba, ahol nyugdíjazásáig tanított.⁹⁵

1.6. Záró megjegyzések

Az olvasó figyelmébe ajánlott – az akkori hatalmi mechanizmusokat, nyelvezetet, gondolkodásmódot reprezentáló – források felvonultatása révén hosszúra nyúlt dokumentatív elbeszélésünket néhány kiegészítő megjegyzéssel zárjuk.

1. Mindszenty József három magyarországi tanító(nő)képzőhöz kötődött az átlagosnál inkább. 1944-1945-ben a nyilasok a soproni Isteni Megváltó Leányai Zárdába internálták őt kispapjaival hónapokig, ahol kapcsolatba került az ottani képzővel. Utóbb meleg szavakkal köszönte meg a főnöknőnek a vendéglátást. 1946-ban is náluk szállt meg, amikor a városban akadt dolga. Annak a tanítónőképzőnek diákjai 1948-ban – diáktársaikkal együtt – hűségükről biztosították a hercegprímást, s június 7-én tüntettek is az államosítás ellen. Utóbb ezért a képző diákönkormányzatának vezetőjét 1 havi fogházra, egy osztályfőnök apácáját 1 évi börtönre ítélték, s többeket internáltak, rendőri felügyelet alá helyeztek.⁹⁶

Esztergomi érsekként az ottani katolikus tanítóképző Mindszenty közvetlen alárendeltségébe tartozott, így többször járt náluk. 1948. június 12-én egy provokáció révén a képző diákjai ugratták, gúnyolták, szidalmazták az ott felvonuló és a Köztársasági Indulót éneklő katonákat, amiből rendőrségi vizsgálat, majd 10 diák és három tanár letartóztatása következett. Konceptiós eljárásban hét diákot 1-3 hónapos felfüggesztett, az incidensben ártatlan tanárokat többéves börtönbüntetésre ítélték.⁹⁷

Harmadikként került sorra a Pehm József által alapított zalaegerszegi tanítónőképző a maga „diáksztrájkjával” 1948 október végén-novemberében.

Mindhárom város lakossága túlnyomóan katolikus volt, így a fordulat évében az átalakulást sürgető, erőltető állami, párt- és önkormányzati szervek az iskolák államosítására, majd az új kurzus ideológiai-politikai szolgálatába állítására vonatkozó türelmetlen erőfeszítései korántsem számíthattak a polgárok többségének támogatására. Ezért mindhárom helyen igénybe vették az erőszakszervezetek közreműködését, s a kialakult problémák, feszültség minél békésebb feloldása helyett azok kiélezésére, hamis konceptiós eljárás során kiterjesztésére, a helyzet dramatizálására, majd az aránytalanul súlyos

⁹⁵ Major szerk., 1997. 170.

⁹⁶ Donáth Péter: Sopronból nem lesz Pócspetri. *Iskolakultúra*, 34. évf. 2024/10. sz. 34-66.

⁹⁷ Donáth Péter (2024): Az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjainak és tanárainak megpróbáltatásai az 1948. évi államosítás körüli küzdelmek kapcsán. *Neveléstudomány*, 12. évf. 3. sz. 110-135. és 4. sz. 33-61.

retorziók alkalmazása révén a város, a pedagógusok, diákok demonstratív megfélemlítésére törekedtek. (Erre utal, pl. az, hogy a lapok tudósításaikban súlyosabb szankciókról számoltak be, mint amilyenek Zalaegerszegen ténylegesen alkalmazásra kerültek.)

E hatalmi-politikai szempontok minden más szakmai megfontolást felülírtak. Így történhetett, hogy az apró, jóindulattal figyelmeztető diákcsínynek tekinthető, pedagógiai eszközökkel humánusan, komoly sérülések nélkül megoldható plakátok, faliújság körüli véleménynyilvánításokból kicsapási ügy, majd „diáksztrájk” lett, amelyet – tekintet nélkül arra, hogy ezzel tucatnyi emberéletet tesznek tönkre – drasztikus megtorlások követtek.

Rövid távon, felszínesen, a látszat szintjén e módszer a zalaegerszegi és a többi képzőben is alkalmazkodást szült. Ezt tükrözték a zalaegerszegi 1948. november 30-i félévi ellenőrző tanári értekezleten az osztályfőnökök beszámolói is:

„*Fábián Lujza a gimn. V. o. főnöke jelenti:* Fegyelmi állapot kielégítő. Az osztály teljes egészében haladószellemű.⁹⁸ Egyedül ők nem vettek részt az október 30-i reakciós demonstráción. Több tanulókör működik, sokan járnak tanulókörvezető szemináriumra. ...

Gáspár Ferencné, a líceum II. o. főnöke jelenti: Fegyelmi állapot: az 1948. év kezdetétől klerikális reakciós magatartású volt az osztály. Nehézkesen indultak a demokrácia útján, miközben a tanítások során kialakuló felfogásuk egyre javult, ezen a téren már kielégítő képet mutat az osztály. Megbarátkoztak a Diákszövetség gondolatával, megalakult 2 tanulókör, s élénk tevékenységet fejtenek ki ezen a téren is. ...

Horváth Mária a líceum III. o. főnöke jelenti: Fegyelmi állapot: az utóbbi hetekben már kielégítő. Eddig a növendékek elzárkóztak a Diákszövetség munkájában való aktív részvételtől, de most örömdetes javulás tapasztalható. Minden különösebb biztatás nélkül megalakult már 2 tanulókör, és a Diákszövetség kultúrműsorainak rendezésében is részt vesznek. ...

Csiszár Jolán a líceum IV. o. főnöke jelenti: Év elejétől kezdve az osztály klerikális reakciós beállítottságú osztálytársaik befolyása alatt állt nagyon erős mértékben. Ezek az elemek minden haladószellemű törekvést leromboltak az osztályban. Meggátolták a tanulókörök alakulását is. Mikor a VKM úr rendeletével kizárta ezeket a tanulókat az iskolából, az osztály képe rohamosan változni kezdett. Tanulókörök alakultak, a növendékek nagy lelkesedéssel vesznek részt minden munkában. Közülük került ki a Diákszövetség titkára. ...

⁹⁸ Őket már az állami tanítóképzőbe vették fel, nem érintkeztek az apácákkal, az egyházi neveléssel.

Virág Ilona a tanítóképző int. V. o. főnöke jelenti: Fegyelmi állapot: az osztály meglehetősen elzárkózik a haladó szellemtől. Tanulókör még nem alakult. Közösségi munkában nem szívesen vesznek részt. Utóbbi időben ugyan javulás észlelhető, 2-3 jószellemű növendék megfelelő irányba vezeti az osztályt.”⁹⁹

A Diákszövetség Országos Központjának 1948. december 1-jei jelentésében is eredménynek tartották: „*A Diákszövetség szervezeti fellendítését sikerült egybekacsolni a kongregációk széttűzésével. ... Az eredményeink elérését nagymértékben elősegítették a tanügyi apparátus adminisztratív rendelkezései (a zalaegerszegi, pécsi kizárások).*”¹⁰⁰

Ám, hogy valójában, hosszútávon milyen következményekkel jártak ezen erőszakos intézkedések, a tartós kényszerű alkalmazkodás vajon a diákok milyen hányadánál vezetett a kognitív disszonancia révén értékeik, világnézetük korrekciójához, vagy éppen ellenkezőleg: a felszíni alkalmazkodás mellett hányan erősödtek meg korábbi hitükben, meggyőződésükben - ennek megválaszolása külön tanulmányt igényelne.

2. A felügyeleti vizsgálatok jelentései és a politikai napilapok valóságtól elrugaszkodott tudósításai a klerikális reakció összeesküvésének, szisztematikus munkájának, a diákok heteken át tartó előkészületének eredményeként láttatták a „diáksztrájkot” a zalaegerszegi képzőben. Erre ugyan semmilyen megbízható bizonyítékuk sem volt állításukat politikai okból mégis fenntartották, hangsúlyozták.

Az egykori diákok¹⁰¹ és tanárok¹⁰² közül néhányan ellenben úgy vélték, hogy Ballenegger tanár tudatosan provokálta a diákokat, hogy az egyes tanárok és diákok eltávolítására vonatkozó, már az év elején elhatározott terveiket megvalósíthassák.¹⁰³

Egyik összeesküvéselmélet igazolására sincs forrásunk. Ettől még ab ovo kizárni egyiket sem lehet. Mindazonáltal jelen sorok írójának valószínűbbnek látszik, hogy a hatalom türelmetlen, erőszakos ideológiai-politikai nyomulása, az ateista Komszomol, Diákszövetség propagálása,

⁹⁹ A zalaegerszegi képző 1948. november 30-i félévi ellenőrző értekezletének jegyzőkönyve. MNL ZVL VIII. 57. 301/1948-49.

¹⁰⁰ 1948. december 1-jei jelentés a Diákszövetség november 1-óta folyó munkájáról és közvetlen feladatairól. (MNL OL XXVI-I-1-a 25. t. 5. d. Az ONI anyagában az Ifjúsági Bizottság anyagi közt. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁰¹ Bicsákné, 2012. 7-9.; Holczer Jenőné, szül. Beledi Mária In: Major szerk. 163-164.

¹⁰² Pallosné Magyaródy Mária tanárnő úgy vélte: „Ez a plakát-ügy volt az ok, amivel ki tudták provokálni a diákmegmozdulást, és el tudták távolítani azokat, akiket előre elhatározottan el akartak távolítani.” (Major szerk. 183-184.)

¹⁰³ Mészáros István professzor szerint: „Joggal feltételezhető: a frissen államosított egykori apácaiskolában az új, kommunista igazgatóság már a tanév elején összeállította a kizárandó tanulók (és tanárok) névsorát, s csak az alkalomra vártak, illetőleg ilyet provokáltak, hogy realizálják »kicsapási tervüket«”. (Mészáros, 1997. 159-160.)

erőszakos szervezése, a szovjet példák, évfordulók (november 7-e, Komszomol) túlradagolása, a Március Tizenötödike c. lap vallásos érzékenységet bántó karikatúrája, közleményei stb. spontán reakciókat váltottak ki az addig vallásos hazafias szellemben nevelt és Márai Kongregációba szervezett diáklányokból. Erre utal, hogy visszaemlékezéseikből kiderül: a plakátfestők, szaggatók, vallásos feliratkészítők, a tanulókörök elleni aláírásgyűjtők stb. nem tudtak egymásról.¹⁰⁴ Olyannyira nem, hogy egyikük-másikuk a plakátokat ért atrocitásokat az újonnan érkezett Diákszövetség-párti tanulók provokációjának tartották.¹⁰⁵

A felvonultatott dokumentumok, források alapján olvasóink eldönthetik: vajon melyik megközelítést tartják valószínűbbnek.

¹⁰⁴ Kapiller Imréné, szül. Kováts Anna: „Valami plakátról faggatóztak, se tudója, se látója nem voltam, leöntésről vagy letépésről volt szó.” (Major szerk., 1997. 165-166) Bicsák Istvánné: „október 30-ára virradóra a kollégiumban valaki piros tintával bemázolta a „nagy októberi szocialista forradalom” plakátját. Egyes verzió szerint le is tépték, de erről mi alig tudtunk valamit.” (2012. 7-10.) Major Márta: „a kollégiumban ugyanakkor, október utolsó napjaiban állítólag valamilyen plakátokat letéptek. Nem emlékezem már, milyen plakátokról volt szó, arra sem, kiket gyanúsítottak ezzel.” (Major szerk., 1997. 167-168.)

¹⁰⁵ Dr. Jászné Hiás Margit: „Ami a plakát-mázolást illeti: a visszaemlékezők szerint gyanítható, hogy az elkövetők vagy felbújtók közt lehettek diákszövetségi vezetők is, akik akkor a kollégiumban laktak.” (Major szerk., 1997. 188.)

2. Ifjú purifikátorok sztrájkoló diáktársaikkal és empatisz pedagógusaikkal szemben a kecskeméti tanítónőképzőben 1948 decemberében

Az iskolarendszer, az oktatáspolitikát meghatározó politikai-világnezet szempontok változása, s ezeknek az iskolákban, a pedagógusok és a diákok körében való adminisztratív és szelektív eljárások révén történő érvényesítése folyamatosan jelen volt már az 1945-1947. években is.¹ A felekezeti iskolák 1948. évi államosítását követően ez a folyamat hallatlanul felgyorsult. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium s annak területi szervei, a koalíciós pártok, a pedagógusszakszervezet, s a Diákszövetség helyi vezetői a Nemzeti Bizottságokkal együttműködve a frissen államosított intézményeknek az új „politikai vallás”: a „marxista”, „marxista-leninista” ideológia, s a szovjetbarátság propagandájának rapid szolgálatába állítását tűzték ki célul,² beleértve ebbe a Mindszenty József prímás érsekkel való leszámolás politikai előkészítésében való ilyen-olyan részvételt is. Forrásaink szerint ez a törekvés az 1948 október végi-decemberi időszakban két – a kommunisták szempontjából „reakciónak” minősített város – „a Mindszenty hagyatékát őrző Zalaegerszeg” és a baloldali pártokkal szemben szavazó Kecskemét³ tanítónőképzőiben kisebb, szórványos ellenreakciókhoz, rövidebb diáksztrájkokhoz vezetett.

Előbb Zalaegerszegen az immár államosított – korábban Mindszenty hívására a városba érkezett Notre Dame apácák vezette katolikus – tanítónőképzőben október végén két politikai megfontolásból kizárásra kizemelt diáklány melletti rövid, néhány órás, 100-150 tanuló részvételével lezajlott spontán demonstratív iskolaelhagyásra került sor. Ezt az államhatalmi és pártszervek, köztük a rendőrség államvédelmi osztályának (a továbbiakban: ÁVO) bevonásával vizsgálat, majd egy koncepciók eljárás keretében tizenkét diáklány kizárása követte (ötöt az ország összes középiskolájából, négyet az összes líceumból, egyet a város középiskoláiból, kettőt az intézetből). Emellett

¹ Lásd erről pl.: Golnhöfer 2004. 75-83.; Kardos 2007. 9-61.; Donáth 2008. 1-65.; Gergely 2014. 16-45.

² Sáska 2018. 1-52., Somogyvári és Polyák és Németh 2019. 85-97.

³ „Kecskeméten a helyi lakosság 1945-ben és 1947-ben is határozottan elutasította az MKP, az SZDP és az NPP politikáját. Az ország összes törvényhatósági jogú városa közül mindkét alkalommal itt szerepeltek a leggyengébben. Kovács Jenő SZDP titkár 1946 januárjában az új főispán beiktatásakor a törvényhatósági bizottság ülésén kiemelte beszédében, hogy »Az ország közvéleménye Kecskemétet úgy ismeri, mintha a reakció és a fasizmus melegágya itt lenne.« Holott ... Kecskeméten a szélsőjobboldal támogatottsága is elenyésző volt. Inkább azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kecskeméten egyik szélsőséges politikai irányzatot sem támogatta a lakosság döntő többsége” -összegezte Rigó Róbert. (2011. 321. Lásd továbbá: Szabó 2010. 290-319.; Szabó 2017. 278-328.)

a kivonulás többi résztvevőjének „tűrhető” magatartás jegyet adtak. Két tanárnőt fegyelmi eljárás alá vontak: egyiket elbocsátották, a másikat kényszer áthelyezésre ítélték – vétlenül.⁴

A jelen dokumentatív elbeszélésben⁵ a kecskeméti katolikus és református tanítónőképzők összevonása révén létrejött állami Bethlen Kata tanítónőképzőben 1948 november-decemberében történeteket, s az azt követő fegyelmi eljárásokat próbáljuk – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos-, Baranya-, Bács-Kiskun-, Pest-, Vas- és Zala Megyei Levéltáraiban (MNL OL és MNL BAVL, MNL BKML, MNL PVL, MNL VAVL, MNL ZVL), Budapest Főváros Levéltárában (BFL), az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL), a Váci Püspöki Levéltárban (VPL), a Politikatörténeti Intézet Szakszervezetek Központi Levéltárában (PTI SZKL) és a Kecskemét Református Egyházközség Gyűjteményeiben (KREK, KREL), található források, a korabeli sajtó, s a történetek öt egykori diák és egy lelkész résztvevőjétől 2003-ban és 2024-ben kapott információik, valamint a témára vonatkozó szakirodalom felhasználásával – rekonstruálni.⁶

2.1. Két tanítónőképző Kecskeméten az államosításig

Kecskemét két tanítónőképzője 1917-1918-ban jött létre. Előbb az Angolkisasszonyok katolikus tanítónőképzőjében indult a képzés 1917-ben, akkor még a vizsgáztatás joga nélkül, amit a nyilvánossági joggal együtt rövidesen megszereztek. A német megszállásig saját intézetükben működtek, ám akkor épületüket katonai kórház céljára igénybe vették, így a hasonló sorsra jutott 1918-ban létrejött református tanítóképzővel összevontan működtek 1945 májusáig. Majd ismét különváltak az államosításig. Az államosítást követően az angolkisasszonyok tanítónőképzőjének apáca tanárai nem fogadhatták el állami kinevezésüket,⁷ s a képző épületét – a helyi kezdeményezésre – általános iskolai tanulóotthonná alakították át.⁸ A diáklányokat, két világi tanárt, s egy óraadó hitoktató lelkészt az ugyancsak államosított, 1918 nyarán alapított református tanítónőképzőbe helyezték át,⁹

⁴ Lásd kötetünk zalaegerszegi történésekről szóló előző tanulmányát

⁵ Első közlésre elfogadva a *Pedagógia-történeti Szemle* 7. évf. (2025) 1. számába

⁶ Köszönettel tartozom a kutatásomat támogató levéltáros kollégáknak (különösen Gönczi Gergőnek), s az anyaggyűjtéshez segítséget nyújtó Moduna (Balai) Saroltának; Deák Jenőné, Futó Annának; Kotkovits Jánosné Pap Máriának; Vincze Jánosné Bende Margitnak; Lázár Zsuzsannának, páter Jancsó Imrénnek, valamint Vetéssy Katalin ny. igazgatónőnek.

⁷ Donáth 2008/1. 160-161.

⁸ Öllös Sarolta 1949. március 30-i észrevételei a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.)

⁹ Az államosítás után összevonták az angolkisasszonyok leánygimnáziumát is a református leánygimnáziummal. (Farkas szerk., 1998. 171.)

felszerelésükkel együtt. Az immár Állami Bethlen Kata Leánylíceum és Tanítónőképző Intézet igazgatója – az általunk vizsgált események vétlen áldozatává vált, kényszernyugdíjazott – *Öllös Sarolta* maradt 1949 januárjáig.¹⁰

A KREL Gyűjteményéből

1949. január 25-én a Kecskeméti Református Egyházközség presbitériumának elnöksége intézetük történetébe ágyazva a következőképp összegezte az akkoriban – idő előtt – nyugdíjba kényszerített igazgatónő munkásságát, érdemeit:

„A tanítónőképzőt a kecskeméti református egyház a reformáció négyszázados fordulójának emlékére állította fel. Az iskola egyik tanárául a mennyiségtan-természettudományi szakcsoportra Öllös Saroltát választotta meg a presbitérium. ... 1922-ben az intézet első igazgatója elhunyt és ekkor került az intézet élére, mint igazgató Öllös Sarolta. Ugyanakkor rábízta a Madas-árvaház és a vele kapcsolatos leányotthon vezetését is.¹¹ Önálló épülete az intézetnek nem volt, az újkollégium egyik szárnyában volt maga az iskola, a Madas-árvaház és leányotthon pedig a mai intézet telkén lévő magánlakásban működött.

Öllös Sarolta volt az, aki minden erejét belevetette abba, hogy az intézményt minél teljesebbé és korszerűbbé tegye. Anyagi források nem álltak rendelkezésére és így csak a legtakarékosabb és legtervszerűbb munkával érte el azt, hogy 1926-ban korszerűsítette a tanulóotthont és az árvaházat, 1930-ban pedig államsegéllyel a jelenleg is használt telket megvásárolta és felépítette az iskola és a tanulóotthon számára az új székházat. Az egyház akkor korszerűsítette a felszerelést és a berendezést is.

¹⁰ Krajcsovszki és Krajnyák, 1990. 186-268.

¹¹ Az első igazgató Pásthay Károly nyugalmazott polgári iskolai igazgató volt, aki betegeskedett, így helyére a tanári testület 1921 júniusában Öllös Saroltát választotta meg. (Krajcsovszki és Krajnyák, 1990. 241-246.)

A Kecskeméti Református Tanítóképző épülete az 1940-es években
A KREK Könyvtárának Gyűjteményéből

Céltudatos munkával gyűjtötte össze az igazgató a tanári kart kiváló szakképzett nevelőkből és ebben az egyháznak a támogatását is élvezte. Ez annyira sikerült, hogy az iskola rövid idő után bármelyik állami iskolával felvehette a versenyt és az ország egyik legjobb nevelőintézetévé vált. Növendékei a dolgozó néprétegek gyermekei közül kerültek ki, hiszen a tanítói pályára azok mentek, akik kisebb anyagi áldozattal rövid időn belül kenyérkereső képesítést akartak szerezni.¹² Az árvaház elhagyott, árva gyermekek gondját vette fel, akiket oklevélhez segített. Az árvaház vezetéséért Öllös Sarolta sohasem kapott fizetést, az ügy iránt érzett szeretetből végezte mindvégig munkáját. Soha, semmiféle társadalmi munkában nem vett részt, iskolán kívüli megnyilatkozásai nem voltak, minden idejét és energiáját egyetlen szerelmének, az iskolának szentelte.

Öllös Sarolta (1893-1961) az 1920-as 1930-as években, s nyugdíjazása után

¹² Lásd ehhez: Szabó, 2010. 319.

(A fotókat Vetéssy Katalin ny. gimnáziumi igazgatónő bocsátotta rendelkezésünkre)

A második világháború után az iskola felszerelése csaknem teljesen elpusztult, az épület megrongálódott. A helyreállítás munkáját munkatársaival együtt Öllös Sarolta végezte. Nagyobb segílyt erre a célra sem az egyháztól, sem az államtól nem kapott, részint társadalmi gyűjtésből, részint a legnagyobb takarékossgal és tervszerű gazdálkodással tudta elérni, hogy ma az iskola és a tanulóotthon, a Madas-árvaházzal együtt Kecskemét talán legjobban helyreállított iskolája. Központi fűtése, vízvezetéke működik, új padokkal van felszerelve. Azóta is teljesen az iskolának szentelte életét, a helyreállítás munkája óriási munkaidőt és erőt igényelt. A múltban is, a jelenben is a nevelők minden megmozdulásában részt vett, az elmúlt 25 esztendőben a szélsőséges irányzatoktól távol tartotta magát. 30 éves nevelői pályáján állandóan a népi kultúra, a nép és az iskola érdekeiért küzdött. Amikor a líceumi tantervet készítették ő volt az, aki a gimnázium első tagozatának lekapcsolásával a mai általános iskola gondolatát felvetette.”¹³

A három évtizedes áldozatos munka után nyugdíjazás alatt álló igazgatónő melletti kiállításukat alátámasztó dokumentum érthetően az ő személyes teljesítményére koncentrált. Nem említette, hogy 1924-1945-ig a Dunamelléki Egyházkerület oktatásügyét irányító-felügyelő neveléstudós, oktatáspolitikus Imre Sándor szellemi irányítása mellett működött, a vele barátságos munkatársi kapcsolatot ápoló igazgatónő. Öllös maga az ellene folytatott fegyelmi vizsgálat során többször is utalt arra, hogy az 1945-ben elhunyt kitűnő pedagógia professzor hatására korán nyitottá vált a közoktatás demokratizálása, a 8 osztályos nép/általános iskola eszméje, s az esetleges államosítás iránt.¹⁴ 1949. március 30-án a kényszernyugdíjazására vonatkozó ítélettel kapcsolatos, a miniszterhez intézett „észrevételeiben” is hangsúlyozta: „a testület minden tagját a népi demokrácia és a haladás szellemében igyekeztem a szocializmus¹⁵ felé irányítani. Meggyőződésből tettem, mert az alapul szolgáló gondolatok nem újonnan felkapottak számomra, bensőmből fakadnak, gyermekkoromból hoztam magammal s olyan emberek vezetése

¹³ A kecskeméti egyházközség presbitériuma elnöksége 1949. január 25-i levelének melléklete az Egyetemes Konvent elnökségéhez. (KREL Iktatott iratok. 26/1949.)

¹⁴ Imréről lásd ehhez: Donáth, 2022. 444-543.

¹⁵ A mai olvasó félreértésének elkerülésére meg kell jegyezzük: a szocializmus akkoriban még a szociális tanok iránti nyitottságot, az alsó néposztályok felemelésére irányuló törekvést jelentette, hiszen a Tanácsköztársaság már messze volt, s a kezdetben a „népi demokrácia” jelszava mögött rejtőző rákosista diktatúra kiépítése első lépéseit tette. Aki nem ismerte a Szovjetunió történetét, nem sok fogalma lehetett a diktatórikus pártállam működéséről, mellyel Imre Sándor már 1919-ben szembehelyezkedett.

alatt és barátságában éltem, akik a demokrácia és a szocializmus eszméit erőltették bennem.”¹⁶

A kecskeméti református presbitérium vezetői azt sem említették, hogy Öllös Sarolta több kollégája szintén évtizedek óta az intézetben tevékenykedett. Az igazgatónővel egyidős özv. *Kerekes Ferencné, Lacher Erzsébet* 1919-től tartozott a tantestülethez. 1921-ben csak ők ketten jöhettek számításba a leányotthon és árvaház vezetését is magában foglaló igazgatói posztra. Öllös református, Kerekesné evangélikus volt. Emellett Öllös a korábbi igazgató Páthy Károly mellett segédkezett az adminisztratív munkában, így abban is járatosabb volt. Ezért döntött a tantestület és a presbitérium mellette. Mindazonáltal 1944 októberétől 1945 nyaráig megbízott igazgatóként a Kecskeméten maradt Kerekesné tevékenykedett a Budapestre menekült Öllös Sarolta visszatéréséig. Így a tanítás újraindításában, a háborús károk felszámolásában neki is jelentős szerepe volt.¹⁷

Történetünk szempontjából említésre méltó még, hogy a náluk 3 évvel fiatalabb *Dr. Gulyás István* is több, mint negyedszázada tanított az intézetben. 1947 januárjától megbízták őt a Budapestvidéki Tankerület óvó- és tanítóképző intézeteinek tanulmányi felügyeletével. Ily módon – az igazgatónő mellett – ő is közvetlen munkakapcsolatba került az intézetet irányító-felügyelő tanügyi hatósággal. Emellett külön honorált tandíjkezelő volt. 1948 áprilisában, amikor a VKM 43000/1948. számú rendelete nyomán a református intézetben megalakult a Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének (a továbbiakban: Diákszövetségnek) iskolai csoportja, a diákok körében népszerű Gulyás lett a szervezet tanácsadó tanára. Az ehhez szükséges tanfolyamot is elvégezte.¹⁸

Az 1948 decemberében „főbűnösnek” kikiáltott növendék: Bende Margit, (Vincze Jánosné), – 2003. május 2-i telefonbeszélgetésünk alkalmával – úgy vélte, hogy az ambiciózus Gulyás tanár úr akkoriban „Öllös helyére hajtott”. Talán ezzel magyarázható, hogy az államosítás után, amikor az állami intézet diákszövetségi tanácsadói posztjára új jelölést kértek, az igazgatónő nem a diákok által javasolt Gulyás Istvánt, hanem a vele baráti viszonyban lévő, hozzá lojális – ám ezt a feladatot nem ambicionáló – Kerekesnét ajánlotta

¹⁶ Öllös Sarolta 1949. március 30-i észrevételei a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.)

¹⁷ 1948. évi minősítése során az igazgatónő Kerekesnét így jellemezte: 1919-től tanít a képzőben, széleskörű, alapos, megbízható, tervszerű, kiforrott, biztos, jól fejleszti növendékei ítélőképességét, példaadó, tanítványaival foglalkozik, kifogástalan, igazgatónak alkalmas, osztályzatban kitűnő: csupa 1. (Minősítési lapok: MNL PVL XXIV 501-b 1. d.)

¹⁸ 1948. évi minősítése során az igazgatónő Gulyás tanár urat így jellemezte: szakszerű, alapos, biztos, tervszerű, egyéni, hangulatos, érdeklődést ébreszt a természettudományos kérdések iránt, növendékei sorsával foglalkozik. igazgatói állásra alkalmas, osztályzatban kitűnő: csupa 1. (Minősítési lapok: MNL PVL XXIV 501-b 1. d.; Krajcsovszki és Krajnyák 1990. 268.)

első helyen erre az akkoriban politikailag fajsúlyossá váló, s az állami felsőbb szervek mellett a társadalmi-politikai szervezetek felé is kapcsolati lehetőséget nyújtó megbízatásra. Öllös Sarolta ezzel valószínűleg a hátát kívánta biztosítani az egyre radikálisabban változó politikai helyzetben. Utóbb e döntését az igazgatónő azzal magyarázta, hogy amikor választás elé állította Gulyás tanár urat, ő a tiszteletdíjjal járó tandíjkezelői megbízatást választotta.¹⁹ Gulyás István későbbi megnyilatkozásaiból úgy tűnt, hogy ez a változás nem nyerte el tetszését. Mindazonáltal 1948 októberében korrekt tájékoztatást adott a témában teljesen járatlan Kerekesnének az ezzel járó teendőkről.²⁰

Az Angolkisasszonyok tanítónőképzőjéből az egyesült képzőben igazgatóhelyettesé vált *Gyönyör Tekla* és *Jancsó Imre* óraadó hitoktató nevét érdemes kiemelni. Előbbi a korábbi katolikus 2. liceumi osztály, majd az egyesülést követő 4. liceumi osztály főnökeként, igazgatóhelyettesként Öllös Saroltával lojális együttműködésben igyekezett a váratlanul számukra idegen iskolába került katolikus lányok beilleszkedését segíteni. Ebben Jancsó Imre is szerepet vállalt, de az akkori politikai helyzetben szerepe sajátos, jórészt valótlan megvilágításba került. A hatóságok őt tartották a decemberi diáksztrájk közvetett felbujtójának. Ezért róla kicsit bővebben kell szólnunk.

Jancsó Imrét 1946-ban Vácott szentelték pappá. Pályáját jezsuitaként kezdte, majd családi okból világi pappá minősítését kérte.²¹ 1946-1947-ben Tápiógyörgyén segédlelkészkedett, majd 1947 júniusában Kecskemétre helyezte át Pétery József püspök, akihez kb. 100 tápiógyörgyei hívő aláírásával kérvényt intéztek: hagyja náluk tovább szolgálni az általuk magasztalt fiatal egyházfit. Pétery püspök az illetékes esperes-plébánosnak írt július 1-jei levelében a hívek lecsendesítését kérte, azzal, hogy „éppen az általuk is előadott buzgó lelkipásztori munka alapján tüntettem ki Jancsó Imrét azzal, hogy fiatal kora ellenére az egyházmegye egyik legnagyobb plébániáján alkalmaztam”.²²

¹⁹ Öllös Sarolta 1949. március 30-i észrevételei a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.)

²⁰ „A diákszövetségi munkába egészen váratlanul október hónapban csöppentem bele. Tanácsadói kiképzésben nem részesültem. Tapasztalatom a diákszövetség vezetésében nem volt, nem lehetett. Annyit tudtam a diákszövetség vezetéséről, amennyit a nekem átadott »Magyar Diákok Nemzeti Szövetségének megalakulásáról« szóló rendelet tartalmazott, melyet lelépő elődöm Gulyás tanár adott a kezembe, azzal az utasítással, hogy mindenben ezek szerint járjak el” - mondta erről Kerekesné 1949. január 20-án a képző irodájában az őt kihallgató Sárközy István tanügyi titkárnak. (Az akkor készült jegyzőkönyvben. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.)

²¹ Katolikus Lexikon. <https://lexikon.katolikus.hu/J/Jancs%C3%B3.html>

²² VPL privata 4185/47

Történetünk idején a 29 éves, dinamikus Jancsó Imre már az Angolkisasszonyok Szent Erzsébet templomának lelkészeként, s 1948. március 1-jétől az intézet hitoktatójaként tevékenykedett eredményesen. Munkássága révén a Mária Kongregáció létszáma a katolikus képzőben az előző évi 98-ról 122-re emelkedett, s a tanév végén, 1948 júniusában Jancsó az ifjúság vallási és erkölcsi magatartására vonatkozó kérdésre elégedetten jelenthette, hogy az „egyre öntudatosabb és aktívabb irányban fejlődik. Egyházhűség és a vallás becsülete nő.”²³ Ebben szerepe lehetett a Boldogasszony Évének, az iskolák államosítását megelőző mozgalmaknak, harcoknak és a hitoktató munkájának egyaránt.

Így láthatta ezt – a Gyönyör Teklától nyert információi, az állami intézethez átkerült iratok és saját első benyomásai alapján – Öllös Sarolta is, aki 1948. szeptember 30-i minősítésében úgy vélte: Jancsó tárgyi tudása alapos, széleskörű, tervszerűen tanít. Módszere közvetlen, gyakorlati. A tanítása eredménye jó, az eredményt helyesen ítéli meg. A tanítási óráin szociális gondolkozásra nevel. Óráin kívül sokat foglalkozik növendékeivel. Iskolán kívüli elfoglaltsága: vallásos ifjúsági egyesületek vezetése. Hivatalában buzgó. Egyéni társadalmi magatartása kifogástalan, ám – klerikus óraadóként – állami iskolában különleges megbízásra, igazgatásra nem alkalmas.²⁴

Az ilyen minősítést készítő igazgató és az azt szintén aláíró tankerületi főigazgató még nyilván nem tudhattak arról, hogy Jancsó Imre akkor már hónapok óta az ÁVO látókörébe került egy 1948. május 9-i kerekegyházi Mária napi beszéde révén, melyben, a rövidesen letartóztatott, majd elítélt ottani plébános Vári Ferenc vallomása szerint Jancsó „elmondta, hogy a mi csillagunk a betlehemi csillag és nem az ötágú csillag, továbbá az istent nem lehet bélistázní. Beszédének további kitételei olyanok voltak, melyek alkalmasok voltak a félreértésre. Jancsó káplán beszédének befejezése után megköszöntem Jancsó káplánnak előadását és a következőt mondtam: Köszönöm Jancsó főtisztelendő testvérem bátor szavait, amelyek az evangéliumnak a mai időkre szóló alkalmazásai voltak.”²⁵

Néhány hét múlva Koltai Vilmos a kecskeméti ÁVO vezetője kihallgatásra idézte be Jancsó Imrét e beszédével kapcsolatban. Ennek jegyzőkönyve nem áll rendelkezésünkre, ezért csak egy több évvel később keletkezett visszaemlékezésre hagyatkozhatunk. Utóbb, az ötvenes évek második felében, a már fogságba került Jancsó Imre – egy zárdaügynöki jelentés/lehallgatási jegyzőkönyv (?) szerint – a következőképpen emlékezett az akkor történetekre:

²³ Hittanári jelentés. VPL 4288/48.

²⁴ Jancsó Imre minősítési lapja. MNL PVL XXIV 501-b 1. d.

²⁵ Vári Ferenc 1948. június 18-i kihallgatási jegyzőkönyvéből. ÁBTL V-77140. A kerekegyházi ügyről lásd: Szalai, 2023.

„Elővettem a beszédet, ami meglepte őket. Koltai elkezdte olvasni és belekötött egyes kitételekbe. Azt állította pl., hogy én a legitimizmust propagáltam, mivel Szt. Istvánról szólva megemlítettem, hogy örökös érvénnyel felajánlotta az országot Máriának. Megmagyaráztam, hogy nem így van, ez nem a királyság örökérvényűségét jelenti, hanem azt, hogy Magyarország mindig Mária országa maradjon. ... Koltai szerint azonban a nép nem így értelmezte, ahogy én. Hasonlóképpen belekötött több kitételembe, ... arra hivatkozva, hogy itt mindennek két értelme van, és a papok által befolyásolt nép mindig a titkos értelmet kutatja a szavak mögött, sőt nem is érthet mást. Hiszen nyilván nekünk magunknak is ez a szándékunk, hogy szavainkat másképp magyarázza a nép és másképpen a hatóság, ezáltal teremtsünk ... magunknak legalizált formát az izgatásra. Így jutottunk el a vörös csillagról szóló részhez. Azt kérdezte, miért mondtam azt, hogy a vörös csillag pirosságát tüztől és vértől kapja. Én naivnak téve magam, azt magyaráztam, hogy azért, mivel úgy gondoltam, hogy a kommunisták képesek vérüket is áldozni az eszméért, ha kell. Erre megint az volt a válasz, hogy a nép ezt nem így értette. Vitakoztunk, végül jegyzőkönyvet vettek fel, és abban kijelentettem, hogy én az általam megmagyarázott értelmet kívántam adni kitételeimnek.

Közben azonban dél lett, és egyre csak tömeg vonult az ÁVO elé, engem reklamálva. Koltai kiment, majd dühösen rohant be, kérdezve kinek mondtam el, hogy hová jövök. Előadtam neki, mi a helyzet, nyilván a főnöknőtől tudták meg a diákok. Erre azt állította, hogy mindez az én agitációm eredménye. Bejött az ÁVO-ra egy papkollégám, és csak akkor nyugodott meg, amikor meggyőződött saját szemével, hogy nincsen semmi bajom. Így sikerült a gyerekeket is leszerelni, és azzal az ígérettel hazaküldeni, hogy egy órára otthon leszek.

Kissé késve, kb. fél kettőkor érkeztem meg, és alighogy nekiindultam a városból kifelé vezető útnak, nagy tömeg diákkal találkoztam, akik abban a hitben, hogy én még mindig az ÁVO-n vagyok, ismét utánam akartak jönni, és mintegy tüntetni éretem. Alig tudtam leszerelni őket. Mikor kiértem a szentkúthoz, eléem jöttek valóságos diadalmenetben lánytanítványaim, és nagy örömmel, hangos vidámsággal fogadtak. Meg kell jegyeznem, hogy azért vált olyan nagyméretűvé a diákmegmozdulás, mert ezen a napon a piaristáknál is valami szünet volt, így sok diákfiú is kijött az események hallatára.

Ez az eset alaposan befűtött nekem Kecskeméten. Képzelve, csupán a lányiskolának kb. 700 növendéke volt,²⁶ úgyhogy attól kezdve folytonosan acsarkodtak rám a komcsik. Persze ettől kezdve engem tettek felelőssé minden diákmegmozdulásért, akár volt benne valami részem, akár nem. Ez már 1948 tavaszán [kora nyarán? – D. P.] történt, tehát puszkaporos légkörben.

²⁶ A valós létszám ennél kevesebb volt.

Amikor pedig ezekután egy szép napon tele volt a város néhány utcája olyan feliratokkal, hogy: Nem engedjük elvenni iskoláinkat! Katolikus szülők ne hagyjátok elveszni gyermeketek lelkét! Álljatok ki egyházi iskoláink mellett! Éljen Mindszenty! stb. emellett pedig indigóval sokszorosított röplapokat is szórtak szerte a városban, természetesen nehezen sikerült magamat a gyanú alól kivonnom, bár szerencsére ezúttal a fiúiskolára gyanakodtak, néhány diákot zaklattak is emiatt.

De végül is egyik tanítványom, aki már nagyobbacska volt, képzőbe járt, bevallotta nekem, hogy ők csinálták ezt néhány társnőjével. Dicséretet várt tőlem, de letolást kapott. Megmagyaráztam neki, hogy nem helyes dolog, hogy ők nélkülem ilyesmit csinálnak, engem meg kellett volna kérdezniük, most mást hoznak bajba oktan cselekedetükkel. Igyekeztem vele beláttatni, hogy most már nem ez a helyes módszer ezekkel szemben, ezzel csak nekem okoznak kellemetlenséget és gátolják a sikeres működést.

Akkoriban történt ugyanis országos viszonylatban a mozgalmi munka lassú átalakítása csoportmunkává a meglevő keretek felhasználásával, mint arra az A. C. [Actio Catholica] vezetőségében Bulányi [György] és Kerkai Jenő kiadták az utasítást. Persze akkoriban még gyakorlatlanok voltunk ilyen téren, és nem is sikerült lényegében a legtöbb helyen 1948 folyamán ennek a megvalósítása, mivel sokan mereven ragaszkodnak az előző keretek működési formáihoz. Sokan oktan nyílt akcióba bocsátkoztak. Az én tanítványaim is csak nehezen akarták megérteni a változott idők követelményeit,²⁷ és amikor nekem nemsokára távoznom kellett onnan, bizony nagyon tájékozatlanul maradtak ott. Sőt, éppen a nyílt kiállítás miatt többeknek kellemetlenségük is lett az ősz folyamán... Akkor ősszel ugyanis nekifogtam a kongreganista keretek megszervezésének, bár azt még nem kellett volna illegális vonalra vinni, hiszen hivatalosan nem volt feloszlata a kongregáció. De a valóság az volt, hogy nem nagyon lehetett már gyűlést tartani, csak formai lehetőség volt rá, bár meg kell említenem, hogy a református képzőnek – ugyanis ezzel csapták egybe a mi iskolánkat – az igazgatónője nagyon rendesen viselkedett velünk szemben” -emlékezett évek múltán a karizmatikus hitoktató, aki talán még akkor sem tudta, hogy ellene izgatás vádjának javaslatával iratait

²⁷ Jancsó Imre álláspontja megegyezett a katolikus püspöki karéval, amelynek 1948. november 3-i ülésén Hamvas Endre csanádi püspök azt javasolta, hogy „a kongregációk csak maradjanak azoknak, amik voltak. Maradjanak nyíltan bár csendesen, és legyenek választott, kipróbált tagok egyesülése... maradjon továbbra is a belső megszentülés és vallásos lelkiképzés. Maradjanak és képezzenek ki a kongregációk erős, mély katolikus egyéniségeket, akik a környezetük számára mindenkor szellemi kovász lesznek és jobb időben a katolikus megújulás előmozdítói.” Mire a püspöki kar úgy határozott: „A belső megszentelés és apostolkodási jelleget tartsák tovább is a kongregációk a választottság és az apostolkodás szellemében.” (Beke, 1996. szerk. 419.)

30.201/2-1948. sz. alatt, már 1948. június 3-án vádemelés céljából áttették a népjegyelmségre.²⁸

Minősítésekor erről a rendőrségi nyomozásról az igazgatónőnek nem lehetett tudomása, ezért adhatott – joggal – pedagógusszemmel egyértelműen elismerő: tanári és nevelőmunkáját nagy odaadással, sikerrel végző, a tanítványok által szeretett lelkész-pedagógusnak kijáró minősítést. Nem tudhatta, hogy heteken belül a politikai helyzet és szempontok változásával az értékelés gyökeresen átalakul: az állami iskolában minél sokoldalúbb, hatékonyabb nevelőmunkát végez egy katolikus hitoktató az órán és a tanórán kívül, – a tanügyigazgatás szempontjából – a „klerikális reakció” annál veszélyesebb ügynökének minősül.

Márpedig az államosítás közeledtével az egyházak és az állam közötti érdekellentét fokozódott: az államosítás melletti és elleni aláírásgyűjtésekben, gyűlésekre mozgósításokban, sajtóvitákban stb. manifesztálódott. Ilyen-olyan módon ebbe elkerülhetetlenül bevonódtak a nevelőképző főiskolák terve miatt megszüntetésre, átalakításra szánt középfokú tanító(nő)képzők, fenntartóik, tanáraik, diákjaik és azok szülei is.²⁹ Nem lehetett ez másképp a Boldogasszony Éve, s más egyházi kezdeményezések által befolyásolt Angolkisasszonyok tanítónőképzőjében sem: a diákság bevonásával kinyilváníthatták ragaszkodásukat felekezeti iskolájukhoz.³⁰ Az iskoláihoz végsőkéig ragaszkodó kecskeméti református egyházközség kollégiumához tartozó tanítónőképző sem maradhatott ki az államosítást megelőző küzdelmekből: a presbitérium erre vonatkozó határozatát megerősítő 1948. május 25-i 1000 református szülő részvételével, majd a május 30-i 2500 hívő részvételével megismételt állásfoglalásokból.³¹ Így mindkét képző növendékei és szülei részt vettek ilyen akciókban, s tudomást szereztek azon érvelésről, melyeket a felekezeti iskolák megtartása mellett az egyes felekezetek felvonultattak.

²⁸ Zárdaügnői jelentés, lehallgatási jegyzőkönyv (?) Jancsó Imre aktáiban. (ÁBTL V-141190/1. 28-32.)

²⁹ Donáth, 2008. 139-170.; Donáth, 2009. 38-59.

³⁰ A kutatás jelenlegi fázisában a feltételes mód használata azért indokolt, mert a A.C. központjába befutó tiltakozásokról készített hiányos listában nem találtuk az Angolkisasszonyok kecskeméti tanítónőképzőjének megnevezését. A május 29-i listában szerepel: „Kecskemét, Angolkisasszonyok leánygimnáziuma és általános iskolájának tanulói”, és Katolikus Szülők Szövetségének ottani szervezete, a június 1-jeiben a nyíregyházi Angolkisasszonyok tiltakozása, a június 5-iben Kecskemét, Kegyesrendi Gimnázium Katolikus Szülők Szövetségének helyi szervezete. (ÁBTL V-700/57.) Kutatásunk során még nem találkoztunk olyan katolikus tanítóképzővel, amelyik – a Katolikus Szülők Szövetsége és a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság felhívására – ne tiltakozott volna az államosítás ellen. Ez különösen valószínűtlen lenne az azonos rendházhoz tartozó intézmények esetében. Bizonyosan tiltakoztak a képzősök is, csak az ezt bizonyító dokumentum nem áll rendelkezésünkre.

³¹ Szabados, 2000. 85-91.

Majd 1948. szeptember 4-én a kecskeméti iskolák 2000 diákjával együtt közös, nagyszabású, ünnepélyes tanévnyitó ünnepség keretében tudatosították bennük az államosítás megtörténtét, mikoris a helyi politikai vezetés reprezentánsai méltatták számukra „a Párt oktatás és kultúra területén aratott diadalát”.³²

2.2. „Demokráciánk gazdasági és politikai fejlődése ... szükségessé teszi, hogy az ideológiai területen is az eddiginél fokozottabb ütemben haladjunk előre.”³³

Az államosítás előkészítése során világnézeti törekvéseit még valamelyest álcázó párt- és kormányzati oktatáspolitikai radikális változása³⁴ tükröződött az 1948. november közepén megfogalmazódó – akkor még bizalmas – előterjesztésben, mely azzal indokolta az Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) Értelmiségi Osztályának Kultúrpolitikai Osztállyá való átszervezését, hogy az osztály korábbi feladatát: az értelmiség (köztük a pedagógusok) jelentős részének a párthoz való közelítését, beléptetését elvégezte,³⁵ s ebben a helyzetben immár a népi demokrácia szocialista irányba történő továbbfejlesztése a feladat, a szovjet példa és a marxista-leninista ideológia egyre nyíltabb propagálásával.

Ily módon már hónapok múltán igazolták Mindszenty hercegprímás – akkoriban általuk hevesen cáfolt – 1948. június 12-i érvelését arról, hogy miért nem fogadhatták el a klerikus pedagógusok az államosítás során számukra is felajánlott állást: „az Egyház papjai és szerzetesei csak Krisztusnak és az Egyháznak a szellemében nevelhetnek. Ez hivatásukból és szerzetesi mivoltukból folyik. Az iskolai tanító-nevelő munkát eddig azért vállalhatták és végezheték, mert ezzel hivatásukat gyakorolták. Ha nem taníthatnak és nevelhetnek világnézetükkel és hivatásukkal egyezően, nem folytathatják ezt a tevékenységet, hisz önmagukkal kerülnének ellenkezésbe. Az iskolák elvétele pedig azért, elsősorban azért történt, hogy ezt a nevelési szellemet kiküszöböljék. Az elvett iskolákban következésképpen ennek a nevelési szellemnek az érvényesítése nem lesz lehetséges, kivéve a vallástani órákat, amelyeken a hitoktató és hittanár a vallási igazságokat tanítja majd.” Hiszen „a múlt iskolájának a célja: jó keresztényt alakítani a gyermekből” volt, addig

³² Szabó, 2010. 346,

³³ Javaslat a MDP KV Szervező Bizottságának az Értelmiségi Osztály Kultúrpolitikai Osztállyá történő átszervezéséről 1948. november 15-e körül. (MNL OL M-KS-276-109. 2. öc.)

³⁴ Lásd ehhez pl.: Papp, 2024. 209-222.

³⁵ Lásd ehhez pl. Golnhofér, 2004. 79-80.; Szabó, 2010. 305-307.

„ma, ehelyett egy bizonyos társadalmi és politikai szemléletmódot várnak az iskolától”.³⁶

Így – 319 tanító(nő)képzős klerikus társukhoz hasonlóan – az Angolkisasszonyok apáca pedagógusai sem taníthattak tovább, ezzel átmenetileg komoly szaktanárhiányt generálva e területen. A református, evangélikus, zsidó felekezetek pedagógusai ellenben – az állam által kierőszakolt „megállapodásaiknak” megfelelően tovább oktathattak. Így fokozatosan szembesülniük kellett a valódi céljait, elvárásait lépésről-lépésre felfedő új iskolafenntartó velük szemben támasztott követeléseivel. Ezek egy részével már a helyi állami és pártvezetők ünnepélyes tanévnyitóján találkozhattak. Majd október elején a kecskeméti „értelmiségi nap” előadójaként Ortutay Gyula előadásában hallhattak erről. A korabeli tudósítás szerint a miniszter hangsúlyozta: „ma a nem politizálok magatartása is politizálást leplez, illetve leplez le. Ma a marxizmus és nem marxizmus éppúgy elválaszthatatlan egymástól, mint a forma és a tartalom az alkotásban”.³⁷

Arról akkoriban még nem tudhattak, hogy október közepétől november közepéig lázasan munkálkodtak a MDP KV különböző bizottságai „a klerikális reakció” elleni harc iskolai módozatait latolgatva. Október 19-én a MDP KV Köznevelési Bizottságának javasolták a Mérei Ferenc vezette Országos Neveléstudományi Intézet részéről: „1. annak kimondását, hogy ifjúsági egyesületek és körök a./ az általános iskolában csak az »Úttörő Mozgalom« keretében, b./ a közép és középfokú iskolákban pedig a »Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége« keretében működhetnek. 2. annak kimondását, hogy vallásos, illetve hitbuzgalmi egyesületek és körök az iskolában csak az igazgató ellenőrzésével, a hét meghatározott napjain és előre meghatározott időben tarthatják összejöveteleiket, és az összejövetelek, illetőleg ülések időtartama egy és fél óránál több nem lehet.”³⁸

A bizottság határozatában ennél tovább ment: „A vallásos egyesületeket fel kell számolni, azonban csak megfelelő politikai előkészítés után.” Majd megbízták Szávai Nándort, Jóború Magdát és másokat, hogy „egy héten belül dolgozzák ki a klerikális reakció elleni harc kérdését, és előterjesztésükben tegyenek javaslatot az adminisztratív és politikai rendszabályokra.”³⁹

³⁶ Mindszenty 1948. 125. és 127.

³⁷ Idézi: Szabó, 2010. 348.

³⁸ Vallásos és hitbuzgalmi egyesületek működés az iskolában. (A Köznevelési Bizottság anyagaiban PTI SZKL 44, f, 371. dosszié és az Országos Neveléstudományi Intézet iratai között MNL OL XXVII-1-a-25. t. 5. d.)

³⁹ Vallásos és hitbuzgalmi egyesületek működés az iskolában. (A Köznevelési Bizottság anyagaiban PTI SZKL 44, f, 371. dosszié és az Országos Neveléstudományi Intézet iratai között MNL OL XXVII-1-a-25. t. 5. d.)

November 9-én immár a Köznevelési Bizottság fölött álló MDP KV Agitációs- és Propaganda Bizottsága számára készült előterjesztés a témában, melyet 12-én tárgyaltak: „A klérus elleni harcban elért komoly sikereink ellenére, mi vagyunk ezen a téren a legelmaradottabbak az összes népi demokráciák között” -írták, hozzátéve, hogy „takarnunk kell a közvetett vallásellenes propagandát a természettudományi felvilágosító munka formájában. ... Ki a klerikális reakcióval az iskolából! A Köznevelési Bizottság napirendre tűzte a kérdést. A vallásoktatók és a klerikális pedagógusok fegyelmi és gazdasági (esetleg rendőri) »megrendszabályozásával«; hitbuzgalmi egyesületek fokozottabb ellenőrzésével és újabbak feloszlásával; a diákok szabad foglalkozásának demokratikus megszervezésével kívánjuk megoldani ezt a feladatot. Különös feladat hárul itt a szülői munkaközösségekre, és a »vasárnapok meghódítására«, vagyis az ifjúság vasárnapi szabadidejének megszervezésére.”⁴⁰

Három nap múlva, 1948. november 15-én Szávai Nándor VKM államtitkár, (a Köznevelési Bizottság tagja) előterjesztést készített a minisztérium legfontosabb feladatairól, melyekből a témánkhöz kapcsolódókat a dokumentumban szereplő sorszámaikkal idézzük: „2. A klerikális reakció elleni következetes harc, szorosan együttműködve a Párttal és a tömegszervezetekkel. ... 6./ A dialektikus materializmus mind fokozódó érvényesítése az állami oktatásban. 7./A Szovjetunió társadalmi, gazdasági és kulturális eredményeinek fokozottabb megismertetése az iskolai és iskolán kívüli oktatásban és mint ennek leghatásosabb eszköze, az orosz nyelv tanításának tervszerű fokozása. 8./ Az iskolával kapcsolatos tömegszervezetekkel (Pedagógus Szakszervezet, Nőszövetség, ifjúsági szervezetek) való együttműködés szerves kiépítése, a minisztérium és a szervezetek munkaterveinek egybehangolása.”⁴¹

Végül november 17-én a MDP KV Köznevelési Bizottsága tervezetet fogadott el „a közép- és általános iskola vonalán a klerikális reakció elleni harcra”: „A közép- és általános iskolákban a klerikális reakció az új iskolaévben nagy aktivitásba kezdett. Újjá szervezték, megerősítették a Mária Kongregációt, a Szív Gárdát. Általános támadásba mentek át a demokratikus ifjúsági szervezetek ellen. A feladat az, hogy a támadást megállítsuk, mi menjünk át támadásba. A Mária Kongregációt, a Szív Gárdát lekompromittáljuk, politikai felvilágosító és mozgalmi munkával előkészítsük

⁴⁰ MNL OL M-KS-276-86. 2. 3-6., 22-25. és 3. öc. 1-3.

⁴¹ MNL OL M-KS-276. f. 65. cs. 341. öc

az iskolából való kizárásukat, esetleg felosztatásukat és megakadályozzuk az iskolán kívüli működésüket. (VKM., Ped. Szakszerv., SZM együtt)”⁴²

Az utóbbi felsorolásból kimaradt, de a korábbiakban hangsúlyosan szerepelt a Diákszövetséggel való szoros együttműködés a MDP és a VKM által szorgalmazott világnézeti-politikai-ideológiai fordulat elérése érdekében. Országos vezetőségük az október-november havi munkájukról szóló bizalmas beszámolójában kendőzetlenül írtak erről: „Feladatul tűztük ki: 1. A klerikális reakció szervezetét és befolyását a középiskolás diákok között szétverjük, illetve meggyengítjük. 2. Azokban az iskolákban, ahol a Diákszövetség gyenge, megakadályozzuk, hogy a klerikális reakció a diákságot mozgósítani tudja. Mindezt elérjük azzal, hogy megerősítjük a Diákszövetség szervezeteit, jó munkájukkal vonzóvá tesszük azokat a diákság előtt és felvilágosító munkánkkal a tanulás, a diákság jövője és az igazi diákélet védelmezése közben leleplezzük a klerikális reakciót. E munkánk összekapcsolódik a kongregáción belül folyó reakciós és demokratikus kongreganisták közti harccal” -olvashatjuk egy 1948. december 1-jén készült beszámolóban.”⁴³

A VKM-mel és az iskolákkal együttműködve szerepet vállaltak a Szovjetunió és az ottani kommunista ifjúsági szervezet, a Komszomol népszerűsítésében is. 1948. október 20-án Kerek Gábor a Diákszövetség országos elnöke levelet intézett a középiskolák tanácsadó tanáraihoz:⁴⁴ „A Szovjetunió Kommunista Ifjúsági Szövetsége október 29-én ünnepli fennállásának 30 éves évfordulóját. ... A Komszomol ma példaképe, iránymutatója az egész világ haladó ifjúságának, így a magyar ifjúságnak is. Éppen ezért azzal a kéréssel fordultunk az iskolákat fenntartó minisztériumokhoz, hogy rendeletet adjanak ki az iskolai Komszomol ünnepségekre vonatkozólag. ...

Az október 18-tól 23-ig terjedő héten a VKM középiskolákban a Szakszervezet és a Komszomol... lesz a mindennapi kérdések óráinak témája.

Az október 23-tól október 31-ig terjedő héten a VKM középiskolákban a Komszomolról szóló előadás... a mindennapi kérdések órájának anyaga.

November 1-től nov. 7-ig terjedő héten a VKM középiskolákban valószínűleg az októberi forradalom ismertetésére kerül sor a mindennapi kérdések óráján. Így ezekben az iskolákban a Komszomol dolgozatokat a következő héten, nov 7-11 között írják meg.” Kerek Gábor jelezte: iskolánként a 3 legjobbat

⁴² A zárójelben szereplő rövidítések feloldása: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Pedagógus Szakszervezet, Szülői Munkaközösség. (PTI SZKL 44. f. 371. dosszié és MNL OL XXVI-1-a. 5. d. 24. t.)

⁴³ Központi jelentés a Diákszövetség munkájáról és közvetlen feladatairól. (MNL OL XXVI-I-1-a 25. t. 5. d. Az ONI anyagában az Ifjúsági Bizottság iratai között.)

⁴⁴ Dr. Kerek Gábor a Diákszövetség országos elnöke 1948. október 20-án valamennyi tanácsadó nevelőnek. (MNL ZVL VIII. 57. ad 139/1948. X. 23. és MNL BAVL VIII. 60. 218 és 227/ 1948-49.)

jutalmazták. Majd hozzátette: „Október 23 és 31 között az alapszervezetek szerkesztenek faliújságot a Komszomolról. Október 29-én több iskolában Komszomol-ünnepséget szervez a Diákszövetség. Tanácsadó nevelők vegyék ki részüket az ünnepség megrendezéséből. Minél több iskola készítsen ajándékot a Komszomol számára. Tanácsadó tanárok hassanak oda, hogy szép kivitelű, díszes ajándékok készüljenek.⁴⁵ Ezeket az ajándékokat kiállítjuk a MINSZ által rendezett Komszomol kiállításon.”⁴⁶

A tankerületi főigazgatók ezt a levelet a VKM 52576/1948. III. sz. rendeletére hivatkozva továbbították azzal, hogy október 25-30 között – egy utolsó tanítási órán a tanácsadó tanár, vagy a mindennapi kérdések óráján az osztályfőnök emlékezzen meg az évfordulóról.⁴⁷

A Diákszövetség vezetői a MDP KV Ifjúsági Bizottságának 1948. november 19-i ülésén számoltak be e kampány tapasztalatairól: „A Komszomol-ünnepségek politikai célkitűzése az volt, hogy szakítva az addigi gyakorlattal, nyíltan beszéljünk az ifjakkal a Komszomolról és ezen keresztül népszerűsítsük a Szovjetuniót. ... Az egyház [október] 28-ára egész napos szentségimádatot, ifjúsági litániát rendelt el. Így akarta kivenni a fiatalokat az ünnepségekből. De a legtöbb helyen ezen jóval túlmentek” -írták, majd a VKM rendeletére hivatkozva szóltak a mozgalmi mellett a „hivatalos vonalról”: a „mindennapi kérdések óráin kapott lehetőségről és a kötelező dolgozatírásról. Örömmel konstatálták, hogy „a befutó dolgozatok azt mutatják, hogy ezt [az iskolák nyújtotta – D. P.] segítséget, jól alátámasztva mozgalmi munkával továbbra is fel kell használni.”⁴⁸

A klerikális reakció elleni kampányként álcázott kongregációk elleni fellépésnek, a Komszomol népszerűsítésének, a Diákszövetség szervezte „Tanulj Jobban” mozgalomnak jelentős ágensei voltak a mozgalmi és adminisztratív eszközökkel a diákok között terjesztett Március Tizenötödike c. lap, valamint Diákszövetség által kibocsátott, terjesztett plakátok. Esetenként ezek heves reakciót váltottak ki a magukat általuk megbántottnak érző hívő katolikus, és a politikai másként gondolkodó diákok körében. Természetesen

⁴⁵ Kerekes Ferencné a kecskeméti tanítónőképző tanácsadó tanára 1949. január 20-i kihallgatása során említette: 1948 „október 29-én, a Komszomol ünnepséggel kapcsolatban az iskola növendékei egy díszes emlékalbumot készítettek, melyet feljuttattak a központhoz, ... Elkészítésében a tanácsadó tanár és a növendékek is a legnagyobb buzgalommal dolgoztak és anyagilag is jelentős összeggel hozzájárultak.” (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 33-34.)

⁴⁶ Ezek a kiállítások – a korabeli propaganda ellenére – sem számíthattak osztatlan sikerre. Pl.: pécsi gimnazisták – az egykori Pius majd az államosítás után a Janus Pannonius Gimnázium diákjai – „a legutóbbi Komszomol kiállításon ... a szovjet ifjúságot gyalázó (röp)cédulákat” helyeztek el - közölte a *Dunántúli Napló*. (Kiűzzük, 1948. 5.)

⁴⁷ MNL ZVL VIII. 57. ad 139/1948. X. 23. és MNL BAVL VIII. 60. 218 és 227/ 1948-49.

⁴⁸ MNL OL XXVI-I-1-a 5. d. 25.t.

ellenük nyilatkoztak a szervezeteik, egyházuk, prímásuk elleni támadásokat fájlató katolikus hitoktatók is.

Pécsett például, középiskolások ellenálltak a tanulókörök megszervezésének, s a Március Tizenötödike c. lap 1948. október 22-i számának 20 példányát az államosított leánygimnázium 8 kongreganistája elégette. Erre a lap november 19-i számában álságos szerkesztőségi cikkel reagáltak: „A tudástól, a társadalmi valóság megismerésétől óvták a népet a Hitler-fasiszták. Jól tudták, az igazi irodalom és újságírás közvetve vagy közvetlenül, az elnyomás lerázására, új világ felépítésére sarkalja a dolgozókat. A pécsi kongregációban ugyanez okból égették el a Március Tizenötödikét. De egyet ne felejtünk. A hitleri könyvégetés óta 15 év telt el. Harcot, áldozatvállalást és sok szenvedést jelentett ez a 15 esztendő, de ez hozta meg egyben a harcok gyümölcsét is. A Szovjetunió győzelmével számos országban, köztük hazánkban is megsemmisült a fasiszmus, a szabad építőmunka útjára léptünk. Bemutatkoztunk egymásnak. Mi így szóltunk: Legfontosabb feladatunk a tanulás. A pécsi kongregációban elégették újságunkat. Igaz, nem tettek mást, csak követték Mindszentyt, aki gyűlöli a demokráciát és a régi világot akarja visszahozni és ennek érdekében fog össze az újabb világháborút kirobbantani óhajtó amerikai tőkésekkel. Azt a Mindszentyt, aki uszításaival megbontja a katolikus hívők lelki nyugalomát és szembe akarja őket állítani a magyar néppel. Mindszenty felfordulást akar az országban, felfordulást az iskolákban. *Mindszenty konkolyhintése Zalaegerszegen a tanulás, a nevelők iránti tisztelet megtagadására,*⁴⁹ *Békéscsabán a Tanulj Jobban faliújság összemázolására, Pécsett pedig a Március Tizenötödike elhamvasztására vezetett.*⁵⁰ ...

Aki a magyar diákság hangját tűzcsóvával próbálja elhallgattatni, aki a könyvégetők táborával tart, aki a tanulást akadályozza az iskolában, ezzel a szakképzett és öntudatos magyar értelmiség kialakulását akarja megakadályozni, ártani akar a magyar népnek, tehát nem hazafi, nem méltó arra, hogy középiskolába járjon.⁵¹ ... A vallásos katolikus diákok is látják már, hogy az ő helyük nem a gyűjtogatók, a gyűlölködők, nem a tanulás és a rend ellenségei, hanem a felemelkedés, a szocializmus útján győzelmesen haladó magyar nép mellett van.”⁵²

⁴⁹ Lásd ehhez kötetünk előző tanulmányát.

⁵⁰ A Pécsett történetekhez, s előzményeikhez lásd pl.: Egy igazgatót, 1948. 2.; Nyolcszáz, 1948. 5.; Mindszenty ügynökeit, 1948. 3. valamint Takács Zs. M. 2024. 365-376.

⁵¹ A lap nem tért ki arra, hogy ezen megmozdulások mindenütt drasztikus retorziókkal, iskolákból való kizárásokkal, tanárok igazgatók elbocsátásával, fegyelmiével jártak, több helyütt az ÁVO közreműködésével. Pécsett pl. egy igazgatót és négy tanárt felfüggesztettek s számos diákot eltiltottak „a fasiszta provokációk miatt”. (Egy igazgatót, 1948. 2.)

⁵² Az ő legfontosabb, 1948. 3. A cikkben - a tényeket hamisítva - mélyen hallgattak arról, hogy az október 22-i szám 7. oldalán egy a klerikális befolyás alatt álló kongreganistáknak az

Plakátszagatások, átfirkálások, mázolások előfordultak több helyütt (Békéscsabán, Zalaegerszegen, Kecskeméten). Röpcédulákat is találtak több városban: (Sopronban,⁵³ Kecskeméten, Baján, Pécsen).

A Bajai Állami Tanítónőképző Intézet, Leánylíceum és Leánygimnázium V. gimnáziumi osztályában 1948. november 27-én „a kommunizmusra és a zsidókra súlyos kitételeket tartalmazó röplapokat találtak”. A tanári kar a helyi ÁVO bevonásával sem tudta kideríteni, hogy kik készítették, helyezték el ezeket, ezért november 30-án fegyelmit adott az egész osztálynak. „Fegyelmezetlenségük, megdöntetlen kijelentéseik és a súlyos bűn kollektív elhallgatása miatt valamennyiüket ötödfokú fegyelmi büntetésben részesítették, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a legkisebb dolgot jelenteni kötelesek. Igazgató rámutatott arra, hogy a testület által jól ismert diákcsínyeken ilyen messze túlmenő fegyelmezetlenségek az egész tantestületre, szülőkre, iskolára és intézetre súlyos következményekkel járhatnak. Ezért ezeket minden erővel meg kell akadályozni, az iskola egészséges szellemét minden erővel biztosítani kell, mert ilyen események messze túllépik a fegyelmi szabályzat alapján kiszabható legsúlyosabb büntetések kereteit. Ezért lett az ügy az egész testület óhajára rendőrségi ügy. Az ilyen cselekmények elkövetői ellenségei az intézetnek, a szülők érdekével és a tantestülettel sem számolnak, úgy, hogy rájuk már nem is az iskolai fegyelmi szabályzat pontjainak erejével, hanem a demokratikus államrend törvényeinek teljes szigorával kell lesújtani.”⁵⁴

Kalocsán – az igazgató jelentése szerint – az államosított tanítónőképzőben a diákok 1948. december 2-án, 10-én és 17-én is fegyelmezetten tüntettek „a Mindszenty-féle reakció ellen”.⁵⁵ Egyetlen politikai jellegű atrocitás történt: „Tóth Lajos III. éves 3. fokú fegyelmi büntetésben, igazgatói megrovásban részesült mert vitatkozás és összeszólalkozás közben félreérthetően nyilatkozott a demokráciáról. Utána édesapja kivette az intézetből.”⁵⁶ Utóbbi jelentésekből már igencsak érezhető: ezek az igazgatók és tantestületek már erősen érezték a felsőbb tanügyi hatóságok és hatalmi szervek elvárásait, az ÁVO fenyegető jelenlétét, s azoknak megfelelni igyekeztek. Volt mitől tartaniuk: tudomásuk volt arról, hogy milyen retorziókat szenvedtek el korábban soproni, esztergomi, zalaegerszegi stb. tanítónőképzős kollégáik...

Az 1948 őszi ideológiai fordulat betetőzéseként december 10-11-én a Pedagógus Szakszervezet III. Küldöttközgyűlésén Révai József, Ortutay

iskolából való kiűzésére utaló karikatúra váltotta ki az ellenreakciókat, s nem a „Tanulj jobban” mozgalom felhívásai.

⁵³ Lásd kötetünknek a soproni tanítónőképzőben 1948-ban történelekről referáló tanulmányát.

⁵⁴ MNL BKML XXVI. 58. 1.d. 175/1948-49.

⁵⁵ MNL BKML XXVI 65. 1. d. 301/1948.

⁵⁶ MNL BKML XXVI 65. 1. d. 315/1948.

Gyula, Alexits György, Lukács Sándor magyarázták a pedagógus küldötteknek a velük szemben támasztott új elvárásokat.

Ortutay miniszter a korábbinál sokkal markánsabban fogalmazta meg a pedagógusokkal szembeni politikai világnézeti követelményeket a magyar demokrácia „épülésének azokban a pillanataiban, mikor a népi demokrácia átépül, átépíti szervezetét, politikai, gazdasági, társadalmi, művelődési struktúráját a szocializmus felé. ... Az az igazság, hogy *a nevelés egyben politikai funkció is*. Tagadhatatlan, hogy a nevelés szakmai munka is. ... De nem akarjuk elhanyagolni a nevelőtársadalom politikai képzését sem. ... Mi tudatosítani kívánjuk, hogy *a nevelésnek az általános iskola első osztályától, de a kisdédóvótól kezdve politikai funkciója is van, mert igenis a nevelő napról-napra való ráhatásával, munkájával politikailag is formálja a gyermeket. Nem közömbös, hogy milyen álláspontot idegeznek be a gyermekbe a szociális fejlődés, a világ eseményei iránti érdeklődés szempontjából*. ... Éreznünk kell, hogy milyen tehertétel ez a rossz, kártékony múlt bennünk, milyen forradalmi erővel kell ennek emlékét, hagyományait letörni, úgy, hogy az értékes nemzeti hagyományaink megőrződjenek. ...[É]ppen ezért, ha van társadalmi munka, amelyben a munka végzője nem ingadozhat egy pillanatra sem, akkor a pedagógusnak politikailag nem szabad ingadoznia. És az a pedagógus, aki ingatag, aki kétkulacsos politikát folytat, és aki falujában a reakciós erőknek megnyugtatóra azt mondja: »én nem tehetek másként, nem cselekedhetek másként«, aki mást mond az iskolában, mást a szülőknek, aki a reakcióval paktál, miközben a demokráciában, demokratikus iskolában akarja megkeresni kenyerét, meg kell mondanom, ennek nincs helye miközöttünk.»⁵⁷

Alexits György a VKM államtitkára, (majd az MTA főtitkára) előadásában hangsúlyozta: „*Tudomásul kell venni mindannyiunknak azt a tényt, hogy ma már a marxizmus-leninizmus nélkül egyetlen értelmes szót sem lehet kimondani olyan kérdésben, amely a társadalom fejlődését irányítja, így tehát a pedagógia tekintetében sem*. Ha tehát a pedagógusok egyetértenek azzal, hogy nekünk politizálnunk kell, mert pedagógusok vagyunk, mert építeni akarunk, előbbre vinni országunk ügyét és ezzel saját ügyünket is, akkor minden pedagógus legelső feladatává válik, hogy a marxizmus-leninizmus kérdéseivel megismerkedjen és ezeket a mindennapi élet gyakorlatába átvigye. *Ha nekünk a marxizmus-leninizmus vérünné válik, nem lesznek problémáink az egyházi reakcióval kapcsolatban és semmiféle más reakcióval szemben sem*. ... Azt hiszem, hogy nekünk, haladó pedagógusoknak kötelességünk felvilágosítani minden magyar pedagógust arról, hogy *mi csakis, mint a forradalmi társadalmi átalakulás élmunkásai állhatjuk meg a helyünket*. Vegyük tudomásul azt, hogy nem tudjuk teljesíteni feladatunkat, ha nincs kellő értékünk a dolgozók előtt. Ezt pedig akkor érjük el, ha betöltjük

⁵⁷ Ortutay, 1948. 3-6. (Kiemelés tőlem – D. P.)

hivatásunkat, vagyis a munka és a munkát végzők megbecsülésére, a valóságos szabadság tiszteletére tanítjuk népünket, arra, hogy hogyan kell építenünk országunkat, hogyan jutunk el a népi demokrácián keresztül a szocialista Magyarországba és majdan egy kommunista, boldog jövő Magyarországba.”⁵⁸

2.3. A Kecskeméten történtek a Mindszenty-ellenes diáktüntetés előtt

Az általános ideológiai, oktatáspolitikai folyamatok, s az azokra született néhány helyi reakció áttekintése után, térjünk vissza a kecskeméti állami tanítónőképzőben történtekhez. A két intézmény összevonása korántsem volt egyszerű feladat. A katolikus és református tanítónőképzők szellemisége, tanmenetei eltértek egymástól, s a pedagógusok és diákjaik egyaránt számukra szokatlan helyzetbe kerültek. Ehhez adódott még az abból adódó nehézség, hogy az összevont diákság nagy létszámához képest némi szaktanárihiánnyal kellett elkezdeniük a tanévet.⁵⁹

Az állami iskolarendszer létrehozásának egyik előnyét az amellet érvelő kortársak abban látták, hogy ez módot adhat a társadalom felekezetek szerinti megosztottságának csökkentésére, hiszen a különböző vallású gyermekek/fiatalok közös iskolába, osztályokba stb. járhattak, megismerhetik egymást. Említettük már: Kecskeméten az összevonás elsődleges oka nem ez volt, hanem az, hogy a katolikus képző épületét általános iskolai tanulóotthonként kívánták működtetni. Az év elején a felekezeti tanulók keverésére vonatkozó direkt utasítást sem kapott Öllös Sarolta, mégis először azzal próbálkozott, hogy azokban az évfolyamokban, amelyek bifurkációjára a nagy létszám miatt lehetőséget látott, kevert osztályokat hozzon létre a beiratkozók neveinek kezdőbetűi szerint.⁶⁰ Amikor a IV. líceumi osztály katolikus leányai tudomást szereztek erről, sírva kérték az igazgatónőt, hogy a számukra új, idegen iskolában, többségükben ismeretlen tanárok között, legalább az osztályban hagy maradjanak együtt.⁶¹ Időközben az is kiderült, hogy a katolikus és református lányok más idegennyelvet tanultak, valamint az, hogy a magyar irodalomból a katolikus lányok némi lemaradásban voltak

⁵⁸ Alexits, 1948. 32-33. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁵⁹ Öllös Sarolta igazgató 1948. október 13-i jelentése a főigazgatóságnak. (MNL BKML VIII. 83. Tk. 1035/1948. sz.)

⁶⁰ „A IV. osztályok szétválasztása eleinte olyan terv szerint történt volna, hogy az összesen 66 tanulót ABC sorrendet alapul véve ... két csoportra osztja az intézet. Ekkor derült ki azonban, hogy a két iskolába járó növendékek nem azonos tananyagot tanultak az előző tanévben” – emlékezett Tornyai Jenő tanár az 1949. januári 19-i kihallgatása során. (MNL OL XIX-I-1- u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 15.)

⁶¹ Ordas Katalin 1949. január 19-20-i kihallgatási jegyzőkönyvében. MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 22-24.

református társaikhoz képest. Ezért az igazgatónő, a tantestülettel egyetértésben a IV. líceumi osztályokat meghagyta felekezeti osztályokként,⁶² amiért előbb a kecskeméti polgármester és a helyi nemzeti bizottság elnöke vonták kérdőre, akkor még megértve érveit. Majd 1949-ben az igazgatónő elleni fegyelmi vizsgálat során vetették a szemére, súlyos hibaként minősítve ezt az eljárást.⁶³

Akkor Vajda Valéria a líceum érintett IV. évfolyamának tanulója, az intézet diákszövetségi vezetőségének, az ún. diákbizottságnak a főtitkára másként értékelte, tálalta Öllös Sarolta tanév eleji eljárását: „A IV. osztály vallások szerinti párhuzamosításával is meggyőződésem szerint antidemokratikus törekvéseit akarta bizonyítani, mert úgy gondolta, hogy a diákok kívánságának engedve azzal, hogy a volt Angolkisasszonyok növendékei továbbra is a reformátusoktól elkülönítve, külön osztályba osztja be, azt akarta dokumentálni, hogy az egyházi iskolák rendszere mégiscsak helyesebb volt, mint az állami iskolarendszer, mert akkor erőszakosan nem avatkoztak bele a diákok ilyen irányú törekvésebe. Az államosítás erőszakos beavatkozás volt, ő azonban ezzel a cselekedetével a tanulóknak lehetővé tette, hogy összeszokott lányok továbbra is együtt maradhassanak.

Más eset is volt, ami szintén azt bizonyítja, hogy mélyítette a gyermekek lelkében a demokráciaellenes hangulatot. A tanév elején a katolikus lányok azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy engedje meg, hogy a keresztest kiakaszthassák a tanteremben. Ő erre, – miután hosszasan kérte magát – kijelentette szentimentális hangon, hogy ezt nem lehet fiaim, de őrizték meg a keresztest szívetekben. Meggyőződésem, hogy ezzel jobban ártott Öllös Sarolta a demokráciának, mintha hozzájárult volna ahhoz, hogy a tanulók kívánsága teljesüljön”-nyilatkozta Vajda 1949 januárjában az igazgatónő elleni vizsgálat jegyzőkönyve szerint.⁶⁴ Ez arra utal, hogy a diákszövetség vezetői

⁶² Öllös Sarolta 1949. március 17-i nyilatkozatában. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d

⁶³ „Ebben a kérdésben volt már kivizsgálás a főigazgatóság részéről. Sőt a Nemzet Bizottság képviselőjében kint járt Vadász Ferenc N. B: elnök és Czagány Ferenc polgármester is. Én akkor őket felvilágosítottam, hogy a csoportosítás oka a tanulmányokban rejlik... Abban a percben nem láttam semmi veszélyét, hogy a két csoport együtt maradjon” -nyilatkozott Öllös Sarolta erről az 1949. január 20-i kihallgatása során. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.) Másutt is ügyet kreáltak a felekezeti osztályok együtt hagyásából. Juhász Imre budapesti tankerületi főigazgató a VKM-hez írt 61. sz biz./1948-49. sz. „keresztény osztályok a VIII. ker. Zrínyi Ilona Leánygimnáziumban” tárgyú felterjesztésében beszámolt arról, hogy a MINSZ és az MNDSZ VIII. kerületi szervezeteinek vizsgálata, majd jelentése alapján maga is vizsgálatot indított, melyből kiderült, hogy Knébel Alfréd igazgató a főigazgató 688/1948-49. számú utasítását (ne legyen olyan osztály amelyben az összes tanulók egyetlen felekezethez tartoznak) későn hajtotta végre. Ezért javasolta, hogy ellene a főpolgármesternél fegyelmi eljárást kezdeményezzenek. (MNL OL P 2076. 21. d. 5531/1948.)

⁶⁴ MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 25-26.

már korábban is fenntartásokkal, ellenérzésekkel fogadták Öllös Sarolta pedagógiai tapintattal, az újonnan érkezettek beilleszkedése megkönnyítésének szándékával a katolikus diákok felé tett gesztusait.⁶⁵ Ám ezt a véleményüket akkor még kifelé nem nyilvánították.

Szaktanárhiány miatt a liceumi III. évfolyam megosztására nem volt lehetőség, így ők 58-an egy osztályba kerültek.⁶⁶ A számunkra nyilatkozó egykori katolikus osztálytársak szerint ez sem ment zökkenő nélkül.

Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003 májusi levelében így írt erről: „Elgondolni lehet, hogy 1948 szeptemberében mit jelentett nekünk az ismeretlen tanárok, új környezet között megkezdeni a tanévet. A régi tanárok közül senki sem volt ott, egyedül [Gyönyör] Tekla néni, [Galatz] Irma néni és Jancsó Atya jelenléte adott valami vigaszt. Az osztály másik fele a volt református tanítóképző diákjai voltak. Nekik semmi változást nem jelentett az új tanév, hiszen iskolájuk, tanáraik a régiek maradtak. Legfeljebb a megnövekedett osztálylétszám volt szokatlan. Valóban, nem nagyon közeledtünk egymáshoz, ők is, mi is, elhatároltuk magunkat. Ma már tudom, hogy ez helytelen volt. Ezért sem mi, a tanulók, sem a tanárok nem okolhatók, egyedül a kommunista diktatúra drasztikus intézői a bűnösök. Mit törődtek ők az ifjúságot ért traumával! Új tanáraink között voltak nagyszerű, emberséges nevelők is, akikre csak jószívvel emlékezünk. Kerekesné Erzsébet néni, Horváth Joli néni, az osztályfőnökünk, Pimper Eliz⁶⁷ néni, Gulyás tanár úr. Azt hiszem a tanári kar egy része is bizonytalanul, talán félve, idegenkedve fogadta az új eseményeket.”

Lázár Zsuzsanna ny. pedagógus 2010. április 23-án, Kecskeméten így emlékezett: „A tanteremben az idegen református lányoktól külön ültünk, a hangulat kezdetben ellenséges volt. Régi osztályfőnökünk Tekla néni és Jancsó Imre atya, aki még az új iskolában is hittanórákat tarthatott békességre és beilleszkedésre buzdított bennünket. De mi védekező állásba helyezkedtünk és úgy akartuk élni mindennapjainkat, ahogy azt addig megszoktuk és ahogy a katolikus iskolában elvárták tőlünk. A tanítás előtt reggeli misén vettünk részt a közeli piarista templomban,⁶⁸ csendes kereszttetéssel kezdtük az első órát, többünk gallérján, a nagy gallér alatt ott díszlett az apró Mindszenty-kereszt.⁶⁹ Életkorunknak megfelelő szinten tájékozódunk a belpolitikai eseményekről és az egyházak elleni mozgalmakról. 16-17 évesen nem tudtuk elfogadni és

⁶⁵ Lásd ehhez: Öllös Sarolta 1949. március 30-i „észrevételeit”. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.

⁶⁶ Öllös Sarolta igazgató 1948. október 13-i jelentése a főigazgatóságnak. (MNL BKML VIII. 83. Tk. 1035/1948. sz.)

⁶⁷ Valójában: Pimper Erzsébet

⁶⁸ Valójában akkor még az Angolkisasszonyok zárójához közeli Szent Erzsébet templomba jártak a növendékek, ahol egykori apáca tanáraikkal is összefuthattak, s ahol Jancsó Imre lelkészéknél szolgált. Később Öllös Sarolta kezdeményezésére kerültek át a piarista templomba.

⁶⁹ A Mindszenty-kereszt viselését Moduna (Balai) Sarolta is említette.

befogadni, ami körülöttünk történik... Az angolkisasszonyoktól átkerült tanulókat már szervezett kommunista ifjak figyelték. Természetesen mi feltűntünk »rendellenes« szokásainkkal. Kecskeméten egyre gyakoribbá váltak a Diákszövetség által szervezett középiskolai tüntetések, melyek az úgynevezett demokráciaellenes történések kivédésére, vagy a kommunista vezérek, szervezetek ünneplésére – pl. Sztálin, Rákosi, Komszomol, Párt – szerveződtek. Ezekre kötelező volt a kivonulás, közös mozgalmi dalok éneklése, és az ütemes taps, a »vezérek« neve hallatán. Aki közlünk nem a Diákszövetség elvárása szerint viselkedett, azt figyelmeztették és a neveket feljegyezték. Mi tízen-tizenketten addig is szoros barátságban éltünk, a bajban még inkább összekovácsolódtunk. Különböző ötletekkel vidámítottuk a gyakori kivonulások, tüntetések óráit. A Diákszövetség megbízottja kezdte a tapsot: Él-jen- a Párt! Éljen a Párt! Mi is tapsoltunk ütemesen és harsogtuk: Éljen-Apád! Éljen Apád! A kedvenc mozgalmi dalt is kiforgattuk: „Kézben a kéz és az ajkon az ajk, nem marad így el a nagy diadal!” A megfigyelő elégedetten bólogatott, hiszen a hosszú sorokban nem lehetett észrevenni a hamis szöveget. Soha senki nem árulta el a másikat! 1948 őszi hónapjai mind a tanulók, mind a pedagógusok számára zaklatott hangulatban teltek. A Diákszövetség vezéralakjai (osztályunkban Molnár István) nemcsak diáktársait, hanem a tanári kart is félelemben tartották.”

Kotvits Jánosné (Pap Mária) a korabeli légkört jellemezve megjegyezte: „Általában tanáraink a passzív magatartásra, a túlélésre rendezkedtek be – mást nem is tehettek. Ezt igyekeztek sugallni nekünk is. Osztálytársaink közül két személy volt nyíltan kommunista párttag. ... Viselték a pártjelvényt az iskolában is, taggyűlésre jártak tanítási időben is, bent voltak a tanáriban pl. osztályozó konferencián.⁷⁰ Az egyik Molnár István volt. ... úgy tudom, kezdetben az egyház karolta föl, mivel nagyon szegény családból származott. Vele együtt volt még néhány fiú a lányiskolában (a háború utáni helyzet miatt). Molnár Istvántól mindenki tartott, senki sem szerette, nem becsülte. Elsősorban a párttagsága miatt, mert ezen az úton akart érvényesülni, sajnos szellemi tevékenyége nem volt magas.⁷¹ Voltak még mások is, akik párttagságukból adódó helyzeti előnyüket maximálisan éreztették, kihasználták. Felvonulásokon, mozgalmi összejöveteleken figyelték, ki

⁷⁰ Az osztályozó konferenciákon a diákszövetségi vezetők és osztálybizalmik vettek részt. Akadtak köztük párttagok is.

⁷¹ 2003. május 2-i telefonbeszélgetésünk során Bende Margit (Vincze Jánosné) úgy vélte, hogy „Molnár István beépített provokátor volt. Szörnyen buta, csúnya. Egy irányban laktak, szemben politizáltak. Molnár a Szovjetunióban tanult, doktorált. A rendszerváltáskor felakasztotta magát.” Aznap telefonbeszélgetésünk során Moduna (Balai) Sarolta is úgy vélte, hogy „Molnár István picit, csúnya jelentéktelen, gyenge képességű volt.” Kotkovits Jánosné (Pap Mária) 2003 májusi levelében megemlítette: „Aztán Molnár István elbúcsúzott tőlünk, ment Moszkvába tanulni, oda, ahol Sztálin elvtárs él – mondta meghatottan”.

hogyan tapsol, éljenez, énekel. Ők voltak a spiclik, mindenki tudta róluk. ... A másik párttag osztálytársamról nem tudok elmarasztaló dolgot írni, tehetséges, szorgalmas, ugyanakkor szerény, csendes lány volt (Deák Marika). Évtizedek múlva tudtam meg, hogy miért került a pártba: szüleinek társadalmi helyzete miatt (apja kubikos volt, meggyőződéses kommunista). Ő nem használta ki politikai előnyét velünk szemben. Néhány NÉKOSZ-os osztálytársunk is volt. Ők nem voltak hangadók, később össze is barátkoztunk velük. Az osztálytársak közötti idegenkedést néhány hónap múlva sikerült oldani.⁷² Ezt elsősorban osztályfőnökünknek köszönhattuk. Megszüntette a szigorú elhatárolódást, egymás mellé ültette a kétféle iskolából jött lányokat. Így megismertük egymást, és barátkoztunk is.”

Így a kezdeti problémák lassan megoldódni látszottak. Ezért Juhász Imre tankerületi főigazgatónak az igazgatóhoz intézett 1948. október 8-i felszólítására: „Bizalmas jelentésben térjen ki arra, – konkrét esetek felsorolásával – hogy vannak-e az államosítással kapcsolatban zavaró mozzanatok az iskola belső életében, és észlelhetők-e az iskolán kívül olyan jelenségek, melyek az iskolák demokratikus nevelésével nincsenek összhangban, vagy éppen gátolják azt.”⁷³ Öllös Sarolta október 13-án azt jelenthette, hogy „a munka zavartalanul folyik. Az iskolai munkában nehézséget okoz a tanárhány. Emiatt nem lehetett mindeddig párhuzamosítani a líceum III. osztályát, amelynek létszáma 58. ...A tanári testület haladó szellemű, s ebben az ideológiában végzi munkáját. Behatóan foglalkozik a demokratikus államrend és állami élet kialakítása érdekében a szakszerű irodalommal. Hetenként lesz egy-egy tanári szeminárium óra, amelyeken korszerű kérdéseket és műveket tanulmányoznak. Megalakult a Diákönkormányzat... Működése jótékonyan hat a tanulóifjúság haladó szellemében történő nevelésére és fejlődésére.”⁷⁴

Így október 29-én Öllös Sarolta minden nehézség nélkül, jó lelkiismerettel tehette le – immár állami – igazgatói esküjét: „becsületeмre és lelkiismeretemre fogadom, hogy a magyar köztársasághoz és annak alkotmányához hű leszek; Magyarország törvényeit, törvényes rendelkezéseit megtartom; hivatali előljáróimnak engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm és hivatali kötelességeimet pontosan lelkiismeretesen a nép érdekeinek szem előtt tartásával teljesítem”.⁷⁵

⁷² Idővel „a volt katolikus és református képző tanulóinak egymáshoz és új tanáraikhoz, beleértve az igazgatónőt, a hittanárokat is, jó viszonya alakult ki. Politikai nézetkülönbség nem volt köztünk. A NÉKOSZ-os diákokkal nem voltunk se jó, se rossz viszonyban” -emlékezett levelében 2003. május 13-án Moduna (Balai) Sarolta.

⁷³ MNL PVL XXIV 501-b. 29/1948. eln. sz.

⁷⁴ MNL BKML VIII. 83. Tk. 1035/1948. sz.

⁷⁵ MNL OL XIX-I -1-u-1040-Ö-2-1949. 159. d.

A MDP megyei bizottsága akkor még az elhelyezésében az Angolkisasszonyok zárdájával érintkező, államosított leánygimnáziummal volt elfoglalva. A MDP KV Propaganda Osztálya számára készített októberi jelentésében a klerikális reakció fő működési köreként a volt zárdát és gimnáziumának diákjait és azok szüleit jelölte meg. Az apácák „kihasználva azt, hogy gyermekeik eddig klerikális nevelésben részesültek, s most pedig az iskola és a rendház egy részében székelve az érintkezést volt tanítványaikkal fenntartják, izgatják a tanulókat. A maguk sorsát elviselhetetlennek feltüntetve félrevezetik a fogékony gyermekeket és rajtuk keresztül a szülőket. A hó folyamán a Vöröskereszt által rendezett tarka esten, hol a volt zárda énekkara is szerepelt, az eddig háttérben mozgó propaganda nyílt provokációban robbant ki. A konferáló ízléstelen összekötőszövege a hallgatóság egy részének ízlését sértette, különösen a volt zárda növendékeit. Amikor a konferáló bejelentette az iskola énekkarát, azt mondta, hogy itt vannak a volt zárda növendékei, azok hangos kiáltással tiltakoztak ellene, és ne bántsátok az apácákat kiáltással tüntettek.

A napokban lezajlott eseményt azonban már nem lehet a tanulók érzékenységre fogni, melyet a rossz konferálás, a diákok hamis erkölcsének megsértésével okozott. Ezek az érzékenylelkű lányok, amikor vasárnap körükben egy úttörő formaruhában megjelent, nekiestek és megtépték és megverték azért, mert úttörő mert lenni, és formaruhában jelent meg az iskolában. A Komszomol ünnepségen megjelent és tapsoló diákokkal pedig a zárda növendékeinek zöme nem beszél és lábdobogással tüntet ellenük. Ezen keresztül a szülőkre is hatással van az apácák agitációja. Azonban az iskolában működő demokratikus érzelmű tanerők és a szülők nagyrésze is a helyi sajtón keresztül követeli ennek az uszításnak azonnali megszüntetését és az apácáknak az épületből való haladéktalan eltávolítását.⁷⁶ Az iskolában fejét felütő egyházi reakció ellen azonnal folyamatba tettük az intézkedéseket”⁷⁷ – írták, azon kampány keretében, melynek során felülvizsgálták az államosítási bizottságok döntéseit annak érdekében, hogy a diákok a továbbiakban ne érintkezessenek egykori szerzetes tanáraikkal.

Hasonlóan jártak el a kecskeméti korábban piarista gimnázium és a rendház, valamint földjei ügyében is. 1948. november 21-én a kommunista *Kecskemét* c. lap „45 hold földet »találtunk«... Zalaegerszeget akar előkészíteni Kecskeméten a mindszenhysta papság?” címmel megjelentetett cikkében így érvelt emellett: „Zalaegerszezen iskolasztrájkot szított a mindszenhysta papság,⁷⁸ mely nem vonul ki az államosított iskolából és így módjában állott a

⁷⁶ Lásd ehhez: Az angolkisasszonyok, 1948. 2.

⁷⁷ A MDP Bács-Bodrog Megyei Bizottságának 1948. november 8-i helyzetjelentése a KV Propagandaosztálya számára. (MNL OL MKS-276-106- 62. öe. 86-88.)

⁷⁸ A diákok néhány órás iskolaelhagyásához Zalaegerszezen sem volt köze az apácáknak, vagy az ezzel vádolt hitoktatónak. Lásd erről szóló tanulmányunkat kötetünkben.

tanulóifjúságnak főként fasiszta családokból származó tagjait megfertőzni. Mindszenthysta papságnak lehet nevezni azokat a papokat, akik az államosítás után nem fogadták el a demokrácia nagylelkű ajánlatát, (nem a demokráciára hallgattak, hanem a primásra. Így elárulták, hogy éppen úgy ellenségei a haladásnak és a magyar népnek, mint a vezérük, a hercegprímás, akivel szemben pedig valóságos népszavazás született már meg, követelve határozott elnémítását.) Mivel Kecskeméten is vannak államosított egyházi iskolák, mindszenthysta papok és fasiszta családok, érthető, hogy meg kellett vizsgálni a volt egyházi iskolák és papjaik helyzetét, nehogy Kecskemét második Zalaegerszeggé váljék... Erre igen jó alkalmat adott a kultuszminisztérium azon rendelete, mely a Nemzeti Bizottságnak és a Pedagógusok Szakszervezetének feladatává tette a szétválasztás felülvizsgálását”.⁷⁹ E valótlan beállítással aligha győzhették meg a kommunista nyomulástól tartó kecskeméti közvéleményt, azt azonban elérhették, hogy akaratlanul felhívták a kecskeméti képzős diáklányok figyelmét a tiltakozás e lehetőségére.

A református tanítóképző épülete messze esett az Angolkisasszonyok zárdájától, így az oda áthelyezett katolikus diáklányok csak a Szent Erzsébet templomban általuk látogatott reggeli misék alkalmával találkozhattak egykori nevelőikkel. Főigazgatói nyomásra, ennek akadályozására kérte Öllös Sarolta Jancsó Imrét, hogy helyezték át az istentiszteleteket a piarista templomba, amely közelebb is esett a képző épületéhez. Az igazgatónő kérését Jancsó időlegesen azzal hárította el, hogy ott csak délután lenne lehetőség a tanítónőképzősök fogadására. Öllös Sarolta a rá nehezedő nyomás és a távoli reggeli misékről az iskolába gyakran későn, zaklatottan érkező diákok miatt, nem tett le szándékáról, de annak megvalósítása már Jancsó utódjára, Gulyás István igazgatósága idejére maradt.⁸⁰

⁷⁹ 45 hold, 1948. 3. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁸⁰ „Tudok róla, hogy az igazgatónő felszólította Jancsó tisztelendőt arra, hogy katolikus növendékei ne a zárdai Erzsébet templomba járjanak reggeli misére, hanem a közelebbi piarista templomba, egyrészt azért, mert valahányszor a reggeli miséről az iskolába érkeztek, nyugtalanságot tapasztalt a növendékek között, másrészt a távolság miatt sokszor meg is késtek a növendékek. Jancsó ... szerint a piarista templomba való járásnak valami akadálya lett volna” – nyilatkozta Kerekes Ferencné 1949. január 20-i kihallgatásán erről. Öllös Sarolta ugyanakkor a vizsgálónak azt nyilatkozta, hogy „veszélyt láttam abban, hogy a Jancsó által tartott szentbeszédnek nyugtalanító hatással voltak a lányokra. Ennek hatására a Czollner térről át akartam csoportosítani a katolikus lányok templomba járását a piarista templomba. Ez kb. november elején volt. Jancsó technikai akadályokat hozott fel, azt mondta, hogy a fiú tanulóifjúság foglalja el azt a templomot és ha én a lányokat oda fogom beosztani, akkor még 12 óráig sem kerül rájuk a sor. Én azonban a szándékomról nem tettem le, ezt kereszttül akartam vinni. A kicsinyek szeptembertől kezdve ide is járnak.” (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.)

Öllös ebben is igyekezett megfelelni a tanügyigazgatás elvárásainak. Nem tudhatta, hogy október végén-november elején már a tanítónőképző felett is gyülekezni kezdtek a viharfelhők. A kecskeméti „klerikális reakció egyik megtestesítőjeként” érzékelt Jancsó Imre elleni nyomozás ugyanis kiterjedt az ő hittanári működésének felderítésére is. Ennek keretében az ÁVO helyi szervei kapcsolatba léptek néhány NÉKOSZ-os tanítónőképzőssel, s bizalmasan náluk érdeklődtek a hitoktató intézeti tevékenységéről.

„Jancsó Imre a Bethlen Kata állami leánylíceum, óvónőképző hittanára, ... Mária Kongregációjának vezetője az államosítás óta állandóan demokráciaellenes kijelentéseket tesz, ... és a növendékeket a demokratikus rendszer ellen izgatja... A legutóbb tett demokráciaellenes kijelentéseit és antidemokratikus tevékenységét bizalmas úton jegyzőkönyveztem, ennek során a következőket állapítottam meg:

Molnár István 20 éves, a Bethlen Kata leánylíceum III/b. osztályának növendéke (NÉKOSZ): ... Október 28-án Jancsó Imre egyháztörténelem óra alatt: »a középkorban különböző csoportok támadták a r. k. egyházat. Módszerük akkor is az egyéni agitáció, a különböző propaganda és az akkor még kezdetleges sajtó útján való támadás volt. Az akkori egyházüldözés sokkal enyhébb volt, mint most. A mai időkben sokkal erősebben használják ezeket a fegyvereket«. A... tanú előadta, hogy Jancsó Imre a növendékeinek mindig azt emlegeti, hogy ne feledjék a növendékek azokat az apácákat, akik az elmúlt tanévben tanították. – Elmondta, hogy f. hó 3-án Futó Anna III. éves növendék részére a Március Tizenötödike c. ifjúsági folyóiratot át akarta adni kiosztás végett. Futó Anna ezt visszautasította... [Itt a rendelkezésre álló másolaton a szöveg egy része hiányzik – D. P.] Tudomása van arról, hogy az iskola folyosóján kifüggesztett demokratikus plakátra az iskola növendékei közül valaki ráírta: »Büdös kommunisták«.⁸¹

⁸¹ 1949. január 19-i kihallgatása során Molnár István erre így emlékezett: „Kb. októberben történhetett, hogy a központtól kapott két diákfejet ábrázoló plakátot az iskola emeleti folyosóján kiakasztottuk, és kb. 3 nap múlva észrevettem, hogy valaki a plakátra a következőket írta: »büdös kommunisták«. Először el akartam távolítani a plakátot, azonban a népi kollégista leánytársaim arra hivatkozva, hogy még csak pár napja függött kint a plakát, a felírást ceruzával áthúzgálták és így tovább is fennmaradhatott. Az eset azonban a rendőrség tudomására jutott, és az a plakátot bekérte. Pál Zsuzsa sajtófelelős szolgáltatta azt be és jelenleg is a rendőrségen őrzik a plakátot. Ebben az időben tanácsadó tanára az intézetnek nem volt, az igazgatónőhöz pedig azért nem tettünk jelentést, mert hozzá bejutni diáknak a lehető legtrikább esetben sikerült. De egyébként sem bíztunk volna abban, hogy Öllös Sarolta igazgató kinyomoztatja a tettet, ezért *magunk nyomoztunk az államvédelmi osztály felhívására*. A legkülönbözőbb módon próbáltuk megtalálni a tettet (íráspróbákkal stb.), ez azonban nem sikerült. A gyanú Lipóczy Mária II. líceumi osztályos tanulóra terelődött. A gyanút önmaga ellen azzal keltette fel, ... hogy elzárkózott az elől, hogy az egyik kollégista leánnyal levelezzen, aki éppen ezen az úton akarta kideríteni a tettes kilétét, sőt figyelmeztette társait, hogy vigyázzanak, ne levelezzenek ezzel a lánnyal.” (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-

Pőcze Mária 16 éves II. oszt. növendéke (NÉKOSZ):... elmondta, hogy mint sajtótitkár Lipóczy Sára osztálytársának a Március Tizenötödike c. lapot át akarta adni kiosztás végett, aki erre kijelentett, hogy: »Ne is haragudjatok, nekem ne adjatok újságot, én katolikusoknak azt az újságot nem árulhatom, mert ez tulajdonképpen ellenzéki lap. Éppen úgy, ahogy ti nem vásároljátok az Új Embert, nem vehetjük meg mi sem ezt a lapot. Ha megvesszük, csak ezért vesszük meg, hogy tudjuk, mit írnak rólunk.« – Ugyancsak november 5-én ezt a lapot eladásra kínálta Nyilas Julianna II. oszt. iskolatársának, aki... a következő kijelentést tette: »Ne haragudj, nem vehetem meg ezt a lapot, mert a napokban az Atya (Jancsó) behívatott és közölte, ha kongreganista akarok maradni, akkor ne vásárolok, és olvassam a Március Tizenötödikét.«⁸²

Pál Zsuzsanna 14 [?] éves, liceum II. o. (NÉKOSZ): ... [október] 28-án a Március Tizenötödikét át akarta adni Varga Irén osztálytársnőjének... »Nekem ne adjatok a lap példányaiból, mert ha azt terjesztem, ki fognak zárni a kongregációból« [mondta]. Előadta továbbá, hogy Nyilas Julianna iskolatársnőjét hasonló ok miatt ki akarják zárni a Mária Kongregációból. – Elmondta továbbá, hogy Lipóczy Sára II. éves licista f. hó 2-án az egyik órákőzi szünetben bement az óvónőképző II. osztályába s ott felmutatta a Március Tizenötödike október 22-i számának 7. oldalán megjelent karikatúrát, amely azt ábrázolja, hogy a klerikális befolyás alatt álló diákokat el fogják távolítani az iskolákból.⁸³ Ez alkalommal Lipóczy Mária kongregáció vezetőségi tagja a következőket mondta: »Látjátok, ki akarják tenni a Mária kongreganistákat az iskolákból. Azt hiszem tudjátok, hogy ez mit jelent?!« Ezután felolvasta a fenti szám 7. oldalán levő cikket, mely szerint a népbútító papokat ki fogják tiltani az iskolákból. A cikk felolvasása után megjegyezte, hogy »Ehhez tartsátok magatokat!« – A fenti tanú az egyik tanulókör vezetője. F. hó 2-án a tanulókör részére nevet akartak választani. Varga Irén a Mária kongregáció vezetője kiment a táblához és felírta: »Pál Zsuzsanna Hunyadi SS tanulókör.«⁸⁴ –

1949. 153. d. 29-30. Kiemelés tőlem – D. P.) Öllös Sarolta 1949. március 30-i „észrevételei” szerint az előtte eltitkolt összefirkált plakátot Molnár István adta át a rendőrségnek. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.)

⁸² A kongregációk vezetőjéről (prézesül) áldozópapot az illetékes megyéspüspök nevezett ki. „A kongregáció teljhatalmú vezetője a prézes, akinek hozzájárulása nélkül sem felvétel, sem a magisztrátusi (választmányi, tanácsi) határozatok nem érvényesek”. (Kongreganisták kézikönyve, 1928. 3-4.)

⁸³ A Március Tizenötödike ezen számának 20 példányát égették el az ezen felháborodott pécsi kongreganista leánygimnazisták. Erről a lapszámról állította utóbb a szerkesztőség, hogy ők csak a jobb tanulásra kívánták ösztönözni a diákokat. (Az ő legfontosabb, 1948. 3.)

⁸⁴ Akkoriban többször előfordult, hogy katolikus gimnazisták, tanítónőképzősök a számukra bántó, nem tetsző intézkedésekre, személyekre azok ellenpontosítására, bosszantására a rendszer ellenségeinek felidézésével reagáltak. Esztergomban a tisztiiskolások képző előtti demonstratív fenyegető elvonulására, egy diák azzal reagált, hogy ennél a „csúrhénél” inkább

Előadta továbbá, hogy egy alkalommal odament Jancsó hittanárhoz, aki elmondta a beszélgetés közben, hogy a világot Isten teremtette, az nem gőz és gáztömegből alakult ki, a darwini elmélet hamis, mert az ember nem az alacsonyabb rendű szerves lényekből fejlődött ki a történelem során, hanem azt Isten teremtette. Elmondta még, hogy az iskola folyosóján kifüggesztett Március Tizenötödike folyóirat plakátjára az iskola növendékei közül valaki felírta, hogy »bűdös kommunisták«.

Zsikla Teréz 14 éves, I. oszt.: „Jancsó Imre hittanár a Mária kongregáció alkalmával milyen előadást szokott tartani? Az október 26-án megtartott gyűlésen jelen volt és ez alkalommal Jancsó előadásának a következő volt a vázlata: Bűn-e a csók? Meddig szabad a csóknak tartani? Meddig szabad sötétben csókolózni? Meddig lehet világosban csókolózni? Milyen testrészekre lehet csókot adni?

Október 25-én futárpostával Jancsó Imre lelkészre vonatkozóan Ordas Éva és Zsikla Teréz egybehangzó tanúvallomási jegyzőkönyvét terjesztettem fel. Nevezettek egybehangzóan előadták, hogy az október 16-án és 17-én megtartott hittanórák alkalmával Jancsó Imre a következő kijelentéseket tette: »Ha a tízparancsolatot megtartanák, nem lenne annyi hazugság, tolvajlás, gyilkosság a Földön. Örök béke lenne, mert nem lehetne gyilkolni. Képzeljétek el, hogy a mai újságok félig üresek lennének, mert nem lehetne hazudni.« Ezután Jancsó ajánlotta az Új Ember és a Szív újság olvasását. A fenti tanúk elmondták, hogy október 23-án Jancsó Imre a következő kijelentést tette: »Minden házban kellene lenni Szentírásnak, azt kellene olvasniuk, nem a mai újságokat, mert a Szentírás igazságokat ír, a mai újságok csak múltó igazságokat.«⁸⁵

E kihallgatási jegyzőkönyvből egyértelmű: ugyan a Jancsó Imre „izgató” tevékenységére vonatkozó nyomozás folyt, a kihallgatott NÉKOSZ-os növendékek – különösen a Március Tizenötödike c. lap terjesztésével kapcsolatos tapasztalataik alapján, de más politikai vonatkozású esetekre vonatkozóan is – diáktársaik sorára is terhelő vallomásokat tettek, melyek nyomán ők is az ÁVO látókörébe kerültek. Molnár István egy későbbi megnyilatkozásából még az is tudható, hogy az ávosok megbízásából maguk

menne a nyilas hadseregbe. (Donáth, 2024/1.126.) Pécssett gimnazista fiúk nyilas indulókat énekeltek. (Viharos gyűlésen (1948. 3.) Ahogy a fentiekben szó lesz róla, Molnár István szerint Bende Margit az ő bosszantására nyilas indulót énekelt. Itt a Diákszövetség által erőltetett tanulókör névválasztásánál bosszantott a kb. 15 éves osztálytárs a Hunyady SS-re utalással. Ezek egyike sem volt megfelelő információ alapuló, megfontolt politikai állásfoglalás. A tizenévesek által meg nem gondolt spontán indulati tiltakozás gesztusai voltak, ha valóban megtörténtek. Feltűnő ugyanis, hogy minden diáktiltakozás résztvevőit valamilyen módon kapcsolatba hozták ilyen incidensekkel. Az sem kizárható, hogy ezeket csak ellenfeleik terjesztették róluk, lejáratásuk céljából.

⁸⁵ 1948 november eleji „jelentés III. vonal, Jancsó Imre hitoktató ügye”. (ÁBTL V-141190. V-141190//1. Szögletes zárójelek tőlem – D. P.)

próbáltak nyomozni a plakátjukra „bűdös kommunisták” megjegyzést felíró személye után. A Diákszövetség országos központjából nyert felhívás nyomán a tanítónőképzőben is széleskörű anyaggyűjtésbe kezdtek.

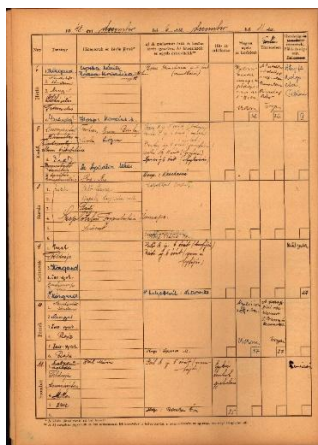
Ordas Katalin a városi diákbizottság titkára, az Állami Mezőgazdasági Iskola III. osztályos tanulója 1949. január 19-i kihallgatása során erre így emlékezett: az 1948. „november 16-án Budapesten tartott országos konferencián kapott utasításnak megfelelően Budapestről visszatérve összegyűjtöttem az iskolabizottságok és az az iskolák legmegbízhatóbb tagjait és az itt tartott megbeszélésen *nyomatékosan figyelmeztettem a tanítónőképző intézet kiküldöttjeit, hogy fokozottabban figyeljék tanulótársaikat, mert a növendékek egy jelentős részének már több ízben megnyilatkozott antidemokratikus magatartása miatt gyakori kifogásokat hallottam. Ezután több ízben jöttek hozzám jelenteni, hogy tantermekből kifüggesztett demokratikus plakátokat az ismeretlen tettesek letépkedik.*⁸⁶ ... És bár a növendékek ezt azonnal jelentették az intézet igazgatójának és a tanácsadó tanárnak, ők láthatólag a tettesek földerítésére semmit sem tettek, sőt el akarták tussolni a dolgot. Kerekes Ferencné pl. ilyen kijelentést tett: Nem plakátszaggyűjtésről van szó, hanem azért vitték el egyesek a plakátokat, mert azok megtetszettek nekik. ... Amikor a diákszövetségtől Budapestről leküldött, Rákosi Mátyás és más politikusok arcképével díszített képes faliújság kifüggesztéséről volt szó a III. osztályban, a növendékek a faliújság kifüggesztését megtagadták. Molnár István azonban mégis kifüggesztette s akkor Bende Margit III. osztályos növendék kijelentette, hogy hiába akasztja ki a faliújságot, mert úgyis letépi. Másnapra a faliújság valóban eltűnt.”

A MDP és a Diákszövetség központjaiból gerjesztett az iskolák, pedagógusok, diákok szellemének, magatartásának befolyásolásáért folytatott politikai-világnézeti-ideológiai roham – akkoriban elsősorban a „Mindszenty és köre képviselte klerikális reakció” elleni küzdelem jelszavával – újabb szintre lépett. A kecskeméti tanítónőképzőben a Diákszövetség szervezte 1948. december 7-i Mindszenty-ellenes diáktüntetés és annak hullámai katalizálták a további fejleményeket.

⁸⁶ Moduna (Balai) Sarolta – akkor III. osztályos tanuló – 2003-as telefonbeszélgetésünk alkalmával úgy vélte: „lehet, hogy voltak plakátfirkálások, vagy tépések, de szerintem valószínű, hogy éppen a NÉKOSZ-os diákok csinálták, és ráfogták a mieinkre, hogy legyen mivel megrágalmazni őket és megfélemlíteni a többieket. Sőt, ezt 99%-os biztonsággal állítom is!”

2.4. Mindszenty-ellenes diáktüntetés és annak hullámai a kecskeméti tanítónőképzőben

Különös helyzetbe kerül a december eleji kecskeméti diáktüntetés körülményeit és következményeit vizsgáló kutató. Ma még ismeretlen okból az akkori tüntetés szervezői, résztvevői, vagy éppen elkerülői, s a következményeit vizsgáló kortársak egyaránt, következetesen úgy vélték, hogy a városi diákszövetség szervezte tüntetésre december 9-én került sor. Jegyzőkönyvek, dokumentumok, visszaemlékezések hosszú sora állítja tévesen, hogy akkor került sor erre a demonstrációra. *Valójában 1948. december 7-én kedden mozgósították a városi középiskolásokat, amit több forrás bizonyít.* Elsőként egy akkori képzős IV. éves líceumi osztálykönyv aznapi bejegyzése tanúskodik erről, melyben a 2. és 3. óránál Gyönyör Tekla osztályfőnök bejegyzését láthatjuk: „Kivonulás a Mindszenty elleni tüntetésre”. Ellenben december 8-án és 9-én délelőtt valamennyi óra rendben meg volt tartva.

A felvételt kérésünkre Gönczi Gergő levéltáros készítette. (MNL BKML VIII. 83.b.)

A *Szabad Nép* 1948. december 8-i szerdai számának 5. oldalán olvashatjuk: „Kedden reggel Kecskeméten mintegy kétezer főnyi diák táblákkal, feliratokkal, énekelve, fegyelmezett zárt sorokban vonult fel a Városháza elé. A Kossuth szobornál felolvasták azt a határozati javaslatot, amelyben a kecskeméti diákok állást foglalnak Mindszenty reakciós tevékenysége ellen. Ezután a plébánia elé vonultak. A plébános előbb nem akarta őket fogadni, de aztán megígérte, hogy a diákok kérését továbbítani fogja felettes hatóságához.”⁸⁷

A *Kecskeméti Lapok* 1948. december 8-i számában tudósítottak a tüntetésről kissé félreérthetően: „Ma, délelőtt 10 órakor a kecskeméti középiskolák fiú- és leánynövendékei a tanárok, vezetésével zárt

⁸⁷ Dunántúli, 1948. 5.

sorokban a Kossuth-szobor elé vonultak. Mátyási János, a Katona József gimnázium VII. osztályú növendéke memorandumot olvasott fel, amely megbélyegzi Mindszenty József esztergomi prímás demokráciaellenes tevékenységét és követeli, hogy a kormány erélyes intézkedéseket foganatosítson vele szemben. Azután a városháza diákokkal megtelt közgyűlési termében Czagány Ferenc polgármester fogadta a memorandumot átnyújtó négytagú diákküldöttséget, a köztársasági induló éneklése után a polgármester a következő szavakat intézte az ifjúsághoz: Végtelenül örülök, hogy a kecskeméti ifjúság is bekapcsolódott abba a mozgalomba, amelynek célja, hogy véget vessen Mindszenty József demokráciaellenes uszításának. A prímás a papi palást mögé bújva igyekszik meggátolni a népi demokrácia fejlődését. Amíg Serédi Jusztinián, mint prímás, összesen csak három pásztorlevelet adott ki, s más egyházmegyébe ritkán látogatott el, Mindszenty, pásztorleveit hetenként olvassák fel s állandóan, felkeresi azokat a helységeket, ahol előzőleg a demokráciát építő és elősegítő beszédek hangzottak el.⁸⁸ Az esztergomi érsek ellenezte a köztársaságot s a békekötés idején a népi demokrácia vezetőit akarta felelőssé tenni a háború miatt. Befejezésül ezeket mondotta a polgármester: Békét akarunk, helyünk a Szovjetunió oldalán van s ifjúságunk előtt az a boldog világ áll, amelyet mi szocializmusnak nevezünk. Az ünnepség a MINSz induló és a Marseillaises éneklésével ért véget.”⁸⁹

A kommunista *Kecskemét* c. lap december 12-én megerősítette: „*kedden reggel* erélyes hangú memorandumot fogalmaztak meg a különböző iskolák küldöttei, majd elhatározták, hogy azt a 10 órai szünetben testületileg elviszik az illetékeseknek. A diákság minden iskolában engedélyt kért a felvonulásra. Először a volt piarista diákok indultak útnak fegyelmezett, zárt rendben és sorban csatlakoztak hozzájuk a többi iskolák nagyobb növendékei is. Az elhatározás teljesen önkéntes, minden kényszer nélküli volt, amit az is bizonyít, hogy a Szenczi Molnár Albert-iskola igazgatónője csak akkor akarta a diákokat az intézetből kiengedni, ha írásos engedélyt mutatnak fel. A diákok azonban ragaszkodtak eredeti elhatározásukhoz és engedély nélkül is

⁸⁸ Czagány Ferenc polgármester az akkori kampány szövegeit ismételte, tekintet nélkül arra, hogy akkor már Mindszenty József egy ideje visszafogottabb volt. Az 1948. november 3-i püspöki konferencián Grósz József kalocsai érsek megállapította: „Őeminenciája a bíboros hercegprímás ellen újabban megint koncentrált támadást indítottak a másik oldalról. Törvényhatóságok, képviselőtestületek, nemzeti bizottságok és különféle demokratikus szervek megrendelt feliratokban és táviratokban követelik a kormánytól, hogy fékezze meg a bíboros hercegprímás antidemokratikus tevékenységét. ... Amúgy érthetetlen, hogy éppen most támadják, amikor legalább másfél hónapja nem történt olyan megnyilatkozás a részéről, amelybe beleköthetnének.” (Beke szerk., 1996. 406-407.)

⁸⁹ Kecskeméti diákok, 1948. 2. Bizonyára e félreérthető tudósításnak köszönhető, hogy Szabó Bence (2010. 367.) levéltári igazgatóhelyettes kolléga alapos, adat- és forrásgazdag tanulmányában e tüntetés időpontját december 8-ára tette.

elhagyták az iskolai épületet boldog arccal csatlakozva társaikhoz. A diákok, akiknek a száma közel kétezerre emelkedett menet közben is forradalmi indulókat énekelve a Kossuth-szobornál sorakoztak fel”-írták, majd a tüntetés végéről szólva közölték: a fiatalok „négytagú küldöttséget jelöltek ki azzal a céllal, hogy kérje meg Baranyi [László] apátplébánost, hogy Péteri püspökön keresztül juttassa el kívánságukat a hercegprímáshoz: hagyja végre abba a magyar nép ellen folytatott eddigi politikáját, amivel nemcsak az országnak, hanem az egyháznak is igen sok kárt okozott. A küldötteik: Mátyás János, Ordas Katalin, Tapasztó István és Wágner Róza⁹⁰ a plébánossal azonban nem beszélhettek, azt közölték velük, hogy temetésen van. A segédlelkész jelentkezett, aki először is megkérdezte, van-e köztük katolikus vallású? Amikor kiderült, hogy *mindannyian katolikusok*,⁹¹ átvette továbbítás végett az üzenetet.”⁹²

Az „üzenet” valójában „a kecskeméti katolikus diákok” Ortutay Gyula kultuszminiszterhez címzett levele volt: „Az elmúlt napokban mind erősebb visszhangja támadt annak a felelőtlen és rosszakaratú tevékenységnek, amit Mindszenty hercegprímás úr folytat, az a személy, akinek elsősorban kéne a krisztusi gondolatot és tanítást képviselnie Magyarországon. Sorban tiltakozik Mindszenty úr és csatlósainak reakciós politikája ellen az ország haladó szellemű diáksága, kik mind-mind valamennyien elítélik a hercegprímás úr és követőinek destruktív, az építőmunkát akadályozó és a népi demokráciát támadó tevékenységét.

Ez ellen az esztelen, reakciós politika ellen tiltakozunk egységesen mi, Kecskemét demokratikus érzelmű diákjai és különösen tiltakozunk mi, katolikus diákok, mert látjuk, hogy Mindszentyék népellenes elvakult kalandorpolitikája az örvény szélére sodorja Krisztus egyházát. Nem engedjük és minden erőnkkel küzdünk az ellen, hogy egyházunk elvakult vezetői népellenes összeesküvésbe sodorják az ifjúságot, mint ahogy azt már tették Zalaegerszegen⁹³ és Pécsen⁹⁴, és ezzel sok száz magyar ifjú életpályáját törték,

⁹⁰ Wágner Róza a tanítónőképző diákbizottságának elnöke volt.

⁹¹ Ez az állítás talán a négy átvadó diákra igaz lehetett, ám a tüntető diákok egészére semmiképpen, hiszen az iskolák diákjait vallásra való tekintet nélkül mozgósították. Így történt ez a tanítónőképzőben is.

⁹² A katolikus diákság, 1948. 1. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁹³ Lásd erről előző tanulmányunkat a kötetben.

⁹⁴ Ahogy korábban említettük: Pécsen A Dubántúli Napló korabeli tudósításai szerint két korábban egyházi középiskola fiú és leány növendékei tartózkodtak a Diákszövetség által szorgalmazott diákkörök megalakításától. A Komszomol kiállításon röplapokkal tiltakoztak, és egy 15 éves fiúkból álló gimnáziumi V. osztályban néhányan nyilas indulót énekeltek. Ezért egy igazgatót, négy tanárt és számos diákot 1948 november 16-17-én felfüggesztettek, majd fegyelmi vizsgálatot indítottak ellenük, elsősorban a hittanárokat hibáztatva politikai felbújtóként. (Lásd ehhez Viharos gyűlésen, 1948. 3.; Egy igazgatót, 1948. 2.)

törlik össze.⁹⁵ Hány száz magyar édesanya sírt és mondott átkot Mindszenty álszent, az emberek vallásosságára épülő és háborúra uszító politikájára.

Mindszentynek nem jó a magyar demokrácia, őminenciájának nem imponál a dolgozókból álló kormány, neki és társainak nem elég előkelő a népi demokrácia, a hercegprímás úrnak nem érdeke, hogy tanuljon az ifjúság. Mindszenty úrnak úri Magyarország, őminenciájának degenerált grófokból és munkásokat kizsákmányoló tőkésekből álló kormány kellene. A hercegprímás úr szabotálja a »Tanulj jobban« mozgalmat, a népi demokrácia ellen uszítja a diákságot, félrevezeti őket krisztusi eszméket hirdetve, hogy ezzel palástolja aljas céljait. – Na és az eredmény? Sorozatos kicsapások, melyeket még követni fognak mások, szépen kitervelt jövők kettétörése. Mindez miért? Egy ember bűnös politikája, egy ember esztelen törekvése miatt! Követeljük Mindszenty és csatlósai azonnali eltávolítását!!!!

Nem nézhetjük tovább ölbe tett kezekkel, hogy az ország határán belül nyíltan szervezkedjenek igen felelős pozíciót betöltő elemek a demokrácia ellen és felelőtlenül uszítsák a diákságot az ellen a demokrácia ellen, amely édesapjuknak kenyeret ad, s neki tanulási lehetőséget. Hazánk, egyházunk védelmében követeljük Mindszenty nép- és országellenes tevékenységének azonnali beszüntetését, hogy mi továbbra is zavartalanul építhessük tanulással és munkával a jövőnket.”⁹⁶

Az 1948. december 7-én hirtelen tüntetésre szólított diákok többsége aligha ismerhette előre a nevükben felolvasott, meglehetősen szélsőségesen, a sokak által tisztelt egyházfő ellen megengedhetetlen hangon megfogalmazott, csúsztatásokkal teli levél szövegét. Ám ismerhették a korabeli propaganda, az újságok, és a korábbi tüntetések légkörét, hangnemt. Így nehéz helyzetbe, lelkiismereti válságba kerültek a váratlan tüntetésre mozgósítás során.⁹⁷

Lázár Zsuzsanna 2010. április 23-án erre így emlékezett: „Eljött a december, amikor tetőpontra jutott a »klerikális reakció« elleni harc. A kommunista párt és kormánya egyre élesebben vádolta Mindszenty József hercegprímást a népi demokrácia megdöntésének tervével. A bíboros valóban kitartóan küzdött az iskolák államosítása ellen, persze, végülis eredménytelenül. *Mi nagy tiszteletben tartottuk őt, hiszen ő szervezte... a*

⁹⁵ Nyilvánvaló csúsztatás: a fiatalok életpályája nem az ilyen-olyan tiltakozó gesztusaik, hanem az azt követő, a hatalom által gyakorolt retorzió miatt törhetett meg.

⁹⁶ Közölte: Dancsné szerk., 1979. 755.

⁹⁷ „A tüntetés után az intézetben visszatérve a növendékek elmondták Lipóczy Máriának (aki a tüntetésen nem vett részt, hanem az intézetben maradt), hogy partnere is részt vett a memorandumot bemutató bizottságban. Lipóczy Mária erre haját tépve kegyetlenül sírni kezdett (egyébként egész délelőtt a Mindszenty miatti tüntetés miatt is sírt már) és a következőket mondta: »A fene egye meg a húsuikat ezeknek a bűdös kommunistáknak, mindenbe belevonják Jancsit!«” – állította Molnár István 1949. január 19-i meghallgatása során. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.29-32.)

*Mária évet. Országsszerte többezres hívőtömeg előtt mondta el nagyhatású szónoklatait, amelyekben kiállt az egyház és saját elvei, hite mellett. ... Ebben az időben Jancsó Imre atya volt a mi hittanárunk. Ő hithűségre és helytállásra tanított bennünket, de sosem lázított vagy biztatott gyűlöletre. ... Hálával és tisztelettel adózunk személyének, mert a kamasz és felnőttkor problémáiban a hozzáfordulónak mindig biztos lelki tanácsot nyújtott.*⁹⁸

Így történt ez a hirtelen lelkiismereti konfliktusba került képzősök kérdéseire adott válasza esetén is. Az ötvenes évek második felében Jancsó Imre erre így emlékezett: „1948. december elején egyik napon Mindszenty ellenes tüntetést rendeztek Kecskeméten és erre a diákságot is ki akarták vonultatni. A képzőben a legfelsőéves növendékek, tekintve, hogy jövőre elhelyezkedésüket féltették, nagyjából ki is vonultak, de nem őszinte érzésből, amit az is mutatott, hogy sok közülük a kivonulás előtt odajött hozzám, és megkérdezte tőlem, hogy kivonulhat-e ilyen egyházzellenes kommunista akcióra. Megnyugtattam őket, ... ne csináljanak belőle lelkiismereti kérdést, annál kevésbé, mivel maga a hercegprímás megengedte híveinek, hogy abban az esetben, ha bármilyen káruk származna az ellene kiadott ívek aláírása, vagy kivonulásokon való részvétel megtagadása miatt, nyugodtan engedhetnek az erőszaknak. Megmagyaráztam lányaimnak, hogy ezzel inkább jót tesznek önmaguknak és a mi megszervezendő új működési formáinknak, mivel így elhárítják magukról a reakciósság gyanúját. Mindszentynek mit sem ártanak vele, magunkat pedig, és így az én személyemet is, kellőképpen álcázni tudjuk.”⁹⁹

Ám korántsem csak a katolikus lányok számára jelentett – sokuknál sírásig vezető feszültséget¹⁰⁰ –, hogy vajon miként reagáljanak a Diákszövetség felhívására. Öllös Sarolta igazgatónő is váratlan helyzetbe került, amikor néhány városi diákszövetségi és képzős vezető váratlanul arra szólította fel december 7-én kedden az első tanítási óra után, hogy engedje el a diákokat a városi Mindszenty-ellenes diáktüntetésre. Egyfelől – ahogy 1949. március 30-án megfogalmazta – „a Mindszenty-üggyel felmerült kérdésben megvolt a határozott állásfoglalásom. A politikáját demokráciaellenesnek tekintettem. Protestáns létemre semmi okom sem volt hozzájuk csatlakozni, egyházam megegyezett az állammal, a szabad vallásgyakorlat biztosított. A vezetésem alá került volt r. k. tanítóképző intézet növendékeit a demokrácia szellemében

⁹⁸ Kiemelés tőlem – D. P.

⁹⁹ Zárdaügnői jelentés, lehallgatás? ugyanerről, Jancsó aktáiban. (ÁBTL V-141190/1. 28-32. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁰⁰ Vajda Valéria 1948. december 21-i nyilatkozata szerint „december 9-én [7-én – D. P.] az intézetben bent maradt növendékek Jancsó hittanár köré sereglettek és sírva panaszkodtak. Jancsó pedig atyailag magához ölelte, ill. átölelte a síró lányokat és azzal vigasztalta őket, hogy ne sírjanak, lesz ez még másképp is.” (8-9.) (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8-9.)

akartam a tanári testülettel együtt vezetni és nevelni.”¹⁰¹ Másfelől évtizedes tapasztalata szerint az ilyen intézményközi kezdeményezésekre a tankerületi, vagy legalább a városi hatóságok közreműködésével, azok utasításaira került sor. Azzal, hogy más iskolák – ifjúsági szervezetben városi tisztségeket viselő – középiskolás diákjainak felszólítására függesztenék fel a tanítást az egész intézményben, még nem találkozott, ahogy az ezért az engedélyt megtagadó – a katolikus és református lánygimnáziumokat magában foglaló, állami – Szenczi Molnár Albert iskola igazgatónöje sem. Az iskolai szervezet főtitkára, Vajda Valéria szerint: „Öllös Sarolta először az írásbeli utasítás iránt érdeklődött, később az elmaradó órák miatt aggályoskodott, s végül azt mondta, hogy nem tehet mást, megengedi a tüntetésben való részvételt.”¹⁰²

Ezt követően a diákszövetségi vezetők bejárták az osztályokat tüntetésre szólítva a tanulókat. Vajda Valéria „az iskolabizottság főtitkára ... teremről teremre járva világosan kifejtette, hogy nem vallás ellenes tüntetésről van szó, hanem kizárólag Mindszenty politikai és gazdasági tevékenysége elleni tüntetésről.”¹⁰³ Hanga Sándor a városi szervezet sporttitkára vele együtt járta végig „december 9-én délelőtt [7-én – D. P.] az osztályokat, közölve a növendékekkel, hogy a diákszövetség vezetőségének határozata alapján önkéntes részvételre alapított tüntetést rendezünk Mindszenty ellen. Öllös Sarolta sem maradt tétlen: körbejárta az osztályokat és „ő is felszólította a tanulókat, hogy mindnyájan vegyenek részt a tüntetésen.”¹⁰⁴ „Akik bent maradtak, betegek voltak, azokat le is küldtem a betegszobába. Csak egy osztály maradt ott véletlenül, akik nem kapták meg az értesítést, mert távollévő épületben voltak énekórán” -emlékezett az igazgatónő a Nemzeti Bizottság ülésén.¹⁰⁵

A növendékek közül osztályonként csupán igen kis százalék (átlagban 4-5) csatlakozott azonnal hozzánk, a többi csoportokba verődve beszélte meg előtte a dolgot és az ugyanakkor a ... a folyosón tartózkodó Jancsó Imre

¹⁰¹ Öllös Sarolta észrevételei a Budapestvidéki tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.)

¹⁰² 1948. december 21-én készült jegyzőkönyv melyben a MINSZ városi irodájában Vajda Valéria Öllös Sarolta ellen tanúskodott. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 4-7.) „A Mindszenty ellenes tüntetésre nyomban elengedtem a növendékeket, az természetes, hogy a kivétel módjáról gondolkoztam, mi lesz a tanítás további menete, visszajönnek-e a tüntetés után?” (Öllös Sarolta észrevételei a Budapestvidéki tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára. MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.)

¹⁰³ Ordas Katalin a városi diákbizottság titkára nyilatkozata az 1949 január 19-i Sárközy vizsgálat során. Jegyzőkönyv MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 22-24.

¹⁰⁴ Kálmán Lajosné tanár 1949. január 19-i tanúvallomásában. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 7.)

¹⁰⁵ Öllös Sarolta észrevétele a Kecskeméti Nemzeti Bizottság 1948. december 27-i ülésén. (MNL BKML XVII. 46. 710/1948. N. B.)

hittanár köré gyülekezett. De ezen növendékek nagyrésze is később csatlakozott hozzánk, csupán a III. osztály volt az, ahol a tanulóknak több, mint a fele bent maradt az iskolában.”¹⁰⁶

Utóbbit megerősítették az akkori III. osztályosok. Moduna (Balai) Sarolta memoárja szerint „a kommunista diákszövetségek is országsszerte tüntetéseket szerveztek ellene. Kecskeméten december 9-én [7-én – D. P.] került erre sor. A volt katolikus képzősök nagyon kevesen vettek ezen részt, ők is csak félelemből. Amit egészen biztosan tudok: az ötödévesek elindultak, de alkalmas helyen leszakadtak, várakoztak egy mellékutcában, és amikor a többiek visszafelé jöttek, ismét csatlakoztak. A mi osztályunkból is csak az árvaházisták mentek ki, félve az intézet vezetőinek retorziójától. A tüntetésen történelekről tehát nem tudok semmit.”¹⁰⁷

Kotvits Jánosné (Pap Mária) is így emlékezett: „Valóban nem mentünk ki a Mindszenty ellenes tüntetésre.”¹⁰⁸ Lázár Zsuzsanna szerint „hogyan osztályunkból a katolikus tanulók közül ki vett részt a felvonuláson, ki szökdösött el a mellékutakba, ki bújt el az iskolában, ki maradt az osztályteremben, már 60 év távából nem egyformán emlékezünk. Mire a kivonulók visszatértek az iskolába, osztályunk táblájára fel volt írva: Éljen Mindszenty! Egyik tanárunk szerint ezt Molnár István írta fel, visszaosonva a kivonulók közül, hogy így hozza gyanúba a távolmaradottakat. Nem tudjuk így volt-e!”¹⁰⁹

A legalitásukat féltő, ezért a feltűnő viselkedés mellőzését javasló Jancsó Imre keserűen konstataálta, hogy néhány tanítványa nem hallgatott rá: „Sajnos ennek ellenére az történt, hogy néhány forrófejű lány az iskolában a falakra, táblákra felírta: Éljen Mindszenty és izgató kijelentéseket tettek. Végülis a nagy céccóval megrendezett kivonulási akció nem érte el célját, az említett feliratok miatt óriási patália tört ki. Az egyik nagyszájú diákszövetségi lány mintegy felelősségre is vont engem az ebből kifejlődött vita során. Persze én alaposan beolvastam neki és kidobtam a taknyos csitrit. Az ezt követő prédikációs alkalom során nem is tartottam beszédet, nem tudtam nem fognak-e belekötni valamelyik ún. kétértelmű kitételembé. Akkor már sejtettem, hogy hamarosan baj lesz. [December 8-án] az esti órákban megjelent nálam két ávós

¹⁰⁶1948. december 21-én készült jegyzőkönyv melyben a MINSZ városi irodájában Hanga Sándor Öllös Sarolta ellen tanúskodott. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 2-3.) Schippert László 1949. január 19-i nyilatkozatában megerősítette ezt. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 21.)

¹⁰⁷ Moduna (Balai) Sarolta leveléből. 2003. május 13.

¹⁰⁸ Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003 májusi leveléből. Ezt osztályfőnökük Horváth Jolán is megerősítette: „A Mindszenty-ellenes tüntetésig nyugodtak voltak a tanulók. A tüntetésben azonban csak látszólag vettek részt az angolkisasszonyoktól jött tanulók, mert kivonultak ugyan az utcára, de a tüntető csoportból kiváltak.” (Az 1948. december 28-i kihallgatásának jegyzőkönyvében. MNL OL XIX-I-1-g.57-2-K-291445/1948. 250. d.)

¹⁰⁹ Lázár Zsuzsanna 2010. április 23-án, Kecskeméten írt visszaemlékezéséből.

nyomozó, és felszólítottak, hogy kövessem őket, mivel őrizetbe vagyok véve.”¹¹⁰ Akkor Jancsó egy pillanatnyi lehetőséget kihasználva a két nyomozót bezárta a lakásba, és maga évekre eltűnt az ÁVO látóköréből.¹¹¹ Álnéven még egy ideig papi szolgálatot is teljesített, majd segédmunkásként kereste kenyerét, közben folyamatosan ifjúsági munkát végzett lebukásáig. Sokáig kecskeméti egyházi elöljárói sem tudtak a hollétéről,¹¹² bár az egykori képzős kongreganista lányok közül többekkel már 1949-ben kapcsolatba került.¹¹³

Jancsó Imre tehát a kongreganista lányoknak tulajdonította a Mindszentyt éltető feliratokat, melyeket a III. osztály tábláján és a zeneterem

¹¹⁰ Zárdaügnöki jelentés, lehallgatás (?) erről, Jancsó aktáiban. (ÁBTL V-141190/1. 28-32.)

¹¹¹ Szökése miatt lakótársának és nagybátyjának megpróbáltatásokat kellett kiállni. „Kecskeméten a nálam lévő paptársamat bevitték az ÁVO-ra, megpofozták, majd kidobták. Emiatt ő még sokáig neheztelt rám. Nagybátyámat pedig, aki éppen akkor jött haza, szintén elvitték, 10 napra bezárták, mivel bejelentés nélkül tartózkodott nálam vendégként. Mindez azt mutatja, milyen örülten feldühödtek szökésem miatt. ... Azt, hogy akaratomon kívül kellemetlenséget okoztam másoknak, igen sajnáltam, de nem volt mit tennem, meg kellett lépnem. *Azért pl. nem neheztelek, hogy a református igazgatónő utólag minden bajért engem tett felelőssé, ami az iskolában történt politikai síkon, tekintve, hogy neki fedeznie kellett magát, igen rendes, velünk nagyon együttérző nő volt.*” (Zárdaügnöki jelentés, lehallgatás? erről, Jancsó aktáiban. (ÁBTL V-141190/1. 28-32. Kiemelés tőlem – D. P.) 2003. évi találkozásunkkor Jancsó Imre megerősítette a fentiekben leírtakat. Lásd ehhez továbbá: Balai F., 1992. 9.

¹¹² Baranyi László apátplébános 1948. december 14-én jelentette Pétery József váci püspöknek: „a kecskeméti Szent Erzsébet templomi lelkészi és a vele kapcsolatos hittanári állás jelenleg betöltetlen, mert értesülesem szerint Jancsó Imre eddigi lelkész, illetve hittanár folyó hó 9. óta nem tartózkodik állomáshelyén. Távozását felettes elöljáróságának nem jelentette be...” (VPL privata 7774/48.)

¹¹³ Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003-ban írta: „Jancsó Atyával sikerült a kapcsolatot fenntartani azután is, hogy illegálisban élt. Nem kellett neki elmondani, úgyszólván tudta a dolgokat. Az a sok mocskolódás, ami az újságokban megjelent róla, mind hazugság! Erről ő hitelesen tud beszélni. Néha összejötteünk néhányan Lipóczyéknál, ezek a találkozások inkább baráti beszélgetésekkel, lelki problémák megbeszélésével teltek el. Nem volt árulkodás, spiclikedés. Jellemző, hogy azóta is tartjuk a kapcsolatot egymással.” 2003. májusi telefonbeszélgetésünk során Moduna (Balai) Sarolta is megerősítette: „Jancsó Imrével már 1949-ben felvettük újra a kapcsolatot.”

két asztalán találtak a tüntetés után.¹¹⁴ Mindkettőt jegyzőkönyvezték,¹¹⁵ s az osztályfőnökök és a diákszövetségi vezetők megpróbálták kideríteni ki írhatta fel ezeket. A gyanú Bende Margit III. osztályos tanulóra terelődött, legalábbis az osztályfőnöke Horváth Jolán szerint: „Tudomásom szerint két tanuló maradt bent a tüntetés idején az intézetben, ezek közül az egyik Bende Margit a zeneteremben tartózkodott. A tüntetés után egy óra múlva Kálmán tanár úr jelentette, hogy a zeneterem egyik asztalára krétával fel volt írva, hogy »éljen Mindszenty«. A tettet megállapítani nem lehetett. A növendékek antidemokratikus magatartását bizonyítja az is, hogy egy alkalommal (december 14-én de.) amikor demokratikus jelszavakat tartalmazó feliratok készítésére hívtam fel őket, a róm. kat. növendékek azt megtagadták egy kivétellel. Korholásomra Bende Margit kijelentette, hogy a közösségért a Mária-kongregációban dolgoznak.”¹¹⁶

2.5. A Diákszövetségi purifikátorainak támadása „reakciónak” vélt diáktársaik ellen

Korántsem mindenben megbízható forrásaink szerint Bende Margit aznap, 1948. december 14-én még egy, az akkori politikai helyzetben kihívással felérő gesztust tett politikai ellenlábasa Molnár István felé. Utóbbi 1949. január 19-i tanúkihallgatása során a következőket állította Bende Margitról: „Még a Mindszenty elleni tüntetés előtti időben több ízben történt, hogy Bende Margit és Kovács Ilona osztálytársaim különféle demokráciaellenes kijelentéseket tettek (pl. gúnyosan kritizálták a kommunista erkölcsöt). A tüntetés után pedig azon a napon, amikor az 5 diáklány ügyével foglalkozott a diákbizottság, (valamilyen formában bizonyára ennek híre már előzőleg elterjedt, hogy a diákbizottságnak egyes növendékek ellen komoly kifogásai vannak) délelőtt a 2. óra utáni szünetben Kupka Mária osztálytársammal a lépcsőfeljárat I.

¹¹⁴ A későbbiekben Jancsó Imre erről így nyilatkozott: „»A tüntetés előtt megkérdezték a diákok, mit tegyenek. Azt feleltem: aki akar megy, aki akar marad. Én a plébániára siettem. Az iskolában maradt diákok – eléggé oktanul – Éljen Mindszenty, vesszen Lenin [?] feliratokkal fejezték ki véleményüket. A tüntetésről visszatérve a diákok közül valaki bejött a tanáriba jelenteni, mit látott a táblákon. Korábban a zárdában kapott kosztot, de akkor már népi kollégista volt. Megkérdeztem tőle: miért kellett ezt jelenteni? Ti azt mondjátok vesszen Mindszenty, mások azt, éljen! Elvégre szólásszabadság van. A diák ezt is jelentette, így már számítanom kellett arra, hogy valami történni fog.« Jancsó Imre sem az Új Embernek, sem lapunknak nem nevezte meg, hogy ki vádolta be. A kecskemétiak azonban tudják, hogy a korábban zárdai ingyenesztos, majd NÉKOSZ-os Pető Mária volt az áruló.” (Balai F., 1992. 9.)

¹¹⁵ Kálmán Lajos énektanár 1949. január 19-i nyilatkozatából. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 16.)

¹¹⁶ Az 1948. december 28-i kihallgatásának jegyzőkönyvében. (MNL OL XIX-I-1-g.57-2-K-291445/1948. 250. d.)

emeleti korlátjánál álltam, amikor az osztályunkból kilépett Bende Margit és »Éljen a Szálasi, meg a Hitler, üssük a zsidókat bikacsökkal« kezdetű dalt énekelve jött felénk. Kupka Mária figyelmeztette, hogy ilyen dalt ne énekeljen, ő azonban ezzel nem törődve az »Ébredj magyar« kezdetű nyilas nótát énekelve felszaladt a II. emeletre.¹¹⁷ Ezt az esetet már nem jelentettük sem a tanácsadó tanárnak, sem pedig az igazgatónak, mert ekkor már teljesen elvesztettük a bizalmunkat a tanári testület iránt, hiszen állandó tapasztalatunk volt az, hogy minden jelentésünk úgyis eredménytelen volt. Különben is már ennek a napnak a délutánján összeült úgyis a diákbizottság, tehát felesleges is lett volna ezzel a panasszal, illetve váddal külön is foglalkozni. A Mindszenty tüntetés napján is beszélgettem Bende Margittal, aki akkor politikai természetű témára terelte a szót. Azt mondta, hogy a mai vezetés sem különb a múltbelinél. Rákosi is, Gerő is ugyanolyan pompában él, mint a régi urak és lekicsinylően hozzátette, hogy Rákosi zsidó.¹¹⁸

Ordas Katalin a városi diákbizottság titkára 1949. január 19-i tanúvallomásában elmondta, hogy 1948. „december 14-én a városi vezetőség tagjaival folytatott beszélgetés során említette meg Molnár István, ... hogy Bende Margit III. osztályú növendék az iskolában »Éljen Szálasi meg Hitler, üssük a zsidókat bikacsökkal« kezdetű nótát és a nyilas indulót énekelte. Ennek alapján vettük újból vizsgálat alá a tanítónőképzőben tapasztalt reakciós megmozdulásokat, és ekkor – megállapítva a legantidemokratikusabb növendékeket és ezek cselekedeteit, az iskolabizottság fegyelmi titkárával Pető Máriával határozati javaslatot készítettünk ezen növendékek ügyében. Ezután átmentünk a tanítónőképző iskolabizottságának rendes ülésére és ott előterjesztettük határozati javaslatunkat. Az ülésen jelen volt özv. Kerekesné tanácsadó tanár, aki láthatólag megrökönyödve fogadta előterjesztésünket és arra hivatkozott, hogy ő pedagógus és az az álláspontja, hogy ezeket a lányokat nevelni kell, mert még jó demokraták lehetnek. Az iskolabizottság és a diákbizottság véleménye az volt, hogy ezek a tanulók már több ízben tanulságát adták nevelhetetlen antidemokratikus magatartásuknak és éppen ezért, nehogy antidemokratikus beállítottságukkal tovább fertőzzék tanulórsaikat, őket az iskolából el kell távolítani. ...A vádlott tanulóknak a tanári testület előtt való kihallgatását azért ellenezte a diákbizottság, mert

¹¹⁷ 2003. május 2-án telefonon beszélhettem Vincze Jánosné Bende Margittal. Akkor még nem tudtam erről a vádról. Így meg sem kérdezhettem a véleményét erről. A plakátszaggatással kapcsolatos Molnártól származó vádat Ő hamisnak mondta. Így e politikai ellenfelétől származó másik vádat sem szabad feltétlenül hitelesnek elfogadnunk. Akkoriban ugyanis az ÁVO és a politikai szervezetek szinte minden alkalommal keverték nyilassággal, szélsőjobboidalsággal kapcsolatba hozható vádakot a diákok és tanárok elleni ügyekbe. Ez annál inkább gyakori volt, mivel szinte minden politikai riválisukat, ellenfelüket nemes egyszerűséggel „fasisztáknak” nevezték.

¹¹⁸ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.29-32.

tapasztalatból tudjuk, hogy a síró lányok láttára a tanárok is meg fognak hatódni és helytelen irányba fogják terelni az ügyet. ...¹¹⁹

Az Ordas említette gyűlés jegyzőkönyvében előbb felsorolták a városi vezetőség és az iskolai diákbizottság jelenlévő tagjait. „Jelen voltak: a városi vezetőség minden tagja: Ordas Katalin városi titkár, Horváth Bendegúz a helyettese, Sallai Zoltán szociális titkár, Zsikla József nevelési titkár, Schippert László tájékoztatási titkár, Hanga Sándor sporttitkár. Az iskolai diákelnökség tagjai: Wágner Rózsa elnök, Juhász Zsófia, Vajda Valéria, Molnár István, Varga Katalin, Tabakovits Veszta, Pető Mária, Nyíri Katalin, Nyéki Zeka Ilona, Rendetzky Eszter. Hiányzik Pál Zsuzsa, betegsége miatt. Özv. Kerekes Ferencné tanácsadó tanár.” Majd rátértek a történetek ismertetésére:

„Vajda Valéria főtitkár jelenti: fegyelmi téren nagy bajok mutatkoznak, rémhírterjesztések, plakát szagztatások, a IV/b osztályban, az V/b. osztályban az »érdemes tanulni« plakátot letépték. Tanácsadó tanár szerint azért teszik ezt, mert tetszik nekik és más osztályba viszik. Vajda Valéria fölkerlte a fegyelmi titkárt, hogy számoljon be az eredményről az ügygel kapcsolatban.

Pető Mária fegyelmi titkár jelenti: *Magatartás terén tapasztalt állásfoglalást a népi demokrácia ellen. Ez azt bizonyítja, hogy a klerikális reakció jól működik intézetünkben. A fegyelmi titkár felolvassa a vádat. A vádiratban szereplő hat növendék a következő: Bende Margit, Lipóczy Mária, Tapodi Emese III. oszt. tanulók, Lipóczy Sára és Kerekes Ilona II. o. tanuló, Kosóczy Aranka I. o. tanuló. A vád felolvasása után megállapítja: ezek nem érdemlik meg, hogy demokratikus iskolában tanuljanak.*

Kosóczy Aranka I. o. tanuló ellen a vád ez volt: Egyik társa kérdezte tőle: Te mondd, mi a demokrácia? Tudom már, torkig vagyok vele. Régi világban jobb sorunk volt, akármilyen reakciónak is mondják egyesek. Utálom ezt a rendszert.

Nyéki Zeke Ilona és Wágner Rózsa közölték, hogy Kosóczy Arankát úgy ismerik, mint aki mindig kiáll az osztály érdekében, részt vesz a közösségi munkában, s nem antidemokratikus magatartású.

Ordas Katalin városi titkár nyilatkozik: *Ezekről a tanulókról én rengeteget hallottam már; és aki ezek mellett kiáll és védi őket, az egyúttal állást foglal a népi demokrácia ellen. Javaslom, hogy ezeket távolítsuk el Magyarország összes középiskolájából.*

Tanácsadó tanár hozzászólása: Addig nem lehet ítéletet hozni, amíg ez az ügy nincs bebizonyítva. Óvatosan vigyázzunk, hogy igazságtalanul ne

¹¹⁹ Ordas Katalinnak a városi diákbizottság titkárának, az Állami Mezőgazdasági Iskola III. o. tanulójának 1949 január 19-20-i Sárközy vizsgálata során tett tanúvallomásából. Jegyzőkönyv MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 22-24. Kiemelés tőlem – D. P.)

ítéljük. A legszigorúbban meg kell büntetni a bűnösöket, de előbb ki kell hallgatni őket.

Wágner Rózsa megállapítja, a lányok felelőtlenül beszélnek. Schippert véleménye szerint ez nem menti őket, mert egy 18 éves lánynak már felelnie kell a szavaiért. Sallai Zoltán ajánlotta, hogy akik tudnak adatokat, azokat idézzék meg, és ha a vád bebizonyosodik, akkor javasoljuk eltávolításukat.

Juhász Zsófia behívja Kosóczky Arankát. Pető Mára felolvassa Kosóczky Aranka előtt a vádat. Ő nem ismeri el, hogy ezeket mondta volna, utána eltávozott. Vajda Valéria megállapítja, hogy nem vette észre eddig, hogy antidemokratikus magatartást tanúsított volna. Kosóczky Aranka ellen emelt vádat az iskolabizottság felfüggesztette.

Hozzászólások a vádirathoz: Többek hozzászólása alapján kiderült, hogy Bende Margitot többször figyelmeztették társai, változtassa meg magatartását, de nem használt semmit sem. Molnár István is hallotta, hogy ma a nyilas indulót és az »az éljen Szálasi meg Hitler«-t énekelte. Kupka Mária rászólt, de Bende Margit azt válaszolta, hogy neki mindegy.

Tapodi Emese és Lipóczy Mária ellen a vád: Bendéhez hasonlóan, alig várják már, hogy kitegyék őket az iskolából.¹²⁰ – Rendetzky Eszter megemlíti, hogy Lipóczy Mária nagyon jó rajzoló, de Horváth Jolán osztályfőnök felszólítása ellenére sem hajlandó részt venni a közösségi munkában, ha Diákszövetségről van szó. Nyíltan kijelenti, hogy ő nem tagja a Diákszövetségnek. *Márpedig aki nem vesz részt a diákszövetségi munkában, mert ezzel az országot építjük, az ellensége a népi demokráciának és megérdemelné, hogy nemcsak az iskolából, hanem a társadalomból is kiközösítsék.*

Lipóczy Sára ellen a vád: Kijelenti, hogy ne vegyék a »Március 15«-t. Süllyedj el a demokráciával együtt, majd meglátod hová visz Rákosi és politikája.

Kerekes Ilona ellen a vád: Ne nézzétek meg a »Fösvény« c. színdarabot, mert az demokratikus. Inkább nézzetek meg egy jó szerelmes amerikai filmet. Nem lesz ez mindig így, mert nemsokára jönnek az amerikaiak.

Tanácsadó tanár megjegyzi, hogy az osztályfőnöki órákon nagyon értelmesen felel. Meg kellene őket szigorúan büntetni [de nem egyből kizárni – mondhatta egyéb megnyilatkozásai alapján Kerekesné – D. P.] Hanga Sándor megjegyzi: Bátyja is elítéli felelőtlen viselkedéséért.

Vajda Valéria megjegyzi, hogy erélyes intézkedésre van szükség, mert nem remélhető, hogy a kívánt értelemben megváltoznak. Horváth Bendegúz erre válaszol és megjegyzi: *Elismert tény, hogy ezek a diákok Kecskemét legreakciósabb diákjai közé tartoznak.* Ordas Katalin azt mondta: Ha ezt az

¹²⁰ Más forrásaink ezt nem említik.

iskolát hurcolnák meg ... akkor a városi bizottság nem merne kiállni az iskola mellett. Sallai hozzáfűzi: Az iskolából ki kell zárni az ilyen reakciós elemeket. Horváth Bendegúz szerint nem érdemes figyelmeztetni őket, mert már nagyon sokszor figyelmeztette őket a Diákszövetség. Tulajdonképpen amikor társaik figyelmeztették őket, az már a Diákszövetség figyelmeztetés volt.

Molnár István: Ezeket ki kell csapni az iskolából, de ez nem elég, nevelni is kell őket. Nézzük a dolog másik oldalát is. Öt embert teszünk ki, akik 300 diákot fertőznének meg demokráciaellenes viselkedésükkel. Ha nem tanulnak tovább, még jó háziasszonyok lehetnek.

Ordas Katalin: 1948. december 14-én nem lehet nyilas indulót énekelni. A figyelmeztetéstől megijednek, de állásfoglalásukat nem változtatják meg. Nem nevelhetők, mert ezt a szellemet nem az iskolában tanulták. Félelemből elhallgatnának, de a hátunk mögött továbbra is szidnák a demokráciát.

Horváth Bendegúz: *Zalaegerszegen is az iskolában csak két lányt kellett volna először kitenni, ennek a két lánynak az izgatása sztrájkot idézett elő és miattuk a végén harminc lány bűnhődött.*¹²¹ *Nem akarjuk, hogy itt is ez következze be.*

A tanácsadó tanár sajnálattal bejelenti, hogy el kell mennie mert a dolgozók iskolájában órája van. Ezekkel a szavakkal búcsúzik: *Csak arra kérem a vezetőséget, hogy bölcs, okos, igazságos és lelkiismeretes ítéletet hozzon.*

A vezetőség határozata: egyhangúlag kizárásra javasolja az öt tanulót Magyarország összes középiskolaiból. ...

Utána Ordas Katalin városi titkár jegyzőkönyvi kivonatot diktált a vezetőség fegyelmi határozatáról. Az egész Diákönkormányzat, a városi vezetőséggel együtt aláírta. Utána Juhász Zsófia a jegyzőkönyvet a tanácsadó tanár után vitte a tanáriba aláírni, *A tanácsadó tanár nem írta alá a jegyzőkönyvet azzal a megokolással, hogy szerinte Lipóczy Mária és Kerekes Ilona nem antidemokratikusak.*¹²² *Ő ezen ítélethez nem járul hozzá.*

Majd az egész vezetőség elvonult az igazgató lakására, a gyűlés határozatáról a jegyzőkönyvi kivonatot átadni.”¹²³

Ordas Katalin szerint akkor Pető Máriával, Wágner Rózsával ő is jelen volt. „Az igazgatónő átvette a határozati javaslatot és megígérte, hogy azt továbbítani fogja felettes hatóságaihoz, azonban *bizonyítékokat kívánt a tanulók ellen*, azért kérte, hogy részletes jegyzőkönyvet adjunk át az ügyel kapcsolatban. Ezt a részletes jegyzőkönyvet másnap, vagy harmadnap át is adtuk, akkor meg özv. Kerekesné akadékoskodott, és kijelentette, hogy jogilag

¹²¹ Hamis hivatkozás. A Zalaegerszegen történekről lásd előző tanulmányunkat a kötetben.

¹²² Kerekes Ferencné osztályfőnökük volt, így jól ismerte őket.

¹²³ Jegyzőkönyv a kecskeméti képző Diákönkormányzatának 1948. december 14-i üléséről (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 3. Kiemelések tőlem – D. P.)

nem megfelelő a jegyzőkönyv és ő is, meg Öllös Sarolta is az 1947-ben a diákönkormányzatokat szabályozó rendeleteket vette alapul. Ezt a jegyzőkönyvet sem fogadták el, és így új jegyzőkönyvet voltunk kénytelenek készíteni, és azt december 16-án adtuk át az igazgatónőnek.¹²⁴ Időközben azonban saját megnyugtatómra telefonon beszéltem Hollósy Gyula országos szervezési titkárral, aki megnyugtatót, hogy az eljárásunk és a felvett jegyzőkönyv jogilag is teljesen helyes volt, és az érvényben lévő rendeleteknek megfelelt.”¹²⁵

Vérbeli pedagógusokként – utóbb – Kerekesné és az igazgatónő azzal érveltek a számukra váratlan helyzetben választott eljárásuk mellett, hogy ők elsősorban pedagógiai eszközökkel nevelni és nem ebből a lehetőségből kizárni kívánják tanítványaikat. Más vallásúakként megnyerni s nem elidegeníteni kívánják őket.¹²⁶ A szankcionálást pedig csak az érintettek meghallgatása után, alapos bizonyítás eredményeként, s a fokozatosság elvének megfelelően tartják méltányosnak.¹²⁷ Emellett nyilván nekik is szemet szűrt a jegyzőkönyv néhány igen sommás kirekesztő, fenyegető megállapítása. Ilyen lehetett, hogy aki nem dolgozik az elvileg önkéntes tagságon alapuló Diákszövetségben, az a demokrácia ellensége, akit a társadalomnak is ki kell taszítania¹²⁸; s hogy az is, aki őket védi, a népi demokrácia ellensége.¹²⁹

¹²⁴ Forrásainkból nem világos: a rendelkezésünkre álló egyetlen jegyzőkönyv melyik a három közül. Részletessége alapján gyanítható, hogy az utolsó.

¹²⁵ Ordas Katalin 1949. január 19-20-i Sárközy vizsgálata során tett tanúvallomásából. Jegyzőkönyv (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 22-24. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹²⁶ 1949. január 19-én Pető Mária a képző diákszervezetének fegyelmi felelőse így emlékezett: Özv. Kerekesné az 5 kizárásra javasolt lány ügyében igen sokat akadékoskodott, állandóan azt hangoztatta, hogy ezeket a tanulókat meg kellene nevelni és nem akart belenyugodni a diákönkormányzat határozatába...” (Ordas Katalin Sárközy István vizsgálata során. Jegyzőkönyv MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d.)

¹²⁷ 1948. december 14-én „arról beszélünk, hogy a kizárásra javasolt növendékek ügyében kihallgatásokat kell még tartani és annak alapján kell a végleges javaslatot a tanári testület elé terjeszteni. A diákszövetség ugyanis Kerekesné véleménye szerint kissé elhamarkodta ezt a dolgot” -emlékezett Wágner Rózsa 1949. január 19-i meghallgatása során. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 28-29.)

¹²⁸ Különösen hangzott ez a követelés Kecskeméten, ahol akkor a diákszövetségi vezetők által képviselt értékrendet, politikai irányultságot képviselők elsöprő kisebbségben voltak a helyi társadalomban (is).

¹²⁹ 1948. december 28-i kihallgatása során Kerekes Ferencné erről ezt válaszolta Sárközy István tanügyi titkár kérdésre: „szabályszerűtlennek láttam a december 14-i diákvezetőségi ülésnek az összehívását, hogy az összehívott fegyelmi gyűlés lett volna, arról nem volt tudomásom. Ezen a gyűlésen felhozott vádak alapján nem láttam tisztán a helyzetet, ezért az ügynek a megvizsgálását és a vádlottak kihallgatását tanácsoltam, amelynek alapján a legszigorúbb büntetést kértem. De a Diákszövetség a javaslatomat elvetette és meghozta határozatát. ... [N]em keltem a tanítványaimnak a védelmére, csak mert az öt lány ellen felhozott vádak egyáltalán nem voltak bizonyítékokkal alátámasztva, és súlyosságukat illetően

Zavarhatta őket továbbá, hogy egy-egy talán meggondolatlan mondatért sújtottak volna 15-18 éves diákokat az ország összes iskoláiból való kizárással. Nyilván, az sem csak az ügy mai kutatójának tűnik fel, hogy e diákszövetségi vezetők, akik zömükben az általuk vádoltak kortársai és politikai riválisai voltak, elkötelezett ellenfeleikként (peres félként) maguknak vindikálták a vádló és az ítélőbíró szerepét is. Tették ezt akkor, amikor a kizárások kimondására csak a tantestület javaslatára a felettes tanügyi hatóságuk: a VKM bírt jogosultsággal.

Másnap, 1948. december 15-én Öllös Sarolta a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatóság 1360/1948. sz. rendeletére, mely az iskola és az egyház viszonyáról kért beszámolót, jelentette, hogy 1. „Jancsó Imre rk. kat. vallás tanár legutóbbi jelentésem óta nem tartja meg a vallástani órákat. Távolmaradását nem igazolta. Holléte felől érdeklődtem a plébániai hivatalban, de sem ott, sem ismerősei körében nem tudtak felvilágosítást adni elmaradásának az okairól. 2. Intézetünk növendékeinek egyes csoportjaiban az utóbbi időben nyugtalanságok merültek fel, amelyek a Mindszenty-ellenes tüntetéssel kapcsolatosan lettek nyilvánvalóvá. Az igazgatóság és a Diákszövetség külön-külön foglalkozott az ügy kivizsgálásával. A Diákszövetség f. 14-én este tartott iskolaügyi bizottsága az iskola 5 tanulóját, név szerint: Bende Margit, Tapodi Emese, Lipóczy Mária, Lipóczy Sára és Kerekes Ilona növendékeket antidemokratikus magatartásuk miatt az ország valamennyi középiskolájából való kizárásra javasolja. Az e tárgyban lefolyt gyűlés jegyzőkönyvét nem kaptam meg, amint itt lesz nyomban felterjesztem. Szükségesnek tartom, hogy az ügy kivizsgálására a Tankerületi Főigazgató Úr megbízottját kiküldeni szíveskedjék. A Diákszövetség kérésére tudattam a fentnevezett 5 tanulóval, hogy az ellenük indított fegyelmi eljárás ideje alatt az iskolát nem látogathatják.”¹³⁰

2.6. Spontán diáksztrájk a líceumi III. osztályban

A Mindszenty-ellenes városi diáktüntetés, az annak nevében felolvasott, majd elküldött levél felzaklatta az addig az Angolkisasszonyok neveléséhez szokott, katolikus diáklányokat. Közülük a Jancsó Imrével legközelebbi kapcsolatban álló, rá hitbéli és erkölcsi tanácsadójukként, a Mária kongregációjuk vezetőjeként tekintők számára sokkoló lehetett a lelkész-hitoktató december 8-

különböző fokúak voltak, az igazság kiderítését szerettem volna kérni, ezért javasoltam az ügy megvizsgálását és a növendékek kihallgatását. A Diákszövetség szabályzatában részemre, mint tanácsadó tanárnak előírt pedagógiai alapelveket óhajtottam érvényesíteni, akartam tárgyilagos lenni. ... A fenti vádak alapján azt következtették az ott jelenlévők, hogy magam is antidemokratikus magatartású vagyok.” (Jegyzőkönyv. (MNL OL XIX-I-1-g.57-2-K-291445/1948. 250. d.)

¹³⁰ MNL BKML VIII. 83.Tk 1286/1948. sz.

i eltűnése, a hittanórák elmaradása is. Többen tudtak arról, hogy Jancsót néhány hónappal korábban az ÁVO-n kihallgatták. Talán az sem maradt teljes titokban, hogy NÉKOSZ-os társaik tanúskodtak Jancsó iskolai megnyilatkozásairól az ávosoknak.

Molnár István emlékezete szerint, amikor „a tüntetést követő napon Jancsó Imre lelkész nyomtalanul eltűnt, ... az iskolában egyesek (Tapodi Emese stb.) azt kezdték híresztelni, hogy a népi kollégisták vitették el, meg hogy az Államvédelmi Osztály vitette el megbilincselve. A dolognak utána érdeklődtünk, s kiderült, hogy az államvédelmi osztály sem ismeri, hogy hová és mikor távozott el Jancsó Imre.¹³¹ Amikor ezt az értesülésünket közöltük az osztályok növendékeivel, a lányok egy része valósággal fellázadt és szemünkre vetette, hogy hogyan merésztünk ilyen híreket terjeszteni.”¹³²

Molnár állítása szerint ebben a feszült légkörben került sor Bende Márta kihívó éneklésére december 14-én, s annak nyomán a Diákszövetség 5 tanuló kizárására vonatkozó javaslatára, melynek hatására az igazgatónő a vizsgálat idejére iskolalátogatásukat felfüggesztette.

Erről a három harmadikos kitiltott lány osztálytársai is tudomást szereztek, s ennek kapcsán 1948. december 15-16-án a katolikus lányok között élénk eszmecsere folyt. Erre – a december 21-i kihallgatások során – az osztálytárs Verdon Kata úgy emlékezett, hogy „a harmadik osztályban Balai Sári szólt, hogy ne jöjjenek iskolába, mert a többiek sem jönnek. Emlékszem arra, hogy Futó Anna azt mondta, hogy az öt lányon kívül még 15-öt kizárnak az iskolából. Ezután hangosan kijelentette az osztályban, hogy maholnap a reformátusok egyedül maradnak az osztályban.” Ugyanazon kihallgatáson Huszár Erzsébet közölte: „Futó Anna szerda délelőtti kijelentésére emlékszek..., hogy maholnap a reformátusok egyedül maradnak az osztályban.”¹³³ Továbbá, hogy csütörtök de. a harmadik osztályban a hátsó padokban csoportosulás volt, ahol a sztrájkról beszéltek. Legnagyobb hangja Balai Saroltának volt, aki kijelentette, hogy holnap nem jön iskolába. ... Futó Anna szerdán délelőtt többször ment a hátsó padokba Balaiékkal beszélni.”¹³⁴ Ennek nyomán december 17-én pénteken és 18-án szombaton a III. osztály katolikus tanulóinak többsége nem jelent meg az iskolában.

¹³¹ Azt, hogy 1948. december 8-án este lépett le letartóztatásuk elől Jancsó Imre az ávos nyomozók jól tudták, de nem akarták a NÉKOSZ-os diákok orrára kötni, hogy a lelkész szökésekor túljárt az eszükön.

¹³² MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. A Sárközy István által 1949. január 19-20-án felvett jegyzőkönyvben. 29-32.

¹³³ Nem ismert, hogy Futó Anna honnan vette – farsnak bizonyult – információit. Lehet, hogy a Március Tizenötödike c. lap arra vonatkozó október 22-i sejtetéséből, hogy a klerikális növendékeket kirakják az állami iskolákból.

¹³⁴ Jegyzőkönyvek a képző diákklubjában 1948. december 21-én végzett kihallgatásokról. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 9-12.)

A számunkra elérhető résztvevők – évtizedek múltán – erre különbözőképpen emlékeztek. Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003 májusi levelében azt írta: „Valóban volt sztrájk részünkről az eltávolított társaink miatt. Nem tudom, hogyan is gondoltuk, hogyan alakult így, de természetesnek vettük, hogy kiálljunk értük.” 2010-ben Lázár Zsuzsanna hozzátette: „Mi már a hivatalos jelentés előtt megtudtuk, hogy ez vár a társainkra, és mellettük tüntetve 2 napig nem jelentünk meg az iskolában.” Vincze Jánosné Bende Margit is úgy tudta, hogy osztálytársaik miattuk sztrájkoltak.

Ám az egyik szervezőként megnevezett Moduna (Balai) Sarolta 2003-ban és 2024-ben is határozottan tagadta, hogy ő lett volna az akció kezdeményezője. Elmondta, hogy évtizedek múltán Deák Jenőné Futó Annától kérdezte: „emlékszik-e miért sztrájkoltak? ... [aki] azt mondta erre: igen, mert ő volt a szervezője, és a Mindszenty ügy miatt maradtak otthon. Jót nevettünk, hogy 55 év után tudtam meg az igazságot.” Ugyanakkor Moduna (Balai) Sarolta, aki évtizedek múltán szintén úgy vélte, hogy „nem az 5-ök miatt sztrájkoltak”, hozzátette: „egy suttogó propagandában jelzett újabb Mindszenty-ellenes tüntetésen nem akartak részt venni”.

2003. május 16-i telefonbeszélgetés során Deák Jenőné Futó Anna, számunkra is megerősítette, hogy „ő kezdeményezte az otthonmaradást, Mindszentyvel való szolidaritásból, ám az újabb tüntetés készültéről nem tudott.” Hozzátette, hogy „nem tudja honnan jött, szerinte spontán volt az ötlet.” Utóbbi látszik megerősíteni, hogy a decemberi-januári kihallgatások hosszú során sem tudták kiszedni a résztvevőkből, hogy ki szervezte a megmozdulást. 2024-ben Moduna (Balai) Sarolta nevetve jegyezte meg: a kihallgatók a résztvevők megátalkodottságának tulajdonították hallgatásukat, holott spontán akció révén egyszerűen nem tudták, hogy volt-e szervező, s azt sem, hogy ki volt az.

Természetesen már december 17-én feltűnt a nagyarányú hiányzás a III. osztályban, s ezt jelentették Öllös Saroltának. Visszaemlékezése szerint ő azt mondta, hogy várják meg a következő, szombati tanítási napot, hogy kiderüljön, miről is van szó.¹³⁵ 18-án reggel megjelent az osztályban a korábbi két napot a gyakorlóiskolában töltött Molnár István, aki – saját szavai szerint – a helyzetet látva ismét magához ragadta a kezdeményezést: „[M]egdöbbenve láttam, hogy kb. 25-en hiányoznak az osztálytársaim közül, akik mind az Angolkisasszonyok volt növendékei közé tartoztak. ... Azonnal jelentettem az esetet Vajda Valéria főtitkárnak és vele együtt lementünk az igazgatónőhöz. Az igazgatónő kijelentette, hogy ő is tud a dologról, de meggyőződésem szerint csak a mi fellépésünknek köszönhető, hogy utána feljött az osztályterembe és felszólította a tanulókat, hogy mindenki menjen el néhány hiányzóhoz és

¹³⁵ Öllös Sarolta hozzászólása Kecskemét Nemzeti Bizottságának 1948. december 27-i ülésének jegyzőkönyvében. (MNL BKML XVII. 46. 710/1948. N. B.)

délután 4 órára rendelje be őket. ... Én csupán egy helyre mentem el, ott megállapítottam, hogy a növendék (Lapu Ilona) először nem is volt otthon, és csak második kísérletre találtam végre odahaza. Ő először azt mondta, hogy a foga fáj, cáfolatomra azután végre bevallotta, hogy a nagybátyjának (Kővágó János fülöpszállási lelkész) hétfőn, 20-án lesz a népbíróági tárgyalása, amelyen részt szeretne ő is venni, és hogy akkor a távolléte ne legyen feltűnő, már előzőleg két napot mulasztott. Ezt a kifogást sem fogadtam el, erre valóban megmondta, az igazat, hogy azért mulasztott, mert már szerdán délután elhatározták többen, hogy az eltávolított osztálytársnőik iránti szimpátia kifejezésére több napon távol fognak maradni az iskolából.

Délután az idézettek közül kb. 17-en jelentek meg. Öllös Sarolta igazgató egyenként sorra kérdezte, hogy miért nem voltak iskolában. A lányok különféle betegségekre hivatkoztak. Az utolsó háromnak azonban már nem jutott eszébe, és ezért sírva fakadtak és bevallották, hogy »sajnálják« a kizárt osztálytársaikat, s emiatt maradtak távol. Ekkor én előlépve megkértem az igazgatónőt, hogy a lányokat eskesse meg vallomásaik valóságára vonatkozóan. Mire azok élénken tiltakoztak, és kijelentették, hogy csak akkor esküdnek, ha papjuk erre engedélyt ad nekik. Ekkor én elmondtam délelőtti tapasztalataimat, mire a lányok sorából Futó Anna kilépett, és mindnyájuk nevében kijelentette, hogy »ha egészségesek lettek volna, akkor sem jöttek volna iskolába, mert egyszerre dobbant a szívük«, de ugyanakkor tiltakozott azellen, hogy ez a magtartásuk előre megtervezett lett volna.

Ezután Dudás Mária növendék lépett elő, aki viszont azt jelentette, hogy ő, ha nem lett volna beteg, eljött volna az iskolába. Öllös Sarolta ezután – menteni akarva a lányokat – megkérdezte tőlük, hogy »ugye hétfőn már jöttetek volna iskolába?« Mire azok igennel válaszoltak. ... [Mire] láthatóan meglegedetten közölte velük: »elmehettek kislányaim«.

Azt, hogy a tanári testület mindenáron menteni akarta a kicsapásra ítélt 5 lányt, bizonyítja, hogy... 18-án délelőtt a folyosó egyik zugában özv. Kerekesné és Wágner Rózsa beszélgettek az esetről, s akkor... Kerekesné a következőket mondta: »Nem baj, hogyha alá is írtátok a jegyzőkönyvet, most majd új jegyzőkönyvet fogunk felvenni és a korábbi meg fogjuk semmisíteni.«¹³⁶

Molnár István – Vajda Valériához, Pető Máriához és a Diákszövetség városi vezetőségének akkor jelenlévő tagjaihoz hasonlóan – sértődötten vette tudomásul, hogy a tanári testület maga is kihallgatta az általuk kizárásra javasolt lányokat, s tanúként beidézt az osztálytársaikat is, akiknek többsége részt vett a kétnapos diáksztrájkban, tehát az elmarasztaltakkal szolidárisnak mutatkozott.

¹³⁶ Emlékezett Molnár István 1949 január 19-i meghallgatása során. (MNL OL XIX-I-1- u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 29-32.)

A később erről nyilatkozó szemtanú tanárok egyöntetűen másképp látták a december 18-i és 20-i tanári értekezlet lefolyását.¹³⁷ Az Angolkisasszonyoktól az állami intézetben került, katolikus Gyönyör Tekla így emlékezett: „December 18-án a tanári testület kihallgatta a vádlottakat. E tárgyaláson jelen voltak a Diákszövetség városi vezetősége részéről: Horváth Bendegúz, Sallai Zoltán, Schippert László. Meghallgatta a tanári testület az egyes vádpontok felolvasása után a vádlottakat, valamint a Diákszövetség részéről megnevezett tanúkat. A tanári testület gyűlését december 20-án de. 9-kor folytatta, melyen magáévá tette a Diákszövetség javaslatát,¹³⁸ és a felvett jegyzőkönyvet a főigazgatósághoz továbbítani elhatározta. ... Az első kihallgatáson, melyen jelen voltam az igazgatónő felszólítására a vádlottak osztálytársai közül *Kovács Ilona, Balai Sarolta és Papp Mária* azt vallották, hogy az öt vádlott iránti sajnálatból nem jöttek iskolába. A többi növendék betegsége vagy családi okokra hivatkozott. Később *Futó Anna* kijelentette, hogyha nem lettek volna betegek, akkor társaik iránti sajnálatból ők sem jöttek volna iskolába. Dudás Margit azt vallotta, hogyha nem lett volna beteg, ő megjelent volna az iskolában.”¹³⁹

2.7. Diákszövetségi purifikátorok a sztrájkolók és „védelmezők”: az igazgatónő és a tanácsadó tanár ellen

A tanári kar tárgyszerű és rendtartásszerű eljárásában a Diákszövetség vezetőinek lejárátását látta, s a lányok felmentésére irányuló törekvést feltételezett Molnár Istvánhoz hasonlóan a tárgyaláson jelen volt Horváth Bendegúz a városi Diákszövetség titkárhelyettese¹⁴⁰ is: „A diákvezetőség és az iskolabizottság is úgy látta, hogy a tanári testületnek azon tagjai, akik a kihallgatást vezették (Öllös, Kerekesné és kisebb mértékben Pimper Erzsébet) menteni igyekeznek a vádlott növendékeket.... Ezeket a tapasztalatainkat és észrevételeinket [még aznap, december 18-án este – D. P.] közzétük az MDP egyik fontos tagjával és tőle tanácsot kértünk. Az illető alaposan ismeri Öllös

¹³⁷ A december 18-i és 20-i tanári értekezletek jegyzőkönyve sajnos nem áll rendelkezésünkre, ezért a történeteket csak a részt vevők visszaemlékezéseiből próbáljuk rekonstruálni.

¹³⁸ „A tanári testület december 18-i értekezletén részt vettem, ... az öt felelősségre vont diáklányt bűnösnek tartom, de legbűnösebbnek Bende Margitot, akinek a tanári testület előtt tanúsított magatartása is elképesztő volt” – nyilatkozta Kallós Elekné tanárnő 1949. január 19-i meghallgatásán. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 10-11)

¹³⁹ Gyönyör Tekla nyilatkozata 1948. december 28-i meghallgatása során. Ugyanakkor, ugyanott Horváth Jolán a III. osztály főnöke is így emlékezett. (MNL OL XIX-I-1-g.57-2-K-291445/1948. 250. d. Kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁴⁰ Ordas Katalin városi titkár néhány másik népi kollégista lánnyal együtt autóbaleset következményeként kórházban feküdt már december 18-án is, ezért helyettese képviselte a szervezet álláspontját.

Sarolta igazgatót. Tőle azt a tanácsot kaptuk, hogy forduljunk a Szakmaközi Bizottsághoz, és kérjük ott az ügy kivizsgálását.”¹⁴¹

E vizsgálathoz december 19-én, vasárnap a Diákszövetség városi bizottságának titkársága és a képző diákbizottságának három tagja két dokumentummal készült. Az egyikben *egyhangúan javasolták, hogy „Magyarország összes középiskolájából zárják ki a 21 tagú diáksztrájk megszervezőjét és résztvevőit.* A kivizsgálásra a kecskeméti szakszervezeti tanács titkárságát kérjük fel.”¹⁴²

A másikban az általuk „reakciónak” vélt és kizárásra javasolt 5 diáklány „védelmezői” ellen fordultak empátiát nem ismerő vehemenciájukkal:

„A Diákszövetség célkitűzései közé tartozik, hogy minden iskolában a demokratikus nevelést biztosítja és elősegíti. Ez a munka ellenállásba és akadályokba ütközik. A tanári kar egy része antidemokratikus és ezek passzív magatartásukkal és ellenállásukkal akadályozzák a Diákszövetség demokratikus átnevelő munkáját.

Az Állami Tanítónőképzőben a következő dolgok történtek. Az egész évben antidemokratikus magatartást tanúsító 5 tanulót az iskolai és a városi Diákszövetség vezetősége pozitív bizonyítékok alapján kizárásra javasolt. A javaslatról szóló jegyzőkönyvet átadtuk az Igazgatónőnek azzal, hogy azt továbbítsa az illetékes szakminisztériumnak. Az Igazgató egy állítólagos Gyalmos nevű miniszteri kiküldött¹⁴³ utasítására összehívta a tanári konferenciát.

Az egész konferenciának egyedüli célja volt a bűnösök tisztára mosása. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a tanári konferencián nemcsak a tanárok vettek részt, hanem felvonultatták a harmadik osztályt is és azokat a növendékeket, akik idők folyamán szintén bebizonyították jobboldali magatartásukat. Jellemző eset, hogy Öllös Sarolta igazgató a Mindszenty tüntetéskor a főtítkártól és a városi vezetőség tagjaitól írásbeli utasítás iránt érdeklődött, és az elmaradt órákért aggályoskodott. Ugyanakkor a sztrájkba lépő 21 lány 10 igazolatlan óráját nem jelentette azonnal a felettes hatóságoknak. Ellenben mikor mentőtanúknak behívta őket, az a hozzáfűzni valója volt, hogy reméli hétfőn már jönnek iskolába és nem egészen helyesen cselekedtek. Arra a kérdésre, hogy meddig folytatták volna a sztrájkot, nyíltan kijelentették a

¹⁴¹ Horváth Bendegúz 1949. január 18-i meghallgatásának jegyzőkönyvéből. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8-9.)

¹⁴² A Diákszövetség nagykecskeméti titkárságának javaslata. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 1. Kiemelés tőlem- D. P.)

¹⁴³ Dr. Gyalmos János miniszteri osztályfőnök és Janson Vilmos főigazgató véleményét kérte a Diákszövetséggel kapcsolatos eljárásról az igazgató. (Öllös Sarolta 1948. december 23-i 1348/1948. ig. számú jelentésében a főigazgatónak. (MNL BKML VIII. 83. Tk 1348/1948. sz.)

sztrájkolók, hogy addig, amíg öt társuknak az ügyét a tanári kar nem rendezi, nem jönnek iskolába. Erre kérdezte meg Sarolta néni, ugye jöttek volna már hétfőn iskolába? A lányok tétován fellelték, igen, mert hallottak róla, hogy a tanári kar vizsgálja ki a dolgot.

Bende Margit kihallgatásakor az Igazgatónő részletesen kitért a zsidóügyre. Amikor Bende azt a kijelentést tette, hogy Magyarországon a zsidók jólétben vannak, míg mások nyomorognak, Sarolta néni [ezt] elismerte és azzal magyarázta, hogy ez azért van, mert a zsidók elhalt rokonaiktól örökölték a vagyont.

Kerekes Ferencné és Pimper Erzsébet¹⁴⁴ tanárok minden tekintélyüket latba vetették, hogy tisztára mossák a vádlottakat és *azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a Diákszövetség vádjai koholtak, alaptalanok. A tanúkat pedig mint felelőtlen és egyéni bosszú által vezetett egyéneket tüntették fel.*

*Úgy látjuk, hogy a diákság tüntetése és reakciós magatartása mögött tanárok is állnak, ezért kérjük a Szakszervezeti Tanácsot, hogy tegye meg a lépéseket Öllös Sarolta és özv. Kerekes Ferencné leváltására és Pimper Erzsébet tanárnő kicserélésére vagy áthelyezésére.*¹⁴⁵ Kérjük a Szakszervezeti Tanácsot, hogy a sztrájkolókkal kapcsolatban sürgősen hallgassák ki Futó Annát, Papp Máriát, Kovács Ilonát, Balai Sárát, Lapu Ilonát és Molnár Istvánt, hogy könnyebben kideríthessék ki volt a sztrájk elindítója.” (Aláírta: a képzős Vajda Valéria, Molnár István, Pető Mária és még 5 városi vezető.)¹⁴⁶

Beadványokra a kommunista Zalai Sándor a Szakmaközi Bizottság titkára 19-én, vasárnap este 20 órára „a szakszervezet hivatalos helyiségébe megidézte Öllös Sarolta igazgatót, özv. Kerekesné és Pimper Erzsébet tanárokat, az 5 kicsapott diáklányt és a 21 szimpátiatüntető közül egy nagyobb csoportot. A vizsgálatnál jelen voltak (Zalain kívül) a diákszövetség városi vezetőségének minden tagja, a tanítónőképző intézet

¹⁴⁴ „A december 18-i fegyelmi tárgyaláson jelen voltam és az ott elhangzottak alapján a vád alá vont 5 tanuló közül 4-et határozottan bűnösnek tartok, 1 tanuló ügyében nem látom a vádat bizonyítottnak. A kihallgatásokat nem én vezetem, csupán néha olyan esetben szóltam közbe, mikor úgy láttam, hogy nagyon bonyolódik az ügy, és a kihallgatásokat akartam... tovább lendíteni” – emlékezett erre 1949. január 19-i meghallgatása során Pimper Erzsébet. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 11-14.)

¹⁴⁵ Ez korántsem volt ritka a Diákszövetségben. 1948. november 27-én Kerek Gábor a Diákszövetség országos elnöke Szávai Nándor VKM államtitkártól a csurgói kollégium „reakciós” igazgatójának leváltását kérte: „Macskássy Attila ... akadályozza a csurgói Diákszövetség működését. Reakciós gondolkozású és beállítottságú, eddig egyetlen pártba sem kérte felvételét. Akadályozza a NÉKOSZ kollégium létrehozását Csurgón. Kérjük ügyének kivizsgálását, és ennek megfelelően leváltását.” (MNL OL XIX-I-1-1 3. d.)

¹⁴⁶ A Diákszövetség nagykecskeméti bővített városi vezetőségének határozati javaslata a képzőben történekről (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 2. Kiemelések tőlem – D. P.)

iskolabizottságának főtitkára, szervezési és fegyelmi titkára. A meghívottak közül az igazgatónő és a tanárok, továbbá Futó Anna és Lapu Ilona növendékek jelentek meg. Ismertettem a meghívottak előtt a diákbizottság véleményét ... Ezután az érdekeltek is kifejtették saját álláspontjukat, amiből kb. kétórás vita keletkezett. Utána Zalai Sándor szakszervezeti titkár közölte velünk, hogy a Nemzeti Bizottság elé olyan javaslatot fog terjeszteni, hogy Öllös Sarolta igazgatót nyugdíjazásra, özv. Kerekes Ferencné pedig azonnali áthelyezésre kell javasolni a tanügyi hatóságoknak.”¹⁴⁷

Öllös Saroltát és a tanárnőket Zalai vélhetően nem tájékoztatta a rájuk vonatkozó javaslatáról, velük csak annyit közölhetett, hogy a tanítónőképzőben történtek ügyét a Nemzeti Bizottság elé terjeszti.

Erre még aznap késő este Öllös Sarolta – azt demonstrálandó, hogy hamis az ellene és a tanári kar ellen felhozott vád, mely szerint felmenteni kívánták a vádolt 5 tanulót – maga is levelet írt a kecskeméti Nemzeti Bizottsághoz: „A kecskeméti állami tanítónőképző-intézet és leánylíceum növendékei közül a városi Diákszövetség vezetősége öt tanulónak, név szerint Bende Margit, Tapodi Emese, Lipóczy Mária, Lipóczy Sára, Kerekes Ilona, az ország valamennyi iskoláiból való kizárására tett javaslatot. Az igazgató a Diákszövetség javaslatát nyomban jelentette a tankerületi főigazgatóságnak és kérte, hogy küldjön ki valakit az ügy kivizsgálására. Mindeddig nem jött senki. *A tanári kar december 18-án, szombaton megvizsgálta az ügyet, amelyről kiderült, hogy nagyrészen súlyos politikai természetű s forrásai iskolán kívül eső területre nyúlnak. A tanári testület súlyosan elítéli a vádlottakat, egyetért a határozatra vonatkozóan a Diákszövetség javaslatával.* Mielőtt azonban a VKM-be felküldené az öt tanuló fegyelmi ügyében a határozatot, ismertetni óhajtaná azt a Nemzeti Bizottsággal. Először a vádak politikai természete miatt, másodsor azért, mert az intézet felettes hatóságától tanácsot kapott arra nézve, hogy az iskola fontosabb és nagyobb jelentőségű ügyekben keressen kapcsolatot a helybeli demokratikus szervekkel. Nagyon kérem, hogy az ügy sürgősségére való tekintettel, már a holnapi napon felvehessük a kapcsolatot.”¹⁴⁸

2.8. A tanítónőképzőben történtek a kecskeméti Nemzeti Bizottság előtt és a helyi sajtóban

A „Kecskeméti Lapok” 1948. december 19-i számában tudósított az ötök kizárására vonatkozó javaslatról: „A Bethlen Kata Állami Tanítónőképző

¹⁴⁷ Emlékezett Horváth Bendegúz városi titkárhelyettes 1949. január 18-i meghallgatása során. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8-9.)

¹⁴⁸ Öllös Sarolta ig. Kecskemét város Nemzeti Bizottságához a fegyelmi ügy kapcsán kapcsolatot kér. (MNL BKML VIII. 83. Tk 1330/1948. sz. Kiemelés tőlem – D. P.)

diákönkormányzata javaslatára a kecskeméti Diákszövetség az Állami Tanítónőképző öt növendékét: Bende Margit, Tapodi Emese, Lipóczi Margit harmadikosztályos tanulókat, Lipóczi Sára és Kerekes Ilona másodosztályos tanulókat kizárta. A kizárás indokolása, hogy az öt tanuló az iskolán belül nyíltan demokráciaellenes magatartást tanúsított és több esetben fasiszta szölamokat hangoztatott.”¹⁴⁹

Ezzel a tanítónőképző ügye a szélesebb városi nyilvánosság elé került.

Vélhetően e cikknek is szerepe lehetett abban, hogy Zalai Sándor és Öllös Sarolta kezdeményezései nyomán a Nemzeti Bizottság már másnap, 1948. december 20-án foglalkozott e kérdéssel. Az akkori jegyzőkönyv nem áll rendelkezésünkre. Szabó Bence forrásgazdag tanulmányában ismertetett, idézett két véleményt az ülésről, mely érzékeltetheti számunkra, hogy milyen hangulatban közelítettek a témához. „A tanítónőképző növendékeinek nagy hányada ... földbirtokos, keresztény családok leányaiból tevődött ki. Többek a szerzetesi iskolák felszámolását követően, az angolkisasszonyok intézetéből kerültek ide. A »növendékek 50%-a az apácák által nevelt ... és nem vitás, hogy más szellemben voltak nevelve« -vélekedett Kovács László kecskeméti nemzeti bizottsági tag, melyhez Koltai Vilmos, az államvédelmi osztály vezetője hozzátette: az »Iskolák államosítása után a Bethlen Kata leánygimnáziumban, ahol ma is az iskolában 75%-a jobboldali kiváltságos emberek gyerekei járnak, kiéleződött az osztályharc«.”¹⁵⁰

Öllös Sarolta és Pimper Erzsébet parasztpártiak lévén, az NPP városi titkára felvetette, hogy nem a parasztpárt elleni hajszaról van szó? A Nemzeti Bizottsági tag Kecskés József az ülésen megjegyezte: „nem forog-e fenn az, hogy ilyen igazgatónőt – mármint parasztpártit – ki kell nyírni.”¹⁵¹ Erre egy pártközi megállapodás alapján¹⁵² albizottságot küldtek ki a képzőbe az ott történtek kivizsgálására.

Közben december 20-21-22-én a Diákszövetség tanárok bevonásával folytatta a diáksztrájkban részt vett 21 diák kihallgatását, melynek során – eredménytelenül – a kezdeményezőket próbálták azonosítani. Ezt követően egyelőre csak belső használatra 2 vagy 4 diák kizárását/megbüntetését tartották indokoltnak, de a végleges határozat meghozatalát a téli szünet utáni időre, Ordas Katalin és ugyancsak sérült nékoszos társai felgyógyulásának idejére halasztották.¹⁵³

¹⁴⁹ Kizárások, 1948. 2.

¹⁵⁰ Ismertette, idézte: Szabó, 2010. 319.

¹⁵¹ Idézte: Szabó, 2010. 368.

¹⁵² MNL BKML XXXV. 43. 20. ő. e. A kecskeméti pártbizottság jelentésében a december 4. óráról.

¹⁵³ Lásd erről az 1949. január 21-i tanári értekezletről alább közöltek. (MNL BKML VIII. 83.) 1949. január 18-án Horváth Bendegúz így nyilatkozott erről: „A diákvezetőség ... december 20., 21., 22-én kihallgatta a szimpátiasztrájkban résztvevő 21 diáklányt. Ott olyan

Ám nemcsak a diákszövetségi funkcionáriusok nyomoztak a tanítónőképző ügyében, hanem a velük akkoriban szoros munkakapcsolatban álló államvédelmi osztály munkatársai is. Bizonyára a Nemzeti Bizottság december 20-i ülése nyomán léptek akcióba: kizárólag az igazgatónővel rossz viszonyban lévő özv. Árva Józsefné, a Lorántffy Zsuzsanna Kollégium igazgatónője és nékoszos, valamint diákszövetségi források alapján lesújtó „környezettanulmányt” készítettek Öllös Saroltáról.¹⁵⁴ Ennek is jelentős hatása lehetett a Nemzeti Bizottság december 27-i állásfoglalására. (Tartalmát alább ismertetjük.)

Előbb olvasóink figyelmébe kell ajánlanunk az egyre szorultabb helyzetbe került *Öllös igazgató 1948. december 23-i jelentését a tankerületi főigazgatóhoz*: „A Diákszövetség javaslatot nyújtott át az igazgatónak öt tanulónak az iskolából való kitiltására, és kérte, nyomban terjesszem fel a felettes hatósághoz (Miniszter Úrhoz) e javaslatot az öt lánynak az ország valamennyi középiskolájából való kizárására. Első percben láttam az ügy súlyos és bonyolult voltát, ezért kértem a Főigazgató Urat, hogy küldjön ki valakit az ügy kivizsgálására.

Időközben kedvező alkalmam nyílt arra, hogy e kérdésben személyesen beszélhessek dr. Gyalmos János miniszteri osztályfőnök úrral és Janson [Vilmos] főigazgató úrral, akiktől tájékoztatást kértem a tanárikar és a Diákszövetség együttműködésére vonatkozóan. Megerősítettek elgondolásomban, hogy először a tantestület foglalkozzék az ügygel. Meg is cselekedtük, de a diákszövetségi tagokban bizalmatlanságot keltett, annyira, hogy fellebbeztek a helyben lakó Zalai Sándor úrhoz, a Szabad Szakszervezet megyei titkárához, aki maga elé rendelte a tanárikar 3 tagját, a diákszövetségi képviselőket és a fegyelmi gyűlésre vonatkozó beadvány alapján vizsgálatot tartott. A kérdés egyre bonyolódott és nehezedett. Jelentést tettem a kecskeméti Nemzeti Bizottsághoz, 20-án pedig telefonon kerestem a Főigazgatóságot. Sárközy titkár úrral sikerült beszélnem, akivel abban állapodtunk meg, hogy felterjesztem az iratokat. Ezt karácsony előtt nem tehetem, mert a jegyzőkönyvek egy része a Nemzeti Bizottságnál van, továbbá azért sem, mert újabb fegyelmi vétségek (a kitiltottakkal való szolidaritás) ténye merült fel. Ebben az ügyben még folyik a Diákszövetség vizsgálata. Ez alkalommal a tanárikar és a magam nevében tisztelettel kérem a Főigazgató Urat, hogy a

határozatot hozott, hogy közülük csupán kettőnek az eltávolítását fogja javasolni..., a többinek pedig különböző kisebb fokú fegyelmi büntetések kiszabását határozza el. ... erre csak január 16-án este tartott ülésen került sor.” (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8-9.)

¹⁵⁴ A kecskeméti ÁVO-n 1948. december 21-én készült környezettanulmány Öllös Saroltáról. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 8.)

vádak természete miatt, az ügy kivizsgálását az ünnep után nyomban elrendelni szíveskedjék.”¹⁵⁵

Az igazgatónő sokáig figyelmen kívül hagyott kérését nyomatékosította a kommunista *Kecskemét* c. lap 1948. december 25-i, karácsonyi számának 1-2. oldalain megjelent „*Mi történt a »Bethlen Kata« tanítónőképző III. osztályában? A lányok egy részét megfertőzte a kerekegyházi rémhírközpont, majd Jancsó Imre katolikus hitoktató és az eredmény: 26 kicsapás az ország összes iskoláiból*” című cikk megjelenése. Az ÁVO és a Diákszövetség forrásaiból származó tartalma:

„...Az ügy előzményei régebbi keletűek és visszanyúlnak Kerekegyházára. Itt működött az a rémhírközpont, melynek Vári plébános volt a vezetője és amely néhány diáklány bekapcsolásával a rémhírekkel ellátta Kecskemétet is. Amikor a kerekegyházi rémhírközpontot leleplezték és felszámolták, annak szerepét Jancsó Imre kecskeméti hitoktató lelkész vette át.

A Bethlen Kata tanítónőképzőt vette célba, ahol vegyesen tanultak a reformátusok és az Angolkisasszonyok volt növendékei. Jancsó atya az utóbbiak beszervezésére tért rá. Amit nem tudott az iskolában elvégezni, elvégezte a paróchián. Éjszakának idején lakására rendelte a lányokat, akiket konkrét utasításokkal látott el.¹⁵⁶ Így született meg az a kb. 390 népi demokráciát és vezetőit gyalázó röpcédula, melyekkel elárasztották a várost.¹⁵⁷

A rendőrség figyelmeztette Jancsót, hagyjon fel mesterkedéseivel. A hitoktató azonban a figyelmeztetésben nem jóindulatot látott, ami tulajdonképpen volt, hanem a demokrácia gyengeségét látta és tovább folytatta lelkiismeretlen, aljas és bűnös szervezkedését. Az iskolában valóságos »osztályharcot« szervezett A demokratikus ifjúsági egyesületektől eltiltotta és elriasztotta a katolikus növendékeket, gyanús szándékú egyesületekbe szervezte be őket.¹⁵⁸ Amikor a városban a Szabad Nép agitáció folyt, amiben az iskolák növendékei természetesen nem vettek részt, a lányokat Új Ember agitációra küldötte.

Odáig fejlődött már a dolog, hogy a lányok már nem akartak egymás mellett ülni a padokban, Jancsó egymás ellenségévé nevelte őket. Ilyen

¹⁵⁵ Öllös Sarolta 1948. december 23-i 1348/1948. ig. sz. jelentése a főigazgatónak. (MNL BKML VIII. 83. Tk 1348/1948. sz.)

¹⁵⁶ Ennek forrása Horváth Bendegúz lehetett. 1949 januári kihallgatása során utalt erre is. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 8-9.) Moduna (Balai) Sarolta 2024-ben említette, hogy – természetesen nem éjszaka – de valóban többször jártak a lelkész-tanári szerepében megingathatatlan Jancsó Imre lakásán.

¹⁵⁷ Jancsó Imre tagadta, hogy a röpcédulázáshoz bármi köze lett volna. A kongregáció legalitását féltve tanítványait óvta az ilyen akcióktól. (Zárdaügynöki jelentés, lehallgatás? ugyanerről, Jancsó aktáiban. (ÁBTL V-141190/1. 28-32.)

¹⁵⁸ Erről semmilyen forrás sem áll rendelkezésünkre. Lehet, hogy légből kapott rágalmazása volt.

körülmények között érkezett el december 9-e, [7-e – D. P.] amikor a diákság önkéntes elhatározásból tüntető felvonulást rendezett Mindszenty ellen. A tüntetéshez csatlakozott az egész III. osztály is,¹⁵⁹ kivéve öt lányt, akik kijelentették, hogy nem hajlandók a tüntetésben részt venni (ez is bizonyítja a hatalmas arányú megmozdulás önkéntes jellegét) és bent maradnak a tanteremben. Itt várta meg a tüntetés végét Jancsó atya is. Amikor a lányok visszajöttek a tüntetésből, látták, hogy a táblára fel van írva: »Éljen Mindszenty!« Egy katolikus kislány nyomban letörölte a provokáló feliratot, mire Jancsó, különös formában értelmezve a szabadságjogokat, igen keményen megkorholta.¹⁶⁰ A tüntetésben résztvevőket azonban; még más meglepetések is fogadták. Az ifjúsági újság, a Március 15 [faliújságja – D. P.] tele volt firkálva: Pizskos kommunista és egyéb becstelenségekkel.¹⁶¹ Bende Margit, aki Jancsó látható főmegbízottja volt az iskolában,¹⁶² nyilas dalokat énekelt: Éljen Szálasi meg a Hitler, üssük a zsidókat bikacsökkal!

Jancsó atya rendkívül mozgékony volt ezekben az órákban. Jóllehet csak két hittanórája volt, mégis állandóan az intézetben tartózkodott – ezt tette máskor is – és óraszünetekben magához gyűjtötte az angolkisasszonyok volt növendékeit. Ekkor tárgyalták meg a várható fejleményeket és ekkor adott Jancsó utasításokat. Így állapodtak meg abban, mit tesznek, ha kicsapásokra kerül a sor és ha Jancsót valami baj érné.¹⁶³ Így született meg már másnap az a rémhír, hogy Jancsót a rendőrség elvitte, jóllehet egyszerűen megszökött a paróchiáról, ahova ma sem tért még vissza. December 15-én [14-én – D. P.] összeült a Diákszövetség, amely alaposan, töviről-hegyire kivizsgálta az ügyet és meghozta szigorú, de mindenben igazságos ítéletét: Bende Margit és öt társa [és négy társa – D. P.] nem méltó arra, hogy a demokrácia iskoláiban tanulhasson. Kicsapták az öt diáklányt Magyarország összes iskoláiból.

Bár az iskola növendékeinek túlnyomó nagy része várta és helyeselte ezt az ítéletet,¹⁶⁴ a III. osztály egyes diáklányai tovább szították a tüzet a szökevény Jancsó atya szellemében és az előzetes megbeszélések alapján. Amikor az egyiktől megkérdezték, tudod-e, mi a demokrácia, így felelt kérkedve: Torkig vagyok vele, utálok ezt a rendszert! A másik pedig, aki pedig jó rajzoló, ezt hirdette: Nem veszek részt az iskola munkájában,¹⁶⁵ mert tudom,

¹⁵⁹ Többségük a tüntetés idején valóban elhagyta az iskolát. A tüntetésen való részvétel helyett sokan mellékutcákba bújtak, s csak az onnan visszatérőkhöz csatlakozva tértek vissza a képzőbe.

¹⁶⁰ Jancsó Imre szerint nem a letörlésért, hanem a felirat feljelentéséért korholta a diáklányt, illetve a feliratok miatt öt támadó diákbizottsági vezetőt. (Zárdaügynöki jelentés, lehallgatás? ugyanerről, Jancsó aktáiban. ÁBTL V-141190/1. 28-32.)

¹⁶¹ Ez már korábban történt, s csak egy felirat volt, az is átfirkálva a plakáton.

¹⁶² Erre vonatkozó forrással nem rendelkezünk.

¹⁶³ Erre vonatkozó forrással sem rendelkezünk.

¹⁶⁴ Légből kapott állítás.

¹⁶⁵ Nem az iskola, a Diákszövetség munkájában nem kívánt egy-két diák részt venni.

hogy munkámmal a demokráciát erősíteném, ennek pedig ellensége vagyok! Nyíltan izgatott a harmadik a színházban műsorra tűzött Fösvény ellen: Ne nézzétek meg, inkább egy szerelmes angol filmet a moziban.

Bende Margit, akiről kiderült, hogy Barankovics-párti képviselőnek a lánya,¹⁶⁶ a legeszeveszettebben izgatott: Nem lesz ez így mindig, mert jönnek az amerikaiak... December 17-én a III. osztály 58 tanulója közül nem jött be az iskolába 32 lány. Mindössze 26-an voltak a padokban. Ez a jelenet másnap megismétlődött. A diákok maguk elhatározták,¹⁶⁷ mivel, gyanússá vált a dolog, hogy megnézik a lakásukon a »betegeket«. A legtöbbet azonban nem találták otthon, mindössze tizenegyről lehetett megállapítani, hogy valóban beteg. Nem volt kétséges: 21 lány sztrájkot kezdett. Szombaton délután végre az igazgatónő berendelte őket és volt köztük néhány becsületesebb, aki mindjárt kijelentette, hogy mindaddig sztrájkolni akartak, amíg öt kicsapott társukat nem veszik vissza az iskolába.

Vasárnap egész nap iskolai nyomozás folyt, ebbe belekapcsolódott a Nemzeti Bizottság és a Pedagógusok Szakszervezete is és hétfőn összeült a tanári konferencia, mely döntött: mind a 21 sztrájkoló diáklányt kizárta az intézetből.¹⁶⁸ Most már rend és nyugatom van az intézetben, simán, nyugodtan folyik a tanítás és a tanulás.

Ez történt a Bethlen Kata tanítónőképző III. osztályában. Az ügy, mint már jelentettük, a Nemzeti Bizottságot is foglalkoztatta, mely megállapította a megtett intézkedések feltétlen szükségességét, de megállapította azt is, hogy a kötelező éberség elmulasztásáért, az időközi kellő intézkedések elmulasztásáért súlyos felelősség terheli az igazgatónőt és két tanárnőt is. Az ő ügyükben sem késhet sokáig a döntés.”¹⁶⁹

Másnap, december 26-án az ily módon immár nyilvánosan is üldözötté vált igazgatónő megpróbált előre menekülni. Sietve elküldte a tanári kar külső nyomás alatt született határozatát a tankerületi főigazgatóságra: „kérem, hogy a kecskeméti áll. tanítónőképző és leánylíceum öt növendékének az ország valamennyi középiskolájából való kizárására a VKM úrnak előterjesztést tenni szíveskedjék:

A növendékek neve és adatai: Bende Margit, 1930. büntetése nem volt, Lipóczi Mária, 1930. büntetése nem volt, Tapodi Emese, 1932. büntetése

¹⁶⁶ 1949. január 20-i meghallgatása során Öllös Sarolta közölte: „Nyilas dalokat nem énekeltek. Egy növendék énekelt dúdolván a tanúvallomás szerint. A politikai vezetők ócsárló kifigurázása egy növendék részéről fordult elő, kinek az apja Barankovics-párti képviselőjelölt volt. Ezek is a legutóbbi időben.” (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 38-41.)

¹⁶⁷ Valójában Öllös Sarolta küldte el osztálytársaikat egy aznap délutáni tanári értekezletre invitáló levéllel.

¹⁶⁸ December 20-án még nem határoztak a 21 sztrájkoló ügyében.

¹⁶⁹ Mi történt, 1948. 1-2.

nem volt, Lipóczi Sára, 1931. büntetése nem volt, Kerekes Ilona 1931. büntetése nem volt.

A kizárás oka: antidemokratikus magatartásuk, amelyről a tanári kar a tárgyalás folyamán meggyőződött. A fegyelmi ítélet: kizárás az ország valamennyi középiskolájából. IX. fok. ... A részletes tárgyalás jegyzőkönyvét nem áll módomban csatolni, mert azt a helybeli Nemzeti Bizottságtól nem kaptam vissza, éppen azt a részt nem, amely a tanúvallomásokat tartalmazta.”¹⁷⁰

Nem is kaphatta még vissza, hiszen a Nemzeti Bizottság másnap, 1948. december 27-én hallgatta meg a korábban kiküldött albizottsága javaslatát, és fogadta el határozatát. Arra az ülésre – miheztartás végett – meghívta a város összes középiskolájának igazgatóját. Még távollétükben a bizottság tagjai összegezték véleményüket.

Zalai Sándor: „Tudomásom szerint a diákönkormányzat határozott a Bethlen Kata Tanítóképző Intézetben szervezett terror [?] résztvevői felett és azt javaslom, hogy hagyjuk helyben ezen határozatot. Javaslom a Nemzeti Bizottságnak, hogy a diákönkormányzat által hozott javaslat szerint 5 lány után a 21-et is csapják ki, de a Diákszövetség vizsgálja felül, s szociális szempontokat figyelembe véve döntsön.

Fehér István tudomása szerint a terror [?] és a szervezkedés előkészítője és irányítója 7-8 leány volt.

Zalai Sándor: Ismét javasolja, hogy a Diákszövetség csapja ki a 7-8 leányt. A bűnösöket büntessék, aki nem bűnös, azt ne bántsák. Öllös Saroltára nézve tekintettel, hogy hónapokon keresztül nem jelentett, hiszen már előzőleg március 15-én telefirkálták a padokat piszkos kommunista ellenes jelszavakkal, mindezt nem jelentette... Oda egy erőskezű igazgató kell, nekünk garancia legyen, hogy ilyen a jövőben ne forduljon elő. Kerekesszóra vonatkozóan azt a javaslatot terjeszti elő ..., hogy helyeztessék el Kecskemétre...

Kecskés József bizottsági tag: ...Az albizottság lefolytatta nyomozási munkáját és úgy látja jónak, hogy az igazgatónőt..., Öllös Saroltát el kell távolítani az iskola éléről. Nem megfelelő egy iskola vezetésére, demokratikus szellemben nem tud nevelni. *Nem vétett ugyan kimondottan, nem lehet azt megállapítani, hogy ő volt a kezdeményező, de mulasztás terheli. És így nem látni azt, hogy őre volna az iskolában a demokráciának.* Kerekesszóra vonatkozóan... úgy látta az albizottság, hogy el kell helyezni más helyre.”

¹⁷⁰ Öllös Sarolta ig. a tankerületi főigazgatónak Tk 1357/1948. sz. alatt felterjesztette - a diákszövetség javaslata alapján - a tanári kar határozatát 5 növendéknek az ország valamennyi középiskolájából való kizárására. (MNL BKML VIII. 83. 1357/1948)

Az igazgatók behívása után *Dugár Sándor* felszólalása elején lényegében megismételte a Kecskemét c. lapban két nappal korábban közölt vádakát, majd így folytatta: „A Nemzeti Bizottság arra az elhatározásra jutott, ha tovább is így megy, annyira elfajulhat az ifjúság részéről ez a bizonyos ellen-állásfoglalás, hogy a Nemzeti Bizottságnak ebben az ügyben cselekedni kell. ... *[A] Nemzeti Bizottság kinyilvánítja azt a határozatát, hogy felelőssé teszi az iskolák igazgatóit és a vezetőit azért, ami az iskolában történik, továbbá azt, hogy mint a tanári testület hivatalos főnökei kényszerítsék, vagy késztessek a tanári testület minden egyes tagját arra, hogy a Diákszövetség munkájában cselekvően vegyenek részt, és közös erővel térjenek ki a mai fontos politikai eseményekre és legyenek mindenben segítségére a diákönkormányzatnak.* Reméli a Nemzeti Bizottság, hogy a többi iskolában nem ismétlődik meg ez az esemény, amikoris súlyos ítéletet kellett hozni, hogy az 5 kizárt tanulón kívül 21 tanulónak a személyét is felül fogja vizsgálni és kizárási javaslatát fogja javasolni az intézetből.

Zalai Sándor: Én ... azt tapasztaltam, és a legsúlyosabbnak találom, hogy nem történt semmiféle olyan intézkedés, amely megelőzte volna az ilyen cselekedeteket, amikor még fasiszta indulóktól sem riadtak vissza. Ha a legelső alkalommal szigorú vizsgálatot indítottak volna a tettesek ellen, ha a demokráciaellenes plakátok, feliratok firkálóinál azonnal történik intézkedés, nem fajultak volna idáig az események. Én arra kérem a megjelenteket, hogy igyekezzenek megelőzni a bajt, részben a neveléssel, részben pedig, ha valahol valami felüti a fejét szigorúan. Mint ahogy mi is fogunk cselekedni azok ellen, akik súlyosan vétkeztek, *ne elégedjünk meg, hogy kicsapjuk őket, hanem rendőri vizsgálatot is kérünk ellene, hogy ne a 18 éves lányokat állítsunk oda bűnösnek esetleg 30-40 évesek helyett, akik az irányítók és a felbujtók. Ha el akarjuk kerülni ezeket a dolgokat, akkor meg kell előzni és legszigorúbban járjanak el azok ellen, aki a demokrácia elleni viselkedésükkel érdekessé akarják tenni magukat.*

Fehér István: ... [M]eggyőződésem, hogy más iskolában is vannak ilyen történetek. Amikor a Mindszenty ellenes tüntetés volt több iskolában is maradtak bent növendékek és alig ment ki néhány tanár velük és az is előfordult, hogy éppen a tanár hívta fel a figyelmet, hogy menjenek haza ne csatlakozzanak a tüntetőkhöz. Így történt meg hogy a növendékek egy része hazament, egy része kiment a diákokkal tüntetni, egy része pedig ottmaradt az iskolában. Pontos értesítést kaptunk, hogy általában nem vállaltak szolidaritást a tanárok a növendékekkel és bent maradtak az iskolában. Mi éppen ebből indultunk ki, hogy ez állapot nem mehet tovább. Nagyon furcsának találjuk és telnek a hetek és hónapok halmozódnak egymás után az események és nem kapunk az iskolák igazgatóitól jelentést. Nagyon fontos funkcióban vannak és kellene, hogy ilyen értelemben meglenne a kapcsolat a Nemzeti Bizottság és az iskolák igazgatói között. Ha észreveszik, hogy az iskolában olyan tünetek

vannak, amelyek demokráciaellenesek a diákok részéről kellene, hogy az igazgató, ha a demokrácia mellett foglal igazán állást, nekünk számolna be. Minden igazgató pártba tartozik. Így számoljon be a saját pártjának a demokráciaellenes eseményekről, vagy számoljon be a Nemzeti Bizottságnak. Pártok nem tudják, hogy demokráciaellenes dolgok folynak az iskolákban. Kiértékelhetjük és megállapíthatjuk, hogy mind a 3 pártban van komoly hiba, hogy a párt tagjai nem számolnak be, feltétlen a Nemzeti Bizottság elé kell hozni és *most is megállapodtunk, hogy idehívjuk az iskolák vezetőit és itt arra szeretnénk felhívni a figyelmet, ami ilyen értelmű utolsó figyelmeztetés lenne, hogy minden egyes személy a pártjával szoros kapcsolatot teremtsen, továbbá a Nemzeti Bizottsággal*, hogy ne forduljon elő, hogy diákokat kelljen kicsapni. Ha hamarabb bekapcsolódtunk volna az ügybe, nem kellett volna diákokat kicsapni és tanárokat eltávolítani.”

A hozzászólásra való felszólítás után elsőként Öllös Sarolta kért szót: „Én a tankerületi főigazgatóságnál jelentést tettem és személyesen is eljártam. Az a növendécsoport, akik Jancsó mellett voltak, ott bajok voltak. Jancsó plébánost magát is behívtam és figyelmeztettem, hogy óvakodjék minden olyan munkától, amely a növendékek munkáját megakasztja. Legutóbbi alkalommal azt mondtam Jancsónak, hogy nem engedem a Czollner téri templomba a növendékeket, mert az messze van, és ezután történt a tüntetés. Én az osztállyal is foglalkoztam. Nem úgy áll egészen a helyzet, hogy a tanári kar nem tudott a nyomozásról. Amikor a diákönkormányzat hozzánk jött, azt mondtam, nagyon örülök és most együtt tudjuk elintézni az ügyet. Ez volt a tanári kar elgondolása is, mert hiszen *szűk tanári körben az eltávolítás mellett döntöttünk és a 4 lánynak az ügye*¹⁷¹ *is tudott dolog volt*. Az iskola megtette a jelentését, lehet azonban, hogy ilyen nagy nyugtalansággal szemben, amely Jancsó eltűnésével merült fel, kevés volt, de tett az iskola lépéseket és semmiesetre sem nézte el, hanem nagyon is rosszállotta ezeket a kérdéseket. Amikor pedig a tüntetés volt, nem tartózkodtak az iskolában a növendékek. A tanárok pedig azért nem jelenhettek meg, mert tantervkülönbözeti vizsgálat volt, amelyet budapesti kiküldött vezetett. Én magam jártam végig az osztályokat, bent az iskolában nem volt senki. Jancsó azután nem tartózkodott az iskolában, elment. Akik bent maradtak, betegek voltak, azokat le is küldtem a betegszobába. Csak egy osztály maradt ott véletlenül, akik nem kapták meg az értesítést, mert távollévő épületben voltak énekórán. Azalatt, amíg a tüntetés volt, ez a növendécsoport nem tartózkodott az iskolában. Tisztelettel kérem ennek az ügynek, a tanári kar nevében is, kivizsgálását, és így egészében látná a bizottság és világosan, hogy a tanári kar nem volt elnéző, vagy hanyagoló ezen a téren. Lehet, hogy nagyobb erő kellett volna a dolgokhoz. Az pl., hogy

¹⁷¹ Vélhetően a kicsapottakkal való együttérzésüket nyíltan vállaló négy tanulóra utalt az igazgató.

a rendőrségen voltak, véletlenül jutott tudomásomra, viszont amikor a növendékek nem jöttek iskolába, azt mondtam, várjuk meg a második napot, akkor derült ki, hogy mit akarnak. És másnap én küldtem a növendékeket, hogy menjetek és nézzétek meg, hogy miért nem jöttek iskolába.”

Ezt követően a többi igazgató beszélt. Majd ismét *Zalai Sándor* szólt hozzá: „nem tartottak kapcsolatot a Nemzeti Bizottsággal és a saját pártjukkal sem, sőt akkor sem tartották fenn a kapcsolatot, amikor Zalai bizottsági tag kérte erre a Bethlen Kata tanítónőképző tanári karát, hogy ezáltal közelebb hozzák a szálakat és hogy megbeszéljék a kérdéseket. Ezen felkérés, illetve figyelmeztetés a nyár folyamán történt, de úgy látszik tőlem nagyon félhettek... és figyelmeztettek, hogy ne is álljanak szóba; hogy le fogom internáltatni, holott én senkit sem internáltattam le Kecskeméten. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a kapcsolatot nem tartják fenn, bár a pártunkba beléptek, hogy fedőszervük legyen a párt, de ők nem a demokrácia szellemében jártak el, tisztelet az egész kevés kivételnek, nem is tartják velünk a kapcsolatot, csak akkor, amikor olyan dolog történik, hogy a párt álljon ki mellettük, diákokért, vagy a tanárokért. Viszont abban, hogy az igazgató úrnő és a tanárnők nem voltak okai a bekövetkezett eseményeknek, csupán negatívumot lehet megállapítani. Szerintem, ha tettek volna intézkedéseket két hónappal ezelőtt nem történt volna meg a szervezkedés.”

Erre *Öllös Sarolta* közölte, hogy „nevelő vonalon akarta megoldani az átnevelést, amelynek eredménye tapasztalható is volt, mert egészen más képe van a Jancsó csoportnak, amikor szeptemberben lépett be hozzájuk, vagy amikor most belép. ... Én mindig reméltem, hogy nevelő vonalon tudjuk elérni a növendékek átnevelését.”¹⁷²

Ezt követően az iskolák vezetői távoztak. Majd határozatot hoztak: „kimondja a bizottság, hogy a Bethlen Kata Tanítónőképző Intézet igazgatónőjét az iskola éléről és az iskolából való eltávolításra javasolja. Kerekes Ferencné tanárnő helyeztessék el Kecskemétről, 5 tanuló kizárásán

¹⁷² „Az összevonásra tett javaslatba a magam részéről nem könnyen mentem bele, mérhetetlen felelősséget, gondot és munkatöbbletet vállaltam. Mindezt a demokrácia érdekében tettem, jót akartam. A kezem alá került új növendéksereg átnevelésével komolyan és tervszerűen foglalkoztam. Tisztában voltam azzal, hogy ez a feladat nem hajtható végre könnyen, máról-holnapra nem történhet meg. Mert évtizedes hatások ellensúlyozásáról vagy összetöréséről van szó. Itt gyors munkával, átmázolással vagy csupán jelszavakkal nem lehet tartós és mélyreható változást elérni. Hosszú és alapos munka vezethet eredményre. *Feladatom lényegét ismertem. A módszerre nézve éppen pedagógiai tapintatból a barátságos magatartást választottam az újonnan jöttekkel szemben. Taktikai szempontból is ezt láttam helyesnek, a stratégiai vonalvezetéssel sem kerültem ellentétbe, mert magatartásom nem a demokrácia ellen irányult, hanem annak érdekében állt*” -írta bővebben erről 1949. március 30-án a miniszternek írt „észrevételeiben” Öllös Sarolta. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d. Kiemelés tőlem- D. P.)

*kívül 21 tanuló kizárását javasolja a diákönkormányzatnak azzal, hogy a diákönkormányzat vegye vizsgálat alá bűnösségük súlyát és szociális helyzetüket.*¹⁷³

Ezzel a kecskeméti középiskolák igazgatói és tanárai számára a Diákszövetséggel való együttműködés, a Nemzeti Bizottsággal és az abban helyet foglaló pártokkal való politikai kapcsolattartás, és a „klerikális reakció elleni harc” nyomatékos kötelezővé tételéhez illusztrációként, ürügyül használt tanítónőképzős történet érdemi része lezárult. A pedagógusok sorsa teljesen, a diákok sorsa részben eldőlt. Ezt csak nyomatékosította, hogy a MDP Nagykecskeméti Pártbizottságának titkára Fehér István a nála is megfordult képzős vizsgálati iratoknak a tankerületi főigazgatóhoz való visszaszármaztatása során közölte: „a határozatok meghozatalában Pártunk mindenütt támogatta a vizsgálóbizottságokat, valamint a diákszövetség önkormányzatát, és így határozatuk Pártunk Végrehajtó Bizottságának véleményével teljesen egyezik. Kérjük ennek megfelelően mielőbbi szíves intézkedését.”¹⁷⁴

2.9. A kecskeméti ÁVO, s a tanügyigazgatási szervek vizsgálatai, döntései – a kecskeméti képzős tanárok kollégáik melletti kiállása

Az 1948/1949 fordulóján, a hercegprímás letartóztatása után az országban egyértelművé vált hatalmi helyzetben a tantestületeknek, tanügyigazgatási szervezeteknek alig maradt önálló mozgástere. Nem voltak abban a helyzetben, hogy érdemben figyelmen kívül hagyják a Nemzeti Bizottság és az MDP Bizottság állásfoglalásait. Csak annak végrehajtására, azon belül részletek finomítására, szabályozására, illetve a formálisan létező jogi keretekbe illesztésére/kényszerítésére gondolhattak. A kommunista „Kecskemét” csúsztatásokat, alaptalan állításokat valós elemekkel keverő, lényegében az államvédelmi osztály értelmezési keretét megjelenítő cikke már egyértelműen jelezte: a továbbiakban szó sem lehet az ügy árnyalt, tárgyyszerű kezeléséről. A formalitások betartásával koncepciós eljárást vittek végbe a képzős pedagógusok vizsgálat alá vett kollégáikról alkotott véleményét teljesen figyelmen kívül hagyva.

¹⁷³ Kecskemét Nemzeti Bizottságának 1948. december 27-i ülésének jegyzőkönyvében. (MNL BKML XVII. 46. 710/1948. N. B. Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁷⁴ 1949. január 3-án az MDP Nagykecskeméti Pártbizottságának titkára Fehér István megküldte Angyal János főigazgatónak az iratokat, véleményt nyilvánítva. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d.)

2.9.1. Az államvédelmi osztály Öllös Saroltáról

A Nemzeti Bizottság, a párt- és társadalmi szervezetek véleményének formálódását nagymértékben befolyásolta a *kecskeméti államvédelmi osztály 1948. december 21-én Öllös Saroltáról adott „környezet tanulmánya”*:

„...[I]gazgatóvá történt kinevezése után házvezetőnőt fogadott dr. Miklós Gézané személyében. Házvezetőjének megtiltotta, hogy a doktori címet használja, azzal a megindokolással, hogy az igen visszatetsző lenne, ha a cselédlányát doktornak szólítanák.

Az 1930-as évek elején a VI. fizetési osztályba léptették elő. Előléptetése után a volt kollégáit arra szólítottak fel, hogy tovább ne tegezzék, hanem szólítsák nagyságos asszonynak. 1938-ban megbízhatósága és története következtében a m. kir. kormánytól megkapta a kormányfőtanácsosi címet, illetve méltóságosnak szólíttatta magát. Beosztott tanáraival szemben antiszociális magatartást tanúsított. Heti 75 óra tartására kötelezte a tanárokat akkor, amikor rengeteg tanár és tanító állás nélkül volt. Ebben az időben fel is szólították hivatalosan, hogy a túlórákat állás nélküli tanárokkal és tanítónőkkel oldja meg, azonban... ezt nem volt hajlandó, még a tanári kar kérésére sem teljesíteni.¹⁷⁵ Zsarnoki természete miatt mindenki haragudott rá.¹⁷⁶

Politikai pártnak tagja nem volt, politikával nem foglalkozott, de a múlt rezsimit mindenben hűen kiszolgálta. Ezt bizonyítja a kapott kitüntetése is.

A felszabadulás előtt Kecskemétről Budapestre menekült. Jellemző a magatartására, hogy a menekülés alkalmával a háztartási alkalmazottnak annak

¹⁷⁵ „A tanulóotthonban *nevelőtanárok és nevelők* működtek. Az első csoportban említettek tanítottak is, a nevelők kizárólag nevelői munkát végeztek. A nevelőtanároknak heti két délután volt 3-10 óráig terjedő, egy-egy óra uzsonna és vacsoraszünettel megszakított inspekciójuk. A nevelőknek az állami rendtartásszerű beosztásuk volt, a megszabott szabadnapokkal, tanítással nem foglalkoztak, ha ritkán mégis előfordult, akkor az óraadásért külön díjazásban részesültek. Egyébként elfoglaltságuk, beosztásuk idején sem volt terhes szolgálat, mert délelőtt a növendékek nem voltak a tanulóotthonban. Ilyenkor a köztartási számadások vezetésében kellett segíteniük, amely legfeljebb egy órai komoly elfoglaltságot jelentett. Nyáron, tavasszal, ősszel az intézet udvarán tarthatták meg a felügyeletet, tehát mindig szabadlevegőn lehettek. A szigorú tanulóórától eltekintve (5-7-ig), ha be voltak osztva, a délutáni felügyeletben és vacsora után saját munkájukkal foglalkozhattak, olvasmány, kézimunka stb. Ellenszolgáltatásuk megvolt, bőséges ellátást kaptak, fűtést, világítást, lakást, mosást, térítményt nem fizettek. Ha rossz sorsuk lett volna a nevelőknek, akkor nem maradtak volna meg hosszú időn át a tanulóotthon szolgálatában, ahonnan többen csak férjhez menésük idején távoztak el, vagy még most is ott szolgálnak” – írta erről Öllös Sarolta 1949. március 30-án a Budapestvidéki tankerületi Főigazgatóság 1949. március 22-i, 881-2/1949. sz. határozatára a miniszterhez írt észrevételeiben. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d.)

¹⁷⁶ Lásd ehhez a tantestület tagjainak véleményét alább!

saját holmiját nem engedte elvinni, helyette a szőnyeget vitette vele. A felszabadulás után visszatért Kecskemétre. A tanítónőképző újbóli megindulásakor már ugyancsak, mint igazgatónő működött.

A felszabadulás utáni magatartása megváltozott. Tanáraihoz és az iskola alkalmazottaihoz igen engedékeny lett azért, mert féltette az állását. Tanítványaival szemben továbbra is antiszociális magatartást tanúsított. 1948-ban az iskola államosítása alkalmával például nem vette fel az internátusba sem ingyenes, sem 40 forintos növendékként Kiss Irént, aki egy egyszerű özvegy mosónőnek a leánya. Az ingyenes és a 40 forintos növendékek legnagyobb része jómódú, kulák szülők gyermeke, de olyan is van, akinek az édesapjától a földosztás során földet vettek el.

Különösen az iskola államosítása után tűnt fel Öllös Sarolta régi szellemű tanítása. Többek között a kötelező szemináriumi oktatásra leküldött anyagokat nem adja jól le, azt a saját tetszése szerint magyarázza, például egy időben elő volt írva Darwin elméletének ismertetése, ezt azonban nem ismertette a növendékekkel. Osztályzásnál és a növendékek minősítésénél több tekintetben elfogult. Például kiállt az egyik református pap leánya mellett, azt állította, hogy református pap leányának tornából nem lehet kettes osztályzatot adni. Régi szellemű tanítására és reakciós voltára jellemző, hogy a líceum IV. osztályát az iskolaév elején felekezet szerint párhuzamosította, a fennálló rendelkezések ellenére. A Diákszövetség munkáját igyekezett mindenben megakadályozni.

Az igazgatása alatt álló tanítónőképzőben és líceumban már több antidemokratikus megnyilvánulás történt, azonban ezeknek felderítésére semmiféle intézkedést nem foganatosított. 1948. október végén például egy kifüggesztett »Március 15-e« plakátra valaki ráírta, hogy »piszkos kommunista«. Erre leszedette a plakátot, de semmi intézkedést nem tett, hogy a tettes kilétét megállapítsa. Hasonló eset történt ugyanebben az időben a III. évfolyam... osztályában, ahol egy hasonló kifüggesztett plakátot az osztály növendékei eltűntettek. Növendékei közül többen a »Március 15-e« c. ifjúsági lap vásárlása és terjesztése ellen agitáltak. Sem ezért, sem pedig az előző megnyilvánulásokért a növendékeket nem figyelmeztette.

Iskolájában fordult elő, hogy Jancsó Imre, a megtartott hittanórák alkalmával és a hittanórákon kívül rendezett Mária kongregáción a katolikus növendékeket klerikális befolyás alatt igyekezett tartani, ennek megakadályozására sem tett intézkedéseket.¹⁷⁷ Többek közt pl. Jancsó Imre

¹⁷⁷ „Jancsó Imre rom. kat. hitoktató működését ellenőriztem, bár az iskolán belül megfoghatóan demokráciaellenes magatartást nem tanúsított, többször utasítottam a vallásos nevelés irányvonalát és kereteit illetően. Nem engedtem el búcsújárásra a növendékeket. Korlátoztam az internátusban lakóknak a volt intézetük templomába járását. Tudattam Jancsóval, hogy a kongregációs összejövetelek csak az intézet falain belül tarthatók. Az istentiszteletek (Szentmisék) színhelyét megváltoztattam a tanulók számára, a zárdai

agitált a jelenlegi rendszer ellen, a köztársaság vezetői ellen, a kommunisták ellen, a Szabad Nép ellen, a növendékeket Mindszenty melletti politikai irányvonalra térítette rá, biztatta azokat azzal, hogy a rendszer hamarosan meg fog változni, és a népi kollégista növendékek ellen hangulatot keltett.¹⁷⁸ Ugyancsak... iskolájában történt, hogy Kerekes Erzsébet helytelen oktatásban részesítette a növendékeket, például a francia forradalmat úgy értékelte ki, hogy ott a csöcselék zavargott.

Jellemző beállítottságára a közelmúltban történt esemény. F. hó 9-én [7-én – D. P.] iskolája növendékei bevonásával egy Mindszenty ellenes tüntetésen 5 diák fasiszta magatartást tanúsított. A nyilasindulót énekelték, antiszemita, sovinszta dalokat énekelték.¹⁷⁹ Ezért a magatartásukért a MINSZ kizárásra ítélte őket. Az erről szóló határozati javaslatot Öllös Saroltának adta át továbbítás végett. Mint később kiderült a határozat továbbítása nem történt meg.¹⁸⁰ Iskolájában a harmadik évfolyamos növendékek előtt kijelentette, hogy nem kell annyira elszomorodni, mert az 5 diákleány nem biztos, hogy ki lesz zárva. Hogy milyen megbeszélés történt nevezett és a diákok között, azt nem sikerült konkretizálni, ellenben 16-án és 17-én [17-18-án – D. P.] a III. évfolyambeli leányok közül kb. 25 fő nem jelent meg az iskolában. A hiányt elkönyvelték, azonban Öllös Sarolta erről a felettes hatóságának nem tett jelentést.

19-én [18-án – D. P.] délután összehívta a tanári kart és a távolmaradó lányokat és a kizárt 5 diákleány ügyében új tárgyalást indított meg. A tárgyalás során azt igyekezett bebizonyítani, hogy a kizárásra ítélt diákokat a népi kollégisták hamisan vádolták, az egész tárgyalásról egy új, mentőjellegű jegyzőkönyvet vett fel és azt akarta továbbítani. A tárgyalás során a távolmaradó diákok bevallották, hogy valójában azért nem jöttek iskolába, mert szimpátiasztrájkot akartak rendezni. Erre nevezett és még egy-két tanárnő sírva fakadt. Egyáltalán nem helytelenítették az ifjúságnak ezt a magatartását. Ugyanakkor megígérte nekik, hogy a kizárás még nem biztos és lehet, hogy az 5 kizárt növendék még jár iskolába.

Az összehívott fenti gyűlésen történt, hogy Bende Margit azt a kijelentést tette, hogy ma Magyarországon a zsidók jólétben élnek és dőzsölnek, mások pedig nyomorognak. Öllös Sarolta igazgatónő, mintegy

templomból a piarista templomba irányítottam őket. Jancsó hatása alól csak akkor lehetett volna mentesíteni a növendékeket, ha őt a felettes hatóság elhelyezi Kecskemérről. Erre nézve nem intézkedhettem, mert Jancsó Imre időközben ismeretlen helyre távozott városunkból” – írta erről 1949. március 30-án a miniszterhez írt észrevételeiben Öllös Sarolta. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d. Kiemelés tőlem- D. P.)

¹⁷⁸ Erre vonatkozóan semmiféle forrás nem áll rendelkezésünkre.

¹⁷⁹ Ezzel csak Bende Margitot gyanúsították, senki mást.

¹⁸⁰ Valótlan állítás. Öllös Sarolta már 1948. december 15-én jelentette a főigazgatóságnak, a Diákuszóvetség javaslatát. (MNL BKML VIII. 83.Tk 1286/1948. sz.)

elismerve a fentieket, azt a választ adta, hogy igen, a zsidók törvényesen gazdagok, mert öröklik az elhalt rokonaik vagyont.

Nevezett, a felszabadulás után NPP-ba lépett be, így jelenleg is a párt tagja, de semmiféle munkát nem végez, pártgyűlésekre nem jár. A pedagógus szakszervezeti gyűléseken történő felszólalásai azt igazolják, hogy ahol csak lehet, igyekszik a demokráciával szembe helyezkedni. Zárkózott természetű, nem igen barátkozik, még a kollégáival sem. Tipikus úriasszony¹⁸¹-írták, nyilvánvalóan az 1933-1936 között a képzőben nevelőként dolgozott, és Öllös Saroltával és Kerekesnével rossz viszonyban lévő Árva Józsefnétől,¹⁸² Molnár Istvántól s egy-két diákbizottsági tagtársától nyert egyoldalú információk alapján.

2.9.2. A tankerületi kiküldött: Sárközy István első vizsgálata

A Kecskemét c. lapban megjelent cikk és a Nemzeti Bizottság határozata után a tankerületi főigazgatóság feladta addigi mozdulatlanságát, és Sárközy István tanügyi titkárt előbb 1948. december 28-án, majd 1949. január 18-20-án az ügy kivizsgálására Kecskemétre küldte.

Az első alkalommal a tantestületből érdemben az Angolkissszonyoknál a sztrájkoló akkori II. osztály, az összevont képzőben pedig a IV. osztály főnökét, az állami képzőben igazgatóhelyettes Gyönyör Teklát, a sztrájkoló III. osztály főnökét Horváth Jolánt és a tanácsadó tanár özv. Kerekes Ferencnét hallgatta ki. Az általuk a történelekről elmondottakat a korábbiakban idéztük, ismertettük.

Sárközy István 1948. december 29-i „*az ottani tanítónőképző intézet növendékei körében kirobbant antidemokratikus tüntetés*” háttérének kivizsgálása ügyében készített összefoglaló jelentésében az általuk elmondott tények sajátos – az MDP tag, szakszervezeti vezető, nemzeti bizottsági tag Zalai Sándor által sugallt – megvilágításban jelentkeztek. Sárközy az akkor Budapesten tartózkodó igazgatónővel, és a szünet révén hazautazott diákszövetségi vezetőkkel sem tudott szót váltani.

Zalai Sándor tájékoztatta őt a Nemzeti Bizottság december 27-i határozatáról (talán az ÁVO véleményéről is) s annak nyomán a következőképp összegezte tapasztalatait: „A beszerzett információk...alapján úgy látom, hogy *Öllös Sarolta személye nem alkalmas arra, hogy a – volt Angolkisasszonyok intézete és a volt református intézet egyesítésével létrehozott iskola már ezen heterogén eredete miatt is igen nagy hozzáértést*

¹⁸¹ A kecskeméti ÁVO-n készült környezettanulmány Öllös Saroltáról. (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 8. a szövegletes zárójeles megjegyzések tőlem – D. P.)

¹⁸² Lásd ehhez: Árva Józsefné 1949. január 19-i kihallgatási jegyzőkönyvét (MNL OL XIX-I-1-u-1040-Ö-2-1949. 153. d. 1-2.) és Molnár István és társai megnyilatkozásait az ügy során.

igénylő vezetését megfelelően ellássa. A most kirobbant fegyelmi ügy – melynek folytatásaként a kizárt tanulókkal szolidaritást vállalt 21 tanuló súlyos megbüntetésére kell, hogy sor kerüljön – világosan bizonyítja, hogy az intézet vezetése jelenleg nincs megfelelő kezekben.

A tanulók egy csoportja – a volt Angolkisasszonyok iskolájának növendékei – az év eleje óta sorozatosan tanújelét adta határozott antidemokratikus magatartásának (plakátok letétele, diákönkormányzattal szembeni tartózkodás stb.), s ez ellen – megállapíthatóan – semmi intézkedést nem tett az igazgató.

Megállapítást nyert az is, hogy Jancsó Imre, az intézet volt – és december 10-e [8-a – D. P.] óta megszökött, s jelenleg is ismeretlen helyen tartózkodó – hittanára a hittanórákon túl is foglalkozott az intézetben a növendékekkel, és jórészt éppen ennek volt köszönhető, hogy a tantestület jószándékú tagjainak a demokratikus nevelés érdekében tett kísérletei hatástalanok maradtak. Ezt az igazgató meg nem akadályozta és erről mindeddig jelentést sem tett.

Felelős az igazgató a vezetése alatt álló intézet diákönkormányzati szervezetének működéséért is, nem hagyhatja tehát figyelmen kívül, hogy a tanulók egy – jelentős – csoportja távol tartsa magát annak munkájától (Pl. arra hivatkozva, hogy »a közösségért a Mária kongregációban dolgoznak«). De tanácsaival, irányításával segítenie kellett volna tanártársait is nevelőmunkájukban, s nem fogadhatta volna el pl. azt, hogy Horváth Jolán tanár, a III. osztály főnöke demokratikus nevelőmunkájához éppen azt a Jancsó Imre hittanárt hívja segítségül, kinek szívósan végzett reakciós szervezőmunkája eredményezte elsősorban azt, hogy a növendékek egy része mindeddig a demokrácia ellensége maradt.¹⁸³

Mindezek figyelembevételével tisztelettel javaslom Öllös Sarolta állami tanítónőképző intézeti igazgató azonnali szabadságolását, ellene a felügyeleti vizsgálat elrendelését és Dr. Gulyás István tanárnak az intézet vezetésével leendő haladéktalan megbízását annál is inkább, mert – amint a csatolt újságközlemény is mutatja – az iskola ifjúságának antidemokratikus megnyilatkozásai már a város közönségét is foglalkoztatják és a közvélemény is követeli ennek a kérdésnek sürgős és megnyugtató rendezését. A tanulók jelenleg folyamatban lévő ügyei sem intézhetők el – éppen a MINSZ

¹⁸³ „Nevelői eljárásomban eddig is, most is arra törekedtem, hogy megnyugtassam, megértessem a mai helyzettől kívánta egyetemleges állásfoglalásunkat, s meggyőzzem őket arról, hogy nem látnak, nem láthatnak tisztán, mert politikailag éretlenek. Gyönyör Tekla tanárnőt és Jancsó hittanárt kértem meg arra, – minthogy ezekkel bizalmasabbak voltak ezek a növendékek –, hogy segítsenek nevelőmunkámban. Ennek eredménye meg is volt, mert a negyedik mindennapi kérdések órájától kezdve fegyelmezetten, figyelmesen hallgatták, amit tárgyaltam, magyaráztam” – mondta Horváth Jolán Sárközy Istvánnak 1948. december 28-án. (MNL OL XIX-I-1-g.57-2-K-291445/1948. 250. d.)

vezetőségének és a Nemzeti Bizottságnak Öllös Saroltával szembeni bizalmatlansága miatt – addig, míg megfelelő igazgató nem kerül az intézet élére.

Tisztelettel javaslom továbbá a fegyelmi vizsgálatot megelőző felügyeleti vizsgálat azonnali elrendelését özv. Kerekes Ferencné, Lacher Erzsébet tanárnő ellen, ki – a kapott értesülések szerint az igazgató mellett nagy részben felelős azért, hogy a demokratikus nevelés ily kevés eredménnyel járt eddig ebben az intézetben. Tanácsadó tanári tisztét is felületesen látja el: a MINSZ városi vezetőségével eddig semmiféle kapcsolatban nem állt, nem törődik a Március 15 c. lap terjesztésével (nem tudja hány példány jár az intézet növendékeihez), nem tudja pontosan megmondani a tanulókörök számát sem, tehát valószínűleg igen keveset foglalkozott velük.¹⁸⁴ De a nevezett ellen a legdöntőbb érv az, hogy maga a MINSZ vezetőség és saját iskolájának diákönkormányzatának vezetősége is a legteljesebb bizalmatlansággal viseltetik személye és működése iránt.

Remélhető, hogy a fenti intézkedések megtétele után a nyugalom ebben az iskolában is helyreáll és az új, erőskezü igazgatónak módjában lesz itt is megindítani az eredményes, demokratikus nevelést.”¹⁸⁵

Sokatmondó, hogy a tankerület nevében vizsgálatot folytató Sárközy István a szembenálló felek: az igazgatónő és a diákszövetségi vezetők meghallgatása nélkül, a helyi társadalmi, pártvezetők (és az ÁVO?) véleményére támaszkodva javasolta Öllös Sarolta rapid leváltását, és helyére Gulyás István igazgatói megbízását. S az is, hogy Angyal János főigazgató már másnap, december 30-án továbbította Sárközy jelentését, annak következtetéseit magáévá téve, támogatva a VKM-be,¹⁸⁶ ahol már 1949. január 2-án 291.445/1948. V. sz. rendelettel Öllös Sarolta igazgatót azonnali hatállyal

¹⁸⁴ „Az őszi folyamán felhalmozódott iskolai, osztályfőnöki, szertárosi leltározási munkák mellett heti 26 órával, 78-as létszámú osztályok dolgozatjavítása mellett azon körülménynél fogva, hogy négyféle típusú iskolában is tanítottam, fizikai lehetetlenség volt, hogy a Diákszövetség Országos Központjával személyes kapcsolatot keressek, vagy levelezzek. Hihetetlen elfoglaltságom (hónapokig hajnali 4 kor szoktam lefeküdni) magyarázza, hogy a diákszövetség munkájára még intenzívebben nem tudtam felügyelni. Azt sem tudtam, csak december hónapban megjelenő diáklapban olvastam, hogy óratöbblet és díjazás is jár” -jellemezte helyzetét Kerekesné 1949. január 20-i meghallgatása során. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 33-39.)

¹⁸⁵ Sárközy István jelentése a főigazgatónak kihallgatásai nyomán „az ottani tanítónőképző intézet növendékei körében kirobbant antidemokratikus tüntetés” hátterének kivizsgálása ügyében. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-K-291445/1948. 250. d. Kiemelések, szögletes zárójeles beszúrák tőlem – D. P.)

¹⁸⁶ Angyal János főigazgató 2621/1948. számú jelentése a VKM-nek a Sárközy István által lefolytatott vizsgálatról. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-K-291445-1948. 250. d.)

szabadságolták és az intézet vezetésével – további intézkedésig – Dr. Gulyás Istvánt bízták meg.¹⁸⁷

Rövidesen kezdetét vette az Öllös nyugdíjazását és Kerekesné fegyelmi eljárását megelőző felügyeleti vizsgálat, mellyel ugyancsak Sárközy Istvánt bízták meg.

2.9.3. Sárközy István második vizsgálata

2.9.3.1. A képzős tanárok véleménye Öllös Saroltáról és Kerekes Ferencnről

1949. január 18-20-a között Sárközy István a tantestület 16 tagját, a diákönkormányzat 4 tagját, Árva Józsefnét és a két érintett pedagógust: Öllös Saroltát és Kerekes Ferencnét hallgatta ki. Árva Józsefné és a diákszövetségi vezetők lényegében megismételték az általuk korábban, vagy az az ÁVO környezeti tanulmányához elmondottakat. Újdonságot a tantestület tagjainak meghallgatása hozott.

Többségük az akkori politikai helyzetben a vizsgáló számára váratlan, a mai szemléltő szempontjából tiszteletre méltó kiállást mutatott a már leváltott igazgatónő, ill. fegyelmi vizsgálat alá vont tanácsadó tanár felé. Nagyjában és egészében megcáfolták az ÁVO környezettanulmányában Öllös Saroltával szemben felhozott vádakát. A régen ott dolgozó munkatársak egyhangúan cáfolták Árva Józsefné azon állítását, mely szerint Öllös 1945 előtt nagyságos, vagy méltóságos asszonynak szólíttatta volna magát, s még a tanárnőkkel sem tegeződött volna. Valamennyien tanúsították, hogy mindkét pedagógus a kornak megfelelő „haladó, demokratikus nézeteket” képviselt.

Az Öllös helyére került, így kényes helyzetben lévő megbízott igazgató, *dr. Gulyás István* a következőképp válaszolt Sárközy vizsgáló kérdéseire:

Vizsgáló: Az iskola egységes szelleme kialakításáért az intézet igazgatója elsősorban felelős. Tapasztalta-e... hogy Öllös Sarolta igazgató ebben a tekintetben valamilyen intézkedést tett a múltban? Ha tett, mik voltak ezek, ... mikor történtek és milyen eredménnyel jártak?

Gulyás: A múlt év bezárásakor igen demokratikus beszédet intézett a gyermekekhez. A Mindszenty tüntetés alkalmával az itt megjelent küldöttség kérésére, amint hallottam, minden ellenvetés nélkül tudomásul vette, hogy a növendékeink kivonulnak. December hónapban a Mindszenty tüntetés után a Diákszövetség kérésére, diákszövetségi ismerkedési estet táncsal egybekötve

¹⁸⁷ Angyal János főigazgató közli Öllös Sára szabadságolását, Gulyás István mb. ig. megbízását. (MNL BKML VIII. 83. Tk 33/1949. I. 17.)

engedélyezett a zeneteremben, holott ez eddig az intézet életében még nem fordult elő, és azon ő is végig ott volt.

Vizsgáló: A kecskeméti népi szervek egyöntetűen súlyos kifogásokat emelnek Öllös Sarolta működése ellen. Mi lehet ennek az oka?

Gulyás: Úgy gondolom, hogy abban gyökerezik a bizalmatlanság, hogy *aki a múlt időket végig szolgálta, nem lehet alkalmas a jelenlegi idők követelményeire.*

Vizsgáló: ... 25 éve működik együtt ugyanazon iskolánál Öllös Saroltával. Milyennek ismerte meg őt ez idő alatt? *Alkalmasnak tartja-e Öllös Saroltát arra, hogy a szocializmust építő népi demokráciában egy ilyen nagy tanulólétszámú intézetet vezessen?*

Gulyás: *Öllös Sarolta igen zárkózott természetű egyéniség. S éppen ezért a gyermekek nehezen melegszenek fel vele szemben. De ugyanez áll a tanári testülettel kapcsolatban is. Ebből következett az, hogy a tanári testületben nem alakult ki egy egységes baráti légkör. Hiányzott az összekötő kapocs. Lehet, hogy a magatartásának veleszületett oka volt (félzszezség) és az a tény, hogy fiatalon, kb. 27 éves korában lett egyenlő korú kartársak között igazgató. Én úgy gondolom, hogy a mai idők a tanárok és a növendékek közvetlen bizalmát élvező egyéniséget kívánnak.*

Vizsgáló: ... Emlékszik-e, milyen indokolással történt, hogy a líceum IV. osztályát vallásfelekezeti szempontok alapján osztották meg?

Gulyás: ... Öllös Sarolta előterjesztette a gyűlésen, hogy tantervi okok teszik ezt szükségessé. ...[A]hogy a II. és III. osztályt a nagy létszám ellenére is összekapcsoltuk, ugyanígy megtehettük volna a IV. osztállyal is.

Vizsgáló: Van-e tudomása arról, ... hogy Öllös Sarolta a tanulók elbírálásánál az ún. középosztályból származó tanulókat a munkás és paraszt származásúak elé helyezte, pl., hogy egy alkalommal kijelentette, hogy református pap lányának nem lehet tornából kettes osztályzatot adni.

Gulyás: Ilyen irányú megkülönböztetést a felvételeknél nem észlelhettem. Az eredményt látva az osztályaink zöme dolgozók gyermekeiből került ki. A fenti kijelentést nem hallottam.”

Ezt követően a vizsgáló *Kerekesné*ről kérte Gulyás véleményét.

„Gulyás: Igen jó kartárs. Munkabíró, a hivatásának élő kollégát ismertem meg. Az ő szociális érzékének bizonyítéka az, hogy testvérének a lányát ő neveli egész kicsi korától és a másik testvérének a lányát is ő gondozza és egyik testvérének férjével együtt otthont ad. A gyerekekkel közvetlen és úgy láttam a múltban, hogy bírja az ő bizalmukat. Hogy a bizalom a diákság részéről megrendült, úgy gondolom, abban leli magyarázatát, hogy a városi fegyelmi bizottság által szerkesztett jegyzőkönyvet nem volt hajlandó aláírni, azzal az indokolással, hogy olyan részleteket is tartalmaz, amelyet ő nem hallott és mint kijelentette, a diákokra vonatkozó határozatot azok meghallgatása nélkül hozták. *Amikor a főigazgatóság az igazgatónak leiratot küldött, hogy ő 3 tanárt*

terjesszen fel tanácsadó tanárnak, annak ellenére, hogy több ízben hallottam, hogy a diákság engem jelölt, Kerekesné nyert megbízatást. Ordas Kata titkár közölte velem, hogy ők nem Kerekesnét jelölték, és a döntés helyesbítésére táviratot fognak küldeni.

Visszatérve az előző pontra, még hallottam, azon a napon, amikor kb. 6 hold igen jókarban tartott szőlőjét kisajátították, a délutáni órákban a dolgozók iskolájában a földreformmal kapcsolatban minden zokszó nélkül beszélt a földreform jelentőségéről. Az egyik tanuló meg is kérdezte, hogy tud erről ilyen nyugodt hangon beszélni, mikor őt is veszteség érte. Erre megjegyezte, hogy ez a történelmi fejlődés rendje.

Vizsgáló: Mint aki maga is volt tanácsadó tanár, sőt... tanfolyamot is végzett, hogyan látja vajon megfelel-e ő a tanácsadó tanári tisztségre?...

Gulyás: A tanácsadó tanár személyét a diákság kell, hogy kijelölje, a bizalom alapján. ... Hogy meg volt-e a bizalom, vagy sem, azt 100%-ban nem tudom. *De hogy dolgozott, tanulókörök megszervezése, gyűléseiken jelen volt, vezetésével igen jól sikerült Katalin bált rendezett. Tehát mindenütt ott volt és van, ahol segíteni kell.*

Vizsgáló: ...Kerekesné, mint tanácsadó tanár nem felelős azért, hogy az iskola növendékei között ilyen nagyszámú antidemokratikus csoport van ma is?

Gulyás: ... *[N]em felelős, mert amennyiben a diákszövetség tisztikara és tagjai, ha valami ilyen irányú jelenséget észleltek volna, kötelességük lett volna a tanácsadó tanárnak, vagy amennyiben vele szemben bizalmatlanok voltak, valamelyik tanárnak jelenteni.* Ez nem történt meg. Engem, mint volt, de nem megbízott tanácsadó tanárt is meglepetésként ért egyik városházi pedagógus ankéton, (kb. novemberben) az egyik növendék részéről az intézetet ért vád, úgy emlékszem plakátletépés, amelyről sem én, sem a tanácsadó tanár, sem a tanári testület nem tudott. Ebben a tanácsadó tanárral szemben bizalmatlanságot láttam.

Vizsgáló: A pedagógus ankéton elhangzott vád ügyében milyen intézkedést tett az intézet igazgatója, ill. Kerekesné...

Gulyás: ... Az igazgató magához kérte a diákszövetség vezetőit, és megkérdezte, hogy miért nem jelentették ezt neki, vagy a tanácsadó tanárnak, hogy... a vizsgálatot megindíthassa”.¹⁸⁸

Gulyás István válaszaiból kitűnik: ő már régen ambicionálta az igazgatóságot, melyre a diákok közötti nagy népszerűsége, tanári sikerei, doktori címe, jó szervező- és kommunikációs készsége predesztinálta. Mégis – akkor már bő negyedszázada – Öllös Sarolta töltötte be ezt a posztot, aki a Horthy rendszerben tanügyi főtanácsossáig vitte, mindent elért, amit egy tanítónőképző igazgatója elérhetett. Szavaiból úgy tűnik: osztotta azt a véleményt, miszerint: „új műsorhoz, új férfi kell”. Abban reménykedhetett,

¹⁸⁸ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 4-6. (Kiemelések tőlem – D. P.)

hogy 1945 után talán már rá kerül a sor, de ez nem következett be. A diákok körében népszerű tanácsadói szerepet megkedvelhette, így rossznéven vehette amikor azt Öllös Sarolta Kerekesnének adta. Ezért vele szemben is sejtette, hogy a diákok őt sikeresebbnek ítélték. Mindazonáltal politikai értelemben egyik kollégájára sem tett semmi terhelő megjegyzést, munkájukat elismerte, a velük szemben hangoztatott valótlan vádakat nem igazolta, kivéve a IV. osztály bifurkációjával kapcsolatosat. Mindent összevetve: nem kívánt ártani Öllösnek és Kerekesnének, de a frissen szerzett igazgatói posztot jobb kezekben látta magánál.

Most tekintsük át milyen véleményt nyilvánított a tanári testület többi tagja:

Kovács Bálintné tanár:

„Velem szemben Öllös Sarolta mindig közvetlen volt és barátságos magtartást tanúsított. Őt mindig igazságosnak, pártatlannak, meggondoltnak és a növendékekkel szemben jóindulatúnak ismertem. Hivatását önfeláldozóan látta el. Láthatóan egyetlen életcélja az iskola volt. ...1934-1939-ig már, mint növendék is ebbe az iskolába jártam, tehát Kerekesné is, Öllös Saroltát is abból az időből ismerem. A becsületes tanulói törekvéseket mindketten mindig értékelték és jutalmazták. ...”¹⁸⁹

Kálmán Lajosné tanár:

„Öllös Saroltát személyem iránt méltányosnak és jóindulatúnak ismertem. ... A tanulókhoz is mindig kedves, szeretetteljes volt. A tanulók is szerették őt. Özv. Kerekesné...a lehető legszociálisabban gondolkozó kartársnőnek ismertem. Amikor Kecskemétre kerültem, éppen ő volt az, aki nehéz gondjaimban mellém állt, még a lakásomat is jórészt ő utánajárásának köszönhetem. ... A növendékekkel is sokat foglalkozott, igyekezett egyénenként is foglalkozni velük, ... a növendékek szeretik őt.”¹⁹⁰

Szemerey Andorné testnevelő tanár:

„Öllös Saroltát mindig jóindulatú, segítőkész kartársnak és igazgatónak ismertem, és... a növendékekkel szemben is mindig szeretettel és jóindulatúan viselkedett. ... Elég erős kezű vezetőnek is tartom ahhoz, hogy megfelelően irányítsa az intézet növendékeinek nevelését. Ilyen tekintetben a felszabadulást követő évek alatt nem is volt kifogás az intézet ellen. Zavarokat csupán az Angolkisasszonyok intézetével történt egyesülés okozott bizonyos tekintetben. Bizonyos eseményekről nem szerzett tudomást az igazgató, mert nem jelentették neki... Pl. csak később tudta meg, hogy egyes tanulókat a rendőrség egy eltűnt plakát ügyében kihallgatott. ...

Vizsgáló: A demokratikus nevelés szempontjából milyen Kerekesné?

¹⁸⁹ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 6-7.

¹⁹⁰ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 7.

Szemerey: Képzett, haladó szellemű tanárnak tartom, és a növendékektől is hasonló véleményt hallottam róla.... Tanári tisztét lelkiismeretesen, szeretettel, odaadással látja el.

...Az általam eddig [szakfelügyelőként] meglátogatott többi iskolákkal összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy az igazgató működése nálunk sok tekintetben megfelelőbb, mint egyéb iskolákban.”¹⁹¹

Kallós Elekné kézimunkatanár:

„Az intézetnek annak idején tanulója voltam, és 10 évvel ezelőtt szereztem diplomát. Összehasonlítva az akkor szerzett tapasztalataimat és a jelenlegieket, meg kell állapítanom, hogy Öllös Sarolta ma már lényegesen közvetlenebb, szívélyesebb, szeretetteljesebb a növendékekkel szemben, mint volt. Tanártársaival szemben őszinte, kedves egyéniség. Öllös Sarolta a múltban sem volt antidemokratikus, most azonban még inkább demokratikusan gondolkozónak tartom őt.”¹⁹²

Pimper Erzsébet tanár:

„Soha nem tapasztaltam azt, hogy Öllös Sarolta demokráciaellenes magatartást tanúsított volna. Sőt, mindig azt láttam, hogy nagy gondot fordít arra, hogy a demokrácia követelményeinek az iskola megfeleljen. Nagy figyelmet fordított a mindennapi kérdések óráinak helyes felhasználására, az értekezleteken nem egyszer felhívta a tanári testület figyelmét az egy-egy tárgyban a demokrácia szempontjából különösen értékesíthető anyagrészekre. Nem egy ízben fültanúja voltam, hogy figyelmeztette Jancsó hittanárt, hogy még a látszatát is kerülje annak, hogy a vallásórakon kívül foglalkozna a növendékekkel.”

„Vizsgáló: Öllös Sarolta alkalmasnak mutatkozik-e arra, hogy egy ilyen nagy intézet élén a demokratikus nevelést irányítsa?

Pimper: Alkalmasnak tartom őt, de el tudom képzelni, hogy fiatalabbak közül lehetnek nála alkalmasabb erők.”

Kerekesné „lelkiismeretes, demokratikus gondolkodású tanerőnek ismerem, aki nagy energiával, és véleményem szerint nagy erővel és tudással látja el a tanácsadó tanári tisztségét. ... Az iskolabizottságban néhány népi kollégista diák is helyet foglal. A népi kollégiumok és Kerekesné között bizonyos ellentét állt fenn. A tanév elején ugyanis a Lórántffy Zsuzsanna népi kollégium meghívására intézetünk növendékei néhány alkalommal részt vettek néhány szemináriumon, ahol az egyik alkalommal Széchenyiről és Kossuthról volt szó. A növendékek nem értettek egyet a népi kollégisták értékelésével és az iskola legközelebbi történelemóráján megvitatták újból a kérdést. Ennek hatására a népi kollégium igazgatója [Árva Józsefné] azt a megállapítást tette, hogy »Egyes iskolák nem éppen haladó szellemű tanárai kritika tárgyává teszik

¹⁹¹ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 10-11.

¹⁹² MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 11. (A szögletes beszúrást tőlem – D. P.)

a népi kollégiumban folyó munkát». Föltételezhetően ez azonban félreértésen alapult csupán.”¹⁹³

Tornyai Jenő tanár:

„Öllös ...igazgatót haladó szelleműnek tartom, aki igyekezett lépést tartani a kor követelményeivel.” [Kerekesné is.]¹⁹⁴

Lovass László ny. zenetanár, óraadó

„Kötelességtudó, lelkiismeretes embernek ismertem meg Öllös Saroltát. 1920 óta ismerem. Következetes, a kartársakkal és a növendékekkel való bánásmódja jóindulatú, több esetet tudok, hogy szegényebb sorsú gyermekeken segített. Az államosítás óta is ... demokratikusnak látszott magatartása. Elég haladó szelleműnek tartom, hogy ma is vezesse az iskolát.

...

Vizsgáló: kormányfőtanácsosi kinevezése után méltóságosnak hívatta magát, magázódott Öllös?

Lovass: „Én erről nem tudok, tudomásom szerint a kartársnők továbbra is tegezték. Öllös és Kerekesné baráti viszonyban voltak.”¹⁹⁵

Nitsovits Éva tanárjelölt:

Kerekesné „haladó szellemű, demokratikus gondolkozása nyilvánvalóvá vált előttem, olyan embernek ismertem meg őt, akinek legfontosabb feladata, hogy hivatását maradéktalanul és a felettes hatóságok teljes megelégedésére lássa el. ... Minket, kezdő tanárokat készséggel segített tanácsaival.”

Öllöst „alkalmasnak tartom, mert az iskola vezetésével és az iskola szervezetével tökéletesen tisztában volt és az adminisztrációban fönnakadás az ő igazgatósága alatt nem fordult elő. Magánbeszélgetések során kialakult véleményem az, hogy haladó szellemű.”¹⁹⁶

Dr. Gál Dezső rajztanár:

„Öllös Saroltát régebbi idő óta ismerem. Neve és személye köztiszteletnek örvend, pedagógiai tudását szakkörökben is elismerik. ... Nemcsak a tanároktól, de a növendékektől is megkívánta a jó bizonyítványt, ... kitüntetés számba ment a kecskeméti tanítóképző növendékének lenni. A felszabadulás után úgy láttam, hogy nagy pedagógiai tapintattal és igyekezettel azon fáradozik, hogy az új szellemnek megfelelően vezesse az intézetet. ... Mindent elkövetett, hogy az újabb rendelkezéseknek eleget tegyen. ... Minél több demokratikus plakátot készíttetett az iskola növendékeivel. ... Tömegesen készítettünk a demokratikus szellemnek megfelelő felírásokat. Célunk az volt, hogy ezáltal is neveljük az ifjúságot a szegény népet felemelő nemesebb szellemnek. ... A két tanárnő és az ifjúság közötti kapcsolatnak egy

¹⁹³ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 11-14. (A szögletes beszúrást tőlem – D. P.)

¹⁹⁴ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 15. (A szögletes beszúrást tőlem – D. P.)

¹⁹⁵ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 18.

¹⁹⁶ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 19-20.

kis zökkenőjét is láttam abban, hogy ők már egy bizonyos tisztességes kort elérték, akik lehiggadtan, korukhoz, pedagógiai tapasztalatukhoz méltóan bírálják a véleményt, míg az ifjúság fürgébb szellemmel ítélkezik, s követelőbb természetű. ... Ebben látom az ellentétet a két tanár és a diákság között.”¹⁹⁷

Gyönyör Tekla igazgatóhelyettes:

„Öllös Saroltát.... a f. tanév kezdete óta ismerem alaposabban. Mint embert, szociális gondolkodásának ismertem meg. Mint tanárt, csupán a gyakorlati kiképzés óráiról ismerem, ahol nagy tudású, tapasztalt pedagógusnak láttam. Mint igazgatót körültekintőnek, kicsit lassúnak, de nagyon alaposnak ismertem meg. Az adminisztrációs munkák mellett csaknem minden tanuló családi körülményeiről alaposan tájékozódott. A gyakorló általános iskola egyik megtévedt (lopást követett el) tanulója ügyében tartott rendkívüli értekezleten igencsak meglepett komoly szigorúsága mellett az a jószág, amellyel ezt a gyereket felkarolta és további sorsára vonatkozólag igen bölcsen intézkedett. Anyagi vonalon is elősegítette ennek és még számos tanulónak a továbbhaladását. Mint igazgató a tanártestület tagjaihoz sem volt túlságosan szigorú, sőt minden kérdésben a tanárok meghallgatása után döntött. Nem kis feladat volt a két felekezeti tanítónőképző és leánylíceum egyesítése után a nagy létszámú tanulóval rendelkező intézet vezetése. A tanulók irányításában törekedett arra, hogy a növendékek megismerjék a demokratikus államrendet és maguk is demokratikusan gondolkodóvá és cselekvővé váljanak. Véleményem szerint Öllös Sarolta alkalmas arra, hogy az iskola élén álljon. ... Özv. Kerekes Ferencné adottságainál fogva alkalmasnak tartom a diákszervezet tanácsadó tanári tisztének betöltésére. ... Nyugodtsága, tapasztaltsága és világnézeti felfogása megfelel annak, hogy helyes irányítást adjon a diákszövetség munkájának.”¹⁹⁸

-.-

A hosszas idézetsorért olvasóink megértését reméljük. Ezt a történelmi igazságszolgáltatás szempontjából tartottuk elkerülhetetlennek. A két pedagógusra szórt rágalom, melyek környezettanulmányban, feljelentésekben, újságcikkekben, és végül méltatlan fegyelmi határozatokban öltöttek testet, kollégáinknak az oktatásirányítást képviselő vizsgáló nyilvánvaló elítélési törekvéssel szemben vállalt bátor véleménynyilvánításával más megvilágításba kerülhetnek.

2.9.3.2. A vizsgáló végkövetkeztetései, javaslatai

A magyar oktatáspolitikatörténetnek sajnálatosan visszatérő jelensége, hogy a felsőbb hatóságok – ilyen-olyan politikai törekvések szolgálatában –

¹⁹⁷ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 20-21.

¹⁹⁸ MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. 27-28.

szemrebbenés nélkül figyelmen kívül hagyják az érintett pedagógusok véleményét, javaslatait. Így történt ez 1949. január 21-én is. Sárközy István összefoglaló jelentésében lényegében figyelmen kívül hagyta az Öllös és Kerekesné munkáját, habitusát jól ismerők véleményét. Megbízatásának megfelelően csak a tőle elvárt elmarasztaló konklúziót¹⁹⁹ alátámasztani látszó véleményeket vette figyelembe.

„A kecskeméti állami tanítónőképző intézet növendékei körében (különösen a f. tanév eleje óta, mióta a volt református és a volt Angolkisasszonyok rk. tanítónőképző intézetei egybeolvadtak) olyan aggasztó jelenségek mutatkoztak, melyek a város demokratikus szerveit, a demokratikusan gondolkozó közönséget, sőt – az utóbbi időben – már az államrendőrség államvédelmi osztályát is foglalkoztatták” -kezdte jelentését Sárközy. Majd hosszasan sorolta a diákszövetségi vezetők és az ÁVO, a régi haragos, valamint a Kecskemét c. lap által már többször felsorolt vádakat Öllös Saroltával szemben: „egyenesen gátolta szükségtelen akadékoskodásával a – különben igen rátermett, tisztalátású, kiforrott világnézetű, igen aktív, lelkes növendékek vezetése alatt álló – diákönkormányzati szervezet működését. Eltúrte, hogy az Angolkisasszonyok volt növendékei naponta érintkezzenek volt szerzetestanáraikkal, elnézte – és határozott miniszteri rendelkezés ellenére sem jelentette –, hogy a róm. kat. vallástanár – ki bűnösségét érezve a várható méltó büntetés elől december elején megszökött – minden alkalmat felhasználjon (óraközi szünetekben stb.), hogy a növendékekben a demokráciaellenes magatartást megerősítse, táplálja, őket a demokrácia alkotásai ellen lázítsa (Ld. Molnár vallomását). Sőt, saját szavai szerint: »Ezt nem láttam olyan veszélyesnek, mert a szemem előtt folyt le« (Ld. Öllös vallomását). Segítséget nyújtott a reakciónak azzal is, hogy a líceum IV. osztályát úgy párhuzamosította, hogy az A osztályba kerültek a volt ref. növendékek, a B. osztályba pedig a volt Angolkisasszonyok rk. intézete növendékei.”

Majd újabb – mások által már cáfolt – vádak felsorolása után leszögezte: „megállapítható, hogy Öllös Sarolta nem alkalmas arra, hogy a szocializmust építő népi demokrácia új értelmiségét képző középiskolájának vezetését ellássa. *Ezt még – a rosszul értelmezett szolidaritás álláspontján állva, feltűnően pártfogó – tanártársai is elismerik:* »... el tudom képzelni, hogy a fiatalabbak közül lehetnek nála alkalmasabb erők« (Pimper vallomása), »... úgy gondolom, hogy a mai idők a tanárok és növendékek közvetlen bizalmát élvező egyéniséget kívánnak« (Gulyás vall.). Megállapításaikkal

¹⁹⁹ „A rendelkezésemre bocsátott iratokból megállapítható – tanári szolgálatának ellátására politikai és szakszempontból egyaránt alkalmatlan” -olvashatjuk a VKM 164.652/1949. V. sz. bizalmas utasításában a Budapestvidéki Tankerületi Főigazgatónak. (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-k- 160178-1949. 250. d.)

határozottan ezen az állásponton állnak a kecskeméti demokratikus szervezetek a helyi viszonyokat tökéletesen ismerő képviselői is. (Ld. az MDP Kecskeméti Pártbizottságának f. évi január 3-án kelt és idecsatolt iratát, valamint a kecskeméti Nemzeti Bizottság 1948. dec. 27-i üléséről készült, ugyancsak csatolt jegyzőkönyv, vonatkozó részeit.)”

„Özv. Kerekes Ferencné Lacher Erzsébet – a lefolytatott vizsgálat adatai szerint – tanácsadó tanári tisztét terhes kötelességként fogta fel (Ld. vallomását), s mindent, ami nem volt a szigorúan vett »kötelesség« fogalma alá vonható, elhárította magától. Nem vett fáradságot arra, hogy a Diákszövetség működésének lényegét megismerje. Nehézkés, akadékoskodó, okoskodó, aki sok esetben inkább gátolta az ifjúság munkáját, ahelyett, hogy segítette volna. »Özv. Kerekesné eljárta ugyan a diákönkormányzati összejövetelekre, többnyire azonban ilyen alkalmakor csak meghallgatta tanácskozásainkat, de tanácsot nem adott és láthatólag nem is segített minket munkánkban« jellemzi működését az iskolabizottság egyik tagja (Ld. Pető vallomását). Nem biztosította a kapcsolatot az igazgató és a diákok között. Magatartásának természetes következménye lett, hogy az ifjúság bizalmát elvesztette (ld. Horváth B., Schippert, Pető, Gulyás, Ordas, Vajda, Molnár vallomásait).

Bár történelmetanár, de politikailag tájékozatlan, világnézete homályos, a korszerű társadalmi és gazdasági problémák iránt érzéketlen, csak demokratikus szólamokat használ. Idealista világnézete alapján állva próbálja megfejtetni és magyarázni a történelmi, társadalmi és gazdasági problémákat, s épp ezért ellentétbe került a Népi Kollégium haladó szellemű, képzett ifjúságával, s ez is elmélyítette a közte és az ifjúság között keletkezett szakadást. »... bátran kiállni nem mer és bizonyos tekintetben megalkuvó... Helyesnek tartanám, ha erről a tisztségéről özv. Kerekesné elmozdítanák« jelenti ki vallomásában Sallai Zoltán a tanítónőképző intézet diákszövetségi instruktora.²⁰⁰

Mindezekre figyelemmel *tisztelettel javaslom Öllős Sarolta ... igazgatónak az 1934: I, tc. 2.§ /2/ bek. b./ pontja alapján²⁰¹ leendő végelbánás*

²⁰⁰ Kerekesné rövidesen lemondott tanácsadói tisztségéről, s helyette Angyal János főigazgató 1949. február 17-én ideiglenesen Bálint Alajosnét bízta meg e feladattal. (MNL BKML VIII. 83. Tk 158/1949. II.)

²⁰¹ 1934. évi I. törvénycikk a közszolgálati alkalmazottaknak és a honvédség tagjainak, valamint mindezek hozzátartozóinak ellátását szabályozó rendelkezések módosításáról c. törvény 2.§ 2. bekezdés b. pontjában olvashatjuk: „A hatályban lévő jogszabályokban meghatározott eseteken felül szabályszerű elbánás alá kell vonni: ... b) azt, akit fegyelmi úton más hivatali állásra áthelyezésre ítélték, ha a fegyelmi ítélet jogerőre emelkedésének napjától számított három hónapon belül a fegyelmi ítéletben megjelölt állásra bármilyen okból elhelyezni nem lehetett”. Forrás: <https://net.jogtar.hu/ez-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D41> - Wolters Kluwer - Minden jog fenntartva!

alá vonását, özv. Kerekes Ferencné, Lacher Erzsébet ... tanárnak pedig – figyelembevée, hogy 1944-ben nem menekült el, hanem a helyén maradt, a harcok alatt az intézet sok értékét megmentette, s a felszabadulás után azonnal részt vett az iskolai munka megindításában – hivatalból, a szolgálat érdekében más állomáshelyre történő áthelyezését.”²⁰²

Ezzel a két tanárnő munkájának megítélése az oktatásirányítás keretein belül is eldőlt. A korabeli jogszabályok értelmében még egy fegyelmi bizottság is „megvizsgálta” a két pedagógus ügyét, de a teljesen formális eljárás során figyelmen kívül hagyták az érintettek tárgyszerű észrevételeit, s a Sárközy István által javasolt állásfoglalásra jutottak.²⁰³ Öllös Sarolta kérését sem teljesítették, arra vonatkozóan, hogy ha igazgatóként nem is szolgálhat tovább, a nyugdíjkorhatára eléréséig hagyják beosztott tanárként dolgozni valamelyik kecskeméti iskolában.²⁰⁴

²⁰² Sárközy István tanügyi s. titkár jelentése a 2621-3/1948. sz. rendelet alapján a VKM 291.445/1948. V. sz. elrendelt felügyeleti vizsgálatról. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d. Kiemelés tőlem – D. P.) Kerekesné 1949. március 14-én kapta kézhez a VKM 164.652/1949. V. sz. rendeletét: „azonnali hatállyal, hivatalból a szolgálat érdekében a kecskeméti áll. tanítónőképző intézettől a kalocsai áll. tanítónőképző intézethez helyezem át. Felhívom, hogy az intézet igazgatójánál szolgálattételre haladéktalanul jelentkezzen.” (MNL OL XIX-I-1-g-57-2-k- 160178-1949. 250. d.) Kerekesének rövidesen sikerült elintéznie, hogy Kiskunfélegyházán taníthasson, majd visszakerült a kecskeméti tanítónőképzőbe. (Krajcssovski és Krajnyák, 1990. 292-293.)

²⁰³ „Próbálkozott alkalmazkodni a demokrácia követelményeihez, de a fejlődés tempóját követni képtelen volt. Kicsúszott a kezéből az intézet vezetése és az intézet életében emiatt anarchikus tünetek mutatkoztak. Magatartása miatt nemcsak az intézetnek az ifjúsága fordult vele szembe, hanem a város közönsége, ill. az ezt képviselő népi szervek is. Bizalmatlanná vált vele szemben a Diákszövetség. Hosszú éveken keresztül szervesen beilleszkedett és kiszolgált az elmúlt rezsim iskolapolitikáját. Ezzel magyarázható teljesen polgári beállítottsága, így a népi demokráciának az iskolavezetőkkel szemben támasztott követelményeknek nem képes megfelelni. Ugyanezért a haladó szellemű világnézeti problémák iránt sem mutatott megfelelő fogékonyságot és a politikai érzéke éppen zárkózott magtartása miatt időszerűen kifejlődni nem képes” – állította Öllös Saroltáról 1949. március 17-én a szabályszerű elbánás alá vonását (idő előtti nyugdíjazását) kimondó 3 tagú bizottság. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 153. d.)

²⁰⁴ „Az ellenem indított vizsgálat megdöbbentett, mert minden erőmmel a magyar nép és a demokrácia érdekeit szolgáltam. Sokan hangosabb szóval cselekedtek ezt, de nem bizonyos, hogy mélyebbre ható eredménnyel. Azt *nem vitatom, hogy az igazgatói tisztség ellátására nálam alkalmasabb emberek nincsenek, akik a mai élet követelményének nagyobb mértékben tudnak megfelelni, mint én.* Ezt annál is inkább vallom, mert közérdekünk, hogy minden helyen a legodaillóbb emberek dolgozzanak. De azt mélyen sajnálom, hogy a tanári munkától el kell szakadnom, hogy a tanári szolgálatom nem tölthetem ki a szabályszerű ideig, holott erre még erőt érzek magamban. S tudom, hogy a természettudományi tárgyak tanításában nagy szükség van tanárookra. Kérem Miniszter Urat, vegye megfontolás alá ügyemet, s hagyjon meg valamelyik kecskeméti iskolában tanári szolgálatban. Alig három esztendő van hátra teljes

2.10. Döntés a fegyelmi vizsgálat alá vont diáklányok ügyében

A tanításról két napig távolmaradt, az iskolalátogatástól a vizsgálat idejére szintén eltiltott 21 tanuló ügyét 1949. január 21-én tárgyalta a tanári testület. Az ülésről ránk maradt jegyzőkönyv meglehetősen kusza, láthatóan egy nehezen követhető, sok szereplős tanácskozásról készült, melynek jegyzőkönyvvezetője nem mindig tudta követni, értelmezni az ott történeteket. Így járhatnának ezzel olvasóink is, ezért inkább Gyulyás Istvánnak január 28-án a tanácskozásról a főigazgatóság számára készült jelentését közöljük, lábjegyzetben a tanári értekezlet jegyzőkönyvében található néhány kiegészítő információval:

„Öllös Sarolta igazgató elnöklete alatt a tanári testület a Diákszövetség javaslatára 1948. december 20-án tartott fegyelmi gyűlésén Bende Margit, Lipóczi Mária, Tapodi Emese III. éves és Kerekes Ilona, Lipóczi Sára II. éves tanulókat az ország összes iskolából leendő kizárásra javasolta. A Diákszövetség erről szóló határozatának kifüggesztését követő napon [napokon] 21 tanuló nem jelent meg az iskolában. Ezek közül néhányan igazolták elmaradásukat, többségük azonban nem.

A Diákszövetség ez ügyben vizsgálatot indított és a hozzám juttatott 1948. december 21-én és 22-én kelt jegyzőkönyv szerint (1. sz.) szigorított megrovásra javasolták Balai Sarolta, Futó Anna, Kovács Ilona, Kupka Mária, Fátrai Mária, Papp Mária, Kovács Veronika és Kisszebeni Rózsa; megrovásra Makai Ilona, Kárpáti Zoltán, Lázár Zsuzsa lic. III. osztály tanulókat.

A január 18-án kelt jegyzőkönyv (2. sz.) szerint a Diákszövetség városi tanácsa Balai Sarolta, Futó Anna, Kovács Ilona, Kupka Mária tanulókat kizárásra javasolta.

Öllös Sarolta igazgató január 16-án egy szűkebb fegyelmi bizottságot bízott meg: Dr. Gulyás István, Horváth Jolán osztályfőnök, özv. Kerekes Ferencné tanácsadó tanár, Gyönyör Tekla, az osztály volt főnöke, Kallós

szolgálati időm kitöltéséhez, ezt a néhány évet szeretném még aktív tanári munkával értékesíteni” -írta a miniszternek írt „észrevételeiben” 1949. március 30-án Öllös Sarolta. (MNL OL XIX-I-1- u- 1040-Ö-2-1949. 158. d. Kiemelés tőlem – D. P.) Augusztusi nyugdíjazását követően rokonaihoz Tatára költözött. Ott élt, időnként általános iskolában tanított 1961-ben bekövetkezett haláláig. (VKM 1949. 1040-Ö-2/1949. Eln. 8. üo. VH 52771/3. Szolgálati nyugilletményi kimutatás Öllös Sarolta kecskeméti áll. tanítónőképző int. igazgató részére. 11396. 1949. augusztus 23. MNL OL XIX-I-1-u-1040—2-52771/3-1949. 153. d.)

Elekné, Kálmán Lajos testületi tagokból, hogy a tanítási órákról távolmaradt tanulókat hallgassa ki, és a tényállást, az értelmi szerzőket derítse ki.

A bizottság a vizsgálatot lefolytatta (3. sz.), az értelmi szerzőket kideríteni nem tudta.

A Diákszövetség két fenti jegyzőkönyve eltérő javaslata indokoltta, hogy a Diákszövetség iskolai és városi vezetőségét, akik a vizsgálatot lefolytatták, a tanári testület fegyelmi gyűlésére meghívjam. Meghívtam a Nemzeti Bizottság képviselőjét, mivel a városszerte nagy feltűnést keltő ügygel a Nemzeti Bizottság már több ízben foglalkozott, és az ott ebben az ügyben felvett jegyzőkönyvek a tanári testületnek betekintésre nem álltak rendelkezésre.

A fegyelmi gyűlésen a Diákszövetség városi vezetősége előszóval terjesztette elő a fenti tanulók elleni vizsgálat eredményeit,²⁰⁵ majd a Nemzeti Bizottság nevében Lakos Gáspár a Nemzeti Bizottságnak az ügy kivizsgálása alkalmával felvett jegyzőkönyvei alapján, továbbá az MNDSZ képviselőjében Hach Artúrné szolt érdemben az ügghöz. (4. sz.)²⁰⁶

Az elhangzottak alapján *a tanári kar beigazoltak látta a tanórákról távolmaradt tanulóknak a kizárásra felterjesztett tanulókkal való együttérzését – szolidaritását – ezzel demokráciaellenes magatartását, továbbá döntésével elejét kívánja venni, hogy újabb hasonló jelenségek megtörténhessenek – egyhangúlag elfogadja a Diákszövetség javaslatát, amely szerint:*

Balai Sarolta szül 1931. Ferenc lakatosmester,

²⁰⁵ A tanári értekezleten a december 21-22-i diákszövetségi vizsgálat eredményéről Horváth Bendegúz közölte: „Balai, Kovács meg Kupka különösen vétkesek. Ezeket azért akarjuk kitenni, mert a sztrájkot ők irányították és szervezték meg.” Ordas Katalin „véleménye szerint elég terhelő bizonyíték, hogy a IX. fokú fegyelmi büntetést megkapták. ... Tulajdonképpen sztrájk történt, és megállapítottuk, hogy ezek a lányok voltak a sztrájk megszervezői.” Vajda Valéria a képző diákbizottságának főtítkára hozzátette: „Később terhelőbb adatokat tudtunk meg, és ezekből indultunk ki. Lapu kijelentette, hogy csütörtökön csoportosulás volt az osztályban, s a lányok elhatározták, hogy nem jönnek iskolába. Ezeket kihallgattuk, s ennek alapján tudtuk meg a dolgokat. Elsősorban Balai Sára volt a szervezője. Mi azt gondoltuk, hogy az ügy mögött felnőtt is áll.” Végül Ordas Katalin hozzátette: „most népi demokrácia van. Ha valaki nyilas indulót énekel, akkor aki sajnálja, az szolidaritást vállal. Kupka azt mondta, hogy ő az angol himnuszt hallotta.” (Jegyzőkönyv a tanári kar 1949. január 21-i rendkívüli üléséről a kizárások ügyében. MNL BKML VIII. 83.) *Moduna (Balai) Sarolta 2003-ban és 2024-ben határozottan tagadta, hogy a sztrájk szervezője lett volna.* Lakatosmester édesapja révén a család anyagi helyzete sem engedte volna meg számára, hogy elveszítse a jó tanulásból és anyagi szűkösségből fakadó előnyeit – mondta. Ezért sem expolnálhatta magát.

²⁰⁶ „A Nemzeti Bizottság nevében Lakos elvtárs: ... kéri az iskola tanárait, hogy minden rendkívüliséget szüntessenek meg a diákok körében. Hoch et-nő a MNDSZ nevében... alátámasztotta és támogatta a Diákszövetség határozatát.” (Jegyzőkönyv a tanári kar 1949. január 21-i rendkívüli üléséről a kizárások ügyében. MNL BKML VIII. 83.)

*Futó Anna sz. 1931. Ferenc, ny. főmozdonyvezető,
Kovács Ilona szül: 1931. István, kőműves,
Kupka Mária szül: 1929. István, kereskedő, elváltak Jakab Mária
lic. III. osztályú tanulókat – nevezetteknek előző éveken fegyelmi büntetésük
nem volt – a Rendtartási Szabályzat 46.§ 2. fej. IX. fokú fegyelmi büntetésben
– az ország összes középiskolájából kizárásra javasolja.”²⁰⁷*

A tanügyi bürokrácia malmai lassan öröltek. 1949. február 26-án született meg a VKM 64.072/1949. sz. határozata az ügyben: „A kecskeméti állami tanítónőképző intézet tanulóinak fegyelmi esetével kapcsolatban értesítem a Főigazgató Urat, hogy *a tanulók vétségének elbírálásánál nem kívántam elvágni a népi demokratikus szellemben való átnevelésük minden lehetőségét és ezért a javasolt IX. fokú fegyelmi büntetésüket VII. fokúra enyhítem. Ennek alapján a következő tanulókat Kecskemét összes középiskolájából kizárom: Balai Sarolta, Bende Margit, Futó Anna, Kovács Ilona, Kupka Mária, Lipóczy Mária és Tapody Emese liceumi III. oszt. tanulókat, valamint Lipóczy Sarolta és Kerekes Ilona liceumi II. oszt. tanulókat.*” – írta Dr. Gyalmos János miniszteri osztályfőnök. E határozatot a főigazgatóságról március 7-én továbbította Janson Vilmos tanügyi főtanácsos, s azt március 10-én érkezették a tanítónőképzőbe,²⁰⁸ ahol vélhetően már napokkal azelőtt tudomást szerezhettek a döntésről a Magyar Közlöny március 4-i 1949. évi 49. számának 2. oldaláról.

Ettől fogva a kilenc kizárt leány bizonyítványát kiadták, benne a város iskoláiból kizáró VKM határozatra utalással. A sztrájkolók közül a többiek bizonyítványába osztályfőnökük bejegyezte: „Tűrhető magaviseleti osztályzat 10 óra igazolatlan mulasztásért Horváth öfő”²⁰⁹ Kotvits Jánosné (Pap Mária) 2003. évi levelében megjegyezte: „Amikor visszavettek az iskolába, látszólag rendben ment minden. Az osztálytársak többsége rendes volt, a tanárok semmit sem éreztek velünk.”

Moduna (Balai) Sarolta a kizártak egy közös próbálkozásáról tudósított: „Kizárásunk után mind a kilencen jelentkeztünk Kiskunfélegyházán. Fel is vett az igazgató úr Schronk Jenő, de 1-2 nap múlva, amikor már tanításra mentünk, nagy meglepetésünkre közölte, hogy sajnos

²⁰⁷ MNL BKML VIII. 83. Tk. 82/1949. (Kiemelés tőlem – D. P.) „Gulyás István felszólította a tanári kart, hogy elfogadja-e a javaslatot? S még megkérdezte: az ország összes iskoláiból zárják ki őket, vagy csak a helybeliből. Horváth Bendegúz: amit itt megcsinálnak azt máshol is folytatják. A javaslat szerint az összes iskolából kizárjuk őket. A tanári kar ezt egyhangúlag elfogadta. A határozatra vonatkozólag: addig míg a minisztérium döntése meg nem érkezik, nem szabad, hogy a gyerekek fülébe jusson” -olvashatjuk a jegyzőkönyvben. (Jegyzőkönyv a tanári kar 1949. január 21-i rendkívüli üléséről a kizárások ügyében. MNL BKML VIII. 83.)

²⁰⁸ MNL BKML VIII. 83. Tk 211-1949. III. 10. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁰⁹ MNL BKML VIII. 83. osztály anyakönyvek 1948/49.

mégse vehet fel bennünket, mert Kecskemétről megfenyegették.²¹⁰ Nagyon elszomorodtunk, azt hittük, örökre vége szép diákéletünknek. Így is történt, kivétel csak én vagyok. Egyedül én lettem tanítónő,²¹¹ a többiek, ki előbb, ki utóbb, ki esti tagozaton, ki levelezőn, vagy egy debreceni egyházi iskolában leérettségizett, egy kivételével. Lett belőlük tisztviselő, egészségügyi vagy vállalati dolgozó, de pályájuk derékba tört, mert eredetileg mind tanítónő szeretett volna lenni” -írta levelében 2003. május 13-án.

A számunkra nyilatkozó egykori katolikus képzősök közül többen megjegyezték, hogy már 1949-től újra kapcsolatba kerültek Jancsó Imre atyával, akivel barátságukat fél évszázadon át megőrizték, ahogy a kapcsolatot is volt osztálytársaikkal. A kizártakat is szívesen látták késői osztálytalálkozóikra a kecskeméti képzőben végzetek az évek során.

Petőfi Népe Olvasói

2000. Szeptember 27., Szerda

Találkozó, kicsapott diákokkal

A Kecskeméti Állami Tanítóképző Intézet 50. évfordulójára tanuló találkozott a közelmúltban a mai tanítóképző főiskola Kacsap utcai épületében. Az osztály történetének jellemző érdekessége, hogy 7 kicsapott diák is rendszeresen jár a találkozókra. Annak idején az államosított katolikus és református tanítóképző diákjaiból verbuválódott az osztály,

1947/49-ben jövésben dűlt az antiklerikális kultúrharc. A kommunista diákszervezet - egyházi tanítóképzőből indult - aktivistáinak tevékeny közreműködésével kicsaptak az évfolyamból 7 olyan tanuló, akik nem az elvárásoknak megfelelően viselkedtek egy diákünnepség alkalmával. Mindegyikük biborcs elleni tüntetésre vezényelték (völn) az egész is-

kolát, de az angoliskasszonyok egyiken növendékeinek egy része szabotálta a demonstrációt. Konceptios fegyelmi eljárás indult ellenük, amelynek komoly sajtó-visszhangja is volt. A találkozók szervezői azonban a kicsapottakról sem feledkeznek meg... Képműveit együtt az egész osztály. (Már aki él még, s el tudott jönni...)

²¹⁰ A kiskunfélegyházi államosított Constantinum tanítónőképzőjébe, a Kiskunfélegyházi Állami Leányliceum és Tanítónőképző Intézetbe próbáltak átjelentkezni, melynek mb. igazgatója az államosítástól kezdve Schronk Jenő volt. (A Kiskunfélegyházi, 1948-49.; Eddig, 1948.)

²¹¹ Balai Saroltát 1949 szeptemberében felvették a szegedi tanítónőképzőbe. „Természetesen a 3. évet újra kellett kezdenem, de teljesült az álmom. 51-ben leérettségiztem, majd 1 év gyakorlótanítás után, képesítőttem és megkaptam a tanítói oklevelet. Jó tanulóként, és munkásszármazásom miatt sok kedvezményben is részesültem szegedi diákként. A 3. osztály elvégzése után Dr. Gulyás István igazgató úr megpróbált visszahívni Kecskemétre, mondván, hogy nagy túlkapás volt a mi kizárásunk, de én, a történetek után nem akartam visszajönni. Pályafutásom során soha nem érezteték velem, hogy mi történt 1948-ban” -írta 2003. május 13-án.

2.11. Epilógus helyett: egy jelentés a „klerikális reakció” elleni képzelt harcról, „győzelemről” – néhány reflexióval

Ezzel véget ért a kecskeméti 1948 decemberi tanítónőképzős diáksztrájk történetének és közvetlen következményeinek felidézése. Befejezésül egy különös és tanulságos dokumentumrészletet szeretnénk olvasóink figyelmébe ajánlani a történeteket sajátos megvilágításba helyező 1949 januári – 1948 decemberéről szóló – kecskeméti pártbizottsági jelentésből, annak illusztrálására, hogy milyen ködképzetek, tévedések, szándékos torzítások vezették az akkori döntéshozókat a képzőben történtek „rendezésekor”.

„A klerikális reakció az elmúlt hónapban a legnagyobb tevékenységet a középiskolákban fejtette ki. Különösen azután amikor mintegy kétezer főnyi diák tüntető felvonulást rendezett Mindszenty ellen. A diákok tüntetése lelkes volt. Felvonultak a Városháza elé, ahonnan küldöttséget küldtek a polgármesterhez, követelve, hogy kívánságukat továbbítsa az illetékes minisztériumba. Innen a parókia elé mentek, ahol a plébánostól ugyanazt kérték. A parókiától fegyelmezetten visszamentek az iskolákba. Mire visszamentek az iskolákba, ahol a tanárok jelentős része bent maradt, s néhány iskolában a diákok közül is többen, fasiszta jelszavakat írtak a padokra, asztalokra.²¹² Letépték a falról az ott elhelyezett demokratikus vezetők képeit. Például ez az eset a Bethlen Kata tanítónőképzőben történt. A tüntetésről visszatérőket a bent lévők fasiszta indulók éneklésével fogadták.²¹³ Erre a diákszövetség közülük ötöt kizárt az iskolából, akiknek szülei is közismerten jobboldali elemek.

A diákszövetség határozatára akcióba léptek az iskola tanárai, akik a kicsapott leányok védelmére kelve megvádolták a diákszövetséget. Az ottani iskola igazgatónője, Öllös Sarolta és még két másik tanárnő, azzal vádolták a diákszövetséget, hogy az egész csak személyeskedés.²¹⁴ Mi a diákszövetség védelmére pártközi értekezletet hívtunk össze, mivel a parasztpárt városi titkára parasztpárt elleni hajszának minősítette a tanárnőkkel szembeni fellépésünket, mivel nevezettek az ő tagjaik. A Nemzeti Bizottság is foglalkozott az ügygel, mivel a kicsapott leányok védelmében 25 [21- D. P.] osztálytársuk három [két – D. P.] napon át távol maradt az iskolától. A Nemzeti Bizottság megállapította, hogy a tanárnők irányították a sztrájkban résztvevő

²¹² Fasiszta jelszavakról nincsenek forrásaink. Vélhetően az akkori általános gyakorlatnak megfelelően itt is minden ellenzéki, Mindszenty melletti stb. jelszót fasisztának minősítettek.

²¹³ Mint a fentiekben bemutattuk: a tüntetés december 7-én volt, Bende Margit állítólagos – mindössze két tanú előtt zajlott – lépcsőházi éneklése, dúdolása 14-én történhetett. Más ilyen esetről nincs forrásunk.

²¹⁴ Ezt csak a diákszövetségi vezetők állították a december 18-i tanári értekezlet sajátos percepciója alapján.

lányokat és tudomásuk volt a sorozatos demokrácia ellenes tevékenységről, ami az iskolában folyt.²¹⁵

Ezzel egyidőben a tüntetés után való napokban a város különböző részein papírból kivágott kereszteket helyeztek el ablakokban, kapuk alá »Hittel a terror ellen« és egyéb felírásokkal. A rendőrség is akcióba lépett ekkor és megállapították, hogy abban az iskolában működő Jancsó hitoktató volt az irányító.²¹⁶ Mikor érezte, hogy baj van a városból megszökött. A Nemzeti Bizottság úgy határozott, hogy az iskola vezetőjét azonnal le kell váltani, a másik két tanárnőt pedig más városba kell áthelyezni.²¹⁷ Ilyen értelmű határozatot terjesztettünk fel a közoktatásügyi minisztériumba. *Közben a Nemzeti Bizottság behívatta az össze iskolák igazgatóit, ahol figyelmeztettük őket az iskolákban történő demokrácia ellenes megnyilvánulásokra és felelőssé tettük őket az iskolákban történekeért. Ez az erélyes fellépésünk visszavonulásra készítette a klerikális reakció tevékenységét az iskolákban*” – írta 1949. január 3-án Fehér István, a MDP Kecskeméti Szervezetének titkára a MDP Központi Vezetősége Szervezési Osztályának és a MDP Pestmegyei Bizottságának.²¹⁸

A nyilvánvalóan téves, légből kapott állítások sorát tartalmazó jelentést az a Fehér István párttitkár írta alá, aki maga is részt vett és felszólalt a Nemzeti Bizottság 1948. december 27-i ülésén, így tanúja volt annak, hogy miről is határozott akkor az a grémium. E jelentés elkészítésének napján, 1949. január 3-án küldte el ugyanő a tankerületi főigazgatónak az ügyre vonatkozó, addig nála lévő iratokat. Így minden lehetősége meg volt arra, hogy legalább a sztrájkolók és az áthelyezésre ítélt tanárnők számáról valós jelentést adjon. Jelen volt a kiküldött albizottság beszámolóján a Nemzeti Bizottság ülésén, és Öllös Sarolta hozzászólásait is hallhatta akkor.

Így tisztában lehetett volna azzal, hogy az igazgatónőt és a tanácsadó tanárnőt nem a sztrájkoló lányok szervezkedésének irányításával, hanem a vizsgálat során velük szemben tanúsított tárgyszerű magatartásuk révén fellépésük erélyességének hiányával vádolták. A két pedagógus tapintatos pedagógiai eljárását hibáztatták, s – a diákszövetségi információkat készpénznek véve – az éppen szárba szökkenő pártállami mentalitással elfogadhatatlannak tartották, hogy az igazgatónő, és a tanári kar (az erre vonatkozó tanügyigazgatási szabályoknak megfelelően) alapos vizsgálatot

²¹⁵ Minden alapot nélkülöző állítás, ezt még a tanárnők elleni fegyelmi folyamat során sem állította senki.

²¹⁶ Jancsó Imre az 1950-es években, majd 2003-ban élőszóban, számomra is tagadta, hogy bármi köze lett volna ehhez az akcióhoz.

²¹⁷ Valójában egy tanárnő: Kerekes Ferencné áthelyezését kezdeményezték. (MNL BKML XVII. 46. Kecskemét VB jegyzőkönyvek, 1948. december 27. 710/1948.)

²¹⁸ MNL BKML XXXV. 43. 20. ő. e. 5. 3-4. (Kiemelés, szögletes beszúrástól – D. P.) Köszönet Gönczi Gergőnek a dokumentum megismeréséhez nyújtott segítségéért.

folytatott a diákszövetség által kizárásra javasolt 5 diáklány ügyében. Ebben az alaptalanul önmagukat sértve érző diákszövetségi vezetők téves percepciójával azonosították magukat, s a „védelmükre keltek”, ahelyett, hogy felvilágosították volna a tájékozatlan fiatalokat az érvényben lévő, erre vonatkozó jogszabályokról.

Nem tették ezt, s nem zavartatták magukat a tények által, hiszen, ahogy az idézett december havi jelentés általunk kiemelt részében olvasható: számukra a „Mindszenty féle reakció” elleni kampányban való aktív részvételük demonstrálása, s a városi iskolák igazgatóinak a tanítónőképzős diákok és kollégáik fegyelmiyeinek fenyegető bemutatása volt fontos. Igazodj, támogasd az aktuális politikai kampányokat, a Diákszövetséget, vagy röpülj – ezt üzenték az igazgatóknak, pedagógusoknak, és a növendékek elleni retorzióval a városi diákságnak is. Tették ezt Kecskeméten, egy velük szemben érezhetően tartózkodó városban, ezért militáns hangon, fenyegetően, ahogy a „Kecskemét” c. lapjuk december 25-i számának idézett cikkénél is láthatjuk. Pontatlan, valótlan információikat – ahogy az országban másutt is, az ÁVO sugalmazására – politikailag hasznosnak gondolt koncepcióba rendezve tárgyalták a Bethlen Kata tanítónőképzőben történeteket.

Így lett a diákjait katolikus hitük, egyházukhoz való ragaszkodásuk és kongregációjuk megőrzésére biztató, mindenfajta politikai akciótól, illegális fellépéstől, röpcédulázástól, feliratozástól, a Mindszenty elleni tüntetéstől való demonstratív távolmaradástól óvó Jancsó Imréből „a diák-összeesküvés irányítója, a diáksztrájk előkészítője”. Ebben semmi egyéni vonás nem volt. Ahol 1948-ban más tanítónőképzőkben sor került bármiféle az államosítás elleni vagy később az államosítást követő rohamos szovjetizálás, politikai-világnezetű nyomulás, s ennek jegyében a diákok elleni nyomásgyakorlás, s annak eszköze a Diákszövetség elleni fellépésre (Sopronban, Esztergomban, Zalaegerszegen, Pécsen stb.) mindenütt az ÁVO közreműködésével belekevertek „felbujtó” klerikusokat. A spontán akciókat koncepciók eljárások során tudatos szervezkedéseknek állították be. A nagy nyilvánosság, sajtó bevonásával súlyos szankciókat alkalmaztak (kizárások, elbocsátások, áthelyezések, internálások, börtönbüntetések).

A kecskeméti ügy csak néhány egyéni sajátossággal rendelkezett. Másutt nem tapasztaltuk, hogy az eljáró hatóságok ennyire trehányan jártak volna el. Érthetetlen, hogy miként fordulhatott elő, hogy a valójában 1948. december 7-én lezajlott diáktüntetés idejét szinte minden állami, ÁVO, párt és egyéb hivatalos dokumentum, – maguk a diákszövetségi szervezők is – visszatérően december 9-re datálják.

Eddigi kutatásunk során még nem találkoztunk azzal, hogy néhány diákszövetségi vezető – köztük több tanítónőképzős is – ennyire szisztematikusan, a helyi ÁVO-val együttműködve magára vette volna a purifikátor szerepét diáktársaival és pedagógusaikkal szemben. A Bethlen Kata

tanítónőképző tanárai ellenben párját ritkítóan kollegiálisak, tisztességesek, bátrak voltak, amikor tárgyyszerű véleménynyilvánításukkal – a maguk módján – opponálták az Öllös Sarolta és Kerekes Ferencné elleni igazságtalan eljárást. Abban is egyedi ez a történet, hogy a VKM nem egyszerűen jóváhagyta, vagy éppen szigorította a diákokkal szemben javasolt szankciókat: hanem enyhített azokon, lehetőséget adva a kizárásra ítélt lányoknak, hogy másutt folytathassák tanulmányaikat. Indirekt módon, szándékolatlanul ezzel arra utaltak, hogy Öllös Saroltaék tapintatos, differenciált pedagógusi megközelítése, eljárása jogosult volt, még ha politikai nyomásra őket ezért méltatlanul szankcionálták is.

S végül: egyedi vonása az 1948. decemberi kecskeméti diáksztrájknak az is, hogy még maguk a résztvevők sem tudják pontosan: miért és kinek a kezdeményezésére sztrájkoltak. Kizárt társaikért? Mindszentyért? Az ellene való tüntetés ellen? Mindhárom feltételezésről szóltak a számunkra elérhető kortársak. Olvasóink majd eldöntik, hogy melyik értelmezést preferálják. A magunk részéről akciójukban a katolikus identitásuk, egyházuk, számukra fontos kongregációjuk, hittanáruk elleni támadás, az erőltetett Komszomolozás, a diáktársaik elleni retorzió által kiváltott spontán tiltakozást tartjuk a legvalószínűbbnek – ahogy a korábbi zalaegerszegi diáksztrájk esetében is.²¹⁹

Irodalom

A katolikus diákság (1948) hatalmas tiltakozása a Mindszenty-reakció ellen. A volt kegyesrendi gimnáziumból indult ki a sikeres mozgalom. *Kecskemét*, 2. 49. sz. 1. 1948. december 12.

A kecskeméti katolikus (1948) diákok levele a miniszterhez Mindszenty József népellenes politikájáról. In: Dancs Istvánné, 1979. szerk.: *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról 1945-1948*. Kossuth Könyvkiadó, 755.

A Kecskeméti Református (1947-47) Kollégium Nőnevelő Intézetének Leányliceuma, a Tanítónőképző Intézet, a Madas-árvaház, a Dolgozók Iskolája évkönyve az 1946-47. iskolai évről. A Leányliceum IX., a Tanítónőképző Intézet és Madas-árvaház fennállásának XXIX. évében. (Szerk.: Öllös Sarolta ig.) Kiadja az intézet igazgatósága, Első Kereskedelmi Hírlapkiadó és Nyomda, Kecskemét, 1947.

A Kiskunfélegyházi (1948-49) Állami Leányliceum és Tanítónőképző Intézet évkönyve az 1948-49. iskolai évről. (Szerk: Schronk Jenő mb. ig.) Kiadja az iskola igazgatósága, Vesszősi Nyomda bérlői, Kiskunfélegyháza, 1949.

Alexits György (1948): Az iskola és a politika. *Embernevelés*, 5. 1. sz. 30-33.

Az angolkisasszonyok (1948) volt növendékei kérik az egyházi reakció megfékezését. Mindszenty fasiszta működése ellen foglalt állást a szülők munkaközössége, az üzemek és az OTI dolgozói. *Kecskemét*, 2. 48. sz. 3. 1948. december 5.

A Nemzeti Bizottság (1948) levele a Diákszövetséghez. *Kecskemét*, 3. 1. sz. 3. 1949. január 1. *Az Angolkisasszonyok (1946-47.) Kecskeméti Sancta Maria Intézet Római Katolikus Tanítónőképző és Leányliceumának évkönyve az 1946-47. iskolai évről. Az iskola*

²¹⁹ Lásd erről szóló tanulmányunkat a kötetünkben.

fennállásának XXX. évében. (Szerk.: Payer M. O. mb. ig.) Hungária Nyomdabérlet, Kecskemét, 1947.

Az ő legfontosabb (1948) feladatuk. *Március Tizenötödike*, 1. 31. sz. 3.

Az üzemi (1948) ifjúság Mindszenty lemondását követeli. A plébánián adták át memorandumukat. *Kecskemét*, 2. évf. 50. sz. 1. 1948. december 19.

Balai F. István (1992): Kecskeméti pap, aki bezárta az ÁVOsokat. *Kecskeméti Lapok*, 1992. április 17. 9.

Beke Margit (1996. szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945-1948 között.* Argumentum, Köln-Budapest

Csütörtökön (1948) lesz döntés a kizárt diákok ügyében. *Kecskeméti Lapok*, 82. 14. sz. 2. 1949. január 18.

Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945-1960.* Trezor Kiadó, Budapest, 1-165.

Donáth Péter (2008/I.): Súlyos következményekkel járó játszmák a katolikus tanító(nő)képzők Államosítása körül. In: Szabó Csaba és Szigeti László szerk. (2008): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948.* A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Lénárd Ödön Alapítvány – Új Ember, Budapest 139-170.

Donáth Péter (2009): A református tanító(nő)képzők államosításáról 1918-1919-ben és 1946-1948-ban. In: Fürj Zoltán szerk.: *Állami oktatás – közoktatás – egyházi oktatás. Hatvan éve történt az iskolák államosítása.* Kölcsény Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 18-61.

Donáth Péter (2022): *Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában. Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról.* Trezor Kiadó, Budapest

Donáth Péter (2024): „Sopronból nem lesz Pócspetri”. *Iskolakultúra*, 34. évf. 10. sz. 34-66.

Donáth Péter (2024/I., 2.): Az Esztergomi Érseki Tanítóképző diákjainak és tanárainak megpróbáltatásai az 1948. évi államosítás körüli küzdelmek kapcsán. *Neveléstudomány*, 12. 3. sz. 110-135. és 4. sz. 33-61.

Donáth Péter (2025/I., 2.): Rapid minisztériumi utasítás néhány órát „sztrájkoló” tanítóképzős diáklányok megtizedelésére, tanárok eltávolítására. Zalaegerszeg, 1948. október-december 11. *Polymatheia*, 2025/-1-2. sz. Megjelenés alatt.

Dunántúli (1948) papok levele a püspöki karhoz: „Együtt a hívők milliós tömegével, mondjanak megálljt Mindszenty népellenes cselekedeteinek.” *Szabad Nép*, 6. 283. sz. 5. 1948. december 8.

„Eddig (1948) havi 250 forintot fizettem” – mondja egy constantinumi bentlakó. *Félegyházi Közlöny*, 3. 28. 1.

Egy igazgatót (1948) és négy tanárt felfüggesztettek, számos diákot eltiltottak az iskola látogatásától a fasiszta provokációk miatt. *Dunántúli Napló*, 5. 264. sz. 2.

Farkas László szerk. (1998): *A kecskeméti római katolikus plébánia története.* Kiadja a Kecskeméti Főplébánia

Gergely Ferenc (2014): A B-lista és a pedagógusok. Az MKP vezette politikai tisztogatás 1946-1947-ben. *Új Pedagógiai Szemle*, 2014 3-4. sz. 16-45. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-b-lista-es-a-pedagogusok>

Golnhofér Erzsébet (2004): Pedagógusok változó politikai viszonyok között. *Iskolakultúra*, 14. 10. sz. 75-83.

„Hírös Város (1948) ünnepi napjai”. *Kecskeméti Lapok*, 81. 229. sz. 1. (1948. október 5.)

Iskolaigazgatók (1948) Nemzeti Bizottság előtt. *Kecskeméti Lapok*, 81. 300. sz. 1. 1948. december 29.

Kardos József (2007): *Iskola a politika sodrásában 1945-1993.* Gondolat Kiadó, Budapest

Kecskeméti diákok (1948) tüntetése Mindszenty ellen. *Kecskeméti Lapok*, 81. 283. sz. 2. o. 1948. december 8.

- Kiűzzük (1948) az árnyakat az iskola falai közül. *Dunántúli Napló*, **5.** 266. sz. 5. 1948. november 19.
- Kizárások (1948) a Bethlen Kata Állami Tanítónőképzőből. *Kecskeméti Lapok*, **81.** 293. sz. 2. 1948. december 19.
- Kongreganisták kézikönyve* (1928). *A Mária-kongregáció ájtatosságai és szabályai*. 13. kiadás. Kiadja a „Mária -kongregáció” szerkesztősége, Bp.
- Krajcsovics József & Krajnyák Nándor (1990): A gazdasági szaktanítóképzéstől a tanítóképző főiskoláig. In: Micheller Magdolna szerk. (1990): *Fejezetek a pedagógusképzés történetéből I.* Bács-Kiskun Megye. MTA Területi Bizottsága, Szeged, 186-348.
- Lukács Sándor: A szocialista köznevelés. Részletek a III. küldöttgyűlésen elhangzott főtitkári beszámolóiból. *Embernevelés*, **5.** 1. sz. 10-25.
- Mi történt (1948) a „Bethlen Kata” tanítónőképző III. osztályában? A lányok egyrészt megfertőzte a kerekgyházi rémhírközpont, majd Jancsó Imre katolikus hitoktató és az eredmény: 26 kicsapás az ország összes iskoláiból. *Kecskemét*, **2.** 51. sz. 1-2. 1948. december 25.
- Mindszenty József (1948): *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*. III. k. 1948. Szerk.: Beke Margit. Esztergom-budapesti Főegyházmegye – Szent Gellért Kiadó, Budapest, 1997.
- Molnár János (1976): A közoktatás új rendje a Duna-Tisza közén. In: Arató Ferenc szerk. (1976): *Az államosítás közoktatásunkban*. Tankönyvkiadó, Budapest, 75-95.
- 45 hold (1948) földet „találtunk”... Zalaegerszeget akar előkészíteni Kecskeméten a mindszenythysta papság? *Kecskemét*, **2.** 46. sz. 3. 1948. november 21.
- Nem olvassak fel (1948) az egyházmegye templomaiban Mindszenty népellenes pásztorleveleit. Virág Ferenc megyéspüspök válasza a déldunántúli katolikus ifjúság küldöttségének. *Dunántúli Napló*, **5.** 283. sz. 3. 1948. december 9.
- Nyolcszáz (1948) pedagógus és a szülői munkaközösségek erőyes tiltakozása az ifjúságot megmértelyező mindszenyista uszítás ellen. *Dunántúli Napló*, **5.** 276. sz. 5. 1948. december 1.
- Ortutay Gyula (1948): Az új iskola kibontakozásának alapelvei. *Embernevelés*, **5.** 1. sz. 3-9.
- Papp István (2024): *A magyar kommunisták 1918-1989*. Jaffa Kiadó
- Révai József: Köznevelésünk feladatai. *Embernevelés*, **5.** 1. sz. 1-3.
- Rigó Róbert (2011): *Elitváltás Kecskeméten (1938-1948)*. Bölcsészdoktori értekezés, JPTE BTK Interdiszciplináris doktori iskola, Pécs
- Sáska Géza (2018): Igény az igazság monopóliumára I-II: A politikai és világnézeti marxizmus-leninizmus a sztálini kor pedagógia tudományában. *Pedagógia történeti Szemle*, **4.** 1-2. sz. 1-52.
- Serényi Antal (1943): *A tanügyi jog. Népoktatásügyi rész*. Második, átdolgozott kiadás. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, Komárom
- Somogyvári Lajos és Polyák Zsuzsanna és Németh András (2019): Új elméleti keretek a szocialista neveléstudomány vizsgálatára: a politikai vallás. *Magyar Pedagógia*, **121.** 1. sz. 85-97.
- Szabados László (2000): *A Kecskeméti Református Kollégium története 1945-től az 1948-as államosításig*. Kiadta: a Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma, Kecskemét
- Szabó Bence: (2010): Oktatás (és) politika. Káderpolitikai kérdések Bács- Kiskun Megye közoktatásának területén. In: Gyenesei J. szerk. (2010): *Bács-Kiskun Megye Múltjából*. 24. k. Kecskemét, 2010. 290-319.
- Szabó Bence (2017): Oktatás pártfelügyelet alatt. Tanügyi irányváltás Kecskeméten 1945 és 1950 között. In: Gyenesei József szerk. (2017): *Bács-Kiskun Megye Múltjából*. 27. k. Kecskemét, 2017. 279-423.
- Találkozó (2000) kicsapott diákokkal. *Petőfi Népe*, **55.** 227. sz. 9. (Olvasói családunk.) 2000. szeptember 27.

Takács Zsuzsanna Mária (2024): A pécsi Notre Dame, a Miasszonyunk Női Kanonokrend iskolái kezdetektől a 20. század közepéig. In: Varga Atanka et al. szerk. (2024): *Áttekintés II. Tanulmánykötet – válogatás az MTA PAB Pedagógiai Munkabizottsága és a PTE BTK Neveléstudományi Intézete kutatóinak tanulmányaiból*. MTA Pécsi Területi Bizottsága és a PTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, 365-376.

Viharos gyűlésen (1948) követelte a pécsi ifjúság az iskolákban történt fasiszta provokációk megtorlását. Mindszenty ügynökeit (1948) el kell távolítani a középiskolákból, *Dunántúli Napló*, **5.** 263. sz. 3.

VII. A „Vörös Sziget dinamójától” (1949/1950) a görbe tükör láttató erején át, a felelő diagnózisokig (1956)

Kötetünk tanulmányai a bemutatott forrásokon keresztül érzékletessé tehetők, hogy milyen kezdeti lépések, intézkedések, propagandahadjáratok, a „fasisztának” minősített Horthy-rendszer által bevezetett adminisztratív eljárásmodok (igazolások, B-listázások), – mutatis mutandis – újraélesztésével, represszív eljárások (internálások, különbíróságok stb.), s az államvédelmi osztályok alkalmazásával, a párt-, szakszervezeti-, önkormányzati és állami szervek közreműködésével miként „tisztogattak” a tanítóképzők pedagógusai és diákjai körében. Minden felszínre jutó ellenállást kíméletlenül letörve kényszerítették őket a marxista-leninista ideológia, a személyi kultuszok (Sztálin, Rákosi stb.), a szovjet ünnepségek (pl. a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom” napja november 7., a Komszomol évforduló október 29., a Vörös Hadsereg napja február 23. stb.) látszólagos elfogadására. Az Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon 1945-1960 c. kötetünkben 2008-ban képet adtunk arról, hogy az „ötvenes években” miként követelték emellett a pedagógusoktól a vallásos ünnepek, intézmények, szertartások kerülését (vagy legalább rejtett látogatását). Rövid, epilógusként is felfogható kitekintésünkben arra teszünk kísérletet, hogy három kiragadott mozzanat segítségével éreztessük, hová vezetett a pedagógusokat előírt világnézetre, propagandaszerepre, a rendszer melletti tüntető kiállásra kényszerítő oktatáspolitikai kísérlet.

Korabeli források felidézésével arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk:

1. Miként válhatott tragikusan komikussá, groteszkké egy a pedagógusok szakmai munkáját háttérbe szorító, s elvárt politikai szerepüket túlhaltó, szakmailag inkompetens igazgató kísérlete a pécsi államosított püspöki tanítóképzőben 1949-1950-ben.¹
2. Egy az oktatásban a politikai-világnézeti nevelést ellenőrző 1955-1956-os országos vizsgálat lezárultával, értékelésük meghallgatása után, a budai tanítóképző tanárai 1956-os farsangi multságuk alkalmával miként mulattak jót egy az ilyen politikai-világnézeti előírásokat, számonkéréseket pellengére állító paródián.
3. Az 1956. évi tanévnyitó tanári értekezleten 1956 augusztusában az budai képző igazgatóhelyettese, kollégája és igazgatója miként reflektált az ötvenes évek oktatáspolitikai gyakorlatára.

¹ Első közlésre elfogadva az *Új Pedagógiai Szemle*, 74. évf. 11-12. számába

1. A „Vörös Sziget dinamója”: Meskó Gyula (1949/1950.)

1949. szeptember 1-jétől a tanítóképző intézeti, vagy középiskolai tanári végzettség követelményét félretéve a mindössze középfokú tanítói végzettségű Meskó Gyulát nevezték ki az államosított pécsi püspöki tanítóképző megbízott igazgatójává, egyetemi végzettségű tanárok vezetőjévé. Azonnal lázas munkához látott. Leszereltette az épület belső, műemlék kovácsoltvas kapuját, amely az egykori pálos kolostort díszítette, s a többmázsás mives kaput a szemétdombra vitette azzal a szándékkal, hogy idővel eladja a MÉH-nek.²

Szeptember 3-án levéllel fordult a Nemzeti Magasépítési Vállalat vezetőségéhez: „A vezetésem alatt álló pécsi állami pedagógiai fiúgimnázium, amelynek vezetésével csak három napja lettem megbízva, a korszerűsítés és a demokrácia szempontjából nagyon sokban kifogásolható. Ott lógtak még 1949. szeptember 1-jén a püspökök és szentek képei stb. stb. Rákosi, Sztálin vagy Lenin képet sem az igazgatói irodában, sem a nevelőtestületi szobában nem találtam. ... Hasonlóan beszélhetek a tisztaság és a nevelési lehetőségről. [Sic!] A tornaterem egy disznóól. A diszterem egy csúfterem. Ezért fordulok most az Elvtársakhoz, hogy amennyiben mód lenne rá, három-négy kőműves elvtárs segítségével egy vékony fal lebontásával és kis átalakítási munkálatokkal a tornaterem is olyan lenne, ahol szeptember 12-én meginduló tanulás, ill. tanítás alkalmával egy emberségesebb iskolarészt nyújthatnánk a jövő nemzedék ifjainak. Csak így építhetjük a szocializmust, ha magunk is építünk és nem várunk mindent fentről. Ha arra várok, hogy a kultuszminiszter mikor juttat ezen államosított iskolának is, akkor még idő telik bele, mert bár panaszkodom és kifogás tárgyává teszem az intézet állapotát, vannak még rosszabb állapotban lévő iskolák. Igaz, ez nem a demokrácia bűne, de az elmúlt Horthy éra tudatos mulasztása. ... Előre a szocialista iskoláért!”³

Szeptember 9-én már a Szikra Könyvkiadó igazgatóságához fordult: „Az intézet államosított. Nincs egyetlen Marx-, Lenin-, Sztálin képe. Rákosi képe is csak egy van. Fedezet jelenleg erre nincsen. Viszont mozgalmi szempontból halasztást nem tűrően új szellemet kell bevinni az intézetbe. Kérem az Elvtársakat – amennyiben módjukban áll – küldjenek ezen reakciós intézet részére a fenti képek mindegyikéből legalább 5-5 darabot díjtanul. Szabadság!”⁴

²Szántó, 1999. 112. Szerencsére erre nem került sor. Szántó Károly, a következő igazgató a kaput visszarakatta a helyére.

³Meskó igazgató a Magasépítési Nemzeti Vállalat vezetőségéhez (Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára a továbbiakban: MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 20/1949-50.) Köszönöm Nagy Anitának a pécsi levéltári kutatáshoz nyújtott segítségét.

⁴Meskó igazgató a Szikra Könyvkiadótól mozgalmi képek ajándékozását kéri. (MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 31/1949-50.)

Szeptember 15-én Meskó Gyula a Szülői Munkaközösség vezetőségének megválasztására összehívott előző napi értekezletről jelentett a tanügyi főigazgatóságnak: „kb. 150 szülő jelent meg. A hangulat kezdetben ellenséges, reakciós volt, de a gyűlés második részében a nevelőtestülettel és a demokratikus szülőkkel karöltve leszereltem a nemkívánatos elemek érvénysülését.

Az értezelet első pontja volt *az orosz nyelv tanítása a gyakorlóiskolában. Ehhez hozzászólt egy férfi és egy nő (mindkettő értelmiségi) reakciós szellemben. Beszédéből kiérződött Szovjetunió ellenes magatartása.* Nevezett pontos nevét és címét a holnapi napon pótlólag jelentem.⁵ A nő arra hivatkozott, hogy ő, mint pedagógus is, és aki maga orosz nyelvet tanít (orosznyelvi munkaközösségben részt is vesz) nagyon nehéznek látszik az orosz nyelv. [Sic!] Erre ... válaszolva *megmagyaráztam a nyelv jelentőségét, szükségességét és azt, hogy felfogása az irányban, hogy e nyelv nehéz, téves.* Ugyanilyen hangban hozzászólt Dr. Hang Ferenc tanügyi főtanácsos, Kerényi József és Csaba Ferenc kartársam. De hozzászólt az orosz nyelv mellett Cett Józsefné, Schádl Györgyné a SZ. M. újonnan megválasztott elnöknője, és Betiol János. Majd munkásasszonyok viharos tapsa teljesen lehengette a reakció működését. A háttérben meghúzódva lapított a hitoktató is. Erős a gyanúm, hogy ebben neki is volt része, ha nem is nyíltan, de burkoltan” -írta az igazgató majd a megválasztott szülői munkaközösség tagjainak névsorát és munkaköri státuszát sorolta fel, hozzátéve: „A választás a reakció leszerelése után egyhangúan történt. Majd a végén felszólalt Batiol János börgyári munkás és Schádl Györgyné *éltetve Rákosi Mátyást és a Szovjetuniót. A szülők felállva éltették Sztálin elvtársat és hosszas tapsal örömmel könyvelték el a reakció feletti győzelmet. Az értekezlet a Köztársasági Indulóval ünnepélyesen nyert befejezést.* Egyik szülő (munkás) gyűlés közben megjegyezte: Igazgató elvtársnak nehéz dolga van itt, de mi majd segítünk és melléje állunk. Az eseményeket a Magyar Dolgozók Pártjának jelentette Cett Józsefné elvtársnő. Ugyancsak jelentést tesz erről a Sz. M. elnöknője Schádl Györgyné az M.N.D.Sz.-nek.”⁶

⁵ Szeptember 17-én jelentette, hogy a „f. hó 14-én megtartott szülői munkaközösségi értekezleten a legnemkívánatos hangot Salatz Mikós egyetemi tanár ütötte meg. Kijelentésével, hogy neki két oroszul beszélő sógora van és ezektől nyert értesülés alapján az orosz nyelv a legnehezebb nyelv a világon, igyekezett befolyásolni a tömeget és nemcsak befolyásolni, de olyan ellenszenves szovjetellenes légkört fűtött be, hogy úgy nekem, mint a többi munkatársaimnak elég munkát adott, hogy eloszlassam ezt a nemkívánatos hangulatot.” (MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 65-1/1949-50.)

⁶ Meskó igazgató 65/1949-50. sz. jelentése a Szülői Munkaközösségi gyűlés lefolyásáról. (MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 65/1949-50. Kiemelések tőlem – D. P.) M.N.D SZ. – a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége

Az orosz nyelv tanításával kapcsolatos „diadalát” elmélyítve Meskó Gyula október 17-én jelentette a főigazgatóságnak: „több szülő kérelmére 1949. november hó 1-től ingyenes orosz nyelvi tanfolyamot indítok. 1949. október 2-án megtartott szülői értekezleten több szülő kért, hogy ingyenes orosz nyelvi tanfolyamot indítsak, hogy majd a gyermekeiket a tanulásban ellenőrizhessék, ill. elősegíthessék.”⁷

Nem kerülte el Meskó igazgató éber figyelmét „a klerikális reakció” elleni küzdelem sem. Október 3-án Dr. Taksony József hittanár máshová helyezését kezdeményezte a főigazgatóságnál: „Nevezett magatartása nem egyeztethető össze az Új Alkotmányban lefektetett hitoktatási jogokkal. Néhány tanuló bevallása szerint a hitoktatásra való jelentkezés körül a hitoktató úr mesterkedett olyanformán, hogy a kiskorú gyermekkel íratott alá cédulákat, állandóan jár az ifjúság között, mint valami kémlelő. Bár ezt neki betiltottam. Legutóbbi ténykedésével pedig az órarend összeállításába szeretett volna beleszólni, mire én az igazgatói irodából kiutasítottam.”⁸ Majd két nap múlva hozzátette: „Nevezett magatartása kimondottan antidemokratikus. Ilyen nyakatekert furfangos papot még nem igen láttam. Képes mindenre. Az első szülői értekezletet is a reakció malmára igyekezett hajtani, de sikerült idejében leszerelni, nevezett csápjai igen messze és mélyre nyúlnak.”⁹

Emellett Meskó már szeptember 29-én kérte, hogy az intézetnek – a kántorképzés megszűntével „feleslegessé vált” – orgonáját eladhassa és az árán fűvös zenekar felállításához szükséges hangszereket vásárolhasson. „A fűvös zenekar mozgalmi szempontból fontosabb, mint az orgona. Egy 24 tagú zenekar szervezése alapot ad évente 24 nevelőnek, aki kikerülve falura maga is mint karmester egy-egy zenekarral »forradalmasíthatja« a falut zenei téren. Nagyon sokszor karmester hiánya miatt nem jön létre egy-egy falusi fűvös zenekar” -írta, ám a VKM nem járult hozzá az orgona eladásához és a billentyűs hangszer helyett a fűvös zenei képzés megindításához sem. A polgármesternél sikertelennek bizonyult a korábbi városi leventezenekar hangszereinek megszerzésére irányuló törekvése is.¹⁰ Kudarcai nyomán és a „klerikális hangszer” iránti dühében „az orgonának a sípjait a növendékek közreműködésével fejszével összehorpasztotta és széthasogatta, ahol csak lehetett használhatatlanná tette” -írta erről Szántó Károly az intézet Meskót követő igazgatója.¹¹

⁷ Meskó igazgató 233/1949-50. sz. a tankerületi főigazgatóságnak ingyenes orosz tanfolyamról a szülők számára. (MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 233/1949-50.)

⁸ Meskó igazgató 158/1949-50. sz. a főigazgatósághoz Dr. Taksony hitoktató leváltását, áthelyezését kéri. (MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 158/1949-50.)

⁹ 158-1/1949-50. sz. (MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 158/1949-50.)

¹⁰ Lásd ehhez: MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 135/1949-50., 163/1949-50., 2610/1949-50. sz., 32.840/1949. V. sz.

¹¹ Szántó, 1999. 112.

A „Vörös Sziget dinamóját” – aminek Meskó magát tekintette az általa reakciónak tekintett pécsi belvárosban álló, szándékai szerint „Vörös Szigetté” fejlesztendő intézet igazgatójaként – nem törhette meg egy ilyen apró sikertelenség. 1949. október 9-én felhívást fogalmazott „*az októberi forradalom méltó megünneplésére*”:

„Elvtársak! A pécsi pedagógiai fiúgimnázium (volt tanítóképző és líceum) Kossuth Lajos u. 44. szám, mint államosított intézet, Pécs egyik legelhanyagoltabb iskolája. Ez érthető. Hiszen a klerikális rendszernek az volt a célja, hogy olyan nevelőket bocsásson ki falura a nép közé, akik nem a kultúrát, hanem a sötétséget terjesszék.¹² Ezért már a környezetét is igyekeztek egy elátkozott várkastélyszerűen varázsolni, [Sic!] nehogy esetleg valami szépet, jót és okosat tanulhassanak. Makarenkói esztétikáról, optimizmusról, vagy Marxi-Lenini [Sic!] elméletről itt az államosításig egy szó sem volt, míg az államosítás utáni helyzet is olyan volt, hogy 1949. évi szeptember havában kellett leszedetnem a püspöki képeket, püspöki koronákat és mindazt, ami emlékeztetett a múlt világra. Így a könyvtárban selejtezés nem volt. Most selejtezzük a fasiszta és szovjetellenes könyveket 1949. évi október havában. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a kerék sehogy sem mozog. [Sic!]

De hogy ezen intézet gyakorlóiskolája is nyolcosztályos lett e tanév kezdetén, kevésnek bizonyult a tantermek száma is. Gyökeres átalakításra van szükség. Eddig a Szülői Munkaközösséggel végeztük a nagy átalakításokat (falak kidobása, festés stb.). Mai diákszövetségi és nevelőtestületi értekezleteinken elhatároztuk, hogy a diákszövetség részére, ami egyúttal tanterem célját is fogja szolgálni egy termet újjáépíttetünk és olyanná varázsoljuk, amilyen még Pécsen egy iskolában sincs. E terem neve pedig »*Októberi Forradalom díszterem*« lesz. Ennek költségei kb. 8-10.000 forintot tesz ki. [Sic!] A termet november 7-én az Októberi Forradalom születésnapján fogjuk felavatni a többi kisebb termekkel, amelyek most készülnek. *Az Októberi Forradalom Díszterem* újjáépítésében minden elvtárs munkáját, hozzájárulását, pénzét és áldozatkészségét kérjük.

Kérem az Elvtársakat, hogy nincs lehetetlenség, csak tehetetlenség, elve alapján siessenek segítségünkre és ezt a maradi klerikális iskolát tegyük meg első iskolájává, [Sic!] ahol az ifjúság, mely 1-2 év múlva maga is nevelni fog, olyan dolgokat lásson, halljon és tapasztaljon, ami csak a szocialista politikában lehetséges.

Előre az Októberi Forradalom Dísztermének megépítéséért!

Előre a Szocialista Iskoláért!

Optimizmussal az ifjúság neveléséért! Ki jelentkezik elsőnek?

¹² Ha általában ez nem is volt igaz, de Meskó Gyula tanító igazgatói megnyilvánulásaiban tapasztalható némi sötétség...

Szabadság!”¹³

Forrásainkból nem világos, hogy kinek is szólt ez a felhívás, milyen körben lett terjesztve, s az sem, hogy mennyiben bizonyult eredményesnek. Számunkra ez nem is fontos, hiszen jelen írásunkban nem a pécsi képző történetére, hanem egy politikai okból megfelelő képzettség híján az intézet élére kinevezett igazgató mentalitásának érzékeltetésére teszünk itt kísérletet. Szántó Károly szerint elődje Meskó „azt hitte, hogy az új rendben nem kell szaktudás, hanem elegendő bizonyos jelszavak állandó hangoztatása, és csak örökös szervezés, változtatás, izgalom, mozgalom kell. Ha valami eszébe jutott éjszaka... akkor azt az ötletet felírta... noteszába és másnap »bevezette« a tanári karnak azonnali megvalósításra. ... Órák alatt vészcsengővel félbeszakította a tanítást, és röpgyűléseket szervezett. Harsogott, bömbölt a csengő, és ilyenkor mindenkinek, tanárnak és diáknak a díszterembe kellett futólépésben, lélekszakadva rohannia, hogy meghallgassa az igazgató aznapi eligazítását, utasítását. Meskó a tennivalókat először az ifjúsági szervezettel, a DISZ-szel beszélte meg. Ilyenkor a tanárok izgatottan lesték, hogy az igazgató és az ifjúsági vezetők milyen újdonságokat találnak ki a megvalósításra pl. rongy- és vasgyűjtés. A tanári tekintély így persze a minimumra zsugorodott, az avantgardizmus elburjánzott. Meskót az a meggyőződés vezette, hogy rövid idő alatt egy *abszolút kommunista iskolát* hoz létre. Munkaversenyt hirdetett a többi iskolák számára az üzemi és gyári munkaverseny mintájára. Még bélyegzőt is készíttetett: »Munkaversenyben vagyunk!« felirattal, és a pecsétet hivatalos ügyiratokra, meg tanulók dolgozataira, füžeteire is rányomta”.¹⁴ 1950. március 14-i, lakásigénylésében büszkén említette, hogy ő „már az elmúlt verseny idején eredményes munkája alapján »Kiváló munkás« kitüntetést kapott”.¹⁵

Meskó elégedett volt a saját teljesítményével, úgy vélte, hogy hatékony „dinamója” az általa építeni szándékozott „Vörös Szigetnek”. Nem érzekelte, hogy a környezete csak gúnyolódik mindezen. A „tanévzáró értekezleten Bognár József tanár ugyanis kifigurázta ezt, amit ő komolyan vett. Bognár ugyanis a jegyzőkönyv tanúsága szerint ezt mondta neki a vakáció előtt búcsúzóul a tanári kar nevében: »Kívánom Igazgató Elvtársnak, hogy a nyári szünetben *tekerceslje körül a dinamóját friss idegszálakkal*, hogy a jövő tanévben még nagyobb lendülettel fogjunk hozzá a kijelölt teendőkhöz«. A jegyzőkönyv szerint »Meskó igazgató meghatottan mondott köszönetet

¹³ 197/1949-50. sz. Felhívás az októberi forradalom méltó megünneplésére. (MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 197/1949-50.)

¹⁴ Szántó, 1999. 110-111.

¹⁵ MNL BaVL VIII. 60. iktatott iratok 13a. 230/1949-50.

Bognár tanárnak keresetlen szavaiért, melyekben jókívánságait fejezte ki» – idézte visszaemlékezésében utódja Szántó Károly.¹⁶

Mindazonáltal a szakmai, pedagógiai munka háttérbeszorításának következményei idővel megmutatkoztak az oktatásirányítási hatóságok felé is, amiről Meskó Gyula is értesülhetett, mert 1950 szeptemberében valamelyest változtatott a korábbi magatartásán. Kollégái legalábbis ezt is említették az intézetet 1950. október 25-26-án meglátogató minisztériumi főelőadó Domokos Lajos kérdéseire válaszolva. Ő november 2-i összefoglaló jelentésében összegezte a tantestület tagjaitól és a Meskó igazgatótól hallottakat. Idézzünk ezek közül néhányat:

„*Fekete János pedagógia szakos, 26 éve tanít az intézetben. Az igazgató kapkodó, rendszertelenül dolgozik, ami részben a felsőbb hatóságok kapkodásából is adódik. Tanítóképzőben az igazgató nem működött. Szakmai irányításról beszélni sem lehet. Politikai vonalon túloz. A munkafelajánlások túlzottak. A termelési értekezlet délután 4-től [éjjel] ½ 2-ig tartott. A testület viszonya az igazgatóval nem szívélyes. Nincs egy ember sem, aki ne örülne, ha elkerülne ettől az iskolától máshová. Túlhajszoltság, túlterheltség jellemzi a tantestületet. A múlt évben az irodájára igazgató helyett a »Vörös sziget dinamója« volt kiírva, a tanári szoba helyett pedig »Makarenko utódai«.* Ezeken a felírásokon mindenki nevetett és túlzásnak tartotta. A növendékek jelenleg is dekorálnak órák alatt.

Klug K. György 27 éve tanít ebben az iskolában, rajz-kézimunka szakos. A vezetés nem megy jól. A tanulmányi munka alacsony színvonalú. Ő személyesen igen keveset taníthatott az osztályokban, mert dekorálnia kellett. Most már javult ez az állapot. Általában minden a külsőségekre ment. Az igazgató a politikai nevelés érdekében az órának a felét, sőt néha az egész órát is elvette. Az igazgatónak az a véleménye, hogy a nevelőtestület a tanítási munkájáért fizetésének csak 40%-át kapja, a többi 60%-ot politikai és társadalmi munka terén kifejtett tevékenységével kell, hogy kiérdemelje.

Nincs megfelelő képessége a tanítóképző vezetéséhez. Talán általános iskolában megfelelne. Ebben a tanévben vállalta, hogy október 22-ig hivatalos óra alatt is dekorál, de jelentette az igazgatónak, hogy október 22-e után csak írásbeli parancsra lesz hajlandó [dekorálni] az osztályt. Úgy látja, hogy az igazgató éretőri karrierista. Kijelenti, hogy sokan félnek az ilyen természetű beszélgetésektől, mert a múlt év decemberében őszintén megnyilatkoztak egy hasonló alkalommal, és bizony annak lett rossz, aki megmondta az igazat.

Bodnár József magyar-történelem szakos 1 éve jött az iskolához. Az MDP tagja. Úgy érzi, hogy az iskola sokat akar markolni, éppen azért keveset szorít. Ő maga ideges, ingerült és fáradt. Nem tudja a munkáját úgy ellátni, amint kellene. Az igazgató a tavalyihoz képest már javult, de ötleteiről, mellyel

¹⁶ Szántó, 1999. 112.

állandóan zavarja a tantestületet [nem mond le], s így a viszony a tanári testület és az igazgató között állandóan feszült. *Az igazgató terrorral dolgozik.* Pl. a békekölcsönnel kapcsolatosan Fekete tanárt, akinek 3 gyermeke és 1 beteg felesége van, felelősségre vonta, hogy miért csak 400 forintot jegyzett. Általában külsőségekre, dekorálásra szorítkozik az igazgató munkája. A dekoráció is rendszertelen. A kifestett falakat összeszegeli, a diákok du. 3-tól este 11-ig dekorálnak. Az igazgató órákról hívja ki a DISZ vezetőségi tagokat. Rengeteg röpgyűlést tart. Az igazgató fúrja azokat, akik a hibáira rámutatnak. Szeretné, ha máshová helyeznék, mert nem érzi a nyugodt munkafeltételeket. Sokan elhagyják a tanítói pályát, a növendékek közül is. Nem vezeti jól az iskolát.

Gyulavári László magyar-történelem szakos, 2 éve tanít az iskolában. Az igazgató rendszertelenül dolgozik, Rendetlen az iroda, tavaly rendetlen volt a pénzkezelés, baloldali elhajló. Vele személyesen rossz viszonyban van, ezt több ízben érezte vele. Az igazgató nem válogatja a kifejezéseit, s neki azt mondta, hogy hazudik. Errre a tanár az igazgató szemébe mondta, hogy ő hazudik. Mindenkire árulkodik. A volt szülői munkaközösség vezető elmenekült, mert nem bírta, hogy *Meskó igazgató magát állandóan tömjénezi. Úgy hírlik, hogy Rákosi elvtárs személyes barátságát élvezi.* A testület fél Meskó igazgatótól, mivel gyakran fenyegetőzik.

Szepes Lajos: az igazgató rapszodikus karrierista. Most is az egyes órák helyett dekoráltat. *A testület fél az igazgatótól,* az idén enyhült a viszony. Szakmai irányítást nem tud adni” - mondták az érdemben véleményt formálni tudó, merő pedagógusok.

Domokos Lajos a látogatás során kialakult benyomásait, javaslatát így összegezte: „A tantestület meghallgatása után az a véleményem alakult ki, hogy *Meskó igazgató igen kevés szakmai hozzáértéssel irányította az iskolát.* Ez kitűnt egyébként a vele folytatott közvetlen beszélgetésből is. A szakmai hiányt mindenképpen pótolni akarta, ezért tolódott át a külsőségekre (dekoráció). *A tantestületet igen nehéz helyzet elé állította és maximális követelményekkel olyan helyzetbe hozta, hogy szakmai munkájukat nyugodtan elvégezni nem tudták.* Megállapítható, hogy a tanárok többsége fél Meskó igazgatótól. Jellemző erre Gelbner Aladárné megjegyzése, hogy mire az iskolába ért, sokszor az izgalomtól sírni kezdett. Meskó igazgató nem találta meg a megfelelő utat, amely a nevelőkhöz vezet. Nem is próbálta őket nevelni, ami leginkább abból látszik, hogy *nekem azt állította, hogy egyetlen tantestületi tagban sem bíz.* Az is kitűnik a beszélgetésekből, hogy a tavalyi állapottal szemben idén enyhülés mutatkozik, és a kartársak már nem érzik olyan nyomasztónak az igazgató rendszertelen ötlet dömpingjét, mint tavaly. Tekintettel arra, hogy *a szakmai irányítást és a tantestület nevelését az eredményes munka irányában nem látom biztosítottnak, Meskó igazgató leváltását javaslom.*

A leváltással kapcsolatban felkerestem az oktatási osztály személyügyi csoportját, ahol ugyanúgy vélekedtek Meskó igazgatóról, amint azt az előbbiekben vázoltam. A leváltását már régen szerették volna foganatosítani, de a megyei Pártbizottság ehhez nem járult hozzá. Az oktatási osztály egyik előadójával felmentünk a megyei Pártbizottság káderosztályára, ahol *bemutattam Meskó igazgató által írt jegyzőkönyvek másolatát, amiből kitűnt, hogy az igazgató mennyire karrierista, öntömjénező.* A megyei Pártbizottság rövid megbeszélés után javasolta Meskó igazgató azonnali leváltását.

Az oktatási osztály kiküldöttjét felkértem, hogy 24 órán belül tegyen javaslatot az új igazgató személyét illetően.”¹⁷

1950. november 4-én Wirth Aladár a Baranya Megyei Tanács személyügyi főelőadója a pedagógiai leánygimnázium tanárát dr. Szántó Károly magyar-francia- pedagógia-pszichológia szakos tanárt, bölcsészdokort javasolta Meskó helyére a VKM-nek, minek nyomán november 17-én Meskót azonnali hatállyal felmentették és beosztotként a pedagógiai leánygimnáziumba helyezték, s helyére dr. Szántó Károlyt igazgatóvá kinevezték.¹⁸ Ezzel a „Vörös Sziget dinamójának” groteszk története a pécsi tanítóképző szempontjából szerencsésen lezárult. Ám a képzés szempontjából az 1949/1950. tanévben elvesztegetett időt, energiát csak nehezen és részlegesen sikerülhetett pótolni.

2. A hivatalos látogatói értékelés versus a görbetükkör láttató ereje (1956. február 25.)

A budai tanítóképzőben a politikai-világnézeti nevelés és a pedagógiai munka ellenőrzésére szánt többhetes látogatása végeztével *Faragó László* tanfelügyelő¹⁹ lényegében elégedettnek mutatkozott. A február 20-i értekezlet jegyzőkönyvének tanúsága szerint „*az iskola, mint nevelőkörnyezet, eredményesen segítheti elő a világnézeti, politikai nevelést.* Látogatásom során megállapítottam, hogy az iskolának a tisztasága, rendje, dekorációja kedvezően hat az ifjúság nevelésére. ... A dekorációban érvényesül a haladó hagyományok ápolása. Az iskola névadójának, Táncsics Mihálynak az

¹⁷ Domokos Lajos minisztériumi főelőadó jelentése a Pécsről az I. sz. tanítóképzőben tett látogatásáról, Meskó Gyula igazgató tevékenységéről. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XIX-I-1-g-1282-M46-4-1949. Kiemelések, szögletes zárójelek tőlem – D. P.)

¹⁸ MNL OL XIX-I-1-g-1282-M46-4-1949. és Szántó, 1999. 5.

¹⁹ *Faragó László* akkoriban a fővárosi tanítóképzők ellenőrzésével, irányításával foglalkozott, majd 1956-tól – az Oktatási Minisztériumban – az általános iskola alsó négy osztályával kapcsolatos irányító munkát végzett. Az általa kifejtettek az akkori párt-, ill. minisztériumi irányelveket közvetítették. Összefoglalója az előírt témák direktíváknak megfelelő számonkérése mellett is pozitívabb hangvételű volt, mint a katolikus tanítóképzők államosításáról szóló írásunkban idézett országos minisztériumi diagnózis.

igazgatói iroda előtti falon, valamint az iskola dísztermében elhelyezett művészi portréja... emlékezteti a fiatalokat... a haladó pedagógusra, a XIX. század politikai harcosára. Az osztályokban mindenütt megtaláljuk Népköztársaságunk címerét, egy-egy jelmondatot, amely a tanítóképzőben alkotmányunk egy-egy részletére, az általános iskolában a pajtás-, ill. úttörőtörvényekre emlékezteti a tanulókat.

Nem általános a faliújságok szervezése. Az alsó tagozat több osztályában találtam faliújságot, s láttam a Gárdonyi Géza úttörőcsapat faliújságját, valamint egy-két tanítóképzős faliújságot. Véleményem az, hogy *ezek a faliújságok általában nem elégitik ki azt a célt, amelynek érdekében azokat létesítették. Az úttörőcsapat faliújságja tartalmában jól mozgósít a tanítás újrakezdése alkalmával írott cikkeivel. Sajnos olyan magasan helyezték el az iskola folyosóján, hogy azt a tanulók általában nehezen olvashatják. ...*

Fel kell azonban arra figyelnem, hogy a múlt haladó értékeinek bemutatásán túlmenően az iskola dekorációjában *nem érvényesül eléggé a felszabadulás óta eltelt évek eredményeinek megfelelő bemutatása.* Ebből a szempontból jó az a falfestmény, amely a lépcsőház falát díszíti, s emlékezteti a növendékeket arra, hogy *ők e szocializmust építő országunkban élnek. Azonban ezzel ne elégedjünk meg, ezen a területen is tovább kell mennünk*” – figyelmeztetett a tanfelügyelő,²⁰ majd a megadott szempontok alapján részletesen elemezte a meglátogatott órákon tapasztaltakat. ...

Majd így összegezte véleményét: „Tanulmányi téren az iskola munkája határozott fejlődést mutat. Fokozott figyelemmel kell a munkásszármazású tanulók helyzetével, tanulmányi problémáival foglalkozni. A világnézeti-politikai nevelés órán kívüli lehetőségeinek sorában tájékozódtam a szakköri munkáról is. A népművelési szakosztály végzett munkája alapján és terveinek ismeretében azt kérem, hogy *a népművelési minisztérium által megküldött útmutató felhasználásával fokozottan állítsák előtérbe a politikai*

²⁰ Faragó László a Fővárosi Tanács osztályvezetője 1955. augusztus 24-i körlevelében foglaltakat kérte számon. Az iskolák díszítésével kapcsolatos „ajánlások” között olvashatjuk: „Az iskola valamely központi helyén fődekoráció álljon, amely azt tükrözi, hogy az iskola a szocializmus építésére, igaz hazafiságra, proletár nemzetköziségre nevel. Helyes, ha a folyosók falait művészi reprodukciók díszítik, melyek arányosan mutatják be történelmünk dicsőséges emlékeit, a jelen eredményeit, a munkásmozgalom jelentős eredményeit, képzőművészetünk maradandó alkotásait. Ezzel kapcsolatban biztosítsanak külön helyet az iskola névadója életét, tevékenységét bemutató anyagnak. ... Valamennyi tanterem fő helyén népköztársaságunk címere függjön (ne papírból!). Alatta jelmondat, mely a munkásmozgalom nagyjainak mondását vagy az alkotmány, illetve az Úttörő-, Tanulói szabályzat egy-egy pontját idézi. A tanterem falainak képei az erkölcsi-politikai nevelést szolgálják. ... Az iskolai élet hű tükre lehet a jól vezetett központi faliújság is. Fontos, hogy a tanév elejétől kezdve rendszeres időközönként jelenjen meg és politikusan, agitatív módon ismertesse – az iskola jellegének megfelelően – a legfontosabb eseményeket (kül- és belpolitikai, iskolai) s a tanulók előtt álló feladatokat” – olvashatjuk a ránk maradt fogalmazványban. (Budapest Főváros Levéltára XXIII. 113. 84/181/1955.)

*szempontokat a népművelők képzésében, hogy e vonalon is egyre tudatosabban lássák a növendékek azt a fontos kultúrpolitikai feladatot, amit majd el kell végezniük.*²¹... *Helyes, hogy a DISZ programjában központi helyet foglal el az iskolában folyó világnézeti-politikai nevelés támogatása. ... A csütörtöki napon rendezett előadások komoly segítséget nyújtanak a fiatalok politikai képzéséhez. Komoly színvonalat képviselt a DISZ rendezte november 7-i ünnepély, amely mondanivalójában, fegyelmében, összhatásában méltó volt a gyakorló tanítóképzőhöz és általános iskolájához.*

Helyes az, hogy kulturális téren is megvan a fiatalok programja. Gondolok itt a Kilián György emlékversenyben való részvételre, valamint a Bartók Béla népdaléneklési versenyre. A nyert tájékoztatás alapján eredményesnek ígérkezik a magyar–szovjet diákbarátsági hét is. Helyes az is, hogy az iskola belső rendjének, fegyelmének kialakításából a DISZ is kiveszi a részét” – rögzítette – a számára előírtaknak megfelelően – a Faragó László.

Majd áttért az iskolavezetés munkájának értékelésére: „*az iskola igazgatója* sokat és eredményesen dolgozik az iskola oktató-nevelő munkájának egyre színvonalasabbá tételéért. Figyelemreméltóak azok az eredmények, amelyeket az iskolafejlesztés terén elért. Óraelemzései széles körűek. Szakmai szempontokon kívül a politikai szempontok érvényesítésének vizsgálatára is kiterjednek. *Szathmáry Lajos* tanulmányi vezetői munkájával figyelemreméltó segítséget nyújt az iskola igazgatójának. Értékelései, összefoglaló jelentései igényesek. ... Befejezésül kidomborítja, hogy hosszú látogatásának tapasztalata az, hogy a nevelőtestület ügyszeretete töretlen, látja: jobbat akarunk. Lehetnek átmeneti nehézségek, de úgy véli, hogy ennek a törekvésnek lesznek eredményei. Lelkesítsenek eredményeink, hogy ott is előbbre jussunk, ahol még elmaradásunk tapasztalható. Ehhez kíván a testületnek erőt, kedvet, sikert.”²²

Öt nap múlva, 1956. február 25-én Szathmáry Lajos²³ egy látszólag „komolytalan”, ám lényegét tekintve „véresen komoly”, metszően ironikus *farsangi „iskolabírálatot” készített* a budai képző állapotáról, amelyben „Dr. Dummer Ágoston²⁴ tankerületi királyi főigazgatóként” – „a VKM 1 999

²¹A Népművelés Minisztérium 8796-V-1/20. számú rendeletére az 1955/56. tanév elején szervezett népművelési szakkörök munkájáról.

²²Idézte: Donáth, 2008. 337-341.

²³*Szathmáry Lajos* (1903-1994) 1927-ben diplomázott majd Sárospatakon, Hódmezővásárhelyen, Pápán református kollégiumokban, iskolákban tanított. 1938-ban megalapította tanyai tanulóotthonát, a Cseresnyést. A háború után VKM osztályvezető volt, majd középiskolai, ill. tanítóképzős tanár, igazgatóhelyettes.

²⁴Dummer Auguszt, a „csász. kir.” (K. u. K.) időkben a buta bohóc figuráját testesítette meg – ennek a névnek "komoly" változata szerepel a paródiában.

999/1913. IV. számú rendelete alapján”, valójában a felügyeleti látogatások aktuális szempontrendszer szerint – értékelte az intézet munkáját:²⁵

Szathmáry Lajos

„Az iskola épülete ma már szinte minden szempontból megfelel az 1900-as évek század eleji követelményeinek. Minden feltétlen szükséges célra rendelkezésre áll a megfelelő helyiség. Van hely bőven az alsóbb iskolafajú osztályok számára, s nem szorul ki teljesen a tanítóképző intézet sem ... Csak helyeselni tudom a nagyságos Igazgató Úr bölcs előrelátását, amellyel az iskola botanikus parkjában pénzt, fáradságot és a tanulók ruháját nem kímélve felépíttette a Délszaki Pálmaházat, amely már a mai állapotában is hasznosan szolgálja Peskó tanár úr²⁶ biológiai elgondolását. Így a kóbor kutyák és macskák nem kénytelenek nyilvánosan és a közerkölcsöt, főként pedig a zsenge tanulóifjúság szemérmét sértve végezni legvitálisabb szükségleteiket. Az én véleményem azonban az, hogy ez az állatvédelmi hely ideiglenesen iskolai célokat is szolgálhatna, amennyiben télvíz idején ott lehetne tartani az immár hetenként kettőre emelkedett számú konferenciákat. A légköri viszonyok feltétlenül józanító hatással volnának a forrófejűekre, egyben világossá tennék a tekintetes tanári és tanítói kar előtt a helyben topogás haszontalanságát.

Áttérve most már a testület személyi ügyeire, meg kell állapítanom, hogy az együttes összetétele általában megfelel az 1883-as középiskolai törvény gimnáziumi követelményeinek. A tanárok többsége ugyanis gimnáziumi képesítésű, s így a tanítónevelés speciális feladatainak végrehajtására elsősorban alkalmasak. Rátermettségüket igazolja hivatásra nevelésük sikere is. Hiszen az annak idején 70-es létszámmal induló első tanítóképző intézeti osztályból még mindig maradt 30 érettségi-jelölt.²⁷ Ezek

²⁵ A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményében, a Nagykönyvtár Kézirattárában Kt. 4744. sz. alatt őrzött kéziratot Szathmáry Lilla orgonaművész és Dienes Dénes gyűjteményigazgató úr bocsátotta rendelkezésemre. Segítségüket köszönöm. (Kiemelések tőlem – D. P.) Eredetileg megjelent: Donáth, 2008. 345-352.

²⁶ Peskó Zoltán orgonaművész, zeneszerző, a kor különös firtoraként a budai képzőben, a zongora mellett, mezőgazdasági ismereteket tanított akkoriban.

²⁷ Az akkori évfolyam nagy része kényszer-átirányítás révén került az intézetbe, s más irányú érdeklődése vagy gyengébb tanulmányi eredménye okán elhagyta az intézetet.

közül azok, akik katonának, pékinasnak, váltóőrnek stb. el nem pályáznak, még mindig vannak négyen olyanok, akiknek előmenetele elégséges ahhoz, hogy valóban a nemzet nevelői legyenek, ha a javítóvizsgákon sikerül átvérgődniük...

Ami az *iskola fegyelmi állapotát* illeti, e téren úgy látom, az iskolavezetés híven követi az 1897-ben megjelent fegyelmi szabályzatot, mely a Monarchia összes iskoláira vonatkozott, Galíciától Hercegovináig. A folyosókon némaság honol. A tanulók, mint hangtalan árnyak lengenek a szünetek folyamán az osztály- és a vécéajtók között. Minden folyosósarkon ott áll a tanárellelő, aki a tanulóellenőrt ellenőrzi, a lépcsőkön vércseszemekkel cikáznak a napos tanárok, akik a tanárellelőket ellenőrzik,²⁸ s végül: határozott erkölcsi súllyal, koturnusban vonul végig ellenőrző útján Dr. Bihari

²⁸ Erre vonatkozó budai képzős iratok hiányában, összevetésül, egy pécsi, s egy soproni dokumentumot ajánlunk olvasóink figyelmébe. A *pécsi pedagógiai gimnázium* igazgatója, Meskó Gyula már a tantestület 1949. szeptember 19-i értekezletén kifejtette: „A fegyelem fokozása érdekében be kell vezetnünk a folyosón, az udvaron és mindenütt, ahol erre szükség van, a tanári felügyeletet is. Ez nem zárja ki az önkormányzat keretén belül felállított diákfelügyeletet, ami igen szép eredményeket szokott felmutatni.” A *soproni tanítónőképző* akkori házirendjében olvashatjuk: „A munkanapokon 7 óra 50'-re minden tanuló köteles megjelenni az iskolában... 8 óra előtt a folyosókon sétálni, más osztályokba bemenni, senkinek nem szabad. Kivétel lehet a DISZ-funkcionáriusok hirdetése, kik erre engedélyt kötelesek kérni a folyosófelügyelő tanártól. A tanulók első csengetéskor bemennek az osztályba, és a második csengetésig minden szükséges eszközt előkészítenek az órára... Kicsengetéskor a tanulók a helyükön maradnak, és az osztályt csak a tanár engedélyével hagyhatják el... A tanítási órák után, az osztályonként kijelölt két hetes kivételével, az osztály tagjai, az osztály DISZ-felelős vezetésével, kivonulnak a termekből. Ha valaki vonakodik a termet elhagyni, annak nevét az osztály DISZ-felelős azonnal köteles jelenteni a folyosófelügyelő tanárnak... Kicsengetéskor a folyosónaposok elhagyják a tantermet, és azonnal segítségére vannak az ügyeletes nevelőnek a rend fenntartásában. A kapuhoz beosztott napos... ellenőrzi, hogy engedély nélkül senki el ne távozzon. A folyosónaposok a tanítás befejeztével karszalagjaikat a portán adják le. Jó idő esetén a tanulók az osztály DISZ-felelősök vezetésével az udvarra vonulnak... Aki a tízpercekben a WC-t az udvarra való lemenés elől búvóhelyül használja, nem igyekszik hamarosan távozni, éretlen, fegyelmeztelen, és önmaga egészségének ellensége... [M]indenki csak a saját osztálya számára kijelölt WC-t használja. Rossz idő esetén a tanulók osztálytermükből kivonulva, párosával sétálva a folyosókon tartózkodnak. A lépcsőkön jobboldalon közlekednek, legfeljebb kettesével. Sem a folyosókon, sem az előterekben a fűtőtestekre, ablakpárkányokra ülni nem szabad. Tilos a folyosókon, a lépcsőn futni, a lépcső karfáját fogni, a folyosókon énekelni, füttyölni, kiabálni, a zenegyakorlóba bemenni, az ajtókat csapkodni. A tízpercekben, egymás testi épségének megőrzése érdekében, tilos a kötés és horgolás... Az óráközi szünetek végén sorakoztatják osztályukat a sorakoztatók, és a sorakozás után, fegyelmezett rendben indulnak osztályaikba.” Folyosónként egy napos nevelő és tanuló, ezen kívül egy napos felelős és egy ügyeletes tanuló képezték a rendfenntartók napi csapatát. Vezetőjük, az egyik nevelő vezette az ügyeletes naplót. (MNL BaVL VIII. 60. 25. d.; MNL GyMSM SL XXVI. 60. 28. d. ügyeleti napló 157.)

János kollégánk, aki a feje ennek az egész ellenőrzési hierarchiának.²⁹ Így remélhető, hogy *a felforgató eszmékben már-már felbukkanó ún. tudatos fegyelem helyett a sokkal kézzelfoghatóbb, az úgynevezett marokban-tartó fegyelem közelesen százszázalékossá válik iskolánkban.* Ha még ehhez hozzávesszük azt, hogy a folyosókon néha-néha meglepetésszerű suvicskó – köröm- és hajvizsgálat is történik, biztosan hisszük, iskolánkban is lesz olyan fegyelem, mint a Mária Terézia Laktanyában.

Miután tehát az erkölcsi nevelés fegyelmezéstechnikai része a fenti módon biztosítást nyert, szólanom kell *az erkölcsi nevelés szellemi oldalairól* is. Ezen a vonalon már kevésbé kedvező az iskola képe.³⁰ *Utasításaink a keresztény-nemzeti eszmének a hangsúlyozását írják elő nevelőink részére.* Tekintettel arra a liberális felfogásra, melyről személyem közismert, nem kívánok beavatkozni a Hölgyek és Urak személyes vallási meggyőződésébe. Azt azonban hangsúlyoznom kell, hogy hivatali minőségükben jobb példával kell elől járniuk.³¹ Azt nem követelhetem meg, hogy pl. Bots Dénesné kartársnő naponta elvégezze a szentáldozás malasztos kötelességével járó ceremóniákat, annyit azonban ő is megtehetne a jó példa

²⁹ „Számolnunk kell továbbá esetleg Dr. Bihari János tanár úr távozásával is, amennyiben ő közelesen a Folyosó-felügyeleti Rendek Egyeztetését Intéző Országos Bizottság állandó tagja lesz félállással, amely állásába nyilván belefárad, s akkor egészen átlép a Pedagógiai Idézeteket Gyűjtő Gittegyület elnökségébe, minkét lábbal” – olvashatjuk a szöveg egy itt elhagyott részében, Bihari Jánosnak a folyosófelügyeletben játszott szerepére s a Pedagógiai Tudományos Intézetbe való akkoriban felmerült – de végül csak külső munkatársi közreműködésre korlátozódott – áthelyezésével kapcsolatban. (MNL OL XIX-I-2-n-121/1956. 7. d.)

³⁰ Direkt utalás a Faragó László tanfelügyelő által – a politikai osztályfőnöki órák kapcsán – öt nappal korábban kifejtettükre.

³¹ A kérdésnek különös aktualitást adhatott, hogy 1956. február 25-én Szathmáry Lajos már tudta: március 1-jei tanári értekezletük témája „*az ateista nevelés*” lesz, melyen (mint utóbb kiderült) – a megelőző központi előadással kapcsolatos szervezési nehézségek folytán – Árpácssy Gyula arra kényszerült, hogy „A pedagógiai időszaki kérdései”-ben megjelent szovjet tanulmányt ismertesse/olvassa fel. Így a hozzászólók is az abban szereplő állítások és felszólítások adaptálásának szükségességét hangsúlyozták: magyar és tanítóképzős szempontból egyaránt. *A pedagógusképzőkben akkor a legkényesebbnek minősített kérdés kapcsán alig maradt mozgásterük a résztvevőknek. Jegyzőkönyvben kellett demonstrálniuk – kieroszakolt – egyetértésüket: elkötelezettségüket az ateista nevelés mellett és „a klerikális reakció elleni harcban”.* A vitát a következőkkel zárta – az ifjúkora közel másfél évtizedében a szegedi királyi katolikus és az esztergomi érseki tanítóképzőkben serénykedő – Árpácssy igazgató: „Mutassuk meg a tanulóknak, hogy a vallás világi, anyagi eredetű, mint minden világnézet; bizonyítsuk be előttük, hogy miért helytelen az idealista világnézet, miért gátolja a társadalmi haladást.” E kínos, a pedagógusok legszemélyesebb ügyét firtató/érintő értekezlet után öt nappal, a tantestület tagjai szívesen vezethették le frusztráltságukból adódó feszültségüket Szathmáry Lajos farsangi szövegén nevetve... (ELTE TÓFK irattár; MNL KEVL VIII. 1. a. 8.d. Árpácssy Gyula minősítése.)

kedvéért, hogy a fülbegyónás szentségével él a földszinti gyóntatószobában.³² Nagyon helyesen teszi a tekintetes Szilágyi Sándor³³ tanító úr, ha körülnéz a környék templomaiban, nem hiányzik-e valamelyik növendéke a szentmiséről. Nagyon meghatónak tartom Vadászy Béláné... tanárnőnek³⁴ azt a kedves elgondolását, hogy vasárnap reggelként a nevelőtestület tagjai kézen fogva vezessék a kisgyermeket a szentmisére. Van azonban egy nagyon komolyan veendő észrevételem is. A közelmúltban Bódi Ferenc³⁵ tanár úr... állítólag azt a kijelentést tette, hogy kénköves büzt érez, ha reverendát lát. Az effajta kijelentések alkalmasak arra, hogy megingassák a tévetegebb lelkű kartársak valláserkölcsei nézeteit. ... Legyenek tehát éberek, Hölgyeim és Uraim, mert az ördög nem alszik.

Bódi Ferenc

A *valláserkölcsei nevelés* hatékonyságának fokozása érdekében tanácsolni szeretném a következő hitbuzgalmi eszközök felhasználását.³⁶ A

³² Bots Dénesné földrajzot, kémiát tanított a tanítóképzőben. A "földszinti gyóntatószoba" Szathmáry Lajos szobája

³³ Szilágyi Sándor gyakorlóiskolai "vezető tanító" és úttörőcsapat-vezető volt ekkoriban.

³⁴ Vadászy Béláné ének–zongora szakos tanár, korábban budapesti katolikus szerzetesnők által fenntartott intézetekben s a II. kerületi és a cinkotai állami tanítónőképzőkben tanított. Többek visszaemlékezése szerint éppen szeretetreméltósága, kedvessége, embersége folytán közkívánatra – a nem párttag tanárok unszolására is – lett a 11 tagú pártszervezet kéttagú vezetőségének tagja.

³⁵ Bódi Ferenc 1945-ben parasztpárti parlamenti képviselő, majd minisztériumi főelőadó, a cinkotai tanítónőképző igazgatója volt. Nagyhatású, szabadgondolkodó történelemtanár, 1972-ben jelen sorok írójának szeretett és tisztelt vezetőtanára volt az ELTE Apáczai Gyakorló Gimnáziumában.

³⁶ Felsorolásával Szathmáry Lajos (közvetve) a fentiekben már említett, mindennapos, erőltetett kampányokra utalt, melyek során – állami iskolában, szakterületre való tekintet nélkül – *valamennyi pedagógusnak számot kellett adni, pl. arról, hogy „hogyan nevel óráin dialektikus és materialista szemléletre”*. – Áthallásos szövegével ugyanakkor a század hasonló jelenségeit is „csipkedte”. 1901. második felében például a *Katolikus Tanügy* hosszú cikksorozatot közölt Pap József tollából, „Miként fejlesztheti a katolikus iskola tanítója a vallásos érzületet az egyes tantárgyak tanítása alkalmával?” címmel. Döbrössy Alajos c. kanonok, tanítóképző intézeti igazgató, az akkor vitára bocsátott, készülő állami tanítóképzős tanterv és utasítás kapcsán leszögezte: „még nincs elég téve azon magasabb, s a *képzőkben, mint nevelőintézetekben multhatatlanul szükséges követelménynek, hogy a vallásos irány ne*

biológia igen tisztelt tanárai az eddiginél gyakrabban szemléltessék a keresztes pókot és a keresztesviperát. A történészek minden órán hivatkozzanak a keresztes háborúkra, a matematikatanárok a törtek osztásával kapcsolatban előszeretettel használják a keresztbe szorzás kifejezést. ... Az énektanárok minden óra végén énekeltesék az ifjúsággal a »kiállok a keresztútra« kezdetű, igazán szép és nem kotkodályos népdalt. (A leányosztályoknál esetleg el lehet tekinteni a daltól.) A kézimunkaórákon többet kell a keresztöltésekkel foglalkozni. A konferenciákon is kívánatos volna a férfiaknak keresztbe tett kezekkel, a hölgyeknek pedig keresztbe tett lábakkal ülniük. Felhasználom az alkalmat, hogy figyelmeztessem Bódi Ferenc tanár urat, miszerint nem szolgálta a valláserkölcsi nevelés célját az a tanulók előtt végzett kézlegyintése, amelyet a »szentölt víz« említésével párhuzamosan tett, mert az igenis ér annyit, legalábbis is annyit ér, mint a füstölő. Én nagyon jól tudom, hogy Bódi Ferenc tanár úr az egyik eretnek szektához tartozik, s ez sok mindent megmagyaráz, de annyit neki is meg kell értenie, hogy minden liberalizmusunk mellett is *állami iskolában vagyunk, ahol a kereszténység nemzeti eszme a talpköve minden további nevelőmunkának*. Nem kívánok az ügyből fegyelmi vizsgálatot kerekíteni, de remélem, nevezett kartársunk belátja, hogy magatartásának bizonyos konzekvenciáit le kell vonnia.³⁷

Ami a *hazafias nevelést* illeti, ezen a vonalon az iskola jól dolgozik.³⁸ A hazafias nevelésről ez évben eddig 24 konferenciát tartottak, 1347 határozati ponttal. A tanárok – átlagszámításaim szerint – óránként 49,5-szer említik a Haza szent nevét. Ha e számot 50%-kal emelik, meg leszünk elégedve.³⁹ Bihari János tanár úr egy alkalommal, amikor az önképzőkör

csupán a hittani órákra szorítkoztassék, hanem az intézet vezetésében és a többi tantárgyak kezelésében is visszatükröződjék”. (Pap, 1901/11–22. sz.; Döbrössy, 1901/18. 138.)

³⁷ Szathmáry Lajos itt arra utalt, hogy nemcsak az „ötvenes években”, hanem már a két világháború között is tanítóképzős, ill. liceumi rendtartásokban rögzítették a tanárokkal kapcsolatos világnézeti-politikai elvárásokat. (Pl.: Rendtartási, 1929. 24–27.)

³⁸ Az OM 1954/1955. évi munkatervében hangsúlyozták: "minden területen fokoznunk kell az igaz hazafiságra történő nevelést. ... [F]ontos feladatunk, hogy pedagógusainkat és ifjúságunkat is bekapcsoljuk a népi egység erősítéséért folytatott munkába." (MNL OL XIX-I-2-k 3.d. 2.)

³⁹ Az ötvenes években formális eszközökkel forszírozott/ellenőrzött „szocialista hazafiságra” (és „proletár internacionalizmusra”) nevelés pellengérré állítása mellett, itt a korábbi korszakok adminisztratív eszközökkel nyomatékosított „hazafias, sajátosan magyar nemzeti öntudatra nevelés” kampányaiban fellelhető visszasságokra, túlhajtásokra is utal a szerző. Ilyen volt pl. – a 40200/1933. BM-rendelet nyomán – a VKM 2696/1933. eln. számú „bizalmas” rendelete a névmagyarosítás ösztönzéséről: "Felhívom Címed, hogy tapintatosan igyekezzék odahatni, hogy a vezetése alatt álló hivatal tisztviselői és alkalmazottai, *különösen pedig az intézetek tanszemélyzete és ifjúsága*, átérezve a mozgalom fontosságát, *idegen hangzású nevük megváltoztatását minél nagyobb számban kérelmezzék*. ... [H]azájuknak tesznek... szolgálatot... amikor hazafiúi belső érzésüknek e külsőséggel is kifejezést adnak."

ifjúsága előtt a Hazáról tartott előadást, hangorgánumának célszerű reszkettetésével könnyeket csalt két szemembe. *Az ifjúság pedig olyannyira fellelkesedett a nemzeti eszmétől, hogy fütykösre akart kapni a komonisták [Sic!] ellen,* nehogy a komonizmus eszméje elterjedjék, itt valami komonista sejtmag alakulhassék, s iskolánk nemzetfelforgató elemek tanyájává nyilvánuljék.⁴⁰ ...

S ezzel, azt hiszem, át is térhetek az iskolában folyó oktatómunka taglalására. Engedjék meg, hogy a tanításnak tárgyi részével csak röviden foglalkozzam, hiszen ez, a tanítóképzőben nem is fontos. *A kartársak gondosan ügyelnek arra, hogy a dolgok kapcsolatainak leglényegét ne túlságosan bolygassák,* hiszen a problémák feletti tünődések és vitatkozások elvennék az időt a kevésbé lényeges dolgok alaposabb betanulása elől. *Problémák felvetése különben is csak lazítja a tanulás fegyelmét. Bizalmatlanságot kelt a már megállapított és örökérvényűen leszögezett törvényszerűségek érvénye felől.*⁴¹ Gondoljunk csak például a közelmúltban lezajlott Galilei-perre, amely világosan megmutatta, mi a haszna annak, ha elfogadott és kényelmesen bejárt álláspontunkat egyes forrófejűek újra problematikussá próbálják tenni. Maradjunk csak mi tovább is annál a közkeletű elvnél, hogy mégsem mozog a föld. Tehát kevés problémát, uraim, de annál több összefüggő szövegfelmondást. Ha ezek a beemlézett szövegdarabok, ezek a kész gondolati sémák és gondolatpótlók megtöltik ifjúságunk fejét, kirekednek belőle a kételyek. Különben is az ördög képviselője volt az, aki azt állította, hogy a kételkedés a tudás alapja. De túl az elvi indokláson, a mindennapi gyakorlat is azt mutatja, hogy *a tanítónak elég, ha bizonyos gondolatsorok végső konklúzióival, a konklúziók lassan*

(MNL BÉVL VIII. 59. 7. k. 1934. január 26. 210., 39. d. 114. és 117/1934. Kiemelés tőlem – D. P.)

⁴⁰ Szathmáry Lajos görbe tükre itt is egyszerre mutatta Rákosi Mátyás és Horthy Miklós Magyarországnak visszasságait. Külön figyelmet érdemel *Molnár Oszkár* c. főigazgató 1935. november 20-i, a szarvasi evangélikus tanítóképző felügyeleti látogatásán elhangzott, komoly – ám Szathmáry Lajos görbe tükrébe illő – figyelmeztetése „a külföldi kommunisták által terjesztett erotikus könyvek veszélyeiről” s a velük kapcsolatban kíváncsú „fokozott éberségről”. (Donáth, 2008/I. 392.)

⁴¹ A Magyar Kommunista Párt közoktatás-politikai elképzeléseit vázoló Alexits György – 1947 januárjában, a Társadalmi Szemlében megjelent cikkében – szintén leszögezte: „Nem tananyagot és nem ismerettömeget kell nekik adni, hanem a megismerési módszerek elsajátítására kell őket nevelni. Nem azt kell megtanulniuk, hogy az ember adott helyzetben hogyan ásson elő emlékezetéből analóg példákat, hanem azt, hogy az adott helyzet helyes megítélése alapján hogyan kell cselekednie. Kritikai szellemet kell beléjük oltani az eddig megszokott, recitáló szellem helyett. Ezeknek a céloknak az elérésére a haladó polgári pedagógia is számtalan módszert ajánl” – szögezte le, Mérei Ferenc sugalmazására, a leendő VKM-államtitkár. (Alexits, 1947/I. 45.)

*halványuló emlékeivel rendelkezik.*⁴² Ennyivel már tekintélyt szerezhet magának mind a Polgári Dalegyletben, mind a Katolikus Nőegyletben, mind pedig a Református Kugliversenyek zsűrijében. Később már ezekre az ismeretrészletekre sincs szüksége, mert (s most kissé népszerűbben fejezem ki magam) a kántor lánya el lesz véve, a tankönyvi lecke pedig fel lesz adva. A többi magától megy.

Az első pillanatra most úgy látszhat, mintha... fenti szavainkban fordított sorrendet követtünk volna, mintha a gyakorlati szükségből akartuk volna levezetni didaktikai elveinket, s ezzel egy lépésnyi engedményt tennénk a materialista gondolkodásmód földhözragadt elveinek. De nem, Hölgyeim és Uraim, ez csak látszat. A valóság az, hogy *szerintünk az elméletnek és a gyakorlatnak* nemcsak, hogy nem ez a helyes viszonya egymáshoz, hanem egyenesen az, hogy: *semmi közük sincs egymáshoz. Az élet tegye kint, amit akar, alakuljon felséges, kegyelmes és a méltóságos uraink jótetszése szerint: az iskola, a mi zárt területünk, maradjon egy hermetikusan elzárt világ*, amelyben az utcák és a fórumok zajától függetlenül, önmagáért műveljük a didaktikát.⁴³...

Szükségtelen az itt-ott már észrevehető erőszakos kísérlet arra, hogy *a nevelő mindenáron alkalmazkodjék a tanulók életkori sajátosságaihoz*. Ez túlságos modernkedés, amelytől óvnom kell az igen tisztelt testület tagjait. Ilyesféle jelenséget tapasztaltam az egyébként igen tisztelt Okruczki András

⁴² Szathmáry Lajos írása plasztikusan jeleníti meg, hogy – a radikális fordulatok, politikai-ideológiai különbségek ellenére, a négyéves képzéshez való visszatéréssel – a résztvevők számára (bizonyos lényeges vonásokat illetően) úgy tűnhetett: a tanítóképzésben „megállt az idő”. Jól illusztrálja ezt a *déjà vu* érzést, ha a tanítóképzés – általa ironikusan felemlített – vonásait összevetjük Fináczy Ernőnek a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének XII. közgyűlésén, Kiskunfélegyházán, 1912. április 1-jén tartott előadása néhány részletével. „[A] jó néptanító... legyen művelt ember, s ne félművelt... Művelt embernek pedig intellektuális szempontból nem azt nevezem, aki egy terjedelmes ismeretanyagot képes befogadni, hanem azt, aki azt, amit tud ... egységben látja, részeit egybe tudja kapcsolni, egymásra tudja vonatkoztatni, magasabb szempontok uralma alá tudja helyezni. Nem pusztán konglomerátuma az ismereteknek, hanem belső összefüggésük és szervezettségük teszi a műveltséget. ... Amit a mostani képzés általános részében leginkább hibáztatok ... az ismereteknek a ... felszínessége. ... *A mostani tanulás nagyjából csak kompendiózus tanulás*. Ez a kivonatos tanulás fárasztja és tompítja a szellemet; *az emlékezetet veszi igénybe az értelem rovására*; az elmélet adatok és nevek gépies megjegyzésére s nem a fogalmak átértésére készíti; a szellemi energiákat nem fokozza, hanem ernyeszti; a finomabb gondolkodást lehetetlenné teszi” – vonta meg a négyéves képzés szigorú mérlegét a professzor. (Fináczy, 1912. 258.)

⁴³ Itt ironikusan a párt- és állami bürokráciára utal Szathmáry Lajos, arra a történelmi beidegzésre rájátszva, melynek jegyében a Rákosi-korszak elején kérvényező leveleikben „Méltóságos Főtitkár Elvtárs”-ként s „Miniszter Elnökségi Főtitkár Úr Elvtárs”-ként szólították meg „népünk nagy tanítóját”. (MNL OL XIX-I-1-1 l. d.)

tanár úr⁴⁴ óráján, aki – sajnos – megengedi, hogy a gyermekek a testnevelési óra folyamán mozogjanak. Ekkora eltévelyedés, uraim és hölgyeim, szinte alig bocsátható meg manapság. Mint sajnálatos eltévelyedést említem meg, hogy Balsay Klára tanárnő⁴⁵ magyaróráján a gyermekek a János vitéz kalandját az óriás királlyal szépirodalmi olvasmányként és olyan izgalommal olvasták, hogy némelyikük még meg is moccant a padban, sőt egyesek fel is kuncogtak. Kérem, máskor vigyázzon a tanárnő arra, hogy itt nem irodalmi kávéházban, hanem tanteremben vagyunk, ahol nem irodalmat élvezünk, hanem tananyagot taglalunk, ahol a gyermekeknek nem az a dolguk, hogy élvezzenek, hanem az, hogy a szükséges táblai vázlatokat lemásolják. Kartársaim *ne feledjék, hogy az Ellen Key által a gyermek századának nevezett korszak hazánkban még meg sem kezdődött.*⁴⁶ Nálunk a felséges Vilmos Császárok porosz irányú Unterrichtsmethode-jai vannak érvényben, *s ügyelni fogunk, hogy sem az úgynevezett gyermektanulmányozás (Kinderkunde) hóbortja, sem pedig egyes képzelt komonisták pedagógiai ábrándjai lábra ne kapjanak.*⁴⁷ Vigyázzanak, kérem: Nem a gyermeket kell tanulmányozni! A gyermek tanulmányozza azt, amit eléje adunk. *Ne a jövőről ábrándozzunk, hanem minket emlegessen majd a jövő úgy, mint akik helytálltunk és a testünkkel védtük a gátat, amikor az új és zavaros hullámok az eszmék partjait szaggatták...*

A másik időszerű didaktikai kérdés, amelynek megtárgyalása nem tűr halasztást: *az anyag elaszticitásának kérdése.* Ez a kérdés ennek az iskolának speciális kérdése. Eppen ezért helyes megoldása az intézet fennmaradásának feltétele. *A problémát azért foglaltam idegen műszóba, mert így homályosabb,*

⁴⁴ Okruczký András Testnevelési Főiskolát végzett tanítóképző intézeti tanár.

⁴⁵ Balsay Klára magyar tanított a gyakorló általános iskola felső tagozatán.

⁴⁶ „A jövő iskolája számára – írta Key – egészen új tanítóképzőkben kell majd a tanítókat előkészíteni. A szabadalmazott pedagógia helyét az egyéni pedagógia foglalja majd el. Az iskolákban csak olyan pedagógust lehet alkalmazni, aki képes arra, hogy ott maga alakítsa ki egyéni módszerét, és akinek a természete az önnevelés eredményeképpen olyan, hogy tud a gyermekekkel játszani, élni, a gyermekektől tanulni, és szereti őket. ... Ámbár ma az oktatásban elsősorban az objektivitást értékelik, tény, hogy minden nagy nevelő éppen azzal ért el nagy hatást, hogy szubjektív volt! A pedagógusnak szeretnie kell az igazságot... Ezen túlmenően azonban minél szubjektívebb, annál jobb; annál teljesebben és gazdagabban adja át a gyermekeknek saját tapasztalatainak, életszemléletének, egyéniségének savát-borsát, annál jobban segíti a gyermekek igazi fejlődését, feltéve, hogy véleményét nem kényszeríti rájuk a tévedhetetlenség igényével, hanem ebben is szabad választást enged nekik!” (Key, 1976. 160–161.)

⁴⁷ Utalás a tanítóképzésben érthetően nagy visszhangot keltett gyermektanulmányozás (Nagy, 1904/4. 283–284., 395–403.), a "pedológia", a gyermekpszichológia és képviselőik sorsára. Akkoriban minden képző könyvtárában megtalálható volt Lázár György hírhedt munkája, melyben így fogalmazott erről: „a Párt kritikája követeli meg tőlünk, hogy ezt a harcot, meg nem pihenve végigvívjuk ..., hogy a pedológia és minden ellenséges nevelésméлет maradványait kigyomláljuk... és megtanuljunk szocializmust és kommunizmust építő nevelőként gondolkodni és dolgozni”. (Lázár, 1950. 62.)

tehát tudományosabb a színezete, még a sznobok figyelmét is felkeltheti. ... Nos: az anyag elaszticitása a kérdés. Juló Hordenár, napjaink nagy haladó didaktikusa, lándzsát tört amellett az érv mellett, hogy nincs az a didaktikai egység, amely természeténél fogva, de meg az elv kedvéért is ne pontosan egy ötvenperces tanórába férne bele. Sőt már az *Úristen ... is úgy teremtette a természetet és úgy intézte el előre az idők folyását, hogy a majdani szép budai tanítóképzőben pontosan ötvenperces adagokká legyen adagolható a természetből és a társadalomból kiszivattyúzható anyag*. Ilyenformán tehát a tanárnak becsengetéskor már az osztályban bent kell lennie, kicsengetéskor pedig éppen az ámennél kell tartania. Ámde az anyag néha renitenskedik ..., néha a tanulók értelmetlenségének ürügye alatt nem akar beleférni az ötven percre. Az ilyen esetre azt ajánlják nagy didaktikusaink, hogy az anyag pliszírozásával és guvrírozásával⁴⁸ operatív járjunk el. *Ha már valaminek törnie kell, az anyag legyen az, ne az elv*.⁴⁹ Az anyag kibírja a nyomást (éppen ebben áll elaszticitása), az elv nem. Képzeljék el, Hölgyeim és Uraim, mi lenne, ha elveinkből engednénk! Mi lenne a tanítóképző intézettel! Egyáltalában mi volna a létalapunk? Hölgyeim és Uraim, itt esszenciális és egzisztenciális kérdéssről van szó, arról, hogy van-e értelme egész létünknek? Ó létbizonytalanság, ó egzisztencializmus. Ó Sartre!

De az ellenkező eset is előfordulhat. Az anyag nem akarja igazolni szabályunkat. Az a veszély is fennáll néha, hogy mindenestül belefér negyven percre is. Mit tesz ilyenkor az ember? Az elaszticitás elvére gondol, lassítja a menetet, a gyengébbeket szólítja, hogy nehezebben és lassabban jussanak el az általánosításhoz. Mond közben egy-egy anekdotát, énekeltet egy-egy szép hazafias dalt, s ha a csengő még mindig nem akar megszólalni, akkor célszerű egy meglepetésszerűen tervszerű köröm- és cipővizsgálatot tartani, végül – ha még mindig nem csengetnek – rá kell gyűjtani Petőfi örökszép dalára, hogy "Kislak áll a nagy Duna mentében", amely koncentrálna egyben a hazafias érzés nevelésére is szolgál, s mire a negyedik versnél tartanak, biztosan csengetnek. Íme, így győzheti le a tanár a természet renitenskedő erőit, így sűrítetheti, ritkíthatja anyagát, s emelheti ragyogó magasra az ötvenperces norma örök eszméjét. ...

A munkára nevelés elvét jól szolgálja az iskola. Téglát hordtak a tanulók az iskolával szembeni sporttelep építkezéseihez. S hogy *a sokirányú technikai készség elsajátításának elvét* is szolgáljuk, ismét téglát hordattak a tanulókkal az iskolai botanikus kert pálmaházának alapjaihoz. A változatosság céljából ismét téglát hordtak a bedőlt kertfal kerítésének újjáépítéséhez is. ...

⁴⁸ Pliszíroz: redőz, redőkbe rak. – Guvríroz: álló ráncba szed (textilanyagot, szoknyát).

⁴⁹ Szathmáry Lajos itt a tanítóképzők gyakorlati képzésében általában s – gyakorló tanítóképző lévén – a budai képzőben az intézmény egészében is komolyan számonkért, a tanórák felépítésével kapcsolatos elvárásokat "csipkedi"; s talán, ezen túlmenően: a világ egyszerűsítő ideológiai sémákba szoríthatóságával kapcsolatban nyilvánít véleményt.

Egyes nagyobb arányú testnevelési eszközöket, amelyeket a gondos szaktanárok a szabad ég alatt tároltak, a kis napközisek szedték szét aprólékos, ún. finommunkával. ...

Idő hiányában összefoglalva az elmondottakat, látogatásom végmegállapításait a következőkben szögezem le:

1. Az iskola épül és szépül. Ha a munkálatok így folynak tovább is, *az iskola 1970-re eléri azt az állapotot, amelyben, 1912-ben volt.*⁵⁰

2. *A testület munkája jó közepes. Hibátlan, egészen kiváló tanárok a testületben nincsenek, de méltányosságból egyelőre áthelyezésre sem ajánlunk senkit.*

3. *A vezetőség jól működik. Az igazgató mindent megtesz, hogy az előírt formák minden vonalon megtartassanak.* Helyetese eszmeileg jól képezi magát. Hivatali helyiségében óraszámra a kormánylapokat olvasgatja, s a tanári szoba hirdetőablájára időnként egy-egy hirdetést tűz. Egyébként titokzatos irodalmi tevékenységet is folytat, ami azonban remélhetőleg a keresztény és nemzeti erkölcs irányvonalával egybeesik... A tanáregyesületeknek a testületben működő igen tisztelt hölgymegbízottja szép karitatív munkát fejt ki *a tanári nyomorenyhítő akciók* folyamatba tételével. Sajnos azonban, megvallott materializmusa miatt nem járulhatok hozzá ahhoz a szép igazgatói elgondoláshoz, hogy a kisleányok Szívgyárdájának ájtatos szívé főnöknőjévé neveztessek ki a főtisztelendő egyházi hatóságokkal. ...

Beszámolóm végére értem. ... Egy tapasztalt, öreg tanfőférfi, *egy ferencjózsefi szilárdságú elvi alapon álló hivatali tekintély* higgadt bírálatát nyugodtan elfogadhatja a mélyen tisztelt tanári és tanítói testület. *Az ellentmondásokat és vitákat nem szeretjük, éppen ezért e beszámolóhoz nyílt hozzászólásokat nem kérünk. Hisszük, hogy szavainknak olyan erejük van, mint a vérbe injekciózott gyógyszernek. Hatása máris megindult, már nem tehetnek ellene semmit*” – írta a 20. század tekintélyelvű oktatásirányítását⁵¹ és a direkt politikai indoktrinálizáció sajátos szómágiáját parodizálva Szathmáry Lajos. Írását az SZKP XX. kongresszusának záróakkordjaival egy időben fejezte be, így nem tudhatott Ny. Sz. Hruscsov zárt ülésen elmondott, oly nagy hatást kiváltó beszédéről.⁵²

E figyelemreméltó „diagnózis” sem csak a konkrét történelmi pillanatról, mint inkább az akkoriban a magyar értelmiség bizonyos köreiben,

⁵⁰ A budai képző 1911-ben költözött akkor felépült, mai épületébe, a Mozdony utcába. Az utca neve azóta kétszer is változott. Előbb, a tanácsköztársaság idején, a Cserny-féle különítmény által az akkor laktanya céljaira lefoglalt képző épületében megölt három csendőrtiszt egyikének: Fery Oszkár csendőr altábornagynak a nevét kapta 1921-ben. (Donáth, 2012.) 1945 után pedig a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette antifasiszta Magyar Front katonai irányításáért kivégzett Kiss János honvéd altábornagyét.

⁵¹ *Mérei Ferenc* egy 1948-as munkájában a magyar népoktatás kapcsán „a kizárólagos tekintélyelv német módszereinek 150 éves uralmáról” írt. (Mérei, 1948/22. 550.)

⁵² Lásd ehhez: Hruscsov, 1956.

a budai képzőben tanító tanári karban is lappangó hangulatról s a tanítóképzés állapotáról tudósít, a maga nemében páratlanul. Különösen, ha „szinoptikusan” olvassuk – a „jobboldali elhajlás elleni küzdelem”, a „rendcsinálás” (ma már groteszknak tűnő, akkoriban azonban, legalábbis látszólag, mindenki által „igencsak komolyan vett”) dokumentumaival – a minisztériumi anyagokkal, tantestületi jegyzőkönyvekkel.

A hivatalos felszínt borító „vörös drapéria” alá/mögé enged tekinteni ez a tantestületi, farsangi mulatságra szánt (s valószínűleg március 10-én bemutatott⁵³) kitűnő írás, melyben szerzője – a maga látszólag könnyed eszközeivel – messzemenően kiaknázza a kelet-közép-európai történelem éles fordulataiból, ideológiai „túlfűtöttségéből” adódó lehetőségeket. Az időpont (a vizsgálati nézőpont) néhány évtizedes eltolásával, *a 20. század első felének magyar iskoláira többé kevésbé jellemző atavisztikus, bornírt mozzanatok/módszerek kifigurázásával, a "tréfát nem ismerő humor", a szatíra eszközeivel megdöbbenően mély, pontos látteleletét adja a budai képző s általában a tanítóképzők akkori állapotának. Kettős értelemben is: plasztikusan megjeleníti a direkt indoktrinalizáció kísérletének (kísérleteinek) világát, s ugyanakkor – iróniájával – csalhatatlanul jelzi, hogy Szathmáry Lajos és kollégái természetesen jól tudták: a király ezúttal is meztelen...*

3. Feleselő diagnózisok az 1956. augusztus 23-i budai tanévnyitó értekezleten

Vajon feltételezhető-e egy tantestületről, amely – (a szerzőre nézve minden következmény nélkül) legalább farsangkor – jót mulatott⁵⁴ e sajátos „tükör által homályosan” elé tárt „ferde képen”⁵⁵ az, hogy a mindennapos

⁵³ A kéziraton Szathmáry Lajos áthúzta az eredeti, február 25-i dátumot, s kézzel ráírta: március 10. A számunkra elérhető kortársak közül többen úgy emlékeztek, hogy kitűnő kollégájuk többször is szórakoztatta őket hasonló írásokkal – minden következmény nélkül. Arra azonban, hogy mindenki jelen volt-e a tantestületből az ilyen alkalmakkor, vagy csak egy „válogatott társaság” lehetett jelen, nem nagyon emlékeztek. Több mint negyven év elteltével arra sem igen vállalkoztak beszélgetőtársaim, hogy biztos választ adjanak arra vonatkozóan, hogy éppen ezt a szöveget hallották-e 1956 márciusában. Hasonlót/hasonlókat többször is hallhattak Szathmáry Lajostól – állították. Ami mégis az akkori bemutatást valószínűsíti: a szerző későbbi munkahelyén, a Radnóti Gimnáziumban – némiképp változtatott, aktualizált változatban – többször is előadta a szöveget (erről a ránk maradt szövegvariánsok tanúskodnak). Márpedig a többszöri ismétlés csak akkor valószínű, ha az első bemutatást siker koronázta...

⁵⁴ "Én úgy érzem, aki nem olvasott P. Howard-ot és nem röhögött akkor a Rákosi-rendszeren, nem tudja, mi a nevetés" – írta a hasonló paródiák, viccek elterjedtségére, a hétköznapi távolságtartás/ellenállás sajátos formáira utalva Szabó Miklós. (Szabó, 1988. 167.)

⁵⁵ 1956. március 10-én Szathmáry Lajos a kerületi tanács oktatási osztályához – az igazgató vagy a tanulmányi vezető aláírásával – hetente kötelezően megküldött „hangulatjelentésben+ beszámolt a paródiája bemutatásának színteréül szolgáló tanári összejövetelről is: „Szombaton

oktató-nevelő munka során a hivatalos elvárások mechanikus végrehajtójaként viselkedett? A ránk maradt írott források és a visszaemlékezők tanúsága szerint aligha. Valószínűbb, hogy az emberi, politikai, világnézeti tekintetben sokszínű pedagógusok – miközben a rájuk nehezedő rendkívüli nyomás terhe alatt látszólag „megfeleltek” a velük szemben támasztott követelményeknek – valójában különféleféleképp viselkedtek. Öntudatos elkötelezettséggel vagy éppen tudatos „passzív rezisztenciával”; valódi énjük, mimikriével álcázott habitusuk elkerülhetetlen nyilvánításával⁵⁶ hatottak ugyancsak rendkívül sokféle növendékeikre.

Az iskola tehát akkoriban sem pusztán az „ideológiai államapparátus” részeként,⁵⁷ az uralkodó szemlélet, nyelv, diskurzusformák terjesztőjeként,⁵⁸ a „szimbolikus értelmi világ” reprodukálójaként⁵⁹ funkcionált. Tevékenysége nem merült/merülhetett ki a számára előírt, deklarált célok megvalósításában – amennyiben maga is (a társadalom részeként) a szociális tanulás sajátos tereként, sajátos „informális iskolaként” szolgált.⁶⁰ „Rejtett tanterve” pedig – ezúttal is, elkerülhetetlenül – igencsak „másról és másként szólt”, mint a hivatalos.⁶¹

Hannah Arendt szavait kissé megváltoztatva: „a totális uralom” akkor járt volna sikerrel, „ha meg [tudott volna] szakítani minden kommunikációs csatornát, a magánélet négy fala között zajló személyes kommunikációt éppúgy, mint a nyilvánosat, amelyet a demokráciában a szólás- és vélemény szabadság garantál”.⁶² Márpedig erre maradéktalanul még a hivatalos szférához tartozó budai tanítóképzőben sem került sor. Az intézmény minimális autonómiájának megőrzését, paradox módon, a hivatalos szempontokat közvetítő, azokat érvényesítő (ezáltal a gyakorló „mintaképezde” legitimitását, saját pozícióját őrző) igazgató, és az ezek korlátozására, minimalizálására, pedagógiai szempontú racionalizálására törekvő tanulmányi vezető, valamint a jelentős tanáregyénségek – időnként súlyos konfliktusokkal terhelt – összjátéka biztosította. Egy a – központi irányítás

este tartotta nevelőtestületünk farsangi összejevetelét. A jó hangulat éjfélig együtt tartotta a testület tagjait” – írta. (ELTE TÖK Irattár 9/1956.)

⁵⁶ Fromm, 2002. 103–145., 191–205.; Meszerics, 2000. 80–81.

⁵⁷ Bayer, 1997, 244–245.

⁵⁸ Foucault, 1998. 51. és 62–63.

⁵⁹ Berger – Luckmann, 1998. 137., 148., 167. és 172–173.

⁶⁰ Szabolcs, 2001. 74–75.

⁶¹ „Egy rétegzett társadalomban sokféle ismeret, ízlés, érték hat egymással párhuzamosan. S a különböző környezetből jövő gyerekek nyilvánvalóan magukkal hozzák ezt a sokféleséget. ... [Az] iskolában... is rendszeresen és hatékonyan történik valami, összefüggésben az iskolai tanítás tartalmával és követelményeivel, ami nem tervezett, ami a tudatos és deklarált pedagógiai törekvésekben nem szerepel célként” – ajánlotta figyelmünkbe Szabó László Tamás. (Szabó L. T., 1988. 12.)

⁶² Arendt, 1992. 619.

ellenőrzése alatt álló – formális iskolai nyilvánosságot kiegészítő, *informális pedagógiai műhelyről* s az elsősorban helyzet szülte konfliktusra is utalt *Szathmáry Lajos*.

*Az akkori körülmények között a képzőben elérhető maximális program a többféle (az ideológia-vezérelt hivatalos, a szakmai, az életvilágot tükröző mindennapi-emberi) logika, nyelvezet koegzisztenciájának fenntartása lehetett.*⁶³ Ha „a hivatalos” kifelé érezhetően háttérbe szorult volna, a felsőbb szervek – más intézményekhez hasonlóan – bizonyára itt is adminisztratív eszközökhöz nyúltak volna. Így Árpássy igazgató, kartársait és a növendékeket gyakran irritáló „merev” magatartásával,⁶⁴ s azzal, hogy – a konfliktusok ellenére, már csak a gyakorló tanítóképző színvonala érdekében is – megvédte általa is nehezen kézben tartható, kreatív kollégáit (a saját pozíciójának megőrzése mellett), a képző érdekeit szolgálta. Időnként talán felesleges, formális eszközöket alkalmazott, de egészében kétségtelenül az intézmény legitimitását védte. Az 1945-ös igazolási eljárások során – igazságtalanul – nagyon „megégette” magát, s a kortársak szerint amúgy is zárkózott ember volt – Szathmáry Lajos ennek ellentéte. Ezzel együtt munkakapcsolatuk zökkenőmentes volt, bár általában/gyakran „két nyelven beszéltek”.⁶⁵

Átélehetően jeleníti meg ezt az 1956. augusztus 23-i, alakuló tanári értekezlet jegyzőkönyve:⁶⁶

⁶³ Schütz, 1960. és 1963.; Horányi, 1999. 62–63.

⁶⁴ Álláspontom, legalábbis részben, eltér több általam nagyra becsült szereplő értékelésétől. Bódi Ferenc tanár úr nyugdíjas éveiben is úgy emlékezett a XII. kerületi képzőről, hogy „az iskola tanári testülete... színes és kiváló volt. Bihari, Kiss Árpád, Szathmáry stb. Csak az a baj, hogy ezt az igazgató nem látta, s ezért nem is tudta az iskola érdekeit s benne az egyéni érdekeket megfelelően képviselni. Ezt különben félhivatalosan is megállapították róla.” (A kéziratot visszaemlékezés rendelkezésre bocsátásáért özvegyének, Hadik Magdának tartozom köszönettel.) Bódi tanár úr véleményétől eltérő értékelésemet látszik alátámasztani a képző akkori diákja, Kálmán Attila egy évvel később napvilágot látott visszaemlékezése „a sokak által az ország egyik legszínvonalasabbnak tartott iskolájának” igazgatójáról. „A diákság körében... dr. Árpássy Gyula közutálatnak örvendett. »Macskafej« volt a beceneve. Roppant szigorú volt, és a mi szemünkben szélsőségesen kommunista. Sajnos csak halála után, az egyik érettségi találkozónkon tudtam meg, hogy mennyire félreismertük. Az ugyancsak »kegyetlenül« szigorú Sziij Zoltán testnevelőnkől... tudtuk meg, hogy Árpássy igazgató úr rendkívül művelt, jó humorú ember volt, aki fölládozta magát az iskoláért. Belépett a pártba, tele torokból hirdette a marxi-lenini brosúrákat, s ha kirúgtak valamelyik egyetemről vagy elit iskolából egy-egy kiváló tanárt, rögtön követelte: »adjátok nekem ezt a klerikális, reakciós disznót, majd én megtanítom kesztyűben dudálni«. Amikor átvette őket, négy szemközt azt mondta nekik: »itt nyugodtan dolgozhattok, ha nem csináltok nagy galibát, meg tudlak védeni benneteket«. Olyan kiváló tanári kart verbuvált össze, hogy bármelyik főiskolának vagy egyetemnek is büszkesége lehetett volna.” (Kálmán, 2005. 29.)

⁶⁵ „Kooperatív antagonisták” voltak. (Sziijártó – Tamás – Tóth, 1999. 44.)

⁶⁶ Az 1956. augusztus 23-i tanári értekezlet jegyzőkönyvében. (ELTE TÓK Kézirattár. Kiemelések végig tölem – D. P.)

Árpássy Gyula

„Árpássy Gyula igazgató... megállapítja, hogy a kartársak az elmúlt tanévben nagy érdeklődéssel foglalkoztak a politikai és pártélet problémáival. Foglalkozik azokkal a nehézségekkel, amelyeket a személyi kultusz támasztott az iskolai munkában: ennek feltárása nyomán az ifjúság körében nemcsak pozitív, hanem káros jelenségek is észrevehetőek voltak, mint pl. a cinizmus. *Foglalkozik a személyi kultusz iskolai következményeivel:* ilyen volt a szó és tett különválása, a fejlődés bonyolult voltának elhallgatása, a hibák kendőzése. *Nem láttuk meg az ifjúság nehézségeit, s így erősödtek benne a negatív vonások: a kétely, a politikai közömbösség, anyagiasság stb.* Hangsúlyozza, hogy ezeknek a jelenségeknek a megszüntetése társadalmi életünk függvénye, de ezt kísérje nevelőmunkánk megjavítása. *Munkánkban támaszkodhatunk már ifjúságunk meglévő pozitív vonásaira:* azok a mélyreható változások, amelyek népünk évtizedes önfeláldozó harcának eredményeképp bekövetkeztek, gyökeresen átalakították ifjúságunk erkölcsi-politikai arculatát. A továbbiakban *foglalkozik a pedagógusok politikai arculatával, és megállapítja, hogy a személyi kultusz következtében mutatkozó bizalmatlanság megszűnőben van, s olyan mértékben fog teljesen helyreállni, amilyen mértékben eredményeket érünk el rendszerünk demokratizmusa, népünk jólétének és kultúrájának fejlesztése terén, amilyen mértékben biztosítani tudjuk a pedagógusok számára is az anyagi és erkölcsi megbecsülést.*

*A kötelező középiskolai oktatás perspektívájából elemzi az előttünk álló közoktatási feladatokat,*⁶⁷ és hangsúlyozza, hogy komolyan meg kell erősítenünk az általános iskolák tanulmányi és anyagi alapját. Hangsúlyozza a tantervi tervezőmunka perspektivikus jellegét, hogy egyeztessük a jelen

⁶⁷ A kötelező középiskola perspektívájára már 1955 nyaratól találunk utalásokat a közoktatás problémáit elemző hivatalos dokumentumokban. 1955. július 29-én pl. az Országos Tervhivatal Kulturális és Szociális Osztálya észrevételeket fűzött a gimnáziumi és technikumi képzésre vonatkozó tervezethez, amelyben leszögezték: „a perspektíva a kötelező középiskola”. (Kardos J. – Kornidesz M. szerk. 1990. II. k. 134.; MNL OL M-KS-276. f. 53/244.)

szükségletek kielégítését a jövő feladataira való átmenet előkészítésével. ... Az általános iskolában az alpműveltséget kell biztosítani, a középiskolában pedig bátran kell támaszkodni az általános iskolára. *Az általános iskola közvetlen feladatai közül kiemeli az alapos tárgyi ismeretek nyújtását, s ennek feltételeként, a tanulási kedv felébresztését.* A tanulók passzivitásának okaival foglalkozva szovjet kísérletek eredményeire hivatkozik, és megállapítja, hogy *a passzivitás egyik fő oka a tanuló bizonytalansága az alapvető ismeretekben, ami lehetetlenné teszi a továbbhaladásba való bekapcsolódást.* Ezért ismételten kéri *a kartársakat, alapos szemléltetéssel, világos magyarázattal biztosítsák az anyag megértését,* és minden óra végén biztosítsanak kellő időt az anyag rögzítésére.

Hivatkozik ezután a [XX.] kongresszuson a nevelőmunka megjavításával kapcsolatban elhangzottakra,⁶⁸ és figyelmeztet arra, hogy a tanulókat nemcsak jogaikra, hanem kötelességeikre is meg kell tanítanunk. *Az iskolai munka nemcsak valamely megmerevedett, hagyományosan átszarmaztatott ismeretanyag továbbítása, hanem az adott iskola jellegének megfelelően kialakított nevelési cél, végső fokon a kommunista erkölcs kialakítása.* Az e célt szolgáló utasítások és útmutatók elkészültek, kéri, hogy a munkaközösségek alaposan foglalkozzanak velük...

A továbbiakban *a személyi kultusszal kapcsolatos hibák kijavításával foglalkozik a tanulmányi anyagban:* rámutat a személyiség és a tömegek történeti szerepére, annak helyes szemléletére; rámutat a két szélsőséges felfogás veszélyeire: sem egyes személyiségektől nem szabad függővé tennünk a történelmet, sem elszemélytelenítenünk nem szabad. Kiemeli, hogy a történelemmel is, mint minden tárggyal, cselekvő embereket kell kialakítanunk; meg kell értetnünk a tanulókkal, hogy a mi korunkban a háborúk már nem elkerülhetetlenek; *fel kell ébreszteniünk a tanulók személyes felelősségérzetét országunk ügye és a világ minden dolga iránt.* Figyelmeztet arra, hogy *tanításunkból ki kell küszöbölnünk minden szimplifikálást.* Példákon mutatja be, hová vezetett pl. a kapitalista viszonyok dogmatikusan leegyszerűsített kezelése; biztosítanunk kell azt, hogy a tananyag mindenkor az objektív igazságot tartalmazza, tudományosan igazolt ismereteket adjon, ha alacsonyabb szinten is, és ha az igazságnak csak a felfogható részét fejtsük is ki a megfelelő életkorban.

Munkaterveink és tanmeneteink összeállításával kapcsolatban kéri, vizsgáljuk meg, milyen durva szimplifikálások, vulgáris megállapítások

⁶⁸ Vö.: *Az SZKP XX. 96–100.* – Árpácssy Gyula fejtegetésében több ponton támaszkodott a „Tájékoztató a középiskolai tanárok számára a XX. kongresszus iránymutatásának felhasználásához” című, az iskoláknak megküldött sokszorosított anyagra, melyhez a pedagógiai tárgyakkal, tankönyvekkel, érettségi tételekkel kapcsolatos kiegészítést csatoltak. (MNL Nógrád Vármegyei Levéltár, Balassagyarmati Részleg, XXVI. 64. 5. d. 8/1956.; MNL Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára XXVI. 60. 13. d. 3071/1956.)

szerepelnek a tankönyvekben, tananyagban, ezeket küszöböljük ki. Érvényesíteniünk kell a marxista–leninista szellemű tudományos tárgyilagosságot; *vulgáris tagadás és dicsőítés helyett erőseknek kell lennünk a lényegben, a jelenségek konkrét elemzésében s az összefüggések tudományos feltárásában. Ezzel elérhetjük azt, hogy fejlődik a tanulók önálló gondolkozása, s ezen az úton tudunk megfelelni az új követelményeknek, tudjuk tanulóinkból kiküszöbölni az ingadozás, bizonytalanság, kétely elemeit, s egyszersmind ezzel neveljük őket az életre: ismereteik önálló, alkotó alkalmazására. Ezért összefoglalásképp leszögezi, hogy meg kell erősíteniünk a világnézeti nevelőmunkát. Különösen gondot kell fordítanunk a marxista–leninista világnézetet megalapozó, fejlesztő mozzanatok tervszerű, rendszeres, pedagógiailag átgondolt, a tapasztalatokat figyelembevevő biztosítására...*⁶⁹

⁶⁹ Vö.: Bizó, 1956/9. 3. és 1956/10. 221. – Az Árpácssy Gyula által képviselt álláspont korabeli "helyiértékének" megítéléséhez a két soproni tanítóképző jegyzőkönyvéből idézünk. *A soproni állami tanítóképző 1956. június 26-i tanévzáró értekezletén* „a világnézeti és hazafias nevelés” áttekintése után, az igazgató kezdeményezésére, így határozott: "A nevelőtestület a XX. kongresszus szellemében végzi a jövő tanév elejétől nevelő-oktató munkáját, tehát fokozza a maga hatáskörében a tömegek és a párt egészséges kapcsolatát, a magyar élet demokratizmusát, küzd a személyi kultusz káros hatásai ellen és a szocialista törvényesség érvényre juttatásáért. Az eddigi hibákért a tömegek, a nevelés is felelős, nemcsak a vezetés. Olyan ifjúságot, tanítónemzedéket nevel, amely a tömegek történelemformáló szerepét látja, amely megvalósítja a kommunista jellem lefektetett követeléseit, amely a népet és hazát értelmesen és hasznosan tudja szeretni és építeni" – írták, a kényszeredett és hiteles elemeket akarva-akaratlanul stílusosan is megjelenítve. – *A soproni állami tanítónőképző 1956/1957. iskolai évre készült, 1956. szeptember 5-i munkatervében az igazgatónő a nevelők feladatait és a velük szemben támasztott főbb követelményeket a következőképpen összegezte:* „Fő feladat mindenekelőtt a XX. kongresszus és az MDP KV júliusi határozata szellemében dolgozni, és az előbbiekre szerinti légkörben tanítani. Az MDP szerepének, jelentőségének, a párt irányításának fokozott tudatosítása. A nevelők marxista–leninista képzésének fokozása és marxista–leninista világnézetük elmélyítése, s annak az oktató–nevelő munkában való fokozott érvényre juttatása. A nevelők ideológiai-politikai munkájának fejlesztése, határozott ideológiai-politikai állásfoglalás szaktárgyuk keretében és a világnézeti, politikai kérdésekben. Bátor és harcok kiállás a párt politikája, a párthatározatok és a kormányrendeletek mellett. A tanulók marxista–leninista világnézetének kialakítása, az egyes tárgyakon keresztül. Harc a klerikális reakció ellen. Bátor, harcok kiállás és határozott állásfoglalás a klerikális reakció elleni harcban. ... Ezen a téren fokozott, tudatos és tervszerű munka az osztályvezetők, valamint az osztályfőnökök részéről. ... *Állandó meggyőző és felvilágosító munka a tanulókon keresztül a szülők felé. A szülők felvilágosítása és meggyőzése.* ... A szocialista hazaszeretet továbbfejlesztése, a Szovjetunió és a népi demokráciák alaposabb megismerése és megszerettetése. Haladó hagyományaink, az elmúlt 100 esztendő és szocializmusunk építésének, nagy példaképeinknek, a szocialista munka hőseinek követendő példaként való bemutatása, rajtuk keresztül a tanulók szocialista hazaszeretetre való nevelése. Az elmúlt 11 esztendő eredményeinek nevelő szempontból való beállítása. Az ifjúság figyelmének állandó ébren tartása, a szocialista realista és a szovjet szépirodalom kiemelkedő példáira való

Végül felkéri Szathmáry Lajos tanulmányi vezetőt, tartsa meg beszámolóját, amely főleg módszertani szempontból van hivatva kiegészíteni az általa elmondott elvi jellegű megállapításokat.

Szathmáry Lajos tanulmányi vezető: Tanévet kezdünk ismét. A tanév megindításának adminisztrációs és technikai gondjai mellett illő, és egyben jóleső, üdítő lesz néhány pedagógiai gondolatot is megpendítenünk... Először *a tanuló személyével foglalkozom, mert hiszen ő az, aki úgy, ahogyan van, adva van, akihez az anyagot tetszik, nem tetszik, hozzá kell szabni,*⁷⁰ *akihez a nevelőnek meg kell találnia az utat, akihez a nevelőnek alakulnia kell, hogy a tanuló őt a beosztás tudomásulvételén túl és felül valóban el is fogadja nevelőjének.* Az elfogadni szót hangsúlyozom. Miért? Mert erre bennünket gyermeklélektani törvények kényszerítenek. Újítsuk csak fel neveléslélektani ismereteinket!

A gyermek is, mint minden ember, autonóm lény, amely igényt tart a maga autonómiájára. Csak annak nyílik meg, akivel szemben bizalma van, viszont minden erőszakos közeledéssel szemben elzárkózik. Sőt minél erőszakosabban akarjuk magunkat rákényszeríteni, annál inkább ellenszegül. Mint a sün: gömb alakot vesz fel, és tüskéivel fordul kifelé. Ha pedig a nyomást nem bírja, úgy tesz, mintha engedne, szavaiban és viselkedésében hazug formákat vesz fel. Jelleme alattomosra züllik, esetleg föld alá vagy lelki emigrációba vonul... egyszerűen megközelíthetetlen marad. Talán tanul is, jól felfogott egzisztenciális érdekében megtanulja, amit muszáj, de közösséget nem vállal sem vele, sem velünk. Ellenfélnek érez bennünket, keservesen legyűrendő szecskának az anyagot, s mint a katona a túlerővel szemben: lépésről lépésre vonul vissza, s ha fogságba esik, testileg kiszolgáltatja magát, de lelki függetlenségét fenntartja. S ha ezt is összetörjük, az egész ember használhatatlan korccsá, ronccsá, gerinctelen ronggyá válik. Nos az ilyen magtaposott féreg sok mindenre alkalmas, de hogy a szocialista társadalom öntudatos építőjévé nem válhat, az biztos. A legelső feladatunk tehát, hogy a tanulót megnyerjük az együttműködéshez társnak, hogy ő is azt akarja, amit mi akarunk, vagyis, hogy autonómiájának meghagyásával és megbecsülésével, sőt éppen ezáltal, megnyílják a szíve irántunk és a belőlünk áradó szellemi és erkölcsi hatások előtt. Ma, amikor tanúi vagyunk a földrajzi

irányítása [Sic!]. Az ifjúságnak harcos kiállásra, bátor állásfoglalásra, példamutatásra való nevelése” – írta, az 1955. évi márciusi fordulat nyomán kibontakozó kampány minden elemét visszaigazolván, ám a XX. kongresszust követő hazai történésekről, hangulatváltozásról tudomást sem véve az igazgatónő. (MNL GyMSV SL XXVI. 65. 7. d. 176/1956., XXVI. 60. 13. d. 3114/1956.)

⁷⁰ *Ahogy Magyarország állampolgárai, akikhez „az anyagot” „hozzá kell szabni”, akikhez a Nevelőnek meg kell találnia az utat, „akikhez alakulnia kell”, hogy „a tanulók őt elfogadják”, ugyancsak adottak. „A tudomásulvételén túl, az elfogadni szót hangsúlyozom”+ – írta, aligha csak a gyermeklélektani összefüggések felvillantása érdekében Szathmáry Lajos.*

gyarmatok felszabadulásának, láthatjuk, hogy mindenképpen fel kell szabadítani őket, különben egyszerűen lerázzák magukról autonómiájuk megtagadóit. Ma már – mondom – lehetetlen meg nem éreznünk, meg nem értenünk, hogy az erőszak a nevelés területén is csak további blamázsokat szül” – hangsúlyozta a Petőfi Kör pedagógusvitája előtt több mint egy hónappal annak alapgondolatait (s október 23-a történéseit) megelőlegezve Szathmáry Lajos.

Többértelmű szövege korrektül összegezte a gyermekekkel való foglalkozás alapelveit, s ahogy a fentiekben az "egyszemélyű vezetés diktatori metódusaira utaló" megfogalmazásával, itt is, másról is, többről is szól. Az Élet és az Iskola izomorfiját kihasználva, pedagógiai fejtegetés ürügyén pontosabb diagnózist ad az akkori társadalom alapproblémáiról, mint a Petőfi Kör pedagógus vitájának nem egy felszólalója.⁷¹ S tette ezt – igaz, már Rákosi leváltása után – a tanári értekezlet hivatalos fórumán.

Bihari János

A jegyzőkönyv tanúsága szerint az elsőként hozzászóló Bihari János is a képzéssel kapcsolatos generális problémát érintett – a megváltozott társadalmi légkörben –, kevésbé diplomatikusan tálalva mondandóját: „*A perspektivikus tervezés gondolatával kapcsolatban úgy véli, hogy a tanítóképzőben ez a tanulók műveltségi fokának nagymérvű emelését kell, hogy jelentse, hiszen az általános középiskolai oktatás bevezetésével olyan környezetben fog dolgozni a tanító, olyan embereket kell kulturálisan irányítani, akik rendelkeznek középiskolai műveltséggel. A képzősök magasabb műveltségét a passzivitás leküzdésével, a művelődési igény felkeltésével tartja elérhetőnek. A passzivitás felszámolásának kérdésében inkább a tanulmányi vezető véleményéhez csatlakozik: nem azok nem érdeklődnek, akik valamit nem értenek, hanem akik előtt nincs cél. Az érdeklődés felkeltésének egyik legfőbb mozgatója, ha az igazságot tanítjuk, a valóság elemzéséből indulunk ki. Hangoztatja a becsületes igazságkeresés*

⁷¹ Vö.: Hegedüs– Rainer szerk., 1992. 16–140. – Mérei Ferenc 1959. február 2-i – az akkori hivatalos megítélést tükröző – vallomását e vitáról lásd: ÁBTL V-145288-a 425.

szabadságát, ami esetleg tévedésekkel is járhat, de *ha a tanár a meggyőződését tanítja, hitelesen hangzik minden szava*” – állította a tanítóképzés diagnózisát fontos javallatokkal kiegészítve a tanár úr.⁷²

Árpássy Gyula értekezlet végi válaszában jelezte: tudatában van a tanár urak és az ő megközelítése közötti különbségnek. „Helyesli azt az elvet... hogy csak az igazságot, meggyőződésünket tanítsuk; de *ez az elv csak akkor érvényes, ha a tanár is lépést tart az igazsággal, képezi magát, követi a marxista tudomány legújabb eredményeit*” – hangsúlyozta⁷³ az aktuális hivatalos állásponttal összhangban az igazgató.⁷⁴

A játszma tehát folytatódott,⁷⁵ tanúsítva, hogy a – változó helyzet függvényében – *a némiképp kódolt* (ám az érdeklődők számára a dekódolás eszközeit is biztosító) *kommunikáció és a többé-kevésbé nyílt* (de mindenképp többféle) *beszéd tere volt akkoriban a budai képző* („az ötvenes évek”

⁷² Szathmáry és Bihari tanár urak megnyilatkozásai, s az, hogy számukra ennek, közvetlenül, semmiféle következménye nem lett, sajátos módon „visszaigazolják” „az izgatásos bűncselekmények elleni fellépés lanyhulásával” kapcsolatos – egy hónappal korábbi – BM-jelentés „aggodalmát”. (A Belügyminisztérium 1953–56. 3. k. 689.)

⁷³ Az ötvenes évek „ideológiai szövegeinek” jellemzésekor Huszár Tibor – D. J. Manningre hivatkozva – kifejtette: „e korszak beszédmódját általában az jellemzi, hogy bár szimulálja a párbeszédes alakot, mégis egy személynek önmagával folytatott beszéde. S ami paradox, e monológ mégsem egyalanyú beszéd. Az imaginárius Én nyilvánul meg: »személyes vagy személytelen tekintélyek beszélnek benne, cáfolhatatlannak tűnő igazságok szólalnak meg általa. Nem látszanak rajta más beszédek, eltérő értelmezések és a valóság, mint lehetőségek rendszere». Az ideológiákat általában jellemzi, hogy eltüntetik a bizonytalanságokat és kétértelműségeket... »követőket és megtérőket keresnek«.” (Huszár, 1998. 241.)

⁷⁴ A különböző álláspontok ilyen kikristályosodása, felszínre jutása korántsem volt egyedi eset 1956 nyarán. Visszaemlékezésében Rákosi Mátyás is arról írt, hogy a hivatalostól eltérő, sőt „a párttal ellentétes áramlatok jelentkezését” akkor már érzékeltetni lehetett, „a látszólag nyugodt felszín alatt”. (Rákosi, 1997. II. k. 1003.) Egy 1958 nyarán, „A Magyar Népköztársaság oktatási és népművelési rendszeréről” készült előterjesztésből tudhatjuk, hogy két év elteltével a hatalom képviselői hasonló, sőt nagyobb „nehézségeket” érzékeltek „a pedagógusoknál és a tanulóknál egyaránt” a világnézeti és politikai nevelés terén: „a pedagógusok tudatában élő burzsoá maradványok (vallásosság, nacionalizmus stb.) és a szocialista tanterv követelményei közötti ellentmondás megnehezíti a pedagógiai munkát. Az 1956-os ellenforradalom hatása a pedagógusokat sem hagyta érintetlenül, s bizonyos mértékben visszavetette fejlődésüket. Sokan vannak olyanok is, akik a tanterv irányelvei szerint tanítanak ugyan, de hiányzik a belső meggyőződésük” – írták a minisztériumi előterjesztők. (MNL OL XIX-I-4-aaa 50. d. 8.)

⁷⁵ A játszma ugyan folytatódott, azzal a lényeges különbséggel, hogy Árpássy Gyula nem újította meg párttagságát az MSZMP-ben, ezért a felsőfokú képzőben 1959 őszétől csak igazgatóhelyettes lehetett. Szereplőink közül rajta kívül csak Bihari János maradhatott a felsőfokú képzőben, s idővel visszakerült Göndöcs László is. Bódi Ferenc és Szathmáry Lajos elkerültek a budai képzőből: habitusuknak jobban megfelelő gyakorlógimnáziumi vezető tanárok lettek, előbbi az Apáczai Csere János Gyakorlógimnáziumban, utóbbi a Radnóti Miklós Gyakorlógimnáziumban, ahol igazgatóhelyettesként is tevékenykedett.

iskolája).⁷⁶ Ennek fényében ki-ki eldöntheti: *tekinthető-e egyszerűen a „kettős nevelés” ágensének.*

Irodalom

A Belügyminisztérium (1953–56/ 1. 2. 3.) Kollégiumának ülései 1953–1956. (Összeáll., szerk.: Kajári Erzsébet – Gyarmati György – S. Varga Katalin.) 1. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések. 2. Az 1954. július 13. és az 1955. december 9. közötti ülések. 3. Az 1956. január 18. és az 1959. október 15. közötti ülések. Történeti Hivatal, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Bp. 2001., 2005., 2006.

Alexits György (1947/1): Köznevelésünk demokratizálásnak alapproblémái. *Társadalmi Szemle*, 2. 1. sz. 40–48.

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei.* Európa, Bp.

Az SZKP XX. kongresszusa. (1956. február 14-23.) Szikra, Bp. 1956.

Bayer József (1997): *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról.* Napvilág Kiadó, Bp.

Berger P. L. – Luckmann T. (1998): *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés.* Jósöveg Műhely, Bp.

Bernstein, B. (1975): Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Andor Mihály (1998. szerk.): *Iskola és társadalom. Iskola- és oktatásszociológiai szöveggyűjtemény.* Új Mandátum, Bp. 145–170.

Bizó Gyula (1955/20): Politikai nevelés a pedagógusképző intézetekben. *Köznevelés*, 11. 20. sz. 457–460.

Bizó Gyula (1956/9): Dogmatizmus a nevelőmunkában. *Nevelők Lapja*, 12. 9. sz. 3.

Bizó Gyula (1956/10): Megjegyzések egy igazgatói értekezlethez. *Köznevelés*, 12. 10. sz. 220–221.

Bourdieu, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok.* Gondolat, Bp.

Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945-1960.* Trezor Kiadó, Budapest

Donáth Péter (2008/I.): *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958.* Trezor, Bp.

Donáth Péter (2012): A Cserny-különítmény rémtettei „Mozdony-utcai laktanyájukban” 1919 júliusában. Fery Oszkár és tisztársai halálának körülményei, következményei, utóélete. In: Donáth Péter szerk. (2012): *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkori nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÓK és épülete történetéből.* Trezor Kiadó, Bp. 144-254.

Döbrössy Alajos (1901/18. 20): Észrevételek és kívánságok. *Katolikus Tanügy*, 7. 18. sz. 137–140., 20. sz. 153–155.

Fináczy Ernő (1912): Tanítóképzésünk jövője. *Magyar Tanítóképző*, 27. 254–262.

Foucault, M. (1998): A diskurzus rendje. In: *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk.* Pallas Stúdió – Attraktor KFT, Bp. 50–74.

⁷⁶ Pierre Bourdieu felhívja figyelmünket arra, hogy "senki nem sajátíthat el egy beszédmodot anélkül, hogy egyúttal egy, a beszédhez való viszonyt is el ne sajátítsa". (Bourdieu, 1978. 19.) Ebben az értelemben tehát, ami a budai képzőben történt, általánosnak tekinthető. Az azonban, hogy e kitűnő tanárok virtuóz módon bántak „a tárgyias típusú kidolgozott kóddal” és „a kidolgozott kód személyes formájával is”, s ez utóbbit is felkínálták tanítványaiknak, nem tekinthető annak, hiszen Bernstein B. szerint „kevés ember képes a kidolgozott kód mindkét formáját használni, bár valószínű, hogy a társadalomtudományok művelői között sok ilyen akad”. (Bernstein, 1975. 167.)

- Fromm, E. (2002): *Menekülés a szabadság elől*. Napvilág, Bp.
- Hegedűs B. András – Rainer M. János szerk. (1992): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. VI. Pedagógusvita*. Múzsák – 1956-os Intézet, Bp.
- Hruscsov, Nyikita (1956): *A személyi kultusz következményeiről. Beszámoló az SZKP XX. kongresszusának zárt ülésén 1956. február 25-én*. Kossuth, 1988.
- Huszár Tibor (1998): *A politikai gépezet 1951 tavaszán, Magyarországon. Sántha Kálmán ügye. Esettanulmány*. Corvina, Bp.
- Kardos József – Kornidesz Mihály szerk. (1990): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből. I. 1945–1953., II. 1954–1972*. Tankönyvkiadó, Bp.
- Kálmán Attila (2005) visszaemlékezése. *Új Katedra*, **2005.** május–június, 28–29.
- Key, E. (1976): *A gyermek évszázada*. (Ford.: Szilágyi Pál.) Tankönyvkiadó, Bp.
- Lázár György (1950/1): A magyar pedológia visszavonulási taktikája. In: Lázár György (1950): *A magyar neveléstudomány feladatai a szocialista építésben*. Szikra, Bp. 5–60.
- Meszerics Tamás (2000/9–10): Politikai ellenállás '45–56. *Beszélő*, **3/5.** 9–10. sz. 74–84.
- Mérei Ferenc (1948/22): A falakon belül. A neveléstudomány feladata. *Köznevelés*, **4.** 22. sz. 549–552.
- Nagy László (1904/4.): A gyermektanulmány a tanítóképző intézetekben. *Magyar Tanítóképző*, **19.** 283–284., 395–403.
- Pap József (1901/11., 12., 15., 16., 18., 19., 20., 21., 22): Miként fejlesztheti a katolikus iskola tanítója a vallásos érzületet az egyes tárgyak tanítása alkalmával? *Katolikus Tanügy*, **7.** 11. sz. 81–83., 12. sz. 90–91., 15. sz. 115–117., 16. sz. 122–123., 18. sz. 140–141., 19. sz. 147–148., 20. sz. 155–156., 21. sz. 164., 22. sz. 173–174.
- Rákosi Mátyás (1997): *Visszaemlékezések, 1940–1956*. 1–2. (Szerk.: Feitl István és Sipos Levente.) Napvilág, Bp.
- Rendtartási (1929) szabályzat a m. kir. állami tanítóképző-intézetek számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1929. évi július hó 26-án kelt 840-05/360. sz. rendeletével*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp.
- Szabolcs Éva (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Műszaki, Bp.
- Szabó Miklós (1988): A legitimáció ma Magyarországon. In: Szabó Miklós (1995): *Múmiák öröksége. Politikai és történeti esszék*. Új Mandátum, Bp. 104–112.
- Szántó Károly (1999): *A nemzet napszámosai régen és most. Történetek, elbeszélések*. Carbocomp Kft, Pécs
- Szijártó Zsolt – Tamás Pál – Tóth Péter (1999): A konfliktusról. In: Béres István – Horányi Özséb szerk. (1999): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Bp. 35–52.

Donáth Péternek a Kiadónknál korábban megjelent munkái

Donáth Péter: Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919-1944

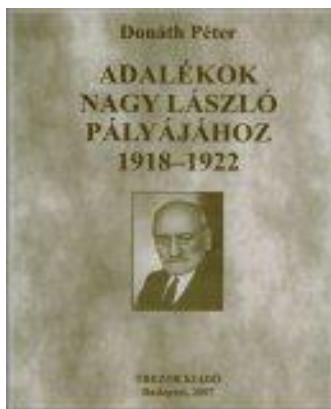
<https://mek.oszk.hu/05100/05108/>

Donáth Péter: Adalékok Nagy László pályájához. Publikálatlan önéletrajz, iskolareformterv,

a Gyermektanulmányi Társaság, az egyetemi gyermektanulmány-oktatás, s a lélektani laboratórium dokumentumai 1918-1922-ből

<https://mek.oszk.hu/05100/05123/>

Donáth Péter: A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből 1868-1958
<https://mek.oszk.hu/08200/08254/>

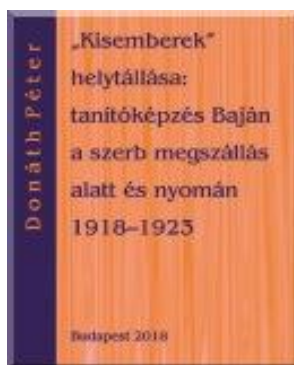

Donáth Péter: Oktatáspolitikai és tanítóképzés Magyarországon 1945-1960
<https://mek.oszk.hu/08200/08255/>

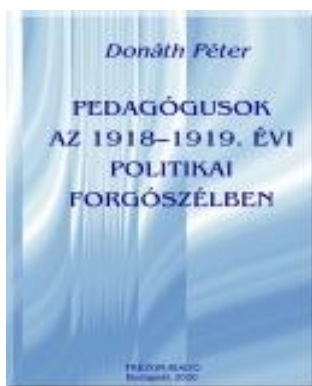
Donáth Péter: „Kisemberek” helytállása: tanítóképzés Baján a szerb megszállás alatt és nyomán 1918-1923

<https://mek.oszk.hu/18400/18401/>

Donáth Péter: Pedagógusok az 1918-1919. évi politikai forgószélben. Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején

<https://mek.oszk.hu/20100/20126/>

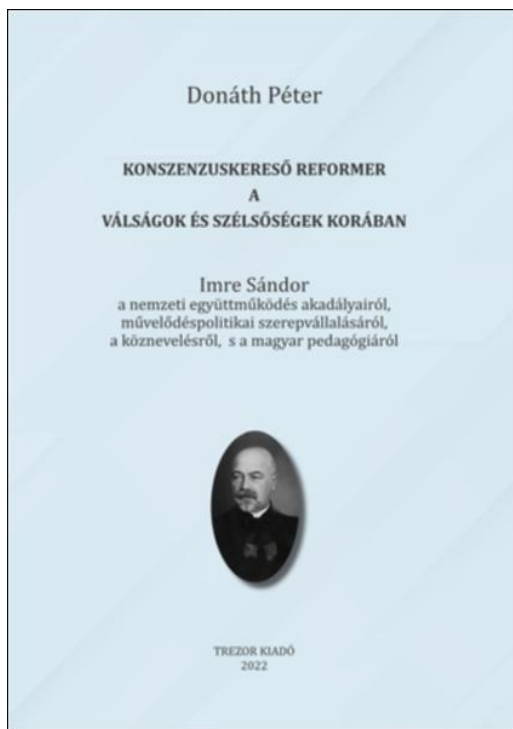

Donáth Péter: A „bűnös, liberális Budapest” községi iskolái államosításának kísérlete 1919-1920-ban

<https://mek.oszk.hu/23100/23123/>

Donáth Péter: Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában. Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról <https://mek.oszk.hu/23400/23444/>

A kötet az alábbi kérdésekre ad választ:

Miként próbálták 1919-ben és 1946-1947-ben a Tantóképző Tanárok Országos Egyesületét a szociáldemokrata-kommunista befolyás alatt álló pedagógus szakszervezet egy szakosztályával felváltani?

Miként használták az igazolási eljárásokat, B-listázásokat, népbírószági eljárásokat politikai-világnézeti „tisztogatásra” a budai tanítóképzőben? Milyen szerepe volt ebben a politikailag megosztott tantestületnek?

Milyen politikai játszmák zajlottak 1919-ben és 1948-ban a református és katolikus tanítóképzők államosítását megelőzően?

Miként reagáltak a soproni és esztergomi tanító(nő)képzős diákok és szülők az államosítás hírére? Milyen konfliktusokhoz, represszív eljárásokhoz vezettek spontán tüntető gesztusaik?

A frissen államosított zalaegerszegi és kecskeméti tanítónőképzőkben milyen diáksztrájkokhoz vezetett a hatalom türelmetlen ideológiai-politikai nyomulása, a diákok vallásos identitásának megkérdőjelezése, háttérbe szorítása? Milyen a diákokat és pedagógusaikat érintő következményei lettek e spontán tiltakozásoknak?

Miként próbált egy tanítói végzettségű, szakmailag inkompetens igazgató „Vörös Szigetet” formálni az államosított pécsi püspöki tanítóképzőből az 1949-1950. tanévben?

Egy 1956-os farsangi pródiából és augusztusi tanévnyitó értekezleti jegyzőkönyvből miként tudható, hogy a hatalom erőszakos ideológiai-politikai nyomása csak felszíni alkalmazkodásra kényszeríthette a budai képző tanárait, hogy maguk között nevettek az egészen?

Donáth Péter történész, az MTA doktora, az ELTE TÓK Társadalomtudományi Tanszékének professzor emeritusa. Dokumentatív elbeszélő módszerrel készült tanulmányköte-tetucatnyi levéltár anyagai és periodikák, könyvek, valamint korabeli szereplők memoárjai széles körének felhasználásával új források tömegét vonta be a kutatásba. A könyv három tanulmányában szó esik: a budai tanítóképzőről, mely – immár ötven éve – a szerző oktató- és kutatómunkájának színhelye.